

Afyon Kocatepe Üniversitesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 21, Sayı: 1, Mart-2019

Afyon Kocatepe University
Journal of Social Science

Volume: 21, Issue: 1, March-2019

ISSN: 1302-1265
e-ISSN: 2149-4894

**Afyon
Kocatepe
Üniversitesi**

**Sosyal
Bilimler
Enstitüsü**

	Afiyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 21, Sayı:1, Mart-2019
	<i>Afiyon Kocatepe University Journal of Social Sciences</i> <i>Volume:21, Issue:1, March-2019</i>
ISSN: 1302-1265 e-ISSN: 2149-4894	

Sahibi/Owner:

Afiyon Kocatepe Üniversitesi adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Celal DEMİR

Editörler/Editors:

Prof. Dr. Celal DEMİR
Doç. Dr. Elbeyi PELİT
Doç. Dr. Selim KAYA

Yardımcı Editör/Co-Editor:

Arş. Grv. Mehmet YAĞCI

Dergi Sekreteryası/Journal Secretary:

Arş. Grv. Mehmet YAĞCI

Afiyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afiyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan ve alanında ulusal ve uluslararası indeksler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Dergiye makale kabul süreci ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmi web sitesinde mevcuttur (<http://dergipark.gov.tr/akusosbil>).

Afiyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Afiyon Kocatepe University Institute of Social Sciences and indexed in national and international field indexes.

All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for article acceptance process and full details (<http://dergipark.gov.tr/akusosbil>).

Yayın Kurulu/Editorial Boards:

Unvan, Ad-Soyad Title, Name-Surname	Üniversite-Kurum University-Institution	Ülke Country
Prof. Dr. Abdullah KOÇAK	Selçuk Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Artur KOZLOWSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Çavuş ŞAHİN	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Celal DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Gürbüz OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hakkı YAZICI	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hilmi UÇAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Huziie HİROAKİ	Osaka Üniversitesi	Japonya
Prof. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK	Adıyaman Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan MORİNA	Priştine Üniversitesi	Kosova
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Semerkan Devlet Üniversitesi	Özbekistan
Prof. Dr. Kemalettin ÇONKAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Evren GÜÇER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Zivar Hüseyin BAYLAN	Khazar University	Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KILIÇ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Eyüp Sabri FANİ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Cristopher S. LIGHTFOOT	Metropolitan Müzesi	İngiltere
Dr. Renata BZDILOVA	Pavol Jozef Safarik University	Slovakya

* Yayın Kurulu listesi ünvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Yer Aldığı Dizin/İndexler:
Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is Indexing:

- **ASOS INDEX** (*Academia Social Science Index*)
- **CITEFACTOR** (*Academic Scientific Journals*)
- **DRJI** (*Directory of Research Journals Indexing*)
- **EBSCO** (*SocINDEX with Full Text - Full Text Subject Title List*)
- **EBSCOHOST** (*SocINDEX with Full Text - Database Coverage List*)
- **EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL INDEX (ESJI)**
- **MLA** (*Modern Language Association*)
- **RESEARCHBIB** (*Academic Resource Index*)
- **ROOT INDEXING** (*Journal Abstacting and Indexing Service*)
- **SCIENTIFIC INDEXING SERVICES (SIS)**
- **SOBİAD** (*Sosyal Bilimler Atıf Dizini*)
- **TUBİTAK-ULAKBİM TR DİZİN**

Dergi Yazışma Adresi/Journal Correspondence Address:

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi

ANS Yerleşkesi, 03200/Afyonkarahisar/Türkiye

Tel: +90 272 2281255/10565 – **Belgegeçer/Fax:** +90 272 2281476

e-posta/e-mail: akusbder@aku.edu.tr

web: <http://dergipark.gov.tr/akusosbil> - <http://www.sbd.aku.edu.tr>

ISSN: 1302-1265 | **e-ISSN:** 2149-4894

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue*

SIRA NO	Unvan-Ad-Soyad Title-Name-Surname	Kurum Institution
1.	Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ	Gaziantep Üniversitesi
2.	Prof. Dr. Atila DOĞAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
3.	Prof. Dr. Başaran GENÇDOĞAN	Atatürk Üniversitesi
4.	Prof. Dr. Erdal HAMARTA	Necmettin Erbakan Üniversitesi
5.	Prof. Dr. Hüseyin KOÇAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
6.	Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
7.	Prof. Dr. Kemalettin ÇONKAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
8.	Prof. Dr. Kürşad YILMAZ	Dumlupınar Üniversitesi
9.	Prof. Dr. Mustafa ŞEKER	Akdeniz Üniversitesi
10.	Prof. Dr. Mustafa AKDAĞ	Erciyes Üniversitesi
11.	Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
12.	Prof. Dr. Meral NALÇAKAN	Anadolu Üniversitesi
13.	Prof. Dr. Muharrem KESİK	İstanbul Üniversitesi
14.	Prof. Dr. Nadir İLHAN	Ahi Evran Üniversitesi
15.	Prof. Dr. Oğuzhan AYDEMİR	Namık Kemal Üniversitesi
16.	Prof. Dr. Şaban NAZLIOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
17.	Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
18.	Prof. Dr. Umut AVCI	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
19.	Prof. Dr. Yakup BULUT	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
20.	Prof. Dr. Vedat ÇAKIR	Selçuk Üniversitesi
21.	Doç. Dr. Abdullah BAKIR	Süleyman Demirel Üniversitesi
22.	Doç. Dr. Ahmet BAYTOK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
23.	Doç. Dr. Ali YILDIZ	Atatürk Üniversitesi
24.	Doç. Dr. Burhan KILIÇ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
25.	Doç. Dr. Cüneyt AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
26.	Doç. Dr. Ebru OKUYUCU	Afyon Kocatepe Üniversitesi
27.	Doç. Dr. Evren GÜÇER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
28.	Doç. Dr. Feridun KAYA	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
29.	Doç. Dr. Hakan KOÇ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
30.	Doç. Dr. Hasan BOZGEYİKLİ	Erciyes Üniversitesi
31.	Doç. Dr. H. Hüseyin SOYBALI	Afyon Kocatepe Üniversitesi
32.	Doç. Dr. Huriye TEKİN ÖNÜR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
33.	Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
34.	Doç. Dr. Murat SERDAR	Erciyes Üniversitesi
35.	Doç. Dr. Nuran SAVAŞKAN	Ankara Üniversitesi
36.	Doç. Dr. Özcan ZORLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi
37.	Doç. Dr. Rabia KÖSE DOĞAN	Selçuk Üniversitesi
38.	Doç. Dr. Rüya EHTİYAR	Akdeniz Üniversitesi
39.	Doç. Dr. Sabahattin ÇİFTÇİ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
40.	Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
41.	Doç. Dr. Selim KAYHAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
42.	Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

43	Doç. Dr. Şennur SEZGİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
44	Doç. Dr. Tayfur BAYAT	İnönü Üniversitesi
45	Doç. Dr. Tuğba Selanik Ay	Afyon Kocatepe Üniversitesi
46	Doç. Dr. Veysel ŞAHİN	Fırat Üniversitesi
47	Doç. Dr. Yalçın ARSLANTÜRK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
48	Doç. Dr. Zeliha TRAS	Necmettin Erbakan Üniversitesi
49	Dr. Öğr. Üyesi Ali AVAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
50	Dr. Öğr. Üyesi Emin ARSLAN	Tokat Gaziosman Paşa Üniversitesi
51	Dr. Öğr. Üyesi Erşahin Ahmet AYHÜN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
52	Dr. Öğr. Üyesi Eylem SALTİK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
53	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BALIK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
54	Dr. Öğr. Üyesi Kazım BIBER	Balıkesir Üniversitesi
55	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fetih YANARDAĞ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
56	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARAZEYBEK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
57	Dr. Öğr. Üyesi Murat BAYRAM	Pamukkale Üniversitesi
58	Doç. Dr. Murat YEŞİLTAŞ	Burdur Mehmet Akif Üniversitesi
59	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK	Muş Alparslan Üniversitesi
60	Dr. Öğr. Üyesi Nihal TUNCA	Dumlupınar Üniversitesi
61	Dr. Öğr. Üyesi Özlem TUNA	Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi
62	Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ	Selçuk Üniversitesi
63	Dr. Öğr. Üyesi Serpil ERSÖZ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
64	Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Seda ÇOLAK	Düzce Üniversitesi
65	Dr. Öğr. Üyesi Yasin KELEŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi

* Hakem listesi ünvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

İçindekiler / Contents				
Makale Sıra No	Makale Başlığı Paper Title	Yazar(lar) Author(s)	Makale Türü Paper Type	Sayfa Page
1	Serbest Piyasa, Birey ve Sosyal İlişkiler <i>A Review on Organizational Effectiveness in Public Health Sector</i>	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOCALOĞLU	Derleme <i>Review</i>	1-15
2	Türk Basınında Suriyeli Göçmenlere İlişkin Haberlere Yapılan Yorumların İncelenmesi <i>Examining of the Comments related to news on the Syrian Migrants in the Turkish Press</i>	Dr. Öğr. Üyesi Emrullah TÜRK	Araştırma Makalesi <i>Research Paper</i>	17-30
3	Hitabet Sanatı ve Eski Yunan-Roma, Türk ve Cahiliye Dönemi Arap Hitabeti <i>The Art of Rhetoric and Rhetoric in Communities of Ancient Greek-Roman, Turkish, and Arabics' Ignorance Periods</i>	Uzman Öğretmen Abdurrahman BAŞCI	Derleme <i>Review</i>	31-48
4	Osmanlı Dönemi Bursa Polis Karakolları Ve Asayiş <i>Ottoman Period Bursa Police Stations and Public Order</i>	Dr. İbrahim YILMAZ	Derleme <i>Review</i>	49-65
5	Artuklularda İktisadî Faaliyetler ve Sosyo-Kültürel Etkileri <i>Economic Activities in Artuquids and Its Socio-Cultural Effects</i>	Doç. Dr. Selim KAYA	Derleme <i>Review</i>	67-85
6	Anna Seghers'in Yedinci Şafak Adlı Romanında Toplama Kampı ve Şiddet Olgusu <i>Concentration Camp and Violence Phenomenon in Anna Seghers' Novel The Seventh Cross</i>	Arş. Gör. Cihan TUNCER	Olgu Sunumu <i>Case Report</i>	87-96
7	Yaratıcı Drama Temelli Sınav Kaygısı İle Başetme Çalışmasının Özel/Üstün Yetenekli Öğrencilerin Sınav Kaygısına Etkisi <i>The Effect of Coping with Test Anxiety Study Based Creative Drama on Gifted Students' Test Anxiety</i>	Prof. Dr. Zeynep KARATAŞ, Doç. Dr. Özlem TAGAY	Araştırma Makalesi <i>Research Paper</i>	97-107
8	2012- 2013 Yılında 60-66 Ay Arasında Ve 66 Ay Üzerinde Birinci Sınıfa Başlamış Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Uyum Düzeyleri Ve Benlik Saygılarının Karşılaştırılması <i>Comparison of Social Adaptation and Self-Esteem of the 5th Grade Students Who Started the 1st Class in the Period of 2012-2013 Between 60-66 Months and Over 66 Months</i>	Dr. Öğr. Üyesi Alper ÇUHADAROĞLU, Rehber Öğretmen Sevda ÇELİK	Araştırma Makalesi <i>Research Paper</i>	109-128

9	Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Öz-yeterlilik Becerilerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi <i>An Investigation of Digital Literacy Self-efficacy Skills of Pre-Service Teachers In Terms of Different Variables</i>	Prof. Dr. Gürbüz OCAK, Doktora Öğrencisi Gülçin KARAKUŞ	Araştırma Makalesi <i>Research Paper</i>	129-147
10	Batı Akdeniz Yörüklerinin Ağzında Eski Türkçe Unsurlar <i>The Old Turkish Elements in the West Mediterranean Yoruk Dialects</i>	Dr. Öğr. Üyesi Emine ATMACA	Araştırma Makalesi <i>Research Paper</i>	149-171
11	Sosyal Medya Kullanımı İle Kendini Gizleme ve Yaşam Doyumu Arasında Bir Bağlantı Var mı? <i>Is There a Connection between Social Media Use and Self-Concealment and Life Satisfaction?</i>	Prof. Dr. Şükrü BALCI, Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir GÖLCÜ, Doktora Öğrencisi Ayşe Arsal GÖLCÜ	Araştırma Makalesi <i>Research Paper</i>	173-190
12	İçmimarlık ve Sürdürülebilirlik İlişkisi: Ekolojik, Ekonomik ve Sosyal/Kültürel Açından İnceleme <i>Interior Architecture And Sustainability: A Review in terms of Ecological, Economical And Social/Cultural</i>	Arş. Gör. Meryem GEÇİMLİ, Prof. Dr. Burak KAPTAN	Araştırma Makalesi <i>Research Paper</i>	191-201
13	Structural Changes and Purchasing Power Parity in Turkish Exchange Rates <i>Türk Döviz Kurlarında Yapısal Değişiklikler ve Satın Alma Gücü Paritesi</i>	Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN, Doç. Dr. Hüseyin AĞIR, Arş. Gör. Çağın KARUL, Arş. Gör. Ahmet KONCAK	Araştırma Makalesi <i>Research Paper</i>	203-208
14	Türk Bankacılık Sektörünün Aktif Yapısındaki Değişim Ve Gelişimler <i>Changes and Developments in Asset Structure of Turkish Banking Sector</i>	Öğr. Gör. Hakan SARIKALE, Cantürk KAYAHAN	Araştırma Makalesi <i>Research Paper</i>	209-222
15	Devre Mülk Tatil Sisteminde Karşılaşılan Yönetsel Sorunlar: Afyonkarahisar Örneği <i>Managerial Problems in Timeshare Resort Systems: Afyonkarahisar Sample</i>	Doç. Dr. Mustafa SANDIKÇI, Dr. Öğr. Üyesi Aylin AKTAŞ ALAN	Araştırma Makalesi <i>Research Paper</i>	223-237
16	Profesyonelleşmenin İletişim Becerileri Üzerine Etkisi: Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma <i>The Effect of Professionalization on Communication Skills: A Study in Five Star Hotel Establishments</i>	Doç. Dr. İbrahim KILIÇ, Dr. Öğr. Üyesi, Hürriyet ÇİMEN Dr. Öğr. Gör. Tülin Tunç, Dr. Öğr. Üyesi, Neslihan KAN SÖNMEZ	Araştırma Makalesi <i>Research Paper</i>	239-255

17	Duygusal Emek Kişilik Özellikleri ile İlişkili mi? Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma <i>Is Emotional Labor Related With Personality Traits? A Research on Hotel Employees</i>	Dr. Öğr. Üyesi Yasin KELEŞ	Araştırma Makalesi <i>Research Paper</i>	257-267
18	Turizm Eğitimi Alan Lisans Öğrencilerinin Öz Yeterliklerinin Akademik Başarı ve Bireysel Özellikler Açısından İncelenmesi <i>Examination of the Self-Efficacy of Undergraduate Students in Tourism Education in terms of Academic Achievement and Individual Characteristics</i>	Dr. Öğr. Üyesi Murat KIZANNIKLI, Arş. Gör. Cemal Ersin SİLİK	Araştırma Makalesi <i>Research Paper</i>	269-286
19	Turizm İşletmeciliği Alanında Yapılan Yüksek Lisans Tezlerinin Değerlendirilmesi: Afyon Kocatepe Üniversitesi Örneği <i>Evaluation of Master's Thesis in the Field of Tourism Management: A Case of Afyon Kocatepe University</i>	Doç. Dr. Ahmet BAYTOK, Arş. Gör. Mehmet BOYRAZ, Doç. Dr. Elbeyi PELİT	Araştırma Makalesi <i>Research Paper</i>	287-305
20	İşgörenlerin Örgütsel Güven Algılarının Belirlenmesi: Üniversite Çalışanları Üzerinde Bir İnceleme <i>Organizational Trust Perceptions of Employees: A Study on University Employees</i>	Bilm. Uzmanı Mehmet ÖNDER, Dr. Öğr. Üyesi Ercan YAVUZ	Araştırma Makalesi <i>Research Paper</i>	307-329
21	Temsili Demokrasideki Siyasal Katılım Sorununun Çözümünde Türkiye ve AB'nin STK'lara Yaklaşımı <i>Approaches of Turkey and the EU to NGOs in the Solution of the Issue of Political Participation in Representative Democracy</i>	Dr. Ahmet Nafiz ÜNALMIŞ	Derleme <i>Review</i>	331-343
22	Pozitif Bir Bilim Olarak Psikoloji <i>Psychology As A Positive Science</i>	Dr. Öğr. Üyesi Hamdi KORKMAN	Derleme <i>Review</i>	345-357
23	16-18. Yüzyılda Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Safevi/Acem Hacıları İlgili Değerlendirmeler <i>Assessments on Safavid/Persian Pilgrims in Ottoman Eastern Provinces in 16-18th Centuries</i>	Dr. Öğr. Üyesi Esra DOĞAN TURAY	Derleme <i>Review</i>	359-378

Serbest Piyasa, Birey ve Sosyal İlişkiler

Free Market, Individual and Relational Goods

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOCAOĞLU¹

Özet

Serbest piyasa sistemi en baskın ekonomik sistem haline gelmiştir. Her ne kadar serbest piyasa sistemi insanların hayatın her alanında önemli kazanımlar elde etmelerine imkân vermişse de, günümüzde pek çok soruna sebep olmaktadır. Yabancılaşma, güvensizlik ve stresten kaynaklanan hastalıkların yaygınlık kazanması, aile-iş çatışması, cinsiyet eşitsizliğinin derinleşmesi, gelirin belli bir azınlığın elinde toplanması, piyasa değerlerinin hayatın tüm katmanlarına sızması ve piyasa dışı değerleri yerinden etmesi, baskıya dayalı yeni güç ilişkileri bu sorunlardan bazılarıdır. Bu makalenin temel amacı bireysel çıkar, güç, hiyerarşi, yıkıcı rekabet ve aç gözlülük gibi değerlere dayanan piyasanın alternatifi olarak altruistik davranış, şefkat ve empati gibi değerlere dayalı farklı bir piyasa anlayışının benimsenmesinin piyasa kaynaklı sorunları azaltacağını ortaya koymaktır. İlk olarak, serbest piyasanın iktisadi özne imgesi eleştirel olarak ele alınmaktadır ve altruistik iktisadi bir öznenin bireysel çıkarı benimseyen iktisadi öznenin yerini alması gerektiği savunulmaktadır. İkinci olarak serbest piyasa anlayışının sebep olduğu bazı sorunları azaltmakta sosyal ilişkilerin önemli bir fonksiyonu olduğu ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Piyasa, etik, birey, refah, sosyal ilişkiler

Makale Türü: Derleme

Abstract

The Free Market System has become the most dominant economic system. Although the free market system has provided people with the most significant personal gains, this system still leads to many problems. Alienation, widespread diseases stemming from distrust and stress, family-work conflict, extensive gender inequality, income accumulation in the hands of a few people, free market values infiltrating other spheres of life and overcrowding nonmarket values, relations based on force and power politics are some of the problems that the free market order brings out. The purpose of this study is to put forward an alternative understanding of the free market based on values such as altruistic behavior, compassion and empathy in order to solve problems caused by the free market system based on self interest, power, hierarchy, destructive competition and greed. First, in this study the idea of the economic agent of the free market is critically examined. This study suggests that an altruistic economic agent should replace a self interest oriented economic agent. Second, it is argued that relational goods have a substantial role in decreasing some of the problems yielded by the free market system.

Keywords: Free Market, ethics, individual, well-being, relational goods

Paper Type: Review

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi, Adalet MYO, mkocaoğlu@konya.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1104-4223>

Giriş

Piyasa sisteminde bireyin kendi çıkarlarını esas alarak hareket eden bir varlık (homo economicus) olduğu yaygın bir kabuldür. Kendi çıkarlarını esas alan ekonomik öznenin hem kendi refahına hem de toplum refahına katkı sağlayacağı savunulmaktadır. Ayrıca piyasa düzeninin hiyerarşi ve güç esasında rekabeti öne çıkaran felsefesinin piyasanın etkili bir şekilde işlemlerini sağlayacağı ve bunun toplumun refahını artıracığı da bir diğer temel varsayımdır. İnsanların güç, hiyerarşi, rekabet ve aç gözlülük değerlerini temel alan serbest piyasa düzeni altında her geçen gün birçok imkân kavuştuğu inkâr edilemez. Ama aynı zamanda geleneksel piyasa anlayışının sebep olduğu problemlerden kaynaklanan sorunların sayısı da artmaktadır. Son zamanlarda insan doğası üzerine yapılan araştırmalar piyasanın insan doğasına ilişkin argümanlarının sorgulanmasının elzem olduğunu ve farklı bir iktisadi özne tasavvurunun mümkün olduğunu göstermektedir. Özellikle nöroloji ve psikoloji alanındaki araştırmalar piyasanın en temel argümanı olan insanın çıkar temelli doğasına ilişkin inancın değişmez bir gerçeklik olmadığını ortaya koymuştur. Bu araştırmalardan elde edilen ampirik bulgular insanların, altruistik davranışı, diğerlerine duyarlı olmayı, dayanışmayı önemseyen bir doğaya sahip olduklarını göstermektedir. Bu araştırmaların sonuçlarından hareketle insanların piyasa sisteminin işleyişi içinde acı çekmelerine sebep olan güç, hiyerarşi, rekabet, egoizm ve aç gözlülük gibi serbest piyasa düzenine hakim olan değerlerin empati, şefkat ve ortaklık değerlerle yer değiştirilmesiyle mevcut piyasa yaklaşımının yarattığı problemlerin de azalacağı sonucuna ulaşmak mümkün gözükmektedir.

Bu makalenin temel amacı bireysel çıkar, güç, hiyerarşi, yıkıcı rekabet ve aç gözlülük gibi değerlere dayanan piyasanın alternatifini olarak altruistik davranış, şefkat ve ortaklık gibi değerlere dayalı farklı bir piyasa anlayışının benimsenmesinin piyasa kaynaklı sorunları azaltacağını ortaya koymaktır. İlk olarak, serbest piyasanın üzerine oturduğu iktisadi özne anlayışı eleştirel olarak ele alınmaktadır ve altruistik bir öznenin mümkün olduğu savunulmaktadır. Ardından geleneksel piyasa anlayışının sebep olduğu bazı sorunları azaltmakta sosyal ilişkilerin önemli bir fonksiyonu olduğu ileri sürülmektedir.

1. Serbest Piyasanın Temel Dayanakları, Birey İmgesi ve Sosyal Düzen

İnsanlık tarih boyunca farklı ekonomik sistemlerin uygulandığı dönemlerden geçmiştir. Günümüzde serbest piyasa, yaygın olarak kabul gören ekonomik sistemdir. Alışverişte gönüllülüğün ve giriş-çıkış serbestisinin esas olduğu serbest piyasanın, özgürlüklerin gelişimi ve garanti edilmesi noktasında önemli kazanımlar getirdiği yaygın bir kabuldür. Bireylerin farklı alternatifler arasında seçim şansına sahip olması, karar almada merkezin kontrolünde bağımsız olma, zora ve şiddete dayanan ilişkilerin engellenmesi, etnik-dini ayrımcılığın azaltılması, zenginliğin yaratılması ve refahın yayılması noktasında serbest piyasanın bir takım avantajlara sahip olduğu da dile getirilmektedir.

Piyasa, insanların karşılıklı etkileşimde buldukları alandır. İnsanların bu alanda mallarını alıp satmak üzere gönüllülük esasında eylemlerde bulunmaları esastır. Gönüllülük esası üzerine kurulmuş bu düzende, rekabet diğer bir önemli özelliktir. Rekabetin geçerli olduğu bu düzende belirsizliklerin yoğun olduğu söylemek hata olmaz. Ancak bu belirsizlik ekonomik sistemin işleyişinde olumsuz bir özellik olarak değerlendirilmemelidir. Bu belirsizlik içinde insanların kendi çıkarlarını esas alarak hareket etmeleri neticesinde herkesin bu oyundan karlı çıkacağı kabul edilir.

Debra Satz (2007: 122) piyasa ekonomisinin bireyin kendini gerçekleştirme ve özgürleşmesi noktasında literatürde dile getirilen olumlu etkilerine işaret eder:

- Piyasa, bireye çeşitli alternatifler arasında seçme fırsatı verir
- Piyasa, bireyin rasyonelliğini geliştirilmesini teşvik eder
- Piyasa, herhangi başka birinin iznini almaksızın bireyin alışveriş yapmasına imkan vererek karar verme gücünü bireye verir
- Piyasa, bireylere her zaman çıkış imkânı tanıyarak sosyal ilişkilerin insan üzerindeki zorlayıcı ve olumsuz etkilerine son verir
- Piyasa, bilgiyi birilerinin tekeli olmaktan çıkarır
- Piyasa, etnik, dinsel ve cinsiyetçi ayrımları azaltır
- Piyasa, bireylerin değerlerden bağımsız olarak eylemde bulunmalarına imkân verir

Serbest piyasanın en önemli savunucularından Adam Smith de özellikle kişisel çıkarın piyasanın işleminde önemli bir rolü olduğuna işaret eder. Smith'e göre (2006: 14-16) insan doğası gereği çıkar temelinde eylemde bulunmaya eğilimlidir. Milletlerin zenginliğini ortaya çıkaran temel faktör insanların doğasında mevcut olan kişisel çıkarıdır. Piyasada eylemde bulunurken malı satan ve hizmeti sunanın hayırseverliğine değil kişisel çıkarlarına hitap ederiz onların hayırseverliklerine değil kişisel çıkarlarına bel bağlarız. Dolayısıyla herkesin kendi çıkarına odaklanması toplumda zenginliğin artması sonucunu ortaya çıkarır; bu sebeple kişisel çıkarın engellenmemesi bilakis teşvik edilmesi gerekir. Çünkü Smith'e göre kişisel çıkar toplumdaki herkes için olumlu gelişmelere sebep olur. Bundan toplumda en dezavantajlı konumda bulunan sınıflar da kazançlı çıkar.

Bütün bireylerin kendi çıkarını aradığı ve serbest ticaretin yapıldığı bir piyasa düzeninin görünmez el vasıtasıyla problemsiz işleyeceği iddia edilir. Herkesin sadece kendi çıkarının peşinden koştuğu serbest piyasa düzeni görünmez el aracılığıyla toplumun tümü için olumlu sonuçlar yaratacağı vurgulanır. 'Görünmez El' dışında herhangi bir dışsal aktörün yönlendirici müdahalesinin olmadığı piyasa düzeni diğer her türlü sisteme göre üstün kabul edilir (Smith, 2006: 763-788). Bu sebeple serbest piyasa sisteminde devletin rolü; sadece savunma, adalet, bireylerin kârlı görmemesi sebebiyle sunmak istemediği hizmetleri sunmakla sınırlıdır.

Serbest piyasa bireyi kendi ekonomik çıkarını arayan rasyonel bir özne olarak kabul etmesi sosyal ve siyasal alana ilişkin bir takım imalar da içerir. Ekonomik alanda çıkarlarının peşinden koşan birey hayatın sosyal ve siyasal alanlarında da benzer bir dürtüyle eylemde bulunur. Piyasa bireyin özerkliğini garanti edebilmek adına bireyi her türlü sosyal bağlamdan ayırarak sadece ekonomik çıkarlarının peşinde koşan bir özneye dönüştürür. Serbest piyasayı savunan düşünürlerden Nozick (2006: 21) bireyin ihlal edilemeyecek hakları olduğunu ve bu hakların diğer tüm değerler ve kurumlar karşısında öncelikli olduğu bir sosyal ve siyasal düzenin önemini vurgulamaktadır. Devlet de bireyin hak ve özgürlüklerini garanti eden ve bunları korumakla sınırlı bir aktör olarak kabul edilir (Hayek, 2004: 101-103). Birey negatif özgürlüklerin öznesi, toplumsal geçmişi ve buna bağlı olarak sosyal ilişkileri sınırlı olan bir aktör olarak resmedilmektedir. Siyasal alan da buna paralel olarak serbest piyasa düzeni içerisinde mümkün olduğunca kişisel çıkarın korunmasının vasatı olarak düşünülmektedir.

Serbest piyasa sistemi insanların özerk ve özgür olmaları için önemli bir zemin sunar. Aynı zamanda insanlar açısından çok önemli sosyal, siyasal ve ekonomik kazanımlar da sağlamaktadır. İnsanlar serbest piyasa sistemi sayesinde hem refah içerisinde yaşamakta hem de tarihte hiç olmadıkları kadar özgür bir hayat sürdürmektedirler. Ancak hayatın çeşitli katmanlarında ortaya çıkan kimi sıkıntıların temelinde de serbest piyasa sisteminin zemininde bulunan bencil özne anlayışı ve sosyal ilişkilerin öneminin ihmal edilmiş olması yatmaktadır.

Feodal dönemin ekonomik sistemiyle kıyaslandığında serbest piyasanın egemen olduğu günümüzde insanların daha özgür oldukları ve refah seviyelerinin arttığı inkâr edilemez. Tüm bu olumlu özelliklerine rağmen serbest piyasanın bir takım sıkıntılar yarattığı da aşîkârdır. Kendi yaptığı işe yabancılaşma, endişe, bağımlılık, güvensizlik ve stresten kaynaklanan hastalıkların yaygınlık kazanması, aile-iş çatışması, cinsiyet eşitsizliği derinleşmesi, gelirin belli bir azınlığın elinde toplanması, piyasa değerlerinin hayatın tüm katmanlarına sızması ve piyasa dışı değerleri yerinden etmesi, baskıya dayalı yeni güç ilişkileri, yoksulluk, dezavantajlı toplum kesimlerinin hayat kalitesindeki yetersizlik bunlardan bazılarıdır. Bu tür sorunların ortaya çıkmasının temel sebepleri piyasanın üzerine temellendirildiği hayatın her alanında bireysel çıkar motivasyonu ile eyleyen özne anlayışı ve piyasanın sosyal ilişkileri yeterince önemsemeyen yapısıdır. Bu sebeple serbest piyasa düzeninin bireysel çıkarı esas alan özne tasavvurunun ve serbest piyasa düzeni içerisinde sosyal ilişkiler verilen öneminin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Özellikle davranışsal ekonomi, nöroloji ve psikoloji alanındaki araştırmalar piyasanın en temel argümanı olan insanın bireysel çıkar temelli doğasına ilişkin inancın değişmez bir gerçeklik olmadığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde davranışsal ekonomi, nöroloji ve psikoloji alanındaki araştırmalar serbest piyasa düzeninin sosyal ilişkilere verdiği önemde kapsamlı bir değişikliğin zorunluluk olduğunu göstermektedir.

2. Bencil Özne Karşısında Altruistik Özne

Serbest piyasa sistemi içerisinde bireyin sadece bireysel çıkar motivasyonu ile hareket eden özne olarak kabul edilmesi insanları diğerlerine karşı göreceli olarak duyarsız kılmaktadır. İnsanı sadece bireysel çıkar motivasyonu ile hareket eden bir varlık olarak kabul etmek birçok sıkıntı yaratmaktadır. Mevcut piyasa anlayışı içerisinde altruistik davranışın da en az bireysel çıkar kadar vurgulanması zorunludur. Sadece bireysel çıkara dayalı insan anlayışı insanlar arasında sosyal bir bağın mevcut olduğunu unutturabilir. Bireysel çıkara dayalı piyasa anlayışı yüksek oranda gelir üretebilir ama mevcut anlayışın yarattığı problemler ancak ve ancak insanların altruistik motivasyonu yaygın olarak uygulamaya koymasıyla azaltılabilir.

İnsanların her zaman sadece bireysel çıkarları tarafından motive olmak zorunda değildir. Psikoloji, nöroloji ve davranışsal ekonomik alanında yapılan pek çok araştırma insanların altruistik amaçlarla hareket ettiğini ortaya koymuştur. Altruistik davranış, insanın kendisine maliyeti olsa da diğerlerinin faydasına ya da onların acısını azaltmak için eylemde bulunmasıdır. Diğerlerine yönelik duyulan empati ve şefkat, insanları çıkarları dışında diğerlerinin acılarını azaltmak adına altruistik bir temelde hareket etmeye yönlendirmektedir. Şefkate dayanan altruistik davranış temel olarak diğerlerinin yaşadığı tüm problemlerin sona erdirilmesi çabasıdır. Özellikle altruistik davranış diğerler insanlar için empati, sempati,

şefkat ve merhamet duyguları hissetmeyi içermektedir. Bu duygular, insanları altruistik motivasyonla eylemde bulunmaya sevk etmektedir.

Batson'ın (2015: 18-21) yaptığı psikolojik deney, insanların empatik kaygı ve şefkate dayalı altruistik kaygılarla hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Bu deneyde iki deney grubu, bir öğrencinin bir araştırma görevlisine sayıları okuması esnasında sayıları hatırlamak için duraksaması anında öğrenciye elektrik şok verilmesi olayına tanık olmaktadır. Deney grupları kolay kaçış (easy escape) ve zorlu kaçış (difficult escape) testine tabi tutulmaktadır. Zorlu kaçış testinde kişinin öğrencinin yerini alması ya da ona elektrik şok verilmesini izlemesi seçenekleri mevcuttur. Kolay kaçışta ise öğrencinin yerini alma ya da test ortamını terk etme imkânı tanınmaktadır. Baston, yaptığı bu deney sonucunda kolay kaçış durumunda olan bireylerin öğrencinin acısını azaltmaya daha az meyilli olduğunu saptamıştır. Deneyin bir diğer bulgusu ise empatik kaygı duygusuna sahip olanların her iki senaryoda da yardım etmeye daha fazla meyilli olduğunu saptamışlardır.

İnsanların sadece bireysel çıkar motivasyonu ile hareket ettiği varsayımı insanların altruistik motivasyonları benimsemelerini sağlayan duyguları çoğu zaman göz ardı etmesine sebep olur. Bireyi sadece kendi çıkarlarını maksimize etmeyi öncelikli amaç edinen bir ekonomik özne olduğunu kabul etmek yerine bunun dışında insanın bireysel çıkar dışında da empati, şefkat gibi motivasyonları olabileceğini kabul etmek gerekmektedir. Adam Smith (2004: 11) insanın doğasında bireysel çıkar olmasına rağmen diğerlerinin mutluluğundan da keyif aldığına dikkat çeker.

Singer (2015: 30-31) özellikle bireylerin sadece bireysel çıkar ile hareket etmeyip birbirlerinin acılarına hissetmek noktasında aralarında doğal ve kaçınılmaz bir ilişki olduğunu savunmaktadır. Bu iddiasını yani insanların birbirlerinin acılarına yönelik empati ve şefkat motivasyonu ile hareket ettiklerini gerçekleştirmiş olduğu nöroloji temelli deneylerle ortaya koymaktadır. Bunun için nörolojide beyin görüntüleme tekniklerini (brain imaging techniques) kullanarak çiftler üzerinde deney yapmıştır. Her bir eş parmak uçlarına iliştirilmiş iletkenlerle diğer eşin acısını hissetmektedir. Eşler kimin acı çektiğini önlerinde duran ekrandan görebilmektedir. Bu durum, kendisine elektrik verilmeyen partnerin, diğer partnerin acı çekişine tanık olduğu durumda beyinde oluşan tepkileri ölçmeye imkân verir. Deneyde genellikle elde edilen sonuca göre insanın kendisinin acı çekmesi sürecinde aktif olan nöral ağ diğer insanın acı çekmesi anında da aktif olmaktadır. İnsanların diğerlerinin acı çekişine tanık olduğu durumda da benzer beyinsel tepkiyi vermesi aslında Singer'inde ifade ettiği gibi hepimizin birbirimizle bir bağ geliştirdiğini kanıtlar. Singer (2015: 34-35) para değişimini temel alan laboratuvar deneylerin de özellikle kadınların erkeklere göre haksızlığa uğrayan ve acı çeken diğer insanlara daha fazla empati beslediğini tespit etmiştir. Benzer laboratuvar araştırmasında insanların grup içindeki bireylere grup dışındaki bireylere kıyasla daha fazla empati duyduğunu gözlemlemiştir.

İnsanların bireysel çıkar motivasyonu ile hareket etmelerinin doğal olduğu serbest piyasa yaklaşımında kabul edilen temel varsayımdır. Oysa insanların diğerlerine acılarına yönelik altruistik şekilde davranmasının doğal olduğunu ortaya koyan pek çok araştırma bulunmaktadır. Diğer türlerle karşılaştırıldığında insanlar genetik olarak bağ bulunmayanlara yönelik daha yüksek seviyede altruistik davranış göstermektedir. Bu altruistik davranışların çocuk yaşlarda insanda mevcut olduğunu gösteren pek çok araştırma bulunmaktadır (Benenson 2007; Fehr vd 2008; Gummerum 2010).

Benenson vd.'nin (2007: 171-173) araştırması empati ve şefkate dayanan altruistik davranış eğiliminin küçük yaşlardaki çocuklarda mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Bu araştırmanın sonuçları İngilterede yaşları 4 ve 9 arasında değişen çocuklarla oynanan diktatör oyunundan (dictator game) elde edilmiştir. Araştırmada çocuklar arasında çok kıymetli olan etiketleri kullanarak çocukların bunları arkadaşlarıyla paylaşma davranışını ölçmüşlerdir. Çocuklar etiketleri paylaşmak zorunda değildir. Küçük yaştaki çocuklar dâhil tüm yaş grupları altruistik davranış göstermişlerdir. Sonuçlara göre 9 yaş grubu en çok etiket paylaşan gruptur. Bu sonuç empati ve şefkat temelindeki altruistik davranışın çocukluğun erken dönemlerde mevcut olduğunu gösterir.

Sosyalleşme pratikleri de insanın altruistik ve rekabetçi davranışlarını şekillendirmekte etkilidir. Çocuklar, yaş ilerledikçe sosyal pratikleri benimseyerek davranışlarını bunlara uydurmaktadır. Özellikle sosyalleşme pratikleri çocuğunun ne ölçüde altruistik davranacağını belirlemektedir. Bireysel çıkarın en önemli motivasyon olduğunu benimseten sosyalizasyon süreci içerisinde çocuklar diğerlerinin acılarını azaltmaya imkan verecek empati ve şefkat duyguları geliştirememektedir (Fehr ve Rockenbach 2008; Gummerum vd 2010).

Nöroloji alanında yapılan araştırmalar bireysel çıkar motivasyonunun önemini vurgulayan kültür içerisinde yetişen bireylerin kısa bir eğitimle diğerlerinin acılarını azaltmak eylemini içeren altruistik davranışı benimseyebileceklerini ortaya koymaktadır (Davidson, 2015: 52; Singer, 2014: 3). Davidson (2015: 52-56) gerçekleştirdiği laboratuvar deneylerinde iki haftalık eğitim neticesinde deneklerin ekonomik kararların alınmasında daha fazla altruistik davranış gösterdikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu deneyde denekler iki gruba ayrılmış, grupların birinde deneklerin bir kısmı şefkat, sevgi ve kibarlık alanında eğitilirken geri kalan denekler ise bilişsel terapi (cognitive therapy) ile olumsuz durumlarda olumlu sonuçlar bulma eğitimine tabi tutulmuşlardır. Şefkat eğitimini alan denekler altruistik davranışları ekonomi alanındaki faaliyetlerine taşımışlardır.

Richard (2015: 60) da benzer şekilde başkalarının acılarına karşı duyarlılığın ifadesi olan altruizmin diğer pek çok davranış gibi öğretilbileceğini belirtmektedir. Özellikle erken yaşlarda şefkati esas alan altruistik davranışlarda bulunma eğiliminde olan çocuklara eğitim yoluyla şefkatin, empatinin ve dayanışmanın önemini aşıl原因an eğitim verilirse insanlar diğerlerinin acılarını azaltmak noktasında altruistik davranışı daha çok gösterme eğiliminde olur.

Başkalarının acılarına azaltma amacı taşıyan altruistik eğilimi eğitimle yeniden hatırlatma ya da öğretmek gerekmektedir. Çünkü mevcut ekonomik anlayışın övdüğü bireysel çıkar davranışı altruistik davranışı yerinden etmekte ve insanlar birbirlerinin acılarına karşı kayıtsız kalmasına sebep olmakta ve bireysel çıkar peşinde koşan bireylerin sayısının artmasına sebep olmaktadır. Fehr'e (2015: 77; Fehr ve Fischbacher, 2004: 64; 2003: 785) göre bir toplumda ya da sistemde bireysel çıkar ve altruistik davranış arasında bir çatışma olduğunda bireysel çıkar bu çatışmadan galip çıkar. Bu sebeple altruistik davranışın yaygınlaşması aynı zamanda bireylerin diğerlerinin de altruistik davranışı benimsediğine inanmasını gerektirmektedir.

Fehr'in (2015: 79-84) güven oyunu (trust game) deneyinden elde ettiği sonuçlar altruizmin güven esasında yaygınlık kazanacağını kanıtlamıştır. Bu deneyde altruistik

davranış güven oyununda test edilmiştir. Bu deneyde taraflardan her birine \$10 verilir, A bu paranın hepsini ya da istediği tutarı B'ye transfer edebilir. Deneyi yapan, A'nın verdiği tutarın iki katını B'ye öder. B'de aynı şekilde paranın hepsini ya da istediği kadarını A'ya geri gönderebilir. Deneyi yapan aynı şekilde verilen tutarın iki katını A'ya verir ya da paranın hepsini alıp gidebilir. Fehr, bu deney neticesinde insanların genel olarak altruistik davranıp karşı tarafa para transfer ettiklerini tespit etmiştir. Burada dikkat çeken nokta deneklerin bireysel çıkar motivasyonu ile hareket etmedikleri tamamen altruistik davranış takip etmeleridir.

Yaygın olarak toplumda benimsenen altruistik davranış değerlerinin acılarını azaltmak ve toplumda işbirliğini sağlamanın önemli zeminidir. Son zamanlarda yapılan araştırmalar aralarında yakınlık olmayan insanlar arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin sadece bireysel çıkar motivasyonu ile açıklanamayacağını ortaya koymuştur. Henrich vd.'nin (2005) araştırmalarında küçük topluluklardan büyük topluluklara market temelli toplumlara bireyler, akraba olmayan insanlara (non kin people) karşı altruistik davranış gösterdiğini tespit etmiştir.

Altruistik davranış pek çok toplumda ödüllendirilirken bencillik bir dereceye kadar cezalandırmaktadır. Gintis vd.'nin (2003: 154-157) nihai oyun (the ultimate game) deneyinde insanlar arasındaki güçlü mütekalibiyete (strong reciprocity) dayalı altruistik davranışın işbirliğini sağlamada önemli bir motivasyon olduğunu tespit etmişlerdir. Nihai oyun birbirlerini tanımayan insanlar arasında oynanmaktadır. Oyunculardan biri 1-10 dolar arasında bir tutarı karşı tarafa vermektedir. Karşı taraf bu teklifi kabul etmekte ya da reddetmektedir. Eğer karşı taraf red ederse kimse bir şey kazanmamaktadır. Araştırmanın bulgularına göre oyun oynandığında genel olarak teklifi yapan bireysel çıkar ile hareket etmemektedir. Aksine önemli miktarda parayı genellikle yüzde 50'sini karşı tarafa önermiştir. Dolayısıyla bu sonuçlar insanların doğal olarak sadece kendi çıkarlarını düşünen varlıklar olmadığına işaret etmektedir. Gerektiğinde diğerlerinin acılarını ve yaşadıkları haksızlıkları azaltmak adına eylemde bulunan varlıklar olduğunu göstermektedir.

İnsanların diğerlerinin acılarını ve yaşadıkları sorunları azaltmak motivasyonuna sahip olduklarının önemli bir diğer göstergesi ise üçüncü tarafın kendi zararına da olsa, bireysel çıkarı işbirliğinin önüne alan kişileri cezalandırmasıdır. Davranışsal ekonomi alanında yapılan araştırmalar (Fehr ve Rockenbach 2004; Fehr ve Fischbacher 2004; Fehr 2015; Ohtsubo vd 2010) insanların altruistik gerekçelerle şahit oldukları haksızlıklara müdahale ettiklerini göstermiştir.

Fehr ve Rockenbach (2004: 785) kendisine maliyetli olsa bile adil olan davranışı ödüllendiren, adaletsiz davranışı da cezalandıran kişiyi güçlü eyleyen özne (strong reciprocator) olarak adlandırmaktadır. Yapılan bir diğer araştırma da (Fehr and Fischbacher, 2004: 73-85) diktatör oyunu ve kamusal iyi oyununu esas alan çalışmalarında Zürih Üniversitesindeki öğrencilerden seçilen üçüncü kişiyi gözlemlemişlerdir. Yapılan diktatör oyun deneyinde üçüncü kişi rolündekilerin yüzde 60'nın, sahip olduklarının yarısından azını veren kişiyi cezalandırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde kamusal iyi oyununda üçüncü kişi rolündekilerin 45.8'i bu oyunda işbirliği yapmayan kişiyi cezalandırmıştır. Dolayısıyla bu yazarlara göre üçüncü kişi işbirliğini tesis etmek, acıların ve haksızlıkların azaltılması noktasında altruistik kaygılarla hareket etmektedir.

Andreoni ve Rao (2011: 513-518), yaptıkları araştırmada insanların bireysel çıkarı aşmaya imkân veren iletişimin kurmasıyla altruistik davranışın arttığını ortaya koymuşlardır. Yaptıkları araştırmada diktatör oyununda sadece paylaştırıcının konuştuğu deney 1’de gelirin yüzde 6’sı verilmektedir. Fakat ne zaman alıcı konuşsa yüzde 24 gelir paylaşılmaktadır. Her iki taraf konuştuğunda ise yüzde 30 gelir paylaşılmaktadır. Sosyalleşme ve altruistik davranış güçlü bir şekilde ilişkilidir. Özellikle iletişimin varlığı paylaştırıcının empati seviyesini artırmakta ve altruistik esaslarda bir ilişkinin kurulmasına imkan vermektedir.

Altruistik davranış yaygın olarak zenginlerden beklenen bir davranıştır. Oysa altruistik davranış farklı gelir gruplarından insanlar arasında gözlemlenmektedir. Fakat son zamanlarda yapılan araştırmalar (Piff 2010; Harbaugh 2015) beklenmedik şekilde alt gelir grubuna dâhil insanların daha fazla altruistik davranışta bulunduğunu göstermektedir. Normal olarak alt gelir grubuna mensup bireylerin kendi temel ihtiyaçlarını karşılamak noktasında daha çok endişeli olmaları beklenmektedir. Fakat bu zorunlu olarak alt gelir grubundaki insanların altruistik davranışlarını kısıtlamamaktadır.

Amerika’da yapılan araştırmalar daha düşük gelire sahip olanların zenginlere oranla daha fazla bağış yaptığını ortaya koymaktadır. Yapılan araştırmada (Piff, 2010: 775-776) güven oyunu sonucunda düşük gelir grubuna sahip insanların kendilerine verilenin yüzde 43’nü verme eğilimi ortaya koymuştur. Piff’e göre (2010: 772) alt gelir grubuna mensup olanlar var olan acıların ve zor durumların sosyal ilişki ve altruistik davranışlarla aşılabacağı motivasyonu hareket etmektedir.

Harbough (2015: 121-123) yaptıkları nöroloji araştırmasında ise insanların para alırken ve bağış olarak para verirken beyinlerinin benzer bölgesinin (the ventral striatum) aktif olduğunu bulmuşlardır.

Yukarıda davranışsal ekonomi, nöroloji ve psikoloji alanlarında gerçekleştirilen farklı araştırmalar serbest piyasa savunucularının ifade ettiği gibi bireylerin doğaları gereği sadece bireysel çıkarlarını kovalayan özne olmak dışında altruistik kaygıları olan başka bir tür özne olabilmelerinin imkân dâhilinde olduğuna işaret etmektedir.

Davranışsal ekonomi, Psikoloji ve Nöroloji alanındaki yukarıda değinilen araştırmalar bireysel çıkar dışında insanların ekonomik konuları içeren bir çok olayda empati ve şefkate dayalı altruistik motivasyonla hareket edebilme kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir. İnsanın doğası gereği bencil olmadığı gibi kendi çıkarını aramakla altruistik olmak zorunlu olarak birbirini dışlayan özellikler olmak zorunda değildir. İnsanın hem kendi çıkarını (self interest) arayıp hem de altruistik olması mümkündür. Sadece bireysel çıkarı takip etmeyen aynı zamanda altruistik kaygıları olan bir ekonomik özne anlayışına doğru geçiş insanların piyasadaki kaynaklanan problemlerini azaltmak açısından önemli bir fırsat yaratacaktır.

3. Bireysel Mutluluk ve Piyasa

İnsanların sosyal ilişkilerin önemine ve mutluluğun ne olduğuna ilişkin farklı bakışları mevcuttur. Kimileri mutluluğu sahip oldukları mallarla, kimileri sosyal ilişkilerle ve insanlara yardım etmekle çabalamakla ilişkilendirir. Serbest piyasa anlayışında özellikle gelir ve mutluluk arasında doğrudan bir ilişki kurulur. Gelirde yaşanan artışın yaşanan problemleri azaltacağı ve mutluluk seviyesini artıracığı yaygın bir kabuldür. Son

zamanlardaki çeşitli araştırmalar (Easterlin 1974, 1995, 2001; Blancflower ve Oswald 2004; Bartolini ve Bilancini 2010; Schütz vd 2013) gelişmiş ülkelerdeki rapor edilen mutluluk seviyesi ile gelir seviyesi arasında aynı ölçüde bir paralellik olmadığını göstermektedir. Bir başka deyişle gayri safi milli hasıladaki artış her zaman insanların öznel refah seviyelerinde iyileşme yaratmaz (Bartolini ve Bilancini, 2010: 199).

Son zamanlarda insanlar hem iş ortamında hem de gündelik hayatlarında daha fazla sorunla karşılaşmaktadır. İnsanların iktisadi alanda ve sosyal alanda yaşadıkları problemleri azaltmak adına sosyal ilişkilerin önemli bir işlevi olduğu savunulmaktadır (Gui ve Sugden 2005; Gui ve Stanca 2010; Bechetti vd 2008, 2011; Binswager 2006).

Serbest piyasa sistemi sosyal hayatın ekonomik ve ekonomik olmayan katmanları arasına sınır çeker. Oysa Gui ve Sugden'in (2005: 3-5) de ifade ettiği gibi sosyal hayatta ekonomik ve ekonomik olmayan ilişkiler birbirinden kolay bir şekilde ayrılamaz. İnsanlar son zamanlarda hem ekonomik alanda hem de bu alanın dışındaki diğer alanlarda daha fazla sorun yaşamaktadır. Özellikle insanların ekonomik alanda ve bu alanla doğrudan ilişkili sosyal hayatta yaşadıkları sorunları açıklayan koşu bandı metaforunu kullanan araştırmalar (Binswanger 2006; Gui ve Stanca 2010) bunu doğrular niteliktedir.

Haz koşu bandı (Hedonic treadmill) insanların gelirlerindeki artışla birlikte ortaya çıkan yeni gelişmelere kısa sürede adaptasyon sağlayacakları ve kendilerine yeni hedefler belirleyecekleri varsayımına dayanır (Brickman ve Campbell 1971). İnsanlar gelirlerine paralel olarak her defasında yeni duruma adapte olur ve mutluluğun başka bir yerde onları beklediğini inanır. Dolayısıyla bu durum insanların farklı sorunlarla mutsuzluk ve tatminsizlik formlarıyla karşılaşmalarına sebep olur.

Statu koşu bandında (Status treadmill) ise insanlar sürekli olarak yeni tüketim malları elde etmek ve tüketmek için birbirleriyle yarışır. Bazen sadece diğerlerini etkilemek amacıyla yaparlar. Arzuladıkları şeyi elde ettikten sonra bir diğerine yönelirler. Bunun sonucu olarak işe daha fazla zaman ayırıp aile ve arkadaşlara daha az zaman ayırır (Frank 1999). Tüketim koşu bandı ise bir anlamda insanın sosyal ve psikolojik sorunlara maruz kalmasına sebep olur.

Binswanger (2006: 367-369) insanların sıklıkla içinde sıkışmış olduğu statü ve haz koşu bandına iki tane daha yeni koşu bandını, çok seçenekli koşu bandı (multi option treadmill) ve zaman sınırlı koşu bandı (time saving treadmill) eklemektedir. Çok seçenekli koşu bandı insanların gelir artışıyla birlikte alım gücünün arttığını ama bu sefer de seçim yapma noktasında zorlanmaları sebebiyle yoğun bir stres altında kaldıklarına işaret eder. Zaman sınırlı koşu bandı ise insanların zamanlarını etkili kullanmak noktasında yetersiz kaldıkları boş zaman (free time) yaratmakta başarılı olmadıkları, bunun üstlerinde büyük stres yarattığının altını çizmektedir. Bu iki koşu bandı insanların elde ettikleri gelire rağmen ekonomi ve sosyal alanda sorunlar yaşamaya devam ettiğinin delili olarak kabul edilmektedir.

İnsanlar yukarıda ifade edilen koşu bantlarında daha fazla gelir, tüketilen mallar ve prestijli pozisyonlar elde etmek uğruna sonu gelmez bir şekilde yarışmaktadırlar. Gelirlerini artırmak uğruna insanlar neyin kıymetli olduğunu gözden kaçırmış durumdadır. 50 yıl öncesiyle karşılaştırıldığında insanların yıllık gelirlerinde önemli bir artış olduğu inkâr

edilemez. Fakat insanların gelirlerindeki bu artışa paralel bir oranda mutlu olduklarını söylemek de mümkün gözükmemektedir.

Layard'a göre (2015:100) 1945-2000 yılları arasında insanların yaşam standartlarında büyük bir iyileşme yaşandığını ama buna rağmen kendini mutlu hissettiğini söyleyenlerin oranı elli yıl öncesiyle aynıdır. Diğer bir araştırma (Shütz vd, 2013: 6-9) bu koşu bantlarında koşan ve kendine zarar veren (self-destructive) bireylerin tatmin olmuş bireylere nazaran çok daha yüksek oranda stres altında olduğunu, acı çektiğini ve daha az oranda mutlu olduğunu ortaya koymuştur. Shütz vd.'nin (2013) Amerika'da yaptığı bu araştırma özellikle insanların mutlu olabilmeleri ve yaşadıkları problemleri azaltabilmeleri için gelir dışında sosyal ilişkilerin önemini vurgulamaktadır. Sosyal ilişkileri önemseyen iktisadi öznelerin daha az depresyon yaşadıkları, daha mutlu oldukları ve hayatlarından daha çok tatmin olduklarını ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla iktisadi alanın hem ekonomik hem de sosyal alanda yarattığı problemleri azaltmak için gelirdeki ve statüdeki artışa ek olarak sosyal ilişkilere önem verilmelidir.

4. Sosyal İlişkiler Üzerinden Piyasayı Yeniden Düşünmek

Sosyal ilişkiler insanların birbirleriyle olan ilişkilerini ifade eder. Sosyal ilişkiler izole olmuş birey tarafından üretilemezler. Diğerleriyle birlikte paylaşılan bir ilişkinin sonucu ortaya çıkarlar. Sosyal ilişkiler, özel ve kamusal mallardan farklıdır. Sosyal ilişkiler kendi içinde amaçtır. Sosyal ilişkiler doğrudan ya da dolaylı bir şekilde gerçekleşir (Uhlener, 1989: 254; 2014: 50).

Sosyal ilişkiler, piyasa tarafından organize edilmeyen ve içsel olarak motivasyona sahip sosyal ilişkileri içerir. Bu sosyal ilişkiler kamusal olarak üretilir ve tüketilir (Bartolini, 2014: 5428; Gui ve Stanca, 2010: 108-109). Donati'ye (2014: 10) göre sosyal ilişkiler şu temel özellikleri içermektedir:

- Simetrik, özgür ve sorumlu ilişkilerden oluşurlar
- Araçsallaştırılmazlar
- Tekrarlandıkça gelişir ihmal edildikçe zayıflarlar
- Katılımcıların paylaşılan amaçlara ve ihtiyaçlara ulaşmak için güçlü birliktelikler kurmalarına imkân verirler
- Birlikte yaratılır ve tüketilirler
- Doğası itibarıyla demokratiktirler
- İnsanların kendilerini gerçekleştirmeleri için ilişkiyel bir zemin sunarlar

Sosyal ilişkiler, spor aktiviteleri, aile ile geçirilen zamanı, sosyal toplantıları, dini ayinleri, festivalleri, sosyal klüp organizasyonlarını kapsamaktadır. İnsanlar bu sosyal aktivitelere katıldıkları ölçüde sosyal ilişkiler üretilmesine katkıda bulunur aynı zamanda bunlardan faydalanırlar. Dayanışma, sosyalleşme, şefkat, güven, karşılıklılık, arkadaşlık, medeni erdem ve katılım sosyal ilişkilerin temel formlarıdır (Brunori, 2003: 516). Dolayısıyla sosyal ilişkilerde bireyselliği aşan etkileşim esastır.

Sosyal ilişkilerde önemli olan maddi malların tüketimi olmayıp bu malların sosyal bağlamı olan bir zeminde tüketilmesidir. Bechetti vd'nin (2011: 276) ifade ettiği gibi "yalnız pizza yemek, arkadaşlarla pizza yemekle aynı şey değildir". İnsanların sosyal ilişkilerden yararlandıkları ölçüde refahlarının ve mutluluk düzeylerinin arttığı açıktır. Sosyal ilişkiler

katılımı yüksek olan kişi mutlu olmakla kalmayıp diğerleriyle daha fazla ilişki kurup daha fazla üretken ve yapıcı bir tavır geliştirir (Lotito vd, 2015: 700).

Blanchflower ve Oswald (2004: 203-211) dünya nüfusunun yüzde seksenini temsil eden 80'den fazla ülkede 25 yılın üzerinde her ülkeden 300-4000 arasında kişiyle yapılan Dünya Değerler Araştırmasından (the World Values Survey) yararlanarak ve ülke sayısını 19'a düşürerek bir analiz yapmışlardır. Bu 19 ülkeden elde edilen sosyal, ekonomik ve kültürel verileri analiz etmişlerdir. Bu araştırma neticesinde uzun vadede refah ve sosyal ilişkiler arasında çok güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Benzer şekilde yapılan bir diğer araştırmada (Betchetti vd, 2009: 273-276) 82 ülkedeki 100000 insanla yapılan anketler ve toplanan veriler ışığında insanların refahı ve sosyal ilişkiler arasındaki ilişkinin güçlü olduğu hipotezi doğrulanmıştır. İnsanların elde ettikleri gelir ve gerçekleştirdikleri üretime bakmasızın sosyal ilişkiler insanların yaşadıkları problemlerin boyutunu azaltmak ve mutluluğu artırmak noktasında önemli bir fonksiyona sahiptir.

Sosyal ilişkiler aile, kilise, sosyal kulüp gibi daha sıcak ortamlarda üretilebildiği gibi iş arkadaşlığı gibi daha soğuk ortamlarda da üretilebilmektedir. Aile özellikle sosyal ilişkilerin yaratılmasında ve dağıtılmasında önemli bir işleve sahiptir (Prandini, 2014: 224). Bechetti vd.'nin (2011: 276, 2012) araştırmasında aile, kilise ve sosyal kulüp ortamındaki sosyal ilişkilerin insanın refahını geliştirmede daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bechetti vd.'nin (2008:344) araştırması aile ve arkadaşlar ile vakit geçirmenin, sosyal toplantılara katılmanın, spor ve kültürel aktivitelere gitmenin tatmin düzeyini olumlu etkilediğini ortaya koymuştur.

Sosyal ilişkilerin üretildiği spor, sanat ve kültür aktivitelerine katılma ve refah arasında bir bağ mevcuttur. Rasciute vd.'nin (2017: 568-575) İngiltere'de yaptıkları araştırma neticesinde sosyal ilişkiler olarak tanımlanan spor, sanat ve kültür faaliyetlerine katılma ve refah arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu tür sosyal ilişkiler aktivitelerine katılmamanın insanın refah seviyesinde azalma yarattığını dile getirmişlerdir.

Benzer şekilde Amerika'da yapılan bir diğer araştırma spor faaliyetlerine katılan insanların refah seviyelerinin katılmayanlara nazaran daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır (Huang ve Humphyers, 2012:782-784). Sosyal ilişkilerin üretildiği bu tür aktiviteler sadece keyifli vakit geçirilen yerler olarak düşünülmemelidir. Bu tür faaliyetlerin insanların farklı sorunlarını tedavi etmek noktasında bir işlevi olduğu da hatırlanmalıdır.

Sosyal ilişkilerin bir parçası olan gönüllü katılım faaliyetleri de refahı olumlu etkilemektedir. Sosyal ilişkiler faaliyeti olarak gönüllülük diğerlerine yardım etmeyi içerir. Meier ve Stutzer (2008: 43-45) yaptıkları araştırmada Alman Sosyo-Ekonomik Kurulunun (the German Socioeconomic Panel) çalışmalarından 1985-1999 arasındaki verilerini kullanmışlardır. Bu araştırmada insanlara hayattan aldıkları tatmin ve gönüllü faaliyetleri hakkında sorular sorulmuştur. Araştırmanın neticesinde gönüllü faaliyetlere katılanların, katılmayanlara göre refah seviyelerinin daha yüksek olduğunu bulmuşlardır.

Sosyal ilişkiler sadece insan refahının artırılmasına katkıda bulunmakla kalmaz aynı zamanda insanların aralarındaki işbirliğini de geliştirir. Lotito'ya göre (Lotito vd, 2015: 701)

sosyal ilişkilere daha az katılan insanlar sınırlı işbirliği eğilimi gösterirler. 128 öğrenciyle yaptıkları kamusal iyi oyunu sonucunda takım çalışması ve daha önceki tanışıklık (previous acquaintance) kamusal iyinin ortaya çıkarılmasına yapılan katkıyı arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır (Lotito vd, 2015: 719). Kamusal iyi ise doğrudan ya da dolaylı olarak insanların refahını artıran, var olan sorunları gideren ve acıları azaltan boyutlara sahiptir.

Sosyal ilişkiler sadece refahı olumlu etkilemekle kalmaz aynı zamanda şirketlerin çalışanlarından aldıkları verimi de artırlarına imkân verir. Çalışanların çocukları için kreş imkânı oluşturan, çalışanların aileleriyle iş yerinde vakit geçirebilecekleri mekânlar tahsis eden, çalışanların sosyal ve spor aktiviteleri için gerekli ortamı oluşturan şirketler, çalışanlarının artan performansından kaynaklanan bir kâr artışı da elde ederler (Eisler, 2007: 50-54). Bu aynı zamanda şirketlerin çalışanlarının çektikleri sıkıntıların farklı formlarını da azaltan sosyal ilişkileri önemsemeleri gerektiği ve bunu artıracak politikaları benimsemeleri gerektiğinin işaretidir.

Davranışsal ekonomi, Piskoloji ve Nöroloji alanındaki yukarıda değinilen araştırmalar ve sonuçları serbest piyasa düzeninde var olan pek çok sorunun çözümünde sosyal ilişkilerin anahtar bir rol oynayacağına işaret etmektedir. Dolayısıyla serbest piyasa sisteminin bireyin sosyal hayatının ve güçlü sosyal ilişkilerin ekonomi alanındaki pozitif etkilerini görmezden gelen anlayışı tekrar gözden geçirilmelidir.

Sonuç

Günümüze kadar farklı ekonomik sistemler tecrübe edilmiştir. Serbest piyasa, globalleşmenin de etkisiyle dünyada baskın olan ekonomik sistem haline gelmiştir. Alışverişte gönüllülüğün ve giriş-çıkış serbestisinin esas olduğu serbest piyasanın, bireyin refahının gelişmesinde ve özgürlüklerin gelişimi ve garanti edilmesi noktasında önemli avantajlar sağladığı yaygın bir kabuldür. Bireylerin satın alacakları ve satacakları mal-hizmet noktasında geniş bir seçim yelpazesine sahip olması, hayatın her katmanında tek bir merkezden karar almayı engellemesi, bireyi baskıdan azade kılması, zenginliğin yaratılması ve refahın yayılması noktasında serbest piyasanın bir takım önemli özelliklere sahip olduğu açıktır.

Serbest piyasa gönüllülük, rekabet, bireysel çıkar gibi esaslar üzerinden işlemektedir. Serbest piyasa sisteminin bireysel çıkar kaygısıyla hareket eden birey imgesi ve sosyal ilişkilere yeterince önem vermeyen yapısı farklı problemlere neden olmaktadır: Dayanışma, şefkat, empati vb duyguların kaybı, kendi yaptığı işe yabancılaşma, endişe, bağımlılık, güvensizlik ve stresten kaynaklanan hastalıkların yaygınlık kazanması, aile-iş çatışması, cinsiyet eşitsizliği. Bu sorunlar insanların hem özel hayatlarında hem de iş hayatlarında farklı düzeylerde fiziksel, mental ve sosyal sorunlar yaratmaktadır. Bu nedenle güç, hiyerarşi, çıkar, egoizm ve aç gözlülük gibi değerlere dayanan mevcut piyasa anlayışını gözden geçirmek gerekmektedir.

Davranışsal ekonomi, psikoloji ve nöroloji alanındaki araştırmalar serbest piyasa sisteminin bireysel çıkar motivasyonu ile hareket eden özne tasavvurunun aksine bireysel çıkar dışında insanların ekonomik konuları içeren bir çok olayda empati ve şefkate dayalı altruistik motivasyonla hareket edebilme kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir.

Serbest piyasanın sosyal ilişkilere yeterince önem vermemesi de bireyler üzerinde yıpratıcı etkiler yaratabilmektedir. Sosyal ilişkilerin göz ardı edildiği ve bireylerin ekonomik ve sosyal hayatları arasında duvar örülebileceği argümanı artık geçerli değildir. Pek çok araştırma sosyal ilişkilerin gözetildiği piyasa ekonomisinde yapısal sorunların azaldığını ortaya koymaktadır.

Son zamanlarda yapılan araştırmalardan hareketle şu sonuca varmak mümkün gözükmemektedir: Şefkat, altruizm, merhamet, iştirak ve dayanışma gibi değerleri benimsemiş birey imgesine sahip ve sosyal ilişkilerin öneminin farkında bir piyasa sistemi, mevcut piyasa düzeninin yarattığı sorunları azaltacak önemli bir alternatiftir.

Kaynakça

- Andreoni, J. and Rao J. M. (2011). “The power of asking: How Communication Affects Selfishness, Empathy and Altruism”, *Journal of Public Economics*, 95(7-8): 513-520.
- Bartolini, S. (2014). “Relational Goods”, İçinde *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*, (Ed. A. C. Michalos), Dordrecht: Springer, 5428-5429.
- Bartolini, S. ve Bilancini, E. (2010). “If not only GDP, What Else? Using Relational Goods to Predict the Trends of Subjective Well Being”, *International Reviews of Economics*, 57(2): 199-213.
- Batson, D. (2015). “The Egoism-Altruism Debate: A Psychological Perspective”, İçinde: *Caring Economics: Conservations on Altruism and Compassion between Scientist, Economists, and the Dalai Lama*, (Ed. T. Singer ve M. Richard), NY: Picador, 15-27.
- Becchetti, L. , Trovato, G. , Bedoya, D. A. L. (2011). “Income, Relational Goods and Happiness”, *Applied Economics*, 43(3): 273-290.
- Bechetti, L., Pelloni A. ve Rosetti, F. (2008). “Relational Goods, Sociability, and Happiness”, *KYKLOS*, 61(3): 343-363.
- Benenson, J., Pascoe, J. ve Radmore, N. (2007). “Children’s Altruistic Behavior in the Dictator Game”, *Evolution and Human Behavior*, 28(2007): 168-175.
- Binswager, M. (2006). “Why does Income Growth Fail to Make Us Happier? Searching for the Treadmills behind the Paradox of Happiness”, *The Journal of Socio-Economics*, 35(2006): 366-381.
- Blanchflower, D.G. ve Oswald A.J. (2004). “Well-being over Time in Britain and the USA”, *Journal of Public Economics*, 88(2004): 1359–1386.
- Brickman, P.E. ve Campbell, D.T., (1971). “Hedonic Relativism and Planning the Good Society”, İçinde *Adaptation-Level Theories*, (Ed. M.H. Appley), New York: Academic Press, 287-303.
- Brunori, L. (2003). “Relational Goods in Society, Mind and Brain: Between Neurons and Happiness”, *Group Analysis*, 36(4): 515-525.
- Davidson, R. (2015). “The Neural Bases of Compassion”, İçinde *Caring Economics: Conservations on Altruism and Compassion between Scientist, Economists, and the Dalai Lama*, (Ed. T. Singer ve M. Richard), NY: Picador, 45-57.
- Debra, S. (2007). “Liberalism, Economic Freedom, and The Limits Of Markets”, *Social Philosophy and Policy Foundation*, 24(1):120-140

- Donati, P. ve Calvo P. (2014). “New Insights into Relational Goods”. *Recerca, Revista De Pensament I Anlisi*, 14(2014): 7-17.
- Easterlin, R. A. (1974). “Does Economic Growth Improve the Human Lot?”, *İçinde Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*, (Eds. P. A. David ve M. W. Reder), New York (NY): Academic Press, 89–125.
- Easterlin, R.A., (1995). “Will Raising the Incomes of All Increase the Happiness of All?”, *Journal of Economic Behavior and Organization*, 27(1): 35–47.
- Easterlin, R.A., (2001). “Income and Happiness: Towards a Unified Theory”, *The Economic Journal*, 111(473): 465–484.
- Eisler, R. (2007). *The Real Wealth of Nations: Creating a Caring Economics*, San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc.
- Fehr, E. (2015). “The Social Dilemma Experiment”, *İçinde Caring Economics: Conservations on Altruism and Compassion between Scientist, Economists, and the Dalai Lama*, (Ed. T. Singer ve M. Richard), NY: Picador, 77-85.
- Fehr, E. ve Fischbacher, U. (2003). “The Nature of Human Altruism”. *Nature*, 425, 785-791.
- Fehr, E. ve Fischbacher, U. (2004). “Third Party Punishment and Social Norms”, *Evolution and Human Behavior*, 25(2004): 63-87.
- Fehr, E. ve Rockenbach B. (2004). “Human Altruism: Economic, Neural and Evolutionary Perspective”, *Current Opinion in Neurobiology*, 14, 784-790.
- Fehr, E., Bernhard, H. ve Rockenbach, B. (2008). “Egalitarianism in Young Children”, *Nature*, 454, 1079-1083.
- Frank, R.H. (1999). *Luxury Fever: Why Money Fails to Satisfy in Era of Excess*, New York: The Free Press.
- Gintis, H., Bowles, S., Boyd, R. ve Fehr, E. (2003). “Explaining Altruistic Behavior in Humans”, *Evolution and Human Behavior*, 24(2003): 153-172.
- Gui, B. ve Stanca, L. (2010). “Happiness and Relational Goods: Well-Being and Interpersonal Relations in the Economic Sphere”, *International Reviews of Economics*, 57(2): 105-118.
- Gui, B. ve Sugden, R. (2005). “Why Interpersonal Relations Matter for Economic”, *İçinde Economics and Social Interaction Accounting for Interpersonal Relations*, (Eds. B. Gui and R. Sugden), Cambridge: Cambridge University Press, 1-22.
- Gummerum, M. , Yaniv, H. , Monika, K., Katie, P., Alegra, H. (2010). “Preschoolers’ Allocations in the Dictator Game: The Role of Moral Emotions,., *Journal of Economic Psychology*, 31(1): 25-34.
- Harbough, W. (2015). “Why People Give To Charity”, *İçinde Caring Economics: Conservations on Altruism and Compassion between Scientist, Economists, and the Dalai Lama*, (Ed. T. Singer ve M. Richard), NY: Picador, 97-115.
- Hayek, F. (2004). *Kölelik Yolu*, (Çev. Turhan Feyzioğlu ve Yıldırım Aslan), Ankara: Liberte Yayınları.
- Henrich, J., Boyd, R., Bowles, S., Camerer, C., Fehr, E., Gintis, H., McElreath, R., Alvard, M., Barr, A., Ensminger, J., Henrich, N. S., Hill, K., Gil-White, F., Gurven, M., Marlowe, F. W., Patton, J. Q., & Tracer, D. (2005). “Economic Man in Cross-Cultural Perspective: Behavioral Experiments in 15 Small-scale Societies”, *Behavioral and Brain Sciences*, 28(6): 795–855.
- Huang, H. ve Humphreys, B. R. (2012). “Sports Participation and Happiness: Evidence from US Microdata”, *Journal of Economic Psychology*, 33(4): 776–793.

- Layard, R. (2015). "The Economics of Happiness". İçinde *Caring Economics: Conservations on Altruism and Compassion between Scientist, Economists, and the Dalai Lama*, (Ed. T. Singer ve M. Richard), NY: Picador, 97-115.
- Lotito, G., Migheli, M. ve Ortona, G. (2015). "An Experimental Inquiry into the Nature of Relational Goods, and Their Impact on Co-operation", *Group Decision and Negotiation*, 24(4): 699-722.
- Meier, S. ve Stutzer, A. (2008). "Is Volunteering Rewarding in Itself?", *Economica*, 75(297): 39-59.
- Nozick, R. (2006). *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, (Çev. Alişan Oktay), 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ohtsubo, Y., Masuda, F., Watanabe, E., Masuchi, A. (2010). "Dishonesty Invites Costly Third Party Punishment", *Evolution and Behavior*, 31(4): 259-264.
- Piff, P. K., Kraus, M. W., Kote, S., Cheng, H. ve Keltner, D. (2010). "Having less, Giving More: The Influence of Social Class on Prosocial Behavior", *Journal of Personality and Social Psychology*, 99(5): 771-784.
- Prandini, R. (2014). "Family Relations as Social Capital", *Journal of Comparative Family Studies*, XLV(2): 221-234.
- Rasciute, S., Downward, P. and Greene W. H. (2017). "Do Relational Goods Raise Well-Being? An Econometric Analysis", *Eastern Economic Journal*, 43(4): 563-579.
- Richard, M. (2015). "A Buddhist Perspective for Survival: Altruism", İçinde *Caring Economics: Conservations on Altruism and Compassion between Scientist, Economists, and the Dalai Lama*, (Ed. T. Singer ve M. Richard), NY: Picador, 45-57.
- Schütz, E., Sailer, U., Nima, A. A., Rosenberg, P., Arnten, A. A., Archer, T., D. Garcia, D. (2013). "The Affective Profiles in the USA: Happiness, Depression, Life Satisfaction and Happiness Increasing Strategies", *Peer J*, 1-19.
- Singer, T. (2015). "Empathy and the Interoceptive Cortex", İçinde *Caring Economics: Conservations on Altruism and Compassion between Scientist, Economists, and the Dalai Lama*, (Ed. T. Singer ve M. Richard), NY: Picador, 27-45.
- Singer, T. ve Klimecki, O. M. (2014). "Empathy and Compassion", *Current Biology*, 24(18): 875-878.
- Smith, A. (2004). *The Theory of Moral Sentiments*, (Ed. K. Haakonssen), Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği*, (Çev. H. Derin), İstanbul:Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Uhlener, C. J. (1989)."Relational Goods" and Participation: Incorporating Sociability into a Theory of Rational Action", *Public Choice*, 62(3): 253-285.
- Uhlener, C. J. (2014). "Relational Goods and Resolving the Paradox of Political Participation", *Recerca, Revista De Pensament I Analisi*, 14(2014): 47-72.

Türk Basınında Suriyeli Göçmenlere İlişkin Haberlere Yapılan Yorumların İncelenmesi*

Examining of the Comments related to News on the Syrian Migrants in the Turkish Press

Dr. Öğr. Üyesi Emrullah TÜRK¹

Özet

Tarih boyunca yaşanan kitlesel göçler yöneldiği toplumun ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel yapısını derinden etkilemiştir. Tarihin değişik dönemlerinde birçok kitlesel göçe ev sahipliği yapmış olan Türkiye, 2011'den bu yana Suriye'de iç karışıklıklar sonucu başlayan kitlesel göçlerle karşı karşıya kalmıştır. Göç idaresinin Ağustos 2018 verilerine göre, 2011 Nisan ayından bu yana Türkiye'de geçici koruma altında bulunan Suriyeli göçmen sayısı 3 milyon 500 bin'i aşmıştır. Bu makalede, Türkiye'de Suriyeli göçmenlere bakış açısının hangi yönde ilerlediği sorgulanmaktadır. Göçmenlere yönelik inşa edilen tutumların somut olarak yansıma biçimlerine dair internet ortamında rastlanan örnekler üzerinden Suriyelilerin, Türkiye'de ötekileştirilip/ötekileştirilmediğine ya da ne düzeyde ötekileştirildiğine dair sonuçlara ulaşılmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda internet temelli haberlere yapılan yorumlar üzerinden elde edilen veriler betimsel olarak analiz edilmiştir. Türkiye'deki ana akım gazete haberlerinde "Suriyeliler" anahtar kelimesiyle irdelenen haberlere okuyucuların yapmış olduğu yorumlardan anlaşıldığı üzere, göçmenlere tanınan ekonomik, sosyal hakların yanında münferit bazı olaylar yerli halkın Suriyeli göçmenlere bakış açısını derinden etkilemekte, göçmenlerin toplumsal konumunun "ötekilik" tecrübesi üzerinden şekillendiği ve bu anlayışın "misafirlik" söylemini etkisizleştirdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak bunun yanı sıra bu tür bir bakış açısının, başlangıçtan bu yana "açık kapı" politikasıyla Suriyelilere kucak açan hükümetlerin ve yerel halkın genel duruşunu da yansıtmaktan uzak olduğu sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Suriyeli göçmenler, haber medyası, ötekileştirme, Türkiye

Makale Türü: Araştırma makalesi

Abstract

Mass migration has profoundly influenced the social, economic, political and cultural structure of the migration-receiving societies throughout history. Turkey that hosted several mass migrations in different periods has faced a mass migration from Syria since 2011 as a result of civil war. According to the Ministry of Internal Affairs Directorate General of Migration data by 2018 August, the number of Syrian migrants under temporary protection since April 2011 is over 3.500.000. In this article, it is dealt with the change of views about Syrian migrants in Turkey. It is tried to come to a conclusion about the level of othering of Syrians in Turkey looking at examples on the internet regarding the reflection of attitudes concerning migrants and if there is an othering discourse about Syrians in public. Therefore, the news on the internet is analyzed and some data is obtained from this news. The

* Bu makale, 14-15 Kasım 2017'de Sakarya Üniversitesi'nde gerçekleştirilen II. Türk- Cezayir Sosyal Bilimler Konferansı'nda yer alan sözel bildiri sunumunun geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

¹ Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, dremrullahturk@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-2464-2556>

data is analyzed descriptively. The news and reader comments regarding Syrian migrants titled as “Syrians” in mainstream newspapers in Turkey is analyzed and it is found that Turkish people’s view of Syrians is deeply affected by some local problematic events in the eyes of host people, social position of migrants is shaped by “otherness’s experience, and this situation has neutralized the discourse of ‘guest’ status of these Syrian migrants. However, in addition to all these factors such a point of view is far from reflecting the government’s and local people’s general stance who embrace Syrians with ‘open door’ policy from the beginning onwards.

Key Words: Migration, Syrian migrants, news media, othering, Turkey

Paper Type: Research paper

Giriş

2010 yılı sonlarında birçok Arap ülkesinde başlayan ve çoğu kişi tarafından “Arap Baharı” olarak nitelendirilen protesto hareketleri, 2011 yılının başından itibaren Suriye’ye de sıçramıştır. Geleneksel noktada sonuçları itibarıyla çok geniş bir coğrafyayı etkisi altına alan bir süreç yaşanmaktadır. Türkiye, bu sürecin sonuçlarının dolaylı etkisi altına giren ülkelerin başında gelmektedir. Yaşanan iç savaş nedeniyle ülkelerini terk eden Suriyelilerin sığınmak² üzere yöneldiği Türkiye, bu süreçten başta ekonomik ve sosyal olmak üzere birçok açıdan en çok etkilenen ülkelerdendir. Bu süreçte başta insani hassasiyetler, etnik ve dini kimliğin etkisi ile tarihi duygudaşlık, Suriyeli göçmenlerin Türkiye’ye kabulünde belirleyici rol oynamaktadır.

2011 Nisan ayından bu yana Türkiye’ye sığınmak zorunda kalan Suriyeli göçmenler üzerinden gazetelerin internet sitelerindeki haberlerine yapılan yorumları eleştirel bir perspektifle değerlendiren bu araştırma, gazete haberine yapılan yorumları temele almaktadır. Bu haberlere yapılan yorumlar bağlamında Suriyeli göçmenlere dair “öteki” algısının nasıl tasarlandığı, algılandığı ve yaşandığı bu araştırmanın sorunsalını oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak da bu makalenin amacı, Türkiye’ye yerleşen Suriyeli göçmenlere bakış açısının ne yöne doğru evrildiğini sorgulamaktır. Bu amaçla, nitel araştırma kapsamında 2017 yılında³ (Ocak-Ekim) Suriyeli göçmenleri konu alan ulusal haberler değerlendirilmektedir. Türkiye’deki ana akım medya bu araştırmanın evrenini oluştururken, ana akım medya unsurlarından ve internette en çok ziyaret edilen gazetelerin (Hürriyet, Sabah, HaberTürk) internet siteleri ise örneklemini oluşturmaktadır. Ana akım medyayı temsilen Hürriyet, Sabah, HaberTürk gazeteleri gerek tiraj gerekse internette en çok ziyaret edilen gazeteler olmalarından dolayı seçilmişlerdir. Suriyeli göçmenleri konu alan haberleri kapsayan bu çalışmada basılı haberler kapsam dışı tutulmuştur.

---

² Çalışma boyunca, Türkiye’nin 1951 yılında Cenevre Sözleşmesini “coğrafi çekince/kısıt” ile kabul ettiğinden, daha açık bir ifadeyle “Avrupa ülkelerinin birinden kaçan insanları mülteci olarak kabul edip, doğudan ya da Afrika’nın herhangi bir ülkesinden gelip sığınma talep edenlere bu hakkı tanımama” politikasından dolayı Suriyeliler “geçici koruma” statüsündeki bireyler olarak kabul edilmektedir. Bu gerekçeden dolayı makalede Suriyeliler, *sığınmacı*/mülteci tanımları yerine daha genel bir ifade olan göçmen tanımı tercih edilmektedir.

³ Savaşın başından bu yana her iki halkın karşı karşıya gelme sıklığının 2017 yılında daha da arttığına dair tespitlerden dolayı çalışma bu yıl içindeki haberlere ilişkin yorumlarla sınırlandırılmıştır.

Çalışma, 2017 yılının ilk 10 ayında (Ocak-Ekim) akım medyayı temsilen Hürriyet, Sabah, HaberTürk gazetelerinin internet arşivlerinde yer alan ‘Suriyeliler’ haberleri ve bunlara yapılan yüzlerce yorumu kapsamaktadır. ‘Suriyeliler’ başlıklı haberlere yapılan yüzlerce yorumdan benzer olanları elenerek, birbirinden farklı olan yorumlardan ortak temalar oluşturulmuştur. Bu temalar, kimlik boyutu, güvenlik ve toplumsal düzen, kentsel alanda birlikte yaşa(ma)ma ve ekonomik kaygılar üzerinden şekillenen olumsuz yorumlar ile uyum/kardeşlik üzerinden yapılan olumlu yorumların kategorize edilmesiyle oluşturulmuştur.

Böylesi çok farklı olgu ve olaylardan oluşan nitel verilerin analizinde “Okuyucu yorumlarında yer alan kelimelere, ifadelere, kullanılan dile ve benzetmelere dayanarak tanımlayıcı bir analiz yapılabileceğinden” (Kümbetoğlu,2012:154) betimsel analizin uygun olduğuna karar verilmiştir. Betimsel analizin amacı, “ham haldeki verilerin okuyucuların anlayabileceği ve isterlerse kullanabileceği bir şekle sokulmasıdır.” Elde edilen veriler önce mantıklı bir sıraya konular ardından bu betimlemeler yorumlanır ve sonuçlara ulaşılır (Altunışık vd., 2012:324).

Öte yandan bu çalışmanın temel iddiası, günlük hayatta farklı yer ve zamanlarda kitle iletişim araçları üzerinden yayılan haberlere yapılan yorumlarla oluşturulmak istenen nefret söyleminin, genellenemeyeceği ve haber içeriklerinin nefret söylemini besleme riski taşıdığıdır. Münferit olaylar üzerinden tüm göçmenlerin problemlili olduğu, bütün suçların kaynağı olduğu ve yerli halkın da neredeyse tamamının bu kişilere karşı bir nefret söylemini benimsediği gibi bir algı yaratma çabası, Türkiye toplumunun başlangıçtan bu yana gösterdiği insani hassasiyetleri görmezden gelmek olacaktır.

1. Biz ve Öteki İkileminde Türkiye’deki Suriyeli Göçmenler

Kimlik, toplumsal sistemi oluşturan bireylerin algılarının ve düşün biçimlerinin şekillenmesine aracılık eden davranış kalıplarının bütünü ifade eden bir kavramdır. Kimlik, aynı zamanda sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi çevre ile etkileşimden doğan inanç, tutum ve değer yargılarıyla karakterize edilen yaşam felsefesini ifade eder (Yıldız,2007:9). Ayrıca, kişiyi bir başkasından ayıran, doğuştan getirilen özelliklerin yanında yaşam boyu elde edilenlerle şekillenen bir aidiyetler bütünü (Maalouf, 2011: 16 akt. Türk, 2016:1158) olarak da tanımlanmaktadır. Yani bireyin, fiziki özelliklerinin yanında zamanla girdiği bir meslek grubu, parti, sendika, cemaat gibi aidiyetler de kimliğinin bir parçasını oluşturmaktadır. Bireylerin kişilik özelliklerinin yanında içinde buldukları toplumla kurdukları karşılıklı etkileşimden ortaya çıkan kimlikler, bireyin o toplumla kuracağı ilişkilere genel şeklini veren aidiyet duygularını içerir. Bireyin grup aidiyetinin sınırlarını çizen kimlik, Parsons’ın (1964:26-28) deyimi ile içinde bulunulan gruba ait ortak deneyimler üzerine kuruludur. Bu şekilde ortak anlamlar üzerine kurulan kimlik, toplumda kolektif kimliklerin temelini oluşturur (Özbek,2006:13-14). Kolektif aidiyetler çerçevesinde inşa edilen ortak kimlikler ise, benzerlikler ve ortaklıklar paydası üzerinde kuruldukları için diğerlerine benzememe, onlardan farklı olma anlayışını da doğal olarak taşımaktadır. Buna dayalı ortaya çıkan “farklılık” algısı toplumsal sistemler içinde “biz” ve “öteki ayrımının doğmasına neden olur (Guibernau, 1997:127). Bu bağlamda toplumsal bir kategori olarak ortaya çıkan “biz” ve “öteki” ayrımı, birbirini var eden, tamamlayan bir süreçtir (Onur,2003:260). Her yeni insan grubu tanımlanırken kendi kültürel ölçütlerine göre ortaya

çıkan “öteki” grup söz konusu olmakta ve bu “öteki” grup anlayışı genelde “aşağıda” olma haline dönüşmektedir (Schnapper,2005: 25-30).

Toplumsal sistem içinde farklılık temelli inşa edilen kimlikler, tarihsel süreç içinde toplumsal, siyasal, teknolojik, doğal ya da ekonomik değişimler gibi nedenlerden dolayı karşı karşıya gelebilmektedir. Bu bağlamda kimliksel düzlemde toplumları karşı karşıya getiren önemli unsurlardan bir tanesi de göç olgusudur.

Sosyolojik anlamda göç, bir takım gerekçelerle bir yerden başka bir yere taşınma anlamına gelmekte; irade, sınır, süre ve yerleşim yerine göre birçok açıdan sınıflandırıldığı görülmektedir (Türk,2016:54). Göç, insanlık tarihi kadar eski, toplumsal yapıyı derinden etkileyen, sebepleri ve sonuçları itibariyle karmaşık bir sürecin adıdır. Bazen tek bir sebep bazen de birden çok sebebe dayalı olarak gerçekleşebilir. Başta ekonomik olmak üzere birçok sebepten kaynaklanabilen, birey ve topluluk düzeyinde gerçekleşen bu hareketlilik, gerçekleştirenleri olduğu kadar bu hareketliliğin nihai noktasında yerleşik halde bulunan toplumları da derinden etkileyen ve karşılıklı etkileşimler doğuran bir süreçtir. Bu sebeple göç hareketliliği bir madalyona benzetilebilir. Madalyonun bir yüzünü göçmenler oluştururken diğer yüzünü ise ev sahibi konumunda bulunanlar oluşturmaktadır. Ev sahibi konumunda bulunan toplumun göçmenlerle kurduğu ilişki biçimi, yeni yerleşim yerindeki uyum sürecinde de belirleyici bir rol oynamaktadır.

Göç, irade bakımından tanımlandığında serbest irade/gönüllü veya güdümlü/zorla/zorunlu şeklinde iki tipte kavramsallaştırılmaktadır (Akkayan, 1979: 22-23; Fichter,2012:181). Tarihin her döneminde farklı niteliklerde gerçekleşen göçlerde ekonomik faktörün yanı sıra belirleyici olan bir diğer faktör de insanların yaşadıkları yerlerdeki çatışmaların yarattığı güvensiz ortamdır. İç karışıklıklar veya savaş halinin yarattığı güvensiz ortam, insanların buldukları yerleri bireysel ya da kitlesel olarak terk etmelerinin temel belirleyicilerdendir. Bu bağlamda 2011 yılından bu yana Suriye topraklarından Türkiye’ye yönelen nüfus hareketi “güdümlü/zorla/zorunlu göç” adları altında değerlendirilebilir.

Göçü tanımlarken çeşitli düzey ve dozlarda çatışan ve gerilimleri dikkate alan, güvensizlik algısıyla dinamik biçimde evrilen bir süreç olarak gören kuramsal bir çerçeveye ihtiyaç vardır. Göç bir defa olan ve bireylerin karşılaştıkları durumları, gereksinim ve isteklerine dayanan tek başına karar verdikleri akılcı bir olgu değildir (Sirkeci ve Cohen,2015:138). Dünya üzerinde süregelen çatışmalar ve bunların yarattığı güvensiz ortam bu sürecin asıl tetikleyicisi konumundadır. Göç, insanların içerisinde yaşadığı coğrafyada çoğu zaman yaşama olanaklarının hızla tükendiği bir anda gerçekleşir. Başlangıçta, karar verici olarak bireyin kendisi gibi görünebilir ve bu bir tercih olarak değerlendirilebilir. Fakat karar vermek zorunda kalmak, bireylerin kendi inisiyatifleri dışında gerçekleşen durumlardan kaynaklanmaktadır. Yaşadıkları ülkedeki belirsizlik, güvensizlik hali ya da çatışmaların yarattığı tehditler sonucu buldukları yerleri terk etmek zorunda kalan mülteci/sığınmacı diye tanımlanan bireyler çok zorlu süreçlerden geçmektedirler.

Göç, tarihin her döneminde gerçekleşmekle birlikte özellikle moderniteyle birlikte hız kazanan ve sanayileşmenin dinamik etkisiyle Dünya’nın farklı coğrafyalarını belirli oranlarda etkileyen nüfus hareketliliğidir. Bu bağlamda Türkiye’nin göçü deneyimleme biçimine bakılacak olursa, bu sürecin ulus-devlet anlayışının hâkim kılınması ile yakından alakalıdır. Bir yandan 1. Dünya savaşı ve sonrasında ülke içinde bulunan gayrimüslimlerin

ülke dışına göçü ve Balkanlardan Türkiye'ye yönelen göçler; bir yandan da çağdaşlaşma ilkesi gereği kentleşmenin özendirilmesiyle başlayan kırdan kente içgöçlerdir.

Anadolu toprakları, geçmişte olduğu gibi bugünlerde de farklı coğrafyalardan değişik sebeplerden dolayı büyük kitlelerin sığındığı güvenli bir liman konumundadır. Gerek *düzenli/yasal* gerekse *düzensiz/yasal olmayan* şekilde gerçekleşen kitlesel göçler, Osmanlı'nın son dönemlerinde olduğu gibi yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin de bir nevi alın yazgısıdır. Balkanlardan, Kafkaslardan, Ortadoğu'dan ve Asya'nın değişik bölgelerinden sık sık bireysel ve kitlesel göçlerle karşı karşıya kalan Türkiye, zorlu şartlara rağmen göçmenlere karşı kucaklayıcı olmayı sürdürmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında çoğunlukla etnik ve dini yakınlıktan kaynaklı kitlesel göçler, sonraki yıllarda Doğu bloku ülkelerinde yaşanan sıkıntılardan kaçan farklı etnik ve dini grupların ya da kişilerin göçleriyle devam etmiştir. Yakın dönemlerden bu yana ise çoğunluğu Irak ve Suriye gibi komşu ülkelerden Türkiye'ye yönelen göçler söz konusudur. Bu göçlerin en sonuncusu ise iç karışıklıklar sonucu Suriye'den Türkiye'ye yönelen nüfus hareketliliğidir.

Küreselleşmenin etkisi de dikkate alındığında Türkiye, yakın dönemlerden itibaren Ortadoğu coğrafyasında yaşanan ekonomik ve siyasal dönüşümlerin etkisiyle hem "transit" hem de "göç alan" ve "göç veren" ülke konumlarını bir arada sürdürmektedir. Türkiye, ulus ötesi göçlere ilişkin değişen konumuyla beraber, her geçen gün daha fazla kalıcı göçmen nüfusa ev sahipliği yapan bir ülkeye dönüşmektedir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) tarafından hazırlanan Küresel Eğilimler Raporu (2017) ve Göç Vakfı (2018) araştırma verilerine bakıldığında Türkiye'nin ne denli büyük bir yük altına girdiği açıkça görülebilir. 29 Nisan 2011 tarihinden bu yana ülkelerindeki çatışmalar, zulüm ve güvensiz ortam nedeniyle Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan/yerinden edilen Suriyeli göçmenler, 7 yıllık süreçte büyük çoğunluğu sınıra yakın illerde olmak üzere ülkenin tamamına dağılmış ve sayıları 3 milyon 500 bini aşmıştır. Bugün Türkiye "açık kapı" politikası ile topraklarında en çok Suriyeli göçmen barındıran ülke konumundadır.

Ekonomik, sosyal, hukuki ve siyasi yönleriyle çok boyutlu olan bu durumun, aynı zamanda da çok boyutlu olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Sebep ve sonuçları itibarıyla çok boyutlu olan bu hareketliliğe ilişkin faaliyet yürüten teşkilatlar bulunmaktadır. Bunlardan biri İçişleri Bakanlığına bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü⁴ dür.

Başta Göç İdaresi Genel Müdürlüğü olmak üzere diğer kuruluşlar ve ev sahibi konumundakilerin insani katkıları -başlangıç aşamasındaki göçmen sayısı da dikkate alındığında- ilk zamanlar Türkiye'nin baş edebildiği bir durumdayken, süreç uzadıkça Suriyeli göçmenlerle alakalı sorunlar artmaya başlamıştır. Ayrıca sürecin uzaması, göçmenlerle ev sahibi konumunda olanların farklı gerekçelerle karşı karşıya gelme ihtimallerini artırmaktadır. Bu karşı karşıya gelişler, ev sahibi konumundakilerde, başta ekonomik olmak üzere sosyo-kültürel ve güvenlik gibi konularda belirli hassasiyetlerin gelişmesine neden olmaktadır. Münferit bazı olaylar ev sahibi konumundakilerin, Suriyeli

---

⁴ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, göç alanına ilişkin politika ve stratejileri uygulamak, bu konularla ilgili kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak, yabancıların Türkiye'ye girişi ve Türkiye'de kalışları, Türkiye'den çıkışları ve sınır dışı edilmeleri, uluslararası koruma, geçici koruma ve insan ticareti mağdurlarının korunmasıyla ilgili iş ve işlemleri yürütmekle sorumludur (GİGM,2017:17).

göçmenlere bakış açısını derinden etkilemekte ve göçmenlerin toplumsal konumu “ötekilik” tecrübesi üzerinden şekillenmektedir. Bu süreç aynı zamanda “misafirlik” söylemini de etkisizleştirmektedir. Suriyeli göçmenlerin kısa süreli olarak “misafir” edileceği düşüncesi, bu savaşın Dünya’nın en vahşi vekâlet savaşlarından birine dönüşmesiyle birlikte içinden çıkılmaz bir hâl almakta ve süreç Türkiye açısından Suriyelilerin geçicilikten kalıcılığa doğru evrildiği bir noktaya doğru kaymaktadır.

2. Suriyeli Göçmenlerle İlgili Habere Yapılan Okuyucu Yorumlarının İncelenmesi

Türkiye’ye yönelen Suriyelilere ilişkin çalışmalara bakıldığında bu konuda literatürün zenginleşmeye başladığı görülmektedir. Ancak diğer çalışmalar⁵dan farklı olarak bu çalışma, ana akımı temsilen üç gazetenin internet sitelerinde yer alan haberlerden “Suriyeliler” kelimesi kullanılarak elde edilen haberlere okuyucular tarafından yapılan yorumlar⁶, çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Burada gazetelerin bakış açılarından ziyade okuyucuların yaptıkları yorumlara dikkat çekilmektedir. Böylelikle, sadece olayın içinden olanların değil, daha geniş çerçevede bu olayların nasıl değerlendirildiği anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu yorumlardan hareketle toplumda göçmenlere karşı açığa çıkan kalıp yargılara (stereotip) dikkat çekilmektedir.

Bu çalışma kapsamında analize tâbi tutulan her üç gazetede de 2017 yılında ön plana çıkan haber başlıkları aşağıda belirtilmektedir:

- *Ankara’da Suriyelilerle vatandaşlar arasında gerginlik* (HaberTürk,04/07/2017 tarihli haberi)
- *Küçükçekmece’de tehlikeli gerginlik* (Hürriyet, 14/07/2017 tarihli haberi)
- *Mahallede Suriyelilerle gerginlik (İstanbul/Fatih)* (Sabah, 17/10/2017 tarihli haberi)
- *'Gürültü yapmayın' deyince öldürüldü, sokak karıştı (Mersin)* (Hürriyet,15/05/2017 tarihli haberi)
- *İlçeyi karıştıran kavga (Denizli/Sarayköy)* (Hürriyet, 19/03/2017 tarihli haberi)
- *Şanlıurfa’da tehlikeli 'Suriyeli' gerginliği!* (Sabah, 27/03/2017 tarihli haberi)

---

⁵ Murat Erdoğan’ın (2014) “Türkiye’de Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum” adlı eseri, gerek toplumsal kabul gerekse ulusal ve yerel gazetelerin internet sitelerinde Suriyeli göçmenlere ilişkin haberlerin analizi açısından önemlidir. Bunun yanı sıra Çağlar ve Özkır’ın (2015) bazı köşe yazarlarının göçmenlere ilişkin yorumları üzerinden yapmış oldukları çalışma ile Göker ve Keskin’in (2015) beş ulusal gazetede Suriyeli göçmen temsiline ilişkin çalışmaları medyanın tutumunu göstermesi açısından önemli çalışmalar olarak değerlendirilebilir.

⁶ Çalışma boyunca her yorumun ardından kaynakların tekrar tekrar belirtilmesi yerine ana kaynaklar birer defa kaynakçada belirtilmektedir.

- *Konya'da tehlikeli gerginlik: Satır, taş ve sopalarla...* (Sabah 04/10/2017 tarihli haberi)
- *Suriyelilerin gönderilmesini isteyen mahalleli eylem yaptı (Adana)* (HaberTürk, 22/05/2017 tarihli haberi)
- *Mersin'de Suriyelilerle belde halkı arasında gerilim* (HaberTürk, 17/04/2017 tarihli haberi)
- *İçişleri Bakanlığı'ndan son günlerde "Suriyelilerle yaşanan gerginlikler"e ilişkin açıklama* (Sabah, 05/07/2017 tarihli haberi)
- *Başbakan Yardımcısı: Hoşgörüyü elden bırakmayalım...* (Hürriyet,05/07/2017 tarihli haberi)

Genel olarak, toplumsal huzursuzluklar ana başlığı altında toplayabileceğimiz bu haberlerin içeriğinde, büyükşehirlerde Suriyeli göçmenlerle vatandaşlar arasında çıkan kavgalar ön plana çıkmaktadır. Bu haber başlıkları başlı başına olumsuz çağrışımlar içermektedir. Örneğin bir haberde; *Ankara'da Suriyeli mültecilerle vatandaşlar arasında çıkan kavgada, gergin anların yaşandığı, meydana gelen olaylarda 1 kişi yaralanırken, polis ekiplerinin vatandaşlara biber gazıyla müdahalede bulunduğu bilgisine yer verilmektedir. Ayrıca çıkan kavga haberinin sosyal medyada paylaşımıyla birlikte olay yerine çok hızlı bir şekilde vatandaşların toplandığı bilgisi de paylaşılmaktadır* (Hürriyet, 04.07.2017 tarihli internet haberi). Bir başka haberde ise; *Şanlıurfa'da kısa sürede büyüyen Suriyeli ile Türk çocukların kavgası, yaklaşık 100 kişilik grup arasında taşlı, sopalı ve bıçaklı kavgaya dönüştüğü* bilgisine yer verilmektedir (Haber Türk, 31.05.2017 tarihli internet haberi). Yaşanan bu olayların taşlı, sopalı, bıçaklı kavgalara dönüştüğü, linç girişimlerin olduğu ve bu kavgalar sonucunda birçok yaralının yanı sıra ölenlerinde olduğu bilgisi değişik haber sitelerinde paylaşılan haberlere ilişkin ortak sonuçlardır. Bu haberlerden de anlaşılacağı üzere haber sitelerinin Suriyeli göçmenlere ilişkin haber başlıkları ve içerikleri genel olarak olumsuz çağrışımlar içermekte ve olumsuz çağrışımlar okuyucu yorumlarına da yansımaktadır.

Çalışmada, haber başlıkları altında okuyucuların haberlere yaptıkları yorumlar olumlu ve olumsuz olarak sınıflandırılarak çeşitli temalar altında ele alınmaktadır. Bu bağlamda Suriyeli göçmenlere ilişkin yorumların büyük bir kısmı olumsuz olmakla birlikte, bu haberlere yapılan yorumlar beş tema altında değerlendirilmektedir. Bunlar;

- *Kimlik Boyutu Üzerinden Yapılan Yorumlar*
- *Güvenlik ve Toplumsal Düzen Üzerinden Yapılan Yorumlar*
- *Kentsel Alandan Birlikte Yaşama Üzerinden Yapılan Yorumlar*
- *Ekonomik Kaygılar Üzerinden Yapılan Yorumlar*
- *Uyum/Kardeşlik Üzerinden Yapılan Yorumlar*

2.1. Kimlik Boyutu Üzerinden Yapılan Yorumlar

Suriyeli göçmenlerin Türk yazılı basınındaki temsiline ilişkin yapılan bir çalışmada (Göker ve Keskin, 2015:247) görüldüğü üzere “Ana akım haber gazetelerinde yer alan haber başlıklarının ortak noktasını kategorize etme ve yaftalama oluşturmaktadır. Haberlerde temsil edilen aktörler, yasal statüleri olan “mülteci” ya da “sığınmacı” yerine genel olarak “Suriyeli” olarak tanımlanmıştır. Toplumsal bağlamda olumsuz ve küçümseyici bir anlam karşılığı bulan bu söylem ile aktörlerin asıl kimlikleri göz ardı edilerek etnik ve edilgen kimlikleri ön plana çıkarılmıştır”. Çalışmamızda da gerek haber başlıkları gerekse haberlere yapılan yorumlarda “Suriyeli” stereotipi üzerinden şekillenen, büyük oranda olumsuz ve küçümseyici bir dil ön plana çıkmaktadır. Bu yorumlardan bazıları aşağıdaki gibidir;

“Suriyeli istemiyoruz bu kadar net”.

“Haber doğru ya da yanlış. Gerçek olan Suriyeliler istenmiyor arkadaş”.

“Suriyeliler defolup gidin vatanımdan! Kendi ülkenize hayrınız yok bana mı olacak. Hain yeterince var zaten! İthal hainlere ihtiyaç yok”,

“Suriyeliler Türkiye'nin her yerinde sorunlara yol açıyor. Hafta sonu İstanbul Büyükşehirmece'yi de karıştırmışlar. Madem ülkeleri bayram tatili geçirecek kadar güvenli, Suriye'ye geri dönsünle”r.

“Suriyeliler ile ilgili yorum yazmaktan bıktım. Suriyeliler bize zorla kabullendirilmeye çalışılan bir millet neresinden bakarsan bak zarar. Vatandaşın büyük çoğunluğu istemiyor”.

“Hala bunları savunanlar var yazıklar olsun. Alın evinize bir Suriyeli aile, lafla Ensar olunmaz. Ben vergilerimin Suriyelilere gitmesini istemiyorum”.

“Bu mazluma el açmak falan değil arkadaş. Ne kadar i. k.... var ülkeye doldurdular. Otobüsler metrolar Suriyeli dilenciler doldu”.

Bu yorumların yanı sıra Suriyelilere karşı duyulan rahatsızlıklarını ironik bir dille ifade eden okuyucular ise;

“Bence 3 milyon Suriyeli yetmez biraz daha gelsin”.

“5milyon Suriyeli kesmez bir 5 milyon daha gelsin”... şeklinde yorumlar yapmışlardır.

Yapılan yorumlara bakıldığında, ilk zamanlardaki misafirperverlik söyleminin küçümseyici bir söyleme doğru dönüştüğü söylenebilir. Durkheim’ın ayrımcılık ve şiddet görüngülerini anlamak üzere formüle ettiği “*günah keçisi*” kuramı (Schnapper, 2005:136) Suriyeli göçmenlerin bugün karşı karşıya oldukları durumu ifade etme noktasında önemlidir. Geçicilikten kalıcılığa doğru evrilen süreç, göç edenler ile ev sahibi konumundaki halkın algı, beklenti ve kaygı düzeylerinde ciddi değişimlere neden olabilmektedir. Süreç uzadıkça Suriyeli göçmenler, ülkede yaşanan her türlü sıkıntının temel belirleyeni gibi nitelendirilmeye başlanmaktadır. Göçmenler, yaşanan her türlü sıkıntıda bir nevi “*günah keçisi*” olarak görülmeye başlanmaktadır.

2.2. Güvenlik ve Toplumsal Düzen Üzerinden Yapılan Yorumlar

Türkiye’de Suriyeli göçmenler, birçok alanda olduğu gibi güvenlik alanında da çeşitli etkiler yaratmaya başlamaktadır. Güvenlik ihtiyaçlarını karşılayamamadan kaynaklı göç, göçün yöneldiği topraklarda da muhtemel yeni güvenlik sorunları doğurabilmektedir.

Türkiye, jeopolitik ve stratejik konumu itibariyle gerek iç gerekse dış tehditlerle karşı karşıya kalan bir ülke konumundadır. Belli bir oranda toplumsal kabule rağmen Erdoğan'ın (2014) yapmış olduğu çalışmada Suriyelilerin güvenlik riski oluşturduklarını düşünen %62,3'lük bir çoğunluğun olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu perspektifle değerlendirildiğinde aşağıdaki okuyucu yorumları daha da anlaşılır olacaktır;

"Suriyeliler geldiğinden beridir cinayetler, soygunlar v.b. arttı. Bu gidişle kendi evlerimizden bizi kovacaklar. Sürekli yardım istiyorlar".

"Milletçe diken üstüne getirildik. En ufak bir kıvılcım ülkenin zaten iyi olmayan ortamını ateşleyebilir".

"Palazlanmaya başladılar 1-2 yıl sonra ne sokakta ne de arabada gidebileceğiz".

"Her gün her yerde bu gerginlik, haberlere hükümet çare bulmazsa halk kendi çare arar".

"Gençler arasında çıkan ufak bir tartışmaya ne zamandan beri TOMA geliyor acaba"

"Elhamdulillah sonunda Suriye'deki savaşı İstanbul Fatih'e kadar taşıdık".

"Avrupa ülkelerinin mülteci istememesinin sebebi bu. Son günlerde taciz olayları ülkemizdeki sapıkları geçti. Sonra hoşgörülü olalım. Tabi ya beni taciz etsin ne olacak misafir onlar bişi olmaz diyelim".

"Önemli değil biz hoşgörünün dibine vurduk zaten. Evden çıkmıyoruz. Sokaklar, sahiller ve piknik yerlerini komple onlara bıraktık. Yeter ki mutlu olsunlar, biz çekeriz Suriye'nin cefasını".

"Bi kere de Suriyelileri uyarın Devlet olarak. Kendi halkının suç oranı daha yüksekmış. Bizim nüfus 80 milyon. Adamların 3 milyon. Kıyaslamaya gel...Kışkırtma falan yok".

Erdoğan (2014:25) Türkiye'de Suriyeliler konusu günlük hayatın ve siyasetin bir parçası haline geldiği, son bir yılda Suriyeliler konusunda kaygı yaratacak toplumsal olaylar ve protestoların yaşandığını ve süreç iyi yönetilemezse, hızla yabancı düşmanlığının yayılması, nefret üretme ve saldırılara yönelebileme ihtimalinin yükseldiğini ifade etmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin tamamen insani hassasiyetler üzerinden geçici olarak şekillendirdiği politikalarının kalıcılığa doğru evrilmesi gerekmektedir. Suriyeli göçmenlerin kentlerde belli çöktü bölgelerinde toplanmasıyla, önümüzdeki yıllarda çeşitli güvenlik risklerinin doğabileceği gerçeği akılda tutulmalı ve bu konuda gerekli önlemler biran önce alınmalıdır.

2.3. Kentsel Alanda Birlikte Yaşa(ma)ma Üzerinden Yapılan Yorumlar

Suriye'de savaş başladığı günden bu yana gelen ilk kabilelerle birlikte 10 kentte kurulan geçici barınma merkezlerinde yaklaşık 250 bin Suriyeli göçmen barınmaktadır. Savaşın acımasız yüzü ve Türkiye'nin böylesi bir kitlesel akını ön görememesi sonucu, barınma merkezleri dışındaki yaklaşık 3 milyon 250 bin Suriyeli göçmen ise kentlere yönelmiştir. Dolayısıyla göçmenlerden kaynaklı yükün önemli bir kısmını kentler üstlenmektedir.

Göçe maruz kalanlar ile yerleşik konumdakilerin ilk karşılaşmaları "*misafir*" algısı üzerinden yürümekteyken aradan geçen 7 yılda bu algı önemli bir değişime uğramıştır. Ev sahibi konumunda olanların toplumsal kabulü, zaman zaman gelişen olaylarla nefret söylemi ile sekteye uğramaya başlamıştır.

Gazetelerin haberlerine yapılan yorumlar bunu daha net göstermektedir. Yorumların bir kısmında açık bir şekilde okuyucular, göçmenlerle birlikte yaşamak istemediklerini ve göçmenlerin kamplara yönlendirilmeleri gerektiğini savunmaktadır:

“Suriyelilerle beraber yaşamak istemiyorum”.

“Suriyeliler yüzünden şehirlerimiz yaşanmaz oldu. Yeter acil çözüm”.

“Neden sağduyulu davranıyoruz? vatan bizim namus bizim ! nasıl getirdiyse öyle geri götürün”.

“O küçük tartışmanın illa da kanlı kavgaya dönüşmesi mi lazım ki mültecileri ya kamplara ya da Suriye’de güvenli bölgeye göndereceksiniz?”

“Suriyeliler toplatılsın kamplarda yasasınlar”.

“Bunlar daha başlangıç... Siz bir de Suriyeliler biraz daha palazlansın o zaman görün. Hepsini kamplara toplayıp oradan da geldikleri yere göndermek şart”.

“Ne 3 milyonu adım başı her yerdeler her şehirde her kasabada sayıları en az 7-8 milyon en azzz en azzz”

“Bu kadar insanı yem serper gibi tüm Türkiye saçarsanız demografik yapıyı bozarsınız ve böyle kavga dövüşler boy gösterir bunu bilmek için Prof olmaya oxford bitirmeye gerek yok”

“Yardımcı olmak ise maksat; sınıra kamp kurarsın orada barındırır yardım edersin. Kontrol altında tutarsın. Bizde nasıl”....

“Bunların örf ve adetleri bize hiç uymuyor sanki uzaylı gibiler ve çok rahatsız edici hareketleri var. Bir an önce bunlar bir alanda toplanmalı yoksa gidişat iyi gözüküyor”r.

Bir diğer yorum çeşidinde ise göçmenlerin ülkelerini terk etmeleri ciddi bir eleştiri konusu olmakta hatta bazı okuyucularda göçmenlerin ülkelerinde kalıp savaşmalarını öğütleyen bir söylem geliştirmektedir. Bunlardan bazıları;

Bizim tepkimiz Suriyeli yaşlılara kadınlara çocuklara değil genç erkeklere neden ülkenizde savaşmadınız ülkemizde savaş olsa biz başka ülkeye kaçmaz savaşırız

Gitsinler ülkelerini korumak için savaşsınlar. Huzur kalmadı

Suriyeli gençlerin yeri burası değil, gidip ülkelerini kurtarsınlar, onları istemiyoruz. Hele ki beleşten üniversitede okuduklarını da duyduk ya... Gidin.

“Bizim gençlerimiz 20 yaşında askere gidip şehit oluyorlar. 3 aylık acemi birliğinde mi savaşçı oluyorlar yani. 6-7 yıldır Suriye’de savaş var, burada zevki sefa etmeseler savaşmayı öğrenmiş olurlardı”

“Burada saldırgan tutum gösterip kavga çıkaracak kadar "cesur" olanlar, ülkesinde savaşacak kadar savaşçıdırlar”.

“Çanakkale’ de 14-15 yaşında Türk evladı savaş eğitimi mi almıştı da kaçmadılar? Vatani için savaşmanın gereği, savaş eğitimi almak değildir, vatan sevgisidir. Hepsi defolsun gitsin, beleş yaşamasınlar”.

“Suriyeli gelsin sahilde nargile içsin benim askerim orada savaşsın. Bu nasıl bir anlayış ki eli silah tutabilecek bu insanlar toplanıp gidip kendi ülkelerini kurtarmaz? Siz kurtarın”.

“Her Türk erkeğine 20 yaşına gelince askerlik yapma mecburiyeti varda bunlara da olsun eğitimi verin gönderin bizim askerimizin yanına Suriye’ye savaşsınlar”.

Çalışma boyunca sık sık ifade edeceğimiz üzere bu yorumlar genel bir bakış açısını yansıtmıyor olsa bile gelinen noktada geçici koruma altındaki Suriyeli göçmenlere ilişkin

politikalar artık misafirlik söylemi üzerinden değerlendirilemeyecek kadar karmaşık bir yapı arz etmektedir. Bugün Türkiye nüfusunun neredeyse %5'ine karşılık gelen Suriyeli göçmen sayısının yıllar içerisinde sürekli artış göstermesi ve yerel halkın kentlerde göçmenlerle aynı kamusal alanları paylaşmaları, beraberinde büyük sorunlar doğurmaktadır. Ev sahibi konumundakilerle göçmen konumundakilerin farklı gerekçelerden ötürü sıkça karşı karşıya geliyor olması ötekileyici tutumu daha da güçlendirmektedir.

2.4. Ekonomik Kaygılar Üzerinden Yapılan Yorumlar

Bu tema altında Suriyeli göçmenlerin işgücüne katılım sürecine dair bir kısım yorumlarda ne şekilde değerlendirildikleri irdelenmektedir. Bu manada göze çarpan en önemli rahatsızlık ise devlet kaynaklarının Suriyeli göçmenlere aktarılması noktasında yoğunlaşmaktadır.

Erdoğan'ın (2014:30) araştırmasında halkın % 70,7'sinin, Türk ekonomisinin göçmenlerden dolayı zarar gördüğü görüşündedir. Bununla beraber, % 61,2'i Türkiye'de yoksullar varken Suriyelilere yardımların yapılmasına da ciddi itiraz getirmektedir. Ayrıca ORSAM'ın (2015) Şanlıurfa, Kilis, Hatay ve Gaziantep'te yaptığı "Suriyeli Mültecilerin Türkiye'ye Ekonomik Etkileri: Sentetik Bir Modelleme" adlı çalışma raporunda ise, bu illerde işini kaybeden kişiler %40 ile %100 arasında değişen oranlarda işlerini kaybetme nedeni olarak Suriyelileri görmektedir. Suriyelilerin var olan iş fırsatlarını ellerinden aldıkları ve ücretlerin azalmasına neden olduklarına dair inanç, Suriyelilere karşı bir tepki açığa çıkmaktadır. Benzer diğer çalışmalarda da açığa çıkan temel sonuç ise; Suriyeli göçmenlerin işgücü piyasasına ve devlet kaynakları üzerinde yarattığı etkilerdir. Bu bakış açısının ana akım haber sitelerindeki yorumlara yansıma biçimi ise genel olarak şu şekildedir:

"Misafir" dediğin 3-5 gün olur. 5-6 yıldır misafir bunlar ve hazır "yiyor"! Ne zamana kadar besleyeceğiz bunları? Devlet bunlara tanıdığı hakları kendi vatandaşına tanımıyor".

"Devlet Suriyelileri devlet kurumlarına memur olarak atasın!!!.. bu tür sıkıntılar olmaz".

"Bu Suriyeliler yüzünden yolunu şaşırıp Türkiye'ye gelen turistler de büyük rahatsızlık duyuyor. Son derece rahatsız bir durum".

"Suriyeliler kıyırktan tapu alıyorlar vatandaş oluyorlar bizim ülke vatandaşlarına doğru dürüst hizmet vermiyor hey gidi heeey"

"Yan gelip yatarak devletin parasıyla beslenmek ne güzel...Ben Türk olarak yan gelip yatmak istesem bile vergi ödüyorum işim yok diye"..

"Benim vergimle Suriyelileri besliyorsunuz"... şeklinde yorumlar dikkati çekmektedir.

Bu yorumlardan da anlaşılacağı üzere Suriyeli göçmenlere ilişkin ortaya çıkan ekonomik kaygılar, devlet kaynaklarının kullanılması noktasında yoğunlaşmaktadır. Göçmenler çoğu zaman ekonomik sıkıntıların asıl kaynağı olarak görülebilmektedir.

Ayrıca yapılan araştırmalarda Suriyelilerin işgücü piyasasına etkileri de bu kaygıların artmasına neden olan bir diğer faktördür. Herhangi bir sebepten dolayı iş yerinden

çıkan-çıkarılan kişiler, -buna sebep göçmenler olmazsa dahi- bir şekilde göçmenleri durumla ilintilendirerek onları “günah keçisi” haline getirebilmektedirler.

2.5. Uyum/Kardeşlik Üzerinden Yapılan Yorumlar

Suriyeli göçmenlere dair olumsuz yorumların çokluğuna karşın olumlu yorumlar oldukça azdır. Olumlu yorumların genellikle “*Ensar - Muhacir*” anlayışı yani İslami bir söylem üzerinden yürüdüğü, geri kalan yorumların ise toplumsal kaygılar üzerinden şekillendiği görülmektedir. Bu yorumlardan bazıları şu şekildedir:

“Ensar olun”...

“Bir suç varsa da başka bir suçla sorun çözülmez. Amaç sokakları terörize etmek”

“Bazı provokatörler Suriyeli kardeşlerimizi kötü göstermeye çalışıyor”.

“Vatandaşlık verilse topluma çabuk entegre olurlar. Okul iş günlük hayat olur”.

“Hani onlar muhacir biz Ensar'dık yakıştı mı size mutaassıp kardeşlerim...evlerinizi açmanız gerekirken yaptıklarınıza bakın bir...Suriyelilere geçmiş olsun”.

“İrkçilik yapmayın. Biraz insafli olun. Türk olan suç işlemiyor mu hemen Suriyeli suç işleyince tepesine çöküyorsunuz. İrkçilik şeytandandır hepimiz bir Allah'ın kuluuz..... gibi ifadeler yer almaktadır”.

Nihai olarak; haber başlıkları ve içeriklerindeki olumsuz çağrışımlar bir arada değerlendirildiğinde bu çalışmada olumlu yorumların az sayıda olması doğal görülebilir.

Sonuç

Dünya'nın en vahşi vekâlet savaşlarından birine dönüşen ve zaman geçtikçe içinden çıkılmaz bir hâl alan “Suriye savaşı”, Türkiye açısından da Suriyelilerin geçicilikten kalıcılığa doğru evrildiği bir noktaya taşınmaktadır.

Başlangıçta Türk hükümet yetkililerinin, Suriye rejiminin halkın taleplerine karşı daha fazla dayanamayacağı düşüncesi, Suriye'nin “Arap Baharı”nın son durağı olacağı beklentisi ve küresel aktörlerin Suriye krizine bu denli müdahil olabileceğinin öngörülememesinin de etkisiyle Türkiye, Suriyeliler için sığınılacak en öncelikli ülke halini almıştır. Suriye için bir türlü “*gel(e)meyen bahar*”, Türkiye için zorlu bir sürecin doğurmuştur. Geline bu noktada Türkiye, göçlerden kaynaklı yükün büyük bir kısmını çeken ülke konumundadır.

Göçmenlerin başlangıçtan bu yana misafir olarak anılması ile bugün uzayan bu sürecin artık bu kavramlar üzerinden açıklanamayacağı ve sosyal gerçekliği açıklamada yetersiz kaldığı bir gerçektir. Bu sürecin uzaması toplumsal mutabakatı derinden etkileme riskini de büyütmektedir.

Türkiye'nin kapsamlı bir mülteci politikasının halen netleşmemesi, yabancı düşmanlığı/nefret, ayrımcı, dışlayıcı, ötekileştirici söylemlerin (basmakalıp sözler) artma riskini doğurmaktadır. Suriyeli göçmenlerin Türk medyasında temsil edilmiş biçimleri “doğru bilinen yanlışlar” gibi görsellerin sıklıkla tekrarı, göçmenlerin ötekileştirilmesi sürecine katkı sağlamakta, toplumsal uyumu olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu sıkıntılıların aşılmasında medya temsilcilerinin hassasiyetleri önem arz etmektedir.

İşgücü piyasasında yaşanan sıkıntıların ve algının ötekileştirici tutumu beslediği görülmektedir. Suriyelilerin işgücü piyasasına katılımı da, katıl(a)mayıp dilenmeleri de ötekileştirici tutumu körükleyebilmektedir. Göçmenlerin ekonomiye yük olmayıp aksine katkı sağlayarak yeni bir güç olabilmesinin önü açılmalıdır. Aksi durumda ise göçmenlerin ülke ekonomisi üzerinde daha da ağır bir yük olmasının kapısı aralanmış olacaktır. Bu gerçeklikten hareketle kalıcılığa doğru evrilen bu süreçte başta Türk vatandaşlarının hassasiyetlerinin gözetildiği, birlikte yaşama dair ekonomik politikalar ortaya konması gerekmektedir. Göç Yönetiminde aktör pozisyonunda olanların misafirlik durumuna dair kapsayıcı politikalar ortaya koyması, ülkede göçmenlere karşı başlangıçtan bu yana büyük oranda olumlu yönde gelişen bakış açısının sürdürülebilirliğine katkı sağlayacaktır.

Son olarak değinmek gerekirse, münferit bazı olaylar üzerinden tüm göçmenlerin problemleri olduğu, bütün suçların kaynağı olduğu ve yerli halkın neredeyse tamamının bu kişilere karşı bir nefret ya da aşağılama söylemini benimsediği gibi bir algı yaratma çabası, Türkiye'nin başlangıçtan bu yana gösterdiği insani hassasiyetleri görmezlikten gelmek olacaktır. Aradan geçen 7 yıla rağmen ciddi bir çatışma zemininin oluşmamasından da anlaşılacağı üzere, Suriyeli göçmenlerle alakalı haberler üzerinden yürütülen bu tartışmaların halkın ortak düşüncelerini yansıtmaktan uzak olduğu söylenebilir. Ancak süreç uzadıkça göçmenlerin toplumsal konumunun "ötekilik" tecrübesi üzerinden şekillenmeye başladığı da göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir.

Kaynakça

- Akkayan, T. (1979). Göç ve Değişme, İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul.
- Altunışık R. vd. (2012) Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Sakarya Yayıncılık, 7. Baskı, Sakarya.
- Çağlar İ ve Özkır Y. (2015) Suriyeli Mültecilerin Türkiye Basınında Temsili, Açılım Kitap, İstanbul.
- Erdoğan, M.M.,(2014). Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması. Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Ankara
- Fichter, J. H. (2012). Sosyoloji Nedir, Çev.: N. Çelebi, Anı Yayınları, Ankara.
- GİGM (2017) İdare Faaliyet Raporu 2016, T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları
- Göç Vakfı. (2018). <http://gocvakfi.org/turkiye-siginmacilara-ev-sahipliginde-dunyada-birinci-sirada/> (Erişim tarihi: 24.09.2018)
- Göker ,G. ve Keskin ,S. (2015) Haber Medyası ve Mülteciler: Suriyeli Mültecilerin Türk Yazılı Basınındaki Temsili, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi - Sayı 41 / Güz, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Süreli Elektronik Dergi <http://iletisimdergisi.gazi.edu.tr/site/index.php/IKAD/article/view/204> (Erişim tarihi: 03.09.2018)
- Guibernau, M. (1997) "Milliyetçilik: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilik", Çev.: N.N. Domaniç, Sarmal yay., İstanbul.
- HaberTürk Gazetesi, İnternet arşivinde yer alan 'Suriyeliler' başlıklı tüm haberleri, 2017 (Ocak-Ekim)
- Hürriyet Gazetesi, İnternet arşivinde yer alan 'Suriyeliler' başlıklı tüm haberleri, 2017 (Ocak-Ekim)
- Kümbetoğlu, B. (2012) "Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma", Bağlam yayınları, 3. Basım, İstanbul.
- Parsons, T. (1964) "The Social System", Collier Macmillian: Toronto.

- Onur, H. F. (2003) “Öteki Sorunsalının" Alterite" Kavramı Çerçevesinde Yeniden Okunması Üzerine Bir Deneme” H.Ü. İ.İ.B.F dergisi, Cilt:21 Sayı:2, ss.:255-277, <http://dergipark.gov.tr/huniibf/issue/7881/103567> (Erişim tarihi: 23.02.2019)
- ORSAM (2015) “Suriyeli Mültecilerin Türkiye’ye Ekonomik Etkileri: Sentetik Bir Modelleme” Rapor No: 196, http://www.orsam.org.tr/eski/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201519_rapor196tur.pdf (Erişim tarihi: 25.08.2017)
- Özbek, T. (2006) “Nusayri Etnik Kimliğinin Simgesel Oluşumu”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sabah Gazetesi, İnternet arşivinde yer alan ‘*Suriyeliler*’ başlıklı tüm haberleri, 2017 (Ocak-Ekim)
- Schnapper, D. (2005) *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Sirkeci İ. ve Cohen J. H. (2015) Hareketlilik, Göç, Güvensizlik, İdeal Kent Araştırmaları Dergisi, Sayı: 15. Ankara.
- UNHCR (2017) Global Trends forced displacement in 2017, <http://www.unhcr.org/5b27be547.pdf> (Erişim tarihi: 11.09.2018)
- Türk, E. (2016) “Postmodernite Ve Kültürel Farklılıkların Tanınması Bağlamında Çokkültürlülük Tartışmaları”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9 Sayı:42, ss.1155-1163
- Türk, E. (2016) “Hızlı Kentleşme Sürecinin Toplumsal Yapıya Etkileri: Batman Örneği” Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yıldız, S. (2007) “Kimlik ve Kimlik Kavramının Toplumsal Niteliği”, Milli Folklor, sayı:74 ss.9-16, <http://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=74&Sayfa=6> (Erişim tarihi: 23.02.2019)

Hitabet Sanatı ve Eski Yunan-Roma, Türk ve Cahiliye Dönemi Arap Hitabeti

The Art of Rhetoric and Rhetoric in Communities of Ancient Greek-Roman, Turkish, and Arabics' Ignorance Periods

Uzman Öğretmen Abdurrahman BAŞCI¹

Özet

İnsanlık tarihi incelendiğinde hitabetin önemi ve kitleler üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu aşikârdır. Çünkü hitabetin insanlar arasındaki iletişimi sağlayan yegâne bir unsur olduğu düşünüldüğünde, herhalde hitabetsiz bir toplum hayal bile edilemez. Bu çalışmanın ilk bölümünde hitabetin tanımı, konusu, amacı, önemi, belagatle ilişkisi ve bir sanat olduğuna vurgu yapılmaktadır. Ayrıca hitabetin çeşitleri şekil yönünden değil, konuları açısından ele alınmaktadır. Bu bağlamda hukuki, ilmi, askerî, siyasi, diplomatik ve dini hitabetler hakkında bilgi verilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise eski Yunan ile Roma, Türk ve İslamiyet öncesi Cahiliye devri Arap hitabetinden bahsedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hitabet, belagat, inşâd, hatip, cahiliye

Makale Türü: Derleme

Abstract

It is obvious that rhetoric has important and strong effects on community when reviewed history of humankind. The reason of this, rhetoric is the only element which make connection between people. It cannot be imagined that a society without rhetoric. In the first part of this study is addressed the definition, subject, aim, importance, art of rhetoric, and its relationship with oratory. In addition, the types of rhetoric is addressed about their subjects not of form. In this context, it is referred related to legal, scientific, military, political, diplomatic and religious rhetoric. In the second part of this study, it is mentioned rhetoric in Ancient-Greek, Roman, Turkish, and Pre-Islamic Ignorance periods.

Keywords: Rhetoric, oratory, recitation, rhetorician, ignorance

Paper Type: Review

---

¹Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, abdbsc@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2964-5761>

Giriş

Hitabetin doğuşu, insanoğlunun yaratılış tarihine kadar uzanmaktadır. Çünkü Allah (c.c.), ilk insan Hz. Âdem'i (a.s.) peygamber olarak seçmiş, yakın çevresine ve ailesine dine ve ahlaka ait hususları tebliğ etmeye görevlendirmişti. Hz. Âdem (a.s.)'in bu emri yerine getirirken uyguladığı yöntem, hitabettir. İlk peygamber ile başlayıp devam eden “hitabetin insanlık tarihi için önemi ve rolü nedir?” sorusuna bir cevap olmak üzere, hitabetin tanımı, amacı, önemi, sanat yönü, belâgatle ilişkisi, çeşitleri ve eski Yunan, Roma, Türk ve İslam öncesi Arap hitabetini ele almaya çalışalım.

1. Hitabet Sanatı

1.1. Hitabetin Tanımı

Bu kelime sözlükte (حَطَبْتُ عَلَى الْمُنْبَرِ حُطْبَةً) cümlesinde “minberde hutbe îrâd ettim / okudum” (İbn Manzûr, t.y.: II, 1194) ve (حَطَبَ الْقَوْمَ / فِي الْقَوْمِ / عَلَى الْقَوْمِ حُطَابَةً) örneklerinde görüldüğü üzere “insanlar karşısında hitap etmek, konuşmak” (Âyid v.d., 2003: 404) veya (الْحِطَابِ) gibi mastar olarak kullanılan (حُطَابَةً) lafzı ile de, maksadını muhataba bildirmek, anlatmak ve delil ile ikna etme (Mahfûz, t.y.: 13) anlamlarında kullanılmıştır. Bu tanımlar ışığında hitabet lügat yönünden, topluluğa hitap ya da cami vb. dinî mekânlarda cemaat karşısında hutbe ile vaaz gibi dinî konuşmalar icra etmektir. Arap dili gramerinde (يَحْتَابُ - حُطِبَ) sülâsî fiilinin (حُطْبَةً ، حُطَابَةً) kelimeleri, hitabetin sözlük manasını ifade eden meşhur mastar kalıplarıdır (Mucemu'l-Vasît, 2004: 242).

Arapça kaynaklı lügatlerde veya kitaplarda, hitabeti ifade etmek maksadıyla genellikle (حُطَابَةً) mastar ismi (Âyid v.d., 2003: 404; İbn Manzûr, t.y.: II, 1194; Mahfûz, t.y.: 13; Mucemu'l-Vasît, 2004: 242), Osmanlı Türkçesinde (حُطَابَةً) kelimesi daha yaygın olarak kullanılmaktadır (Sami, 1998: 584). Yukarıda gördüğümüz gibi hitabetin karşılığı olan lafzın aslı “hatâbet” tir. Esasında Arapça ve Türkçede bu iki kelimenin kullanımında yadırganacak bir durum yoktur. Çünkü “hitabet” kelimesi, sarf ilmî yönünden, sülâsî fiillerin semaî mastar grubunda meslek ve sanatı belirten (فِعَالَةٌ) kalıbına uygun olarak gelmiştir (Uralgiray, 1986: II, 918).

Hitabetin terim veya ıstılahî yönden de farklı tanımları yapılmaktadır. Hitabet, nutuk anlamına kullanıldığı gibi, söz sanatı manasına gelen retoriği (TDK, 2017) karşılayan bir kavram olarak da ifade edilmektedir. (Serinsu v.d., 2009: 141) Bir kısım uzmanlar hitabeti, insanların fikir, dava vb. durumları diğer insanlara duyurmak maksadıyla kullanılan araç (Çakan, 1998: 15) olarak açıklarken, bazıları da “muhatabı etkileme sanatı” (Doğru, 2000: 15) olarak görüp onun sanat yönüne vurgu yapmaktadırlar. Bunlardan biraz daha farklı açıdan, “fesahati kullanarak selis (akıcı) bir üslup ile nutuk îrâd etme” (Sami, 1998: 584) şeklindeki tanım ise, hitabetin fesahatle olan ilişkisine işaret etmektedir. Bir sözün; lafız, mana ve ahenk yönünden mükemmelliği veya kusursuzluğu, onun fesahatini göstermektedir ki bunun daha ileri seviyesi belâgattir (Yeğin, 2008: 279). Fasih ise, fesahatli olanı veya fesahate uygunluğu ifade etmektedir. Lafzı kolay, dokuması (kelimeler arası örgüsü) gayet iyi, kıyas üzere sarfa uygun, akıcılığı tatlı, manası apaçık ve anlaşılır olan bir kelam fasihtir (Cârim ve Emin, 2010: 5).

Arap Edebiyatında hitabeti karşılayan ve onsuz hitabe sanatının icra edilemeyeceği diğer bir kavram da inşâd sanatıdır. İnşâd, muhatabın huzurunda kendisinin veya başkasının

eseri olan manzum ya da mensûr bir metni okuma ya da beyan etme sanatı olarak isimlendirilir. (Mâcî, 1912: 13) Bundan dolayı, Arap şairlerinin devrinin ekâbirine (kavmin ileri gelenlerine) kasideleri inşâd ettiği etkili sunumları karşılığında çok yüklü hediye ve bahşişler aldıkları belirtilmektedir (Sami, 1998: 178). Buna benzer farklı bir ifade ile inşâd, topluluğun karşısında usulünce şiir okuma anlamında da kullanılır (Pala, 2000: 22, 342).

1.2. Hitabetin Konusu ve Amacı

Her türlü konuda söz sarf edilebileceği için, hitabetin tayin edilerek sınırlandırılmış belli bir konusu bulunmaz (Çetin, 1998: 5). Hâlin muktezasına göre her mevzu, hitabete konu olabilir. Dinî hitabetlerin yegâne ve değişmeyen konusu İslâm'dır (Çakan, 1998: 16, 19).

Hitabetin tanımında onun amaçları da göze çarpmaktadır. Topluluk karşısında bir fikri izah etme, bir amacı anlatmak, öğüt vermek, muhatabına bir görüşü benimsetmek, bir fiile teşvik vb. maksatları gerçekleştirmek üzere güçlü ve etkileyici hitap veya konuşmalar, hitabetin genel manasını özetlediği (Kaya, 1998: 18, 156; Serinsu vd., 2009: 141) gibi onun amaçlarına da işaret etmektedir.

Hitabetin tanımı açısından farklı amaçları vardır. Mesela, hitabeti güçlü ve etkileyici konuşma olarak belirten bir görüş çerçevesinde hitabetin amacı, “bir ülküyü veya fikri, bir gruba benimseterek bunun ile dinleyenleri harekete sevk etme (Doğru, 2000: 17) ya da “topluluk karşısında bir fikri izah etme, bir amacı anlatmak, öğüt vermek, bir fiile teşvik vb.” olarak belirtilir (Kaya, 1998: 18, 156). Ayrıca hitabetten amaç; bir konuda muhataba bilgi vermek, insanları eğlendirmek ve onları belli bir yöne sevk ve ikna etme, (Çakan, 1998: 16) bir fikir veya görüşe inandırmak, heyecana sevk etmek ve duygulandırmaktır (Uzun, 2000: 145).

Hitabeti, insanların ihtiyacını ve görüşlerini başkalarına duyurmak için kullanılan araç (Çakan, 1998: 15) olarak tanımlayan diğer bir görüşe göre de, bilhassa dinî hitabetten maksadın onun hedef değil, muhataplarla olan karşılıklı ilişkilerini ve iletişimlerini sağlayan âdeta bir araç şeklinde görülmesidir (Çetin, 1998: 6).

1.3. Hitabetin Önemi

Peygamberler, Allah tarafından tevdi edilen ilahi görev çerçevesinde, iman ve güzel ahlak esaslarını, sorumluluk dâhilindeki insanlara anlatmakla, tebliğ görevini yerine getirmişlerdir. Bu konuyu ifade eden bir Kur'an-ı Kerim ayeti mealen şöyledir: “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun...” (Mâide 5 / 67) Tebliğ görevini yerine getirmek, muhataplarla konuşmak ve karşılıklı iletişim kurmak demektir ki bu da ancak hitabetle mümkün olmaktadır. Ayrıca peygamberler, dini anlatırken ve muhatapların sordukları meseleleri açıklarken kendi milletlerinin dilleriyle konuşmuşlardır (Çakan, 1995: 249). “Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın...” (İbrâhîm 14/4) mealindeki ayet, bu hakikate işaret etmektedir.

İslâmîyet'in iki temel esası, Kur'an-ı Kerim ve sünnettir. Esasında sadece bu iki ana kaynaktaki prensipler bile, hitabetin önemi ve beşer hayatında oynadığı rolü göstermektedir. Kur'an'daki bazı ayetlerde ve Hz. Peygamber'in bazı hadislerinde, hitabetin önemi

vurgulanmıştır. Mesela: “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütlerle çağır...” (Nahl 16/125), ayeti ile (إِنَّ مِنَ النَّبِيِّانَ لَشَٰخِرًا) “Hiç şüphe yoktur ki beyan /söz de büyüleyici bir tesir vardır.” (Buhârî, 2010: H. N. 5146) vb. hadisler, hitabetin taşıdığı önemi ve değeri göstermektedir.

Allah, insanları tanışsın ve görüşsün diye ayrı ayrı kabilelere ayırdığını belirtmektedir. “Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık...” (Hucurât 49/13) mealindeki Kur’an ayeti, bu konuyu yansıtmaktadır. Bu ayette de beyan edildiği üzere karşılıklı görüşmek ve konuşmak için de yine hitabete muhtacız.

Akıl ve konuşmak kabiliyeti, insanları diğer varlıklara üstün kılan özelliklerdendir. Akıl yürütmekle bulduğumuz hakikatlerin ve düşüncelerin söze dönüştürülerek insanlara ulaştırılmasında konuşmaya ihtiyacımız vardır (Doğru, 2000: 18). Yaratılışı gereği sosyal bir varlık olarak insan, muhataplarıyla iletişim hâindedir. Sözlü iletişimi başarılı ve etkili yapan faktör ise, iletilecek hususların belli bir metot üzere ve bir hedef çerçevesinde planlı sunumu ve dilin hassasiyetini ve inceliğini göz önüne alarak icra edilecek konuşmadır (Ekşi v.d., 2012: 31).

Hatip ile muhatapı ya da verici ile alıcı arasındaki ortak öge olan dilin bulunması, hitabetin anlaşılır olmasının temel şartıdır. Tebliğ ve irşad konusunda düzgün konuşmak veya dilin iyi kullanılması çok önemlidir. Bundan daha önemlisi de tebliğ yapanların bu vazifeyi içtenlikle benimseyerek yerine getirmesidir. Gayr-i ciddi ve samimiyetten uzak hitaplar, hitabetin tekniğine göre mükemmel olarak hazırlansa bile ya arzu edilen müspet bir sonuç doğurmaz ya da dinleyicileri etkilemez (Çakan, 1995: 249). Samimi bir üslup, hitabetin önemi ve değerini vurgulayan esas unsurlardandır. Neredeyse isyan derecesine kadar gelen ordusuna icra ettiği bir hitabe ile Çaldıran Zaferi’ne vesile olan Yavuz Sultan Selim ve daha niceleri, toplulukları ikna eden inandırıcı lisanlarıyla, orduların muzafferiyetine bir zemin hazırlamışlardır (Doğru, 2000: 20).

Hitabetin başarısında onun tekniğinin iyi bilinmesi ve ustaca kullanılması önemli bir faktördür. Zira hitabetin temel kurallarına ve tekniğine uyulmadan icra edilen bir hitabetin başarılı olması mümkün değildir. İnsanlık tarihi incelendiğinde hatiplerin, insanlar üzerinde büyük bir etki gücüne sahip olduğunu, farklı medeniyetlerin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli hizmetleri ve katkılarıyla kahraman hüviyetini kazandıkları bir gerçektir. Hatta büyük hatipler, genellikle, cemiyetlerin buhranlı devirlerinde ortaya çıkmışlardır (Uzun, 2000: 146).

1.4. Hitabet Güzel Sanattır

Sanat dalları olan mimari, resim, müzik vb. gibi hitabet de güzel sanatlardandır (Çetin, 1998: 5). Bu bağlamda hitabeti bir sanat olarak değerlendirdiğimizde onun, sanatkar (hatip) ile muhatapı olan dinleyicinin iç içe bulunduğu (Kazancı, 1980: 21) “güzel konuşma” sanatı olarak varlığını sürdürdüğü (Uzun, 2000: 145) ifade edilebilir.

Arapça gramerde sarf ilmine göre (فِعَالَةٌ) master kalıbı, meslek grupları veya bir sanat dalını belirtmektedir (Maksudoğlu, 2005: 70). Buna göre (خِطَابَةٌ) kelimesi hatiplik sanatını veya mesleğini belirtmek için kullanılan sülâsî mücerred bir mastardır (Uralgiray, 1986: II, 918). Çünkü bu fikri doğrulayan kaynaklara göre (صِنَاعَةُ الْخِطَابَةِ) kelimesinde, hitabetin

maharete dayalı bir sanat ve meslek olduğu belirtilmektedir (Dozy, 1981: IV, 131). Yine (فُنُّ الخُطَابَةِ) tabiri de, topluluğa hitap etme sanatını ifade etmek için kullanılır (Âyid v.d., 2003: 404).

1.5. Hitabetin Belâgatle İlişkisi

Belâgatın “meanî, beyan ve bedî” konularını içine alan ve inceleyen ilim dalı” şeklindeki tanımı, onun edebî sanatlarla olan yakınlığını beyan etmektedir (Kılıç, 1992: 5, 380). Diğer bir tarife göre belâgat muktezayı hale uygun söz söyleme sanatıdır (Yeğin, 2008: 115). Belâğ ise, belâgatın kurallarına ve tarifine uygunluğu içine almaktadır. Söylenildiği konuma ve hitap ettiği şahıslara uyumuyla insan ruhunda cazibedar (çekici) etki uyandıran ve muktezayı hâle mutabakatı olan her kelam, belâğdir (Cârim ve Emin, 2010: 8-9).

Etkili ve güzel konuşma sanatı olan hitabetin tarifinde göze çarpan farklı bir bakış açısı ise onun retorikle ilişkili olmasıdır. (Kaya, 1998: 18, 156; Serinsu vd., 2009: 141) Hitabet manasına gelen retorik, etkili ve güzel konuşma sanatıdır (Kaya, 1998: 18, 156). (TDK, 2017) Retoriğin belâgatle yakın bir ilişkisi vardır. Bu bağlamda “söz sanatlarını inceleyen bilim dalı” şeklindeki tanım ile retoriğin belâgate yakınlığı ve “güzel söz söylemeyi ifade eden bir sanat” olarak tanımı da retoriğin hitabetle olan ilişkisini belirtmektedir (TDK, 2015).

İslâm mantıkçıların “Kitâbü'l-Hatâbe” adıyla tanıdığı Aristo'nun (ö. M.Ö. 322) (Kaya, 1991: 3, 375) ünlü “Rhetorica” isimli eseri, meşhur eski hatiplerin birikimini ve Aristo'nun görüşlerini yansıtmaya, hitabet ve belâgatle ilgili konulara yer verilmesi bakımından hitabeti sistematik olarak ifade eden bir kitaptır (Kaya, 1998: 18, 156-157). Ayrıca belâgatın terim olarak “meleke” ve “ilim” olmak üzere iki manası bulunmaktadır. Batı dillerinde belâgate karşılık “rhétorique” kelimesi ilim anlamına kullanılmıştır (Kılıç, 1992: 5, 380).

İslâmî edebiyatta el-Kindî (ö. 252/866 [?]) “retorik” terimine karşılık olarak “belâğat”i kullanarak bu konuya ilk dikkat çeken kimsedir (Kaya, 1998: 18, 157).

İslâm ilim ve edebiyat tarihinde, hitabetle yakın ilişkisi olan belâgatın beyan ve bedî ilmine dair meselelerini ayrıntılı olarak ele alması yönünden Abdü'l-Kâhir Cürçânî'nin “Esrârü'l-Belâğat” isimli kitabı, bu sahada kayda değer en meşhur eserlerden birisi olma özelliğine sahiptir (Kılıç, 1995: 11, 435).

Yukarıdaki ifadeler ışığında, kısaca belirtmek gerekirse retoriği, belâgatın sınırları içinde söz sanatlarıyla ilgilenen bilgi dalı ve hitabete göre, edebî kaidelere veya söz sanatlarına riayet ederek muhatabı ikna edebilecek derecede etkili, iyi ve güzel söz söylemek sanatı şeklinde tanımlayabiliriz.

1.6. Hitabetin Çeşitleri

Eski Yunanlılar, zamanı esas alarak hitabeti hazır zaman, istikbal ve mazi olarak üç bölüme ayırmıştır. Onlara da tesbîtiyye (ispat edip doğrulama) veya beyâniyye, şûrâ (istişârî meclis) ve kazâiyye ismini vermişlerdir. Birincisi, şüandaki zamanı ifade eder ki methetme ve râğbet verdirmeye veya yermek ve nefret ettirmeye için istişareye mahsus olan hitabettir (Mahfûz, t.y.: 69). Törenlerde hatiplerin genellikle övgü veya yergi konusunda icra ettiği

konuşmaları içine alan tören ile ilgili hitabetler de Aristo'nun dinleyiciyi ve zamanı göz önüne alarak bahsettiği üç farklı hitabetten hazır zamana dâhil olan hitabeti göstermektedir (Kaya, 1998: 18/157).

İkincisi, geleceğe dair olan hitabettir. Milletin menfaatini celbedip zararı defetmek, harp ya da barışa teşvik ve halkın üzerinde yürüyeceği kanunlar koymak için dinleyiciyi sevk ve teşvik gayesiyle icra edilen hitabettir (Mahfûz, t.y.: 69). Aristo'nun tanımladığı siyasî hitabet de istikballe ilişkili olan bu hitabete işaret etmektedir (Kaya, 1998: 18/157).

Üçüncüsü, mazi ile bağlı hitabettir ki bundan maksat sanıkların suçsuzluğunu savunmak veya hâkimlerin sanıkları suçlu bulduğunda onları mahkûm edecek karar vermeleridir (Mahfûz, t.y.: 69). Aristo'nun ifade ettiği dava konusu olarak zikredilen ve geçmişte kalmış olan meseleyi gösteren adlî hitabeti de maziye yöneliktir. Aristo, dinleyiciyi ve zaman unsurunu nazara alarak, siyasî, adlî ve törenlerle ilişkili olarak üç farklı hitabetten bahsetmektedir. Demostenes, Cicero (Çiçero) ve Perikles, Eski Yunanlılarda Aristo'nun ifade ettiği üç tür hitabette meşhur olan hatiplere örnek olarak zikredilebilir (Kaya, 1998: 18, 157).

Hitabetin yukarıda geçen bölümlerini Aristo ortaya koymuştur. Aristo'nun taksiminde dinî hitabet yer almamaktadır. Belki o, yaşadığı asırda halkın sosyal şartları, kültür faktörleri veya inanca dair terimlerin az kullanılması gibi sebeplerle dinî hitabetten bahsetmemiştir. Sonradan sivil, siyasî ve dinî hayat tarzının gelişmesi, hitabetin çeşitleri üzerinde değişikliğe gidilmesini iktiza etmiştir. Diğer bir ifade ile yeni amillere göre, üzerinde kararlılık gösterilen veya alışılan taksimat, sonradan ilmî, siyasî, adlî, askerî ve dinî bölümler olarak geliştirilmiştir (Mahfûz, t.y.: 69). Bazı edebî kaynaklar, hitabeti siyasî, dinî, mehâfil hutbe (hitabe) leri diye üç bölüme ayırmaktadır. Münazara ve karşılıklı soru-cevap usulü hitabe mehâfile, zahidlerin sözleriyle vaazları ve mutasavvıfların kelimâ ise, dinî hitabete dâhildir (Şelbî, 1987: 327).

Hitabetin türlerini belirlemek için, genellikle onun konuları ve şekilleri temel alınır (Çetin, 1998: 15; Doğru, 2000: 16, 63; Kazancı, 1980: 21, 24). Üslubuna etki eden özellikler yönünden genellikle dinî, hukukî, ilmî (akademik), askerî ve siyasî olarak beş bölüme ayrılması, ilmî çevrelerde kabul gören en yaygın şeklidir (Doğru, 2000: 63). Yukarıda beyan edilen genel açıklama çerçevesinde hitabetin bölümleri şekil açısından değil, araştırmamızla ilgili olan konuları yönünden ifade edilecektir.

1.6.1. Hukukî (Adlî) Hitabet

İnsanlar, yaratılışı gereği sosyal bir hayata muhtaçtır. Sosyal hayat ise hukuk kuralları içinde kendisini ifade eder. Nerede bir insan topluluğu varsa, orada hukuk ilişkisi vardır. Mahkemelerde adaletin gerçekleştirilmesi maksadıyla icra edilen hukukî savunmalarda, hitabetin oynadığı rol tartışılmaz.

Hukuk ile ilgili konuşmalar bu nevi hitabetin temelidir. Savcıların hazırladıkları iddiameler, avukatlar veya maznunların (sanıkların) savunmaları ve muhakeme kararnamele hukukî hitabetin örnekleridir (Kazancı, 1980: 23). Kanunların tanıdığı imkânlar çerçevesinde, haksızlığa maruz kalan masum ve mazlumları savunmak maksadıyla mahkemelerde icra edilen konuşmalar, (Kazancı, 1980: 24) hukukî hitabeti teşkil etmektedir.

1.6.2. Akademik (İlmî) Hitabet

İlmî mevzularla ilgili olarak belli bir konu üzerindeki uzmanların icra ettiği konuşmalar, (Çetin, 1998: 15) akademik hitabettir. Mesela, fikrî bir konuyu izah, tez savunması, araştırmalar hakkındaki konuşmalarla akademisyenler tarafından toplumun aydınlatılması, akademik hitabetin konularıdır. Bilhassa üniversite dersleri, ilmî konferanslar vb. akademik konuşmalarda heyecandan ziyade ilmî bir dil ve dinleyici kitlesini ikna eden bir üslup kullanılır (Doğru, 2000: 64).

1.6.3. Askerî Hitabet

Askerî gayret ve heyecana teşvik ederek manevi yönden güçlendirmek için komutanların yaptıkları veciz ve özlü konuşmalar, askerî hitabeti teşkil eder (Doğru, 2000: 73). Askerî hitabeler veciz, kısa ve kuvvetli olmalı (Kazancı, 1980: 22); askere güç ve moral vermekle, onları savaşa sevk edip cesaretlendirmelidir (Çetin, 1998: 16).

1.6.4. Siyasî ve Diplomatik Hitabet

Siyasî hitabet, parlamentoya dayalı rejimlerde politikacı ya da milletvekillerinin, siyasete dair konuşmalarıdır. Bu konuşmalar genellikle ya politika hususunda halkı aydınlatma ya da vatandaşın oylarını kazanmak maksadıyla icra edilir (Çetin, 1998: 15). Diğer bir ifade ile bunlar, siyasî gaye ve fikirlerin ya da bu konudaki programların geniş halk kitlelerine iletilmesi için icra edilen hitabelerdir. Siyasî hitabetlerde açık ve sade bir üslup kullanılır (Doğru, 2000: 76).

Uluslararası münasebetlerde diplomatik nezaketi gösteren kurallar çerçevesindeki hitaplar, diplomatik hitabeti teşkil etmektedir. (Çetin, 1998: 16) Bu hitabetler, dış işleri bakanlığına mensup diplomatik görevliler tarafından icra edilir. Mesela, devlet adamları ve hükümeti temsil eden yetkililerinin havaalanları vb. yerlerdeki demeçleri ve basın toplantıları, ülkemize gelen heyetleri karşılama ve uğurlamada icra edilen konuşmalar, siyasî veya diplomatik hitabete örnektir (Doğru, 2000: 77).

Diplomatik hitabetlerde devletlerarası ilişkilere, ülkelerin çıkarlarına dikkat edilerek, (Çetin, 1998: 16) çok yönlü hassas dengeleri hesap ederek itina ile seçilmiş ve yoruma müsait olan ifadeler kullanılır. Her ne kadar diplomatik hitabeti ayrı bir çeşit olarak ele alsak bile esasında bu hitabetin muhtevası, siyasî hitabete daha yakındır. Bu hitabeti, siyasî hitabetin bir çeşidi veya şubesi olarak görmek daha doğru olacaktır (Doğru, 2000: 77). İkisinin farkı ise, diplomatik hitabetin çoğunlukla dış siyasete müteallik hususlarla ilişkili olarak devletin resmî görevleri çerçevesinde icra edilmesi, diğerinin daha genel ve her türlü siyasî konulara şamil olmasıdır.

1.6.5. Dinî Hitabet

Din görevlileri tarafından veya ilahiyat alanındaki uzmanlarca (Ekşi v.d., 2012: 32) mabet (cami) içi ve haricinde dinî konuları, muhataba ilan edip öğretmek ve uygulama maksadıyla icra edilen konuşmalar, dinî hitabeti teşkil etmektedir. (Doğru, 2000: 82) Genel olarak dinî hitabetin konusu dini meselelerdir (Çakan, 1998: 19).

Buna göre dinî hitabeti tatbikat veya uygulama sahası yönünden mabet içi ve dışı şeklinde iki gruba ayırabiliriz (Çakan, 1998: 25). Hutbe ile vaaz, genellikle cami, mescit vb. ibadet mekânlarında tatbik edilen mabet içi hitabettir.

a) *Hutbe*: lügat yönünden Araplarca secili nesir veya mensur bir kelimedir (Fîrûzâbâdî, 2008: 478; İbn Manzûr, t.y.: II, 1195). Seci, edebiyatta nesrin kafiyesi (Yeğîn, 2008: 877) veya nesir içindeki kafiyedir (Durmuş, 2009: 36, 273). İstilahî yönden ve konumuzla ilgili genel bir tarife göre hutbe; önceliği cuma ve bayram namazlarında olmak üzere bazı ibadet ve törenlerin ifasında topluluk karşısında icra edilen konuşmadır (Serinsu v.d., 2009: 147). Hutbe faaliyetine hatiplik, hatiplik görevini icra eden kişiye de hatip denir (Çetin, 1998: 188). Fakihlerin görüş birliği çerçevesinde hutbe, cuma namazının sıhhat şartlarındandır. Hutbenin kısa tutulması sünnettir (Algül v.d., 2002: I, 299, 301) .

İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Mekke'den Medine'ye hicretiyile başlayan hutbe, günümüzde dinî hitabetin en yaygın türü olarak hâlen devam etmektedir. Peygamber Efendimiz ve Râşid halifeler devrindeki hutbeler dinî, sosyal, askerî vb. hususlarda îrâd edilir, tebâyı ilgilendiren farklı durumlarda devletin resmi görüşleri belirtilir ve halk aydınlatılırdı. Sonradan adlî teşkilatın esası konumundaki kadılara ve din görevlileri olan imamlara bırakıldığında, hutbelerin ağırlığını dinî mevzular teşkil etmiştir (Çetin, 1998: 13, 14).

Hatiplik, genellikle Râşid halifeler ve Emeviler döneminde, halifeler ve tayin ettiği valilerin icra ettiği temel görevlendendi. Abbasi halifesi Harun Reşid devrinde bu iş, kadılara terk edilmiştir. Osmanlılarda, halifelik makamındaki sultanın, hatiplik vazifesini üstlenen “hatip” unvanına sahip özel görevliler atanmıştır. Cumhuriyet döneminde ise camide din görevlisi olan imam, hatiplik vazifesini de uhdesine alarak (Çetin, 1998: 13) “imam-hatip” unvanıyla isimlendirilmiştir.

b) *Vaaz*: Hitabetin tekniğine uyularak din görevlileri tarafından cemaat karşısında öğüt vermek anlamındadır (Çakan, 1998: 59). Diğer bir ifade ile vaaz; kişileri hayır üzere iyilik etmeye yöneltmek gayesiyle nasihat etmek demektir. Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde vaaz kavramına ait misaller çoktur (Lokman 31 / 13). Bu yüzden Peygamberlerin tamamı ve özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz, yaygın eğitimin vazgeçilemez bir öğesi olan vaaz metodundan yararlanmıştı (Serinsu vd., 2009: 375).

Bazı Kur'an ayetlerinde vaazın lüzumundan bahsedilmektedir. Mesela “Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt müminlere fayda verir.” (Zâriyât 51/55) ayetinde müminler için öğüt vermenin yararına işaret edilmektedir. Ayrıca şu ayet mealleri de (Gâşiye 88/21-22, A'lâ 87/9-10, Kâf 50/45) İslami toplumda vaazın gereğine işaret etmektedir (Çakan, 1998: 60). Vaaz etme işini yapan ya da vaaz vermek görevini üstlenen din görevlileri vaiz unvanını alır. (Çetin, 1998: 242) Kur'ân -ı Kerîm'deki ayetlerde vaaz kelimesi geçmez, (Çakan, 1998: 59; Cirit, 2012: 42, 404) vaazın yerine mev'iza tâbiri kullanılır. Mev'iza, dinî öğüt, vaaz ve nasihati karşılayan bir kavramdır (Çakan, 1998: 59; Çetin, 1998: 242). Bu konuya işaret eden “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır...” ayetinde (Nahl 16/125) mev'iza “öğüt” anlamına kullanılmıştır (DİB, 2015).

Dinî hitabetin diğer bir türü de mabet dışı hitabettir(Çakan, 1998: 25) ki bunlar genellikle cami veya mescit haricinde uygulanır. Geniş çaplı katılımların olduğu ve umumi

olarak halka açık veya özel mekânlarda sohbet şeklinde icra edilen dinî hitabetler, medya ile icra edilen yayınlar, (Ekşi v.d., 2012: 36) vb. örnekler, mabet dışı hitabetin örneklerindedir.

Hitabeti şekil yönünden de çeşitlere ayırabiliriz. Araştırmamızın konusuna girmeyen bu bölümü, yalnızca isimlerini ifade ederek geçeceğiz. Şekil açısından hitabetler, konferans, panel, (Ekşi v.d., 2012: 36; Kazancı, 1980: 25, 27) hitabe, nutuk, sohbet (musahabe), (Kazancı, 1980: 24, 25) muhavere, açık oturum, müzakere (tartışma), münazara (Yavuz, 2006: 31, 576) sempozyum (Kazancı, 1980: 24-27) olarak zikredilebilir.

Kısaca özetlersek, genellikle konularına göre ilmî (akademik), hukukî, askerî, siyasî, dinî (Doğru, 2000: 16, 63; Ekşi v.d., 2012: 31-32) ve resmî ya da özel merasimlerde icra edilen konuşmalar (Ekşi v.d., 2012: 32; Uzun, 2000: 145) edebî kitaplarda en çok göze çarpan hitabe çeşitleridir. Konuları ve türü ne olursa olsun esasen hitabette ortak nokta, hitabetin gayet açık, inandırıcı olması ve muhatabı olan dinleyenleri sıkımasıdır (Özön, 1954: 123).

2. Hitabetin Tarihçesi

Hız. Âdem'in eşya isimlerini meleklere söylemesi,² onun ilk insan olarak konuşmasının veya muhataba hitap etmesinin ilk örneğidir (Doğru, 2000: 23). İnsanoğlunun yaratılışından bu yana sosyal hayatı paylaşan insanlar, her zaman hitabetin etkisine ve gelişimine şahit olmuştur.

Hitabetin genel tarihi içinde Eski Yunan ve Romalıların hitabeti, ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Zira Avrupa kültürünün üzerinde Yunan ve Roma unsurları hâkim oldukları gibi, Yunan ve Roma kültürünün Avrupa üniversite programlarında ve doğu kültüründe küçümsenemeyecek derecede büyük rol oynadığı da tarihi bir gerçektir. Ayrıca her iki milletin edebî kültürü, Avrupa'daki modern kalkınmanın temelinde etkili olmuştur (Şelbî, 1987: 142).

Araştırmamızın bu bölümünde, sırasıyla Eski Yunan, Roma ve Türk hitabetinden kısaca, Câhiliye dönemi Arap hitabetinden de daha geniş ve ayrıntılı olarak bahsedeceğiz.

2.1. Eski Yunanlılarda Hitabet

Hitabetin en eski örnekleri, eski Yunanistan'da ve Latinler'de göze çarpmaktadır. Eski Yunanlar ve Latinler, edebiyatın çok önemli bir şubesi olan hitabete ileri seviyede ehemmiyet ve değer vermiştir (Kazancı, 1980: 29). Hitabetin tarihi konusunda bilgi ve belgelere en çok sahip olduğumuz devir, eski Yunan dönemidir. Milattan önceki 4. y.y. da Yunanlılarda insanların, bir çeşit demokrasi idaresine sahip olduğu Atina şehrindeki Agora adını verdikleri geniş ve açık meydanlar, halkın problemlerinin yine halk tarafından rahatlıkla tartışılarak karara bağlandığı yerlerdi.

Eski Yunanlılarda halkı idare etmek, ancak onları ikna etmeye bağlıydı. Bundan dolayı Atina'nın büyük siyasetçileri halkın meşhur hatipleriydi. Agora meydanlarındaki konuşmaların halk tarafından ilgi ile takip edilmeleri, o devirdeki insanların güzel söz ve

---

² "Ta'lim-i Esmâ" hakikati için bk. Bakara suresi, 2/31-33. ayetleri.

etkili hitabete olan düşkünlüğü, eski Yunanistan'da hitabetin gelişmesi ve buna bağlı olarak da hatip yetiştiren okulların açılışına sebebiyet vermiştir (Kazancı, 1980: 30).

Milattan önceki devirlerde bilhassa Yunanlılarda hitabet, hem bir sanat dalı hem de iyi gelir sağlayan bir meslek olarak revaçtaydı. Eski Yunan şehir devletindeki halk meclisinde temsil edilen kesimlerin çıkarlarını başarıyla savunmak, hitabette liyakatli, mahir ve üstün hatip olan politikacılara bağlıydı. Aristo'nun ünlü "Rhetorica" isimli eseri, (Kaya, 1998: 18, 156) Eski Yunanlıların hitabet sanatına değer verdiğini ifade eden ve edebiyat tarihine ışık tutan tarihi bir vesika olma özelliğini taşımaktadır. Tarihi kaynaklara göre, eski Yunanistan'da hitabete yön veren ve bu ilmi sistemleştiren hatiplerin yetiştiği ifade edilmektedir. Demosthenes / Demosten (ö. M.Ö. 322), Perikles (ö. M.Ö. 429) (Çetin, 1998: 12), Eşin (ö. M.Ö. 313) (Kazancı, 1980: 30), Ksenofon (ö. M.Ö. 335) ve İzokrates (ö. M.Ö. 338) (Göçgün, 2004: 42) eski Yunanlıların meşhur hatiplerindendir.

2.2. Eski Roma'da Hitabet

Edebî kaynaklar, eski Yunan döneminde olduğunu gibi Roma'da da hitabetin ileri seviyede olduğu belirtmektedir. Roma'da "forum" adını alan açık meydan, siyasi ve sosyal problemlerin müzakere edildiği ve halkın bu tartışmaları takip ettikleri bir yerdi. Ayrıca Eski Roma Senatosu da adeta bir hitabet meclisi özelliğindedir (Çetin, 1998: 12). İdarecilerin halkı ikna edebilmeleri ve senatodaki halk temsilcileri grubunun meselelerini idarecilere kabul ettirebilmek noktasında usta bir hatip olmalarını gerektiriyordu (Doğru, 2000: 26).

Eski Roma'da hitabeti zirve derecesine çıkaran ve bu sanatı geliştiren hatipler vardır. Çiçero / Cicero (m.ö. 106-43), Genç Plin (m.ö. 113-62), İhtiyar Seneca (m.ö. 55-m.s. 41) meşhur Roma hatipleridir (Doğru, 2000: 26; Kazancı, 1980: 30).

2.3. Türklerde Hitabet

İslamiyet'ten önceki Türk hitabetini aydınlatan bir takım tarihi kaynaklar bulunmaktadır. En eski Türk dili metinlerinin yazılı olduğu Orhon kitabeleri, bunun örneklerindendir. Bilhassa Bilge Kağan'ın kendi halkı ve beylerine hitap ettiği bölümler, gayet dokunaklı bir ifade gücüne sahiptir. Bu bakımdan Orhon kitabeleri, Türkçenin en eski nesir ve hitabet örneğini gösteren (Kaçalın, 2007: 33; 390, 392) tarihi vesikalardır. İslam'a girmeden önceki dönemlerde icra edilen ve bilhassa evlenmek, ad koymak vb. törenlerde hitabeler yapılması, Türklerin sosyal hayatında zengin bir tören hitabeti olduğunu göstermektedir. Buna dair örnekler; Türklerin efsanevi hatibi olarak kabul edilen Dede Korkut'un hikâyeleri sayesinde günümüze kadar gelmiştir (Uzun, 1998: 18, 161).

İslam'ı kabul ettikten sonra, Türklerde hitabetin temelini dinî hitabetle gelen hutbe ile vaaz ve tasavvufî sohbetler teşkil etmektedir. Tasavvufta bir metot olan sohbetin ilk hatibi olan Ahmed Yesevî (XII. y.y.), en meşhur mutasavvıf veya sufi olarak kabul görmüştür (Uzun, 1998: 18, 160-161). Ayrıca büyük bir mutasavvıf olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 1273), Yunus Emre (ö. 1320) ve millî mizah kahramanı olarak kabul gören Nasreddin

Hoca (ö. 1284) da Müslüman Türk halkının arasında İslamiyet'in yaşanması ve yayılmasında vaazları ve nükteleriyle emeği geçen en meşhur hatiplerdendir.³

İslâmî Dönem'e girildiğinde Türk kültüründe halk arasında destanlar çokça okunurdu. Battalname, Ebû Müslimname, Dânişmendname, Hamzanâme, Saltuknâme, Dede Korkut Kitabı ve Oğuz Destanları Anadolu'da en çok rağbet gören destanlardandı (Şeşen, 2012: 41, 492). Tarihi kaynaklara göz attığımızda Ertuğrul Gazi ve Şeyh Edebâli'nin Osman Bey için yaptıkları nasihatler, Alpaslan'ın Malazgirt Zaferi henüz kazanılmadan, Fatih Sultan Mehmed'in ve Akşemsetdin'in İstanbul kuşatmasında ve Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi sırasında ordusuna îrâd ettiği dokunaklı hitabeler, Türk-İslâm hitabetini ifade eden meşhur örnek hitabeler (bk. EK-2) arasında gösterilebilir. Türklerin hitabette eski Yunanlılar ve Romalıları kadar isim yapmamasının en önemli sebebi, îrâd edilen hitabe veya sarf edilen şifahî sözlerin yazıya geçirilmemesidir (Uzun, 1998: 18, 160).

İslâmî Türk hitabeti, bilhassa Osmanlılar devrinde yazılı metinlerle ilerleme kaydederek farklı türleriyle gelişmeler göstermiştir. Bu çalışmanın ekinde (EK-2) "Alparslan ve Malazgirt Zaferi" isimli hitabe, Selçuklu dönemi İslami Türk hitabesini yansıtan örneklerdendir. Başlangıcından günümüze kadar geçen zaman diliminde, hitabette zirve yapmış seçkin hatipler arasında şu isimleri zikredebiliriz:

Alparslan, I. Murad, II. Murad, Akşemsetdin, Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman, Aziz Mahmud Hüdâyî, Barbaros Hayreddin Paşa, Sokullu Mehmed Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, (Uzun, 1998: 18, 161) Fuad Paşa, Sultan Abdülaziz, II. Abdülhamid, Giritli Sırrı Paşa, Ahmed Vefik Paşa, Hasan Fehmi Paşa, Sadrazam İbrâhim Hakkı Paşa, Manastırlı İsmâil Hakkı, Mehmed Âkif Ersoy, Hasan Basri Çantay ve Bedüzzaman Said Nursî (Uzun, 1998: XVIII, 162).

2.4. Araplarda Hitabet

Bu makalede Arap hitabetini çok yönlü değil ancak İslamiyet'ten önceki dönemlerde zirve yapan ve edebi literatüre giren Cahiliye hitabetinden kısaca bahsetmek istiyoruz. Çünkü İslam hitabeti, çok yönlü bir araştırma konusunu teşkil etmektedir. Esasında Cahiliyede Arap edebiyatının iftiharî konu, meşhur Muallâka şairlerinin şiirleridir. Şiirin, hitabetten farklı bir edebi türe sahip oluşu vb. sebeplere bağlı olarak burada Cahiliye dönemi Arap şiirini değil yalnızca özet olarak Cahiliye Arap hitabetine dair konuları ele almaya çalışacağız.⁴

Arapların İslâm dininden önceki dinî, sosyal, ilmî ve kültürel yönden gaflet ve cehaletle geçirdiği hayata ve bu döneme "el-Câhiliyye" denir. Câhiliye, Hz. İsa'dan Hz. Peygamber (s.a.v.)'e kadar geçen zaman için özel bir tabir olarak (Demirayak ve Savran, 1993: 1-2, 135) İslâm'dan önceki dönemi ifade etmek için de kullanılır (Demirayak ve Savran, 1993: 1, 35). Diğer bir görüşe göre Câhiliye asrı, bir buçuk asır olan bir zaman

---

³ Konu hakkında daha geniş bilgi için bk. *DİA*, Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", XXIX, 441-448; Mustafa Tatcı, "Yûnus Emre", XLIII, 600-606; Nurettin Albayrak, "Nasreddin Hoca", XXXII, 418-420.

⁴ Muallâka / Muallakât konusunda daha geniş bilgi için bk. Süleyman Tülücü, "Muallakât", *DİA*, c. XXX, s.s. 310-312, İstanbul, 2005.

dilimini ve İslâmîyet'in zuhuru ile sona eren bir dönemi içine almaktadır (Mahfûz, t.y.: 21-22).

2.4.1. Câhiliye Hitabetini Hazırlayan Sebepler

Câhiliye devri hitabetinin Arap edebiyatındaki yeri tartışılmayacak kadar önemlidir. Arapların milletçe fesahate ve belâgate düşkün olmaları, Câhiliye döneminde hitabetin doğuşuna zemin hazırlayan en önemli bir faktördür (Kazancı, 1980: 32). Hatta İslâmî hitabetin doğuşu sırasında, Câhiliye hitabeti toplum üzerindeki etkisini sürdürmüştür. Yani Câhiliye asrı hitabeti, İslâmî dönem hitabetinin şekillenmesini sağlayan temel unsur olmuştur. Câhiliye şiiri ve hitabetinin konuları, İslâmî hitabete uyarlanmış ve dinî bir kisve giydirilmiştir. Buna rağmen Câhiliye'deki Arap milletinin, bedevilik ve çöl hayatı şartlarından dolayı, çoğunlukla hitabetin genel işlerden çıkamadığı, yani dallanıp budaklanıp özel olarak ihtisasa giremediği ve hususiyet kazanmadığı da gözlenmektedir (Atıyye, 1936: 91).

Bu asırda hamiyet, nefis, mal ve namus müdafaası gayesiyle baskın düzenlemek, haseb ve nesep cihetinden üstünlük iddiasıyla şiir ve hitabetle müfâhare, güçlü bir kabile taassubu, yiğitlik, cömertlik, izzet, şeref, yardım, komşusunu himaye etmek ve zulmü kabul etmemekten ileri gelen özelliklerin şerefi gibi haykırışı ifade eden edebi hitabet, Arap toplumunda meşhur olmuştur. Bu bağlamda ifade etmeliyiz ki Câhiliye'de bir sözün, harpte çarpışma ve düşmanına hücum etmek gibi büyük bir değeri ve etkisi vardı. Câhiliye hitabeti, doğuştan kazanılan fitrî bir haslettir. Ayrıca sosyal hayat tarzı, onları hitabete davet eden amillerin başındadır. Gücünü, saygınlığını ve şerefini muhafaza, başarı veya yiğitliklerini ebedileştirmek ve mefahirini (övünç ve iftihar vesilesini) teyit etmek için, Câhiliye devrindeki çocukların lisanları, hitabetle açılırdı (Mahfûz, t.y.: 21-22).

Câhiliye kültüründe vaaz etmekten ziyade kasas tabir edilen kıssa anlatmak faaliyeti daha yaygındı (Uğur, 1986: 293). Her kabilenin şair ve hatibi kabile içindeki konumuna ve itibarına ilave olarak kassâs vazifesini de üstlenirdi. Kıssaların konusu da çoğunlukla "Eyyâmü'l-Arab"⁵ dair savaşlar ve kahramanlıklardı. Hitabetle kasas, Câhiliye Arap kültüründe önemli bir rol oynamıştır. İslâmîyet'in gelişiyile kıssalar, yerini İslâmî rivayete terk etmiştir (Uğur, 1986: 294).

Câhiliye hitabeti, bu devrin fikri aktivite yönünü ifade etmektedir. Hatip, onlar için dili, fesahati, beyanı, kavminin haklarını savunması, koruması ve onlar adına konuşmak gibi sebepler yüzünden yüksek bir makam elde etmiştir. Hatip, âdeta kabilenin dili ve iftiharlarının vesilesi olan yüzü konumundaydı (Cevâd Ali, 1993: VIII, 771).

Cahiliye edebiyatındaki sağlam metinler, tatlı lafızlar, kalpleri etkisi altına alıyordu. Kus b. Sâide'nin hitabe örneğinde görüldüğü gibi (bk. EK-1), hitabette fasılalar olması ve hitabetin güzelliğini sergileyen seci⁶, hatibi rahatlatarak manaları kolay elde etme imkânını sağlıyordu.

---

⁵ Eyyâmü'l-Arab: Câhiliye asrı ve İslâmîyet'in ilk zamanlarında Arap kabileleri arasında vaki olan savaşlar için kullanılan özel bir tabir. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Mehmet Ali Kapar, "Eyyâmü'l-Arab", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 14.

⁶ Seci: Nesirdeki kafiyeyi ifade eden bir terim. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. İsmail Durmuş, "Seci", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 273-275.

Arap camiasında müşahede edilen münakaşa, niza vb. olumsuzluklara rağmen, bir araya geldikleri, buluştukları ve karşılıklı hitabede buldukları mekânlar da mevcuttu. Câhiliye döneminin halkı, birbirine iftiharla övünerek üstünlük iddia etmek için, hikmet ve belâgati içinde barındıran kabiliyetlerinin ürünlerini, toplanılan bu yerlerde ortaya koyuyorlardı (Mahfûz, t.y.: 21-22).

Yukarıda saydığımız amillerden dolayı, İslâmîyet öncesi Araplarda seçkin bir hitabetin varlığında yadırganacak bir durum yoktur. Çünkü hitabet, bir yönüyle toplulukları ilgilendiren hadiselerden meydana gelen etkileşimlerin eseridir. Arap toplumunda şiddetli tartışma ve çekişmelerin ortaya çıkmasıyla aralarındaki savaşlar kesilmemiş (Mahfûz, t.y.: 21-22) ve bu yüzden hitabet de devam etmiştir.

2.4.2. Câhiliye Devrinde Meşhur Hatipler

İslâmîyet'ten önce Arap kabileleri içinde, dünyadaki diğer emsalleriyle boy ölçüşecek kadar maharetli hatiplerin yetişmesi sebebiyle, hitabetin genel tarihi seyrinde Câhiliye Arap edebiyatı devri, üstün bir konuma sahiptir. Ayrıca Arap edebiyatı tarihinin kaydetmediği şair ve hatipler de çoktur. Bunlar ya meşhur olmadığı veya Arap edebiyatında zirve yapmadığı için eserlerinden çok azı günümüze kadar gelmiştir (Atıyye, 1936: 71).

Kaynaklara göre “Kus b. Sâide el-İyâdî (Âlûsî, 1314/1896: 149; Cârîm ve Emin, 2010: 68; Safvet, 1933: I, 35-36; Zeyyât, t.y.: 20-22) (ö. 600), Eksem b. Sayfî et-Temîmî (Zeyyât, t.y.: 20) (ö. 9/630), Âmir b. Zarîb el-Advânî (Hafâcî, 1412/1992: 174), Amr b. Ma'dî Kerîb ez-Zubeydî (Fâhûrî, 1986: 126) (ö. 21/23-643), Hâcîb b. Zûrâre et-Temîmî (ö. 3/625 [?]), Kabîsa b. Nuaym (Hafâcî, 1412/1992: 174; Safvet, 1933: I, 274), Kays b. Âsîm el-Minkarî (Câhîz, 1418/1998: 218) (ö. 47/667), Zî'l-İsba' (Zu'l-İsba') el-Advânî (Âlûsî, 1314/1896: 163)” câhiliye devrinde isim yapmış en meşhur hatiplerdendir.

Bu makalenin sonundaki ek bölümünde (EK-1) görüldüğü gibi " Kus b. Sâide el-İyâdî'nin Ukâz Çarşısında İrad Ettiği Meşhur Hitabesi" isimli örnek bir hitabe, İslam öncesi cahiliye devri arap hitabesini yansıtan önemli örneklerdendir.

Sonuç

İletişimde öncü rolü üstlenen ve bir sanat dalı olan hitabetin, toplumların kültürüne, içinde buldukları konuma ve şartlara göre farklılık arz ettiği müşahede edilmektedir. Bu bağlamda ele aldığımızda Eski Yunan, Roma ve Cahiliye döneminde Arapların hitabette ileri seviyede olduğu ve bu sanatı gayet ustalıkla ele aldığı görülmektedir. Hitabetin tarihi seyri içinde bu görüşümüzü destekleyici yüzlerce örnek mevcuttur. Bilhassa Aristo'nun “Rhetorica” isimli eseri, bu konuda müracaat edilecek ilk edebi eserlerden biri olarak hitabet tarihindeki yerini almıştır.

İslam'a girmeden önce Cahiliye döneminde Arapların genel karakterini yansıtan fesahate ve belâgate düşkünlüğü, hitabetin doğuşuna zemin hazırlayan sebeplerdendir. Cahiliye hitabeti, sonradan İslâm hitabetinin şekillenmesini sağlayan en önemli amillerden birisi olmuştur. Ayrıca okuma yazma bilenlerin azlığı, halkın sözlü edebiyata teveccüh

etmesi de, kabile şairliği ve hatipliğin Arap toplumunda en çok rağbet edilen bir meslek olduğunu göstermektedir.

Tarihi kaynaklara göre -yukarıda da ifade ettiğimiz gibi- her ne kadar Türk hitabeti, Yunan, Roma veya Arapların Cahiliye devri seviyesine erişememiş olsa da, İslam'a girmeden önce sözlü ve kısmen de yazılı hitabette küçümsenemeyecek derecede milli kültürümüzü aksettiren örnekler vardır. Türklerin İslam Dini'ne girdikten sonra, isimlerini buraya sığdıramayacağımız kadar seçkin yazılı hitabe örnekleri mevcuttur. Sözlü ve yazılı hitabeler, yüzyıllardan beri nesilden nesile nakledilerek günümüze kadar gelmiştir.

Görülüyor ki, insanlığın sağlıklı ilişki tesisinde hitabet sanatının değeri ve oynadığı rol çok mühimdir. Hitabetin, toplum hayatında iletişim ihtiyacını sağlayan yegâne amillerden biri olduğunu ifade etmek, bu konuda vurgulanacak temel bir noktadır. Her ne kadar teknolojik gelişmeler, baş döndürücü seviyede zirvelere çıksa da, insanların hitabete olan ihtiyacı kesilmeyecek, ilim ve teknoloji sayesinde güçlenerek daha da artacaktır.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet Paşa (1980). *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ* (sadeleştiren: Ali Arslan), İstanbul: Arslan Yayınları.
- Albayrak, N. (2006). "Nasreddin Hoca", *DİA*, İstanbul: T. D. V. Yayınları, C. XXXII, s. 418-420.
- Algül, H. (2002). *İlmihal*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Âlûsî, M. Ş. (1314/1896). *Bulûğu'l-İreb fi Ahvali'l-Arab*, Bağdat: y.y.
- Atıyye, M. H. (1936). *el-Edebu'l-Arabiyyu ve Tarihuhi Fi'l-Asri'l-Cahili*, y.y.y.: y.y.
- Âyid, A. v.d. (2003). *Mu'cemu'l-Arabiyyü'l-Esâsiyyu*, Tunus: y.y.
- Câhiz, E. U. (1418/1998). *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Kahire: Mektebetü'l-Hancı.
- Cârim, A. ve Emin, M. (2010). *el-Belâğatu'l-Vâzıha*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Cevâd, A. (1993). *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, y.y.y.: y.y.
- Cirit, H. (2012). "Vaaz", *DİA*, İstanbul: T. D. V. Yayınları, C. XLII, s. 407-407.
- Çakan, İ.L. 1995. *Hitabet ve İrşad Açısından Kur'an-ı Kerim'de Söz Çeşitleri*, I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1-15 Kasım 1993), c. I, Ankara: DİB Yayınları.
- Çakan, İ. (1998). *Dinî Hitabet (Çeşitleri-İlkeleri-Örnekleri)*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- Çetin, A. (1998). *Hitabet ve İrşad Güzel Konuşma ve İnsanları Etkileme Yolları*, Bursa: Aksa Yayınları.
- Demirayak, K. ve Savran, A. (1993). *Arap Edebiyatı Tarihi Câhiliye Dönemi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2015). "Kur'an-ı Kerim", <http://kuran.diyaret.gov.tr/> (Erişim tarihi: 28.05.2015).
- Doğru, M. (2000). *Hitabet*, İstanbul: Damla Yayınevi.
- Dozy, R. (1981). *Tekmiletu'l-Me'âcimi'l-Arabiyye* (çev., Muhammed Selim en-Nu'aymî), Irak: Dâru'r-Reşîd, c. IV, Irak, 1981.

- Durmuş, İ. (2009). "Seci", *DİA*, İstanbul: T. D. V. Yayınları, C. XXXVI, s. 273-275.
- Ekşi, A. (2012). *Hitabet ve Mesleki Uygulama Ders Kitabı*, y.y.: MEB Yayınları.
- Fîrûzâbâdî, M. (2008). *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Kahire: Dâru'l-Hadis.
- Göçgün, Ö. (2004). *Güzel Konuşma Sanatı (Diksiyon, Hitabet)*, Ankara: Günce Yayıncılık.
- Hafâcî, M. (1412/1992). *el-Hayatu'l-Edebiyye fi'l-Asri'l-Câhili*, Beyrut: Daru'l-Cil.
- İbn Manzûr, (t.y.). *Lisânu'l-Arab*, Kahire: Dâru'l-Maârif.
- Kaçalin, M.S. (2007). "Orhon Yazıtları", *DİA*, İstanbul: T. D. V. Yayınları, C. XXXIII.
- Kapar, M.Ali. *DİA*. (1995). "Eyyâmü'l-Arab", İstanbul: T. D. V. Yayınları, C. XII, s. 14-16.
- Kaya, M. (1991). "Aristo", *DİA*, İstanbul: T. D. V. Yayınları, C. III, s. 375-378.
- Kaya, M. (1998). "Hitabet", *DİA*, İstanbul: T. D. V. Yayınları, C. XVIII, s. 156-158.
- Kaya, M. (2002). "Kindî", *DİA*, Ankara: T. D. V. Yayınları, C. XXVI, s. 41-58.
- Kazancı, A.L. (1980). *Peygamber Efendimiz'in Hitabeti*, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Keskioğlu, O. (2014). *Siyer-i Nebi (Hazret-i Peygamberin Hayatı)*, Ankara: *DİA* Yayınları.
- Kılıç, H. (1992). "Belâgat", *DİA*, İstanbul: T. D. V. Yayınları, C. V, s. 380-383.
- Mâcit, İ. (1328/1912). *İnşâd ve Hitabet*, İstanbul: Resimli Kitap Matbaası.
- Mahfûz, A. (t.y.). *Fennü'l-Hatâbe*, y.y.y.: Dâru'l-İ'tisâm.
- Maksudoğlu, M. (2005). *Arapça Dilbilgisi*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Öngören, R. (2004). "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *DİA*, Ankara: T. D. V. Yayınları, C. XXIX, s. 441-448.
- Özaydın, A. (2001). "Kâim-Biemrillâh", *DİA*, İstanbul: T. D. V. Yayınları, C. XXIV, s. 210-211.
- Özön, M.N. (1954). *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Yayınevi.
- Pala, İ. (2000). "İnşâd", *DİA*, İstanbul: T. D. V. Yayınları, C. XXII, s. 342.
- Safvet, A.Z. (1933). *Cemheratu Hutabi'l-Arab*, Kahire: y.y.y.
- Sallâbî, A.M. (2013). *Selçuklular, Bâtını Fitnesine ve Haçlı Savaşına Karşı İslâmî Mücadele Projesinin Doğuşu* (çev., Şerafettin Şenaslan, Necmettin Salihoğlu), İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sami, Ş. (1998). *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul: Alfa Basın-Yayım.
- Serinsu, A.N. v.d., (2009). *Dinî Terimler Sözlüğü*, Ankara: MEB Yayınları.
- Sümer, F. ve S. Ali. (1971). *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şelbî, A. (1987). *Hatâbetu ve İ'dedu'l-Hatîb*, Kahire: Dâru'ş-Şurûk.
- Şeşen, R. (2012). "Türk", *DİA*, İstanbul: T. D. V. Yayınları, C. XLI, s. 490-493.
- Tatçı, M. (2013). "Yûnus Emre", *DİA*, İstanbul: T. D. V. Yayınları, C. XLIII, s. 600-606.
- Turan, O. (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Tülücü S. (2005). "Muallakât", *DİA*, İstanbul: T.D.V. Yayınları, C. XXX, s. 310-312.

- Türk Dil Kurumu (2015). “Güncel Türkçe Sözlük”, <http://www.tdk.gov.tr> / (Erişim tarihi: 29.05.2015).
- Türk Dil Kurumu (2017). “Güncel Türkçe Sözlük”, <http://www.tdk.gov.tr> / (Erişim tarihi: 21.07.2017).
- Türk Dil Kurumu (2017). “Güncel Türkçe Sözlük”, <http://www.tdk.gov.tr> / (Erişim tarihi: 23.07.2017).
- Uğur, Mücteba, (1986). Va’z, Kıssacılık ve Hadiste Kussâs, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28/291-326.
- Uralgiray, Y. (1986). *İlk ve İleri Dilbilgisi*, Riyâd: y.y.y.
- Uzun, M. (1998). "Hitabet", *DİA*, İstanbul: T. D. V. Yayınları, C. XVIII, s. 160-163.
- Uzun, M. (2000). Türk Hitabet Tarihine Genel Bir Bakış, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 / 145-169.
- Yavuz, Y.Ş. (2006). "Münâzara", *DİA*, İstanbul: T. D. V. Yayınları, C. XXXI, s. 576-577.
- Yeğın, A. (2008). *Yeni lügat*, İstanbul 2008: Hizmet Vakfı Yayınları.
- Zeyyât, A.H. (t.y.). *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Kahire: Dâru Nehdat Masr.

EK-1. İSLAM ÖNCESİ CAHİLİYE DEVRİ ARAP HİTABESİ ÖRNEĞİ

Kus b. Sâide el-İyâdî'nin Ukâz Çarşısında İrad Ettiği Meşhur Hitabesi

Kus b. Sâide, Câhiliye döneminde çok yaşlı olduğu sıralarda, Ukâz panayırında kızıl bir deve üzerinde, meşhur Arap şairleri ve hatiplerinin hazır bulunduğu esnada bir hutbe irad etmiştir. O zaman Hz. Muhammed (s.a.v.)'de genç yaşlarında Sûk-ı Ukâz'da bu hitabeyi dinlemiş (Keskioğlu, 2014: 29) ancak henüz insanları İslâm dini'ne davet ile görevlendirilmemişti. Kus'un bu konuşması, Arap edipleri arasında çok fazla şöhret bulmuş ve dillerde destan olmuştur. (Ahmet Cevdet Paşa, 1980: I, 52) Hitabenin metni şöyledir: “Ey insanlar! Dinleyiniz, (söylediklerimi) aklınızda tutup belleğiniz. Hayat süren ölür ve fena bulur, her gelen (istikbalde) olacak olur. Gece kapkaranlıktır, gelip giden gündüz, burçlarla dolu gökyüzü ve yıldızlar ışıdayıp parlar, denizler yükselir, dağlar (gemi demiri gibi) sabittir, arz (yeryüzü) silindir gibi düzdür ve nehirler akar. Şüphesiz, gökte haber, yerde ders / ibret alınacak çok mühim şeyler vardır, (acaba) insanlara ne oluyor ki giderler ve geriye dönmezler? Acaba (onlar) razı olup ta mı (ikamet ediyor) kalıyorlar? Yoksa (orada) bırakılıp (terk edilip) uykuya mı dalıyorlar?

Ey İyâd topluluğu, (hani) nerede babalarınız, ecdadınız (atalarınız), nerede şiddetli / o zorba firavunlar? Onlar size göre malca daha zengin ve ecelleri bakımından sizden daha uzun olmadılar mıydı (öyle değiller mi)? Dehr (geçen uzun zaman), onları (değirmeninde) ezip un gibi öğüttü, kibirleriyle birlikte paramparça etti. (Zeyyât, t.y.: 21; Safvet, y.y.: 1933, I, 35-36; Atıyye, 1936: 75-76)

Önce geçen toplumlarda bizim için ibretler var.

Ölümü açıklayan kaynaklar görmedim, buna işaret eden yollar da yoktur.

Kavmimi büyüğüyle küçüğüyle ölüme doğru giden kaynaklarda gördüm.

Gidenler bana geri dönmüyor, bana mazi, geri gelmiyor ve kalanlar da süreklilik göstermiyorlar (mazide durmuyor),

Kesin (emin) oldum ki, kavmim nerdeyse ben de öyle olacağım / oraya gideceğim.
(Zeyyât, t.y.: 21; Atıyye, 1936: 75-76)

EK-2. SELÇUKLU DÖNEMİ İSLAMİ TÜRK HİTABESİ ÖRNEĞİ

Alparslan ve Malazgirt Zaferi (h.463/m.1071)

Selçuklu devletiyle Bizans arasında icra edilen Malazgirt Savaşı henüz başlamadan, Abbâsî Halifesi el-Kâim-Biemrillâh⁷ (ö. 467/1075), hatiplerin minberde Alparslan ve İslâm ordusunun zaferi için dualar etmelerini emretmiş ve ayrıca dua metni hazırlatarak bütün camilerde okumaları amacıyla hatiplere göndermiştir. Dua metni kısaca şöyledir: (Sümer ve Sevim, 1971: 7) “Allah’ım! İslâm’ın sancaklarını yükselt ve hayatlarını sana kulluk için esirgemeyen mücahitlerini yalnız bırakma; Alparslan’ı düşmanlarına muzaffer kıl ve askerlerini meleklerin ile teyit eyle; zira o, senin rızanı kazanmak için varını, canını ve her şeyini fedadan sakınmıyor; o, senin yolunda ve dininin üstünlüğü için nasıl cihad ediyor ise sen de onu öylece koru; düşmanlarını kahret!

Ey Müslümanlar, temiz bir kalp ile sultana dua ediniz; küfrün kökünü kazımak ve İslâm’ın bayraklarını yüceltmek için yalvarınız.” (Turan, 1969: 138) . Sultanın imam ve fakihi (Sümer ve Sevim, 1971: 52) Ebu Nasr Muhammed b. Abdulmelik el-Buhari el-Hanefi, Sultan Alparslan’a şöyle demiştir: (Sallâbî, 2013: 96)

“Ey Sultan! Sen Allah’ın başka dinlere zafer vaad eylediği İslâmîyet uğrunda cihad yapıyorsun; bütün Müslümanlar minberlerde sana dua yaptığı Cuma günü savaşa giriş. (Turan, 1969: 137) Umuyorum ki Allah (c.c.) bu fethi kaderde sana yazmıştır.” (Sallâbî, 2013: 96)

Cuma gününe kadar henüz ciddi bir çarpışma gerçekleşmemişti. (Turan, 1969: 138) Sultan, hatiplerin Cuma saatinde minberde hutbe okuyacağı zamanı bekliyordu. (Sümer ve Sevim, 1971: 8) Namaz vakti geldiğinde sultan, askerlerle namaz kıılıp Allah’a dua ederek ağlamıştı. (Sallâbî, 2013: 96) Cuma namazını müteakip Sultan Alparslan ordu kumandanlarını, (Sümer ve Sevim, 1971: 57) beylerini ve askerlerini toplayarak onlara şöyle hitap etmiştir: (Turan, 1969: 138). “Biz bu kalabalığın karşısında azın da altındayız. Sizden kim peşimden gelmek istiyorsa gelsin. Kim de gitmek istiyorsa gitsin. Burada ne emreden bir sultan, ne de emredilen bir asker vardır. Burada Allah’dan başka bir sultan yoktur; emir ve kader tamamıyla onun elindedir.” Ben bugün ancak sizden biriyim, sizinle savaşan bir askerim. Kim bana uyar ve canını Allah için feda ederse ona cennet veya ganimet vardır. Kim çekip giderse ona da cehennem ve zillet vardır.” Askerler de buna karşılık “Asla emrinden ayrılmayacağız” diye cevap verdi. (Turan, 1969: 138; Sallâbî, 2013: 96) Sultan, bu konuşmasının ardından ölüm için hazırlığı ifade eden ve kendisine kefen olacak beyaz elbiseyi giydi ve ordusuna: “bu kefenimdir” dedi. İki taraf arasında cenk/çarpışma

---

⁷ Ebû Ca’fer el-Kâim-Biemrillâh Abdullâh b. Ahmed el-Kâdir-Billâh el-Abbâsî (ö. 467/1075) Abbâsî halifesi (1031-1075) tarihlerinde halifelik yapmıştır (Abdülkerim Özaydın, “Kâim-Biemrillâh”, *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s. 210-211).

başladığında Alparslan yüzünü toprağa sürüp tevazu ile ağlayarak (Sallâbî, 2013: 96) Allah'a secde ile şöyle dua ediyordu: “Eğer içim dışıma uygun geliyorsa düşmanlara karşı cihadımda bana yardım et ve beni muzaffer bir sultan kıl.”

İki taraf Cuma günü hatiplerin minberde bulunduğu vakit karşılaştı. İslâm orduları, Malazgirt zaferini kazandığında Halife el-Kâim-Biemrillâh, Sultan Alparslan'a bir mektup göndererek onu kazandığı zaferden dolayı tebrik ederek kutlamıştı. (Sümer ve Sevim, 1971: 9, 11).

Osmanlı Dönemi Bursa Polis Karakolları Ve Asayiş

Ottoman Period Bursa Police Stations and Public Order

Dr. İbrahim Yılmaz¹

Özet

Bu çalışmada, Osmanlı döneminde Bursa şehir merkezinde bulunan polis karakolları, fiziki yapı, personel, silah-teçhizat, ulaşım/iletişim araçları gibi sahip oldukları imkânlar ile görev anlayışı ve asayiş sağlamaya yönelik çalışmaları açısından incelenmektedir. Genel olarak, XX. yüzyıl başlarını kapsayan çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ile ikinci el kaynaklardan faydalanılmıştır. Çalışma sonunda; polis teşkilatının Bursa'daki varlığının 1886 yılına kadar takip edilebildiği, başlangıçta serkomiserlik olan ünvanının 20 Ekim 1908 tarihinde müdüriyete yükseltildiği, 1912 itibarıyla sayıları 12'yi bulan karakolların birçok yetersizlikler içinde bulunmalarına rağmen şehrin asayişini tehdit eden risklerin tespiti ve bunların ortadan kaldırılması konusunda başarılı çalışmalar yaptıkları, ayrıca personeline yönelik olarak vatandaşın gelen şikayetler konusunda da oldukça titiz davranarak gereken hukuki süreçleri işlettikleri ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Bursa, polis, karakol, asayiş

Makale Türü: Derleme

Abstract

In this study, the police stations in Bursa during the Ottoman period are examined in terms of their facilities such as physical structure, personnel, weapons-equipment, means of transportation/communication, and their sense of mission and efforts for ensuring public order. In general, in this study covering the beginning of the 20th century, the documents of the Ottoman Archives of the Prime Ministry and second-hand sources were used. At the end of the study, it is stated that the presence of police in Bursa could be traced back until the year 1886 and that the title of a chief police officer which was originally Senior Sergeant was promoted to Chief Commissioner on October 20, 1908. It is also stated that the number of police stations was 12 as of 1912 and although they suffered from many deficiencies they were successful in determining the risks threatening the city's public order and removing them, and that they also acted strictly on complaints from the citizens towards their staff and operated the necessary legal processes.

Keywords: Ottoman, Bursa, police, police station, public order

Paper Type: Review

---

¹ Emniyet Genel Müdürlüğü, Polis Başmüfettişi, ibrahim.yilmaz70@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5332-1663>

Giriş

Devlet olmanın temel gereklerinden birisi vatandaşların güvenliklerini sağlayabilmektir. Bu durum insanlar için bir ihtiyaç olmakla beraber devletlin varlığını sürdürebilmesi için de elzemdir. Çünkü kamu düzeninin sağlanamadığı bir yerde devletin devamında da sıkıntılar yaşanacaktır. Osmanlı Devleti de bu noktadan hareketle kuruluşundan itibaren içeride asayişin sağlanmasına büyük önem vermiştir. Kökeni küçük bir beyliğe dayanan devletin başlangıçta yönetim tarzı da oldukça sadedir.

Bu dönemde asayiş hizmetleri temel olarak, kadı ve subaşı ünvanlı görevlilerce yerine getirilmektedir. Osman Bey Karahisar'ı fethettiğinde bu uygulamaya uygun olarak şehrin idaresi için oğlu Orhan Bey'i görevlendirirken asayiş işleri de subaşı ünvanlı komutan Gündüz Alp'e verilmiştir (Alyot, 2008: 29). Asayiş, şehirlerde bu şekilde sağlanırken kırsal alanlarda tımarlı sipahiler aracılığıyla yerine getirilmektedir (Karaman, 2006: 5).

İstanbul'un fethinden sonra taşrada asayişin sağlanması konusunda tımar sistemi olduğu gibi devam ettirilmekle birlikte başkent için düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre şehir beş büyük mıntıkaya ayrılarak her biri farklı bir askeri birliğin sorumluluğuna verilmiştir. Ayrıca mıntika sorumlusunun emrinde olmak üzere, personeli yeniçerilerden oluşan, zamanımızdaki karakolların görevini yapan kolluklar görevlendirilmiştir (Alyot, 2008: 44-46). Karada asayiş bu şekilde sağlayan idare Bostancıbaşı sorumluluğunda denizde de aynı uygulamayı hayata geçirmiştir. İnalçık'a göre karakol kelimesi işte buradan gelmiş ve karada kolluk hizmetini yerine getiren birim anlamında kullanılmıştır (İnalçık, 2013: 32).

Bu çalışmada, Osmanlı döneminde Bursa merkezde yer alan polis karakolları, sahip oldukları imkânlar ve çalışmaları açısından incelenecektir. Karakollar, bina, silah, araç, gereç ve personel bakımından ne tür imkânlara sahiptiler? Asayiş sağlama adına ne tür çalışmalar yapmakta ve hangi sonuçları almaktaydılar? Görev anlayışları nasıldı? Gibi soruların cevapları ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Osmanlı Devleti'nde Polis ve Karakol

1826'da Yeniçeri Teşkilatı'nın kaldırılması Osmanlı iç güvenlik sisteminde yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu dönemde asayiş sağlama görevi yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu ve 1834'de kurulan Asakir-i Redif birliklerine verilmiştir. Fakat önceden olduğu gibi bu dönemde de iç güvenlik hizmetlerindeki çok başlılık devam etmiştir (Alyot, 2008: 44-46). Bu karmaşayı ortadan kaldırmak için - başka sebepler de olmakla birlikte- 1845 yılında bir adım atılarak ilk polis teşkilatı kuruldu. 30 Mart 1845 tarihinde yayınlanan müzekkerede başkentten Galata ve Beyoğlu bölgelerinde asayiş sağlamak üzere polis adı altında bir teşkilat ve bu teşkilatı idare etmek üzere bir polis meclisi kurulduğu belirtildikten sonra 17 maddelik görevleri sıralanmaktadır (Alyot, 2008: 75, 78). Başkentte dar bir bölgede hayata geçirilebilen polis uygulaması, çok geçmeden hem beklenen olumlu sonuçların alınamaması hem de Tanzimat'ın merkezi yönetim prensibine uyum sağlama adına Zaptiye Müşiriyetine bağlanmış, böylece ilk polis denemesi çok kısa ömürlü olmuştur (Sönmez, 2005: 266, 267). Bu alandaki değişimler yüzyılın son çeyreğinde de devam ederek 1879'da Zaptiye Müşiriyeti nezarete dönüştürülmüş ve İstanbul'un asayişini sağlama görevi verilmiştir (Özbek, 2004: 74, 75). Aynı tezkereyle, Zaptiye Müşirliği yapısı içerisinde bulunan Asakir-i Zaptiyenin buradan ayrılarak Seraskerliğe verilmesiyle Zaptiye Nezaretini bir

nevi müstakil polis teşkilatı hüviyetini kazandı. Başkentte böylece kurulan polis teşkilatı taşrada da gelişmeye devam ederek 1894 yılına gelindiğinde 15 vilayetin asayişini üstlenmiş durumdadır (Alyot, 2008: 92, 93, 184).

Tongur, Hüdavendigâr Vilayetinde polis teşkilatının 1898/99 yılında kurulduğunu ifade etmesine rağmen (Tongur, 1946: 167) Hüdavendigâr Vilayeti salnameleri geriye doğru incelendiğinde, en erken Hicri 1307 (1889/1890) salnamesinde *Polis İdaresi* başlığı altında Bursa merkezdeki polis kuvveti hakkında bilgiler verilmektedir. Söz konusu salnamede serkomiser Süleyman Efendi'nin idaresinde toplam 14 personel bulunduğu kayda geçirildikten sonra bu personelin görevleriyle ilgili bazı ayrıntılara yer verilmektedir (1307 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, s.271, 272) Ayrıca Hüdavendigâr Valisinin 18 Mart 1907 tarihinde merkeze yazdığı ve vilayet polis teşkilatındaki personel yetersizliğinden bahsettiği yazıda, polis mevcudunun 21 sene önceki ihtiyaca göre belirlendiğini, yazı tarihi itibarıyla oldukça yetersiz kaldığını, artırılması gerektiğini ifade etmektedir (BOA.Y.MTV.296/13). Bu durumda Bursa'da polis teşkilatının varlığı 1886 yılına kadar gitmektedir 20 Ekim 1908 tarihine gelindiğinde ise Hüdavendigâr Vilayeti polis teşkilatının serkomiserlik olan unvanı müdüriyet olarak değiştirilmiş ve mevcut serkomiser Kamil Efendi müdür olarak tayin edilmiştir (BOA.DH.MKT.2640/65).

Karakol kelimesinin kökeniyle ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte ağırlıklı görüşe göre kelime "bakmak, gözetlemek" anlamındaki karamak fiiline meslek bildiren vul ekinin eklenmesiyle karavul olarak ortaya çıkmıştır. XIV. ve XV. yüzyıllarda yazılan eserlerde kelime gözcü, nöbetçi, bekçi ve keşif kolu anlamlarında kullanılmış, XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Hadidi ise bu kelimeyi öncü kuvvet, gece savaşı birlikler anlamında kullanmıştır. Kelime Osmanlı döneminde değişime uğrayarak önce karagol daha sonra ise karakol şeklini almış ve ani düşman saldırılarından korumak için ordunun etrafında görev alan birlikleri ifade etmiştir. Zamanla şehirlerde güvenliği sağlamak amacıyla görevlendirilen asker veya zaptiyelerin kullandıkları binalara önce karakolhane daha sonra ise karakol denmeye başlanmıştır (Özcan, 2001: 430).

1826 yılında yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra İstanbul'un asayişini yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye birliklerine devredildi. Bu amaca yönelik olarak şehrin bazı yerlerine kolluk kuvvetleri yerleştirildi. Bu süreçte başkentten kalabalık semtlerinde ana kolluklar, daha sakin yerlerinde ise bunlara bağlı daha küçük kolluklar kurulmuştur. Karakolhane ismiyle ilk binalar ise 1831'den itibaren inşa edilmeye başlanmıştır. Karakol kelimesi günümüzde de polis karakolu, jandarma karakolu, zabıta karakolu, inzibat karakolu, nizamiye karakolu gibi farklı şekillerde kullanılmaktadır (Özcan, 2001: 431).

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda başlayan Batılılaşma hareketlerinin mimariye de etkileri olmuştur. II. Mahmut döneminden itibaren inşa edilmeye başlanılan karakol binaları bu etkilerin takip edilebileceği yapılarıdır. XIX yüzyıla kadar asayişten sorumlu olan askeri birlikler kışlalarını bu alanda da kullanmaktaydılar. Zamanla şehrin en uç noktalarına kadar karakol binaları yapılmıştır. XIX. yüzyıl ortalarında 600.000 nüfusu barındıran İstanbul'da 1863 itibarıyla 232 adet karakol bulunmaktadır. Ayrıca bu karakollardan bazılarının süvari karakolu veya nokta karakol tarzında alt birimleri de bulunmaktadır (Çiftçi, 2001: 431, 432). Nokta karakolları günümüzde de son zamanlara kadar uygulaması görülen, insanların güvenlik kuvvetlerine daha rahat ulaşabilmesi adına

kalabalık bölgeler ile merkezi ya da stratejik önemi haiz yerlerde kurulan ve içerisinde genellikle bir personelin görevlendirildiği küçük kulübe tarzı yapılardır.

II.Mahmut döneminden itibaren inşa edilen karakol binaları bir ya da iki katlı, küçük ve ahşaptandır. Bazen de evlerin karakola dönüştürüldüğü olmuştur. İnşa edilecek karakolların yerleri belirlenirken ticaret merkezleri, resmi ve dini binalar, su yapıları gibi önemli yerlerin bulunduğu bölgelere öncelik verilmiş hatta karakolların bazıları çeşmeyle birlikte planlanmıştır (Çiftçi, 2001: 432). İstanbul'da inşa edilen karakollardan merkezi yerlerde olanlar daha özenli ve anıtsal bir tarza sahiptir. Bu binaların cephelerinin en önemli özelliği, yüksek girişli olmaları ve girişe iki taraflı merdivenlerle ulaşılmıştır (Sevin, 2002: 399).

Polis teşkilatına geçilmeden önce zaptiye teşkilatı döneminde de karakollar Bursa'da görev başındadır. Bunlardan bazıları, -1873'te Çınarönü Mahallesi'ndeki örnekte olduğu gibi- kiralık binalarda hizmet vermekte (BOA.MKT.MHM.447/8), bazıları ise -1886'da Gümüşsuyu Mahallesinde olduğu gibi- maliyetin bir kısmı devlet bütçesinden bir kısmı vatandaşın yardım alınarak inşa edilen binalarda görev icra etmektedir (BOA.DH.MKT. 1362/103).

2. Bursa Polis Karakolları

2.1. Karakol Binalarının Fiziki Özellikleri

Günümüzde olduğu gibi Osmanlıda da polis teşkilatının tüzel kişiliğini polis müdüriyeti temsil etmektedir. Üzerinde tarih bulunmayan fakat içeriği dikkate alındığında 1910'lu yıllara ait olması gereken ve Hüdavendigâr Vilayeti polis teşkilatının sahip olduğu demirbaş eşyaları kayıt altına alan bir belgeden teşkilatın merkezdeki yapılanması hakkında bilgilere ulaşılabilmektedir. Buna göre, merkez yapılanması müdüriyet ve mahallelerdeki karakollardan oluşmaktadır. Müdüriyette ise polis meclisi, adli ve idari kısım komiserlikleri ile nöbet odaları bulunmaktadır (BOA.DH.EUM.LVZ.69/77).

Hicri 1324 (1906/1907) Hüdavendigâr Salnamesi'nde Bursa şehrinde 16 adet karakol bulunduğu ifade edilmektedir (s.280). Ayrıca Kadri de 1325 yılı (1907/1908) vergi işlemlerini gerçekleştiren memurlardan aldığını ifade ettiği bilgilere dayanarak aynı sayıyı tekrar etmektedir (Kadri, 2008: 22). Buna rağmen 17 Mart 1912 tarihli bir belgeye göre Bursa merkezde toplam 12 karakol bulunmaktadır (BOA.DH.EUM.VRK.9/28). Yukarıda zikredilen karakolların sahip oldukları demirbaş eşyaları gösteren belgede yine 12 karakol sayılmakta ve isimleri, Balıkpazarı, Hisar, Pınarbaşı, Kuruçeşme, Mecidiye, Setbaşı, Melaab(?), Maksem, Yıldırım, Tahal, Muradiye ve Çekirge karakolları olarak belirtilmektedir (BOA.DH.EUM.LVZ.69/77). Aradan geçen kısa dönemde dört karakol kapatılmamışsa, -bu sayılar verilirken polis karakolu yerine sadece karakol kelimesinin kullanıldığı da göz önüne alındığında- aradaki fark jandarma, inzibat, zabıta gibi karakolların da dahil edilmiş olmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

1914 yılında karakolların krokileri çizilerek merkeze gönderilmiştir. Bazı kazalardaki karakollar da dâhil olmak üzere 15 karakolun basit krokisi bulunan belgelerin yıpranmasından dolayı çok net anlaşılmasa da karakolların fiziki yapılarıyla ilgili önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Buna göre binaların, genel olarak tek katlı, 2 veya 3 odalı, nezarethane, wc, odunluk gibi bölümleri bulunan küçük yapılar olduğu görülmektedir (Ek 1).

Binalar yetersiz olduğundan sadece ikisinde karakol amiri için ayrı bir oda ayrılabilmiştir (BOA.DH.EUM. LVZ. 69/44). 1907 nizamnamesine göre polisler haftada 24 saati geçmemek üzere izinli olarak evlerine gidebiliyorlar, bunun dışındaki tüm zamanlarını görevli buldukları dairelerde geçirmek durumunda kalıyorlardı (Çebitürk, 2009: 206). Buna rağmen karakolların sadece üçünde yatakhane bulunduğu görülmektedir. Ayrıca II. Mahmut'tan itibaren karakollar ile çeşme ve diğer su yapıları arasında yakın bağ kurulması, hatta inşa süreçlerinde karakolların çeşmeyle birlikte planlanması usulü bu dönemde de devam etmekte olup, 5 karakolun cümle giriş kapısının hemen yanında çeşme, birisinin ise bahçesinde su kuyusu bulunmaktadır (BOA.DH.EUM.LVZ.69/44). Çeşmelerin dışarıda planlanmasıyla karakolun su ihtiyacının karşılanması yanı sıra roman, hikaye ve filmlere de konu olan çeşme başlarının asayişini sağlamak da amaçlanmış olmalıdır. Böylece mahalle sakinleri günün her saatinde güven içinde suya ulaşabilecektir. Bu hizmet, eve su temininin genellikle kadınlara düştüğü de düşünüldüğünde daha da önemli hale gelmektedir.

Suların şehre ulaştırılması amacıyla yapılan ana dağıtım merkezlerine taksim veya maksem denmektedir (Sağır, 2016: 458). Karakollardan birinin isminin de Maksem Karakolu olduğu göz önüne alındığında bu karakolun ismini böyle bir yapıya olan yakınlığından alabileceği gibi dönemin Bursa'sında aynı isimle bulunan (Çiftçi, 2002:65) ve büyük ihtimalle aynı yapıdan ismini alan mahalleden de almış olabileceği sonucuna varılmaktadır.

Hüdavendigar Valisinin 17 Mart 1912 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine yazdığı bir yazıya göre Bursa şehrinde bulunan 12 karakol binasından 3'ü kiralık, diğerlerinden bir kısmı belediyeye bir kısmı ise hazineye aittir. Fakat bunlardan hiç birisi karakol olarak kullanılmaya müsait olmadığı gibi valinin ifadesiyle bir bakkal dükkânı dahi yapılmaya uygun değildir. Sayı olarak da yeterli olmadıklarından mevcuda en az 6 adet daha karakol ilave edilmesi, ayrıca şehrin giriş-çıkışlarına nöbetçi kulübesi tarzında 8 adet sabit nokta yapılması gerekmektedir. Yazıda ayrıca şehrin Setbaşı, Altıparmak ve merkez olmak üzere 3 ana bölgeye ayrılması, merkezin eskiden olduğu gibi doğrudan doğruya müdüriyete, diğer iki bölgenin ise yeni atanacak merkez memurlarına bağlanması ve bu iki merkez memurunun ikameti için 2 adet bina yapılması teklif edilmektedir. Vali, yazının devamında karakol inşaat ve tamirâtı için 4.520.000 kuruş gerekeceğini belirttikten sonra karakol inşasının zaman alacağından öncelikle kiralama yoluna gidilmesinin uygun olacağını, kira bedeli olarak tahmini her birine aylık 150 kuruş gerekeceğini, bu bedelin gelecek sene başından itibaren bütçeye konulması gerektiğini ifade etmektedir (BOA.DH.EUM.VRK.9/28).

Hüdavendigar valisi 1912 yılında Bursa merkezdeki karakolların oldukça harap bir şekilde olduğunu ifade ederken H.1324 (1906/1907) Hüdavendigar Salnamesinde fotoğrafları da verilen 4 adet karakolun (Ek 2,3,4,5) yeni inşa olunduğu ifade edilmektedir. Aradan geçen 6 yılda en azından bu 4 karakolun bir miktar yıpranma ihtimalleri olsa da valinin yazısında belirttiği kadar kötü durumda olmayacakları açıkça görülmektedir. Dönemin karakollarını sanat tarihi açısından inceleyen Yavaş, yeni inşa edilen karakolların zamanın resmi dairelerinin mimari tarzlarını taşıdığını belirttikten sonra bazı karakol binaları hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre; Mecidiye Karakolu Ulu Cami'ye yakın bir bölgede bulunmaktadır. Bina küçük planlandığından çeşme konulmamıştır. Mazgallı tepeliğin alınışında karakolun ismi yazılmış olup yazının altındaki ajur frizi bütün çatı altını dolaşmaktadır. Çekirge Karakolu ise arazinin eğiminden dolayı bir tarafı yükseltilmiş, üst

katı okul olarak kullanılan bir binanın alt katındadır. Kiremit kaplı çatısı ve sekiz basamakla çıkılan verandası ile mütevazı bir yapıdır (Yavaş, 2003: 73-78).

Kayıtların tetkikinden karakolların zaman zaman tamirattan geçirildiği anlaşılmaktadır. Bunun için öncelikle keşif yapılmakta ve yapılması gereken işler, ihtiyaç duyulan malzeme miktarı, işçilik gideri net olarak ortaya konmaktadır. Mart 1909'da Maksem Karakolu'nun tamirati için yapılan keşif cetveline göre; kiremitlerin aktarılması, iç ve dış cephelerdeki sıvaların indirilerek yeniden yapılması, yağmur oluklarının tamir edilmesi gerekmekte olup tüm bu işler için gereken malzeme ve işçilik gideri toplam 2.730 kuruş tutmaktadır (BOA.DH.EUM.MH.218/79).

2.2. Karakol Binalarında Bulunan Araç ve Gereçler

Demirbaş eşyalar karakolların görevlerini layıkıyla yapabilmeleri açısından oldukça önemlidir. Üzerinde tarih olmayan fakat Bursa'da 1909 yılında polis teşkilatında telefon olmadığı (BOA.DH.MKT.2841/66) göz önüne alındığında bu tarihten sonraki bir döneme ait olması gereken bir belge Hüdavendigar vilayeti polis teşkilatı merkez ve taşra birimlerinin sahip oldukları demirbaşları kayda geçirmektedir. Aşağıdaki tabloda merkezde bulunan karakollardan bazılarının sahip oldukları demirbaşlar gösterilmektedir.

Tablo1: Karakolların demirbaş eşya listesi (1910'lu yıllar)

Balıkpazarı Karakolu	Mecidiye Karakolu	Kuruçeşme Karakolu
Okunamadı	Yazı masası	Okunamadı
Telefon	Telefon	Masa
Sandalye	Yazı takımı	Telefon
Lamba	Sandalye	Sandalye
Yazı takımı	Muşamba Perde	Yazı takımı
Soba ve boru	Lamba	Lamba
Mangal	Bardak, sürahi	Muşamba ve adi perde
Muşamba ve adi perde	Soba ve borusu	Sürahi, bardak
Sürahi, bardak	Mangal	Soba ve borusu
Sedye	Paspas	Mangal
Levha	Levha	Levha
		Paspas
		Mühür ve ıstampa

(BOA.DH.EUM.LVZ.69/77).

Tablo1'de görüleceği üzere karakollar demirbaş eşya açısından oldukça sade ve birbirinin hemen hemen aynısı imkânlarla sahiptir. Yukarıdaki ve belgede geçen diğer örnekler incelendiğinde demirbaş kayıtlı uzun namlulu silah bulunmadığı görülmektedir. Bu kayıtlardan dönemin karakollarında personelin beylik tabancalarından başka silah kullanılmadığı sonucuna varılmaktadır. Personelin haftada bir gün izinli olarak evlerine gidebildikleri, diğer vakitlerini istirahatli dahi olsa karakollarda geçirmek zorunda olduklarından yukarıda bahsedilmiştir. Buna rağmen demirbaş listelerinde yatak gözükmemektedir (BOA.DH.EUM.LVZ.69/77). Anlaşıyor ki yataklar karakolun demirbaş değil personelin kendi malıdır. Bu uygulamanın Cumhuriyet döneminde de aynı şekilde devam ettiği teftiş arşivlerinden takip edilebilmektedir. 1937'de Edremit Kazası karakolunun teftişinde yatak miktarının personel sayısından bir eksik olduğu görülmüş, konu

araştırıldığında 38 yaka numaralı polis memuru Ali'nin yatak getirmediği anlaşılmış, bu durumun ilgili memurun karakolda yatmadığına delalet ettiği teftiş raporunda kayda geçirilmiştir (1937 Senesi Polis Teftişleri, 17).

Demirbaş eşya listesinin en dikkat çekici tarafı karakollarda telefon bulunmasıdır. Bursa'da karakollara telefon bağlama çalışmaları 1909 yılında başlamıştır. Bu yılda şehirde bulunan tüccar ve iş adamları iş yerlerine telefon bağlatmaya başlamış, bu meyanda karakollara da birer hat verebileceklerini idareye bildirmişlerdir. Valilik bunun uygun olup olmayacağını Dahiliye Nezareti'nden sormuş fakat nezaret, karakollara telefon bağlanmasının hükümetin gündeminde olduğu, konunun tetkik edildiği, sonucun beklenilmesi gerektiği şeklinde cevap vermiştir (BOA.DH.MKT.2841/66). Araştırmalar sonucunda telefon tesisi hükümetçe uygun görülmüş olacak ki Hüdavendigâr Valiliği vilayet genelinde polis karakollarına telefon bağlamak için gerekli hazırlıklara başlamıştır. Fakat iş adamlarının teklifi yerine devlet imkanlarıyla yapılması yolu seçilerek 22.000 kuruş civarında olacağı anlaşılan maliyetin karşılanabilmesi için 3 Şubat 1910 tarihinde Maliye Nezaretinden ödenek talep edilmiştir (BOA.DH.MUİ.135/10). Mart 1912'ye gelindiğinde karakollar artık telefonla tanışmış durumdadır. Fakat teknik alt yapı gerektiği şekilde kurulmadığı için telefonlar zaman zaman arıza vermekte ve tamirat için yine ödenek ihtiyacı doğmaktadır (BOA.DH.EUM.VRK.9/28).

Tablo1 ve belgedeki diğer örnekler incelendiğinde 12 karakolun 3'ünde ısınma için soba, diğerlerinde sobayla birlikte mangal bulunduğu görülmektedir. Fakat zaman zaman yakacak bulunamıyor olsa gerek ki personel soğukta görev yapmak zorunda kalmaktadır (BOA.DH.EUM.VRK.9/28). 1919 itibariyle karakollar gaz lambalarıyla aydınlatılmasına rağmen gazyağı bulmaktaki zorluklar sebebiyle sıkıntılar yaşanmaktadır. Hatta bu durum sadece karakollar için değil vilayet genelinde geceleri görev yapan diğer devlet daireleri için de geçerlidir (BOA.DH.MB.HPS.164/2).

3. Bursa'da Asayiş Ve Karakollar

Karakolların icraatlarına geçmeden önce dönemin Bursa şehrinin asayişini tehdit eden risklerin ortaya konması gerekmektedir. 1906/1907 yılında Bursa, Hüdavendigâr Vilayetinin merkezi durumundadır ve 175 mahallede yaşayan 66.151 nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Bu nüfusun 51.300'ü Müslim, 5.039'u Rum, 5.700'ü Ermeni, 3.404'ü Yahudi, 502'si Katolik, 206'sı ise Protestandır. Ayrıca bu sayıların dışında olmak üzere bir hayli yabancı da bulunmaktadır (1324 Hüdavendigâr Salnamesi: 280).

Hüdavendigâr Valisinin 17 Mart 1912 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine yazdığı yazıda, tarihi öneme sahip ve Osmanlının kadim başkenti olan şehrin etrafının yoğun şekilde bağ, bahçe ve meralarla kaplı olduğu, doğal güzellikleriyle birçok yerli ve yabancı ziyaretçiyi, kaplıcalarıyla da pek çok hastayı kendisine çektiği belirtilmektedir. Vali, Bursa'nın bu yönleriyle özellikle ilkbahar, yaz ve sonbahar mevsimlerinde Fransa'nın Cote D'azur bölgesine muadil bir hale büründüğünü ifade etmektedir. Ayrıca mürur tezkeresi uygulamasının kaldırılarak seyahatin daha rahat yapılabilmeyle başlanmasından bu yana İstanbul'a olan yakınlığı münasebetiyle vapur ve trenler pek çok ziyaretçi ve seyyahı Bursa'ya taşımakta ve bunlar arasında durumu meçhul olanlar ile şüpheli ve sabıkalılar da bulunmaktadır. Bu tabloya göre şehrin kuvvetli bir polis teşkilatına sahip olması gerektiği açıktır. Fakat mevcut polis kuvveti, önem itibariyle buradan çok aşağıda olan vilayet

merkezlerine nispetle dahi oldukça düşük seviyededir. Bu önemli şehrin bütün asayiş hizmetleri 1 polis müdürü, 2 ikinci, 7 üçüncü komiser, 8 komiser muavini ile 77 polis memurundan oluşan toplam 95 kişilik bir kadro tarafından sağlanmaya çalışılmaktadır. Şehirde asayişin tam olarak sağlanabilmesi için mevcut personele 26 rütbelinin, 92 de polis memurunun ilavesi gerekmektedir (BOA.DH.EUM.VRK. 9/28). 1913 Nizamnamesine göre karakollar 7 polis memuru ve bir amirden oluşmalıdır (Çebitürk, 2009:94). Bu kurala göre hesaplanırsa sadece karakollar için 96 personel gerekirken, tüm şehirde 95 personel bulunmakta, müdüriyet birimleri de düşünüldüğünde karakolların personel yetersizliği içerisinde oldukları açıkça görülmektedir.

1912 itibariyle şehrin bir uçtan bir uca genişliği 14 km olup etrafının bağ ve bahçelerle kaplı olması asayiş bakımından hakimiyet sağlamayı güçleştirmektedir. Önleyici polislik alanında daha etkin hizmet üretebilmek ve olaylara kısa sürede müdahale edebilmek için süvari ve bisikletli polise ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için 10 süvari polis ile 6 bisikletin yeterli olacağı sonucuna varılmış ve gerekli ödenek için yazışmalar yapılmıştır (BOA.DH.EUM.VRK. 9/28). Oldukça geniş bir alana yayılmış olan şehir, asayişin sağlanması ve meydana gelen suçların takibi açısından -günümüzde de olduğu gibi- karakollar arasında taksim edilmiştir. Örneğin; Mecidiye Karakolu, hükümet konağı ve pazar yerinden itibaren şehrin kuzey, kuzey doğu ve kuzey batı taraflarındaki 11 mahalleden sorumlu olup, bölgesindeki önemli yerler arasında Karahisar-İzmir tren istasyonu, iki askeri bina, bir hastane ve bunların etrafında birkaç mesire alanı bulunmaktadır. Yukarı Pazar Karakolu ise şehrin Ark Altı denilen güney taraflarının büyük kısmı ile çarşı bitimindeki meyhaneler bölgesi ve 13 Hıristiyan, 11 Müslüman mahallesi olmak üzere 24 mahalle ve çevrede bulunan birkaç mesire alanından sorumludur (BOA.DH.EUM.LVZ.69/44).

Dönemin polis teşkilatında asayişten sorumlu temel birimler olan karakolların performansını ortaya koymak için suç istatistiklerini incelemek gerekmektedir. Bursa şehrinin 1909/1910 ve 1910/11 yıllarına ait suç durumu aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: Bursa şehri suç sayıları (1325/1326)

Suç	Yıl	
	1325 (1909/1910)	1326 (1910/11)
Devletin emniyet-i dahiliyesini ihlal	13	0
Yol kesme	4	4
Devlet malını çalma	0	4
Öldürme	10	8
Kalpazanlık	0	4
Sahtekârlık	3	6
Kundakçılık	1	0
Barut kaçakçılığı	2	0
Çocuk düşürme	2	4
Tecavüz	16	0
Tecavüze teşebbüs	19	18
Hırsızlık	320	224
Mahpus kaçırma	0	1
Ruhsatsız olarak resmi işleri yapmak	0	1
Ruhsatsız olarak doktorluk yapmak	0	1
Ruhsatsız olarak eczacılık yapmak	4	0
Yanlış tedavi sebebiyle vefata sebebiyet	0	3

Dolandırıcılık	9	16
İçicilik ve gaspçılık	68	51
Zina	0	18
Kızlık bozma	0	3
Kız kaçırmak	0	3
Evli kadın kaçırmak	1	1
Kolluk güçlerine hakaret	40	33
	Yıl	
Suç	1325 (1909/1910)	1326 (1910/11)
Silah teşhiri	113	99
Kasıt olmaksızın ölüme sebebiyet	0	5
Kasıt olmaksızın yaralanmaya sebebiyet	19	44
Darp ve yaralama	572	642
Emniyeti kötüye kullanma	8	7
Kumar ve piyango satmak	17	32
İnsanların malını telef	8	37
Nizamat-ı zaptiye ve belediyeye muhalefet	47	85
Gürültü, şamata, nara atmak	184	67
Kazaen yangına sebebiyet	21	15
Kazaen ölüm	2	5
Kazaen yaralama	17	12
İntihar	2	0
İntihara teşebbüs	0	5
Vesikasız veya yasak silah taşımak	100	571
Serserilik	47	43
Toplam	1674	2097

(BOA.DH.MUI.143/11).

Tablo2 incelendiğinde suçların 1910/11 yılında önceki yıla göre %25 civarında arttığı tespit edilmektedir. Fakat suçlar toplamda 423 adet artarken, sadece vesikasız veya yasak silah taşımak suçunun 471 adet arttığı görülmektedir. Bu durumda vesikasız veya yasak silah taşımak suçu hariç tutulduğunda suçlarda az da olsa düşüş meydana gelmiş olacaktır. Bunun dışında darp ve yaralama suçunda da %12 civarında bir artış söz konusudur. Buna karşılık hırsızlık suçunda %30, gürültü, şamata, nara atmak suçunda ise %64 gibi önemli oranlarda düşüşler meydana gelmiştir (BOA.DH.MUI.143/11).

İstatistikler incelenerek teşkilatın çalışmaları hakkında bazı genel sonuçlara ulaşılabile bile günlük işleyiş, görev anlayışı vb. konuların anlaşılabilmesi için tekil olayların incelenmesi faydalı olacaktır. Bu meyanda Mecidiye Caddesinde, karakol yanında kahvecilik yapan Tanaş isimli kişinin 3 Haziran 1910 tarihli dilekçesi önemli bir örnektir. Tanaş, söz konusu tarihte Saday-i Millet Gazetesi'ne yazdığı mektupta; gazetenin takip ettiği yayın politikası dolayısıyla teşekkür ettikten sonra, 22 Mayıs 1910 günü gayr-i müslim ahaliden olup Demirkapı Mahallesinde ikamet eden ve birkaç gün sonra askere gidecek olan beş-altı arkadaşıyla Mecidiye Caddesi bitimindeki Kapıdili isimli mesire alanında biraz gezinti yaptıktan sonra gece saat yarımında dönerlerken Mecidiye Karakolunda görevli polis memuru İsmail Efendi ile Jandarma onbaşısının ansızın yollarını keserek kendilerine hakaret ettiklerini, ertesi gün, cezalandırılmaları talebiyle vilayete şikayet dilekçesi verdiğini ifade

etmiştir. Tanaş, mektubunda polisin yollarını kestiğinde kendilerinin hürriyet ve vatan şarkıları söylemekte olduklarını, memurların fiillerinin istibdat dönemi hareketlerini andırdığını, adalet ve eşitlik prensiplerine tamamen aykırı olduğunu da belirtmektedir (BOA.DH.MUI. 101/33).

Valiliğe yapılan şikâyet üzerine Kuruçeşme Karakolu komiseri Hüsnü Efendi olayın soruşturulması için görevlendirilmiştir. Tanaş, soruşturma açıldığını haber alan İsmail Efendinin son derece sinirlendiğini ifade ederek olayın devamını şu şekilde anlatmaktadır “İsmail Efendi...ayın 19. çarşamba gecesi güç hal ile idare ittiğim kahvehaneme refakatinde bulunan polis ve müsellah bir jandarma ile ansızın hücum ve içeriye girerek Hıristiyan olduğumuzdan mıdır nedir? jandarma hamil bulunduğu martinisini dükkanımızda bulunan Hıristiyan müşterilerime tevcih-i istikamet ile siz burada iş ve işret idiyormuşsunuz diye derdest iderek karakola götürmeleri ve dükkanımın içerisini dahi taharri itmeleri kanunun haricinde olduğu gibi bundan başka da karakolda jandarmalar tarafından Hıristiyanların yalın kasatura darp ve cerh idilmelerini mektubumu okuyan bilumum Osmanlılar görürler de Bursa’daki Meşrutiyet idare memurlarının adalet ve müsavat perverliklerini öğrenirler” (BOA.DH.MUI. 101/33).

Konu Dâhiliye Nezareti’ne kadar ulaşmış ve Nezaret konunun incelenmesini valilikten istemiştir. Hüdavendigâr Valiliği 30 Temmuz 1910 tarihinde, Tanaş’ın dilekçesinde belirttiği hakaret fiili hakkında gerekli tahkikatın yapıldığı, bu suçun oluştuğuyla ilgili bir sonuca ulaşılamasa da tahkikat evraklarının 5 Haziran 1910 tarihinde adliyeye tevdi edildiği şeklinde cevap vermiştir. Valilik yazının devamında kahvehanede arama yapılmasıyla ilgili olarak da; şikâyetçinin işlettiği kahvehanede ruhsatsız olarak alkollü içki sattığının haber alınması üzerine kahvehaneye gidildiğini, yapılan araştırmada gazoz şişelerine koyduğu rakıyı müşterilere sattığının ortaya çıktığını, bu konuda gerekli işlemlerin yapıldığını, Tanaş’ın darp edildiği iddiasının tamamen asılsız olduğunu, sarhoş olarak karakol önünde bağırıp çağırmasını engellemeye çalışan memurlara hakaret isnadında bulunmasıyla ilgili olarak yapılan soruşturmada ise men-i muhakeme (yargılamaya gerek olmadığı) kararı verildiğini belirtmektedir (BOA.DH.MUI. 101/33).

Bu soruşturma dosyasını birkaç açıdan değerlendirmek mümkündür. Öncelikle şikâyetçinin dilekçesinde kullandığı üslup dikkat çekicidir. Olay tarihinin II. Meşrutiyet sonrası olması üslubu belirleyen temel faktör olmaktadır. Polisin kendilerini durdurduğunda (şikâyetçinin ifadesiyle ansızın yollarını kestiğinde) hürriyet ve vatan şarkıları söylemekte oldukları, memurların fiillerinin istibdat dönemi hareketlerini andırdığı, adalet ve eşitlik prensiplerine tamamen aykırı olduğu gibi ifadeler şikâyetçinin dönemin politik ortamından da faydalanmaya çalıştığını göstermektedir. Ayrıca yaşananların kendilerinin Hıristiyan olmalarından kaynaklanma ihtimalinden de bahsederek bir mağduriyet oluşturma çabası müşahede edilmektedir.

Dosyadan çıkarılan ikinci sonuç; vatandaşın dilekçesine istinaden hemen bir soruşturma açılmış ve gerekli işlemlere başlanılmış olmasıdır. Hakaret iddiası gibi çok da önemli bir sonuç doğurmayacak olan bir hususta polis teşkilatının hemen harekete geçip farklı bir karakol komiserini görevlendirerek soruşturma başlatması, konuya adli makamlar, Valilik ve Dâhiliye Nezareti’nin müdahil olması sistemin ne kadar duyarlı olduğunu göstermektedir.

Çıkarılacak olan son sonuç ise; Kahveci Tanaş şikâyet dilekçesinde kendisini Mecidiye Caddesinde, karakolhane *ittisalinde* kahveci olarak tanıtmaktadır. İttisal kelimesi sözlükte “*bitişme, kavuşma, ulaşma, birbirine dokunma, yakınlık*” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 1986:565). Bu durumda söz konusu kahvehane karakola bitişik vaziyette olabileceği gibi, eğer böyle değilse çok yakınında olmalıdır. Buradaki ruhsatsız içki satışına -

çok zayıf bir ihtimal olarak olay tarihinde başlamamışsa- hakaret iddiası üzerine kahveci tarafından valiliğe yapılan şikâyetten sonra müdahale edilmesi polis açısından sorgulanması gereken bir konudur. Karakola bu kadar yakın bir yerdeki bir suçtan haberdar olmamak ya da daha kötüsü haberdarken müdahale etmemek görevi ihmal ya da görevi kötüye kullanma suçlarını akla getirmektedir.

Sonuç

XX. yüzyıl başlarında Bursa şehri, Hüdavendigâr Vilayeti'nin merkezi olarak tarihi mekânları, ulaşım imkânları, doğal güzellikleri ve kaplıcalarıyla bir cazibe merkezidir. Doğal olarak, şehre gelen insanlar arasında şüpheli ve sabıkâlılar da bulunmaktadır. Bu tabloya şehrin demografik yapısındaki heterojen yapı da eklendiğinde güçlü bir polis teşkilatına olan ihtiyaç kendini göstermektedir.

Bu dönemde Bursa'da bulunan karakollar fiziki imkânlar, personel, silah, araç-gereç, ısıtma, aydınlatma gibi birçok alanda önemli yetersizlikler içerisinde bulunmakta ise de idare, merkezle iletişim halinde bu sorunlara çözüm arayışı içerisindeydi. 1910'lu yılların hemen başında karakolların telefonla tanışmış olması, polisiye hizmetlerde çok önemli olan haberleşmeye verilen önemi göstermektedir. Temel sorunlardan olan karakol binası temini için yeni inşa, kiralama, belediye veya hazineye ait binaların karakol binası olarak tahsisi gibi her türlü yöntemden faydalanılmaktadır. Karakol binalarında dikkat çekici husus, II. Mahmut'tan beri kullanılmakta olan karakol binalarını çeşme, maksem gibi su yapılarıyla ilişkilendirme usulünün tarihi mirasa uygun olarak devam ettirilmesi olmaktadır.

Birçok yetersizliklere rağmen karakollar asayişin temini bakımından başarılı sonuçlar almaktadır. 1909/1910 yılında 100 adet vesikasız veya yasak silah yakalanırken (muhtemelen bunların çok büyük kısmı da olaya karıştıktan sonra) 1910/11 yılında bu sayının 571'e çıkması polis teşkilatının şehirde devam eden ruhsatsız silah taşıma alışkanlığına müdahale ederek arama, tarama ve kontrolleri arttırmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Yine aynı yıl hırsızlık, gürültü, şamata ve nara atmak gibi suçlarda da önemli düşüşler olması, polisin vatandaşın günlük hayatını doğrudan etkileyen ve genellikle de vatandaşlar arasında şikâyet konusu olan suçları önlemeye gereken önemi vererek asayişin sağlamaya çalıştığının göstergesidir. Anlaşıyor ki dönemin Bursa polis teşkilatı önleyici polisliğin önemini kavrayarak şehrin asayişini tehdit eden unsurları doğru tespit edip karakollar aracılığıyla çözümler üretebilmektedir.

Mecidiye Karakolu'nda görevli polis memuru İsmail Efendi hakkında yapılan şikâyet üzerine, farklı bir karakol komiserinin görevlendirilerek hemen bir soruşturma açılması ve adli, idari ilgili tüm üst makamların konuya müdahil olması, idarenin vatandaşla ilişkiler konusunda da oldukça duyarlı olduğunun göstergesidir. Tüm bunlara rağmen Mecidiye Karakolu'nun hemen yakınındaki bir suça böyle bir şikâyetten sonra müdahale edilebilmesi bazı suiistimallerin de olabileceğini göstermektedir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri), Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı) 296/13.

DH. (Dahiliye Nezareti) MKT. (Mektubi Kalemî Evrakı) 2640/65.

DH. MB.HPS. (Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri)164/2.

DH.EUM. (Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti) VRK. (Evrak Odası Kalemî Evrakı) 9/28.

DH.EUM.LVZ. (Levazım Kalemî) 69/77, 69/44.

DH.EUM.VRK. (Evrak Odası Belgeleri)9/28.

DH.EUM.MH. (Muhasebe Kalemi Evrakı) 218/79.DH.MKT. (Mektubi Kalemi) 1362/103, 2841/66, 2640/65.
DH.MUI. (Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evr)135/10, 143/11, 101/33.
MKT.MHM. (Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Belgeleri) 447/8.

Kitap ve Makaleler

- 1307 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, 18. Def'a, Hüdavendigar Vilayeti Matbaası.
1324 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, 34. Def'a, Hüdavendigar Vilayeti Matbaası.
1937 Senesi Polis Teftişleri, Emniyet Umum Müdürlüğü neşriyatı, Ankara Başvekâlet Matbaası, 1938
- Alyot, H. (2008). *Türkiye'de Zabıta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*. (II. Baskı), Ankara: Kozan Ofset.
- Çebitürk, H. (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Polis Mevzuatı*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Çiftci, A. (2001), Karakol Binaları, *İslam Ansiklopedisi*, cilt, 24
- Çiftci, C. (2002). Osmanlı Dönemi Bursa Su Yolları Bakımı ve Onarımında Vakıfların Rolü, *U.Ü.Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 3, s. 57-74
- Devellioğlu, F. (1986). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi.
- İnalçık, H. (2013). *TARİHTE TÜRK POLİS TEŞKİLATI SEMPOZYUMU*, (ED. MUAMMER GÜL, MUSTafa KANDEMİR), Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Kadri, A. (2008). *Bursa Tarihi Kılavuzu*, (Hazırlayanlar: Mehmet Fatih Birgül, Levent Ali Çanaklı). Bursa, Bursa İl Özel İdaresi.
- Karaman, Ö. (2006). Demokratik Ülkelerde Polis ve Jandarma Temel Eğitimi: Türkiye Örneği. *Polis Bilimleri Dergisi*, cilt: 8, sayı: 2, s. 1-18
- Özbek, N. (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nda, İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı: 16. s..59-95
- Özcan, A. (2001), Karakol, *İslam Ansiklopedisi*, cilt, 24.
- Sağır, Y. (2016). Osmanlı Su Vakıfları, *Tarihin Peşinde*, sayı: 15.s. 445-473
- Sevin, N.A. (2002). XIX Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Polis Teşkilatı ve Karakol Binaları, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 15. s. 644-655
- Sönmez, A. (2005). Polis Meclisinin Kuruluşu Ve Kaldırılışı. *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:24, sayı:37, s. 259-275
- Tongur, H. (1946). *Türkiye'de Genel Kolluk, Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*. Ankara: Kanaat Basımevi.
- Yavaş, D. (2003). Bursa'da Osmanlı Dönemi Karakolhaneleri. *U.Ü.Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 5, s.71-79

Ekler

Ek 1: Balıkpazarı Karakolu krokisi (1914).

(BOA.DH.EUM.LVZ.69/44).

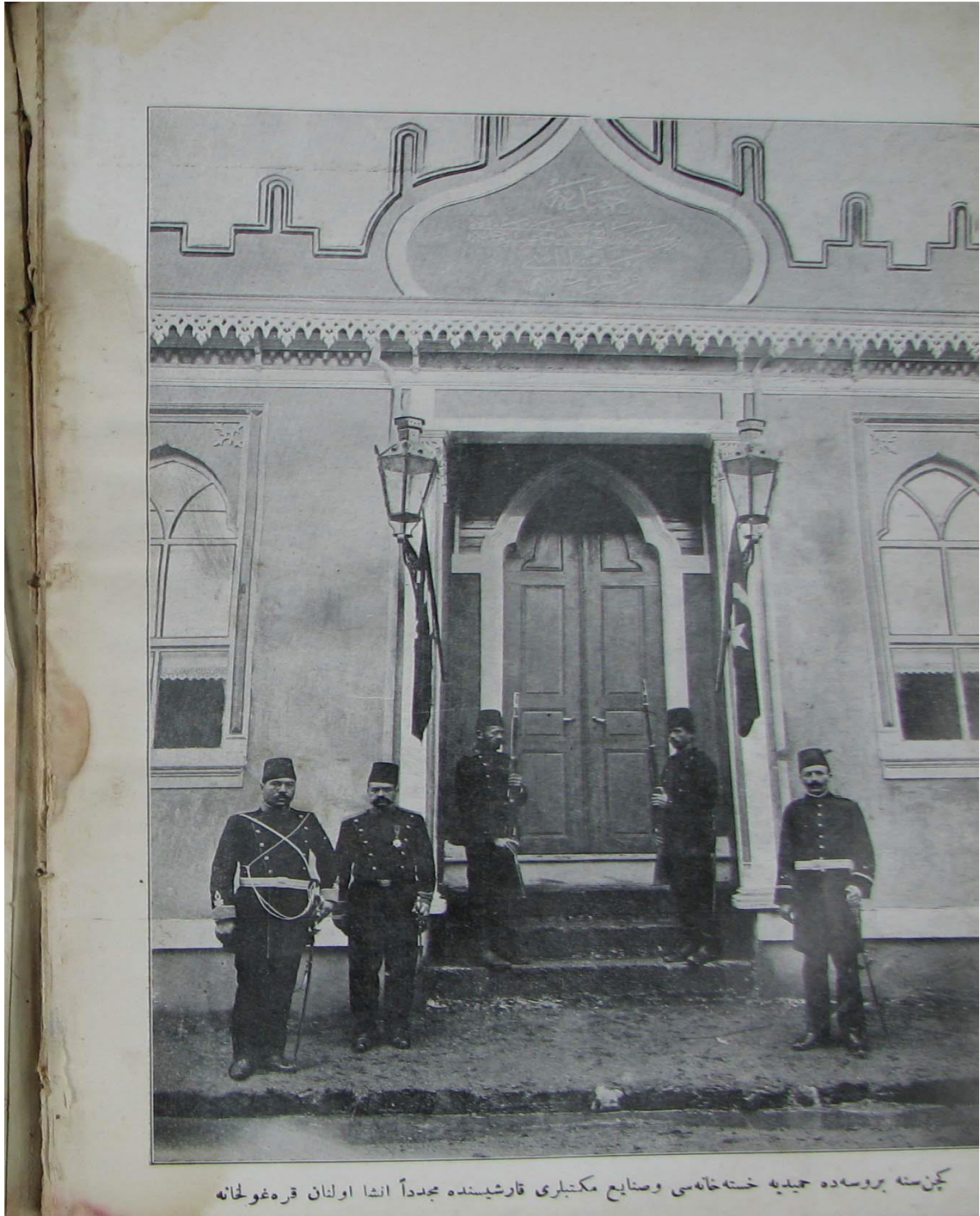
Ek 2: Mecidiye Karakolu (1906/1907).

(1324 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, s.273)

Ek 3: Hamidiye Hastanesi ve sanayi okulları karşısında yeniden inşa olunan karakol
(1905/1906).

(1324 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, s.280)

Ek 4 : Çekirge'de yeni inşa olunan ilkokul ile karakol (1905/1906)

(1324 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, s.280)

Ek 5: Hamidiye Caddesi Batı Karakolu (1906/1907).

(Yavaş, 2003:75).

Artuklularda İktisadî Faaliyetler ve Sosyo-Kültürel Etkileri*

Economic Activities in Artuqids and Its Socio-Cultural Effects

Doç Dr. Selim KAYA¹

Özet

Malazgirt zaferi sonrası Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliklerinden biri olan Artuklular, Amid (Diyarbakir), Mardin, Meyyâfârikîn (Silvan), Nusaybin, Düneysir (Koçhisar, Kızıltepe), Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf) ve Harput'ta hüküm sürerken iktisadî faaliyetlere önem vermişlerdir. İktisat politikalarının etkisiyle vergiler düşmüş, ticaret hacmi ile yatırımlar artmış, refah seviyesi yükselmiş, Artuklu ülkesi göç almaya başlamıştır. Artuklu beyleri iktisadî faaliyetlerin doğal bir sonucu olarak elde edilen gelirlerin büyük bir kısmını şehirlerin maddî ve manevî imarına harcamıştır. Çarşı, pazar, han, hamam, kervansaray, köprü, medrese, kütüphane, dârüşşifa, su kanalı inşa olunmuş, maden ocakları işletilmiş, dericilik ve el sanatları atölyeleri halkın hizmetine sunulmuştur. Böylece ticarî, dinî, ilmî, sosyal ve kültürel pek çok kamusal yapı inşa etmekle kalmamış, ayrıca mimari eserlerin bazılarını vakıflar tahsis etmişlerdir. Artuklu beyleri ülkenin iktisadî kaynaklarını sosyal ve kültürel hayata aktararak halkına mutlu ve huzurlu bir yaşam sunmak için çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Artuklu, iktisat, ekonomi, sosyal, kültürel hayat

Makale Türü: Derleme

Abstract

Artuqids, one of the first Turkish principalities in Anatolia after the Manzikert victory, gave Artuqids, one of the first Turkish principalities in Anatolia after the Manzikert victory, gave importance to economic activities during they dominated in Amid (Diyarbakir), Mardin, Meyyâfârikîn (Silvan), Nusaybin, Düneysir (Koçhisar, Kızıltepe), Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf) and Harput. Due to the economic policies, taxes have fallen, trade volume and investments have increased, prosperity has increased and Artuqid has started to receive immigration. As a natural consequence of economic activities, the Artuqid governors spent a large part of the proceeds on the material and spiritual development of the cities. Bazaar, market, inn, Turkish bath, caravanserai, bridge, madrasah, library, hospital, water channel were built, mines have been operated, leather and handicraft workshops were presented to the public service. Thus, not only many commercial, religious, scientific, social and cultural public buildings have been built, but they have also allocated foundations to some of the architectural works. The Artuklu governors worked to transfer the economic resources of the country to social and cultural life and to present a happy and peaceful life for the people.

Keywords: Artuqids, economy, social, cultural life

Paper Type: Review

* Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'nce kabul edilen 12.SOS.BİL.09 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, skaya@aku.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-0447-5017>

Giriş

Malazgirt Zaferi (1071) sonrası hızlı bir Türkleşme ve İslamlaşma süreci başlatılan Anadolu'da kurulan beyliklerden biri de Artuklulardır. Oğuzların Döğer boyuna mensup Artuk Bey'in oğulları Sökmen ve İlgâzi yeğenleri Belek ile birlikte, Selçuklu devlet yöneticileri tarafından kendilerine verilen görevleri icra ederlerken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da meydana gelen siyasî gelişmeleri de yakından takip etmişler, ortaya çıkan fırsatları değerlendirerek beyliklerinin temellerini atmışlardır. Sökmen 1102 yılında Hısn-ı Keyfâ Artuklu Beyliği'ni; İlgâzi 1106 yılında Mardin Artuklu Beyliği'ni; Artuk Bey'in torunu Belek b.Behram da 1112 yılında Harput Artuklu Beyliği'ni kurmuştur. Böylece üç farklı bölgede hüküm süren Artuklular zaman içinde Amid (Diyarbakir), Mardin, Meyyâfârikîn (Silvan), Hısn-ı Keyfâ ve Harput'u içine alan geniş bir alana egemen olmuşlardır.

Artuk oğlu Sökmen, Hısn-ı Keyfâ'daki hâkimiyetini sağlamlaştırmak için Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a bağlılığını arz etmiştir. Bölgedeki etkinliğini arttırmak isteyen Urfa Haçlı Kontu II.Baudouin du Bourg ve kuzeni Tel Bâşir Senyörü Joscelin de Courtenay, Antakya Haçlı Prinkepsi I.Bohemund ve yeğeni Tankred'in de yardım ve desteğiyle Harran'ı elde etmek için harekete geçince Haçlılara karşı güçbirliği oluşturmak isteyen Sökmen, Cezîre Emîri Çökürmüş ile ittifak yapmış ve 7 Mayıs 1104'de Belih Çayı kıyısında (Harran Savaşı) Haçlıları mağlup etmiştir. II.Baudouin ve Joscelin esir alınmış, I.Bohemund ve Tankred ise kaçmıştır. Sökmen, esir alınan veya öldürülen Haçlıların elbiselerini askerlerine giydirerek birçok Haçlı kalesini kolayca ele geçirmiştir. Sökmen İslam dünyasında tanınmış, "Haçlıların mağlup edilemeyeceği" efsanesi de sona ermiştir. Sökmen'den sonra yerine oğlu İbrahim, sonra İbrahim'in kardeşi Davud, sonra Davud'un oğlu Fahreddin Kara Arslan, sonra Nureddin Muhammed tahta çıkmıştır. Amid'i Artuklu hâkimiyetine alan Nureddin'den sonra yerine geçen oğlu II.Sökmen, Selâhaddin Eyyûbî'nin ölümünden faydalanarak bölgedeki etkinliğini ve hakimiyet alanını genişletmiştir. II.Sökmen'den sonra tahta çıkan kardeşi Nasireddin Mahmud, önce Eyyûbilere sonra da Türkiye Selçuklularına tâbi olmuş, yerine geçen oğlu Melik Mesud döneminde Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil önce Amid'i, daha sonra da Hısn-ı Keyfâ'yı ele geçirerek 1232 yılında Artukluların bu koluna son vermiştir (Alptekin, 1991: 415; Demirkent, 1990: 87-104; Cahen, 663-664; Sevim, 2009: 392-394; Usta, 2002: 471-472; Kesik, 2018: 131-132).

Artuk oğlu İlgâzi, Hısn-ı Keyfâ hâkimi olan yeğeni İbrahim'den Mardin'i alarak Artukluların Mardin kolunu kurmuştur. Nusaybin ve Harran'ı ele geçirdikten sonra Halep'e hakim olan İlgâzi, 27 Haziran 1119'da Antakya Haçlı Prinkepsi Roger de Salerne'i Tell-Afrin vadisinde (Kan Ovası'nda) bozguna uğratmıştır. Gürcüler üzerine sefere çıkan ancak başarısız olan İlgâzi'nin ölümünden sonra oğlu Süleyman Meyyâfârikîn'de, diğer oğlu Timurtaş Mardin'de, yeğeni Süleyman da Halep'te hüküm sürmüştür. Timurtaş'tan sonra yerine geçen oğlu Necmeddin Alpi, Gürcü-Kıpçak tehlikesine karşı Saltuklular ve Ahlatşahlar ile ittifak yapmıştır. Selâhaddin Eyyûbî'nin, Harran, Habur, Dârâ ve Nusaybin gibi merkezleri zaptetmesi sonrası Türkiye Selçuklu sultanı II.Kılıçarslan ile ittifak kuran II.İlgâzi'den sonra yerine geçen oğlu Hüsâmeddin Yavlak (Yoluk) Arslan zamanında Ahlatşah II.Sökmen, Mardin Artuklularını idaresine almıştır. Selâhaddin Eyyûbî'nin 1193 yılında ölümü sonrası yerine geçen el-Melikü'l-Âdil Mardin'i kuşatınca, Musul Atabegi Arslanşah'tan destek alan Yavlak Arslan Eyyûbîleri mağlup etmiştir. Ancak 1202 yılında

büyük bir ordu ile Mardin'i kuşatan Eyyübilerin hâkimiyetine kabul etmek zorunda kalmıştır (Katip Ferdi, 2006: 10-17, 60-67; Alptekin, 1991: 415-416; Cahen, 664-665; Sevim, 1962: 649-691; Usta, 2002: 472-474, 478-479; Kesik, 2018: 134-138).

Yavlak Arslan'dan sonra tahta çıkan kardeşi Artuk Arslan, Doğu Anadolu'da siyasi etkinliğini arttıran Türkiye Selçuklularına tâbi olup Eyyübilere karşı cephe alarak Sincar ve Nusaybin'e hâkim olmuştur. Artuk Arslan'dan sonra yerine geçen oğlu I.Necmeddin Gazi, Urfa, Harran ve Cezîre'yi zaptetmiştir. Ancak bir süre sonra Meyyâfârikîn'den Harran'a kadar uzanan bölgeyi yağmalayan Moğollar, 1256 yılında Harput ve Malatya çevresini işgal etmiş, Meyyâfârikîn'i ele geçirmiştir. I.Necmeddin Gazi'den sonra tahta çıkan oğlu Kara Arslan, Moğollar karşısında çaresiz kaldığı için Dârâ, Habur, Nusaybin ve Resûlayn'ın Artuklulara geri verilmesi karşılığında Moğol hâkimiyetini kabul etmiştir. Moğolların 1260'taki Musul, 1281'deki Suriye seferlerine katılan Kara Arslan'dan sonra oğlu Davud, sonra II.Necmeddin Gazi, sonra oğlu Ali Alpı'dan sonra da elli dört yıl hüküm süren kardeşi el-Melikü's-Salih zamanında Moğollara karşı mücadele eden Memlûkler, onlara tabi olan Artukluların idaresindeki Mardin ve civarını da yağmalamıştır. Moğol Hanı Olcaytu'nun 1316'daki ölümünü fırsat bilen Türkmen Cacaoğlu Alâeddin, Amid'i işgal etmiştir (Katip Ferdi, 2006: 18-35, 68-81; Alptekin, 1991: 416; Cahen, 664-665; Usta, 2002: 480; Kesik, 2018: 138).

El-Melikü's-Salih'in 1364'te ölümünden sonra yerine oğlu el-Melikü'l-Mansur Ahmed, sonra onun oğlu Mahmud, sonra da Mahmud'un amcası Şemseddin Davud'un, gerekse yerine geçen oğlu Mecdüddin İsa'nın hâkimiyet devirleri Karakoyunlu mücadeleleri ile geçtiği gibi, Mardin de Timur'un istilâsına uğramıştır. Artuklular ile Karakoyunlular ortak düşmanları Timur'a karşı birleşerek Memlûklerden yardım istemişlerdir. Memlûk Sultanı Berkuk, 1395 yılında Mecdüddin İsa'ya hil'at göndermiş fakat İsa, Mardin'e yaklaşmış ola Timur'a tâbiyetini arz ederek Mardin'in işgalini önlemiştir. Ancak İsa, Erzen ve Hısn-ı Keyfâ beyleri gibi Timur'un huzuruna çıkmadığı için sinirlenen Timur Mardin'i muhasara etmiştir. Timur'a esir düşen İsa, üç yıl süreyle Sultâniyye'de hapsedilmiştir. Serbest bırakılması sonrası tahtına yeniden kavuşan İsa, Timur'un Memlûkler üzerine sevkettiği orduya katılmadığı için cezasız bırakılmamış, Mardin'i tekrar kuşatılmış, sonra da şehrin zaptı için Akkoyunlu reisi Kara Osman görevlendirilmiştir. Kara Osman'a karşı Türkmen beylerinden Çeküm ile ittifak kuran İsa, Akkoyunlulara mağlup olmuş ve öldürülmüştür (1406). İsa'dan sonra Mardin surları içerisine kapanan Artukluların başına geçen oğlu Şehâbeddin Ahmed, Mardin'i Akkoyunlulara karşı müdafaa edemeyeceğini anlayınca, Karakoyunlu Kara Yusuf ile anlaşmış ve şehri ona teslim etmiştir (1409). Böylece Artukluların Mardin kolu da tarihe karışmıştır (Katip Ferdi, 2006: 36-47, 82-90; Alptekin, 1991: 416-417; Cahen, 665-666; Usta, 2002: 481; Kesik, 2018: 138-139).

Artuk Bey'in torunu Belek b. Behrâm, 1112 yılında Harput'a hâkim olunca Palu merkez olmak üzere Harput Artuklu beyliğini kurmuştur. Amcaları Sökmen ve İlgâzi ile beraber Haçlılara karşı mücadele eden Belek'in ölümü (1124) sonrası Harput, Hısn-ı Keyfâ Artuklu beyi Davud'un eline geçmiş ve 1185 yılına kadar onun hâkimiyetinde kalmıştı. Davud'un kardeşi İmâdüddin Ebû Bekir, 1185 yılında Harput ve çevresini kendi hâkimiyeti altına almaya ve burada tekrar bir beylik kurmaya muvaffak olmuştur. İmâdüddin 1204 yılında ölünce, yerine oğlu Nizâmüddin İbrahim, sonra oğlu Hızır, daha sonra da onun oğlu Nureddin, Harput Artuklu tahtına çıkmıştır. Türkiye Selçuklu Sultanı I.Alâeddin Keykubad'ın kumandanlarından Kemâleddin Kamyar, Harput civarında savaştığı bazı

Eyyübilerin Harput Kalesi'ne kaçıp sığınması sonrası 1234'te Harput Kalesini ele geçirmiş ve Harput Artuklu beyliğine son vermiştir (Alptekin, 1991: 417; Cahen, 666-667; Usta, 2002: 474-475; Kesik, 2018: 140).

Artukluların her üç kolunun da idarî yapısı esas itibarıyla aynı usulde ve benzer şekilde işlemiş ancak özellikle etnik yapıda ve iktisadî sahada farklılıklar olmuştur (Vâth, 1999: 233).

1. Artuklular Döneminde İktisadî Faaliyetler

Artuklu toprakları doğu-batı ve kuzey-güney yönünde işleyen, İlk Çağ ve Orta Çağ'da Çin ile Ortadoğu ve Batı ülkeleri arasında kullanılan ana ticaret yolu üzerinde bulunmakta idi. Genel bir ifade ile el-Cezire olarak adlandırılan Dicle ve Fırat arasındaki bölgede egemen olan Artuklular, henüz başka ticaret yollarının bulunmadığı dönemde önemli kavşak noktaları üzerinde hüküm sürmekte idi. Bu sebeple Mısır, Suriye, Anadolu, Irak ve İran arasındaki kervan yollarının ve ticari faaliyetlerin ortasında merkezî bir konumda idi. Özellikle Mardin şehri, Kafkasya, Azarbeycan, İran, Erzurum ve Ahlat taraflarından gelen tacirlerin ve yıllık hac kervanlarının önemli bir uğrak yeri olmuştu (Özer, 2008: 475-476; Turan, 1993: 207, 209).

Suriye, İran ve Anadolu'dan gelen tacirler Düneysir'deki (Koçhisar, Kızıltepe) pazarda alış-veriş yapmakta idi (Okumuş, 2008: 244-245) Meyyâfârikîn, Erzen, Hısn-ı Keyfâ, Mardin, Düneysir ve Savur çarşıları civardan gelen birçok kabile sebebiyle yük ve erzaklarla dolup taşmakta idi. Artuklu ticari havzası; âdeta Hazar, Azerbaycan, İran, Irak, Anadolu ve Mısır ticaretini içine almaktaydı. Bu uluslararası ticari yol, canlı hayvan naklini de kapsamaktaydı. Pamuk, buğday, zeytin gibi ürünleri Şam, Anadolu ve Diyarbakır'dan gelen tacirler alıp, başka yerlerde satmakta idi (Gül, 2008: 437-438).

Artuklular şehirlerindeki bu ekonomik canlılık, özellikle Moğolların istilasına kadar devam etmişti. Moğol istilasının Doğu Anadolu bölgesinde ortaya çıkarttığı tahribat, Artuklu ülkesinde diğer yerlere nazaran daha az yıkıcı etki yapmıştı. Her ne kadar Artuklu bölgesi İlhanlı ve Memlûklü devletlerinin savaş alanlarından birini oluşturmakta ve bu durum ticareti sekteye uğratmakta ise de Artuklu beylerinin İlhanlılara tâbi olmaları, Moğol tahribatından az da olsa uzak kalmalarını sağlamıştır. Hatta bu dönemde İlhanlılara bağlılık gösteren Mardin Artuklu beylerine Diyarbakır şehrinin hâkimliği evladiye olarak verilmiştir (Spuler, 1957: 392).

Timur'un Anadolu'ya yönelik akınları sırasında da Artukluların yaşadığı bölge birçok kez yağmalanmıştır. Nitekim 1393 tarihinde Bağdat'a doğru sefere çıkan Timur, Mezopotamya'yı çiğnemiş, "şerefli Urfa'yı", "meşhur Amid'i", "metîn Mardin'i", Nusaybin'i ve daha birçok şehri tahrib ederek yağmalamış, halkını da esir etmiştir (Metsopski, 2009: 20; Nayır, 2010: 193-194).

1.1. Tarım Ürünleri Ticareti

Orta Çağda iktisadî kalkınmanın iki önemli dayanağından biri tarım, diğeri ticaret idi. Artukluların hüküm sürdükleri coğrafyada verimli topraklara sahip olmaları, zengin su kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmaları, bağ-bahçe işleriyle uğraşmaları iktisadî

faaliyetler içerisinde ziraatı da ticaret kadar önemli hale getirmişti. Öyle ki Artukluların ilk dönemlerinde ziraî faaliyetlerden ekonomik gelir elde edilmesi sebebiyle ziraat, ekonominin temelini oluşturmuştur. İslâmın bölgeye geldiği ilk yıllarda Nusaybin'in ziraî ürün yıllık geliri 100 bin dirheme ulaşmıştı. Artukluların hâkimiyetinden yaklaşık bir-iki asır önce hicri IV.yüzyılda (301-400 / 912-1009) Hısn-ı Keyfâ'nın ziraî ürünlerden yıllık geliri 350 bin dirhem, Meyyâfârikîn'in ziraî ürün yıllık geliri 856 bin dirhem, Amid'in ziraî ürün yıllık geliri 1 milyon 500 bin dirhem, Erzen'in ziraî ürün yıllık geliri 1 milyon 56 bin dirhem olarak tespit edilmiştir (Gül, 2008: 435; Nayır, 2010: 186-187). Artuklular yönetimleri altındaki bu şehirlerden elde edilen gelirleri daha da arttırmaya gayret etmiştir.

Endülüslü seyyah İbn Cübeyr (ö.1217), Amid'i 1184'te ziyaret ettiğinde şehirde bostanlar olduğunu belirtmiş ve hatta yetiştirilen meyveler hakkında bilgiler vermiştir (İbn Cübeyr 2008: 176, 180; Gül, 2008: 435). Yine ünlü coğrafyacı Zekeriyya Kazvînî (ö.1283) de Amid'i ağaçları, bağları, bahçeleri, meyve ve ekini bol bir şehir olarak tanımlamıştır (Özaydın, 2006: 371; Nayır, 2010: 188). Amid'in su ihtiyacının Dicle nehrinin yanı sıra, şehrin ortasından geçen su kaynakları ve kuyulardan karşılandığını ifade etmiştir. Mardin'in bağ ve bostanlarının güzelliklerini, hububat ve pamuk ziraatının gelişmiş olduğunu zikrettikten sonra ürünlerin Savur Çayı'nın suladığı, on fersah uzunluğunda ve bir fersah genişliğinde uzanan bir arazide yetiştiğini kaydetmiştir (Turan, 1993: 210; İpek, 2008: 189). Ayrıca şehirden elde edilen tarım ürünlerinden büyük çoğunluğunun bu ırmak sayesinde yetiştirildiğini ve vergi olarak Divân'a ödenmesi gereken yıllık miktarın 233 bin dinar olduğunu belirtmiştir (İpek, 2008: 189; Nayır, 2010: 187). Resûlayn'ın özellikle tahıl ve pamuk ziraatında geliştiğini, meyvecilik ve ziraat bakımından zengin olduğunu, Nusaybin'in de üzüm bağlarının çokluğunu ve meyve bahçelerinin güzelliklerini zikretmiştir (Gül, 2008: 436; Nayır, 2010: 188).

Kalkaşendî (ö.1418), Urfa, Mardin, Meyyâfârikîn, Nusaybin, Hizan, Cezire-i İbn Ömer (Cizre), Amid, Resûlayn, Siirt ve Bitlis'in zengin bostanları ve meyve bahçelerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Hizan'da fındık, Siirt'de zeytin ağaçlarının, Nusaybin'de 40 bin bostanın olduğunu, Resûlayn'da ise 300'den fazla su kaynağının bulunduğunu kaydetmiştir (Kalkaşendî 1987: 144, 319-320, 323; Gül, 2008: 436; Nayır, 2010: 188).

Ünlü coğrafyacı, tarihçi, edib ve seyyah Yakut el-Hamevî de Nusaybin'in bahçelerinin ve sularının çok olması sebebiyle bazı yerlerde bataklıklar oluştuğunu ve bu sebeple veba salgınlarının çıktığını zikrettikten sonra Nusaybin ve ona bağlı köylerde, 40 bin bağ-bahçenin ekilip dikildiğini, Resûlayn da birçok tatlı su kaynaklarının bulunduğunu belirtmiş, bu suların şehirdeki bahçeleri suladığını ve değirmenleri döndürdükten sonra Habur Nehri'ne döküldüğünü kaydetmiştir. Ayrıca Emeviler devri şâirlerinden Cerir b. Atiye'nin şehri anlatan şiirinde geçen "Mardin'den zeytin yağı çıkarıldığı (sıkıldığı) sürece" ifadesini zikrederek bölgede zeytin yetiştirildiğini, zeytinyağı üretimi yapıldığını belirtmiştir (el-Hamevî 1990: 39; Şümeysânî, 1987: 316; Kan, 2008: 197, 200). Muhtemelen halk ihtiyacından fazla olan miktarın da ticaretini yaparak ekonomik gelir elde etmiştir.

Nitekim Hısn-ı Keyfâ, Meyyâfârikîn, Mardin ve Amid'in, XI. ve XII.yüzyılda ziraî açıdan çok gelişmiş bir halde olduğu anlaşılmaktadır. Hısn-ı Keyfâ'da buğday, arpa ve bölge halkının bir yıllık ihtiyacını karşılayacak kadar ürün ekilmiştir. Meyyâfârikîn'de sadece tarımla meşgul olan 265 köy bulunmakta idi. Mardin'de pamuk ve buğdayın yanında 70 çeşit üzüm yetiştirilmiştir. Ayrıca Mardin ve yakınındaki Dârâ şehrinde iktisadi kıymeti haiz olan

zeytin, yaban fıstığı, sumak, Hindistan cevizi ve Arapların çok tükettiği “mahleb” üretilmiş ve ticareti yapılarak ekonomik kazanç elde edilmiştir (Şümeysâni, 1987: 314-315; Gül, 2008: 436; Nayır, 2010: 187-188; Kan, 2008: 199).

XIII.yüzyılda Moğol Hanı Kubilay’a elçilik amacıyla yola çıkan, Batı dünyasına Asya ve Uzakdoğu’yu tanıtan, gittiği şehirlerin ekonomisi ve ürettikleri ürünler hakkında önemli bilgiler aktaran Venedikli seyyah Marco Polo da Mardin’de çok iyi kalitede pamuk yetiştirildiğini, üretilen bu pamukların birçok ülkede tanındığını, halkın büyük çoğunluğunun ticaret ile uğraştığını belirtmiştir (Marco Polo, 1971: 24).

1328’de Mardin’e uğrayan ünlü seyyah İbn Battûta da “İslam şehirleri içinde en güzel ve en geniş çarşıların Mardin’de olduğunu belirtmiş, çarşılarda halkın çok rağbet ettiği mer’iz (مرعز) diye bilinen yünden yapılmış kumaşlar ve elbiselerin (Mardinilerin) üretildiğini zikretmiştir (İbn Battûta, 2000: 338). Bundan başka Venedikli tâcir ve elçi olan Josaphat Barbaro da XV.yüzyılda Akkoyunlu Uzun Hasan’a giderken uğradığı Mardin’de ipekli kumaşların dokunduğunu zikretmiştir (Barbaro, 2009: 87, 193; Turan, 1993: 210). Nitekim Mardin’de pamuk ve pamuklu imali dışında mer’iz denilen yün kumaşlardan başka, Buharin adlı ketenin kumaşların da alışverişi yapılmıştır. Hısn-ı Keyfâ’da imali ve ihracı yapılan sof ve aba ile Mardin’in sofları XVI. yüzyılda bile şöhretini hâlâ korumuştur (Turan, 1993: 210; Nayır, 2010: 187, 194). Artuklu Beyliği zamanında ekonominin belkemiği ziraat oluşturmuş, onu önem dereceleri hemen hemen aynı olan el sanatları ve ticaret takip etmiştir (Vâth, 1999: 242).

1.2. Bakır - Bronz Ürünlerin Ticareti

Artuklular döneminde Hısn-ı Keyfâ, Cizre ve Mardin’deki atölyelerde bakırdan dövme tekniği ile günlük yaşamda kullanılan çeşitli eşya ile mutfak kapları üretilmiştir. Ayrıca kum yada balmumu kalıplarda döküm tekniği ile bronzdan kandil, çan, çingırak, havan, mangal ve ibrik tutamağı, kapı tokmağı, kâse, silah ve çeşitli kült eşya imal edilmiştir. Üretilen bronz eşyanın, metal kap-kacakların ihtiyaç fazlası İran ve Mezapotamya’ya kadar ihraç edilmiştir (Belli, 2006: 185).

Artuklu beyleri dünyaca ünlü atölyelerde halkın ihtiyaç duyduğu bakır üretiminin gerçekleşmesi için özveri ile çalışmış ve çaba göstermişlerdir. Artuklular, Ergani ve Maden’i ele geçirdikten sonra, kendilerinden önce işletilmekte olan maden ocaklarındaki üretimi artırmakla yetinmeyip, yeni maden ocaklarının araştırılmasını ve işletilmesini teşvik etmişlerdir. 1147 yılında Zulkarneyn Kalesi yakınlarında keşfedilen bakır madenine giderek incelemelerde bulunan Artuklu Beyi Hüsametdin Timurtaş (1122-1164), bakır eşya satın alarak burada yapılan bakır üretimini ve ticaretini teşvik etmiştir. Bakır ve bronz atölyelerinin çeşitli eşya ve mutfak kaplarını üretimi geleneksel olarak sürdürülürken bu ürünlerin ihracına yönelik faaliyetler de gerçekleştirilmiştir (Belli, 2006: 186).

XIII. yüzyıl başlarına tarihlenen Cizre Ulu Camii’ne ait kapı tokmaklarında görülen “iki ejder ve ortada silitil edilmiş bir aslan başı” kompozisyonunun eş denecek kadar yakın bir benzeri, Artuklu Beyi Nasırüddin Muhammed (1200-1222) döneminde 1205 yılı sonlarında İsmail b. Rezzâz el-Cezerî tarafından Diyarbakır’da yazıldığı bilinen *Kitâb fî marifeti’l-hiyeli’l-hendesîyye (el-Câmi beyne’l-ilm ve’l-ameli’n-nâfi fî sinâati’l-hiyel)* adlı eserin mekanik aletleri tasvir eden minyatürleri arasında görülmüştür. Bu kapı tokmakları

muhtemelen Diyarbakır ve Mardin’de bulunan bronz atölyelerinde üretilmiştir (Belli, 2006: 187). Nitekim Marco Polo da Artuklu şehirlerinde zanaatkârın çokluğu sebebiyle el sanatlarının da gelişmiş olduğunu kaydederek o dönemde çıkarılan ve işlenen madenlerin varlığına ve ticari gelir olarak kullanıldığına vurguda bulunmuştur (Marco Polo 1971: 24).

Artuklular, Ergani’yi ele geçirdikten sonra kendilerinden önce işletilmekte olan maden ocaklarında, üretimi arttırmakla yetinmeyip başka maden ocaklarını keşfederek onları da işletmişlerdir (Tızlak, 2002: 410). Diyarbakır, sadece üretimi gerçekleştirilen bir maden merkezi olmayıp, aynı zamanda sanat atölyelerinde işlenerek ihraç edilen bir ticaret merkezi olmuştur (Başak, 2005: 58).

1.3. Mardin’de İktisadî Faaliyetler

Önceleri bir kale-şehir konumunda olan Mardin’in şehirleşmesi ve gelişmesi Artuklular döneminde gerçekleşmiştir. İslam coğrafyacılardan İstahrî, şehrin hem bu özelliğine hem de gelir kaynaklarından birine işaret ederek “Mardin Dağı’nın zirvesinde savaşla ele geçirilmesi mümkün olmayan bir kale bulunmaktadır. Bu dağdan zücac (cam) madeni çıkarılmakta ve Cezire’nin diğer yerlerine ihraç edilmektedir” bilgisini vermiştir (İstahrî 1961: 72-73). Böylece Mardin’in fizikî özelliğinin yanı sıra çıkarılan madene ve ülkenin ekonomisine yaptığı katkıya vurguda bulunmuştur.

İbn Cübeyr, Dârâ kentinden sonra gördüğü Mardin için “şehir dağın eteğindedir, dağın zirvesinde dönemin ünlü kalelerinden büyük bir kale vardır. Bu iki şehir (Dârâ ve Mardin) de bayındır idi” kaydıyla (İbn Cübeyr 2008: 176-177), ekonominin iyi olması ile orantılı olarak gerçekleşen şehrin bayındır özelliğini dile getirmiştir.

Yakut el-Hamevî de Mardin şehrinin Duneysir, Dârâ ve Nusaybin düzlüklerine hâkim bir tepe üzerinde kurulmuş olduğunu, kalenin karşısında medrese, ribat, han, hankâh ve çarşığı içinde barındıran bir şehristan bulunduğunu kaydetmiş, ayrıca aynı yerde Emeviler devri şâirlerinden Cerir b. Atiye’nin şehri anlatan şiirinde geçen “Mardin’den yağ çıkarıldığı sürece” ifadesini zikrederek (el-Hamevî 1990: 39) bölgede yetişen zeytine ve zeytinciliğe işaret etmiştir.

İbn Şeddâd (III/2, 543) da şehir surlarının kapalı olan iki kapısından birinin Bâbü’z-Zeytun (Zeytin Kapısı) olduğunu kaydetmekle Yakut el-Hamevî’de geçen zeytine dair bilgiyi teyit etmiştir. Muhtemelen şehrin bir tarafı zeytinliktir ve bu sebeple bir kapısına bâbü’z-zeytun denilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak Artuklular döneminde Mardin ve çevresinde zeytinin önemli bir ekonomik gelir kaynağı olduğunu söylemek mümkündür (Acar, 2006: 90).

Artuklular döneminde Mardin’de pamuk ekimi yapıldığı, dokumacılığın çok geliştiği, kumaş ticaretinden önemli bir gelir elde edildiği de anlaşılmıştır. Nitekim İbn Battûta (2000: 338) da Mardin’de mer’iz diye bilinen yünden kumaşların üretildiğini zikretmiştir. Bundan başka Venedikli tâcir ve elçi olan Josaphat Barbaro (2009: 193; Turan, 1993: 210) da XV.yüzyılda ziyaret ettiği Mardin’de ipekli kumaşların dokunduğunu belirtmiştir. İbn Battûta ve Josaphat Barbaro’nun kayıtları Artuklular döneminde dokuma sanayinin gelişmiş olduğunun bir delilidir. Nitekim Artuklular zamanında özellikle Mardin’e yakın Harzem’de üretilen çuvallardan başka Siirt’in cam bardakları ve bölge halkının ürettiği içkiler de meşhur olmuştur (Gül, 2008: 438-439).

Zekeriyya Kazvîni, Moğol istilası esnasında bölgenin tahrip edilmesine ve iktisadî sarsıntılarının Mardin'i de etkilemesine rağmen XIII. yüzyılın ikinci yarısında şehrin iyi muhafaza edildiğini kaydetmiştir. (Zekeriyya Kazvîni 1960: 79; Şeşen, 1985: 144-152; Turan, 1993: 208-209). Bu durum şehrin iktisadî yapısının sarsıntı geçirmekle birlikte korunduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Artuklu beylerinin itaat arz ederek sergiledikleri tutumları şehri Moğol istilasından ve yıkıma uğramaktan korumuştur. Hatta Mardin'in, Moğol hâkimiyeti döneminde de uluslararası ticarete, özellikle İlhanlı ve Memlûk ticarî yolları üzerindeki önemini devam ettirmesine imkân sağlamıştır (Gül, 2008: 446). Yıllar sonra bölgeye gelen Marco Polo (1971: 24) da Mardin'de halkın büyük çoğunluğunun ticaret ile uğraştığını belirterek diğer kaynaklarda zikredilen bilgileri teyit etmiştir.

1.4. Düneysir'de İktisadî Faaliyetler

Milletlerarası ticaretin genişlemesi özellikle kervanların işlediği yol güzergâhlarında ve kavşak nokta konumundaki şehirlerde yeni ve büyük pazarların (panayırların) ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çok sayıda tüccarın gelmesi sebebiyle bazı şehirlerin ticaret hacmi artmış, açılan hanlar ve dükkânlar sebebiyle pazar çoğalmış, şehirler büyüyüp gelişmiştir. Bu şehirlerden birisi olan Mardin'in güneyindeki Düneysir de, milletlerarası pazar olarak gelişmiştir. Geniş ekili alanları, birçok kamu hizmet binaları ve Venedikli tacirlere ait oteller bulunan ve ticaret merkezi haline gelen Düneysir'de medreseler, camiler, hanlar, hamamlar, çarşılar inşa edilmiş, şehir çok ma'mur hale gelmiş, büyük bir ticaret şehri özelliği kazanmıştır. Alınan vergiler sebebiyle gelirlerde artış olmuştur. Suriye, Anadolu ve Diyarbakır taraflarından doğu-batı, kuzey-güney doğrultuda uzak diyarlardan gelen yabancı tüccar Düneysir'de toplanmış, alış-veriş etmişlerdir. Burada köle ve cariyeler, güzel at ve katırlar, kumaşlar, kunduz ve samur kürkleri alınıp satılmıştır. İstila ve işgalin ilk dönemlerinde Moğollara Düneysir'den yıllık 236 bin dinar vergi ödenmiş olması şehrin XII. ve XIII.yüzyıllardaki ticarî hacmini göstermesi bakımından dikkate şayandır (İbn Cübeyr, 2008: 176- 177; Ak, 2008: 484-485; Turan, 1993: 210).

İbn Hallikân (II, 123) farklı coğrafyalardan gelen tüccarın uğrak yeri olan Düneysir'in adının "dünyanın başı" anlamındaki "dünya-ser"den geldiğini zikretmiştir. Bu tanımlama şehrin adını coğrafî konumundan aldığını ve kavşak noktası olduğunu ortaya koyduğu gibi her taraftan gelen kervanların konakladığı, tüccarın alışveriş yaptığı merkez olduğuna da işaret etmektedir. Dünya-ser adı muhtemelen zaman içinde Düneysir'e dönüşmüştür. Şehrin bu ismi almasında konumunun dışında, ticarî faaliyetlerin merkezi durumunda olması da önemli bir etken olmuştur.

Yakut el-Hamevî (1990: III, 231; Kan, 2008: 199), el-Cezîre bölgesinde meşhur bir şehri olan Düneysir'i 30 yıl arayla iki kez ziyaret ettiğini, ilk gördüğünde küçük bir köy olduğunu ama ikinci kez gördüğünde çarşılarının büyüklüğü, nüfusunun çokluğu ile heybetli ve benzersiz bir şehir olarak tanımlamıştır.

İbn Cübeyr (2008: 176-177) Düneysir'i geniş bir ovada kurulmuş, etrafında su kanalları ile sulanan bahçeleri olan, surları bulunmayan ve çölü hatırlatan iklime sahip, nüfusu ve çarşıları kalabalık, erzakı bol bir şehir, ayrıca komşu beylik ve devletlerin tüccar ve halklarının toplandığı bir ticaret merkezi olarak zikretmiştir. Düneysir'de perşembe, cuma, cumartesi ve pazar günleri büyük pazarlar kurulmuş, şehir uzak yerlerden gelenler

için bakımlı hanlara sahipmiş. Kurulan pazarların her birinin günü belirlenmişti. Civar köy ve beldelerden insanların alışveriş için toplandıkları asıl büyük pazar, pazartesi günleri kurulan ve halkın “bazaar” adını verdikleri çarşı olarak gerçekleşmiştir. Muhtemelen bu çarşı da her bir gün farklı bir ticari faaliyet gerçekleştirilmiştir. Ancak XIII.yüzyılın sonlarında Düneysir Moğollar tarafından tahrip edildikten sonra ilerleyen süreçte de bir daha eski zenginliğine kavuşamamıştır. Moğollar, Sincar ile Şam arasında Düneysir’in de içinde yer aldığı bölgede ticaret kervanlarına saldırmış ve tacirlerin hepsini öldürüp mallarını yağmalamıştır. 1317’de Mardin’den yola çıkan ve Şam’a giden 900 kişilik büyük bir kervan kafilesi Moğol eşkıyaları tarafından vahşice öldürülmüştür. Diyarbakır Vâlisi Sütay eşkıyaları yakalayıp hapsedirmiş ve bir kısım malları da iade etmiş ama bu durum da tüccarın korkusunu tam olarak giderememiştir. (Abû’l Farac, 1987: II, 536; Spuler, 1957: 385; Turan, 1993: 208).

Artuklular zamanında Düneysir bir ticaret merkezi olarak bayırdır bir şehir olmuştur. O dönemden kalan iki cami bakiyesi bize mimari eserlerin heybetini algılamamız için güzel bir örnek olmuştur (Streck, 1979: 664). İslâm coğrafyacısı İbn Havkal da Düneysir’e ticaret için gelen tüccar ve halk için yapılan hanların olduğunu ve şehrin çarşılarına farklı milletlerden insanların geldiğini zikrederek ürünlerin çeşitliliğine, iktisadî hayatın canlılığına vurgu yapmıştır. Bu çarşılarda satılan mallardan alınan vergilerden başka malların korunmasına karşılık da bir vergi alındığını belirterek o dönemde malların sigortalandığına ve sigorta usulunun bulunduğuna da işaret etmiştir (Şeşen, 1985: 213; Gül, 2008: 438).

1.5. Amid’de İktisadî Faaliyetler

Artuklular zamanında Amid ve çevresindeki dağlık arazilerden bakır ve demir madenleri çıkartılmıştır. Madencilik yanında dericilik ve el sanatları da çok gelişmiştir. Amid’de hüküm süren Nîsanoğulları², 1151’de Mardin ve Meyyâfârikîn Artuklularının hâkimiyetini kabul etmiştir. Daha sonra Hısn-ı Keyfâ Artuklu Beyi Nureddin Muhammed’in tahrikleri sonucu 1183 yılı başında Amid önlerine gelen Selâhaddin Eyyübî, şehri kuşatarak ele geçirmiştir. Bu sefere katılan İmâdüddin el-Kâtib el-İsfahânî’nin bildirdiğine göre o zaman şehirde halı, kilim ve çadır imal edilmekte, ayrıca kitap bakımından çok zengin bir de kütüphane bulunmakta idi. Bu kütüphane daha sonra Mısır’a götürüldü, şehrin idaresi de İbn Kara Arslan’a (Nureddin Muhammed’e) verilmiştir (Şeşen 1971: 275-281)

İmâdüddin el-Kâtib el-İsfahânî’nin anlattığına göre: Nîsanoğlu’na verilen süre bitince şehrin kapıları açıldı ve teslim oldu. Selâhaddin Eyyübî’ye Amid’deki malların değeri 1 milyon dinarı aşar. Bu mallar İbn Kara Arslan ile varılan anlaşmanın şartlarına dâhil değildir. Onları alıp devletin işlerinde harca, İbn Kara Arslan sadece şehirle yetinir. Bunu dahi kendisi için büyük bir nimet sayar denilmiştir. Selâhaddin Eyyübî de, İbn Kara Arslan bizim adamlarımız arasına girdi. Bunları ondan esirgemeyiz. Esası verip de fer’i kendimize alıkoymak bizim âdetlerimizden değildir’ demiş ve 9 Mayıs 1183 yılında feth edilmesinde yardımcı olmasına karşılık olarak Amid’i Hısn-ı Keyfâ Artuklu beyi İbn Kara Arslan

---

² Nîsanoğulları (İnalöğulları), 1098-1183 yılları arasında Diyarbakır’da hüküm süren bir Türk beyliğidir. Nîsanoğulları (İnalöğulları) döneminde Amid’e bağlı Ergani ve Zülkarneyn kaleleri civarında zengin bakır madenleri işletilmiş, şehir kültür, ticaret ve imar faaliyetleri açısından gelişmiştir. Özellikle dokumacılık çok ilerlemiş, şehir, halı, kumaş ve bezleri ile meşhur olmuştur. Geniş bilgi için bakınız: Ali Sevim, “İnalöğulları”, *DİA*, C.XXII, İstanbul 2000, s. 257-258.

Nureddin Muhammed'e vermiştir. Nureddin Muhammed Amid'i aldığında şehirde çok büyük bir miktarda hazineye de sahip olmuştur. Nitekim Artuklular, Amid'de Nisanoğullarının tahakkümüne son verdiklerinde şehirde halı, kumaş, mefruşat ve çadır bezi üretiliyordu. Amid'in eski sahibi Nisanoğlu bu zengin şehirde biriktirdiği altın, gümüş, mücevherat, kıymetli mefruşat, değerli kumaşları üç gün boyunca taşımaya rağmen bir kısmı kalede kalmış, hazinesinin onda birini alabilmiştir. Kalenin ambarlarında pek çok silah ve zahire bulunmuş, Nâibler mahzenlerin defterlerini getirmiş, teftişi mümkün olan bazı eşyaların sayımı yapılmıştır. Şehrin burçlarından birinde 80 bin mum, ayrıca Amid mamulü pek çok halı, kilim, kumaş, çadır bulunuyormuş. Depolarda külliyetli miktarda pamuk da varmış. Rivayete göre, bu mallar yedi sene boyunca satılmış, şehirde etkin ve söz sahibi olanlar bu suretle zenginleşmiştir. Bunlardan başka şehrin 1 milyon 40 bin cild eser ihtiva eden bir kütüphanesi varmış. Selâhaddin Eyyûbî'nin kütüphanedeki bu kitapları hibe ettiği Mısırlı Kadı Fâzıl seçtiği 70 yük kitabı kendi kütüphanesine nakletmiştir (Şeşen, 1971: 282-303; Göyünç, 1994: 469; Durmuş, 2004: 221; Haspolat, 2013: 92, 299-302; Yinanç, 1963: 615-616).

Ali Emîrî Efendi, İstanbul'da çıkardığı *Amid-i Sevdâ* dergisinde yayınladığı bir makalesinde bu hususu tetkik etmiştir. Burada Ali Emîrî Efendi, Kadı Fâzıl'ın Selâhaddin Eyyûbî'nin verdiği kütüphaneden Mısır'da eşi benzeri bulunmayan kitapları seçerek 70 deveye yükletip Kahire'ye gönderdiğini; her deveye 500 kitap yüklemiş olsa, 1183 yılında fethini müteakip Amid'den 35 bin kitabın Mısır'a taşınmış olduğunu; bu kütüphanenin Ulu Camii maksureleriyle (etrafı çevrili yüksek yer) Zinciriye Medresesi'ne giden eskiden kalma kemerlerin bulunduğu yerde muhafaza edilmiş olabileceğini beyan etmiştir (Ali Emîrî Efendi, (1325: III, 33-38).

Amid'in Artuklu hâkimiyeti dönemindeki ticari faaliyeti ziraî ürün ve sanayi ürünleri ile hammaddeyi içermiştir. Yapılan ihracata karşılık olarak bölgede bulunmayan hurma, pekmez, susam, pirinç, Halep sabunu ve diğer bazı eşya ithal edilmiştir. Kuraklığın yaşandığı dönemlerde ise arpa ve buğday ithal edilen ürünler arasında yer almıştır. Altın ve gümüş gibi paranın kesildiği madenler Musul ve diğer Fars ülkelerinden ithal edilmiştir. Bu dönemde Amid'de daha çok meyve, fındık, fıstık, bal, badem, zeytin gibi ziraî ürünler ihraç edilmiştir. İhtiyaç fazlası yetiştirilen pamuk ise ihraç edilen başlıca sanayi ürünü olmuştur. Tiftikten yapılan kumaşlar, battaniyeler, mendil ve çarşaf, halı, kilim keten ve yünden yapılmış elbiseler ile Harzem çuvalı diğer ülkelerdeki önemli ticari merkezlerine ihraç edilmiştir. Yine Amid ve Hani'de para yapımında ve kapkacak yapımında kullanılan demir ve çinko; ayrıca Amid'de değirmen taşı yapımında kullanılan siyah taş ihraç edilen diğer sanayi ürünleri arasında yer almıştır. Siirt'in cam bardakları ve bölge halkının ürettiği içkiler de meşhur olmuştur (Gül, 438-439; Nayır, 2010: 194-195).

Bunlardan başka İbn Sa'id, Amid'in Artuklular döneminde tüccarı ve oyuncuları ile de meşhur olduğunu ve bu şehrin Artukluların merkezi olduğunu kaydetmiştir. Artuklu döneminde parlak günlerini yasayan Amid, Moğol istilası ile başlayan genel iktisadî çöküşten oldukça etkilenmiş, zamanla ticari faaliyet bakımından orta dereceli bir şehir haline gelmiştir (Turan, 1993: 211; Turan, 2004: 195). Ancak yıkılış sürecine girmeden önceki Artuklular zamanında mahsüller, Amid civarından bilhassa Irak'a ihraç edilmiştir ve bazı ürünler Bağdad'daki halifenin sarayında rağbet görmüştür (Vâth, 1999: 242).

1.6. Meyyâfârikîn'de İktisadî Faaliyetler

İbnü'l-Fakih, IX. yüzyıl sonu X. yüzyılın başlarında Meyyâfârikîn ve Mardin'in mali durumu hakkında bilgi verirken Cezire bölgesi ve Diyar-ı Rebia'nın merkezi idareye ödediği yıllık toprak vergi miktarının 9 milyon 715 bin 800 dirhem; Diyar-ı Rebia'dan Meyyâfârikîn'in vergisinin 856 bin dirhem; Mardin, Dârâ, Beled, Sincar, Karda, Bazebeda, Tur Abdin ve Re'sü'l-Ayn gibi yerlerin toprak vergisinin de toplamda bu kadar olduğunu belirtmiştir (İbnü'l-Fakih 1996: 182). Burada Diyar-ı Rebia'daki sekiz yerleşim biriminin toplam vergi yükünün Meyyâfârikîn'in ödediği kadar olması, vergi tahsilinin iyi yapıldığının ve halkın ekonomik seviyesinin iyi olduğunun bir göstergesidir. Meyyâfârikîn'den toplanan harac vergisinin böylesine büyük bir rakam olması orada ticarî faaliyetlerin ne kadar yoğun olduğunun da önemli bir işaretidir.

Artuklu hâkimiyeti altında Meyyâfârikîn'de oluşan asayiş ve huzur ortamı içerisinde ivme kazanan ilmî ve kültürel faaliyetler, başta ekonomi ve kamusal mimari olmak üzere pek çok alanda sosyal hayata da yansımıştır. Bu doğrultuda sosyal ve kültürel büyüme ile orantılı olarak gerçekleşen şehrin ekonomik büyümesi gerek ticaret hacmini gerek halkın refahını arttırmıştır. Meyyâfârikîn'deki meslek gruplarının loncalar halinde örgütlenmesi ile özel çarşılar (Bezçiler, Attarlar, Demirciler, Camcılar vd) ortaya çıkmıştır ve bunlar şehrin ticari birikiminin de en önemli unsurlarından birini oluşturmuştur. Bu çarşıda faaliyet gösteren bazı zanaatkar ve sanatkarlar, belirli anlamda bir tekelleşmenin de temsilcileri olarak devlet erkânı üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuşlardır (Beysanoğlu, 1996: I, 182; Çevik, 2002: 352-353; Alican, 2013: 12; Ağar, 2009: 407).

Necmeddin İlgâzi (1118-1122) Meyyâfârikîn'i ele geçirdikten sonra burada yuvalanmış eşkıya ve yol kesicilerin faaliyetlerini sonra erdirerek şehrin güvenlik sorununu çözmüştür. Kendisinden önceki idarecilerinin kötü yönetiminden şikâyetçi olan ve kendisini coşkuyla karşılayan halkın üzerinden birçok vergiyi kaldırmıştır. Artuklular döneminde Meyyâfârikîn'deki ekonomik hayatın canlılığına dair pek çok örnek tespit edilebilmektedir. Hüsameddin Timurtaş ve Necmeddin Alpi dönemlerinde Meyyâfârikîn'de yangın ile zarar gören çarşılar yeniden inşâ edilerek ticarete kazandırılmıştır. Maden'den getirilen bakırdan sikkeler kestirilmiştir. Miryakefalon savaşı sonrası esir alınan Bizans askerlerinin pazarlanmak üzere sevk edildiği şehirlerden biri olan Meyyâfârikîn'de hâkimiyeti elde eden Kutbeddin İlgâzi, bütün vergileri kaldırdığını şehir kapısına astırdığı bir ferman ile ilan etmiş, böylece şehrin ticari hayatına büyük bir katkı sağlamıştır. (İbnü'l-Ezrak, 1987: 32, 82; Artuk ve Artuk, 1993: 13-18; Turan, 2004: 179; Turan, 1993: 234; Beysanoğlu, 1962: 122; Alican, 2013: 12).

2. Artuklularda İktisadî Faaliyetlerin Sosyo-Kültürel Hayata Etkileri

Artuklular bölgenin siyasi istikrarsızlıklarına, yaşadıkları iç mücadele ile işgal ve istilalara rağmen, uyguladıkları ekonomi politikaları sonucu ticarî etkinliklerini sekteye uğratmadan devam ettirmişlerdir (Gül, 433-434). Artuklular ticarî faaliyetlerin aktif, ekonomik hayatın canlı olmasının bir sonucu olarak elde edilen gelirlerin büyük bir kısmını ülkenin imarına harcamıştır; ilmî, dinî, sosyal ve kültürel hayata hizmet eden pek çok eser inşa ettirmiştir (Köprülü, 1978: 622-623; Alptekin, 1992: 189-190; Okumuş, 2008: 245).

X.yüzyılın ikinci yarısında Artuklu hâkimiyetindeki bazı meskûn mahallerin arazi vergisinin miktarı kayıtlara geçmiştir. Buna göre Hısn-ı Keyfâ'dan 350 bin dirhem, Meyyafarikin'den 856 bin dirhem, Erzen'den 1 milyon 56 bin dirhem, Amid'den 1 milyon 150 bin dirhem arazi vergisi toplanmış (Vâth, 1999: 242) ve bu gelirler halkın refah ve mutluluğu için harcanmıştır

Artukluların idaresi altında bulunan bölgelerde Türk, Kürt, Arap gibi farklı etnik kökenden Müslüman halk, aynı zamanda Ermeni, Süryani, Rum Hristiyanlar ve hatta Yahudiler gibi farklı din ve inançtan olanlarla bir arada yaşamıştır. Bu durum kültürler arası etkileşimi sağladığı gibi ticari faaliyetleri de çeşitlendirmiş ve arttırmıştır (Okumuş, 2008: 241-242; Turan, 1993: 226).

Milletlerarası ticaretin genişlemesi özellikle kervanların işlediği yol güzergâhlarında ve kavşak nokta konumundaki şehirlerde yeni ve büyük pazarların (panayırın) oluşmasına sebep olmuştur. Buralara çok sayıda tüccarın gelmesiyle ticaret hacmi artmış, açılan hanlar ve dükkânlar sebebiyle bu pazar yerleri şehir halini almıştır. Artuklular zamanında kurulan, geniş ekili alanları olan, birçok kamu hizmet binalarının ve hatta Venedikli tüccara ait hanların bulunduğu Düneysir milletlerarası pazar olarak gelişmiş, medreseler, camiler, hanlar, hamamlar, çarşılar inşa edilerek çok ma'mur hale getirilmiş, büyük bir şehir özelliği kazanmakla kalmamış uluslararası ticaret merkezi haline gelmiştir. Buraya doğu-batı, kuzey-güney uzak diyarlardan Suriye, Anadolu ve Diyarbakır taraflarından yabancı tacirler gelmiş ve alış-veriş etmiştir. Bu sebeple halkın ekonomik gelirlerinde artış olmuştur. İbn Battûta (2000: 338) "İslam şehirleri içinde en güzel ve en geniş çarşıların Mardin'de olduğunu zikrederken Artuklu şehirlerinin bir özelliğini ifade etmenin yanında devler erkânı tarafından yapılan şehirleşmeye yönelik yatırımlara da vurguda bulunmuştur.

Artuklu hâkimiyeti altında Meyyâfârikîn'de oluşan asayiş ve huzur ortamı içerisinde ivme kazanan ilmi ve kültürel faaliyetler, başta ekonomi ve kamusal mimari olmak üzere pek çok alanda sosyal hayata da yansımıştır. Bu doğrultuda sosyal ve kültürel büyüme ile orantılı olarak gerçekleşen ekonomik büyüme gerek ticaret hacmini gerek halkın refahını arttırmıştır. Kökenleri daha eski dönemlere dayanan Meyyâfârikîn'deki meslek gruplarının loncalar halinde örgütlenmesi ile özel çarşılar (Bezçiler, Attarlar, Demirciler, Camcılar vd) ortaya çıkmış ve bunlar şehrin ticari birikiminin de en önemli unsurlarından birini oluşturmuştur. Böylece Artuklular, iktisadî faaliyetlerinden elde edilen gelirler ile şehirlerini sosyal kültürel hayata katkı yapacak eserlerle donatmıştır (İbnu'l-Ezrak, 66-67; Beysanoğlu, 1996: I, 182; Çevik, 2002: 352-353; Ağarı, 2009: 407; Alican, 2013: 12).

Artuklular döneminde Meyyâfârikîn şehrinin ekonomisi dikkate değer ölçüde canlanmış, ticaret hacmi artmıştır. Bu durum "şehrin kamusal mimari açısından da gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönemde, günümüzde halen ayakta olan anıtsal mühendislik harikası Malabadî Köprüsü (Karaman Köprüsü) ve Silvan Ulu Camii gibi şehir tarihine mührünü basmış olan önemli mimari eserler inşa edilmiştir. Ayrıca yapımları konusunda herhangi bir bilgimiz olmasa da daha önceki dönemlere ait olduğuna dair bir bilgiye herhangi bir kaynaktan rastlamadığımız, bundan dolayı da Artuklular döneminde yapılmış olma ihtimalleri yüksek olan bazı eserler vardır. Bunlardan bazıları, Meyyâfârikîn surlarının dışındaki Kubbetu's-Sultân'ın doğusunda bulunan ve Hüsâmeddin Timurtaş tarafından Mardin Kalesi'ndeki Hızır Mescidi'ne nakledilmeden önce Necmeddin İlgâzi ile kardeşi Şemsuddevle'nin naaşlarının medfûn bulunduğu Mescidu'l-Emîr, şehir surlarının

dışında olup Bâbü'l-Hût'da bulunan Mescidu'l-Yâkût ve Karaca Sâkî'nin şehri idare ettiği dönemde var olsa da hakkında fazla bilgi bulunmayan bununla birlikte Artuklular döneminde yabancı misafir, elçi ve yolcuların ağırlandığını bildiğimiz Dâru'l-Acemiyye (Yabancılar Evi) idi" (İbnü'l-Ezrak, 1987: 76, 78, 87, 109-110, 135, 146, 282-283; Turan, 1993: 233-234; Alptekin, 1992: 190-191; Artuk, 1944: 76; Hillenbrand, 1981: 150; Hillenbrand, 1991: 930-931; Dalkılıç ve Halifeoğlu, 2010: 373-374; Altun, 1991: 418; Alican, 2013: 13).

Artuklular zamanında devlet yöneticileri bazı istisnalar dışında halka baskı yapmamış, toplumun huzur ve refah içinde yaşaması için gayret etmiş, vergileri mümkün olabildiğince azaltmaya çalışmıştır. İbnü'l-Ezrak'ın zikrettiğine göre; Necmeddin İlgâzi, sadece Mardin'de ve Meyyâfârikîn'de değil ülke genelinde, halka adalet ve ihsanla yaklaşmış, toplumdaki baskı ve korkuları gidermek için çalışmıştır. Halkın evlerine rahatça gidip gelmeleri ve kendilerini güvende hissetmeleri için uygun ortamı hazırlamış ve vergi yükünü hafifletmiştir. Harabeye dönmüş camileri ve mescidleri onarmış, şehri tamir, imar ve ihya etmek için çalışmıştır. Nitekim Necmeddin Alpi da halka adalet ile hükmettiği için halk da onu çok sevmiş, Artuklu toplumu onun idaresinde en huzurlu dönemlerinden birini yaşamıştır (İbnü'l-Ezrak 1987: 32, 108; Okumuş, 2008: 242, 244-245; Bulduk, 1999: 40).

Artuklu hâkimiyetinde Mardin, Amid, Meyyâfârikîn, Nusaybin, Düneysir, Hısn-ı Keyfâ ve Harput şehirleri hem iktisadi hem de kültürel yönden büyük bir canlılık yaşamıştır. Halktan fazla vergi almamayı prensip edinen Artuklular, şehirlerde bazı ticarî malların vergilerini kaldırmıştır. Bu durum, iktisadî bakımdan önemli bir kavşak noktası olan Mardin'de ve diğer pek çok şehirde ticaretin gelişmesine ve dolayısıyla refahın yükselmesine neden olmuştur. Artuklu beylerinin bölgedeki diğer yöneticilerden farklı olarak vergileri düşük tutarak ticari hayatı daha çok desteklemeleri sebebiyle ekonomik hayat canlı, şehirler hem iktisadi hem de sosyal ve kültürel yönden gelişmiş olduğu için cazibe merkezi olmuştur. Komşu ülkelere göre en az vergi alındığı için civar bölgelerden Artuklu şehirlerine göç edenlerin sayısı günden güne artmıştır. Artuklu şehirleri o dönemde göç almış ve bu sebeple nüfusları artmıştı. Ağır savaş masraflarından başka yapılan yatırımlara rağmen vergilerin azlığı ve maliyenin zenginliği, halkın hayat seviyesinin yüksek olduğunu göstermektedir. Artuklu yöneticileri de iktisadî hayatın canlı olmasının doğal bir sonucu olarak elde edilen gelirlerin büyük bir kısmını ülkenin maddî ve manevî imarına harcamışlardır. Artuklular, ilmi, dinî, sosyal ve kültürel hayata hizmet eden pek çok yapı özellikle de ticarî ve içtimâî hayatı canlı tutmak için çarşılar, kervansaraylar, köprüler, camiler ve medreseler, saraylar, su kanalları vb yaptırmışlardır (Alptekin, 1991: 417; Turan, 1993: 206-218; Okumuş, 2008: 244-245).

İbn Şeddâd (1978: III/2, 543-544) Mardin'in dış kısmında doğu tarafındaki alan üzerinde el-Melikü's-Salih'in bir köşk yaptırdığını, ayrıca Aynü't-Tuteh adı verilen dere kenarında bahçeler oluşturulduğunu ve burasının da Firdevs olarak adlandırıldığını zikrettikten sonra Mardin'de, beş medrese (Necmeddin İlgâzi Medresesi, Nizamüddin Alpkuş Medresesi, Kadı Sedidüddin Medresesi, Hatun İmaret Medresesi, Melikü'l-Mansur Artuk Medresesi), yüz adet civarında mescid, altı hamam bulunduğunu kaydederek Artuklu beyleri tarafından iktisadî faaliyetlerin bir sonucu olarak sosyal ve kültürel hayata yapılan bazı yatırımları zikretmiştir. Bütün bunlar zenginlik ve refaktan kaynaklanan ekonominin Artuklularda iyi olduğunun bir göstergesidir.

XIII. yüzyılda gelişiminin doruk noktasına ulaşan ve ticari açıdan Mardin ile yarışır hale gelen Düneysir, sadece bir ticaret şehri olarak değil, aynı zamanda bölgenin önemli bir kültür ve ilim merkezi olarak da öne çıkmıştır (Sarıbiyık, 2006: 600). Bu sebeple Düneysir'in çok kültürlü farklı etnik unsurların bir arada yaşayarak birbirini etkilediği ve etkilendiği şehir olduğu söylenebilir.

Yakut el-Hamevî (1990: III; Kan 2008: 199), el-Cezîre bölgesinde meşhur bir şehri olan Düneysir'i otuz yıl arayla iki kez ziyaret ettiğini, ilk gördüğünde küçük bir köy olduğunu ama ikinci kez gördüğünde çarşılarının büyüklüğü, nüfusunun çokluğu ile heybetli bir şehir görüntüsünde benzersiz bir şehir olarak tanımlamıştır.

Düneysir'in iktisadi yönden gelişmesi eğitim ve kültür hayatına da olumlu şekilde yansımıştır. Zaman içinde bölgenin önemli bir kültür şehri haline gelen Düneysir birçok medrese ribat, hangah, cami ve mescid ile donatılmıştır. Bunlar arasında el-Camiu'l-Cedid en-Nasrî, el-Camiu'l-Atik, el-Camiu'l-Garbi, el-Camiu'l-Garbi en-Nasrî, Han es-Sebil eş-Şihabi, er-Ribat et-Taci, el-Mescid er-Reisi, Mescid Gazi, Mescid Nasır, el-Mescidü'n-Nizami, Medresetü Harzem, el-Medresetu's-Şihabiyye, el-Medresetü'l- Kutbiyye zikredilmiştir (Ömer b. İlahmış, 1992: 229; Aslan, 2008: 259).

Ekonomik yatırımlar ve halka sunulan imkânlar sebebiyle Artuklular döneminde hakimiyetleri altındaki şehirleri ilim ve kültür merkezi haline getirmek için çalıştıkları rahatlıkla söylenebilir. Mesela Necmeddin İlgâzi zamanında ekonomik yatırımlarla medreselerin inşası sonrası Mardin'de tıp alanında önemli hekimler yetişmiştir. Artukoğulları döneminin tanınmış hekim ve filozofu Fahreddin el-Mardinî bunlardan biridir (Aydın vd., 2001: 91).

İbnu'l-Ezrak'ın (1987: 40-41, 96) âlim, zeki ve yetenekli olarak vasıflandırdığı İlgâzi'nin oğlu Hüsameddin Timurtaş da iktisadî faaliyetlerden elde edilen gelirleri ülke genelinde gerek gördüğü mimari eserlere harcamanın yanı sıra, eğitim ve öğretime büyük önem vermiş, âlimleri himaye ile ülkesinde ilmin yükselmesi için çalışmıştır. Ekonomiden elde edilen gelir ile büyük bir kütüphane inşa ettirmiş ve önemli vakıflar kurmuştur. Mardin'deki Hüsamiye Medresesi ve karşısındaki camiye yaptırmış, kendisi de ilim ehli olduğu için her fırsatta ilim ve kültürle hemdem olmaya çalışmıştır (Aydın vd., 94; Okumuş, 2008: 245).

İlgâzi zamanında 1123 yılında Halep'te Artukluların ilk medresesi yapılmıştır. Mardin Artuklu hâkimi İlgâzi'nin oğlu Hüsamettin Timurtaş, Mardin'de kitap bakımından oldukça zengin büyük bir kütüphane ve Hüsâmiye Medresesi'ni inşa ettirmiştir. Hüsâmeddin Timurtaş, Batman ırmağı üzerinde 150 m. uzunluğunda büyük bir köprü yapımına başlamış ve köprü oğlu Necmeddin Alpi zamanında tamamlanmıştır. Timurtaş'ın oğlu Necmeddin Alpi da babasının yolundan giderek ilim ve eğitime önem vermiş (Dolapönü, 1972: 45), Kızıltepe'de (Koç Hisar'da) sahip oldukları Sünnî öğretime dayalı din anlayışlarını devam ettirmek için cami ve medrese inşa ettirmenin yanında, kervansaray, hamam ile bir de çarşı yaptırmış, bunlara vakıflar bağlamıştır. Mardin Ulu Camii de onun eseridir. Camiyi kendisi başlatmış, oğlu Kutbeddin İlgâzi bitirmiştir. İlgâzi tarafından 1177 yılında tanzim edilen vakfiyesi bu eserin cami, medrese ve diğer ekleri ile bir külliye olduğunu gösterir. Bu külliyyede Şafii ve Hanefi müderrislerden başka farklı görevleri icra eden pek çok kişi de istihdam edilmiştir (Turan, 1993: 212-224).

Harput'ta Artuklu Hükümdarı Fahrettin Karaaslan tarafından 1156 yılında yaptırılan Ulu Camiî aynı zamanda medrese görevini de icra etmiştir. Fahreddin Kara Arslan da kendisinden önceki beyler gibi ticaret ve ulaşımı hızlandırmak için Hısn-ı Keyfâ, Malatya, Birecik ve Kal'atü'r-Rûm'da birer köprü yaptırmıştır. Hısn-ı Keyfâ Köprüsü 1166'da sel ve depremden hasar görmüşse de kısa sürede tamir edilmiştir. Yine Mardin Artuklularından II.İlgâzi'nin oğlu Artuk Arslan devrinde Düneysir'de Ulu Cami (1204), Mardin'de Hatûniye Medresesi (1205), Harezm'de Şeyh Taceddin Mesud Medresesi (1212) yaptırılmıştır. Bunlardan başka Muzafferüddin Kara Arslan Muzafferiye Medresesi'ni, II.Necmeddin Gazi de seksen odalı Şehidiye Medresesi'ni yaptırmıştır. Şehidiye Medresesi'ne dükkân, hamam, bağ ve bahçelerin yanı sıra Düneysir'de bir han ve Hârizm'de bir boyahane vakfedilmiştir. Artukluların son yöneticisi olan Mecdüddin İsâ'nın 1392 yılında yaptırdığı Zinciriye Külliyesi Mardin'in en büyük âbidelerinden biri olmuştur (Alptekin, 1991: 417).

Artuklu beylerinin Mardin'de ve diğer şehirlerde inşa ettirdiği eserler, Türk-İslâm kültür ve medeniyetine hizmetin devamını sağlamaya yönelik faaliyetlerdir. Zinciriye Medresesi'nin içerisinde Hanefî ve Şafiîlere ait olmak üzere birer adet caminin bulunması da Artuklular'da Ehl-i sünnet'in bu iki mezhebinin revaçta bulunduğu bir göstergesi kabul edilmelidir. Nitekim bu hususu İbn Şeddâd (1978: C.III/2, 544) da "Mardin'deki medreselerde iki mezhebe göre öğretim yapılırdı" ifadesiyle vurgulamıştır. Egemenlik alanlarındaki bu imar faaliyetleri ve yapılan eserler Artukluların ekonomik gücünün bir göstergesidir. Çünkü bütün eserler iş gücünün yanında ciddi anlamda ekonomik kaynak gerektirmektedir.

Artuklu sanatı, hüküm sürdükleri coğrafyada XI.yüzyılın sonlarında Türklüğün ve İslâmiyet'in yerleşmesine siyasî, askerî ve ekonomik faaliyetler kadar tesir etmiştir. Anadolu Türk mimarisinin âbidevî öncüleri arasında Artuklu cami ve medreseleri de önemli bir yer edinmiştir. Anadolu'da başlıca iki tipte gelişen medreselerin açık avlulu olanları da ilk defa Artuklular tarafından yapılmıştır. XII.yüzyılın başlarında hastahane, hamam, medrese ve camiden oluşan bir külliye olarak inşa edilen Mardin Emînüddin Mâristanı, XII.yüzyılın sonlarına ait iki katlı Mardin Hatuniye Medresesi, Diyarbakır Zinciriye Medresesi, iki katlı Mesudiye Medresesi, XIII.yüzyılın ilk yarısında Mardin'de inşa edilen Sultan İsa (Zinciriye) Medresesi ile Şehidiye Medresesi iktisadi faaliyetlerden elde edilen gelirlerin sosyal ve kültürel hayata yansıyan somut örnekleri olmuştur. Mardin Firdevs, Rişmil, Harzen, Harput, Hısn-ı Keyfâ ve Diyarbakır Artuklu saraylarından başka, başlıcaları Mardin'deki dört hamam olmak üzere Anadolu'daki ilk Türk hamamları da yine Artuklular döneminde inşa olunmuştur (Altun, 1991: 418-419). Artuklular sosyal ve kültürel hayatın en önemli dinamiği olan ticaret yollarının emniyeti için köprülere önem vermişlerdir. Hasankeyf'teki Dicle Köprüsü ile Diyarbakır-Bitlis yolu üzerindeki Batman Suyu (Malabadi) Köprüsü, Diyarbakır-Eğil yolu üzerindeki Devegeçidi Suyu Köprüsü halkın yaşamını kolaylaştırmanın yanında ticari faaliyetlerin sekteye uğramaması için özenle korunmuştur. Geleneksel tekniklerle üretilmiş kapı tokmakları, aynalar, taslar ve güğümler de Artuklu maden sanatının en önemli ürünleri olmuştur.

Artuklu beyleri medreseler, camiler, darüşşifalar ve kervansaraylar gibi amme hizmeti verecek yapıların yanında, çeşmeler ve sulama tesisleri kurarak, halk için gerekli suyu da tedârik etmiştir. Artuklular, doğu ile batı arasında tampon olarak adlandırılacak bir bölgede buldukları için şehirlerin yakınlarında kurulan köprüler, kervan trafiğini Artuklu Beyliği'nin merkezine yöneltmiştir. Çevre beylik ve devletler ile komşuluk

ilişkilerini iyi bir şekilde muhafazaya gayret ettikleri için çok sayıdaki Artuklu medreselerinden birinde müderris olarak görev yapmak yada hükümdarın başka bir hizmetinde bulunmak İran, Suriye, Irak veya Mısır'da daha önemli bir göreve gelmek için sıçrama tahtası gibi görülmüştür (Vâth, 1999: 250, 253).

Sonuç

Artuklular buldukları bölgenin siyasi istikrarsızlıklarına, iç mücadelelere, istilalara ve savaşlara rağmen ekonomik plan ve programlarından mümkün olduğunca taviz vermemiş ve iktisadî politikalarını uygulamıştır. Bunun sonucunda ülkede ticarî etkinlik her geçen gün artmış, egemen oldukları şehirlerden bazılarında uluslararası pazar ve panayırklar kurulmuştur.

Artuklu ticari havzası; Hazar, Azerbaycan, İran, Irak, Anadolu ve Mısır ticaretini içine alan geniş bir alana hitap etmiştir. Artuklu şehirlerinin üzerinde bulunduğu uluslararası ticaret yolu, her çeşit malın alınıp satıldığı büyük bir Pazar konumu kazanmıştır.

Artuklular döneminde siyasi ve askeri faaliyetler ile sosyal ve kültürel hayatın gelişmesi için köprüler yapılmıştır. Bu köprüler, ticari faaliyetlerin artmasına olumlu katkı sağlamıştır. Ayrıca Artuklu şehirlerinde yetiştirilen tarım ürünleri ve üretilerek işlenen madenler, imal edilen el sanatları ülke içinde tüketilmenin yanında ihraç ile ekonomik gelire dönüşmesi için Van Gölü ve Dicle nehri üzerinde ulaşım ve nakliye araçları kullanılmıştır.

Artuklu beyleri, yerleşim merkezlerindeki bakır ve bronz atölyelerin ihtiyaç duyduğu maden üretimini teşvik etmek için ellerinden gelen çabayı göstermiştir. Artuklular, Ergani ve Maden'i ele geçirdikten sonra, kendilerinden önce işletilmekte olan maden ocaklarındaki üretimi artırmakla yetinmeyip, yeni maden ocaklarının keşfedilmesini ve işletilmesini de teşvik etmiştir. Artuklular zamanında Hısn-ı Keyfâ, Cizre ve Mardin'de bulunan bronz ve bakır atölyelerinde üretilen eşyalar, ihraç malı gelir getiren ürünler olmanın dışında Güney Doğu Anadolu ile Kuzey Mezopotamya arasında kültür ve sanat eserlerinin derin etkileşimini yansıttığı gibi ticari hayatın farklı bir boyutunu da ortaya koymuştur.

Artuklu ülkesinde oluşan güven ve huzur ortamı içerisinde ivme kazanan ticari faaliyetler sayesinde iktisadî büyüme ile orantılı olarak sosyal refah, ilmî hayat ve kültürel müesseseler artmış, şehirler kamusal mimarî eserlerle donatılmıştır. Artuklu ülkesi ticari faaliyetler sebebiyle zengin, halk düşük vergiler sebebiyle mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşamıştır. Artuklu beyleri, ekonomik hayatın canlılığının bir sonucu olarak elde edilen gelirlerin büyük bir kısmını ülkenin imarına harcamışlardır. Bunun sonucunda Artuklu ülkesinde ilmî, dinî ve toplumsal hayata hizmet eden pek çok eser inşa edilmiştir.

Kaynakça

- Abû'l-Farac (1987). *Abu'l-Farac Tarihi*, II, (Çev Ömer Rıza Doğrul), C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Acar, A. (2006). "Arap Coğrafyacılarına Göre Mardin (X-XIV. Yüzyıllar)", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (Mardin, 26-28 Mayıs 2006), İstanbul: 81-95.
- Ağarı, M. (2007). *Kazvîni'nin Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd'ı (İnceleme ve Değerlendirme)*, İstanbul.
- Ak, R. (2008). "Mardin Artuklu Devletinin İktisadî Hayatı (1102-1409)", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri* (Mardin, 25-27 Ekim 2007), İstanbul.
- Alican, M. (2013). "Artuklular Döneminde Meyyâfârikîn (Silvan)", *History Studies*, 5 (5): 1-18.
- Ali Emîrî Efendi, (1325). "Amid Şehrinde Vaktiyle Bir Milyon Kırk Bin Cild Kitabı Hâvi Casim Bir Kütüphane", *Amid-i Sevdâ*, 10 Mart 1325 (23 Mart 1909), III: 33-38.
- Alptekin, C. (1991). "Artuklular", *DİA*, III, İstanbul: 415-418.
- Alptekin, C. (1992) "Artuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VIII, İstanbul: Çağ Yayınları.
- Altun, A. (1991). "Artuklu Sanatı," *DİA*, III, İstanbul: 418-419.
- Artuk İ. ve Artuk C. (1993). *Artukoğulları Sikkeleri*, İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Aslan A., (2008) "Artuklular Zamanında Düneysir (Kızıltepe)'de Arap Edebiyatı Çevresi", *Harran Ünivrsitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.20.
- Aydın S., Ünsal S., Emiroğlu K. ve Özen O. (2001). *Mardin: Aşiret, Cemaat, Devlet*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Barbaro, J. (2009). *Anadolu ve İran'a Seyahat*, (Çev. Tufan Gündüz), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Başak, O. (2005). "Diyarbakır'da Maden Sanatının Gelişimi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 15, s. 53-68.
- Belli, O. (2006). "Mardin'de Geleneksel Üretim Yapan Bakır ve Bronz Atölyeleri", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (Mardin, 26-28 Mayıs 2006), İstanbul: 183-210.
- Beysanoğlu, Ş. (1962). *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, İstanbul: Şehir Matbaası.
- Beysanoğlu, Ş. (1996). *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi*, I, Diyarbakır.
- Bulduk, A. F. (1999). *Mardin Tarihi*, (Haz. Burhan Zengin), Ankara.
- Cahen C., "Artukids", *EI²*, I, 662-667.
- Çevik, A. (2002). *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Dalkılıç, N. ve Halifeoğlu F. M. (2010). "Diyarbakır Merkez ve İlçelerinde Yer Alan Tarihi Köprüler," *I. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Sempozyumu Bildirileri*, (25-27 Mayıs 2009), (Ed: Y.Öztürk-K. Haspolat), Ankara: 371-379.
- Demirkent, Işın, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118), C.I, TTK Yayını, Ankara 1990.
- Dolapönü, Metropolit Hanna (1972). *Tarihte Mardin*, İstanbul: Hilal Matbaacılık.
- Durmuş, E. (2004). "XII. Yüzyılda Diyarbakır'da Bir Türk Beyliği "İnaloğulları", *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu Bildiriler*, (Diyarbakır, 20-22 Mayıs 2004), Diyarbakır.
- Göyünç, N. (1994). "Diyarbakır", *DİA*, C. IX, İstanbul 1994, s. 464-469.
- Gül, M. (2008). "Artuklu Ekonomisi ve Kaynakları", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, (Mardin, 25-27 Ekim 2007), C.II, Mardin.
- Haspolat, Y. K. (2013). *Diyarbakır Ekonomi Tarihi-1*, İstanbul: Dicle Üniversitesi Yayınları.

- Hillenbrand, C. (1981). "The Establishment of Artuqid Power in Diyār Bakr in the Twelfth Century", *Studia Islamica*, (54): 129-153.
- Hillenbrand, C. (1991). "Mayyāfārikīn" *EI*, VI, Leiden: 930-931.
- İbn Battūta (2000). *Tuhfetü'n-Nazzar, (İbn Battūta Seyahatnamesi)*, (Çev. ve Notlar A.Sait Aykut), İstanbul.
- İbn Cübeyr (2008). *Endülü's'ten Kutsal Topraklara Seyahatname*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbn Hallikân (1280). *Vefayātu'l-Ayân ve Enbâü Ebnâi'z-Zaman mimmâ Sebete bi'n-Naql evi's-Semâ ev Esbetehü'l-Ayân*, (Çev. Rodosîzâde Muhammed), II, İstanbul: Tab'hane-i Âmire.
- İbn Şeddâd (1978). *el-Alâku'l Hatira fi Zikri Tarihi Şam ve'l-Cezire*, C.III/2, Dımaşk.
- İbnü'l-Ezrak (1987). *Tarih-i Meyyâfārikīn ve Amid Artuklular Kısmı*, (Nşr. ve Türkçe terc. Ahmet Savran), Erzurum.
- İbnü'l-Fakih (1996). *Kitabu'l-Buldan*, (Thk. Yusuf el-Hadi), Beyrut.
- İstahrî (1961). *Kitabu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Nşr. M. Câbir Abdülâl el-Hînî), Kahire.
- İpek, A. (2008). "İslâm Coğrafyacılarının Gözüyle Artuklu Merkezleri", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri* (Mardin, 25-27 Ekim 2007), Mardin.
- Kalkaşendî (1987). *Subhu'l-A'sâ*, Kahire, (Nşr. M.Abdürresûl İbrahim, Thk. M. Hüseyin Şemseddin), Kahire 1912-1919, Beyrut.
- Katip Ferdi (2006). *Mardin Artuklu Melikleri Tarihi*, (Nşr. Ali Emiri, Haz. Y. Metin), İstanbul.
- Kesik, M. (2018). *Anadolu Türk Beylikleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Köprülü, M. F. (1978). "Artukoğulları", *İA*, I, İstanbul: 617-625
- Marco Polo (1971). *Marco Polo Seyahatnamesi*, (Yay. Filiz Doküman), İstanbul.
- Metsopski, T. (2009). *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, (Türkçe terc. Gürsoy Solmaz), Ankara.
- Nayır, Ş. (2010). *Artukluların Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayatı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Okumuş, E. (2008). "Artuklularda Din Toplum İlişkileri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, VII (26): 235-251.
- Ömer b. İlahmış, *Tarihu Düneysir*, Tah. İbrahim Salih, Dımaşk 1992
- Özaydın, A. (2006). "Zekariyyâ el-Kazvinî'nin Âsârü'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd Adlı Eserlerinde Anadolu'nun Tarihi ve Coğrafyasıyla İlgili Konular", *Sosyoloji ve Coğrafya*, (Kitap 15), İstanbul.
- Özer, M. H. (2008). "Artuklu Devletinde Önemli Ticaret Yolları ve İktisadî Etkileri", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri* (Mardin, 25-27 Ekim 2007), II, Mardin.
- Sarıbyık, M. (2006). "XIII. Yüzyılda Bir Ticaret ve Kültür Şehri Olarak Kızıltepe / Koçhisar / Düneysir", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (Mardin, 25-27 Ekim 2007), İstanbul: 599-606.
- Sevim, A., (1962), "Artukoğlu İlgâzi", *Belleten*, XXVI/104, s.649-691.
- Sevim, A., (2000), "İnaloğulları", *DİA*, C.XXII, İstanbul, s. 257-258.
- Sevim, A., (2009), "Sökmen b. Artuk", *DİA*, C.XXXVII, İstanbul, s. 392-394.
- Spuler, B. (1957). *İran Moğolları Tarihi*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara.
- Streck, M. (1979), "Düneysir", *İ.A*, III, s. 664.
- Şeşen, R. (1971). "İmad al-din al-Katib al-İsfahani'nin Eserlerindeki Anadolu Türkleriyle İlgili Bahisler", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara
- Şeşen, R. (1985). *İslâm Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara.

- Şümeysâni, H. (1987), *Medinetü Mardin mine'l-fethi'l-Arabi ila sene 1515m. / 921h.*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut.
- Tızlak F. (2002), "Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik" *Türkler*, VII, Ankara.
- Turan, O. (1993). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul.
- Turan, O. (2004). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Usta, A. (2002). "Artuklular", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.VI, s. 471-483.
- Vâth, G., (1999), "Artuklu Beyliği'nin Yönetimi", Türkçe terc. Mehmet Ersan, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir, s.233-260.
- Yakut el-Hamevî, (1990). *Mu'cemu'l-Buldan*, (Nşr. Ferîd Abdülazîz el-Cündî), Beyrut.
- Yinanç, M. H. (1963). "Diyarbakir", *İA*, III, İstanbul: 605-626.

Anna Seghers'in Yedinci Şafak adlı Romanında Toplama Kampı ve Şiddet Olgusu*

Concentration Camp and Violence Phenomenon in Anna Seghers' Novel The Seventh Cross

Arş. Gör. Cihan TUNCER¹

Özet

Bu çalışmada Alman Edebiyatı yazarlarından Anna Seghers'in Yedinci Şafak adlı yapıtı şiddet bağlamında ele alınmıştır. Yapıtlarının genelinde Nasyonal Sosyalizm dönemi başta olmak üzere yaşadığı dönemin sosyal çalkantılarını kaleme alan yazar, bu yapıtında Nazi dönemi toplama kampı gerçeğine eğilmiştir. Edebiyatın bir misyonu olduğu düşüncesinden yola çıkarak yapıtlar veren yazar, okurunu dönemsel gerçeklerle yüzleştirmeye ve bilinçlendirme amacındadır. Yedinci Şafak romanında da yazar, aynı düşünceden hareketle toplama kampı ve şiddet üzerinden Nasyonal Sosyalizm dönemindeki insanların ruh dünyasına ayna tutar. Seghers, otoriteden aldığı güçle kendine yabancılaşan, rejim karşıtı her kesime orantısız şiddeti normal olarak içselleştiren sadist Nazi sempatanlarının karşısına toplumun farklı kesimlerinden Nazi karşıtlarını konumlandırarak dönemi olanca gerçekliği ile okuyucuya aktarır. Çalışmada yazarın Yedinci Şafak adlı yapıtında işlediği toplama kampı ve şiddet olgusuna, sosyolojik ve psikolojik açıdan bir okuma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anna Seghers, yedinci şafak, toplama kampı, çıplak hayatlar, ölümcül kimlikler

Makale Türü: Olgu sunumu

Abstract

This study explores The seventh Cross written by Anna Seghers, one of the writers of German Literature within the framework of violence. The writer, who usually reflects the social turbulence of the period in which she lives and particularly the period of National Socialism, handles the reality of concentration camps during Nazi period. The writer, who produces works based on the idea that literature has a mission, has the purpose of confronting her readers with the facts of the related periods and raising their awareness about those facts. Starting from the same idea, she mirrors the spiritual world of the people living in the period of National Socialism through focusing on concentration camps and violence in her work called The seventh Cross. Seghers narrates the Nazi period with all its reality to her readers by positioning anti-Nazi people from different sections of the society in opposition to the sadistic Nazi sympathizers who become alien to themselves through the power they get from the authority and who normally internalize unproportional violence towards each anti-regime section. In this study, the phenomena of concentration camp and violence that are circulated within the author's The Seventh Cross have been sociologically and psychologically analyzed.

Key Words: Anna Seghers, the seventh cross, concentration camp, bare life, mortal identities

Paper Type: Case report

* Bu makale, "Anna Seghers'in Seçilmiş Yapıtlarında Öteki ve Ötekileştirme" adlı doktora tezinden üretilmiştir

¹ Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, cihantuncer@ardahan.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1185-5330>

Giriş

Anna Seghers (1900- 1983) hem anne tarafı hem de baba tarafı Yahudi kökenli olan bir ailede dünyaya gelir. Yazarın ailesi Yahudilik bilincine sahip olmasına rağmen, Alman kültürünü benimsemiş, bir bakıma kültürel açıdan asimile olmuş bir yapıya sahiptir (Romero, 2000: 11-17). Almanlarla benzeşen, yalnızca inanç yönünden Almanlardan ayrılan bir aileye mensup olmasına rağmen kendi ve yakınları, Hitler döneminde kaçınılmaz bir biçimde deyim yerindeyse Yahudi olmanın bedelini ödemek zorunda kalır.

1929 yılında “St. Barbaralı Balıkçıların Ayaklanması” adını taşıyan yapıtıyla Kleist Ödülü’ne layık görülen yazarın yazınsal kariyeri Hitler’in iktidara gelmesinin ardından sekteye uğrar. Kısa süreli tutuklanmanın ardından başta İsviçre olmak üzere Zürih ve Paris’te sürgün yaşamı sürdürmek zorunda kalır. 1933 yılında bir yandan siyasi nedenlerden ötürü yapıtları yasaklanırken diğer yandan birçok meslektaşı gibi varlıklarına el konulur (Ziegler, 2010: 250). Anne ve babası da Hitler Döneminde benzer trajedileri yaşamak zorunda kalır. Romero, yazarın ailesinin yaşadığı trajediden şu şekilde bahseder:

1938 yılının sonuna doğru iyice kötüye giden Almanya’da 1939 yılında olaylar iyice çığırından çıkmaya başlamıştır. Kasımın 9’unu 10’una bağlayan gecede yani Kristal Gece’de (Kristallnacht) yaşananlar Seghers’in ailesini de vurmuştur. Reiling ailesine ait işyerine zarar verilmiş, aile evlerini vermek zorunda bırakılmıştır. Ziyet eşyalarını ve gümüşlerini 138,60 Mark mukabilinde Mainz emniyet sandığına (Mainzer Pfandhaus) teslim etmek zorunda bırakılmışlardır. İşyerlerini ise 8 Mart 1940 tarihinde düşük fiyat karşılığında satmışlar, ancak daha sonraları işyerinin satış mukavelesinde ismi geçen kişiye değil, işyeri komşuları olan bir fırıncıya satıldığını öğrenmişlerdir (Romero, 2000: 38-41).

Seghers, edebiyatla uğraşmanın sadece yazmaktan ibaret olmadığını edebiyatın topluma yön verme, dönüştürme işlevi olduğunu savunur. Yazar için edebiyat ve politika iç içe geçmiş ayrılmaz bir bütündür. Yapıtlarında yaşanmışlıkları okuyucuya sunmayı önceleyen Seghers, yaşamın bütün aşamalarında daha iyi bir gelecek inşa edilebileceği fikrini içselleştirmiş bir yazardır (Kirchleitner, 2010: 51-53). Yapıtlarının çoğunda Nasyonal Sosyalizm dönemini ele alan yazar, *Yedinci Şafak*’ta ailesinin de yaşadığı toplama kampı ve şiddet konusunu işlemiştir.

1933 yılından başlayarak süregelen Hitler rejimin yıkımlarını yapıtlarında sıkça konu edinen yazar, bu romanında da dönemin faşist Almanya’sından bir kesit sunar. Nasyonal Sosyalistlerin ötekileştirdiği kişilerin bir kamptan kaçış hikâyelerini, varoluş mücadelelerini ele alır ve olanca gerçekliğiyle okuyucuya sunar. Roman, Westhofen toplama kampından kaçan yedi tutuklu için hazırlanan yedi adet ağacın² kesilmesi ile başlar. Söz konusu ağaçlar, kaçan her bir tutuklu için, onları bekleyen cezanın, daha doğrusu ölümün habercisidir. Romanın sonuna doğru kaçaklardan başkışı Georg Heisler hariç hepsi bir şekilde yakalanır veya yaşamını yitirir. Romandaki şahıs kadrosu-kaçaklar- toplumun farklı kesimlerini

---

² Seghers’in romanı adını kaçaklar için kurulan haç şeklindeki darağacından alır. Bu bağlamda romanın adlandırılmasında simgesel bir unsurun-darağacı-kullanıldığı söylenebilir. Romanın orijinal başlığı “Der siebte Kreuz”dur, Kreuz kelimesinin Türkçedeki karşılığı “haç”tır ancak roman Türkçeye “Yedinci Şafak” olarak çevrilmiştir. Tepebaşı, roman adlandırmasında figürlerden, olaylardan, mekânlardan, zamandan, simgelerden yola çıktığının altını çizer. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Tepebaşı, 2012, s.24-25

yansıtan bir profile sahiptir; Yahudi, karşıt görüşlü politikacı, çiftçi, sirk artisti vb. Yazar bu romanında Nasyonal Sosyalistlerin toplama kampındaki mahkûmlara karşı ötekileştirici tutumuna ayna tutar. Romanda ayrıca dönemin insanların da görünürde toplama kampında olan insanlara karşı olumsuz bir tavır sergilediğine dikkat çekilir. Ancak bu olumsuz tavrın, insanların Nazilerle karşı karşıya gelmekten dolayı yaşadıkları tedirginlikten veya baskıların kendilerine yönelmesinden dolayı yaşanan endişeden kaynaklandığının altı çizilir. İnsanlar kendilerini korumak için adeta bir tür suskunluk sarmalının içerisine girmişlerdir.

Yazar, Nasyonal Sosyalizm döneminin yıkıcılığının yalnızca bir parçası olan toplama kampı gerçeği üzerinden dönemin olumsuzluklarını kaleme aldığı *Yedinci Şafak* romanında aynı zamanda umuda, cesarete ve zafere de göndermede bulunur. Romanda bütün zorluklara rağmen başkışı Georg Heisler kaçmayı başaran tek kişi olarak belirir, bu başarı Nasyonal Sosyalizme karşı kazanılan bir sembolik zafer niteliğinde olup yazarın edebi stratejisinin bir parçasıdır (Tuncer, 2017: 108). Böylece Seghers yapıtlarında yarattığı cesur kahramanlarla insanlara faşizme karşı mücadele ve direniş çağrısında bulunan ve toplumda zayıflayan umutları tekrar filizlendirmeye çabalayan bir yazar olduğunu kanıtlar.

Bir “Dönüşüm” Mekânı Olarak Yedinci Şafak’ta Toplama Kampı

Otoriteler tarafından insanlara düzeni sağlama adına verilen yetkilerin, diğer insanlar üzerinde psikolojik açıdan tahrip edici sonuçlara neden olduğu deneysel³ olarak saptanmıştır (Kağıtçıbaşı, 2014: 78). *Yedinci Şafak*’ta otorite-Nasyonal Sosyalizm Rejimi- tarafından yetkilendirilen kamp komutanı Fahrenberg, komiserler Fischer ve Overkamp, teğmen Bunsen ve Zillich sadist eğilimler gösteren, aidiyeti teke indirgeyen, baskıcı kişilikleri temsil ederler. Amaçlarını aşan tarzda sergiledikleri şiddet, mahkûmların yaşamları üzerinde söz sahibi olma arzusuyla paraleldir. Kampta düzeni sağlama adına sergiledikleri davranışlar dizginlenemeyen bir şiddet formuna dönüşmüştür.

Romanda şiddet, kamp görevlileri açısından yaptıkları işin ayrılmaz bir parçası olarak öne çıkar ve Öteki’ne-mahkûmlara-karşı kullanılan bir zihinsel dönüştürme aracı niteliğindedir. *Yedinci Şafak*’ta ilk olarak yakalanan ve fiziksel şiddete maruz kalan Beutler adlı Yahudi tüccardır. Yakalanan ilk bu ilk kaçağa uygulanan şiddetten dolayı kamp komutanı Fahrenberg’in söylemleri zihniyetini ortaya koyma açısından önemlidir:

Ele geçirmekten bu anlaşılıyor demek? Gerçekten kutlanacak bir başarı. Adanı sorguya çekebilmemiz için, böbreklerini, husyelerini ve kulaklarını düzeltsinler diye birkaç uzman doktoru en kısa zamanda buraya çağırmanız gerekecek herhalde! Diyecek yok bu kafadaki insanlara, gerçekten kutlanmaya değer bir başarı doğrusu! (s. 40)

---

³ Zimbardo’nun Stanford Hapishane Deneyi bir sosyal etki deneyidir. Deneyin gerçekleştirilmesi için, 24 sağlıklı kişiye mahkûm ve gardiyan rolü verilmiş ve bireylerin rollerini yerine getirmeleri istenmiştir. Sosyal etki niteliğinde olan bu deneyde gardiyan rolü verilmiş olanlara ne yapmaları gerektiğine dair herhangi bir direktif verilmemiş ve yalnızca hapishanede düzeni sağlamaları söylenmiştir. Mekân olarak Stanford Üniversitesi bünyesindeki Psikoloji bölümünün bodrum katı kullanılmıştır. Deney için öngörülen sürenin iki hafta olarak öngörülmesine rağmen, gardiyan rolünü üstlenenlerin rollerini aşırı benimseyerek sadist eğilimler sergilemelerinin ardından “tehlikeli bir durum oluşturma riski gösterdiği” saptandığından araştırmacılar tarafından deneye altıncı gününde son verilmesi kararlaştırılmıştır. Bk. Kağıtçıbaşı, 2014, s. 77

Fahrenberg, mahkûmlara duyduğu nefret ve öfkeyi şiddetle dışa vururken adeta bir güç doyumu yaşar. Ayrıca kendileri-daha doğrusu Nazi rejimin ideolojisi ile-ters düşüklerinden dolayı mahkûmların şiddeti hak ettikleri düşüncesini taşır. Sadist kişiliklerinin yanı sıra aslında kamp komutanı ve komiserlerin şiddete olan eğilimleri, onların kendileri gibi düşünmeyen ötekileri yok sayan, onlara yaşam hakkı tanımayan “ölümcül kimlikleri”⁴ ile ilintili bir duruma işaret etmektedir.

Kamp görevlilerinin söz konusu “ölümcül kimlikleri”, onlardaki yabancılaşmaya işaret eder. Fromm, yabancılaşmadan bahsederken düşünce, umut ve kimlik yabancılaşmasına vurgu yapar. Düşünce yabancılaşması⁵ ile kendi düşüncelerinin yerine dayatılan başka düşüncelerin benimsenmesi kastedilir. Beynini kamuoyunun putlarına, iktidara ve siyasal bir lidere aktaran birey, kendi düşüncelerine yabancılaşır. Çünkü bilgelik ve tanrılık sıfatı yakıştırmaları ile birey bunların -putların, iktidarın, liderlerin- kendi düşüncesini yansıttığı yanlışlığı içindedir, beynini bu putlara rehin bırakır, kendini de köle yapar. Böylelikle kendine ait duygu ve düşünceleri başkalarına aktaran birey kendi kimliğine yabancılaşır. Kendi kimlik duygusundan ve benliğinden uzaklaşan birey sonuçta, kişilik bütünlüğünü yitirir ve kendi içinde çözümler yaşamaya başlar. Fromm, her nevrozun bir yabancılaşma sonucu olduğunu varsayar. Fromm'un bu düşüncelerine göre yabancılaşma bireyin kendisinden kaynaklanır, çünkü kendi düşüncelerini dışlayan ve tutkuların tutsağı olmakla zayıflık gösteren birey, kendini yabancılaştıran güçlerin egemenliği altına girmeyi kabullenir (Fromm, 1992: 68-70). Nazizm'i putlaştıran ve aldıkları emirleri fazlasıyla yerine getiren kamp görevlileri romanda kendilerine yabancılaşmış bireyler olarak belirirler. Nazizm düşüncesini putlaştıran ve ilahi buyruklar olarak içselleştiren kamp görevlileri kimliksel bağlamda kendilerine yabancılaşmış, kendilerini katillerin-Nazilerin-yandaşına dönüştürmüş bireylerin temsilcileri konumundadır.

“Ölümcül kimliklerin” ruh dünyasını tasvir etmesi açısından Zillich figürü romanda önemli bir yere sahiptir. Dönemin antisemit ve *ideolojik olarak koşullanmış bireyini*⁶ karakterize eden Zillich, romanda yaşamının tamamını savaşa ve insanlara acı çektirmeye adanmış olan hastalıklı biri olarak ortaya çıkar. Zillich sosyal yaşamdan kopuk bir bireydir, eğlenmeyi ve diğer insanlarla diyalogu reddeder. Asosyal oluşu, şoven milliyetçiliği ve Yahudilere karşı tutumu, SA için seçilmesinde rol oynamış biridir. “*Bizimle gel Zillich*”, *dedi arkadaşları. “ Tam sana göre bir iş. Sen sağlam bir arkadaşındır, savaşçı bir ruhun vardır, milliyetçilik duyguların kuvvetlidir. Serserilere, bu rejime ve de Yahudilere de düşman olduğunuzu biliriz”* (s. 321). Normal bir yaşamı ve barışı reddeden tutumuyla Zillich, çocukluğundan beri sahip olduğu anlaşılabilir korkularını gidermenin tek yolu olarak savaşı

---

⁴ Ölümcül kimlikler; kimliği tek bir aidiyete-ideolojik, etnik, inançsal- indirgeyen, Öteki'ne karşı baskıcı, hoşgörüsüz, katı bir tutumu benimseyen kimliklerdir. Bu kimlikler çoğu zaman kendi kendilerini yok eden, çoğu zaman katillere ya da katillerin yandaşlarına çeviren kimliklerdir. Aynı topluluğa ait olanlar “bizimkiler” olurken, karşı taraf ise hain, dönümlükle suçlanan “Öteki” olur. “Bizimkilerin” bakış açısını esas alan kimliklerde “Ötekinin” herhangi bir değeri ise yoktur. Bk. Maalouf, 2014, s. 30

⁵ Şahin, düşünsel yabancılaşmadan “toplumsal” boyutuyla bahseder. Düşünsel olarak başlayan yabancılaşmayı, “kendilik değerlerine tutunamayı” olarak tanımlar. Bu tutunamayı, toplumu bir arada tutan ve yaşatan, insanı yücelten değerlerden uzaklaşmayı yansıtır. Düşünsel olarak yabancılaşmış hastalıklı bir yapıya bürünen toplumda ülküsel değerlerin Öteki olarak görülmesi söz konusudur. Ayrıntılı bilgi için bk. Şahin, 2013, s. 2317

⁶ Korkmaz, bu kişileri, özgür iradelerini yönetime devretmiş, düşünmeyen, kendine özgü öncelik hakları olmayan bireyler olarak tanımlar. İdeolojilerin kurbanı olarak betimlenen bu kişiler ussal ve niteliksel özelliklerinden ziyade niceliksel ve içgüdüsel özellikleri ile ideolojilerin ilgi alanındadırlar. Bk. Korkmaz, 2008, s. 97

ve şiddeti görmektedir. “*Kan karşısında başı döner, ama yeniden kan gördüğünde rahatlardı. Huzura bile kavuşurdu. Kendi damarlarından akarmışçasına yatışırdı. Akan kana bakar, kendini toparlar, oradan uzaklaştıktan sonra da rahat bir uykuya dalarlardı.*” (s. 322). Zillich’in şiddete yönelimi bir tür varoluşsal “boşluk” ve yaşamsal “tutunma noktalarının yoksunluğundan”⁷ kurtulma çabasıdır.

Romanda tutuklulara acı çektirmek, şiddetin değişik bir biçimi olarak göze çarpar. Foucault, azap ve acı çektirmenin iktidarlar açısından suçun temizlenmesine dair bir işlev üstlendiğini ifade eder. Foucault; “*Ceza amaçlı azap çektirme her bedeni cezayı kapsamına almamaktadır: o farklılaşmış bir acı üretimi, kurbanların damgalanmaları ve ceza veren iktidarın dışa vurumu için düzenlenmiş ayinsel bir çerçevedir ve hiç de ilkelerini unutarak tüm itidali kaybeden bir adaletin öfke bunalımının ürünü değildir. Azap çektirmenin aşırılıklarının içinde koskoca bir iktidar ekonomisi yer almaktadır*” (1992: 42) ifadelerini kullanır. Romanda mahkûmlara uygulanan fiziksel şiddet de bu bağlamda düşünüldüğünde, Nazi iktidarının tutsaklar üzerindeki egemenliklerini, mutlak güçlerini hissetme isteğinden ileri geldiği söylenebilir.

Yakalanma sürecinde şiddete maruz bırakılan diğer bir mahkûm ise Wallau’dur. Bu mahkûm yakalanıp kampa getirildiğinde komiser Fischer kamp komutanına dönerek “*Kantinden bir parça et getirseniz iyi olur... Şimdi karşınıza getirilecek adam yerine o et parçasını sorguya çekerseniz, daha olumlu sonuç alabilirsiniz*” (s. 190) ifadelerini kullanır. Yakalanan mahkûmun bu hali, Nazilerin muhalifler üzerindeki eziciliğinin somut bir kanıtını ve etkisizleştirici gücünün ete kemiğe bürünmüş biçimini betimlemektedir.

Otorite, şiddet ve baskı üçlüsünün bir bütünü parçaları olduğunu, devletin iç ve dış düşmanlara karşı kurulu düzeni koruma amacıyla şiddeti vazgeçilmez bir araç olarak gördüğünü ifade eden Arendt, şiddetin çoğu zaman iktidarın “önkoşulu” olduğunu ve iktidarın “peçe”den öte bir şey olmadığını altını çizer (Arendt, 1997: 53). Romanda Nasyonal Sosyalistlerin, insanlar üzerinde her türlü tasarrufta bulunma hakkını kendinde gördüğü vurgulanır. Bunlar insanları dizginleme, ölüm ve yaşamlarında dahi söz sahibi olma şeklinde kendini göstermektedir. Mahkûmlar kamp görevlileri tarafından işkencelerle yıldırılmaya, savundukları ilkelerden vazgeçmeye zorlanmaktadır. Baskılar ve işkencelere karşı koyanlar, direnenler ise bu davranışlarının bedelini hayatları ile ödemek zorunda kalır.

Toplama kampları, otoritelere yönelen tehditleri önleme amacını taşıyan mekânlardır. Bu bakımdan kamplar belirli suçları işleyenler için değil, sırf otoriteye yönelen tehdit unsurları için var edilmişlerdir. Agamben, kamplarda bireyin “siyasi statüsünden sıyrıldığını” ve “çıplak hayata indirildiğini”, otoritenin, insanları kendine teslim olmaya

---

⁷ Şahin, bireyin ontolojik yalnızlıktan kaçarak kendine tutunma noktaları bulma ve belirsizlikten kurtulma çabasını “*İnsanın kendi “ben”i ve “öteki ben”ine, doğaya, mekân ve zamana yabancı olması, ontolojik olarak onda yalnızlık ve özgür olma güçsüzlüğünü yaratır. İnsan bu durumda kendisi ve başkaları arasında bir seçim yapar. Bu seçim esnasında insan özgürlüğünü ekonomik, kültürel, dinî ve siyasi olarak sağlayamazsa kendini güvenlikten yoksun, sıkışmış ve kuşatılmış hisseder. İnsanın kendini tutunma noktalarından yoksun ve boşlukta hissetmesi, varoluşun ayrılmaz bir parçası olarak özgürlük ve özgür olma duygusunu çekilmez bir hale getirir. Bu durumda insan özgürlükten kaçarak kendini özgürlükten yoksun bırakır. İnsanın kendini özgürlükten yoksun bırakması, belirsizlik duygusundan kurtulup kendine yeni sığınak bulmasına da neden olur*” şeklinde ifade eder. Bk. Şahin, 2018, s. 99

zorlayarak; onların “kişiliklerini” ve “onurlarını”⁸ elinden aldığını ve yabancılaştırdığını ifade eder (Agamben, 2013: 199-204). Kamplar bu yönüyle düşünsel farklılıkların yok edildiği, dönüştürüldükleri mekânlardır. *Yedinci Şafak*'ta yazar bu duruma göndermede bulunur:

İki pencerenin arasındaki duvarda Führer'in resmi asılıydı ve Fahrenberg kafasında Führer'in kendisine iktidar vermiş olduğunu kurmuştu. Tam anlamıyla sınırsız değildi bu iktidar, ama neredeyse sınırsız sayılabilirdi. Yaşam ve ölüm arasında söz sahibi olma iktidarı. Az bir şey değildi... Başkalarını, davalarını satacak kıvama getirmişlerdi. Kimileri de başları bir daha kalkamamacasına önlerinde, iradeleri kökünden kırılmış olarak salıverilmişti. (s. 155)

Farklı sosyal tabakalardan kişilerin değişik nedenlerden ötürü toplama kampında bulunması, Nasyonal Sosyalist diktatörlüğünün eşgüdüm⁹ planının bir parçasıdır. Romanda sadece Ernst Wallau ve Georg Heisler gibi komünist partililer değil, farklı politik görüşe sahip insanlar, Belloni gibi sanatçılar, Eugen Pelzer gibi entelektüeller ve Aldinger gibi çiftçiler de tutuklanmıştır. 1933 yılında kurulmaya başlanan toplama kamplarının ilk mahkûmları siyasi muhalifler, komünistler, sosyal demokratlar, sendikacılar daha sonraki aşamada yani 1937 yılından itibaren varlığından memnuniyet duyulmayan Yahudiler, Sinti ve Romanlar, homoseksüeller, muhalif ruhaniler olmuştur. 1942 yılından itibaren de çalışma ve imha kampları ırksal temizlik için kurulmuş mekânlara dönüşürler (Elsner, 1999: 83). Yani tarihsel süreç içerisinde Nasyonal sosyalistlerin dışlayıcı tutumları sertleşerek artarken, toplama kampları da zamanla çalışma ve imha kamplarına dönüşmüştür.

Farklı sosyal tabakalardan kişilerin kamplarda bulunması durumu Foucault tarafından “ırkçılık” kavramı ile açıklanır. Foucault söz konusu ırkçılığı, “bir toplumun kendisi üzerinde, kendi öğeleri üzerinde, kendi ürünleri üzerinde uygulayacağı bir ırkçılık; toplumsal normalleştirmenin temel boyutlarından bir tanesi olacak, sürekli arınmaya dair, içsel bir ırkçılık” ifadeleriyle betimler. Ancak Foucault, burada bir ırksal grubun öteki ırktan olan bir gruba karşı değil, kendi ırkından olana-devletin kendi bireylerine-uyguladığı dışlama ve ayrımcılıktan söz etmektedir. Ayrıca ırkçılığı yapanın iktidarı elinde bulunduranlar ve normları belirleme önceliğine sahip olanlar olduğuna dikkat çekerken, iktidara göre normlara aykırı hareket edenlerin dışlanma ve ayrımcılıkla yüz yüze bırakıldığından ve iktidarın toplumu savunma adına kendinden olan bireylere karşı giriştiği mücadeleden bahseder (2002: 73-74). *Yedinci Şafak* romanında Foucault'un bahsettiği “içsel ırkçılık” kendine yer bulmaktadır. Çünkü kaçan mahkûmlar farklı politik eğilimlere, kökenlere sahip olmalarına rağmen Almanlardır. Naziler kendi öğelerine karşı bir savaşım içerisinde ve bu savaşımın temel nedeni ise bu üyelerin kendilerince “normlardan sapmış” olmalarıdır.

---

⁸ Gruen toplama kampı gerçeğine farklı bir yaklaşım getirerek, insanların fiziksel olarak imhasının yanı sıra Nazilerin asıl amaçlarının kendilerinde eksik olan, var olmayan insani özelliklerin yok edilmesi olduğunu altını çizer. Bu yüzden kendi gerçek kimlikleri olmayan Nazilerin, diğer insanları yok ederek aslında kendi içinde var ettikleri yabancıları öldürdüklerini ifade eder. Bk. Gruen, 2014, s. 39

⁹ Eşgüdüm Politikası veya Almanca Gleichschaltungspolitik; NSDAP ve 3. İmparatorluğun tek tipleştirme politikasını ifade etmektedir. 1933 yılından itibaren devletin o güne değin demokratik bir biçimde idare edilen bütün organlarının tamamen NSDAP ve İmparatorluğa aktarılmasıdır. Bir bakıma devletin ve toplumsal hayatın bütün alanlarına nüfuz etme ve hükmedilmesiyle nasyonal sosyalistleştirilmesidir. Geniş bilgi için bk. Kammer und Bartsch, 2006, s. 102-105

Toplumun bir kesiminin kendisi olamama ve kendini özgürce ifade edememesi durumunu, Neumann “Suskunluk Sarmalı” olarak tanımlar. Kavram toplumdaki ortak uzlaşının dışına çıkanların dışlanmakla tehdit edildiği ve dışlanma korkusuna sahip kişilerin azınlıkta oldukları düşüncesine kapılmasıyla kendilerini geri çektikleri, susmayı tercih ettikleri bir süreci işaret eder (Neumann, 1998: 234). Seghers, *Yedinci Şafak*’ta Hitler döneminde insanlar arasında hâkim olan bu türden bir “suskunluk sarmalına” göndermede bulunur.

Yedinci Şafak’ta Westhofen halkı kampın neden yanı başlarında yapıldığını anlamaya çalışırken, yakalananların maruz kaldığı kötü muamelelere tanık olur. Ancak yaşanan suskunluk sarmalından ötürü insanların şiddetle ıslahının planlandığı bu mekân hakkında olumsuz yönde konuşmak veya mahkûmlara yardım etmek, ağlamak, üzölmek hatta acımak hoş görülmez:

İlk tutuklular topluluğu nöbetçilerin kahkahaları ve tekmeleri arasında kampa getirilince Alwin’ler ve onların kafasındaki gençler de, daha ilk gün bu tekmelere ve alaylara katılmışlardı. İlk gece çığlıklar ve iki, üç kez patlamalar duyulduğunda da, çevredeki huzursuzluk iyice artmıştı. Kampa gelenleri düşünüp istavroz çıkartmışlardı. İşlerine gidiş yolu uzak olanlar, kısa bir süre sonra açıkta nöbetçilerin denetiminde çalışan tutukluları görmüşlerdi. İçlerinden, “Zavallicıklar!” diye düşünenler olmuştu. Hemen ardından herkes bu adamların neden toprağı kazdıklarını merak etmeye başlamıştı. Yine o günlerde Lieblich’lı bir gemici, herkesin içinde kampa küfretmişti. Gemiciyi hemen tutup getirmişler ve içerde olup bitenleri görsün diye birkaç hafta kampa kapatmışlardı. Salıverildiğinde pek tuhaf bir görünüşü olan gemici, yöneltilen bütün soruları karşılıksız bırakmıştı. Bir römorkörde iş bulmuş, daha sonra da, arkadaşlarının anlattığına göre gittiğı Hollanda’da kalıp geri dönmemişti. Bütün köy şaşır kalmıştı o günlerde bu olaya. Bir defasında da iki düzine kadar tutuklu, Lieblich’tan geçirilerek kampa getirilmişti. Ama kamptan daha içeri adım atmalarından önce öğle feci bir görünüşleri vardı ki, görenlerin tüyleri ürpermiş, köydeki kadınlardan biri de gözyaşlarını saklamaksızın ağlamıştı. Gelgelelim aynı akşam yeni belediye başkanı, aynı zamanda halası olan kadını çağırılmış ve ona böyle herkesin ortasında ağlamakla yalnız kendini değil, ama bütün aileyi tehlikeye attığını söylemişti. (s. 95)

İnsanlarda “koru atmosferi” oluşturan ve “tehditkâr” bir çağrışım yapan toplama kampı bu yönüyle romanda duygusal mekân¹⁰ niteliğı taşıır. Seghers, kampın bir yandan tutsaklar için cezalandırma, işkence, şiddet mekânı olduğunu diğeri yandan orada bulunan halka da gözdağı verme amacını taşıdığını okuyucuya aktarır.

Romanda şiddet, Nazizm karşıtları mahkûmların savundukları ilkelerden ve değerlerden arındırılmasına, dönüştürülmesine ve tek tipleştirilmesine giden yolda araçsallaştırılır. Bu yolla farklılıklara yaşama hakkı tanınmaması ve yok edilmesi, gelecek nesillerin homojen bir yapıya büründürölmesi amaçlanır. Kamp Komutanı Fahrenberg’in dışlayıcılığı, iktidarın kendisinden olmayan insanlara karşı tutumunu yansıtmaları açısından önem taşıır:

---

¹⁰ Duygusal mekânla ilgili geniş bilgi için bk. Tepebaşı, 2012, s. 79-86

Hitler başa geçtikten sonra ilk aylarda ülkemizin her yanına dağılmış olan yüzlerce başkanımızı nasıl öldürmüşlerdi? Kimi açıkça kurşuna dizilmiş, kimi kamplarda işkence edilerek öldürülmüştü. İşte o korkunç sabah ilk kez içimizdeki derdi birbirimize aktardık. Kökümüze kibrit suyu ekliyorlar. Arkamızdan kimseyi yetiştirmemize zaman kalmadan bizleri yok edecekler. Tarihte böylesine kesin bir ayıklama görülmüş müdür acaba? Kendi kafalarına uygun kişilere yaşama hakkı tanıyan yepyeni bir ülkeyi nasıl kuracaklar acaba? Eski denemelerin sızamayacağı bir ülke. Savaşırken ölen olursa, bayrağı arkadan gelen alır, o da vurulunca bir başkası alır, bundan doğal ne olabilir ki? Gerçek anlamdaki özgürlüğü kimseye armağan etmezler! Ama anlamını öğrenemeyen bir kuşak nasıl bayrağı bizim ekimizden alıp yoluna devam edebilir? (s. 174)

Toplama kampı romanda aynı zamanda yeni nesillerin/çocuklar ve gençlerin ötekileştirildiği/zihinsel olarak kodlandığı mekân olarak karşımıza çıkar. Hitler Gençliği üyeleri toplama kamplarına getirilerek, mahkûmlar gösterilmekte, gençlerin rejim karşıtı kişilere karşı düşmanca duygulara sahip olmaları sağlanmaktadır:

Wallau getirildi kampa. Hitler Gençliği'ne üye çocuk yaştakileri dizmişlerdi iki sıra. Nefretle bakıyorlardı yakalanan kaçağa. İçlerinden tükürenler bile oldu. Efsanelerdeki hayvanlar tarafından emzirilen çocukları anımsamıştık. Evet, günün birinde kendi analarını parçalayacak olan birer yırtıcı hayvan olarak yetiştiriliyorlardı bu çocuklar. (s. 174)

Jean Paul Sartre; “Demek ki “başkası” hem varoluşum, hem de kendimi bilişim için gerekli. Nitekim benliğimin tanınması, içirimın ortaya çıkarılması başkasının da tanınmasına; beni düşünen, bana karşı ya da benim için bir şeyler isteyen bir özgürlük olarak onun da ortaya çıkarılmasına yol açıyor” (1985: 85) ifadeleri ile Öteki'nin varlığını kendini biliş-sınırlarını ve farklılıklarını ortaya koymada- için gerekli gördüğünün altını çizer. Bu bakış açısıyla romanda Nasyonal Sosyalistler ve mahkûmlar arasında özneler arası bir ilişkinin-karşılıklı farklılıklarının tanınması, bilinmesi- varlığından söz etmek olanaklı hale gelir. Hitler Gençliği üyelerinin toplama kampına getirilmesi ve rejimin kendi varlığı için ürettiği Ötekilerin teşhir edilmesi, söz konusu özneler arası ilişkiyi doğrulamaktadır.

Naziler kamptaki mahkûmları hastalıklı bireyler olarak görür. Kaçaklardan August Adlinger'in ölü olarak ele geçirilmesinin ardından Fahrenberg'in kamptaki diğer mahkûmlara hitaben; “Rejim aleyhinde olanların nasıl cezalandırıldıklarını görmektesiniz. Hükümetimiz korunacak vatandaşları korur, cezayı hak eden cezalandırmasını, yok edilecek olanı da yok etmesini bilir. Ülkemiz suçluların barınağı değildir. Alman halkı sağlıklı bir halktır. Sakatları yaşatmaz...” (s. 279) ifadelerini kullanır. Bu ifadeler Nazilerin farklılıklara, ötekiliklere karşı tahammülsüzlüğünü yansıtmakta, kendileri karşısında duran kişilerin-yarattıkları Ötekilerin- cezasının da ölüm olacağını açık biçimde belirtmektedir.

Toplama kamplarında bireylere boyun eğip eğmeme, özgürlüğünden vazgeçip geçmeme gibi tercihler yapmaları yönünde seçenekler sunulur. Bireylerin bir kısmı boyunduruk altına girmeyi, bazıları ise özgürlükleri için direnmeyi seçer (Frankl, 2009: 81). Mahkûmlardan başkışı Heisler'in ceza ve şiddete karşı alaycı bir tavırla karşılık vermesi, fiziksel olarak tutsak olsalar da düşüncelerini ve değerlerini teslim etmeyen bireylerin sembolik özgürlük zaferini göstermesi açısından önemlidir. Nitekim Heisler üzerinde denenen şiddet amacına ulaşmaz:

Bize güçlü kuvvetli bir insanın nasıl hemen ezilebileceğini göstermek için onu örnek seçtiler. Ama beklenenin tersi gerçekleşti. Bize bütün gösterebildikleri Georg gibilerine boyun eğdirecek bir gücün bulunmadığı oldu. Şimdi ona işkence ediyorlar hala, çünkü artık istedikleri onu öldürmek. Yüzündeki ifadeyle ve gülümsemesiyle çığına çevirdi karşısındakileri. Hele gözleri ve o gözlerindeki tuhaf noktacıklar! (s. 82)

Ölümcül kimliklerin/kamp görevlilerinin mahkûmlar üzerinde bu türden şiddet kullanarak psikolojik üstünlük kurma, etkisizleştirme ve köleleştirme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması yazarın edebi stratejisinin bir parçasıdır. Çünkü yaratılan yılmaz karakterlerle okura faşizme karşı direniş telkininde bulunmak onun sosyalist gerçekçi karakterinden kaynaklanır.

Sonuç

Nasyonal Sosyalizm döneminin insanlar üzerindeki sosyolojik ve psikolojik yıkımlarını ailesi ile birlikte yaşamak zorunda kalan Seghers, bu yapıtında toplama kampı ve dönemin dönüştürücü şiddetine ayna tutar. *Yedinci Şafak*'ta Naziler kendini özneleştiren, kimliği tek aidiyete indirgeyen, Ötekileri-Nazi Karşıtlarını- yok sayan tutumlarıyla *ölümcül kimlikleri* temsil ederler. Aidiyetlerinden ve eğilimlerinden soyutlanmaya çalışılan mahkûmlar *çıplak hayatlara* indirgenmek istenen nesne konumdadırlar. Kurmaca Westhofen kampı romanda bir yandan insanlara fiziksel ve psikolojik şiddetin uygulandığı, düşüncelerinden ve inandığı değerlerden uzaklaştırılmaya/dönüştürülmeye çalışıldığı mekân olarak belirirken diğer yandan insanlara “gözdağı verme” görevini üstlenir. Romanda, şiddet bunları gerçekleştirmede kullanılan en önemli araç olarak göze çarpar. Roman, Nasyonal Sosyalizm döneminde ötekileştirilen Nazi karşıtlarının varoluş mücadelesini ele alması itibarıyla önem taşır. Politika ve edebiyatın ayrılmaz bir bütün olduğunu benimseyen yazarın, Nazizm'e karşı direnişi telkin ettiği bu yapıtında özenle kurguladığı kurmaca kişilikleri-özellikle başkışı Heisler- önemlidir. Heisler'in başarı ile sonuçlanan kaçıışı, özgürlüğünü elde etmesi Nazilere, insanların yaşamlarını dört bir yandan kuşatan faşizme karşı sembolik bir değer taşır.

Kaynakça

- Agamben, G. (2013). *Kutsal insan*. (Çev: İ. Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Arendt, H. (1997), *Şiddet üzerine*, (Çev: Bülent Peker), İstanbul: İletişim Yayınları.
Elsner, U. (1999), *Anna Seghers: Das siebte kreuz*, Oldenburg: Schulbuchverlag.
Foucault, M. (1992), *Hapishanenin doğuşu*, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
Foucault, M. (2002), *Toplumunu savunmak gerekir*, (Çev: Şehsuvar Aktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Frankl, V. E. (2009) , *İnsanın anlam arayışı*, (Çev: Selçuk Budak), İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
Fromm, E. (1992) , *Yeni bir insan yeni bir toplum*, (Çev: Necla Arat), İstanbul: Say Yayınları.
Gruen, A. (2014) , *Wider den gehorsam*, Stuttgart: Klett-Cotta Verlag.
Kağıtçıbaşı, Ç. (2014), *Dünden bugüne insan ve insanlar*, İstanbul: Evrim Yayınevi.
Kammer, H. und Bartsch, E. (2006), *Jugendlexikon nationalsozialismus*, Berlin: Rowohlt Taschenbuch Verlag.

- Kirchleitner, I. (2010) , *Schauplatz exil: Schreiben und übersetzen als überlebensstrategie*, Saarbrücken: VDM Verlag.
- Korkmaz, R. (2008), *Aytmatov anlatılarında ötekileşme sorunu ve dönüş izlekleri*, Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Maalouf, A. (2014), *Ölümçül kimlikler*, (Çev: Aysel Bora), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Neumann, E. N. (1998). *Kamuoyu suskunluk sarmalının keşfi*, (Çev: Murat Özkök), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Romero, C. Z. (2000) , *Anna Seghers: Eine biographie 1900-1947*, Berlin: Aufbau Verlag.
- Sartre, J. P. (1985) , *Varoluşçuluk*, (Çev: Asım Bezirci), İstanbul: Say Yayınları.
- Seghers, A. (1976) , *Yedinci şafak*, (Çev: Ahmet Cemal-Hale Kuntay) , Değer Yayınları.
- Şahin, V. (2013). "Oğuz Atay'ın Romanlarında Toplumsal Yabancılaşma ", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9):2313- 2322
- Şahin, V. (2018). "Turgut Uyar'ın Şiirlerinde "Ben ve "Öteki"nin Özgürlük ve Kaçış İtkisi ", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11):97-122.
- Tepebaşı, F. (2012), "*Roman incelemesine giriş*", Konya: Çizgi Kitabevi.
- Tuncer, C. (2017). *Anna Seghers'in seçilmiş yapıtlarında öteki ve ötekileştirme*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Yaratıcı Drama Temelli Sınav Kaygısı İle Başetme Çalışmasının Özel/Üstün Yetenekli Öğrencilerin Sınav Kaygısına Etkisi

The Effect of Coping with Test Anxiety Study Based Creative Drama on Gifted Students' Test Anxiety

Prof. Dr. Zeynep KARATAŞ¹, Doç. Dr. Özlem TAGAY²

Özet

Bu çalışmada özel/üstün yetenekli lise öğrencilerinin sınav kaygısı puanları üzerinde yaratıcı drama temelli sınav kaygısı ile başetme çalışmasının etkililiğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın deney ve kontrol grubunu 2016-2017 eğitim öğretim yılında Bilim ve Sanat Merkezine devam eden 28 özel/üstün yetenekli lise öğrencisi oluşturmuştur. Bu öğrencilerden 14'ü deney (5 erkek, 9 kız) grubunda 14'ü kontrol grubunda (4 erkek, 10 kız) yer almaktadır. Çalışmada deney grubuna katılanlar gönüllülük esasına göre belirlenmiştir. Deney grubu ile 60 dakika süren 6 oturumluk yaratıcı drama temelli sınav kaygısı ile başetme çalışması yapılmıştır. Çalışmada 20 maddeden oluşan Sınav Kaygısı Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada ön-test, son-test, kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Yaratıcı drama temelli sınav kaygısı ile başetme eğitimi çalışmasına katılan deney grubu katılımcılarının ve bu uygulamaya katılmayan kontrol grubu katılımcıların son test puanları karşılaştırılmış ve sınav kaygısı son test puanlarında deney grubu lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Üstün yetenekli, sınav, sınav kaygısı, yaratıcı drama

Makale Türü: Araştırma makalesi

Abstract

In this study, it was aimed to investigate the effectiveness of the coping with test anxiety study based creative drama on scores of gifted high school students. Experimental and control group of the research comprised of 28 gifted high school students who attended Science and Art Center in the 2016-2017 academic year. Of these students, 14 were in the experimental group (5 males, 9 females) and 10 in the control group (4 males, 10 females). Participants in the study group were determined on a voluntary basis. With the experiment group, 60-minute 6-sessions test anxiety study based on creative drama was conducted. The Study Anxiety Scale consisting of 20 items was used in the study. Pre-test, post-test, control group semi-experimental design was used in the research. Participants of the experimental group participating in the test anxiety training study based on creative drama and participants in the control group who did not participate in this study were compared and there were significant differences in the test anxiety post-test scores in favor of the experimental group.

Keywords: Gifted, anxiety, test anxiety, creative drama

Paper Type: Research paper

¹ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi, zeynepkaratas1972@hotmail.com, Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0002-4532-6827>

² Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ozlemtagay@gmail.com, Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0002-9821-5960>

Giriş

Son yıllarda eğitimde bireysel farklılıklar daha çok dikkat çekmektedir. Bu farklılıklar duygusal, sosyal, gelişimsel alanda olabileceği gibi bilişsel alanda, zekâ ve yetenekler konusunda da olabilmektedir. Farklılıklar arttıkça öğrencilerin ihtiyaçları, ilgileri ve gereksinimleri de değişmektedir. Bu farklılıklara cevap verebilmek için öğretmenlerin öğrencileri çok iyi tanıması ve özelliklerini bilmesi oldukça önemlidir. Yapılan bazı çalışmalar özellikle özel/üstün yetenekli bireylerin özelliklerinin öğretmenler tarafından çok iyi tanınmadığını göstermektedir (Manning, 2006; Westberg ve Daoust, 2003). Özel/üstün yetenekli bireyleri tanımlamada kullanılan özel yetenekli kavramı zaman zaman üstün entelektüel özellik zaman zaman da üstün akademik beceri olarak ifade edilmiştir (Manning, 2006). Bazı araştırmacılar (Clark, 2002) ise çeşitli beyin fonksiyonlarının üstün olarak gelişmesi sonucu oluşan biyolojik bir durum olarak ortaya çıktığını ve bunun sonucunda da bilişsel alanda, akademik alanda, yaratıcılıkta, liderlikte ve sanatta farklılıkla kendini gösterdiğini belirtmektedir. Alan yazındaki ifadeler doğrultusunda MEB (2016) Bilim ve Sanat Merkezleri yönergesinde özel yetenekli bireyi yaşıtlarına göre daha hızlı öğrenen; yaratıcılık, sanat, liderliğe ilişkin kapasitede önde olan, özel akademik yeteneğe sahip, soyut fikirleri anlayabilen, ilgi alanlarında bağımsız hareket etmeyi seven ve yüksek düzeyde performans gösteren birey olarak tanımlamaktadır.

Toplumdaki normal gelişim gösteren bireylerde olduğu gibi özel yetenekli bireyleri de gelişimsel, sosyal, bilişsel ve kişilik özellikleri açısından tanımak gerekir. Bireyin kişilik özelliklerine de yansıyan kaygı son yıllarda insanın kişilik özellikleri ile ilişkili olarak en çok araştırılan kavramlardan birisi olmuştur. Kaygının karmaşık yapısı ve pek çok sebebin etken olması nedeniyle pek çok araştırmaya konu olmuştur. Bu çalışmaların bir kısmında kaygıyı etkileyen psikolojik faktörler bir kısmında çevresel faktörler bir kısmında kişisel faktörler bazılarında ise nörolojik faktörler ele alınmaktadır. Bu faktörlerin hangisi ele alınırsa alınsın kaygı evrensel bir durumdur ve zaman zaman olumlu etkiler yarattığı gibi yoğun yaşandığında da olumsuz bir takım sorunları da beraberinde getirir. Kaygı ile ilgili dikkat çeken ilk çalışmaları yapan ve daha sonra da bu çalışmalarını yoğunlaştıran Spielberger (1972), kaygıyı otonom sinir sistemi ile bağlantılı olarak fizyolojik reaksiyon eşliğinde bir durumun ya da olayın hoş olmayan bir duygu olarak algılanması olarak ifade edilen durumluk kaygı ve bireysel olarak çeşitli durumlarda tehdit ve tehlike algılama eğilimi şeklinde yaşanan sürekli kaygı olarak iki şekilde ele almıştır.

Sınav bilgi ve becerilerin ölçülmesi ya da değerlendirilmesi anlamına gelen bir durum olarak adlandırılmaktadır. Sınav kaygısı da bu durum ya da olay öncesinde ya da geçmişte yaşanmış herhangi bir durumdan kaynaklı olarak daha sonra ortaya çıkabildiği için durumluk kaygısının bir formu olarak değerlendirilmektedir. Çeşitli araştırmalarda sınav kaygısının öğrenciler arasında yaşanan yaygın bir durum olduğu ve öğrencilerin yaklaşık %30'unun sınav kaygısı yaşadığı belirtilmektedir (Nasser, 1994, Shaked, 1996, Akt. Lufi, Okasha ve Cohen, 2004). Sınav kaygısı yaşayan kişilerin kendileri ile ilgili olumsuz benlik algıları ve beklentileri olduğu, bu olumsuz benlik algısı ve beklentiler doğrultusunda kendini beğenmeme alışkanlıkları ve tutumları olduğu, kaygı uyandıran durumlara karşı korkularının olduğu, aşırı fizyolojik aktivitelerinin olduğu ve sınav öncesi ya da sınav esnasında bu aşırı uyarılmanın kişinin durum değerlendirmesini etkilediği belirtilmektedir (Spielberger, 1972).

Alan yazında sınav kaygısının, bilişsel, duyuşsal, fizyolojik olarak karmaşık çok boyutlu bir yapısı olduğu ve değerlendirme durumlarında davranışsal tepkiler olarak tanımlandığı (Hong, 1998) görölürken başka bir çalışmada sınav kaygısının endişe, gerginlik, bedensel belirtiler ve sınavla ilgisiz düşünceler olarak dört yapıda incelendiğı görölmektedir (Sarason, 1984). Ayrıca sınav kaygısı performansın ölçüldüğü ve değerlendirildiğı durumlarda gösterilen negatif duygusal ve bilişsel yanıt olarak da değerlendirilmektedir (Vogelaar, Bakker, Elliott ve Resing, 2016). Farklı bir çalışmada sınav kaygısı endişe ve duygusallık olarak ele alınmış (Liebert ve Morris, 1967) endişenin sınavla bağlı bilişsel sıkıntı olduğu, duygusallığın ise sınav esnasındaki fiziksel belirtileri (sinirlilik, korku, fiziksel rahatsızlık vs.) ifade ettiğı vurgulanmıştır.

Sınav kaygısının sadece normal bireylerde gözlenebilecek bir durum olduğu düşünölmektedir. Bu yüzden çoğu insan, üstün yeteneklilerin sınavlardan normal gelişim gösteren akranlarına göre daha yüksek puan alacaklarını düşünür, üstün yetenekli çocukların bir kısmı gerçekten de sınavlardan yüksek puanlar alabilirler. Ancak bir kısmı da standart testlerde kendisinden beklenen başarıyı gösteremezler. Yapılan araştırmalarda ortaya çıkan motivasyon eksikliği, mükemmeliyetçilik, aşırı düşünme, kendine aşırı güven, aşırı sınav kaygısı, dağınlık veya üstün yetenekliliğe eşlik eden farklı sorunlar bu farklılığa sebep olarak gösterilebilir (Özbay, 2013).

Alan yazında normal gelişim gösteren öğrencilerin sınav kaygıları ile ilgili yapılmış çok sayıda çalışma olduğu görölürken (Örn: Alyaprak, 2006; Akın ve Demirci, 2012; Başarır, 1990; Barrows, Dunn, Lloyd, 2013; Benson ve El-Zahhar, 1994; Çabulcuoğlu ve Gündüz, 2013; Demirci ve Erden, 2016; Dobson, 2012; Gençdoğan, 2006; Hong, 1998; Kaçan Softa, Ulaş Karahmetoğlu ve Çabuk, 2015; Liebert ve Morris, 1967; Lufi, Okasha ve Cohen, 2004; Öner, 1990; Rana ve Mahmood, 2010; Sarason, 1984; Spielberger, 1972; Ünalın, Çifçili, Dinç, Akman ve Topçuoğlu, 2017; Yıldız, 2007) özel/üstün yetenekli öğrencilerin sınav kaygısı ile ilgili gerçekleştirilen sınırlı sayıda çalışma olduğu görölmektedir (Beer, 1991; Goetz, Preckel, Zeidner ve Schleyer, 2008; Kirişçi, 2013; Konyalıoğlu, 2013; Mısırlı Taşdemir, 2003; Moore, 2006; Özbay, 2002; Ols, 2014; Uyanık, 2007; Wholuba, 2014; Vogelaar, Bakker, Elliott ve Resing, 2017; Zeidner ve Schleyer, 1999a; Zeidner ve Schleyer, 1999b). Sınırlı sayıda olan bu çalışmalar incelendiğinde ise çok azının (Konyalıoğlu, 2013; Pols 2014; Vogelaar, Bakker, Elliott ve Resing, 2017) özel/üstün yetenekli öğrencilerde sınav kaygısını azaltmaya yönelik deneysel çalışma olduğu görölmektedir. Alan yazında var olan bu eksikliği kapatmak, özel yetenekli bireyleri daha iyi tanımak, onların yaratıcılıklarını yaratıcı drama ile geliştirmek, sınav kaygıları ile başetmelerinde yol gösterici olmak, planlanacak diğer deneysel çalışmalara kaynak oluşturmak adına bu deneysel çalışma planlanmıştır.

Bu çalışmada özel/üstün yetenekli lise öğrencilerinin sınav kaygısı puanları üzerinde yaratıcı drama temelli sınav kaygısı ile başetme çalışmasının etkililiğinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Bu deneysel çalışmanın hipotezleri şunlardır:

1-Deney ve kontrol gruplarına katılan katılımcıların son testleri incelendiğinde sınav kaygısı puanlarında deney grubu lehine anlamlı bir azalma olacaktır.

2-Deney grubunun ön-son testleri incelendiğinde son test lehine sınav kaygısı puanlarında anlamlı bir azalma olacaktır.

1. Yöntem

Yaratıcı drama temelli sınav kaygısı ile başetme çalışmasının özel/üstün yetenekli öğrencilerin sınav kaygısına etkisini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada ön-test, son-test, kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır.

1.1. Katılımcılar

Araştırmanın deney ve kontrol grubunu 2016-2017 eğitim öğretim yılında Bilim ve Sanat Merkezine kayıtlı üstün tanısı almış 28 özel/üstün yetenekli lise öğrencisi oluşturmuştur. Bu öğrencilerden 14'ü deney (5 erkek, 9 kız) grubunda 14'u kontrol grubunda (4 erkek, 10 kız) yer almaktadır. Çalışmada deney grubuna katılanlar gönüllülük esasına göre belirlendiğinden gruplara atama seçkisiz yapılamamış ve katılımcılar cinsiyet açısından eşitlenememiştir.

1.2. Deneysel İşlem

Deney grubuna uygulanan yaratıcı drama temelli sınav kaygısı ile başetme atölye çalışması her biri ortalama 60 dakika süren toplam 6 oturumdan oluşmaktadır. Deney grubuna katılan öğrencilere uygulama öncesi süreç hakkında bilgi verilmiş ve bilgilendirilmiş onam formu uygulanmıştır. Kontrol grubuna ise herhangi bir uygulama yapılmamıştır. Her iki gruba ön-test ve son-test olarak 20 maddeden ve dört alt boyuttan oluşan sınav kaygısı ölçeği uygulanmıştır. Deney grubu ile gerçekleştirilen yaratıcı drama temelli sınav kaygısı eğitimi ilk oturumunda ilk olarak grup kuralları belirlenmiş ve üyelerin kendilerine ilişkin davranışsal amaçlar belirlemeleri sağlanmıştır. Daha sonra üyelerle tanışma etkinliği yapılmıştır. Bu tanışma etkinliğinde öncelikle her bir üye kendi isminin önüne isminin baş harfi ile başlayan bir sıfat ekleyerek önce sıfatı sonra ismini söylemiş diğer üye de önce o üyenin sıfat ve ismini sonra kendi sıfatını ve ismini söylemiş ve son üyeye kadar süreç böyle devam etmiştir. Son üye kendisinden önceki 13 üyenin sıfat ve ismini en son da kendi sıfat ve ismini söylediğinde etkinlik bitirilmiştir. Daha sonra her bir üyeye birer balon vererek üyelerin balonun bir tarafına kendi isimlerini yazmaları, diğer tarafına kendilerini temsil edebilecek istedikleri bir figürü çizmeleri istenmiştir. Sonra müzik eşliğinde balonları ile oynamaları müzik bittiğinde karşılarındaki üye ile göz göze gelerek ve balondaki figürü göstererek isimlerini bağırarak söylemeleri istenmiştir. Gruptaki her üye birbirleri ile karşılaşınca etkinlik sonlandırılmıştır. Son olarak her bir üyeye A4 kağıdı verilmiş A4 kağıdında 16 kare oluşana kadar ikiye katlamaları istenmiştir. Üyeler müzik eşliğinde her üyeye giderek her bir kutucuğa isimlerini ve onları temsil eden üç sıfatı yazmışlar daha sonra grup daire şeklinde oturarak ellerindeki kağıtları katlayarak kapatmışlardır. Daha sonra bir üye elindeki kağıdı açıp bakarak üç sıfat söylemiş ve hangi üye olduğu diğer üyeler tarafından tahmin edilmiştir. Her üye üç sıfat söyleyinceye ve bütün üyeler tahmin edilinceye kadar etkinliğe devam edilmiştir. İkinci oturumda grup üyelerine altı düşünce şapkası yaptırılmış ve her bir üyenin bu düşünce şapkalarını giyerek sınav ve sınav kaygısı ile ilgili yaratıcı düşünceleri sağlanmıştır. Üçüncü oturumda grup ikiye ayrılmış altı düşünce şapkası renklerini temsil eden renklerde fon kartonuna o düşünce şapkasını ifade eden sınav ve sınav kaygısı ile ilgili cümleler ve sorular yazılmış ve her bir

gruptaki üyelerin bu sorulara cevap vermesi istenmiştir. Daha sonra bu sorular ve cevaplarla ilgili bir hikaye yaratmaları istenerek bu hikayeleri canlandırmaları sağlanmıştır. Bu süreçte önemli olan sınav ve sınav kaygısı ile ilgili mantıklı ve gerçekçi düşüncelerini sağlamaktır. Dördüncü oturumda öğrencilere sınav ve kaygı hakkında bilgi verilmiş, sınav kaygısı ile başetme yöntemleri anlatılmıştır. Bu yöntemlerden hayalde rahatlatma, kasıp gevşeme egzersizleri, mantıksız düşünceleri farketme ve yerine mantıklı düşünceler koyma etkinlikleri ayrıntılı olarak uygulamalı gösterilmiştir. Beşinci oturumda etkili ve verimli ders çalışma teknikleri anlatılarak grup ikiye ayrılmış her bir gruptan etkili ve verimli çalışma ile ilgili bir drama yapmaları istenmiştir. Altıncı oturumda üyelere oturum başladıktan itibaren bu oturuma kadar amaçları doğrultusunda değerlendirme yapmaları istenmiştir. Daha sonra üyelere kendileri ağacın bir parçası olacak şekilde bir grup ağacı yaptırılmış ve diğer üyelere ve lidere söylemek istedikleri alınmış ve oturum sonlandırılmıştır.

1.3. Veri Toplama Araçları

Sınav Kaygısı Ölçeği: Benson ve El-Zahhar (1994) tarafından geliştirilen ölçeğin, Akın ve Demirci (2012) tarafından Türkçeye uyarlama çalışmasında 335 lise öğrencisi üzerinde yapılan DFA sonuçları ölçeğin dört boyutta toplandığını ve iyi uyum verdiğini göstermiştir ($\chi^2=332,20$, $sd=160$, $RMSEA=0,056$, $CFI=0,92$, $IFI=0,92$, $GFI=0,91$ ve $SRMR=0,051$) Ölçeğin iç tutarlılık güvenirlik katsayıları alt ölçekleri için sırasıyla (gerginlik, bedensel belirtiler, endişe, sınavlarla ilgisiz düşünceler) .78, .77, .71, .80 ve ölçeğin tamamı için .88 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin test-tekrar test güvenirlik katsayıları alt ölçekler için sırasıyla .75, .64, .74 ve .70, ölçeğin tamamı için .65 olarak bulunmuştur. Bu çalışmanın verileri üzerinde ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı sırasıyla; .80, .76, .75, .82 ve ölçeğin tamamı için .84 olarak hesaplanmıştır.

1.4. Verilerin Analizi

Süreç sonunda elde edilen verilerin analizinde gruptaki bireylerin sayısı dikkate alınarak non-parametrik testler kullanılmıştır. Deney ve kontrol gruplarına atanan katılımcıların ön testlerinde bir farklılık olup olmadığının belirlenebilmesi için Mann-Whitney U Testi yapılmış ve deney ve kontrol grubundaki katılımcıların ön testleri arasında bir farklılık bulunmamıştır (öntest toplam $U=55,00$, öntest gerginlik $U=60,50$, öntest bedensel belirtiler $U=38,50$, öntest endişe $U=68,00$, öntest sınavla ilgisiz düşünceler $U=53,00$, $p>0,05$). Deney ve kontrol gruplarının son testleri arasında farklılık olup olmadığını saptamak için Mann-Whitney U Testi uygulanmış ayrıca deney grubunun ön-son test karşılaştırması için ise Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi kullanılmıştır. İstatistiksel işlem sonuçlarını yorumlayabilmek için anlamlılık düzeyi 0,05 olarak kabul edilmiştir.

2. Bulgular

2.1. Birinci Hipoteze İlişkin Bulgular

Yaratıcı drama temelli sınav kaygısı ile başetme çalışmasına katılan katılımcıların kontrol grubundaki katılımcılara göre sınav kaygısı puanlarında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark olup olmadığını belirlemek için Mann Whitney U testi uygulanmış sonuçlar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Deney ve kontrol grupları sınav kaygısı son test puanlarına ilişkin Mann Whitney U test sonuçları

Sınav Kaygısı	Son Test	n	Sıra Ort.	Sıra Toplam	U	p
Toplam Puan	Deney	14	7,93	111,00	6,00**	0,000
	Kontrol	14	18,90	189,00		
Gerginlik	Deney	14	9,79	137,00	32,00*	0,025
	Kontrol	14	16,30	163,00		
Bedensel Belirtiler	Deney	14	7,71	108,00	3,00**	0,000
	Kontrol	14	19,20	192,00		
Endişe	Deney	14	9,93	139,00	34,00*	0,036
	Kontrol	14	16,10	161,00		
Sınavla İlgisiz Düşünceler	Deney	14	9,43	132,00	27,00*	0,011
	Kontrol	14	16,80	168,00		

*p<0,05, **p<0,001

Tablo 1 incelendiğinde yaratıcı drama temelli sınav kaygısı ile başetme çalışmasına katılan deney grubu ile bu uygulamaya katılmayan kontrol gruplarının sınav kaygısı son test puanlarının anlamlı derecede farklılaştığı görülmüştür (Toplam Puan U=6,00, p<0,001, Gerginlik U=32,00, p<0,05, Bedensel Belirtiler U=3,00, p<0,001, Endişe U=34,00, p<0,05, Sınavla İlgisiz Düşünceler U=27,00, p<0,05). Bu farklılık incelendiğinde sınav kaygısı puanlarında gözlenen düşüşün deney grubu son test puanları lehine olduğu saptanmış ve birinci hipotez kabul edilmiştir.

2.2. İkinci Hipoteze İlişkin Bulgular

Yaratıcı drama temelli sınav kaygısı ile başetme çalışmasına katılan katılımcıların, sınav kaygısı ön ölçüm puanları ile son ölçüm puanları karşılaştırmasında deney grubu ön test ve son test puanlarına Wilcoxon işaretli sıralar testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde yaratıcı drama temelli sınav kaygısı eğitimi atölyesine katılan deney grubu katılımcılarının ön test ile son test sınav kaygısı puanları karşılaştırıldığında, ön test ve son test puanları arasında anlamlı farklılıklar görülmüştür (Toplam Puan z=-3,316, p<0,01; Gerginlik z=-2,499; Bedensel Belirtiler z=-1,997; Endişe z=-2,399; Sınavla İlgisiz Düşünceler z=-2,223, p<0,05). Bu farklılık incelendiğinde sınav kaygısı puanlarında gözlenen düşüşün son test puanları lehine olduğu saptanmıştır. Bu durum altı oturum süren deney grubuna uygulanan yaratıcı drama temelli sınav kaygısı ile başetme çalışmasının etkili olduğunu göstermiş ikinci hipotez kabul edilmiştir.

Tablo 2. Deneş grubu ön test ve son test puanlarına uygulanan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları

Sınav Kaygısı	Ön-Son Test	n	Sıra Ort.	Sıra Toplam	z	p
Toplam Puan	Negatif sıra	0	0,00	0,00	-3,316**	0,001
	Pozitif sıra	14	7,50	105,00		
	Eşit	0				
Gerginlik	Negatif sıra	1	5,00	5,00	-2,499*	0,012
	Pozitif sıra	10	6,10	61,00		
	Eşit	3				
Bedensel Belirtiler	Negatif sıra	1	6,00	6,00	-1,997*	0,046
	Pozitif sıra	8	4,88	39,00		
	Eşit	5				
Endişe	Negatif sıra	1	2,50	2,50	-2,399*	0,016
	Pozitif sıra	8	5,31	42,50		
	Eşit	5				
Sınavla İlgisiz Düşünceler	Negatif sıra	2	3,00	6,00	-2,223*	0,026
	Pozitif sıra	8	6,13	49,00		
	Eşit	4				

*p<0,05, **p<0,01

3.Tartışma

Özel/üstün yetenekli lise öğrencilerinin sınav kaygısı puanları üzerinde yaratıcı drama temelli sınav kaygısı ile başetme çalışmasının etkililiğinin incelendiği bu çalışmada, yaratıcı drama temelli sınav kaygısı ile başetme çalışmasına katılan deneş grubu katılımcılarının ve bu uygulamaya katılmayan kontrol grubu katılımcıların son test puanları karşılaştırılmış ve sınav kaygısı son test puanlarında deneş grubu lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Ayrıca deneş grubu katılımcılarının ön test-son test sınav kaygısı puanlarında anlamlı bir farklılık bulunmuş ve sınav kaygısı son testlerinde azalma saptanmıştır. Elde edilen bu bulgular yaratıcı drama temelli sınav kaygısı ile başetme çalışmasının özel/üstün yetenekli lise öğrencilerinin sınav kaygısı puanlarını azaltmada etkili olduğunu göstermektedir. Bu durum katılımcıların sınav kaygısı ile başetmede yaratıcılıklarını kullanmalarından, aynı zamanda kendilerine verilen tartışma ve drama zamanlarını iyi değerlendirmelerinden, sınav kaygısı olduğunda ne yapmaları gerektiği ile ilgili başetme tekniklerini öğrenip oturum içerisinde uygulama şansı bulmalarından kaynaklanmış olabilir. Ayrıca bu çalışma öğrencilerin eğitimlerini sürdürdükleri yerde yani Bilim Sanat Merkezinde yapılmıştır. Çalışmanın öğrencilerin bildikleri bir yerde yapılması, özel/üstün yetenekli öğrencilerin yapılan etkinliklerde kendilerini ifade etme ve kendilerini yansıtmada konusunda rahat olmalarına ve yapılan çalışmada kendilerini rahat ve güvende hissetmelerine sebep olmuş ve yapılan çalışmanın etkili olmasına katkı sağlamış olabilir.

Özel/üstün yetenekli öğrencilerin sınav kaygılarını azaltmaya yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde Konyalıoğlu (2013) bilinçli hipnoz ve sınav kaygısı programının üstün yetenekli öğrencilerin sınav kaygılarını azaltmadaki etkilerini incelediği çalışmasında deneşsel işlem sonucunda bilinçli hipnoz çalışmasına katılan katılımcıların sınav kaygısı kuruntu ve duyusallık alt boyutları puanlarında anlamlı derecede azalma saptarken, sınav kaygısı programı uyguladığı grubun duyusallık alt boyutu puanlarında anlamlı derecede

azalma saptamış, kuruntu alt boyutu puanlarında ise istatistiksel açıdan anlamlı bir azalma saptamamıştır. Bu durumda hipnozun sınav kaygısını azaltmada etkili, sınav kaygısı programının ise kısmen etkili olduğunu belirtmiştir. Vogelaar, Bakker, Elliott ve Resing (2017) üstün yetenekli ve normal gelişim gösteren öğrencilerin sınav kaygısı üzerinde dinamik bir eğitim uygulamışlar ve bu eğitimin her iki grupta da sınav kaygısı puanlarını düşürmede etkili olduğunu saptamışlardır. Üstün yetenekli ve normal gelişim gösteren iki grup sınav kaygısı puanları açısından karşılaştırıldığında ise farklılık bulunmamıştır. Pols (2014), normal gelişim gösteren ve üstün yetenekli öğrenciler üzerinde uyguladığı deneysel programın sınav kaygısını düşürmede etkili olduğunu saptamıştır. Bu çalışmalarda yapılan deneysel çalışmaların etkili olduğu belirtildiğinden çalışmanın bu bulgusunu destekler niteliktedir. Alan yazında üstün yetenekli çocuğun sosyal ve duygusal özellikleri ve ihtiyaçlarından bahseden ayrıca normalden farklı olan istisnai hayal gücünün çocukta kaygı, endişe ve korkuların gelişmesine neden olabileceğine ilişkin çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda üstün yetenekli çocukların anlaşılma ihtiyacı olduğu, ailesinin doğru davranış sergilemesinin yararından, uygun eğitimler ve çalışmaların olması gerektiğinden bahsedilmektedir (Akarsu ve Mutlu, 2017; Gür, 2011; Mısırlı Taşdemir, 2003; Murdock Smith, 2013; Smutny, 2001). Mısırlı Taşdemir (2003), Uyanık (2007) ve Gür (2011) üstün yetenekli öğrencilerin sınav kaygısı üzerinde mükemmeliyetçilik, yalnızlık ve kendine saygının da önemli rol oynadığını belirtmiş, yapılacak araştırmalarda bu değişkenlerin üzerinde çalışılması gerektiği ve üstün yetenekli çocuklarla iletişim kurarken aile ve uzmanlara önemli roller düştüğünü söylemişlerdir. Gür (2011) yaptığı çalışmada eğitim ortamlarında birçok üstün yetenekli çocuğun karşılaştığı sosyal-duygusal problemlerin, onların eğitim yaşantısından uzaklaşmak istemesine, ileride toplumsal sorunlar yaşamasına neden olabileceğini belirtmiştir. Sosyal duygusal problemlerin içerisinde yer alan kaygıyı arttırıcı en önemli faktör; çocuğun kendisini hiç kimsenin anlamadığı inancıdır. Bütün çocuklar gibi üstün yetenekli çocuklar da kendilerini rahatlatmak için yetişkinlere ve baskı altında tutulmaya değil, mantıklı açıklamalara ihtiyaç duymaktadırlar. Çeşitli endişe ve kaygılar çocuğun cesaretini kaybederek gerçek yaşamdan uzaklaşmasına neden olabilir. Önünde bulunan büyük bir sınava hazırlanan bir çocuk ciddi anlamda sınav kaygısı yaşayabilir. Aşırı düzeydeki bu stres onu sınavlarından günler öncesinde bile hiçbir şey yapamaz, hayattan tat alamaz hale getirebilir. Çocuk kendisini kaygılandırarak durum hakkında konuşmaya teşvik edilmeli, söyledikleri ve hissettikleri hakkında sorgulanmamalıdır. Bütün bunlar üstün yetenekli çocuğun sınav kaygısıyla başetmesi için oldukça etkili ve önemlidir. Bu yüzden psikoeğitim çalışmaları ya da diğer deneysel çalışmalar özel/üstün yetenekli öğrencilerin sınav kaygısı ile başetmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Sonuç Ve Öneriler

Bu çalışmada özel/üstün yetenekli lise öğrencileri ile yapılan yaratıcı drama temelli sınav kaygısı ile başetme çalışmasının öğrencilerin sınav kaygısı puanları üzerinde etkili olduğu ve deney grubundaki öğrencilerin kontrol grubundaki öğrencilere göre sınav kaygısı puanlarının anlamlı olarak azaldığı görülmüştür. Özel/üstün yetenekli lise öğrencilerinin sınav kaygısı puanları üzerinde yaratıcı drama temelli sınav kaygısı ile başetme çalışmasının etkili olduğu bu çalışmanın sonuçları doğrultusunda özel/üstün yetenekli öğrencilerin sınav kaygısı ve sınav kaygısı ile ilişkili olabilecek, mükemmeliyetçilik, benlik saygısı/kavramı, öz yeterlik, akademik öz yeterlik, kaygı gibi diğer değişkenler de ele alınarak farklı çalışmaların denenmesi için kurgulanmış deneysel çalışmaların yapılması faydalı olacaktır. Özel/üstün

yetenekli öğrencilerin normal gelişim gösteren akranları ile karşılaştırıldığı çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu çalışmaların yapılması bu öğrencilerin gelişimsel özelliklerinin daha iyi anlaşılmasına sebep olabileceği gibi üstün yetenekli öğrenciler için çeşitli programların oluşturulmasına da kaynaklık edebilir.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da bir takım sınırlılıkları mevcuttur. Çalışmada deney grubuna katılan öğrencilerin Bilim ve Sanat Merkezindeki derslerine devamsızlıkları ve dönem sonu olması sebebiyle izleme ölçümü alınamamıştır. Çalışmada öğrencilerin deneysel çalışmaya katılmaya çok istekli olmamaları sebebiyle deney ve kontrol gruplarına katılan katılımcıların cinsiyeti eşitlenememiştir. Öğrenciler hem sınav hazırlığı yaptıkları hem de Bilim ve Sanat Merkezlerindeki bireysel derslerden devamsızlık yapmak istemedikleri için atölye çalışmasının süresi kısa tutulmuştur. Ayrıca deneysel işlem bittikten sonra kontrol grubuna da benzer eğitim verilmek istenmiş fakat kontrol grubundan uygulamaya katılmaya istekli yeterli katılımcı olmadığı için atölye çalışması yapılamamıştır.

Kaynakça

- Akın, A. ve Demirci, İ. (2012). “Revize Edilmiş Sınav Kaygısı Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 11(21): 103-118.
- Akarsu, Ö ve Mutlu, B. (2017). “Üstün Yetenekli Çocukları Anlamak: Çocukların Sosyal ve Duygusal Sorunları”, *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(2): 112-116.
- Alyaprak, İ. (2006). *Üniversite Sınavına Hazırlanan Öğrencilerde Sınav Kaygısını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Başarır, D.(1990). *Ortaokul Son Sınıf Öğrencilerinde Sınav Kaygısı, Durumluk Kaygı, Akademik Başarı ve Sınav Başarısı Arasındaki İlişkiler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Barrows, J., Dunn, S. & Lloyd, C.A. (2013). “Anxiety, Self-Efficacy, and College Exam Grades”, *Universal Journal of Educational Research* 1(3): 204-208.
- Beer, J. (1991). “Depression, General Anxiety, Test Anxiety, and Rigidity of Gifted Junior High and High School Children”, *Psychological Reports*, 69(3): 1128-1130.
- Benson, J., & El-Zahhar, N. (1994). “Further Refinement and Validation of the Revised Test Anxiety Scale”, *Structural Equation Modelling: A Multidisciplinary Journal*, 1(3): 203–221.
- Clark, B. (2002). “Growing Up Gifted Developing the Potential of Children at School and at Home”, 6th ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Çapulcuoğlu, U. ve Gündüz, B. (2013). “Öğrenci Tükenmişliğini Yordamada Stresle Başa Çıkma, Sınav Kaygısı, Akademik Yetkinlik ve Anne-Baba Tutumları”, *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 201-218.
- Demirci, İ. ve Erden, S. (2016). “Bilişsel Davranışçı Yaklaşım Dayalı Grupla Psikolojik Danışma Uygulamasının 8. Sınıf Öğrencilerinin Sınav Kaygısına Etkisi”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 43: 67-83.
- Dobson, C. (2012). *Effects of Academic Anxiety on the Performance of Students with and Without Learning Disabilities and How Students Can Cope With Anxiety at School*. Unpublished Master Thesis. Northern Michigan University.
- Gençdoğan, B. (2006). “Lise Öğrencilerinin Sınav Kaygısı İle Boyun Eğicilik Düzeyleri ve Sosyal Destek Algısı Arasındaki İlişkiler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1): 153-164.

- Goetz, T., Preckel, F., Zeidner, M. & Schleyer, E. (2008). "Big Fish in Big Ponds: A Multilevel Analysis of Test Anxiety and Achievement in Special Gifted Classes", *Anxiety, Stress, and Coping*, 21(2): 185-198.
- Gür, Ç. (2011). "Üstün Yetenekli Çocukların Karşılaştığı Sosyal ve Duygusal Problemler ve Bu Problemlerin Çözümüne İlişkin Öneriler: Arkadaş Edinme Sorunu, Alay Edilme, Anksiyete, Endişeler ve Aşırı Mükemmeliyetçilik üzerine bir çalışma", *ICONTE*, Ankara: Sosyal Kitabevi, s. 1319-1326.
- Hong, E. (1998). "Differential Stability of Individual Differences in State and Trait Test Anxiety", *Learning and Individual Differences*, 10(1): 51-69.
- Kaçan Softa, H., Ulaş Karaahmetoğlu, G. ve Çabuk, F. (2015). "Lise Son Sınıf öğrencilerinin Sınav Kaygısı ve Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi", *K. Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi* 23(4): 1481-1494.
- Kanlı, E. (2011). "Üstün Zekalı ve Normal Ergenlerin Mükemmeliyetçilik, Depresyon ve Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi", *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 33: 103-121.
- Kirişçi, N. (2013). *Üstün ve Normal Zekâ Düzeyindeki Öğrencilerin Matematikte Öz-Düzenleyici Öğrenmeleri ve Motivasyonel İnançları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Konyalıoğlu, A. P. (2013). *Bilinçli Hipnoz İle Sınav Kaygısı Programının Üstün Zekalı Öğrencilerin Sınav Kaygılarını Azaltmadaki Etkilerinin Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Liebert, R. M., & Morris, L. W. (1967). "Cognitive and Emotional Components of Test Anxiety: A Distinction and Some Initial Data", *Psychological Reports*, 20(3): 975-978.
- Lufi, D., Okasha, S. & Cohen, A. (2004). "Test Anxiety and Its Effect on the Personality of Students With Learning Disabilities", *Learning Disability Quarterly*, 27: 176-184.
- Manning, S. (2006). "Recognizing Gifted Students: A Practical Guide for Teachers", *Kappa Delta Pi Record*. Winter, 64-68.
- MEB (2016). "Bilim ve Sanat Merkezleri Yönergesi", Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Mısırlı Taşdemir, Ö. (2003). *Üstün Yetenekli Çocuklarda, Mükemmeliyetçilik, Sınav Kaygısı, Benlik Saygısı, Kontrol Odağı, Öz Yeterlilik ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Moore, M. M. (2006). *Variations in Test Anxiety and Locus of Control Orientation in Achieving and Underachieving Gifted and Nongifted Middle School Students*. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Connecticut, Connecticut.
- Murdock Smith, J. (2013). "Understanding the Social and Emotional Needs of Gifted Children", *Rivier Academic Journal*, 9(2): 1-4.
- Öner, N. (1990). "Sınav Kaygısı Envanteri El Kitabı", *Yüksek Öğretimde Rehberliği Tanıtma ve Rehber Yetiştirme Vakfı Yayını No: 1*. İstanbul.
- Özbay, Y. (2002). "The Mediating Effects of Perfectionism and Coping on Test Anxiety of Gifted and Non Gifted High School Seniors", *23th International Conference of Stres and Anxiety*, 12-14 July, Melbourne, Australia.
- Özbay, Y. (2013). "Üstün Yetenekli Çocuklar ve Aileleri", Ankara: TC Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.
- Pols, M. (2014). "Test Anxiety in Gifted and Average-Ability Children: Help!: An Experimental Study into Test Anxiety Among Gifted and Average-Ability Elementary School Children Using Dynamic Testing Methods", *Faculty of Social & Behavioral Sciences, Psychology Bachelor Thesis*, Leiden University.

- Rana, R.A. & Mahmood, N. (2010). "The Relationship between Test Anxiety and Academic Achievement. Bulletin of Education and Research", 32(2): 63- 74.
- Sarason, I. G. (1984). "Stress, Anxiety, and Cognitive Interference: Reactions to Tests", Journal of Personality and Social Psychology, 46(4): 929-938.
- Smutny, J. F. (2001). "Stand Up for Your Gifted Child", Canada: Free Spirit Publishing.
- Spielberger, C. D. (1972). "Current Trends in Theory and Research on Anxiety", In C. D. Spielberger (Ed.), Anxiety, current trends in theory and research. New York and London: Academic Press.
- Uyanık, S. (2007). Üstün Yetenekli Çocuklarda Mükemmeliyetçilik, Yalnızlık ve Kendine Saygı Düzeyinin Sınav Kaygısı Üzerindeki Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Ünalın, P.C., Çiçili, S., Dinç, D., Akman, M. ve Topçuoğlu, V. (2017). "Üniversite Sınavına Girecek Olan Öğrencilerde Sınav Kaygısı Düzeyi, Sosyal Etkinlikler ve Rehberlik Hizmetlerini Kullanma Durumu", Nobel Med, 13(1): 61-69.
- Westberg, K. L., & Daoust, M.E. (2003). "The Results of the Replication of the Classroom Practices Survey Replication in Two States", The National Research Center on the Gifted and Talented, Fall, 3-8.
- Wholuba, B.H. (2014). Examination of the Motivation for Learning of Gifted and Non-Gifted Students as It Relates to Academic Performance. Doctoral Dissertation, Florida State University, Florida.
- Vogelaar, B., Bakker, M., Elliott, J.G. & Resing, W.C.M.(2017). "Dynamic Testing and Test Anxiety Amongst Gifted and Average-Ability Children", British Journal of Educational Psychology, 87(1): 75-89.
- Yıldız, H.Y. (2007). Sınav Kaygısı Anne Baba Tutumları ve Mükemmeliyetçilik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Zeidner, M. & Schleyer, E.J. (1999a). "Test Anxiety in Intellectually Gifted School Students", Anxiety Stress and Coping 12(2): 163-189.
- Zeidner, M.& Schleyer, E.J. (1999b), "The Big-Fish-Little-Pond Effect for Academic Self-Concept, Text Anxiety and School Grades in Gifted Children", Contemporary Educational Psychology, 24(4): 305-329.

2012- 2013 Yılında 60-66 Ay Arasında Ve 66 Ay Üzerinde Birinci Sınıfa Başlamış Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Uyum Düzeyleri Ve Benlik Saygılarının Karşılaştırılması*

Comparison of Social Adaptation and Self-Esteem of the 5th Grade Students Who Started the 1st Class in the Period of 2012-2013 Between 60-66 Months and Over 66 Months

Dr. Öğr. Üyesi Alper Çuhadaroğlu¹, Rehber Öğretmen Sevda ÇELİK²

Özet

Araştırmanın amacı ilkokula başlama yaşının 5. Sınıftaki öğrencilerin benlik saygısı ve sosyal uyum düzeyleri ile ilişkisini incelemektir. Ayrıca bazı demografik değişkenlerin (cinsiyet, kardeş sayısı, anne baba eğitim düzeyi, anne- baba birliktelik durumu, anaokuluna devam durumu ve ilkokulda öğretmen değişikliği yaşayıp yaşamama durumu) sosyal uyum ve benlik saygısı arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bunun için İstanbul ili Kartal ilçesindeki 26 Ortaokulda 436 5. sınıf öğrencisine Walker-McCannell Okula Uyum ve Sosyal Yeterlik Ölçeği, Coopersmith Özsaygı Envanteri Kısa Formu ile amaca uygun olarak düzenlenmiş Demografik Bilgi Formu uygulanmıştır. Verilerin analizinde Bağımsız Örneklem T Testi, Pearson Korelasyon Analizi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, öğrencilerin benlik saygılarının ve sosyal uyum düzeylerinin, okula başlama yaşına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı saptanmıştır. Ayrıca, kız öğrencilerin benlik saygılarının erkek öğrencilerden anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu; anne – babası birlikte yaşayan öğrencilerin benlik saygılarının anne – babası ayrı olanlardan daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okula başlama yaşı, benlik saygısı, sosyal uyum

Makale Türü: Araştırma makalesi

Abstract

The main purpose of the study is to examine the effects of the primary school starting age on the self-esteem and social adjustment levels of students of the 5th grade. In addition, the relationships between some demographic variables (gender, number of siblings, parental education level, parental status, attendance at kindergarten, and teacher change in primary school) and social adjustment and self-esteem were examined. Walker-McCannell Adaptation to School and Social Skills Scale, Coopersmith Self-Esteem Inventory Short Form and appropriately arranged Demographic Information Form applied to 436 5th grade students in Kartal district. Independent Sample T-Test, Pearson Correlation Analysis and One-Way ANOVA were used to analyse collected data. According to the results, there is no significant relationship neither between the age to start school and self-esteem nor between social adjustment. The self-esteem of female students is significantly higher than males and the self-esteem of students whose parents are together have higher self-esteem than the students that

* Bu çalışma, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde sunulmuş olan yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

¹ Maltepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, alpercuhadaroglu@maltepe.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-5715-0024>

² Kartal Milli Eğitim Vakfı Ortaokulu, sevda.celik37@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1679-0938>

have divorced parents. It is also found that, there are significant relationship between education levels of children's parents, number of siblings and self-esteem. Another significant difference is detected between number of siblings and children's social adaptation.

Key words: School starting age, self-esteem, social adaptation

Paper Type: Research paper

Giriş

2012- 2013 Eğitim öğretim yılında, Türkiye'de eğitim sisteminde önemli değişiklikler yapılarak 8 yıllık zorunlu eğitim 4 yıl ilköğretim, 4 yıl ortaokul ve 4 yıl lise olarak toplam 12 yıla çıkarılmış ve okula başlama yaşı 72 aydan 60 aya düşürülmüştür (İlköğretim ve Eğitim Kanunu [İEK], 2012). Aynı yıl bazı okullarda hem 60-66 aylık çocuklar hem de 66 aylık ve üstü çocuklar aynı sınıfta eğitim görmeye başlamışlardır. Daha sonra ilgili yönetmelikte değişiklik yapılarak, ilköğretime zorunlu başlama yaşı o yıl eylül ayında 66 ayını doldurma şartı ile değiştirilmiştir. 60 aylık çocuklar ise veli isteği ile kayıt yaptırılması ve 66 ayını doldurduğu halde okula göndermek istemeyen velilerin, doktor raporu ile ilköğretime kaydını bir yıl erteleyebileceği şeklinde değiştirilmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2014).

Araştırma kapsamında okula başlama yaşının etkileri konusunda yapılan alanyazın taramasında, okula başlama yaşı ile akademik başarı (Crosser, 1991; Kawaguchi, 2011; Cascio ve Schanzenbach, 2016; Gürsakal, 2012), sosyal uyum (Dirlik, 2014), akademik erteleme (Cameron & Wilson, 1990), çocuğun ilerdeki toplam eğitim süresi (Angrist ve Krueger, 1992; Black, Devereux, & Salvanes, 2011), okula hazırbulunmuşluk düzeyi (Kahrmanoğlu, Tiryaki ve Canpolat, 2014) ve okul olgunluğu (Gündüz ve Çalışkan, 2013; Tatal, 2013; Bayat, 2015) konularında çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Bu konuda Türkiye'de yapılan araştırma sonuçlarının büyük bir kısmında erken okula başlama yaşının (60-66 ay) olumsuz etkilerinin vurgulandığı görülmüştür (Tatal, 2013; Gündüz ve Çalışkan, 2013; Dirlik, 2014; Durna, 2014; Kahrmanoğlu, Tiryaki ve Canpolat, 2014; Merter, Şekerci ve Bozkurt, 2014; Bayat, 2015; Kartal, Bolattekin ve Bilgin 2016).

Bu araştırma sonuçları incelendiğinde, 1990 yılında ABD'de yapılan bir çalışmada, okula başlama yaşı ile akademik erteleme, okulu dondurma ve okuldan bir yıl uzaklaşma arasındaki ilişki araştırılmış, okula erken ve geç başlayanların bilişsel yetenek puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuş, ayrıca geç başlamanın okuldan uzaklaşma konusunda bir avantaj sağlamadığı sonucuna ulaşılmıştır (Cameron & Wilson, 1990).

Crosser (1991) 5 ve 6 yaşında okula başlayan çocukların akademik başarılarını karşılaştırdığı çalışmada, 6 yaşında anaokuluna başlayan çocukların 5 yaşında başlayanlara göre akademik olarak daha avantajlı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Angrist ve Krueger (1992), okula başlama yaşının etkileri konusunda daha önce yapılan çalışmalarda sadece giriş yaşının dikkate alınmasını eksiklik olarak değerlendirmişler ve okula giriş yaşları ile eğitim süreleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Sonuçta okula geç başlayan katılımcıların eğitim hayatlarının erken başlayanlara göre daha kısa sürdüğü sonucuna ulaşmışlardır.

Yavuzer'e (2004) göre çocuğun okul olgunluğuna ulaşmadan erken yaşta birinci sınıfa başlatılması hatadır. Ona göre Bazı batılı ülkelerde eğitim programı uygun bir şekilde yapılandırıldığından 5 yaşında okula başlamalarının zararı olmamaktadır. Fakat Türkiye'de eğitim programı düzenlenmeden, öğretmenler buna uygun olarak eğitilmeden çocukların okula erken başlatılması ile okul fobisine, psikosomatik rahatsızlıklara ve bunun gibi pek çok sorun yaşanmasına neden olmaktadır (Yavuzer, 2004).

Grissom (2004), okula geç başlayanların erken başlayanlara göre daha avantajlı olabileceği hipotezini test etmeyi hedeflediği araştırmasında, ilkokulda okula başlama yaşı ile akademik başarı arasında pozitif ve doğrusal ilişki olmasına rağmen, geç başlayanlar ile erken başlayanların test puanlarındaki farkın çok büyük olmadığı, aynı zamanda öğrenciler 10. Sınıfa ulaştıklarında bu pozitif ve doğrusal ilişkinin kaybolduğu sonucuna ulaşmıştır.

Japonya'da yapılan bir çalışmada, çocukların yılda bir kez nisan ayında öğrenci alınmasının sonucu olarak çocukların doğum tarihine bağlı olarak farklı yaşlarda okula başlamalarının (yani nisan ayında 6 yaşını doldurmuş olan çocukların okula girdiği varsayılırsa, mart ayında doğan çocuk ile nisan ayında doğan çocuk arasında neredeyse 1 yaş fark olması) eğitim başarılarına etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, nisan ve haziran ayları arasında doğan çocukların, ocak ve mart ayları arasında doğanlara göre daha fazla başarıya sahip oldukları bulunmuştur (Kawaguchi, 2011).

2011 yılında Norveç'te yapılan bir çalışmada, okula erken ve geç başlamanın 18 yaşından sonraki etkileri kıyaslandığında, geç başlamanın olumlu etkilerinin daha fazla olduğu, geç başlamanın eğitim düzeyi üzerinde küçük bir etkisi olduğu sonuçlarına ulaşmış ve geç başlamanın olumsuz etkisi olarak da erken hamilelik riskinden bahsetmişlerdir. (Black, Devereux, & Salvanes, 2011).

Gürsakal (2012), 2000 yılından beri her üç yılda bir tekrarlanan 'Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı' olarak da bilinen PISA araştırma raporuna dayanarak yaptığı araştırmaya göre, okula başlama yaşı arttıkça akademik başarı düşmektedir.

Gündüz ve Çalışkan'ın (2013) çocukların yaş gruplarına göre okul olgunluk düzeylerini araştırdıkları çalışmada, okul olgunluk düzeyi ile okula başlama yaşı arasında anlamlı fark bulunmuş ve 72- 84 aylık çocukların okul olgunluk düzeylerinin hem 66-72 hem de 60-66 aylık çocuklardan anlamlı derecede yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

İlkokul başlama yaşının okuma başarısına etkisinin araştırıldığı bir çalışmada, 60-66 aylık çocuklar ve 72 ay üstü çocuklar ilk okuma, yazma ve okuduğunu anlama konularında 72 aylık ve üstü çocukların 60- 66 aylık çocuklardan daha başarılı oldukları sonucuna ulaşmışlardır (Tutal, 2013).

Araştırma kapsamındaki bir diğer konu ise sosyal uyum konusudur. Sosyal uyum, bireyin çevresine adapte olması şeklinde tanımlanabilir (Kalyencioğlu ve Kutlu, 2010; Serebryakova, Morozova, Kochneva, Zharova, Skitnevskaya & Kostina, 2016). Çocuğun akranları ile kurduğu ilişki biçimi onun sosyal uyumunu gösterir (Işık, 2007). Bireyin yaşadığı çevreyi tanınması, kurallara uyum sağlaması, olumlu iletişim kurması ve ilişkilerinin sağlam ve kaliteli olması sosyal uyumu ile bağlantılıdır (Kurt, 2007). Dolayısıyla bireyin çevresine uyum sağlayabilmesi için iletişim becerilerine, kişiler arası ilişki becerilerine ve kendini gerçekleştirme becerilerine sahip olması gerekmektedir (Tapmaz, 2012). Nitekim

Kapçı, Artar, Avşar, Daşçı ve Çelik (2015) gerçekleştirdikleri bir çalışmada beş yaşındaki çocukların altı yaşındaki çocuklara oranla daha yüksek düzeyde duygusal, davranışsal ve sosyal sorunlar yaşadıklarını, akademik benlik algılarının ise daha düşük olduğunu saptamışlardır.

Son olarak araştırma kapsamında benlik saygısı konusuna yer verilmiştir. Benlik kavramının bileşenlerinden biri olan benlik saygısı, benliğin duygusal yönüdür (Berk, 2013). Benlik saygısı insanın kendine verdiği değer derecesidir (Baumeister, Campbell, Krueger & Vohs, 2003). Benlik saygısı, bireyin kendini değerli görmesi ve sevilmeye değer bir varlık olarak görmesidir (Oktan ve Şahin, 2010; Yavuzer, 2003). Yani benlik saygısı, bireyin kendisinden hoşnutluk düzeyidir (Seçer, İlbay, Ay & Çiftçi, 2012). Benlik saygısı hakkında yerleşen yanlış düşüncelerden biri ‘başkalarının zararı pahasına da olsa kendini iyi hissetme halidir. Bu düşünce sağlıklı benlik saygısını ifade etmediği gibi, bu şekilde davranan bireylerin benlik saygılarının çok düşük olduğu ve bu durumu telafi etmek adına bu şekilde davrandığı düşünülebilir (Plummer, 2011). Baumeister ve arkadaşlarına (2003) göre, benlik saygısı gerçeklikten çok algıya dayanır ve bazen insanlar gerçeklikle baş edemediklerinde iyi olduklarını düşünmeyi tercih edebilirler. Ve benlik saygısı asla bir amaç olmamalıdır, temelinde ahlaklı davranmak olmalıdır. Çocuklara yapılan yersiz övgüler narsizmi körüklemektedir. Çocuğun olumsuz davranışları benlik saygısını azaltacağından endişe edilmeden eleştirilebilmesi gereklidir (Baumesiter ve ark., 2003).

Sonuç olarak alanyazındaki çalışmalar göz önüne alındığında, okula erken başlayan ve geç başlayan çocuklar arasında gelişimsel farklılıklar olması beklenmektedir (Huges, Pinkerton & Plewis, 1979; Langer, Kalk & Searls, 1984; Crosser, 1991; Datar, 2006; Kawaguchi, 2011; Merter, Şekerci, & Bozkurt, 2014; Durna, 2014; Kahramanoğlu, Tiryaki, & Canpolat, 2014; Bayat, 2015). Gelişimin bir bütün olduğu ilkesini göz önüne alındığında; erken başlayan çocuklar, geç başlayan çocuklardan herhangi bir gelişim alanında geri kaldığında bu durum diğer gelişim alanlarını da etkileyecektir. Bu durumun, aynı sınıfta ortalama 9-12 aylık fark olan çocuklar arasında, erken başlayan çocukların sosyal uyum düzeyleri ve benlik saygı düzeyleri açısından dezavantaj olacağı düşünülmektedir. Mevcut araştırmada bu dezavantajın ortaokul dönemine aktarılıp aktarılmadığı araştırılmıştır.

2.YÖNTEM

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini İstanbul’daki tüm beşinci sınıf öğrencilerinden birinci sınıfa 60- 66 ay arasında başlayanlar ile 67 ay üzerinde başlayanlar oluşturmaktadır. İstanbul’un Kartal ilçesindeki tüm 5 sınıf öğrencileri doğum tarihlerine göre iki gruba ayrıldıktan sonra, her iki alt grubun içinden rastgele yöntemle seçilen öğrenciler de araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu süreçte oranlı eleman örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Oranlı eleman örnekleme yönteminde evrendeki tüm elemanlar ortak özelliklerine göre alt evrene ayrılır. Bu ayrılan alt evrendeki tüm elemanların hepsi eşit olarak seçilme şansına sahip olur. Her bir alt evrenden alınacak miktar, o alt evrenin bütün evren içindeki oranı kadar alınarak örneklemin evreni temsil düzeyi güvence altına alınmış olur (Karasar, 2014). 60-66 aylık birinci sınıfa başlamış olan 639 öğrenciden okul numarası tek sayı olan 323 beşinci sınıf öğrencisi ile 67 ve daha üstü aylık birinci sınıfa başlamış olan 5157 öğrenciden okul numarası 5 ve 5’in katı olan 923 beşinci sınıf öğrencisi seçilmiştir. (Toplam 1309 öğrenci).

Okul rehber öğretmenleri aracılığıyla 1309 öğrencinin velisine araştırma onay formu gönderilmiş ve 436 veli öğrencisinin araştırmaya katılmasına izin vermiştir. Buna göre araştırmanın örneklemini 219 kız, 217 erkek öğrenci olmak üzere toplam 436 öğrenci yer almaktadır. Bu öğrencilerden 97'si 60-66 aylıkken birinci sınıfa başlamış, 339'u 67 aylık ve daha büyükken birinci sınıfa başlamıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Bilgi ve Onay Formu

Araştırmaya katılan öğrencilerin velileri için yapılan çalışma ile ilgili bilgilendirilmesini ve velilerin onayları doğrultusunda çalışmanın yapılması için onay formu hazırlanmıştır.

2.2.2. Sosyo-demografik Bilgi Formu

Öğrencinin demografik özellikleri hakkında bilgi edinmek amacıyla demografik bilgi formu oluşturulmuştur. Sosyo-demografik bilgi formunda öğrencilerin okulları, sınıfları, doğum tarihleri, cinsiyetleri, anne- babalarının eğitim derecesi, kardeş sayıları, anne- babalarının birlikte olup olmadıkları, okul öncesi kuruma devam edip etmedikleri ve ilkokulda öğretmen değişikliği yaşayıp yaşamadıkları sorulmuştur.

2.2.3. Walker-McConnell Sosyal Yeterlik ve Okul Uyum Ölçeği (WMC- SYOUÖ)

Ölçek, Walker ile McConnel (1995) tarafından ergenler ve ilköğretim öğrencilerinin sosyal uyum becerilerini ölçmek için iki ayrı format olarak geliştirilmiştir (Akt. Aysan ve Uz Baş, 2004). İlköğretim öğrencilerine yönelik olarak hazırlanan Walker-McConnell Sosyal Yeterlik ve Okul Uyum Ölçeği ilköğretim versiyonu, 5'li likert tipindedir 3 alt ölçekten oluşmaktadır. Bu alt ölçekler, öğretmen tercihli sosyal davranış, akran tercihli sosyal davranış ve okula uyum davranışlarıdır (Aysan ve Uz Baş, 2004). Öğretmen tercihli sosyal davranış alt ölçeğinde, öğretmenin gözüyle öğrencinin akranları arasındaki davranışlarından empati, iş birliği ve özdenetim davranışlarını ölçmektedir. Akran tercihli sosyal davranış alt ölçeğinde, öğrencinin serbest oyun zamanında akranlarına yönelik davranışları ölçülmektedir. Okula uyum davranışları alt ölçeğinde ise öğretmenin gözünde öğrencinin eğitim ortamına ilişkin sosyal davranışlarını ölçmektedir (Uz Baş, 2003).

Ölçeğin standartizasyon çalışmaları ABD'nin 4 eyaletinden 2000 öğrenci ile yapılmıştır. Her bir maddenin puanı 1-5 aralığında olup tüm maddelerin puanlarının toplamı ile ölçeğin toplam puanı elde edilmektedir (Uz Baş, 2003).

Walker -McConnel (1995) ölçeğin yapı geçerliğine ilişkin yaptığı çalışmada, Crombach Alfa katsayısını Öğretmen Tercihli Sosyal Davranış alt ölçeğinde 0,96, Akran Tercihli Sosyal Davranış Alt Ölçeğinde 0,95, Okula Uyum alt ölçeğinde 0,96 ve ölçeğin toplamında 0,97 olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Akt. Kabasakal ve Çelik, 2010).

Ölçeğin Türkiye'deki geçerlik ve güvenilirlik çalışması Uz Baş (2003) tarafından yapılan çalışmada ölçeğin Crombach Alfa iç tutarlılık katsayıları Öğretmen tercihli sosyal davranış alt ölçeğinde $r = 0,80$, akran tercihli sosyal davranış alt ölçeğinde $r = 0,85$, okula uyum davranış alt ölçeğinde $r = 0,87$ ve toplam iç tutarlılık katsayısı ise $r = 0,85$ olduğu

sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu çalışmada ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,98 olarak hesaplanmıştır.

Ölçekteki sosyo-demografik bilgi kısmında ad soyadı bilgisi yer aldığından İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü araştırma komisyonu tarafından çıkarılması istenmiş ve ölçekteki bu kısım çıkarıldıktan sonra komisyon tarafından onaylanmıştır.

2.2.4. Coopersmith Özsaygı Envanteri

Ölçek, Stanley Coopersmith (1986) tarafından geliştirildikten sonra, yapılan revize çalışmalarından sonra 3 formu geliştirilmiştir. (Yetişkin Formu, Okul Formu ve Okul Kısa Formu) Araştırmada Coopersmith Öz Saygı Envanteri Okul Kısa Formu kullanılmıştır. Okul Kısa Formu 25 maddeden oluşmaktadır. Alt ölçekleri olmadığı için genel bir puan elde edilmektedir. Ölçek soruları evet hayır diye cevaplanmakta ve her maddenin 4 puanı vardır ve ölçekten toplam 100 puan elde edilmektedir. (Akt. Pişkin, 1996).

Ölçeğin Türkçe'ye çevirisini ve geçerlik güvenirlik çalışmasını ilk olarak Özoğul (1998) yapmış, daha sonra Coopersmith Özsaygı Envanterinin geçerlik güvenirlik çalışması Gürçay (1989) tarafından yapılmıştır (Akt. Pişkin, 1997). Ancak yukarıda bahsedilen her iki araştırmacı da ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışmalarını ilköğretim öğrencilerine uyguladığı ve lise öğrencileriyle uygulama yapılarak geçerlik güvenirlik çalışmalarının yapılması gerektiği düşüncesi ile Pişkin (1997), 151 İngiliz ve 315 Türk öğrenciye uygulayarak ölçeğin geçerlik güvenirlik çalışmalarını yapmış ve ölçeğin kısa formu için KR-21 katsayısını 0,83 olarak hesaplamıştır. Ayrıca bu çalışmada da ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,79 olarak hesaplanmıştır.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri 2016 – 2017 öğretim yılının bahar yarısında gerçekleştirilen çalışmayla toplanmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul eden velilerin çocuklarının öğretmenlerine, Walker-McConnell Sosyal Yeterlik ve Okul Uyum Ölçeği uygulanacağı için öğretmenlere ölçek ile ilgili bilgi verilmiştir. Daha sonra, ilgili okullarda araştırmacı tarafından öğrencilere Coopersmith Özsaygı Envanteri ve öğrencilerin öğretmenlerine Walker-McConnell Sosyal Yeterlik ve Okul Uyum Ölçeği uygulanmıştır. Uygulanan ölçekler toplandıktan sonra uygulamadan toplanan veriler Statistical Package for Social Sciences (SPSS) versiyon 15 programı kullanılarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen bulgular incelenirken SPSS ver. 15 programı kullanılmıştır. Öncelikli olarak araştırmadan elde edilen verilerin normal dağılım varsayımını karşılayıp karşılamadığını saptama amacıyla normallik testleri gerçekleştirilmiş ve dağılımların normal olduğu görülmüştür ($p > 0,05$). Ayrıca verilerin analizinde Bağımsız Örneklem T-Testi, Pearson Korelasyon Analizi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Birinci sınıfa erken başlayan ve geç başlayan grupların ölçek puanları (sosyal uyum puanı ve benlik saygısı puanı) arasında anlamlı bir fark olup olmadığına bakılırken Bağımsız Örneklem T-Testi (İndepented- Samples T-Test) kullanılmıştır.

Öğrencilerin benlik saygısı puanları ile sosyal uyum ölçeği alt ölçekleri puanları ve toplam puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığına bakılırken, Pearson Korelasyon Analizi yapılmıştır.

Öğrencilerin benlik saygısı puanları ve sosyal uyum puanları ile sosyo-demografik değişkenler (cinsiyet, kardeş sayısı, anne baba eğitim düzeyi, anne- baba birliktelik durumu, anaokuluna devam durumu ve ilkokulda öğretmen değişikliği yaşayıp yaşamama durumu) arasındaki ilişkiye bakılırken Bağımsız Örneklem T- Testi (İndepented- Samples T-Test) ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmıştır.

3. Bulgular

60-66 ay ile 67 ve üzerinde birinci sınıfa başlamış beşinci sınıf öğrencilerinin sosyal uyum düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını saptama amacıyla bağımsız örneklem T-Testi yapılmış ve analiz sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. 60-66 ay arasında ve 67 ay ve üzerinde birinci sınıfa başlamış beşinci sınıf öğrencilerinin toplam sosyal uyum puanlarının bağımsız örneklem t- testi sonuçları

Okula Başlama Yaşı	N	Ort	Ss	t	p
60-66 Ay	97	156,4227	38,71526	0,653	0,514
67 Ay ve Üzeri	339	153,4346	40,07941		

Tablo 1’deki veriler incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerden 60- 66 ay arasında 1. Sınıfa başlamış olanlar ile 67 ay ve üzerinde 1. Sınıfa başlamış olanların, sosyal uyum düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. ($t = 0,653$ $p > 0,05$). 60-66 ay ile 67 ve üzerinde 1. sınıfa başlamış 5. Sınıf öğrencilerinin benlik saygısı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını saptama amacıyla bağımsız örneklem T-Testi yapılmış ve analiz sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. 60-66 ay arasında ve 67 ay ve üzerinde birinci sınıfa başlamış beşinci sınıf öğrencilerinin toplam benlik saygısı puanlarının bağımsız örneklem t- testi sonuçları

	N	Ort	Ss	t	p
60-66 Ay	97	70,5979	16,74357	-1,033	0,302
67 Ay ve Üzeri	339	73,6342	17,23014		

Araştırmaya katılan öğrencilerden 60- 66 ay arasında 1. Sınıfa başlamış olanlar ile 67 ay ve üzerinde 1. Sınıfa başlamış olanların, benlik saygısı toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. ($t = -1,033$ $p > 0,05$)

Öğrencilerin benlik saygısı ve sosyal uyum düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını saptama amacıyla Pearson Korelasyon Analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo- 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerinin benlik saygısı ile sosyal uyum düzeyleri ilişkisine ilişkin korelasyon analizi sonuçları

	N	Ort.	Ss	r	p
Benlik Saygısı	436	72,1812	17,12501	0,267	0,00
Sosyal Uyum	436	154,0986	39,75542		

Benlik saygısı toplam puanı ve sosyal uyum toplam puanı arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson Korelasyon Analizi yapılmış ve benlik saygısı ile sosyal uyum düzeyi arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. ($r= 0,267$, $p < 0,05$,). Yani öğrencilerin benlik saygısı puanı arttıkça sosyal uyum puanı da artmaktadır.

Sosyal uyum ile sosyo-demografik değişkenler (Cinsiyet, anne- baba eğitim derecesi, kardeş sayısı, anne baba birliktelik durumu, okul öncesi eğitim durumu ve ilkökulda öğretmen değişikliği yaşayıp yaşamama durumu) arasındaki ilişkiye bakılırken Bağımsız Örneklem T Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi yapılmış ve analiz sonuçları Tablo-4, Tablo-5, Tablo-6, Tablo-7, Tablo-8, Tablo-9 ve Tablo-10'da verilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin cinsiyetleri ile sosyal uyum toplam puanlarının bağımsız örneklem t testi sonuçları

	N	Ort	Ss	t	p
Kız	219	162.7477	38.74846	4,596	0,000
Erkek	217	145.6267	38.94445		

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre toplam sosyal uyum puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini saptama amacıyla Bağımsız Örneklem T-Testi yapılmış ve iki grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($t= 4,596$ $p < 0,05$). Ortalamalar arasındaki farka bakıldığında kız öğrencilerin toplam sosyal uyum puan ortalamalarının erkek öğrencilerin puanından daha yüksek olduğu görülmüştür ($162,7477 > 145,6267$). Bu sonuca göre kız öğrencilerin sosyal uyum düzeylerinin erkek öğrencilerden anlamlı ölçüde yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Öğrencilerin anne eğitim dereceleri ile toplam sosyal uyum puanlarının tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları

Anne E. D.	N	Ort	Ss	Varyans K.	K. T.	sd	K. O.	F	p
Okuma-Yazma Bil	20	144,7500	40,84228	G. Arası	4751,586	4	1187,896	0,750	0.558
İlkokul	134	152,6567	41,05051	G. İçi	682763,2	431	1584,137		
Ortaokul	104	151,8750	35,67618	Toplam	687514,8	435			
Lise	56	157,0000	41,31396						
Lisans ve Üstü	436	158,6964	40,29885						

Araştırmaya katılan öğrencilerin annelerinin eğitim düzeylerine göre toplam sosyal uyum puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini saptama amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmış ve iki grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($f= 0,750$ $p > 0,05$).

Tablo 6. Öğrencilerin baba eğitim dereceleri ile toplam sosyal uyum puanlarının tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları

Baba E. D.	N	Ort	Ss	Varyans K.	K. T.	sd	K. O.	F	p
Okuma-Yazma Bil	18	136,944	37,48015	G. Arası	6194,225	4	1548,556	0,980	0,418
İlkokul	86	157,0349	39,75467	G. İçi	681320,5	431	1580,790		
Ortaokul	100	154,7500	42,77198	Toplam		435			
Lise	158	153,5823	37,28684						
Lisans ve Üstü	74	155,0811	41,16614						

Araştırmaya katılan öğrencilerin babalarının eğitim düzeylerine göre toplam sosyal uyum puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini saptama amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmış ve iki grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($f= 0,980$ $p > 0,05$).

Tablo 7. Öğrencilerin kardeş sayıları ile toplam sosyal uyum puanlarının tek yönlü varyans analizi sonuçları

Kardeş S.	N	Ort	Ss	Varyans K.	K. T.	sd	K. O.	F	p
Tek Çocuk	49	151,622	39,46402	G. Arası	24198,988	3	8066,329	5,252	0,001
1 Kardeş	210	160,8667	37,57240	G. İçi	658860,6	429	1535,806		
2 Kardeş	111	149,5495	39,79830	Toplam	683059,6	432			
3 Kardeş ve Daha Fazla	63	140,3016	43,0361						

Araştırmaya katılan öğrencilerin kardeş sayılarına göre toplam sosyal uyum puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini saptama amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmış ve grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($f= 5,252$ $p < 0,05$). Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Tukey Testi yapılmış ve 1 kardeşi olan öğrencilerin sosyal uyum düzeylerinin, 3 ve daha fazla kardeşi olan öğrencilerin sosyal uyum düzeylerinden anlamlı bir fark olduğu diğer gruplar arasında anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür.

Tablo 8. Öğrencilerin anne babalarının birliktelik durumu ile sosyal uyum toplam puanlarının bağımsız örneklem t testi sonuçları

	N	Ort	Ss	t	p
Anne Baba Birlikte	396	154,9646	38,74237	1,197	0,232
Anne Baba Ayır	39	147,0000	48,12265		

Araştırmaya katılan öğrencilerin anne babalarının birliktelik durumlarına göre toplam sosyal uyum puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini saptama amacıyla Bağımsız Örneklem T-Testi yapılmış ve iki grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($t= 1,197$ $p > 0,05$).

Tablo 9. Öğrencilerin okul öncesi eğitim durumu ile sosyal uyum toplam puanlarının bağımsız örneklem t testi sonuçları

	N	Ort	Ss	t	p
Okul Öncesi Eğitim Almış	248	156,0806	40,76040	1,196	0,23
Okul Öncesi Eğitim Almamış	188	151,4840	38,34037		

Araştırmaya katılan öğrencilerin okul öncesi eğitim alma durumlarına göre toplam sosyal uyum puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini saptama amacıyla Bağımsız Örneklem T-Testi yapılmış ve iki grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($t= 1,196$ $p > 0,05$).

Tablo 10. Öğrencilerin ilkokulda öğretmen değişikliği yaşama durumu ile sosyal uyum toplam puanlarının bağımsız örneklem t testi sonuçları

	N	Ort	Ss	t	p
İlkokula Öğretmen Değiştirmiş	82	154,8736	40,28792	0,344	0,731
İlkokulda Öğretmen Değiştirmemiş	54	153,5433	39,43990		

Araştırmaya katılan öğrencilerin ilkokulda öğretmen değişikliği yaşayıp yaşamama durumlarına göre toplam sosyal uyum puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini saptama amacıyla Bağımsız Örneklem T-Testi yapılmış ve iki grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($t= 0,344$ $p > 0,05$). Benlik saygısı ile sosyo-demografik değişkenler (Cinsiyet, anne- baba eğitim derecesi, kardeş sayısı, anne baba birliktelik durumu, okul öncesi eğitim durumu ve ilkokulda öğretmen değişikliği yaşayıp yaşamama durumu) arasındaki ilişkiye bakılırken Bağımsız Örneklem T Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi yapılmış ve analiz sonuçları Tablo-11, Tablo-12, Tablo-13, Tablo-14, Tablo-15, Tablo-16 ve Tablo-17’de verilmiştir.

Tablo 11. Öğrencilerin cinsiyetleri ile benlik saygısı toplam puanlarının bağımsız örneklem t-testi sonuçları

	N	Ort	Ss	t	p
Kız	218	72,9908	18,28121	0,975	0,330
Erkek	217	71,3871	15,92103		

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre toplam benlik saygısı puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini saptama amacıyla Bağımsız Örneklem T-Testi yapılmış ve iki grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($t= 0,975$ $p > 0,05$).

Tablo 12. Öğrencilerin anne eğitim dereceleri ile benlik saygısı toplam puanlarının tek yönlü varyans analizi sonuçları

Anne E. D.	N	Ort	Ss	Varyans K.	K. T.	sd	K. O.	F	p
Okuma-Yazma Bil	20	67,000	17,78823	G. Arası	3641,813	4	910,453	3,166	0,014
İlkokul	134	69,9925	19,14664	G. İçi	123928,9	431	287,538		
Ortaokul	104	70,2692	16,08487	Toplam	127570,7	435			
Lise	122	75,0492	16,00044						
Lisans ve Üstü	56	76,5714	14,4816						

Araştırmaya katılan öğrencilerin annelerinin eğitim derecelerine göre toplam benlik saygısı puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini saptama amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmış ve iki grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak

anlamli bir fark olduğu görülmüştür ($f= 3,166$ $p < 0,05$). Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Tukey Testi yapılmış ve anne eğitim derecesine göre benlik saygısı puanları arasında anlamli bir farklılık olmadığı saptanmıştır.

Tablo 13. Öğrencilerin baba eğitim dereceleri ile benlik saygısı toplam puanlarının tek yönlü varyans analizi sonuçları

Baba E. D.	N	Ort	Ss	Varyans K.	K. T.	sd	K. O.	F	p
Okuma-Yazma Bil	18	69,778	19,98692	G. Arası	3996,144	4	999,036	3,484	0,008
İlkokul	86	67,8488	19,78919	G. İçi	123574,5	431	286,716		
Ortaokul	100	69,9600	16,30512	Toplam	127570,7	435			
Lise	158	74,6835	16,33062						
Lisans ve Üstü	74	75,4595	17,12501						

Araştırmaya katılan öğrencilerin babalarının eğitim derecelerine göre toplam benlik saygısı puanlarının anlamli bir farklılık gösterip göstermediğini saptama amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmış ve iki grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamli bir fark olduğu görülmüştür ($f=3,484$ $p < 0,05$). Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Tukey Testi yapılmış ve babası lise mezunu olanların benlik saygıları ile babası ilkokul mezunu olanların enlik saygıları arasında anlamli bir farklılık olduğu saptanmıştır.

Tablo 14. Öğrencilerin kardeş sayıları ile benlik saygısı toplam puanlarının tek yönlü varyans analizi sonuçları

Kardeş Sayısı	N	Ort	Ss	Varyans K.	K. T.	sd	K. O.	F	p
Tek Çocuk	49	72,5714	18,51126	G. Arası	3408,616	3	1136,205	3,931	0,009
1 Kardeş	210	74,7238	15,54281	G. İçi	124007,2	429	289,061		
2 Kardeş	111	69,697	15,94125	Toplam	127415,8	432			
3 Kardeş ve Daha Fazlası	63	67,5397	21,67042						

Araştırmaya katılan öğrencilerin kardeş sayılarına göre toplam benlik saygısı puanlarının anlamli bir farklılık gösterip göstermediğini saptama amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmış ve iki grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamli bir fark olduğu görülmüştür ($f= 3,931$ $p < 0,05$). Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Tukey Testi yapılmış ve 1 kardeşi olan öğrencilerin benlik saygılarının 3 ve daha fazla kardeşi olanların benlik saygılarından anlamli farklılık gösterdiği saptanmıştır.

Tablo 15. Öğrencilerin anne babalarının birliktelik durumları ile benlik saygısı toplam puanlarının bağımsız örneklem t testi sonuçları

	N	Ort	Ss	t	p
Anne Baba Birlikte	396	72,7551	17,28622	2,161	0,031
Anne Baba Ayrı	39	66,5641	14,61037		

Araştırmaya katılan öğrencilerin anne babalarının birliktelik durumuna göre toplam benlik saygısı puanlarının anlamli bir farklılık gösterip göstermediğini saptama amacıyla Bağımsız Örneklem T Testi yapılmış ve iki grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamli bir fark olduğu görülmüştür ($t= 2,161$ $p < 0,05$). İki grubun ortalamalarına bakıldığında, anne babaları birlikte olanların benlik saygısı puan ortalamalarının anne babası ayrı olanlardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 16. Öğrencilerin okul öncesi eğitim durumları ile benlik saygısı toplam puanlarının bağımsız örneklem t testi sonuçları

	N	Ort	Ss	t	p
Okul Öncesi Eğitim Almış	248	72,5282	17,22203	0,486	0,628
Okul Öncesi Eğitim Almamış	188	71,7234	17,03121		

Araştırmaya katılan öğrencilerin okul öncesi eğitim alıp almadıklarına göre toplam benlik saygısı puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini saptama amacıyla Bağımsız Örneklem T Testi yapılmış ve iki grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($t= 0,486$ $p > 0,05$).

Tablo 17. Öğrencilerin ilkokulda öğretmen değişikliği yaşama durumları ile benlik saygısı toplam puanlarının bağımsız örneklem t testi sonuçları

	N	Ort	Ss	t	p
İlkokulda Öğretmen Değişikliği Yaşamış	205	72,8791	16,79571	0,720	0,35
İlkokulda Öğretmen Değişikliği Yaşamamış	287	71,6811	17,3728		

Araştırmaya katılan öğrencilerin ilkokulda öğretmen değişikliği yaşayıp yaşamama durumuna göre toplam benlik saygısı puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini saptama amacıyla Bağımsız Örneklem T Testi yapılmış ve iki grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($t= 0,720$ $p > 0,05$).

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırma bulgularına göre, 60-66 ay arasında ve 67 ay ve üzerinde başlamış olan beşinci sınıf öğrencilerinin okula başlama yaşları ile sosyal uyum toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Alanyazın incelendiğinde yaşın sosyal uyum düzeyi üzerindeki etkisini inceleyen sınırlı sayıda araştırma olduğu görülmüştür. Yapılan araştırmalarda ise okula başlama yaşının birinci sınıfta sosyal problem çözme becerileri ve sosyal uyum düzeylerini etkilediği yönünde sonuçlar olduğu görülmektedir (Yılmaz & Tepeli, 2013; Dirlik, 2014; Merter, Şekerci & Bozkurt, 2014). Mevcut araştırma bulguları incelendiğinde 5. sınıfta öğrencilerin 1. Sınıfa başlama yaşlarının sosyal uyum düzeyleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre, ilkokula başlama yaşının 1. Sınıftaki sosyal uyum düzeyi üzerindeki etkilerinin 5. sınıfta devam etmediği söylenebilir.

60-66 ay arasında ve 67 ay ve üzerinde başlamış olan beşinci sınıf öğrencilerinin okula başlama yaşları ile benlik saygısı toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ünlü (2015) yaptığı araştırmada mevcut araştırma ile benzer sonuçlara ulaşmış ve yaş ile benlik saygısı arasında anlamlı bir farklılık olmadığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Yılmaz ve Ekinci'nin (2001) yaptığı araştırmada da yaş ile benlik saygısı arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Altıok, Ek ve Koruklu (2010), üniversite öğrencilerinin benlik saygıları ile bazı değişkenleri incelediği araştırmada yaşları 20-25 arasında olanların 17-19 arasında olanlardan anlamlı bir düzeyde yüksek olduğu sonucuna ulaşımlardır.

Benlik saygısı ile sosyal uyum arasındaki ilişkiye dair korelasyon analizi sonuçlarına göre benlik saygısı ile; öğretmen tercihli sosyal davranış arasında pozitif ($r = 0,232$, $p < 0,05$), akran tercihli sosyal davranış arasında pozitif ($r = 0,268$, $p < 0,05$), okula uyum

arasında pozitif ($r = 0,270$, $p < 0,005$) ve sosyal uyum düzeyi ile pozitif yönlü ilişki olduğu görülmüştür ($r = 0,267$, $p < 0,05$). Sungur'a (2016) göre iki değişken arasındaki ilişkiye bakılırken $r = 0,00$ ile $0,25$ arasında ise ilişki çok zayıftır, $0,26$ ile $0,49$ arasında ise ilişki zayıftır, $0,50$ ile $0,69$ arasında ise ilişki orta düzeydedir. $0,70$ ile $0,89$ arasında ise ilişki yüksek düzeydedir ve $0,90$ ile $1,00$ arasında ise çok yüksek düzeydedir. Buna göre araştırma bulgularına göre sosyal uyum ile benlik saygısı arasında pozitif yönlü düşük düzeyde ilişki vardır. Bu durumda sosyal uyum düzeyi arttıkça benlik saygısı da artabileceği söylenebilir. Ayvalı (2012) da benzer bir şekilde, 4 ve 5. sınıflarla yaptığı çalışmada benlik saygısı yükseldikçe sosyal uyum düzeyinin de yükseldiği sonucuna ulaşmıştır.

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre sosyal uyum düzeylerinde anlamlı bir fark olup olmadığına dair yapılan Bağımsız Örneklem T Testi sonuçlarına göre öğrencilerin toplam sosyal uyum puanları ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma olduğu görülmüştür. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre sosyal uyum puanlarının ortalamaları incelendiğinde kızların ortalamalarının erkeklerinkinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Cinsiyetin sosyal uyum düzeyi üzerindeki etkilerine ilişkin yapılan araştırma sonuçlarının bir kısmı, cinsiyet ile sosyal uyum düzeyi arasında anlamlı bir fark olmadığı (Karayılmaz, 2008; Yeğen, 2008; Sungur, 2010; Aras, 2015), bir kısmı ise anlamlı fark olduğu ve bu farkın da kızların lehine olduğu yönündedir (Aysan & Uz Baş, 2004; Çelik, 2007; Güngören 2011; Kandır & Orçay, 2011; Dirlik, 2014; Erdemir, 2015). Bu durumda cinsiyetin sosyal uyuma etkilerine ilişkin araştırma sonuçlarının tutarlı olmadığı söylenebilir.

Öğrencilerin kardeş sayılarına göre sosyal uyum düzeylerinde anlamlı farklılaşma olup olmadığına dair yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçlarına göre öğrencilerin kardeş sayılarına göre sosyal uyum düzeyleri anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Öğrencilerin kardeş sayılarına göre toplam sosyal uyum puan ortalamaları incelendiğinde, 1 kardeşi olanların toplam sosyal uyum puan ortalamalarının tek çocuk olanların ortalamalarından ve 2 ve daha fazla kardeşi olanların ortalamalarının anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmüştür. Mevcut araştırma sonuçları ile paralel olarak Aysan ve Uz Baş (2004), kardeş sayısına göre sosyal uyum düzeyinin değiştiği sonucuna ulaşmışlardır. Alanyazındaki bazı araştırma sonuçları mevcut çalışmanın tersine kardeş sayısının sosyal uyumu etkilemediği yönündedir (Erdemir, 2015; Güngören, 2011; Karayılmaz, 2008; Sungur, 2010).

Öğrencilerin anne babalarının birliktelik durumlarına göre sosyal uyum düzeylerinde anlamlı bir fark olup olmadığına dair yapılan Bağımsız Örneklem T Testi sonuçlarına göre öğrencilerin toplam sosyal uyum puanları ile anne ve babalarının birliktelik durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Aysan ve Uz Baş'ın (2004) ilkökul 4 ve beşinci sınıf öğrencileri ile yaptıkları çalışmada anne babası birlikte olanların sosyal uyum düzeylerinin boşanmış olanlardan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Mevcut çalışmanın sonucunda anne baba birliktelik durumu ile sosyal uyum arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır. Bu durumda araştırma bulgularının Aysan ve Uz Baş'ın (2004) yaptıkları çalışmanın sonucuyla tutarlı olmadığı söylenebilir.

Öğrencilerin anne- baba eğitim düzeylerine göre sosyal uyum düzeyinde anlamlı farklılaşma olup olmadığına bakmak için yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçlarına göre öğrencilerin toplam sosyal uyum puanları ile anne ve babalarının eğitim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Aynı zamanda

anne baba eğitim düzeyi ile sosyal uyum arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür. Alanyazında yer alan araştırma sonuçlarına göre anne ve baba eğitim düzeyinin sosyal uyum üzerinde etkili olduğu, anne baba eğitim düzeyleri yükseldikçe sosyal uyum düzeyinin de arttığı ve bu sonuçların mevcut araştırma bulguları ile tutarlı olmadığı görülmüştür (Yeğen, 2008; Sungur, 2010; Güngören, 2011; Uğurlu, 2012.).

Öğrencilerin okul öncesi eğitim alma durumları ile sosyal uyum düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığına bakılması için Bağımsız Örneklem T Testi yapılmış ve öğrencilerin okula uyum puanları ile okul öncesi kuruma devam etme durumu arasında anlamlı fark olduğu görülmüştür. Buna göre okul öncesi eğitim almış olan öğrencilerin ortalamalarının almamış olanlardan anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmüştür.

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre benlik saygısı düzeylerinde farklılaşma olup olmadığına dair yapılan Bağımsız Örneklem T Testi sonuçlarına göre öğrencilerin cinsiyetleri ile toplam benlik saygısı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Alanyazında cinsiyetin benlik saygısı üzerindeki etkili olup olmadığı konusundaki sonuçlarda tutarsızlık olduğu görülmüştür. Araştırmaların bir bölümündeki sonuçlar cinsiyet ile benlik saygısı arasında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir (Yelsma & Yelsma, 1998; İkiz & Çakar, 2006; Dilek, 2007; Lian, 2008; Seçer, Ay, İlbay & Çiftçi, 2012; Ceylan, 2013; Ünlü, 2015). Cinsiyet ile benlik saygısı arasında anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşan araştırmalarda ise büyük bir kısmı kızların benlik saygısının erkeklerin benlik saygısından daha yüksek olduğunu belirtmektedir. (Hamarata, 2004; Altıok, Ek & Koruklu, 2010; Karataş, 2012; Türedi, 2015). Bunun yanında Sarıkaya'nın (2015) yaptığı araştırmanın sonucunda erkeklerin benlik saygısının kızların benlik saygısından daha yüksek olduğu görülmüştür.

Öğrencilerin kardeş sayılarına göre benlik saygısı düzeylerinde anlamlı bir farklılaşma olup olmadığına bakılması için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmış ve öğrencilerin kardeş sayıları ile toplam benlik saygısı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma olduğu görülmüştür. Kardeşi olmayan ve 1 kardeşi olan öğrencilerin benlik saygılarının 2 ve daha fazla kardeşi olanlardan anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmüştür. Alanyazında kardeş sayısının benlik saygısı üzerindeki etkilerine dair yapılan araştırmalarda mevcut araştırmanın tersine kardeş sayısının benlik saygısı üzerinde anlamlı farklılık oluşturmadığı belirtilmektedir (Yılmaz, & Ekinci, 2001; Erbil, Divan & Önder, 2006; Dilek, 2007; Ceylan, 2013; Yücel, 2013; Çetin, 2015).

Öğrencilerin anne babalarının birliktelik durumlarına göre benlik saygısı düzeylerinde anlamlı farklılaşma olup olmadığına bakılması için Bağımsız Örneklem T Testi Yapılmış ve öğrencilerin anne babalarının birliktelik durumları ile toplam benlik saygısı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Buna göre anne babaları birlikte olan öğrencilerin benlik saygılarının, ayrı olanlardan anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu görülmüştür. Mevcut araştırma sonucuna göre çocuğun ebeveynleri ile birlikte büyümesi çocuğun benlik saygısını etkilediği söylenebilir. Alanyazın incelendiğinde, Sarıkaya (2015) ve Çetin (2015) yaptıkları araştırmalarda mevcut araştırma ile benzer sonuçlar elde ederek anne babaları birlikte yaşayanların benlik saygısının anne babaları ayrı yaşayanlardan anlamlı bir şekilde yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Öğrencilerin anne-baba eğitim durumlarına göre benlik saygısı düzeylerinde anlamlı farklılaşma olup olmadığına bakılması için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmış ve öğrencilerin anne babalarının eğitim düzeyleri ile toplam benlik saygısı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ve anne- baba eğitim düzeyleri yükseldikçe öğrencilerin benlik saygıları düzeylerinin de yükseldiği görülmüştür. Anne-baba eğitim durumunun benlik saygısına etkilerini inceleyen araştırma sonuçlarının bir kısmında anne ve baba eğitim düzeyi arttıkça benlik saygısının da arttığı (Ayvalı, 2012; Çetin, 2015) bir kısmında anne eğitim düzeyi arttıkça benlik saygısının arttığı (Erbil, Divan & Önder, 2006) bir kısmında baba eğitim düzeyi yükseldikçe benlik saygısının arttığı (Bal, 2005) bir kısmında ise anne- baba eğitim düzeyi ile benlik saygısı arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı (Dilek, 2007; Ceylan, 2013; Sarıkaya, 2015) yönündedir.

Sonuç olarak sosyal uyum ile benlik saygısı arasında anlamlı ilişki olduğu, öğrencilerin cinsiyetlerinin sosyal uyum düzeylerinde farklılaşmaya sebep olduğunu ve kız öğrencilerin sosyal uyum düzeylerinin erkeklerinkinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Kardeş sayısının da sosyal uyum düzeyinde farklılaşmaya sebep olduğu görülmüştür. Bir kardeşi olanların sosyal uyum düzeylerinin tek çocuk olanlardan ve 2 ve daha fazla kardeşi olanlardan daha yüksek olduğu görülmüştür. Okul öncesi eğitim almış olan öğrencilerin okula uyum puanlarının okul öncesi eğitim almamış olanlardan daha yüksek olduğu görülmüştür.

Anne babası birlikte olan öğrencilerin benlik saygılarının ayrı olanlardan daha yüksek olduğu, tek çocuk olanların ve 1 kardeşi olanların 2 ve daha fazla kardeşi olanlardan benlik saygısı düzeylerinin anlamlı bir şekilde yüksek olduğu ve anne- baba eğitim düzeyi yükseldikçe öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinin yükseldiği görülmüştür.

Birinci Sınıfta okula başlama yaşının beşinci sınıfta benlik saygısı ve sosyal uyum düzeyi ile ilişkili olmadığı görülmüştür. Alanyazında birinci sınıf öğrencileri ile yapılan çalışmalarda okula erken başlamanın olumsuz etkileri olduğu vurgulanmaktadır. Bu araştırmalara göre, okula erken başlayan çocukların geç başlayanlara göre okula hazırbulunuşluk düzeyleri daha düşük olduğundan (Kahramanoğlu, Tiryaki & Canpolat, 2014; Merter, Şekerci & Bozkurt, 2014) ve okul olgunlukları geç başlayanlara göre daha geç olduğundan (Gündüz & Çalışkan, 2013 & Bayat, 2015) birinci sınıfta akademik başarısızlık yaşamakta (Crosser, 1991; Kawaguchi, 2011; Tatal, 2013; Durna, 2014; Kartal, Bilgin & Bolattekın, 2016), sosyal uyum düzeyleri düşmekte (Dirlik, 2014) ve okul korkusu veya psikosomatik sorunlar yaşamaktadırlar (Yavuzer, 2004) Mevcut araştırma sonuçlarına göre alanyazındaki araştırma sonuçlarında yer alan okula erken başlamanın olumsuz etkilerinin, beşinci sınıfta öğrencilerin benlik saygıları ve sosyal uyum düzeylerinde okula erken başlayanların geç başlayanlar arasında bir farklılaşmaya sebep olmadığı söylenebilir.

Araştırma İstanbul'un Kartal ilçesinde beşinci sınıf öğrencilerine uygulanmıştır. Farklı örneklem grubu üzerinde aynı araştırma yapılmasının araştırmanın genellenebilirliği açısından yararlı olacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda bu araştırma ilköğrencilerine de yapılabilir. Böylece okula başlama yaşının erken dönem etkileri konusunda daha çok fikir sahibi olunabilir.

Araştırmada kullanılan Walker- McCannel Sosyal Yeterlik ve Okula Uyum Ölçeği öğretmen gözlemi ile doldurulmaktadır. Bu da araştırma verilerin sadece öğretmen

gözlemine dayanmasına ve verilerin subjektif olmasına sebep olabilir. Bu nedenle yapılacak araştırmanın daha objektif olması adına sosyal uyum düzeyi belirlenirken öğretmen aile ve bireyin kendisinden veri toplamaya yönelik ölçme aracı geliştirilebilir.

Araştırmanın ana amacı okula başlama yaşının sosyal uyum düzeyi ve benlik saygısına etkilerinin araştırılması idi. Okula başlama yaşının etkileri birinci sınıftan başlanıp ortaöğretim sonuna kadar boylamsal olarak takip edildiğinde ana problem ile ilgili daha sağlıklı veri elde edileceği düşünülmektedir. Bu sebeple gelecek araştırmalarda aynı araştırmanın boylamsal olarak yapılması önerilmektedir.

Erkek öğrencilerin sosyal uyum düzeylerini arttırmak için erken çocukluk dönemi itibari ile aile eğitimi ile okula başladıktan sonra okul rehber öğretmenlerince sosyal uyum becerileri eğitimleri verilmesi önerilmektedir.

Kardeş sayısının benlik saygısı ve sosyal uyum düzeyi üzerindeki etkileri göz önüne alındığında tek çocuk olanlar ile 2 ve daha fazla kardeşi olanların sosyal uyum düzeylerinin 1 kardeşi olanlardan düşük olması çok çocuklu ailelerde ebeveynlerin çocukları ile bireysel olarak ilgilenme zamanlarının azalması ve dolayısı ile ebeveynleri tarafından sosyal becerilerinin yeteri kadar gözlemlenemediği için önlem alınmaması sebebi ile ve tek çocuklu ailelerde çocukların akranları ile iletişim kurma imkanlarının az olmasından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Bu sebeple Aile Danışmanlığı Merkezlerince ya da okul rehberlik servislerince ailelere çocukların sosyal becerilerini arttırmak için yapılabilecekler konusunda eğitim verilmesi önerilmektedir. Çocukların sosyal becerilerini geliştirebilmeleri ve erken yaşta sosyal uyum düzeylerini arttırabilmeleri için her sosyo-ekonomik seviyeden ailelerin çocuklarını gönderebilecekleri erken çocukluk eğitimi veren eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması önerilmektedir.

Araştırma sonucunda anne- baba eğitim düzeyi arttıkça çocukların benlik saygısı düzeylerinin de artması çocuğun dünyasında anne-babanın yerinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Hem anne hem de babalar için çocuk gelişimi ve bilinçli çocuk yetiştirme konusunda anne-baba eğitim programlarının yaygınlaştırılması ve mevcut anne-baba eğitim programlarına katılımın yaygınlaştırılması için kamuda ve belediyelerde çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Araştırma sonucunda okul öncesi eğitim almış olan öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinin okul öncesi eğitim almamış olan öğrencilerin benlik saygısı düzeyinden anlamlı şekilde yüksek çıkmış olması erken çocukluk eğitiminin önemini bir kez daha ortaya koyduğu düşünülmektedir. Bu sebeple tüm çocukların erken çocukluk eğitimi alabilmeleri için okul öncesi eğitimin zorunlu olması önerilmektedir.

Araştırmanın bir diğer sonucuna göre ise anne-babası birlikte yaşayan öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinin ayrı olanlardan daha yüksek olduğu görülmüştür. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (2017) verilerine göre evlilik sürelerine göre boşanma oranları incelendiğinde 2015 ve 2016 yılında evlilik süresi 1- 5 yıl arasında olanların, evlilik süreleri 1 yıldan az ve 6 yıldan fazla olanlara göre boşanma oranları daha yüksek olduğu görülmüştür. Evlilik süresi 1- 5 yıl arasındayken çocuk sahibi olan ebeveynlerin evlilik sürecindeki olumsuz koşullardan çocuğun da etkileneceği düşünülmektedir. Bu sebeple Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığınca geniş çapta önlemler alınarak, her sosyo-ekonomik seviyeden bireylerin yararlanabileceği evlilik okullarının yaygınlaştırılması önerilmektedir.

Kaynaklar

- Altıok, H. Ö., Ek, N. & Koruklu, N. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Benlik Saygı Düzeyi ile İlişkili Bazı Değişkenlerin İncelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 99- 120.
- Angrist, J. D. & Krueger, A. B. (1992). The Effect of Age at School Entry on Educational Attainment: An Application of Instrumental Variables With Moments From Two Samples. *Journal of the American Statistical Association*, 328- 336.
- Aras, E. (2015). *Üniversite Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Uyum Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Aysan, F. & Uz Baş, A. (2004). İlköğretim 4. ve 5. Sınıflarda Okuyan Öğrencilerin Sosyal Becerileri ve Okul Uyumunu İle Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(8), 91-107.
- Ayvalı, M. (2012). *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Benlik Saygısı İle Sosyal Uyum Düzeyi İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., & Vohs, K. D. (2003). Does High Self-Esteem Cause Better Performance, Interpersonal Success, Happiness, or Healthier Lifestyles? *Psychological Science in the Public Interest*, 4(1), 1-44.
- Bal, E.Y. (2005). *Spor Yapmanın Ergenlerin Benlik Saygısı ve Öz Yeterliliklerine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Bayat, S. (2015). İlkokuma Yazma Öğretiminde 60-66 Aylık Çocuklar İle İlgili Yaşanan Güçlüklerle İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(5), 172- 185.
- Berk, L. E. (2013). *Çocuk Gelişimi (1. Baskı)*. (A. Dönmez, Çev.). Ankara: İmge Yayınları
- Black, S. E., Devereux, P. J., & Salvanes, K. G. (2011). Too Young to Leave the Nest? The Effects of School Starting Age. *The Review of Economics and Statistics*, 455- 467.
- Cameron, M. B. & Wilson, B. J. (1990). The Effects of Chronological Age, Gender and Delay of Entry on Academic Achievement and Retention: Implications For Academic Redshirting. *Psychology in the Schools*, 27, 260-263.
- Cascio, E. U. & Schanzenbach, D. W. (2016). First in the Class? Age and the Education Production Function. *Education Finance and Policy*, 225- 250.
- Ceylan, İ. (2013). *Ergenlerin Benlik Saygısı ve Duygusal Öz-Yeterlilik Düzeylerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Crosser, S. L. (1991). Summer Birth Date Children: Kindergarten Entrance Age and Academic Achievement. *The Journal of Educational Research*, 84 (3), 40- 146.
- Çelik, N. (2007). *Sosyal Beceri Eğitiminin İlköğretim Öğrencilerinin Sosyal Uyum Düzeylerine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Çetin, B. (2015). *Kentte ve Kırsalda Yetişmiş Ortaokul Öğrencilerinin Benlik Saygısı ile Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul.
- Datar, A. (2006). Does Delaying Kindergarten Entrance Give Children a Head Start?. *Economics of Education Review*, 25, 63-42.
- Dilek, H. (2007). *Farklı Eğitim Programlarına Devam Eden Lise 1. Sınıf Öğrencilerinin Benlik Saygısı ile Anne Babalarının Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Dirlik, C. (2014). *4+4+4 Eğitim Sisteminde 60-66 Aylık Öğrencilerin Okula Hazırbulunuşlukta Sosyal Uyum Düzeylerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi- Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

- Durna, Y. (2014). *Aynı Sınıfta Öğrenim Gören Altmış Altı ve Yetmiş İki Aylık Öğrencilerin Yaşadığı Sorunların Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzincan.
- Erbil, N., Divan, Z. & Önder, P. (2006). Ergenlerin Benlik Saygısına Ailelerinin Tutum ve Davranışlarının Etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 10(10), 7- 15.
- Erdemir, Y. (2015). *Ebeveyninde Depresyon Olan veya Olmayan Çocukların Sosyal Uyum Açısından Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Grissom, J. B. (2004). Age and Achievement. *Education Policy Analysis Archives*, 12 (49), 1-41.
- Gündüz, F.,& Çalışkan, M. (2013). 60-66, 66-72, 72-84 Aylık Çocukların Okul Olgunluk ve Okuma Yazma Becerilerini Kazanma Düzeylerinin İncelenmesi. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turki*, 8(8), 379-398.
- Güngören, D. (2011). *Evlilik Çatışmasının Okul Öncesi Eğitim Kurumuna Devam Eden 5-6 Yaş Çocuklarının Sosyal Uyum ve Becerilerine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Gürsakar, S. (2012). Pısa 2009 Öğrenci Başarı Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 441- 452.
- Hamarata, E. (2004). *Üniversite Öğrencilerinin Yakın İlişkilerindeki Bazı Değişkenlerin (Benlik Saygısı, Depresyon ve Saplantılı Düşünme) Bağlanma Stilleri Açısından İncelenmesi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Huges, M., Pinkerton, G., & Plewis, I. (1979). Children's Difficulties on Starting Infant School. *Association for Child Psychology' and Psychiatry*, 187- 196.
- Işık, M. (2007). *Anasınıfına Devam Eden Beş-Altı Yaş Çocuklarına Sosyal Uyum ve Beceri Ölçeğinin Uyarlanması ve Uygulanması*. Yüksek Lisans Tezi.
- Ikiz, F. E., & Çakar, F. S. (2010). Perceived Social Support and Self-Esteem in Adolescence. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 5, 2338-2342.
- İlköğretim ve Eğitim Kanunu (2012). *Resmî Gazete*. Yayımlı Tarihi: 30.03.2012. Sayısı: 10705. Numarası: 222.
- Kabasakal, Z. & Çelik N. (2010). Sosyal Beceri Eğitiminin İlköğretim Öğrencilerinin Sosyal Uyum Düzeylerine Etkisi. *İlköğretim Online*, 9 (1), 203-212.
- Kahramanoğlu, R., Tiryaki, E., & Canpolat, M. (2014). İlkokula Yeni Başlayan 60-66 Ay Grubu Öğrencilerin Okula Hazır Oluşları Üzerine İnceleme. *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(3), 1065- 1080.
- Kalyencioğlu, D.,& Kutlu, Y. (2010). Ergenlerin Aile İşlevi Algılarına Göre Uyum Düzeyleri. *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 18(2), 56-62.
- Kandır, A.,& Orçay, M. (2011). Beş-Altı Yaş Çocuklarının Erken Öğrenme Becerileri İle Sosyal Uyum Ve Becerilerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. *İlköğretim Online*, 40- 50.
- Kapçı, E.G., Artar, M., Avşar, V., Daşcı, E. & Çelik, E.G. (2015). İlkokula Beş ve Altı Yaşında Başlayan Çocukların Ruhsal ve Sosyal Gelişim ile Akademik Benlik Algıları Açısından Karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 48(2).
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. (26. Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karataş, Z. (2012). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Empatik Becerileri ve Benlik Saygısı Düzeylerinin İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(23), 97-114.

- Karayılmaz, D. (2008). *Ana Sınıfına Devam Eden Çocukların Duygusal Zeka ve Sosyal Uyum Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kartal, H., Bolattekin, Y. & A. Bilgin (2016). The Importance of Early Childhood Education and School Starting Age in the Reading-Writing Learning Process. *Participatory Educational Research*, 3(1), 79- 101.
- Kawaguchi, D. (2011). Actual Age at School Entry, Educational Outcomes, and Earnings. *J. Japanese Int. Economies*, 25, 64–80.
- Kurt, F. (2007). *Okul Öncesi Kurumlara Devam Eden Beş Altı Yaş Çocuklarının Sosyal Uyum ve Becerilerine Proje Yaklaşımlı Eğitim Programlarının Etkisinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Langer, P., Kalk, J. M., & Searls, D. T. (1984). Age of Admission and Trends in Achievement: A Comparison of Blacks and Caucasians. *American Educational Research Journal*, 21(1), 61-78.
- Lian, T. C. (2008). Family Functioning, Perceived Social Support, Academic Performance And Self-Esteem. *Pertanika Journal of Social Sciences and Humanities*. 16 (2) 285-299.
- MEB (2014). İlköğretim Kurumları Yönetmeliği. [Http://Mevzuat.Meb.Gov.Tr/Html/ilkveokuloncyon_0/ilkveokuloncyon_0.html](http://Mevzuat.Meb.Gov.Tr/Html/ilkveokuloncyon_0/ilkveokuloncyon_0.html). İndirilme Tarihi: 30.05.2016.
- Merter, F., Şekerci, H., & Bozkurt, E. (2014). Aynı Sınıfta Öğrenim Gören Altmış Altı ve Yetmiş İki Aylık Öğrencilerin Yaşadığı Sorunların Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *12. Uluslararası Sınıf Öğretmenliği Sempozyumu*, (s. 87- 98). Aydın.
- Oktan V. & Şahin, M. (2010). Kız Ergenlerde Beden İmajı İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(2), 543- 556.
- Pişkin, M. (1996). *Self-Esteem, Locus of Control and Academic Achievement of Secondary School Children both in England and Turkey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. University of Leicester, Faculty of Education and Continuing Studies. (İngiltere).
- Pişkin, M. (1997). Türk ve İngiliz Lise Öğrencilerinin Benlik Saygısı Yönünden Karşılaştırılması. *III. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Kongre Kitabı*. Adana: Ç.Ü. Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışma Anabilim Dalı ve Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Yayını.
- Plummer, D. M. (2011). *Benlik Saygısı Çocuklarda Nasıl Geliştirilir?* (1. Baskı). (E Aksay, Çev.). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Sarıkaya, A. (2015). *14-18 Yaş Arası Ergenlerin Benlik Saygısı ve Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilim Üniversitesi, İstanbul.
- Seçer, İ., İlbay, A. B., Ay, İ., & Çiftçi, M. (2012). Yatılı İlköğretim Bölge Okullarındaki Öğrencilerin Benlik Saygılarının İncelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 1(3), 61-73.
- Serebryakova, T. A., Morozova, L. B., Kochneva, E. M., Zharova, D. V., Skitnevskaya, L. V. & Kostina (2016). The Problem of Socio-Psychological Adjustment of Personality in the Scientists' Studies. *International Journal of Environmental & Science Education*, 11 (11), 4706-4715.
- Sungur, G. (2010). *İlköğretim Birinci Sınıfa Devam Eden Çocukların Sosyal Uyum ve Becerilerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Sungur, O. (2016). Korelasyon Analizi. Ş. Kalaycı, (Ed.), *SPSS Uyguamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (7. Basım)* içinde (116- 125). Ankara: Asil Yayıncılık.

- Tapmaz, Ç. (2012). *Halk Oyunları Çalışmalarının İlköğretim Beşinci Sınıf (10-11 Yaş Gurubu) Öğrencilerinin Sosyal Uyum Düzeylerine Etkisi Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Tatal, Ö. (2013). *İlk Okuma-Yazma Öğrenmede Okula Başlama Yaşının Okuma-Yazma Başarısına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi*. (B. Oral, Dü.) Diyarbakır.
- TÜİK. (2017). Evlilik ve Boşanma İstatistikleri. *Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Müdürlüğü Haber Bülteni*, 26642.
- Türedi, E. (2015). *Özyeterlik, Benlik Saygısı Ve Atılganlık Düzeyi İlişkisi -Cinsiyet ve Deneyim Süresi Açısından Resmi Okul Ve Özel Okul Öğretmenleri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Toros Üniversitesi, Mersin.
- Uğurlu, F. M. (2012). *Üniversite Öğrencilerinin Sportif Faaliyetlere Katılım Düzeyi İle Sosyal Uyum Ve İletişim Becerilerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Uz- Baş, A. (2003). *İlköğretim 4 ve 5. Sınıflarda Okuyan Öğrencilerin Sosyal Becerileri ve Okula Uyumu ile Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Ünlü, F. (2015). *Ebeveyni Boşanmış Bireylerde Benlik Saygısı, Yalnızlık ve Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, İstanbul.
- Yavuzer, H. (2003). *Eğitim ve Gelişim Özellikleriyle Okul Çağı Çocuğu*. (9. Baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Yavuzer, H. (2004). *Ana- Baba ve Çocuk*. (17. Baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Yeğen, B. (2008). *Ortaöğretim Öğrencilerinin Sosyal Uyumları İle Saldırganlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Kadıköy İlçesi Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Yelsma, P.,& Yelsma, J. (1998). Self-Esteem and Social Respect Within The High School. *The Journal Of Social Psychology*, 138(4), 431-441.
- Yılmaz, S., & Ekinci, M. (2001). Hemşirelik Yüksekokulu Öğrencilerinde Benlik Saygısı ve Atılganlık Düzeyi Arasındaki İlişki. *Journal of Anatolia Nursing and Health Sciences*, 4(2), 1-10.
- Yılmaz, E & Tepeli, K. (2013). 60-72 Aylık Çocukların Sosyal Problem Çözme Becerilerinin Duyguları Anlama Becerileri Açısından İncelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(2), 117-130.
- Yücel, Y. (2013). *Ortaokul Öğrencilerinin Algıladıkları Anne-Baba Tutumlarının, Benlik Saygısı ve Öğrenilmiş Çaresizlik İle İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Arel Üniversitesi, İstanbul.

Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Öz-yeterlilik Becerilerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi

An Investigation of Digital Literacy Self-efficacy Skills of Pre-Service Teachers In Terms of Different Variables

Prof. Dr. Gürbüz OCAK¹, Doktora Öğrencisi Gülçin KARAKUŞ²

Özet

Bu çalışmanın amacı öğretmen adaylarının dijital okur-yazarlık öz-yeterlilik becerilerini cinsiyet, öğrenim görmekte oldukları bölüm, anne ve baba eğitim durumu, mezun oldukları okul türü, bilgisayar erişim olanakları açısından incelemektir. Çalışmada Ocak ve Karakuş (2018) tarafından geliştirilen “Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Öz-yeterliliği Ölçeği (ÖADOÖÖ)” olarak adlandırılan Cronbach-Alpha iç tutarlık sayısı 0.961 olan likert tipi ölçek kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini Ege Bölgesinde bir üniversitede öğrenim gören 284 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmanın verileri 2018-2019 eğitim öğretim yılı güz döneminde elde edilmiştir. Çalışma sonucunda öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterliliklerinin yüksek olduğu, cinsiyetin bir alt boyutta etkili olduğu, anne baba eğitim durumunun etkili olmadığı, bilgisayar öğretmenliği bölümünün dijital okuryazarlık öz-yeterlilik düzeyinin yüksek olduğu ve meslek liselerinden mezun olan öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlilik düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen adayları, dijital okuryazarlık, öz-yeterlilik

Makale Türü: Araştırma makalesi

Abstract

The aim of this study is to examine the digital literacy self-efficacy skills of pre-service teachers in terms of gender, the department they study, the educational status of their parents, the type of school they graduate, and having computer or not. In this study, Digital Literacy Self-Efficacy Scale of Pre-service Teachers (ÖADOÖÖ) was used. Scale was developed by the Ocak and Karakuş (2018). The scale's Cronbach-Alpha co-efficiency was 0.961. The sample of the study consists of 284 students studying at a university in the Aegean Region. The data of the study were obtained in the fall semester of 2018-2019 academic year. According to the results it is concluded that the pre-service teachers have high levels of digital literacy self-efficacy, gender is effective in one sub-dimension, pre-service teachers' parents' education status is not effective, the level of digital literacy self-efficacy of the computer teaching department is high and that the digital literacy self-efficacy levels of vocational high schools are low.

Keywords: Preservice teachers, digital literacy, self efficacy

Paper Type: Research paper

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, gocak@aku.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-8568-0364>

² Sivas Mustafa Kemal Atatürk Mesleki Teknik Lisesi, Sivas, karakusgulcin@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-0587-4079>

Giriş

Eğitim ortamı içinde bulunduğumuz çağın hızlı gelişimi ve değişiminden etkilenmekte öğrenci, öğretmen ve öğretim ortamını da bu değişime ayak uydurmaya yönlendirmektedir. Özellikle bu uyumun sağlanmasında öğretmenin temel görevi bu değişim ve gelişimi takip etmek ve kendisini bu doğrultuda eğitmek, öğrencilere bu yönde rehber olmaktır. Hızla ilerleyen teknolojik gelişmelerden etkilenen öğrenme ortamı dijital kaynaklar ile daha geniş kapsamlı bilgi ağını öğrenci için kullanılabilir bir yapıya dönüştürmektedir. Dijital bir ortamda eğitim alan öğrencilerin dijital okuryazarlık bilincine de sahip olmaları bu hıza uyum sağlamaları için gereklidir (Murray, 2013; Techataweewan & Prasertsin, 2017). Nitekim günümüzde öğrencilerin dijital araçları kullanımı oldukça erken yaşlara kadar inmiştir. Ancak elbette ki öğrencilerin bu teknolojileri verimli olacak şekilde bilinçli kullanabilmeleri ve herhangi bir olumsuzlukla karşılaşıldığında büyüklerinden yardım alabilmeleri önemlidir (Acar, 2015).

Eğitim teknolojilerinde meydana gelen değişiklikler temelde sınırlı sayıda olan materyal ve kaynaklarda çeşitliliğe ve öğrenim süresinin kısalmasına aynı zamanda da her yerde öğrenim alınmasına imkân sağlamaktadır (Lewis & Alirezabeigi, 2018). Örneğin gün geçtikçe yaygınlaşan akıllı sınıflar, akıllı uygulamalar, öğrencinin okula ve eğitim öğretime yönelik tutumunu olumlu yönde etkilemektedir.

Dijital okuryazarlık yirmi birinci yüzyılın en önemli becerilerinden biridir. Sınıf ortamını dijital kaynaklarla daha verimli kullanabilmesi açısından öğretmenlerin de dijital okuryazarlık becerisine sahip olmaları önemlidir. Dijital okuryazarlık dijital alet ve teknolojilerin kullanılmasının ötesinde bir kavramdır. Dijital okuryazarlık, dijital bir ortamda gereken uygulamaları sergileyebilecek bilgi, beceri ve tutuma sahip olmaktır (Ferrari, 2012; Porat, Blau & Barak, 2018).

Dijital okuryazar bir birey, yaratıcı, yenilikçi, işbirliği yapabilen, iletişim kurabilen, eleştirel düşünen, problem çözebilen, karar verme becerisi gelişmiş, teknolojik kavramların ne demek olduğunu bilen ve bu doğrultuda bu kavramları kullanabilen, dijital bir vatandaş olarak gerekenleri yapabilen bireydir (The International Society For Technology in Education, 2007). Değişik ve farklı medya ve teknolojilere uyum sağlayan, donanım, yazılım, internet, cep telefonu, dijital cihazlar ve Web 2.0 gibi araçları etkin olarak kullanan bireydir (Tyger, 2011).

Dijital okuryazarlık bilginin kaynağı ve bu bilginin uygulanması arasında bir köprü görevindedir. Ancak elbette dijital okuryazarlığın olumsuz etkileri de söz konusu olabilir. Teknoloji bağımlılığı, bilginin tek bir merkezdeki hâkimiyetinin azalması, kontrolün dağılması, okullaşma kavramını zedelenmesi eğitim ortamını etkileyebilecek olumsuzluklar arasında gösterilebilir (Mc Dougall, Readman & Wilkinson, 2018). Ayrıca dijital okuryazar bir bireyin uyması gereken bazı etik kuralların da farkında olması gerekmektedir. Dijital ortamda örneğin sanal ortamda sosyal medyanın doğru ve kontrollü kullanılması, sanal zorbalığa yönelik davranışlardan kaçınılması, kişinin özel haklarına saygı duyulması gibi unsurlar hakkında tüm kullanıcıların bilgi sahibi olmaları ve bu doğrultuda hareket etmeleri gerekmektedir (Atif & Chou, 2018).

Geleneksel eğitim ortamından, geleneksel defter kitap, basılı yayın materyallerinden uzaklaşılması, dijital okuryazarlık beceri düzeyinin artırılması, sınıf içinde bu uygulamaların yapılması, eğitim ve öğretim alanı olarak sınıfı ve dersi öğrenci için daha ilgi çekici bir

yapıya dönüştürecektir (Starr, 2012). Temelde dijital okuryazarlık tüm eğitim kademelerinde yer almalı ve etkin olarak kullanılmalıdır. Bu sayede dijital okuryazarlık becerisi gelişen öğrenciler ilerleyen yıllarda iş ve özel hayatlarında bu becerinin olumlu etkilerini görecektir ve daha başarılı olacaklardır (Lefler, 2015).

Sınıf içinde ve ilerleyen yıllarda öğrenciye sağladığı pek çok olumlu etki bağlamında dijital okuryazarlık öğretmen eğitim programlarında yer alabilir. Böylece öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık becerileri gelişebilir. (Güneş ve Bahçivan, 2018). Lisans öğrencileri sadece bilgi edinmekle kalmamalı aynı zamanda çağın gerektirdiği şekilde kendilerini dijital okuryazar bir birey olarak hazırlamalıdır (Techataweewan & Prasertsin, 2017). Bu sayede, öğretmen öğretimini geliştirebilir, teknolojik materyaller ile ilgili bilgi sahibi olabilir, sınıf içinde teknolojiyi kullanabilir ve hem kendisinin hem de öğrencilerin teknolojiye karşı olumlu bir tutuma sahip olmalarına destek olabilir.

Sınıf ortamında ve bireysel gelişimde tüm bu olumlu etkileri dikkate alındığında alanyazında (Khalid, Slættalíð, Parveen & Hossain, 2015; Svensson & Baelo, 2015; Campbell, 2016; Rambousek, Štípek, & Vaňková ,2016) ;Gasaymeh, Al-Tawel, Al-Moghrabi & Al-Ghonmein, 2017) öğretmen adaylarını dijital okuryazar olmaları önemli olarak görülmektedir. İçinde bulunduğumuz çağda Z kuşağına eğitim verecek olan öğretmen adaylarının bu kuşağa eğitim verecek düzeyde dijital okuryazar olmaları gerekir. Bu bağlamda bu çalışmada öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık beceri düzeyleri ve dijital okuryazarlıklarının cinsiyet, öğrenim görmekte oldukları bölüm, anne ve baba eğitim durumu, internet ve bilgisayar erişim olanakları, mezun oldukları okul türü açısından incelenmesi amaçlanmaktadır.

1. Problem Cümlesi

Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık beceri düzeyleri nasıldır? Bu düzeyler arasında bazı değişkenler açısından anlamlı farklılık var mıdır?

1.1. Alt Problemler

1. Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık beceri düzeyleri nasıldır?
2. Cinsiyet dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmakta mıdır?
3. Öğrenim görmekte oldukları bölüm öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmakta mıdır?
4. Öğretmen adaylarının anne eğitim durumları dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmakta mıdır?
5. Öğretmen adaylarının baba eğitim durumları dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmakta mıdır?
6. Öğretmen adaylarının internete erişim imkânları dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmakta mıdır?

7. Öğretmen adaylarının bilgisayar erişim imkânları dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmakta mıdır?

8. Öğretmen adaylarının mezun oldukları okul türü dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmakta mıdır?

2. Yöntem

Çalışma genel tarama modelinde yürütülmüştür. Tarama modeli genelleme yapabilmek amacıyla geniş çapta veri toplanan (Cohen, Manion & Morrison, 2007), belirli bir konu ya da konular hakkında soru sorulan ve alınan cevapların betimlendiği yöntemdir (Jackson, 2015). Çalışmanın yürütüldüğü üniversite ülkemizdeki üniversitelerin büyük çoğunluğunun profilini yansıtacak şekilde orta düzeyde başarılı bir üniversitedir, bu bağlamda bu üniversitedeki öğrencilerden alınacak verilerin geneli yansıtma gücü yüksektir. Bu nedenle bu çalışmada tarama modeli tercih edilmiştir. Bu çalışmada Ege bölgesinde bir üniversitenin Eğitim Fakültesi son sınıf öğrencilerinin dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri üzerinde bazı değişkenlerin bir fark oluşturup oluşturmadığı belirlenmeye çalışılmıştır

2.1. Örneklem

Çalışmanın örneklemini ilgili eğitim fakültesinde öğrenim gören 284 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Örneklem son sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarından oluşması amaçlı olarak tercih edilmiştir. Amaçlı örnekleme yönteminde araştırmacının önceden belirlediği bir amaç vardır ve örneklem bu doğrultuda bu amaca uygun olarak seçilir, örnekle taşıması gereken özellikleri kapsamında araştırmada tercih edilir (Etikan, Musa & Alkassim, 2016). Öğretmen adaylarının son sınıfta dijital okuryazarlık seviyelerinin daha belirgin olacağı dikkate alınmıştır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplama aracı olarak Ocak ve Karakuş (2018) tarafından geliştirilen “Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Öz-yeterliliği Ölçeği (ÖADOÖÖ)” olarak adlandırılan likert tipi ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin tüm boyutları için (35 madde) güvenilirlik katsayısı 0.961 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin açıkladığı varyans oranları Tablo 1’ de verilmiştir.

Tablo 1’ de görüldüğü gibi, Rotated Component Matrix (Döndürülmüş Bileşenler Matrisi) 1. faktörde 11 maddenin, 2. faktörde 10 maddenin, 3. faktörde 9, 4. faktörde 5 maddenin bulunduğu tespit edilmiştir. Çalışmada kullanılan ölçeğin geliştirilme sürecinde hesaplanan ölçeğin alt boyutlarına ve tamamına ilişkin güvenilirlik analizleri sonucunda Cronbach Alpha değerlerinin 1. Faktör için .90, 2. Faktör için .88, 3. Faktör için .86, 4. Faktör için .81 ve toplam için .96 olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada ise elde edilen güvenilirlik analizi sonuçları ise 1. Faktör için .868, 2. Faktör için .909, 3. Faktör için .883, 4. Faktör için ise .884, toplam için ise .835 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 1. Öğretmen adaylarının dijital okur-yazarlık öz-yeterliliği ölçeğinin toplam varyansı açıklanması tablosu

	Öz Değerler			Karesi Alınan Yüklerin Toplam Çıkarımı			Karesi Alınan Yüklerin Döndürme Toplamı		
	Toplam	%Varyans	Birikimli %	Toplam	%Varyans	Birikimli %	Toplam	%Varyans	Birikimli %
1	13.089	37.397	37.397	13.089	37.397	37.397	6.008	17.167	17.167
2	2.687	7.676	45.073	2.0687	7.676	45.073	5.249	14.997	32.164
3	1.653	4.723	49.796	1.653	4.723	49.796	4.425	12.614	44.778
4	1.181	3.373	53.169	1.181	3.373	53.169	2.937	8.390	53.169

2.3. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde, öğrencilerin verdikleri cevapların puanlarını hesaplamak amacıyla ölçekte yer alan maddeler; 4.20-5.00 “Her zaman”, , 3.40-4.19“Sıklıkla”, 2-60-3.39 “Ara sıra”, , 1.80-2.59“Nadiren” , 1-1.79 “Asla” aralıkları temel alınarak yorumlanmıştır. Yapılan normallik testi sonuçlarına göre ölçeğin tümü ve her bir alt faktörü için elde edilen verilerin normal dağılım göstermemeleri nedeniyle verilerin çözümlenmesinde, aritmetik ortalama, frekans, yüzde, Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis H-Test istatistik işlemleri kullanılmıştır.

3. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde bulgular, araştırmanın alt problemlerine göre sunulmuştur.

1.Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık beceri düzeyleri nasıldır?

Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlıklarının üretim boyutunda frekans, yüzde ve madde ortalamaları dağılımı Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Ölçeğin birinci boyutu (üretim) ile ilgili yüzde, frekans ve madde ortalamaları

Boyutta yer alan maddeler		1	2	3	4	5	X	Sonuç
Üretim	Dijital ortamda öğrenci düzeyine uygun değerlendirme çalışmaları hazırlayabilirim.	f 6 % 2.1	19 6.7	52 18.3	81 28.5	126 44.4	4.06	Sıklıkla
	Dijital ortamda öğrencinin konuyu pekiştirmesini sağlayacak uygulamalar hazırlayabilirim.	f 4 % 1.4	17 6.0	55 19.4	86 30.3	122 43.0	4.07	Sıklıkla
	Farklı öğrenme stillerine sahip öğrencilere yönelik dijital materyal hazırlayabilirim.	f 6 % 2.1	24 8.5	53 18.7	91 32.0	110 38.7	3.96	Sıklıkla
	Dijital ortamda öğrenci ödevlerini değerlendirebilirim.	f 7 % 2.5	15 5.3	55 19.4	101 35.6	106 37.3	4.00	Sıklıkla
	Öğrencinin daha hızlı bilgi paylaşabilmesi için dijital kaynak kullanabilirim	f 2 % .7	12 4.2	54 19.0	81 28.5	135 47.5	4.17	Sıklıkla
	Dijital kaynaklarla sınav hazırlayabilirim (örneğin kahoot gibi).	f 22 % 7.7	40 14.1	64 22.5	85 29.9	73 25.7	3.51	Sıklıkla
	Eğitim öğretim amaçlı video hazırlayabilirim.	f 9 % 3.2	13 4.6	58 20.4	59 20.8	145 51.1	4.11	Sıklıkla
	Öğrenme ortamını zenginleştirmek için dijital kaynak kullanabilirim.	f 3 % 1.1	12 4.2	37 13.0	80 28.2	152 53.5	4.28	Her zaman
	Ders anlatırken dijital kitapları kullanabilirim (e-kitap, z-kitap vb.)	f 2 % .7	15 5.3	49 17.3	87 30.6	131 46.1	4.16	Sıklıkla
	Sınıfta yaptığım bir etkinliği paylaşım sitelerine yükleyerek öğrenciyi motive edebilirim.	f 3 % 1.1	21 7.4	47 16.5	70 24.6	143 50.4	4.15	Sıklıkla
	Anlattığım dersi dijital ortamda öğrencinin daha sonra da dinleyebilmesini sağlamak için depolayabilirim.	f 5 % 1.8	11 3.9	40 14.1	78 27.5	150 52.8	4.25	Her zaman
	Toplam						4.07	Sıklıkla

Tablo 2 incelendiğinde öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlilik ölçeğinin üretim alt boyutuna çoğunlukla “Sıklıkla” cevabını verdikleri, sadece “*Öğrenme ortamını zenginleştirmek için dijital kaynak kullanabilirim*” ve “*Anlattığım dersi dijital ortamda öğrencinin daha sonra da dinleyebilmesini sağlamak için depolayabilirim*” maddelerine “*Her zaman*” cevabını verdikleri görülmektedir.

Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlıklarının kaynak kullanabilme boyutunda frekans, yüzde ve madde ortalamaları dağılımı Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Ölçeğin ikinci boyutu (kaynak kullanabilme) ile ilgili yüzde, frekans ve madde ortalamaları

Boyutta yer alan maddeler		1	2	3	4	5	X	Sonuç
Kaynak Kullanabilme	Akıllı tahta kullanabilirim.	F 1	1	13	63	206	4.66	Her zaman
		% .4	.4	4.6	22.2	72.5		
	Eğitim öğretim uygulamalarını cep telefonuma yükleyebilirim.	F 0	2	10	50	222	4.73	Her zaman
		% 0	.7	3.5	17.6	78.2		
	Tablet kullanabilirim.	F 0	3	16	56	209	4.65	Her zaman
		% 0	1.1	5.6	19.7	73.6		
	Dijital ortamdaki kaynaklara kolaylıkla ulaşabilirim.	F 1	1	11	35	236	4.77	Her zaman
		% .4	.4	3.9	12.3	83.1		
	Öğrenciler ya da velilerle iletişim kurabileceğim bir grup kurabilirim(örneğin whatsapp grubu).	F 0	1	20	69	194	4.60	Her zaman
		% 0	.4	7.0	24.3	68.3		
	Eğitimi destekleyen web sitelerinden yararlanabilirim.	F 0	7	22	65	190	4.54	Her zaman
		% 0	2.5	7.7	22.9	66.9		
	Derste projeksiyon kullanabilirim.	F 0	3	25	61	195	4.57	Her zaman
		% 0	1.1	8.8	21.5	68.7		
	Ders sırasında öğrencinin motivasyonunu arttırmak için dijital kaynakları kullanabilirim.	F 0	2	24	75	183	4.54	Her zaman
		% 0	.7	8.5	26.4	64.4		
Cep telefonu vb. araçlarla çeşitli içeriklere ulaşabilirim.	F 1	6	19	73	185	4.53	Her zaman	
	% .4	2.1	6.7	25.7	65.1			
Ders içeriğine göre ihtiyacım olan materyali dijital ortamlarda bulabilirim	F 0	3	28	92	161	4.44	Her zaman	
	% 0	1.1	9.9	32.4	56.7			
Toplam							4.06	Sıklıkla

Tablo 3 incelendiğinde öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlik ölçeğinin kaynak kullanabilme alt boyutunda yer alan bütün maddelere “Her zaman” cevabını verdikleri görülmektedir.

Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlıklarının uygulama kullanabilme boyutunda frekans, yüzde ve madde ortalamaları dağılımı Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Ölçeğin üçüncü boyutu (uygulama kullanabilme) ile ilgili yüzde, frekans ve madde ortalamaları

Boyutta yer alan maddeler		1	2	3	4	5	X	Sonuç
Uygulama Kullanabilme	Jpeg /Winzip gibi sıkıştırma formatlarını kullanabilirim.	f 61 % 21.5	57	79	35	52	2.85	Ara sıra
	Belgeleri farklı formatlara çevirebilirim (örneğin wordden pdf'ye)	f 15 % 5.3	50	64	70	85	3.56	Sıklıkla
	Sosyal İmleme uygulayabilirim (Sosyal İmlemenin amacı beğenilen içeriklerin sosyal ortamda saklanıp arşivlenmesidir.)	f 24 % 8.5	41	64	65	90	3.54	Sıklıkla
	Hazırladığım bir videoyu dijital ortama yükleyebilirim(TeacherTube, Videoegg, Selfcast)	f 22 % 7.7	43	56	65	98	3.61	Sıklıkla
	Derste web tabanlı interaktif oyun oynatabilirim.	f 11 % 3.9	54	67	75	77	3.53	Sıklıkla
	Ders esnasında podcast kullanabilirim.(Podcast'ler genellikle orijinal ses veya görüntü kayıtlarından oluşur; ancak bir TV ya da radyo programının, dersin, performansın veya başka bir etkinliğin kaydedilmiş yayınları da olabilir.)	f 21 % 7.4	36	69	58	100	3.63	Sıklıkla
	Eğitim amaçlı bir blog hazırlayabilirim.	f 25 % 8.8	68	69	60	60	3.22	Ara sıra
	Dijital haritaları kullanabilirim (Google Maps, Community Walk, ZeeMaps, Wayfaring, MapBuzz)	f 13 % 4.6	26	43	74	128	3.97	Sıklıkla
	Dijital ortamda Poster/Kartpostal/Kolaj hazırlayabilirim	f 8 % 2.8	33	68	79	96	3.78	Sıklıkla
	Toplam						3.52	Sıklıkla

Tablo 4 incelendiğinde öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlilik ölçeğinin uygulama kullanabilme alt boyutuna çoğunlukla “Sıklıkla” cevabını verdikleri, sadece “Jpeg /Winzip gibi sıkıştırma formatlarını kullanabilirim ” ve “Eğitim amaçlı bir blog hazırlayabilirim.” maddelerine “Ara sıra ” cevabını verdikleri görülmektedir.

Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlıklarının destek boyutunda frekans, yüzde ve madde ortalamaları dağılımı Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Ölçeğin dördüncü boyutu (destek) ile ilgili yüzde, frekans ve madde ortalamaları

Boyutta yer alan maddeler		1	2	3	4	5	X	Sonuç
Destek	Öğrencilerime dijital ortamda eğitsel oyunlar oynatabilirim	f 3	19	70	78	114	3.98	Sıklıkla
		% 1.1	6.7	24.6	27.5	40.1		
	Öğrencilerin öğrenmeyi evde devam ettirebilmeleri için dijital kaynak kullanabilirim.	f 2	22	62	97	101	3.96	Sıklıkla
		% .7	7.7	21.8	34.2	35.6		
	Video konferans yöntemi ile tüm öğrencilere ulaşabilirim.	f 18	46	81	72	67	3.43	Sıklıkla
		% 6.3	16.2	28.5	25.4	23.6		
	Öğrencilerimin çalışmalarını dijital ortamda depolayabilmeleri için dijital portfolyo dosyası hazırlamalarını sağlayabilirim.	f 18	46	80	70	70	3.45	Sıklıkla
		% 6.3	16.2	28.2	24.6	24.6		
	Öğrencileri dijital kaynakların kullanımı hakkında bilgilendirebilirim.	f 1	18	57	96	112	4.05	Sıklıkla
		% .4	6.3	20.1	33.8	39.4		
Toplam							3.77	Sıklıkla

Tablo 5 incelendiğinde öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlik ölçeğinin destek alt boyutunda yer alan bütün maddelere “*Sıklıkla*” cevabını verdikleri görülmektedir. Yukarıda ölçeğin her bir alt boyutuna ait ölçek maddelerinden elde edilen puanları ile toplam puanlara yönelik öğretmen adaylarının düzeyleri verilmiştir. Ayrıca ölçeğin tümü göz önüne alındığında öğretmen adaylarının ölçekte aldıkları puan ortalaması 4.04 ve standart sapması ise .56 dır. Bu durum öğretmen adaylarının dijital okul yazarlık öz-yeterlik puanlarının sıklıkla düzeyinde olduğunu göstermektedir.

2. Cinsiyet öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmakta mıdır?

Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri üzerinde cinsiyetin anlamlı etkisi olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6 Öğretmen adaylarının cinsiyet açısından dijital okuryazarlık öz-yeterliklerine ilişkin Mann-Whitney U testi sonuçları

Dijital Okuryazarlık	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Toplam	Kız	233	138.41	30866.50	5890.500	.109
	Erkek	61	157.43	9603.50		
Üretim(1.Boyut)	Kız	233	143.32	31960.50	6618.500	.747
	Erkek	61	139.50	8509.50		
Kaynak Kullanabilme(2.Boyut)	Kız	233	143.08	31907.50	6671.500	.817
	Erkek	61	140.37	8562.50		
Uygulama Kullanabilme(3.Boyut)	Kız	233	133.02	29664.50	4688.500	.000
	Erkek	61	177.14	10805.50		
Destek (4. Boyut)	Kız	233	139.80	31174.50	6198.500	.287
	Erkek	61	152.39	9295.50		

*p < 0.05

Tablo 6'ya göre cinsiyet öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlilik beceri düzeyleri üzerinde sadece uygulama kullanabilme boyutunda anlamlı bir farklılığa neden olmaktadır $p < 0.05$, diğer boyutlarda anlamlı bir farklılığa neden olmamaktadır ($p < 0.05$).

3. Öğrenim görmekte oldukları bölüm dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır mıdır?

Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri üzerinde öğrenim görmekte oldukları bölümün anlamlı etkisi olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Kruskal-Wallis Testi Analizi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Öğretmen adaylarının öğrenim görmekte oldukları bölüm türü açısından dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri ilişkin Kruskal-Wallis testi analizi sonuçları

Ölçek ve boyutları	Bölüm	N	Sıra	S.S.	X ²	p	Anlamı Fark
Toplam Puan	1.Sınıf Öğr.	61	152.39	55739	28.493	.000	2-5
	2. Bil.Tek. Öğr.	52	96.33				2-1
	3. Matematik Öğr.	52	126.80				2-4
	4.Fen Bil. Öğr.	51	171.11				2-6
	5.Sosyal Bilg.	40	156.13				
	6. Türkçe Öğr.	28	164.30				
	Toplam		284				
Üretim	1.Sınıf Öğr.	61	161.61	.69313	32.397	.000	2-5
	2. Bil.Tek Öğr.	52	96.06				2-1
	3. Matematik Öğr.	52	120.09				2-4
	4.Fen Bil. Öğr.	51	163.54				2-6
	5.Sosyal Bilg.	40	152.98				
	6. Türkçe. Öğr.	28	175.45				
	Toplam		284				
Kaynak Kullanabilme	1.Sınıf Öğr.	61	159.48	40160	20.966	.001	2-6
	2. Bil.Tek Öğr.	52	101.16				2-1
	3. Matematik Öğr.	52	136.23				2-4
	4.Fen Bil. Öğr.	51	164.10				
	5.Sosyal Bilg.	40	140.66				
	6. Türkçe. Öğr.	28	157.20				
	Toplam		284				
Uygulama Kullanabilme	1.Sınıf Öğr.	61	138.68	83515	19.217	.002	2-5
	2. Bil.Tek Öğr.	52	108.19				2-5
	3. Matematik Öğr.	52	130.90				
	4.Fen Bil. Öğr.	51	164.75				
	5.Sosyal Bilg.	40	169.50				
	6. Türkçe. Öğr.	28	156.98				
	Toplam		284				
Destek	1.Sınıf Öğr.	61	147.19	79048	26.065	.000	2-4
	2. Bil.Tek Öğr.	52	107.10				
	3. Matematik Öğr.	52	127.58				
	4.Fen Bil. Öğr.	51	185.67				
	5.Sosyal Bilg.	40	148.16				
	6. Türkçe. Öğr.	28	139.04				
	Toplam		284				

* $p < 0.05$

Tablo 7 incelendiğinde öğretmen adaylarının öğrenim görmekte oldukları bölüm türüne göre dijital okuryazarlık öz-yeterliliklerinin ölçeğin tüm alt boyutlarında anlamlı bir

farklılaşma gösterdiği belirlenmiştir. Bu farklılığın nereden kaynaklandığını belirlemek için hipotez testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar tabloda gösterilmiştir. Farkın kaynağının tüm alt boyutlarda Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Öğretmenliği lehine anlamlı olduğu görülmektedir.

4. Öğretmen adaylarının anne eğitim durumları dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmakta mıdır?

Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri üzerinde anne eğitim durumunun anlamlı etkisi olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Kruskal-Wallis Testi Analizi sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Öğretmen adaylarının anne eğitim durumu açısından dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri ilişkin Kruskal-Wallis testi analizi sonuçları

Ölçek ve boyutları	Anne Eğitim Durumu	N	Sıra	S.S.	X ²	p
Toplam Puan	1.İlkokul	177	138.46	.55739	2.694	.441
	2.Ortaokul	50	145.27			
	3.Lise	45	146.09			
	4.Üniversite	12	177.04			
	Toplam	284				
Üretim	1.İlkokul	177	140.49	.69313	.399	.941
	2.Ortaokul	50	147.27			
	3.Lise	45	142.88			
	4.Üniversite	12	150.79			
	Toplam	284				
Kaynak Kullanabilme	1.İlkokul	177	140.84	.40160	1.526	.676
	2.Ortaokul	50	143.18			
	3.Lise	45	140.79			
	4.Üniversite	12	170.54			
	Toplam	284				
Uygulama Kullanabilme	1.İlkokul	177	137.72	.83515	4.775	.189
	2.Ortaokul	50	143.80			
	3.Lise	45	147.19			
	4.Üniversite	12	189.96			
	Toplam	284				
Destek	1.İlkokul	177	139.21	.79048	2.092	.553
	2.Ortaokul	50	146.38			
	3.Lise	45	142.94			
	4.Üniversite	12	173.25			
	Toplam	284				

Tablo 8 incelendiğinde öğretmen adaylarının anne eğitim durumuna göre dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri ilişkin analiz sonuçlarında ölçeğin tümünde anne eğitim durumu dijital okuryazarlık öz-yeterliliği üzerinde anlamlı bir etki oluşturmamaktadır.

5. Öğretmen adaylarının baba eğitim durumları dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmakta mıdır?

Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri üzerinde baba eğitim durumunun anlamlı etkisi olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Kruskal-Wallis Testi Analizi sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Öğretmen adaylarının baba eğitim durumu açısından dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri ilişkin Kruskal-Wallis testi analizi sonuçları

Ölçek ve boyutları	Baba Eğitim Durumu	N	Sıra	S.S.	X ²	p
Toplam Puan	1.İlkokul	103	149.16	.55739	2.639	.451
	2.Ortaokul	53	128.90			
	3.Lise	76	138.51			
	4.Üniversite	52	149.01			
	Toplam	284				
Üretim	1.İlkokul	103	149.09	.69313	1.570	.666
	2.Ortaokul	53	136.78			
	3.Lise	76	135.39			
	4.Üniversite	52	145.65			
	Toplam	284				
Kaynak Kullanabilme	1.İlkokul	103	145.76	.40160	1.860	.602
	2.Ortaokul	53	135.96			
	3.Lise	76	135.68			
	4.Üniversite	52	152.68			
	Toplam	284				
Uygulama Kullanabilme	1.İlkokul	103	150.09	.83515	3.133	.372
	2.Ortaokul	53	126.05			
	3.Lise	76	141.20			
	4.Üniversite	52	146.13			
	Toplam	284				
Destek	1.İlkokul	103	147.85	.79048	2.959	.398
	2.Ortaokul	53	126.31			
	3.Lise	76	141.42			
	4.Üniversite	52	149.98			
	Toplam	284				

Tablo 9 incelendiğinde öğretmen adaylarının baba eğitim durumuna göre dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri ilişkin analiz sonuçlarında ölçeğin tümünde baba eğitim durumu dijital okuryazarlık öz-yeterliliği üzerinde anlamlı bir etki oluşturmamaktadır.

6. Öğretmen adaylarının bilgisayar erişim imkânları dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır mıdır?

Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri üzerinde bilgisayar erişim imkanının anlamlı etkisi olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Mann-Whitney U sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Öğretmen adaylarının bilgisayar erişim imkanı açısından dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri Mann-Whitney u testi sonuçları

Dijital Okuryazarlık	Bilgisayar	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Toplam	Var	239	147.00	35133.50	4301.500	.033
	Yok	45	118.59	5336.50		
Üretim(1.Boyut)	Var	239	147.67	35293.50	4141.500	.014
	Yok	45	115.03	5176.50		
Kaynak Kullanabilme(2.Boyut)	Var	239	144.83	34615.00	4820.000	.265
	Yok	45	130.11	5855.00		
Uygulama Kullanabilme(3.Boyut)	Var	239	145.52	34780.00	4655.000	.152
	Yok	45	126.44	5690.00		
Destek (4. Boyut)	Var	239	146.49	35012.00	4423.000	.058
	Yok	45	121.29	5458.00		

*p < 0.05

Tablo 10 incelendiğinde bilgisayar erişim imkânının öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri üzerinde üretim (.014) boyutunda ve ölçeğin toplam puanında (.033) anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmektedir. Diğer boyutlarda ise anlamlı farklılık görülmemektedir.

7. Öğretmen adaylarının mezun oldukları okul türü dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmakta mıdır?

Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri üzerinde mezun oldukları okul türünün anlamlı etkisi olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Kruskal-Wallis Testi Analizi sonuçları Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11 Öğretmen adaylarının mezun olduğu lise türü açısından dijital okuryazarlık öz-yeterlikleri ilişkin Kruskal-Wallis testi analizi sonuçları

Ölçek ve boyutları	Mezun Ol. Lise Türü	N	Sıra	S.S	X ²	p	Anlamı Fark
Toplam Puan	1.Genel lise	90	140,36	.55739	11,594	.009	3-4
	2.Anadolu Lisesi	111	134,83				2-4
	3.Fen Lisesi	44	130,17				1-4
	4.Meslek Lisesi	39	183,18				
	Toplam		284				
Üretim	1.Genel lise	90	144,36	.69313	5,954	.114	
	2.Anadolu Lisesi	111	137,79				
	3.Fen Lisesi	44	127,25				
	4.Meslek Lisesi	39	168,83				
	Toplam		284				
Kaynak Kullanabilme	1.Genel lise	90	139,24	.40160	10,487	.015	3-4
	2.Anadolu Lisesi	111	143,23				

	3.Fen Lisesi	44	118,16				
	4.Meslek Lisesi	39	175,38				
	Toplam	284					
Uygulama Kullanabilme	1.Genel lise	90	138,44	.83515	9,930	.019	2-4 1-4
	2.Anadolu Lisesi	111	132,81				
	3.Fen Lisesi	44	141,99				
	4.Meslek Lisesi	39	180,03				
	Toplam	284					
Destek	1.Genel lise	90	139,38	.79048	14,461	.002	2-4
	2.Anadolu Lisesi	111	129,42				
	3.Fen Lisesi	44	142,45				
	4.Meslek Lisesi	39	186,96				
	Toplam	284					

Tablo 11 incelendiğinde öğretmen adaylarının mezun olduğu lise türü açısından dijital okuryazarlık öz-yeterliliklerinin destek, uygulama kullanabilme, kaynak kullanabilme ve toplam puanları üzerinde anlamlı farklılık gösterdiği, üretim alt boyutunda ise anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu farklılığın nereden kaynaklandığını belirlemek için hipotez testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar tabloda gösterilmiştir. Farkın kaynağının meslek lisesi ve diğer liseler arasında, diğer liselerin lehine olduğu görülmektedir.

Sonuç Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada öğretmen adaylarının dijital okur-yazarlık öz-yeterlilikleri düzeylerinin dağılımı ve bu düzeylerin cinsiyet, öğrenim görmekte oldukları bölüm, anne ve baba eğitim durumu, mezun oldukları okul türü, internet ve bilgisayar erişim olanakları açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Ölçeğin her bir alt boyutuna ait ölçek maddelerinden elde edilen puanları ile toplam puanlara yönelik öğretmen adaylarının düzeyleri incelendiğinde tüm alt boyutlarda öğrenci düzeylerinin sıklıkla aralığında olduğu görülmektedir. Ayrıca ölçeğin tümü göz önüne alındığında öğretmen adaylarının ölçekte aldıkları puan ortalaması 4.04 ve standart sapması ise .56 dır. Bu durum öğretmen adaylarının dijital okul yazarlık öz-yeterlilik puanlarının toplamda da sıklıkla düzeyinde olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın birinci alt problemi olarak öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri beceri düzeyleri incelenmiştir. Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlilik ölçeğinin üretim alt boyutuna çoğunlukla “Sıklıkla” cevabını verdikleri, sadece “Öğrenme ortamını zenginleştirmek için dijital kaynak kullanabilirim” ve “Anlattığım dersi dijital ortamda öğrencinin daha sonra da dinleyebilmesini sağlamak için depolayabilirim” maddelerine “Her zaman” cevabını verdikleri görülmektedir. Ölçeğinin kaynak kullanabilme alt boyutunda yer alan bütün maddelere “Her zaman” cevabını verdikleri, uygulama kullanabilme alt boyutuna çoğunlukla “Sıklıkla” cevabını verdikleri, sadece “Jpeg /Winzip gibi sıkıştırma formatlarını kullanabilirim ” ve “Eğitim amaçlı bir blog hazırlayabilirim.”

maddelerine “Ara sıra ” cevabını verdikleri görülmektedir. Son olarak destek alt boyutunda yer alan bütün maddelere öğretmen adaylarının “Sıklıkla” cevabını verdikleri görülmektedir. Bu durum öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterliliklerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Alanyazında yer alan çalışmalarda öğretmen adaylarının dijital okuryazarlıklarının yüksek düzeyde olmasının önemli olduğu ifade edilmektedir (Khalid, Slættalíð, Parveen & Hossain, 2015). Ayrıca alanyazında öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık beceri düzeylerinin yüksek olması mesleki gelişim açısından önemli olduğu ifade edilmektedir (Svensson & Baelo, 2015). Bununla birlikte dijital okuryazarlığın öğretmen eğitim programında temel olarak yer alması gerektiği ve öğretmen adaylarının dijital okuryazarlığı eğitim aracı olarak kullanmakta yetersiz kaldıklarını belirtilmektedir (Campbell, 2016). Rambousek, Štípek, & Vaňková (2016) tarafından yapılan çalışmada ise öğretmen adayları kendi dijital okuryazarlık düzeylerini minimum olarak ifade etmektedirler. Çalışmada ayrıca dijital okuryazarlığın ölçülmesinin gerçek düzeyi yansıtamayabileceği ifade edilmektedir Gasaymeh, Al-Tawel, Al-Moghrabi & Al-Ghonmein, (2017) tarafından yapılan çalışmada ise üniversite öğrencilerinin dijital teknolojilere yönelik olumlu bir tutuma sahip olduklarını belirtmektedir.

Çalışmanın ikinci alt problemi olarak cinsiyetin dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri üzerinde etkisi incelenmiştir. Elde edilen sonuca göre cinsiyet öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri düzeyleri üzerinde sadece uygulama kullanabilme boyutunda anlamlı bir farklılığa neden olmaktadır diğer boyutlarda anlamlı bir farklılığa neden olmamaktadır. Kubiátko vd. (2010) tarafından yapılan çalışmada erkek üniversite öğrencilerinin bilgi ve iletişim teknoloji puanlarının yüksek olduğu, Çetin, Çalışkan ve Menzi (2012) tarafından yapılan çalışmada ise erkek öğretmen adaylarının bayan öğretmen adaylarına göre daha yüksek teknoloji yeterliliğine sahip oldukları ancak teknolojiye yönelik tutumlarının ise cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermediği ifade edilmektedir. Zin vd.(2000) tarafından yapılan çalışmada erkeklerin bilgisayar okuryazarlığı kızlardan daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Comber, Hargreaves, & Dorn, (1997) ise çalışmalarında erkeklerin bilgisayarlara yönelik tutumlarının daha yüksek olduğunu, Smith & Necessary (1996) ise erkeklerin bilgisayar okuryazarlığının kızlardan daha yüksek olduğunu belirtmektedir.

Alanyazında yer alan diğer bazı çalışmalarda cinsiyetin dijital okuryazarlık üzerinde etkili olmadığını belirtilmektedir (Maden, Banaz & Maden, 2018; Karasu ve Arıkan, 2016). Ayrıca Maxwell, & Maxwell (2014) üniversitede öğrenim gören kız ve erkek öğrencilerin bilgisayar öğrenme şekillerinin farklı olduğunu ve verilecek eğitimin de bu farklılığa hitap etmesi gerektiğini belirtmektedir. Volman (1997) ise bilgisayar ve bilgi okuryazarlığının kız ve erkekler için eşit olması gerektiğini ancak erkeklerde daha iyi olmasının nedeninin bilgisayarın maskülen olarak görülmesine ve erkeklerin oyun bağımlılığına bağlı olabileceğini belirtmektedir.

Çalışmanın üçüncü alt problemi olarak öğretmen adaylarının öğrenim görmekte oldukları bölümün dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığı incelenmiştir. Öğretmen adaylarının öğrenim görmekte oldukları bölüm türüne göre dijital okuryazarlık öz-yeterliliklerinin ölçeğin tüm alt boyutlarında anlamlı bir farklılaşma gösterdiği belirlenmiştir. Bu farklılığın nereden kaynaklandığını belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre farkın kaynağının tüm alt boyutlarda diğer bölümlerle (Fen Bilgisi Öğretmenliği, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği ve Türkçe

Öğretmenliği) ile Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Öğretmenliği arasında ve Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Öğretmenliği lehine anlamlı olduğu görülmektedir. Çetin, Çalışkan ve Menzi (2012) çalışmalarında öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri bölümlere göre teknoloji yeterlilikleri ve teknolojiye yönelik tutumları arasında oluşan farklılaşmayı incelemiştir. Çalışma sonucunda fen bilgisi öğretmenliği ve sınıf öğretmenliği bölümlerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarından teknoloji yeterlilik olarak daha üst seviyede oldukları belirtilmiştir. Alanyazında farklı olarak Karasu ve Arıkan (2016) tarafından yapılan çalışmada lisans programının öğretmen adaylarının medya okuryazarlığı üzerinde anlamlı bir etki oluşturmadığı belirtilmektedir.

Çalışmanın dördüncü alt problemi olarak öğretmen adaylarının anne eğitim durumları dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığı incelenmiştir. Öğretmen adaylarının anne eğitim durumu dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır. Çalışmanın beşinci alt problemi olarak öğretmen adaylarının baba eğitim durumlarının dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığı incelenmiştir. Çalışmada elde edilen sonuç öğretmen adaylarının baba eğitim durumu dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri üzerinde anlamlı bir etki oluşturmamaktadır. Alanyazında yapılan çalışmalar incelendiğinde ailenin dijital okuryazarlığının önemli olduğunun vurgulandığı görülmektedir. Carizzo (2012) ve López, Robles, Gómez, & Hernández, (2017) çalışmalarında ailelerin dijital ortamlarda yetersiz olduklarını belirtmektedirler. Andrade (2004) ise öğrenciler ve aileler arasında dijital okuryazarlık açısından bir jenerasyon boşluğu olduğunu, Dinçer (2012) ailelerin öğrencilerin aksine bilgisayar okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğunu, bilgisayar okuryazarlığı yüksek ailelerin her zaman öğrencilerine yardım etmediklerini belirtmektedir. Ayrıca Schartman (2012) ise dijital okuryazarlığı yüksek olan ailenin öğrenciyi daha iyi takip edebileceğini, eğitim süreci ile ilgili okuldan ve öğretmenlerinden daha fazla bilgi alabileceğini ve onları daha iyi destekleyebileceğini belirtmektedir. Ragnedda and Muschert (2013) ailenin dijital yetersizliğinin öğrenciyi de olumsuz yönde etkilediğini ifade ederken, Mikelic Preradovic, Lešin, & Šagud (2016) ise ailenin sosyo-ekonomik durumunun, kültürel yapısının farklı olmasının öğrencinin dijital teknolojilere ulaşmasını engelleyebileceğini belirtmektedir. Kumpulainen & Gillen, (2017) de ailenin dijital okuryazarlık düzeyinin ev ortamında öğrenci için erken yaşlardan itibaren etkili olduğunu belirtmektedir.

Çalışmanın altıncı alt problemi olarak öğretmen adaylarının bilgisayar erişim imkânlarının dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığı incelenmiştir. Elde edilen sonuç bilgisayar erişim imkânının öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri üzerinde üretim boyutunda ve ölçeğin toplam puanında anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır. Bu durumda öğrencinin bilgisayar kullanmamasının onun dijital materyal üretmesine engel olduğu ve bu nedenle anlamlı bir fark oluşturduğu ifade edilebilir. Diğer alt boyutlarda ise anlamlı farklılık görülmemektedir. Dinçer (2012) tarafından yapılan çalışmada bilgisayarı olmayan öğrencilerin bilgisayar okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğunu belirtmektedir.

Çalışmanın yedinci alt problemi olarak öğretmen adaylarının mezun oldukları okul türünün dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığı incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuç öğretmen adaylarının mezun olduğu lise türünün dijital okuryazarlık öz-yeterliliklerinin destek, uygulama kullanabilme, kaynak kullanabilme ve toplam puanları üzerinde anlamlı farklılık gösterdiği, üretim alt

boyutunda ise anlamlı farklılık göstermediğidir. Farkın kaynağının meslek lisesi ve diğer liseler arasında, diğer liselerin lehine olduğu görülmektedir. Araştırmada elde edilen bu sonuç doğrultusunda meslek liselerinde yer alan zorunlu bilgisayar dersinin (Korkmaz ve Mahiroğlu, 2009) öğrencilerin dijital okuryazarlığını etkilemediğini söylenebilir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar ışığında öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterliliklerinin yükseltilmesi önerilmektedir. Bu durum öğretmen adaylarının teknolojik pedagojik alan yeterliliklerinin gelişmesine katkı sağlayabilir. Ayrıca bu sayede öğretmen adaylarının mesleki gelişimi de olumlu yönde etkilenebilir.

Kaynakça

- Acar, Ç. (2015). *Anne ve babaların ilkökul ortaokul ve lise öğrencisi çocukları ile kendilerinin dijital okuryazarlıklarına ilişkin görüşleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Atif, Y., & Chou, C. (2018). Digital Citizenship: Innovations in Education, Practice, and Pedagogy. *Journal of Educational Technology & Society*, 21(1), 152-154.
- Andrade, B. (2004). Analfabetismo tecnológico: efecto de las tecnologías de información. *Actualidad contable FACES*, 7(8).
- Campbell, E. (2016). *Pre-service teachers' perceptions and practices: integrating digital literacy into English education*(Unpublished Doctoral dissertation). University of Cape Town.
- Carrizo, M. (2012). *Las redes sociales como factor determinante de transgresión en la comunicación entre adolescentes El fenómeno de Facebook y su influencia* (Tesis Pregrado). Facultad de Ciencias de la Educación y de la Comunicación Social. Universidad del Salvador. Buenos Aires. Recuperado de http://www.usal.edu.ar/archivos/di/carrizo_mercedes.pdf
- Cohen, L. M., & Manion, L. & Morrison, K.(2007). *Research methods in education*, 6.
- Comber, C., Colley, A., Hargreaves, D. J., & Dorn, L. (1997). The effects of age, gender and computer experience upon computer attitudes. *Educational Research*, 39(2), 123-133
- Çetin, O., Çalışkan, E., & Menzi, N. (2012). Öğretmen adaylarının teknoloji yeterlilikleri ile teknolojiye yönelik tutumları arasındaki ilişki. *İlköğretim Online*, 11(2).
- Dincer, S. (2012). A study of the relationship between pupils and parents' computer literacy level and use. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, 484-489.
- Etikan, I., Musa, S. A., & Alkassim, R. S. (2016). Comparison of convenience sampling and purposive sampling. *American Journal of Theoretical and Applied Statistics*, 5(1), 1-4.
- Ferrari, A. (2012). *Digital competence in practice: An analysis of frameworks*. Luxembourg: Publications Office of the European Union <http://dx.doi.org/10.2791/82116> JRC IPTS.
- Gasaymeh, A. M. M., Al-Tawel, A. M., Al-Moghrabi, K. G., & Al-Ghonmein, A. M. (2017). University students' perceptions of the use of digital technologies in their formal learning: a developing country perspective. *International Journal of Learning and Development*, 7(3), 149-164.
- Güneş, E., & Bahçivan, E. (2018). A mixed research-based model for pre-service science teachers' digital literacy: Responses to "which beliefs" and "how and why they interact" questions. *Computers & Education*, 118, 96-106.
- International Society for Technology in Education. (2007). *National educational technology standards for students*. ISTE (Interntl Soc Tech Educ).
- Jackson, S.L. (2015). *Research methods and statistics: A critical thinking approach*. Cengage Learning.

- Karasu, M. ve Arıkan, D. (2016). Öğretmen adaylarının sosyal medya kullanım durumları ve medya okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 17 (2), 549-566.
- Khalid, S., Slættalíð, T. , Parveen, M. & Hossain, M.S. (2015). *A systematic review and meta-analysis of teachers' development of digital literacy*. Kasım 2015 Innovations in Digital Learning for Inclusion 1st D4 Learning International Conference Paper. DOI: 10.13140/RG.2.1.2421.5120.
- Korkmaz, Ö., Mahiroğlu, A. (2009). Üniversiteyi Yeni Kazanmış Öğrencilerin Bilgisayar Okuryazarlık Düzeyleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17 (3), 983-1000.
- Kubiatko, M., Uşak, M., Yılmaz, K. ve Tasar, M. F. (2010). A cross-national study of Czech and Turkish university students' attitudes towards ict used in science subjects. *Journal of Baltic Science Education*, 9(2), 119-134.
- Kumpulainen, K., & Gillen, J. (2017). Young children's digital literacy practices in the home: a review of the literature. *COST ACTION IS11410 DigiLitEY*.
- Leffler, M. E. (2015). *Digitally divided in Jackson: Are students getting the digital literacy skills they need to succeed?* (Unpublished Doctoral dissertation). Jackson State University.
- Lewis, T. E., & Alirezabeigi, S. (2018). Studying with the Internet: Giorgio Agamben, education, and new digital technologies. *Studies in Philosophy and Education*, 1-14.
- López, N. M. M., Robles, A. C. G., Gómez, A. C. T., & Hernández, J. A. (2017). Digital literacy to parents in the use of social networks. *Alteridad: Revista de Educación*, 12(1), 8-19.
- Maden, S., Banaz, E., Maden, A. (2018). Türkçe öğretmeni adaylarının dijital ortamlardaki yazma alışkanlıkları. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi Journal of Research in Education and Teaching*, 7 (1).
- Maxwell, C. E., & Maxwell, E. M. (2014). Gender differences in digital literacy among undergraduate students of faculty of education, Kogi State university: implications for e-resources & library use. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 1(7), 96-108.
- McDougall, J., Readman, M., & Wilkinson, P. (2018). The uses of (digital) literacy. *Learning, Media and Technology*, 1-17.
- Mikelic Preradovic, N., Lešin, G., & Šagud, M. (2016). Investigating parents' attitudes towards digital technology use in early childhood: a case study from Croatia. *Informatics in Education*, 15(1), 127-146.
- Murray, J. (2013). *How to teach your students digital citizenship*. Retrieved October 6, 2014 from: <http://www.aplatformforgood.org/blog/entry/how-to-teach-yourstudents-Digital-citizenship>.
- Ocak, G., & Karakuş, G. (2018). Pre-Service teachers' digital literacy self-efficacy scale development. *Kastamonu Education Journal*, 26(5), 1427-1436.
- Porat, E., Blau, I., & Barak, A. (2018). Measuring digital literacies: Junior high-school students' perceived competencies versus actual performance. *Computers & Education*, 126, 23-36.
- Ragnedda, M., Muschert, G.W. (2013). *The digital divide: the internet and social inequality in international perspective*. New York: Routledge
- Schartman, S. (2012). *K-12 parents digital literacy survey*. 28.09.2018 tarihinde <https://www.researchgate.net/publication/313152281> adresinden alınmıştır.
- Smith, B.N. & Necessary, J.R. 1996. Assessing the computer literacy of undergraduate college students. *Education*, 117(2), 188-194.
- Starr, L. (2012, March 31). Encouraging teacher technology use. *Education World*. 138 Retrieved from: http://www.educationworld.com/a_tech/tech159.shtml

- Svensson, M., & Baelo, R. (2015). Teacher students' perceptions of their digital competence. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 180, 1527-1534.
- Techataweewan, W., & Prasertsin, U. (2018). Development of digital literacy indicators for Thai undergraduate students using mixed method research. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 39(2), 215-221.
- Tyger, R. L. (2011). *Teacher candidates' digital literacy and their technology integration efficacy*. (Unpublished Doctoral dissertation, Georgia Southern University). Retrieved from <http://digitalcommons.georgiasouthern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1557&context=etd>.
- Volman, M. (1997). Gender-related effects of computer and information literacy education. *Journal of Curriculum Studies*, 29(3), 315-328.
- Zin, N. A. M., Zaman, H. B., Judi, H. M., Mukti, N. A., Amin, H. M., Sahran, S., ... & Abdullah, Z. (2000). Gender differences in computer literacy level among undergraduate students in Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM). *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, 1(1), 1-8.

Batı Akdeniz Yörüklerinin Ağzında Eski Türkçe Unsurlar

The Old Turkish Elements in the West Mediterranean Yoruk Dialects

Dr. Öğr. Üyesi Emine ATMACA¹

Özet

Türkiye Türkçesi ağızları, gerek ses bilgisi (~fonetik) ve şekil bilgisi (~morfolojik) yapıları itibarıyla gerekse de taşıdıkları söz varlığı (~leksikoloji) yönünden dilimizin en önemli kültür hazinelerinden biridir. Ses, yapı ve kelime bakımından Oğuz Türkçesine dayanan Türkiye Türkçesi ağızlarında eskicil (~arkeik) izleri görmek mümkündür. Türkiye Türkçesinin özellikle tarihi problemlerinin çözümünde genellikle ağızlardaki ses, yapı ve anlam denkliklerine başvururken bu eskicil özelliklerden yararlanılmaktadır. Çünkü zengin bu söz varlıkları, dilin gelişim ve değişim seyrinin yakından takip edilebilmesinden, kelime türlerinin yoğunluk kazandığı anlam alanlarına bakılarak milletin sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik yaşantısındaki tercihlerine kadar birçok noktanın kolaylıkla aydınlatılmasına katkıda bulunacak en önemli dil göstergeleridir. Bu çalışmada, Türkiye Türkçesinin yazı dilinde bulunmayıp Batı Akdeniz Yörüklerinin ağzında yaşayan kelimelerin Türk dilinin en eski metinlerinden yola çıkılarak bugünküne kadarki gelişimi ele alınacaktır. Ayrıca ele alınan kelimeler ile anlam ve yapı bakımından ilgili olduğunu düşündüğümüz diğer kelimelere de yer verilecektir. Konu külliyyatını genişletmemek adına kelimelerin çağdaş Türk lehçe ve şivelerindeki görünümünü üzerinde ise durulmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Antalya, batı akdeniz yörükleri, derleme sözlüğü, ağız bilimi (~diyalektoloji)

Makale Türü: Araştırma makalesi

Abstract

Turkish dialects are one of the most important cultural treasures of Turkish in terms of not only phonetic and morphological structures but also lexicology. It is possible that in Turkish dialects based on Oghuz Turkish in terms of phonetic, morphological structure and vocabulary see archaic traces. For solving especially historical problems of Turkish, generally by viewing phonetic, morphological structure and semantic depth of the Turkish dialects, that archaic elements have been benefited. Because that rich vocabularies are the most important language indicators contributing to the clarification of the many points from to the progress of development and change of the Turkish language to preferences in socio-cultural, political and economic life of Turkish nation. In this study, the development of words which not found in written Turkish, found in West Mediterranean Yoruk dialects will have been tackled by basing on the oldest texts of the Turkish language. In addition, the other words thought relevant with tackled words in terms of meaning and morphological structure, will be revealed. In order not to expand the subject literature, the form of words in contemporary Turkish dialects and accents will not be emphasized.

Key words: Antalya, west mediterranean yoruks, derleme sözlüğü, dialectology

Paper Type: Research paper

¹ Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, eatmaca@akdeniz.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-2868-1659>

Giriş

Batı Akdeniz Yörükleri deyince akla Antalya'nın *Elmalı, Finike, Kaş, Kale, Kemer, Korkuteli* ve *Kumluca* ilçelerinde yaşayan *Yörükler* (< yörü- + -k) (Sümer, 1994: 14, Eröz, 1991: 20, Şahin, 2006: 61, Gökbilgin, 1957: 4) gelmektedir. Ahmet Caferoğlu tarafından yapılan ilk derleme faaliyetlerinden sonra Antalya ilinin ağzıyla ilgili çeşitli üniversitelerde doğrudan veya dolaylı lisans ve yüksek lisans tezleri yapılmıştır. Bu lisans tezleri şöyledir: a) *Ayşe Baharlı, Antalya Ağzı*, DTCF Lisans Tezi, Ankara 1951. b) *Mehmet Balcı, Antalya Yöresi Ağzıları*, DTCF Lisans Tezi, Ankara 1966. c) *Hüseyin Kuşdemir, Korkuteli Ağzı*, DTCF Lisans Tezi, Ankara 1970. ç) *Burhan Uyanlar, Antalya'nın Kuzey Yayla Köyleri (Dağ, Bademağacı, Akkoç, Çukurca, Garipçe, Çomaklı) Ağzıları*, İstanbul Üniversitesi, Türk Dili Mezuniyet Tezi, İstanbul 1974. d) *Abdullah Cevahir, Antalya Ağzı (Antalya şehir merkezi ve köyleri)*, İstanbul Üniversitesi, Türk Dili Mezuniyet Tezi, İstanbul 1974. e) *Hüseyin Onaran, Antalya-Korkuteli İlçesi Yazır Köyü Ağzı*, Atatürk Üniversitesi, Türk Dili Mezuniyet Tezi, Erzurum 1976.

Antalya ili Korkuteli ve Elmalı ilçelerinin ağzlarıyla ilgili kapsamlı bir metin ve kelime derleme çalışması ile dil incelemesi yapılmıştır: a) *Emine Atmaca, Antalya İli Korkuteli İlçesi ve Yöresi Ağzıları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Doç. Dr. Çetin Pekacar), Ankara 2005. Bu çalışma, Türk Dil Kurumu tarafından Nisan 2017 yılında yayımlanmıştır. b) *Esra Kulle Çoban, Elmalı ve Yöresi Ağzıları*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Doç. Dr. Turgut Tok), Denizli 2012. Antalya ili Kaş ilçesinin ses ve şekil bilgisi özellikleri makale olarak yayımlanmıştır: a) *Mehmet Dursun Erdem ve Ramazan Bölük, "Kaş (Antalya) Ağzı Ses Özellikleri Üzerine"*, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-Volume 6/1 Winter 2011, p. 406-447. b) *Mehmet Dursun Erdem ve Ramazan Bölük, "Kaş (Antalya) Ağzı Şekil Özellikleri Üzerine"*, Dialektolog, Yaz Summer 2011 λ Sayı Number 2 sayfa page 29-40. Ayrıca *Mehmet Dursun Erdem ve Ramazan Bölük*, Antalya ilinin idari sınırlarını göz önünde bulundurarak birlikte hazırladıkları *Antalya ve Yöresi Ağzıları (Giriş-İnceleme-Metinler)* çalışması da 2014'te Gazi Kitabevi yayınlarından çıkmıştır. Bu çalışmaların dışında Batı Akdeniz Yörüklerinin idari yapısı, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı hakkında da bazı çalışmalar yapıldığı görülmektedir: a) *Mehmet Ak, 19. Yüzyılda Teke Yöresi Yörüklerinin Sosyo-Ekonomik Durumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Antalya 2012. Ak'ın bu tezi, *Teke Yörükleri (1800-1900)* adıyla 2015 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır. c) *Hatice Durgun, XIX. Yüzyılda Teke Sancağı'na Bağlı Elmalı Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1839-1914)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. İbrahim Kurtcephe), Antalya 2014. ç) *Tuba Meryem Yıldız, 1839-1917 Arası İstanos (Korkuteli)'un Sosyo-Ekonomik Durumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Fahrettin Tızlak), Antalya 2018.

Ses, yapı ve kelime hazinesi bakımından Oğuz Türkçesine dayanan Türkiye Türkçesi ağzılarında eskicil (~arkaik) izleri görmek mümkündür. Bu yönleriyle ağzılar, geçmişten günümüze dilde ne gibi değişimlerin olduğunu bizlere göstermiş olurlar. Eskicilik, "Türk dilindeki ses ve yapı özellikleriyle sözlüksel biçimlerin Eski Türkçeye karşılaştırıldığında diğer Türk lehçe ve şivelerinde bulunmaması ve Eski Türkçeye benzer biçimde bu ağızda

yaşamadır” (Ölmez, 2003: 136). Bir diğer tanımla eskicil, “dil kullanımında eskiye bağlılık, artık kullanımdan düşmüş eski kelimeleri veya kelimelerin eski biçimlerini kullanmaktır” (Karaağaç, 2013: 372). Ya da bir dilin eski dönemlerinde olmakla birlikte sonraki dönemlerinde pek görülmeyen, kullanımdan düşmüş kelimelerin ifadesi için kullanılan (İlhan, 2014: 187) bir terimdir. Türkiye Türkçesi ağızlarında arkaik unsurdan/unsurlardan bahsedilebilmesi için muhakkak bir karşılaştırma yapılması gerekir. Bu karşılaştırma ya eşzamanlı (~senkronik) olarak o dönemdeki bir başka diyalekt ile ya da artzamanlı (~diyakronik) olarak söz konusu diyalektin eski dönemi ile yapılabilir (Gülsevin, 2015: 3). Tek bir dil (veya lehçe ya da ağız) söz konusu olduğunda da eskicil özellikler olabilir. Burada, o diyalekt eşzamanlı olarak başka diyalektlerle karşılaştırılmaz; artzamanlı olarak kendisinin eski şekliyle karşılaştırılabilir (Gülsevin, 2015: 4).

Oğuz Türkçesine dayanan Türkiye Türkçesi ağızlarındaki eskicil izler konulu ilk çalışma, Aysu Ata'ya aittir. Ata'nın Derleme Sözlüğü'ndeki bu Türkçe verileri araştırmak, Orta Türkçeden beri ağızlarda kullanılan ama Standart Türkiye Türkçesinin çevrimine girmeyen kelimeleri ortaya koymayı hedeflediği üç çalışması vardır: a) “Derleme Sözlüğü'nde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler” (2000), b) “Derleme Sözlüğü'nde Eski Türkçe Bir Kelime: ağlak” (2001), c) “Derleme Sözlüğü'nde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler” (2007). Bu çalışmaları, Ali Akar'ın “Derleme Sözlüğü Verilerine Göre Uşak Ağızlarındaki Eski Türkçe Unsurlar” (2001), Mustafa Tanç'ın “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Çağdaş Kıpçak Grubu Türk Lehçeleriyle Ortaklık Gösteren Söz Varlıkları” (2004) ve Servet Ertekinoglu'nun “Doğu Anadolu Ağızlarındaki Bazı Sözcük ve Eklerde Eskicil İzler” (2016) çalışmaları takip eder.

Derleme sözlüğü verilerine göre Batı Akdeniz Yörüklerinin ağızında Eski Türkçe unsurların tespitinde XI. yüzyıl öncesi dil malzemesini içeren metin, gramer ve sözlüklere başvurulmuştur. Eski Türkçeyle ilgili Talat Tekin'in *Orhon Yazıtları (OY)*, A. von Gabain'in *Eski Türkçenin Grameri (ETG)*, Ahmet Caferoğlu'nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (EUTS)*, Kemal Eraslan'ın *Eski Uygur Türkçesi Grameri (EUTG)* karşılaştırma için başvuru başlıca kaynaklar olmuştur. Karahanlı Türkçesi dönemindeki Türk dilinin en önemli eserlerinden olan *Divanü Lügati't-Türk (DLT)* ve *Kutadgu Bilig (KB)* de çalışmada yer almıştır. Ayrıca S. G. Clauson'un XIII. yüzyıl öncesi eserlerindeki dil malzemesine dayanan önemli etimolojik sözlüğü *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish (EPDT)* ve E. V. Sevortyan'ın eş zamanlı ve art zamanlı hazırladığı *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov* ve W. Radloff'un *Versuch eines Wörterbuches der Türk Dialekte* ve Eski ve Orta Türkçe döneminin söz varlığının ele alındığı V. M. Nadelyayev-D. M. Nasilov-E. R. Tenişev-A. M. Şçerbak tarafından birlikte hazırlanan *Drevnetyurkskiy slovar* çalışmamızda temel kaynaklar olmuştur. Ayrıca Marcel Erdal'ın *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexion, I-II* ve Alman Türkolog G. Doerfer'in Farsçadaki Türkçe ve Moğolca unsurları değerlendirdiği *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen (TMEN)* adlı eserine de yeri geldikçe müracaat edilmiştir. Kelimelerin Eski Oğuz Türkçesinde geçip geçmediğinin tespiti için de *Yeni Tarama Sözlüğü'ne (YTS)* başvurulmuştur.

1. Derleme Sözlüğü Verilerine Göre Antalya Ağzlarındaki Eskicil (~Arkaik)

Özellik Gösteren Kelimeler

ā- (< ağ-): Batı Akdeniz Yörüklerinin Ağzı'nda² yükselmek, yukarı çıkmak, kalkmak, aşmak demektir. Clauson (1972: 77) sözlüğünde iki farklı ağ- kelimesini aynı maddede verdiği için Kâşgarlı'yı eleştirmiştir. Sevortyan, sözlüğünde a:g- kelimesinin anlamlarını "1. (yukarı) Çık-, kalk-, yücelen-, tırman-, yukarı çık- 2. Dolup taş-, nehrin kenarlarından aş-, geç-, aş- 3. Yürümeye devam et- 4. Art-, çoğal- 5. Ortaya çık-, meydana gel-, gözüük- 6. Dön-, çevril-, yavaşla-, havada uçuş-, dönüp gel-, bir yana dön" olarak vermiştir. Ettuhfetü'z-Zekiyye'de *angiç* kelimesi, "merdiven" anlamında kayıtlıdır (Sevortyan, 1974: I-67-68). Drevnetyurskiy Slovar'da *āğ* "yükselmek" (1969: 16), OY'de *ag-* "yükselmek, çıkmak" (Tekin, 2006: 119); EUTS'de *agmak* "yükselmek, ağmak, kalkmak, yukarı çıkmak" (Caferoğlu, 2011: 7); KB'de *ag-* "yükselmek, çıkmak" (Eraslan vd.,1979: 8); DLT'de *agmak* "çıkmak, belirlemek; aşmak, yükselmek, ağmak; değişmek, başkalaşmak, bozulmak, meyletmek, dönmek" anlamlarında kayıtlıdır (1999: IV-9). Görüldüğü üzere Kâşgarlı sözlüğünde kelimenin "yükselmek, yukarı çıkmak" anlamı dışında başka anlamlara da yer vermiştir. Kelime, YTS'de "1) Çıkmak, yükselmek 2) Aşağı inmek, ağır gelip aşağı meyletmek" (Dilçin, 1983: 4) anlamlarında kayıtlıdır.

ağı/ağu: BAYA'da *zehir* demektir. Clauson (1972: 78), Sevortyan (1974: I-67) ve Drevnetyurskiy Slovar'da (1969: 24) kelime "zehir" anlamıyla kayıtlıdır. EUTS'de (Caferoğlu, 2011: 8) ve EUTG'de (Eraslan, 2012: 548) *ağu* "ağı, zehir", KB'de *agu* "ağı, zehir" (Eraslan vd.,1979: 11), DLT'de *agu* "ağı, zehir" (1999: IV-13) anlamında kayıtlıdır.

ağız: BAYA'da *yeni doğmuş bir hayvandan ilk günlerde sağılan, koyu yapışkan süt'e*, ağız denmektedir. Clauson'da (1972: 98) kelime, "doğumdan sonra ilk sağılan süt" anlamıyla kayıtlıdır. DLT'de *aguz* "ağız, memeli hayvanların doğurduğu zaman verdiği ilk süt" (1999: IV-13); YTS'de *ağız/ağuz* "doğuran hayvanın ilk sütü" (Dilçin, 1983: 5) anlamında kayıtlıdır.

al: BAYA'da *hile, tuzak, aldatmaca* demektir. Clauson'da (1972: 120) kelime, şöyle geçmektedir; "alet, bir şeyi yapmanın yolu", orijinalinde oldukça tarafsız ve saygıdeğer şeyler kadar onursuz araçlar ve metotlar için de kullanılmış, sonra sadece aşağılama/küçük düşürücü söz ve spesifik olarak "hile, pis, oyun" anlamına gelmiştir. Sevortyan'da (1974: I: 126) ve Drevnetyurskiy Slovar'da (1969: 31) kelimenin "hile, tuzak" anlamı kayıtlıdır. EUTS'de *al* "yol, vasıta, usul, çare al, hile, aldatma" (Caferoğlu, 2011: 10); DLT'de "hile, al" (1999: IV-17); YTS'de *al* "hile, tuzak" (Dilçin, 1983: 6) anlamında kayıtlıdır.

ālak (< ağlak): BAYA'da *ıssız, تنها, boş* demektir. Clauson'da (1972: 84) *ağla:k* kelimesinin "ıssız, uzak ve yalnız" anlamları verilmiştir. Sevortyan'da (1974: I-64) kelime, *avlak* maddesinde ele alınmış ve "ıssız, uzak" anlamları verilmiştir. Bu konuda Aysu Ata'nın "Derleme Sözlüğü'nde Eski Türkçe Bir Kelime: Ağlak" konulu bir makalesi vardır. Ata, bu makalesinde Standart Türkiye Türkçede bulunmayıp Türkiye Türkçesi ağzlarında yaşayan

² "Batı Akdeniz Yörüklerinin Ağzı" bundan sonraki sayfalarda tasarruf sağlamak amacıyla **BAYA** olarak kısaltılarak verilmiştir.

ağlak kelimesinin Türk dilinin en eski metinlerinden yola çıkarak bugünkü çağdaş Türk lehçe ve şivelerine kadarki gelişimi hakkında etraflıca bilgi vermiştir (2001: 21-26). DLT’de *ağlak* “ıssız, çorak, oturulmayan yer, boş” (1999: IV-11); Ayrıca Divan’da *ağla-* “yalnız olmak, boş olmak” ve *ağlat-* “savmak, uzaklaştırmak, ıraklaştırmak, boşaltmak” (1999: IV-11) kelimeleri vardır.

alaçık/alaçuk: BAYA’da 1) *Üzeri dal veya hasırla örtülen çoban evi, tarla, bostan, bağ kulübesi, çardak*, 2) *Çul veya keçeden yapılan çadır* demektir. Clauson (1972: 129), kelimenin asıl şeklinin “ala:çu” olduğunu sonradan oluşan şekillerdeki son ses ötümsüz-patlayıcı k#’ya sahip olmasından hareketle kelimenin alıntı bir kelime olabileceği üzerinde durmuştur. Sevortyan, *alaçık* kelimesinin anlamlarını şöyle vermiştir: “1. Şalaş, çadır-kar, kir, tat, (Drevnetyurskiy Slovar (1969: 33)), Brockelmann, Kâşgarî, keçe çadırı Türkiye Türkçesi ağızlarında; 2. Bahçe kulübesi 3. Ev, evcik, kulübe 4. Kuru ot depolama ahır (Kumuk Türkçesi); at ahır (Kumuk Türkçesi ağızlarında) 4. Çardak (Karay Türkçesinin Galitskiy ağzı) 5. Avlu (Tatar Türkçesi ağızlarında) 6. Üstü ota kapalı nesne (Karaim Türkçesi) 7. Banyo odasından önceki oda (Tatar Türkçesi ağızlarında)”. Doerfer, kelimenin yapısı için net bir şey söylememiş yalnızca anlamlarını vermiştir (Sevortyan, 1974: 130-132). EUTS’de *alaçu* “alaçık” (Caferoğlu, 2011: 10); DLT’de *alaçu* “alaçuk, çadır” (1999: IV-18); YTS’de *alacuk* (*alacık, alaçık, alaçuk*) “göçebe çadırı” (Dilçin, 1983: 6) anlamında kayıtlıdır.

alda-: BAYA’da *aldatmak, kandırmak, ayartmak* demektir. Clauson (1972: 133) *alta-* kelimesinin anlamlarını, “aldatmak, kandırmak, dolandırmak” olarak vermiştir. Sevortyan (1974: 127), *alda-* kelimesinin anlamlarını ‘1. Yalan söyle-, yanılt-; aptal yerine koy-; dolandır- 2. İkna et-; ayart-; baştan çıkar- 3. Yalan söyle-; aldat-; kötü duruma düşür- 4. Sözü tut- 5. Avut-; mecazî olarak (çocuğu oyala-, eğlendir-)’ olarak vermiştir. Ayrıca eserlerde paralel olarak *al et- / al eyle-* “hile yap-” fiiline rastlandığını da eklemiştir. Drevnetyurskiy Slovar’da (1969: 34) *alta-* kelimesinin anlamları, “aldatmak, kandırmak, dolandırmak” olarak kayıtlıdır. DLT’de *alda-* “aldatmak” (1999: IV-18); EUTS’de *altag* “hile, aldatma” (Caferoğlu, 2011: 12), YTS’de “aldatmak, kandırmak, oyun etmek” (Dilçin, 1983: 7) anlamında kayıtlıdır.

alık: BAYA’da *aptal, sersem, budala* demektir. Clauson (1972: 135), kelimeyle ilgili şu açıklamayı yapmıştır: *anıg*’la eş anlamlı ve belki bunun ikincil şekli. GB’de *aluk* (bir adam) “kötü”; bununla birlikte muhtemeldir ki kelimenin anlamı “deli, aptal, çılgın” vb’dir. Sevortyan’da (1974: 146) da kelimenin “deli, aptal” anlamları kayıtlıdır. KB’de *alık* “boş arzu, geçici arzu, heves; tâviz” (Eraslan vd.,1979: 9); DLT’de *alığ* “kötü, fena, alık (Oğuzca ve Kıpçakça)” (1999: IV-19); DS’de (II) “1. Düzensiz, tertipsiz, 3. Sözüde durmayan, yalancı, dönek (2009: 217); DS’de *aluk* (II) “2. Alık, aptal, sersem” (2009: 234) anlamlarında kayıtlıdır.

āna- (< ağna-): BAYA’da 1) *Hayvanlar toprakta yatıp yuvarlanmak*, 2) *Balık kendine has hareketler yapmak* anlamlarında kullanılır. Clauson (1972: 87), kelimeyle ilgili şu açıklamayı yapmıştır: “Belki *ağan*’dan türemiş fiil; ‘arkası üstü yuvarlanmak’ özellikle ‘at veya diğer hayvanlar için’”. Ayrıca Clauson *aktar-* ile *ağna-*: kelimelerinin kısmen sinonim (1972: 81-82) olarak düşünülebileceğini ifade etmiştir. Sevortyan’da (1974: I-75) ve Drevnetyurskiy Slovar’da (1969: 22) kelimenin “yuvarlanmak” anlamı kayıtlıdır. EUTS’de *agnamak-agınamak* “arkası üstü yere sürünmek, debelenmek, kıvrınmak” (Caferoğlu,

2011: 7); KB'de *agina-* “debelenmek” (Eraslan vd.,1979: 9); DLT'de *agna-* “hayvanlar yatıp debelenmek, kekemeleşmek, dili tutulmak” (1999: IV-11); YTS'de “1) Yatıp yuvarlanmak, debelenmek 2) Bolluk içinde rahat yaşamak” (Dilçin, 1983: 4) anlamlarında kayıtlıdır.

ard-/art-: BAYA'da *üstüne atmak, üstüne artmak, yüklemek* demektir. Clauson'un (1972: 201-202) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “Başlangıç notu: Bu fiilin iki şekli vardır: 1) *art-* (*ard-*) geçişli ‘yüklemek (yük vs.)’ (bir hayvana vs.) Birincisi ilk olarak Osmanlı XVI. yy. *ard-* (edilgen ve dönüşlü şekiller); Sadece GB XX. yy. Anadolu'da *ard-* / *art-*. Osm. XVI. yy. *ard-* ‘(bir kolu Bel.)’ (bir boyuna Yön) dolamak; (bir elbiseyi Bel.) (omuza) atmak iki metinde. 2) *art-* geçişsiz ‘büyüme, artmak’ veya aşırı büyüme. İkincisi daima *art-* idi, çünkü *artuk* gibi türemiş şekiller bütün modern şivelerde *-t-* ile söylenmektedir. İkincisi eski dönemden beri yazılmıştır. Osm. XIV. yy. *arta dur-* ‘artarak devam etmek’”. Sevortyan kelimenin anlamlarını “1. Yük yükle- 2. As-; bir şeyin üzerinden atıp sarkıt- 3. Yükle-, koy-, atıp doldur- ikincil ve mecazî anlamlar ise 4. Görevlendir-; işi yükle- 5. (mecazî) Suçu at-, yükle-” olarak vermiştir. Kelimenin köken açıklaması için de şunları söylemiştir: *art-* > *ar* ‘sirt’ + *-(i)t*. Sonra da tarihî olarak isim / fiil eş göstereni (~omonimi) *art* vardır: *art-* ‘yükle-’ fiil, *art* ise isimdir (1974: 180-181) demiştir. Drevnetyurskiy Slovar'da da (1969: 55-56) benzer anlamlar kayıtlıdır. EUTS'de *art* “1) Arka, yardım 2) Dağ geçidi”, *art-* “artmak, çoğalmak” (Caferoğlu, 2011: 20-21); EUTG'de *art-* “artmak, çoğalmak; üstün gelmek” (Eraslan, 2012: 548), KB'de *art-* “artmak, fazlaşmak” (Eraslan vd.,1979: 25); DLT'de *art* “sirt, dağ beli ve sırtı; sarp yer, yokuş, boyun, tepe”; *art-* “artmak” (1999: IV-37), YTS'de *ardmak* “üstüne atmak, dolamak, asmak” (Dilçin, 1983: 11) anlamlarında kayıtlıdır.

arı (< arıĝ): BAYA'da *temiz, tertemiz, saf, iyi* demektir. Clauson, (1972: 213) kelime hakkında şu açıklamayı yapmıştır: “*arı:*’tan türemiş isim; ‘temiz, saf’, asıl ve mecazi anlamda; bazen de ‘tamamen, baştan başa’ için *arıtı:* gibi bir zarf fiil olarak kullanılır”. Erdal da (1991: 179) *arı-g* “temiz” olarak kayıtlıdır. Sevortyan (1974: I-184-185) kelimenin anlamlarını “1. Temiz, derli toplu, mazbut 2. (mecazî olarak) Lekelenmemiş, masum, dürüst, ahlaklı, asil, suçlu değil 3. Temiz, doğru, hakiki, yalansız, aziz, kutsal 4. Açık renkli, duru 5. İyi, sağlıklı, fena değil 6. Güzel, güzel bayan sempatik” olarak vermiştir. Drevnetyurskiy Slovar'da “temiz” (1969: 51-52) anlamıyla kayıtlıdır. EUTS'de (Caferoğlu, 2011: 19) ve EUTG'de (Eraslan, 2012: 552) “temiz, arı, saf, kusursuz, mukaddes”, KB'de *arıĝ* “temiz, pak” (Eraslan vd.,1979: 22); DLT'de *arıĝ* “temiz” (1999: IV-32); YTS'de *arı/arık/aru* “1) Temiz, pak, saf 2) Müberra, beri, aklanmış 3) Güzel, parlak” (Dilçin, 1983: 12) anlamlarında kayıtlıdır.

ası (< assı < asıĝ) BAYA'da *yarar, fayda, kazanç, kâr, menfaat* demektir. Clauson'a (1972: 244), Erdal'a (1991: 179) ve Drevnetyurskiy Slovar'a (1969: 60) göre *ası-g* kelimesinin anlamı “fayda, avantaj”dır. Kelime ETG'de *asıĝ* “fayda, istifade” (Gabain, 2000: 262), EUTS'de (Caferoğlu, 2011: 22) ve EUTG'de (Eraslan, 2012: 553) *asıĝ* “ası, kazanç, istifade, fayda, faiz”, DLT'de *asıĝ* “fayda, kazanç, kâr”, *asıĝlıĝ* “faydalı” (Atalay, 1999: IV-40), KB'de *asıĝ* “fayda, kâr, kazanç” (Eraslan vd., 1979: 28) anlamında kayıtlıdır.

az-: BAYA'da *yoldan çıkmak, sapmak, azgınlaşmak* demektir. Clauson (1972: 279) sözlüğünde kelimeyi şöyle açıklamıştır: “‘kötü yola sapmak, yolunu kaybetmek/baştan çıkmak’; XIV’e kadar ‘1) Yolunu kaybetmek/baştan çıkmak’ 2) Bozulmak/kötüye gitmek” anlamlarında bütün dönemlerde yaygın kullanılmıştır”. Sevortyan (1974: I-94), kelimenin

anlamlarını “yoldan şaşır-, kaybol-, dolaş-, şaşırmaq” temel anlamlarıdır. İkincil ve kökeni itibariyle mecazî anlamları şöyledir: ‘1. Doğru yoldan sap-, yanlış yoldan git-, yanlış dolaşır dur-, hata yap-, günah işle- 2. Baştan çık-, ahlaksızlaş-, ahlaksız hayat sür- 3. Yaramazlık yap-, muziplik et, münasebetsizlik yap- 4. Bilincini kaybet-” olarak vermiştir. Drevnetyurskiy Slovar’da “1) Yoldan çıkmak 2) Hatalı olmak, hata yapmak” (1969: 722) anlamlarında kayıtlıdır. EUTS’de (Caferoğlu, 2011: 29) ve EUTG’de (Eraslan, 2012: 555) *azmak* “azmak, şaşırmaq, yoldan çıkmak”, KB’de *az-* “azmak, yolu şaşırmaq, yoldan çıkmak” (Eraslan vd.,1979: 49); DLT’de *az-* “yoldan çıkmak” (1999: IV-56); YTS’de *azmak* (II) 1) Bozulmak, değişmek 2) Yolunu şaşırmaq 3) Sapkınlığa düşmek 4) Azgınlaşmak 5) Ayrı düşmek, ayrılmak (Dilçin, 1983: 21); DS’de *azmak* [*azmah*] “yolunu kaybetmek, şaşırmaq, kaybolmak” (2009: 441-442) anlamlarında kayıtlıdır.

bā (< bağa): BAYA’da *kaplumbağa* demektir. Clauson, (1972: 311-312) sözlüğünde şöyle açıklamıştır: “‘Tek başına ‘kurbağa’ aynı zamanda ‘kaplumbağa’”. Sevortyan’da (1978: II-41) da benzer anlam kayıtlıdır. EUTS’de *baga* “kara kurbağa, odlu bağa” (Caferoğlu, 2011: 30); YTS’de *bağa* “1) Kaplumbağa 2) Kaplumbağanın kabuğu” (Dilçin, 1983: 22) anlamlarında kayıtlıdır.

bağda-: BAYA’da *güreşte sarmaya almak, sarmalamak, ayak yakalamak, çelme vurmak* demektir. Clauson (1972: 313) sözlüğünde kelimeyi şöyle açıklamıştır: “Kelimenin anlamı “(birini Bel.) çelmelemektir”. Drevnetyurskiy Slovar’da *bağda-* “bağdaş kurmak” (1969: 77) anlamıyla kayıtlıdır. GB Osm’daki anlamı için *bağda-* “bacakları çaprazlayarak oturmak, bağdaş kurmak”. DLT’de *bağda-* “güreşte sarmaya almak, sarmalamak, ayak yakalamak, çelme vurmak” (1999: IV-59); YTS’de *bağdamak* “güreşte sarmaya almak, çelme takmak” (Dilçin, 1983: 22) anlamlarında kayıtlıdır.

bay: BAYA’da *zengin* demektir. Clauson (1972: 384) sözlüğünde kelimeyi, “zengin, zengin kişi” bütün modern şivelerde yaşıyor, “üst sınıfların üyesi” ve “koca” gibi genişlemiş anlamlarla şeklinde vermiştir. Ayrıca Clauson (1972: 366), kelimenin Eski Uygur Türkçesi döneminde *bay barımlı* şeklinde ikileme olarak kullanıldığını kaydetmiştir. Kelime ETG’de “zengin” (Gabain, 2000: 267), EUTS’de (Caferoğlu, 2011: 36) ve EUTG’de (Eraslan, 2012: 557) *bay* “zengin, varlıklı, müreffeh”, DLT’de “zengin” (Atalay, 1999: IV-76), YTS’de *bay* “1) Zengin, müstağni 2) Ulu, kibar, soylu 3) Temiz parlamak, parıldamak, ışık saçmak” (Dilçin, 1983: 28) anlamlarında kayıtlıdır.

bayā (< bayak): BAYA’da *az önce, demin* demektir. Clauson’da (1972: 385) kelime, “*baya:*’dan türemiş isim; tam olarak ‘önce belirtilen, daha önceki, yakında’; aynı zamanda bir zarf olarak da kullanılıyor. *Baya:* olarak benzer şivelerde ve bir veya ikiden fazla benzer gruplarda, bazen genişlemiş anlamlarla yaşıyor, mesela; GB Osm. *bayağı* ‘genel, sıradan, kaba, bayağı’ tahminen ‘modası geçmiş’ orta anlamı vasıtasıyla. Osm. XIII-XIV’te *bayağı* ‘önceki, önce olan’ yaygındır” olarak geçer. EUTS’de *baya* “önce, evvelce”; *bayakı* “yukarıda geçen, deminki” (Caferoğlu, 2011: 32); DLT’de *baya* “az önce” (1999: IV-76); YTS’de *bayağı* “1) Önce, eski, eskisi 2) Eskisi gibi”; *bayak/baya* “demin, az önce, geçen zaman” (Dilçin, 1983: 28) anlamında kayıtlıdır.

beket-: BAYA’da (kapıyı) *kapatmak, örtmek* demektir. Radloff (1911: IV-1217), kelimenin anlamını (Osmanlı, Kırım) “kuvvetlendirmek, sağlamlaştırmak” olarak vermiştir. Clauson, sözlüğünde (1972: 325) kelimeyi şöyle açıklamıştır: “*bekü:*’in ettirgen şekli,

‘bağlamak, sabitleştirmek, pekiştirmek’ anlamında kayıtlıdır. ‘*bekle:*’in türevlerini kullanan KD dışında bütün modern şivelerde yaşıyor. Diğer dil gruplarında kullanılan kelimeler, *bekit-* ve *berkit-* arasında değişiyor ve bazılarında her ikisi de ortaya çıkıyor”. EUTS’de *bekütmek* “berkitmek, sağlamlaştırmak” (Caferoğlu, 2011: 38); KB’de *bekit-/ bekürt-/ beküt-* “pekitmek, sağlamlaştırmak” (Eraslan vd., 1979: 72); DLT’de *bekit-/ beküt-* “pekitmek, sağlamlaştırmak” (1999: IV-80-81); YTS’de *bekitmek/pekitmek* “sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek, sıkılaştırmak” (Dilçin, 1983: 172) anlamında kayıtlıdır.

bele-: BAYA’da *kundaklamak, belemek, çocuğu beşiğe yatırıp bağlamak* demektir. Clauson’un (1972: 332) sözlüğünde “kundaklamak (bir çocuk)” olarak kayıtlıdır. Sevortyan (1978: 111-112), (I) *bele-* kelimesinin anlamlarını “1. Kundakla- (bebeği), sar-; çocuğu yatır-, beşikte bağla- 2. Çocuğu beşikte bağla-; sar- 3. Baştan ayağa kadar giyindir- 4. Çocuğa ninni söyleyerek uyut-” olarak vermiştir. DLT’de *bele-* “belemek, beşiğe bağlamak; bulaştırmak” (1999: IV-81); DS’de *belemek, bilemek (I)* “çocuğu kundaklamak, sarmak, beşiğe bağlayarak sararak yatırmak”; DS’de *belemek (II)* “1. Bulamak, bulaştırmak”, *belek (I)* “kundak, çocuk bezi”; TS’de *belemek, (bilemek (I))* “kundaklamak” anlamlarında kayıtlıdır.

belek: BAYA’da *hediye* demektir. Clauson’un (1972: 338) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “2 *béle:*’den türemiş isim; asıl anlamı ‘sarılmış şey’, pratikte ‘hediye’, taşınmak için paketleniş şey özel anlamıyla. Pek çok küçük NE ve NC şivesinde ve NW Kaz’da ‘bülek’ olarak yaşıyor. Moğ. Kelime *belek* alıntı bir kelimedir ve bazı NE şekilleri Moğolcadan geri alıntı olabilir.” Sevortyan, sözlüğünde kelimenin anlamlarını “1. Hediye; misafir hediyesi; birinin gönderdiği hediye; armağan; zekât; kumaş (hediye), beyaz mendil, rüşvet, karşılık 2. Hak edilen karşılık 3. Ödül; prim; hediye, geline hediye” olarak vermiştir. Kelimenin en eski şekli **bélek (~*bölek)* gibi gözüküyor. Doerfer, kelimeyi *belek < bele-* olarak verir. Sevortyan’a göre Doerfer’in bu görüşünü semasiyolojik ve tarihi olarak kabul etmek zordur, çünkü kaynaklarda *belek* kelimesi daha erken gözükmektedir. Bodroglugeti, kelimeyi *böl-* “ayır-” getirir. Sevortyan’a göre *belek < *bel-* (*belge* kelimesi gibi)’ten gelir. Ramstedt ve Poppe çalışmalarında Moğolca ve Mançuca karşılaştırmalar yapmıştır (Sevortyan, 1978: 112-113). Doerfer’e göre *belek*, Eski Türkçe’den Moğolca’ya *beleg* biçiminde geçmiştir ve bazı Türk lehçelerinde kelime, Moğolcadan tekrar ödünç alınmıştır (1967-75: 883). Kelime, Budist Uygur metinlerinde de *belek ötüğüm* “mütevazı hediyem” biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Teres, 2008: 368). Drevnetyurskiy Slovar’da da *beläk* “hediye” (1969: 93) anlamıyla kayıtlıdır. DLT’de *belék* “armağan, konuğun hısımlarına getirdiği armağan, bir yerden başka bir yere gönderilen armağan” (1999: IV-81); DLT’de *belekle-/belikle-* “armağan kılmak, hediye vermek” (1999: IV-82), *bölekleş-* “karşılıklı hediye vermek” şeklinde eylem olarak da geçtiği görülmektedir. YTS’de *belek* “hediye, armağan” (Dilçin, 1983: 30) anlamında kayıtlıdır.

belinle-: BAYA’da *irkilmek, ürkemek, uykudan sıçrayarak korku ile uyanmak* demektir. Clauson (1972: 343) sözlüğünde *belin-* kelimesini, *panik*, korkutan şey “panic, terror” olarak açıklamıştır. Drevnetyurskiy Slovar’da da *belinlä-* “korkmak, ürkemek” (1969: 94) anlamıyla kayıtlıdır. EUTS’de *bälinglämäk* “korkmak, ürkemek, korkudan titremek” (Caferoğlu, 2011: 39), EUTG’de *belingle-* “korkmak, ürkemek”; *belinglegü* “korkmak, ürkme, endişe” (Eraslan, 2012: 557), DLT’de *belinğle-* “belinlemek, korku ile uykusundan sıçramak, hayvan habersizce bir şeyden korkup sıçrayarak ürkemek” (Atalay, IV 1999: 83),

YTS'de *beliñle-* “koru ile birden sıçramak, irkilmek” (Dilçin, 1983: 30) anlamlarında kullanılmıştır.

berkit-: BAYA'da *sağlamlaşmak, pekişmek, yerleşmek* demektir. Clauson'da *berkit-* (< *berki-*) “sağlamlaştırmak, pekiştirmek” (1972: 363) olarak kayıtlıdır. EUTS'de *berkirmek* “bağlamak, berkitmek, sağlamlaştırmak” (Caferoğlu, 2011: 39). YTS'de *berkitmek/perkitmek* “sağlamlaştırmak, pekitmek” (Dilçin, 1983: 31) anlamlarında kayıtlıdır.

bıçılğan: BAYA'da *kadınların meme uçlarında, çocukların ayaklarında, hayvanların ayak parmaklarıyla bileklerinde ter, pislik vs. sebeplerden ileri gelen sulu yara*'ya denir. Radloff (1911: IV-1735), sözlüğünde *bıçırgan* kelimesinin anlamını (Osmanlı) “demiri parlatmak için kullanılan aletin adı” olarak vermiştir. Clauson'da (1972: 295) kelimenin anlamı “yarıklar, hem ellerde hem de ayaklarda” şeklindedir. EUTG'de *bıçıl-* “bıçılmak, kesilmek, parçalanmak” (Eraslan, 2012: 558), DLT'de *bıçılğan* “elde, ayakta ve yeryüzünde olan yarıklıklar” (1999: IV-88); YTS'de *bıçılğan/bıçılğan* “hayvanların ayaklarında hâsıl olan yara, çatlak” (Dilçin, 1983: 32) anlamında kayıtlıdır.

bö- (< böğ-): BAYA'da *set çekmek, engellemek* demektir. Clauson'da (1972: 324) kelime, “toplamak, biriktirmek, set çekmek, engellemek” olarak kayıtlıdır. KB'de “seddetmek, engel olmak” (Taş, 2009: 58); DLT'de *büg-* “durdurmak, hareketine mani olmak; kapanmak, sed çekilmek; toplamak, bükülmek” (1999: IV-122); YTS'de *bügemek* “önüne engelle tutarak suyu yükseltmek”; *bügenmek/bügelmek* “bir şeyin önü engelle tutulmak”; *büget/bügdek/böget/büget su* “su bendi, akarsuda suyun biriktiği çukur yer” (Dilçin, 1983: 42) anlamında kayıtlıdır.

bö (< böğü): BAYA'da *iri ve zehirli örümcek* demektir. XI. yüzyıl metinlerinden itibaren dilimizde görülen bu kelime bugün BAYA'da yaşamaktadır. Kelime, Osmanlı Türkçesi metinlerinde *böy, böye* şeklinde yaşamaktadır (Akar, 2001: 73). Clauson'da (1972: 323) kelime, “zehirli örümcek, tarantula” anlamıyla kayıtlıdır. DLT'de *bög* “bir çeşit örümcek, böğ” (1999 IV-106); YTS'de *bö/böy* “zehirli örümcek” (Dilçin, 1983: 38) anlamlarında kayıtlıdır.

bör (< böğür): BAYA'da *göğüs* demektir. Clauson (1972: 328) sözlüğünde kelimeyi şöyle vermiştir: ‘böbrekler’; dolayısıyla daha genel olarak, böbreklerin yakınındaki vücut parçası, bel. Sevortyan (1978: 207-208), kelimenin anlamlarını “1) Yan- (tüm kaynaklarda geçer); (mecazî) bir şeyin yanı, köşesi; dağ yamacı 2) Böbrek 3) Karaciğer 4) Göğüs 5) Kaburga altı 5) Kuyruk kemiği 6) (mecazî) Dolaşık/dolaylı (indirekt)” olarak vermiştir. Buna göre kelimenin anlamları, *göğüs-karın bölgesindeki organ* adlarını karşılıyor. Drevnetyurskiy Slovar'da *bögür* “göğüs” (1969: 116) anlamıyla kayıtlıdır. DLT'de *bögür* “böğrek, böbrek” (1999: IV-107) anlamıyla kayıtlıdır.

çepiş: BAYA'da 1. *Bir yaşındaki keçi yavrusu*, 2. *Bir yaşındaki dişi keçi yavrusu*, 3. *Bir yaşındaki erkek keçi* demektir. Clauson'un (1972: 399) sözlüğünde kelime, “altı aylık keçi yavrusu, oğlak” anlamıyla kayıtlıdır. Drevnetyurskiy Slovar'da da “altı aylık keçi yavrusu” (1969: 144) anlamıyla kayıtlıdır. DLT'de *çepiş* “altı aylık keçi yavrusu, çepiş” (1999: IV-141); YTS'de *çebiş/çepiş* “bir yaşında erkek keçi” (Dilçin, 1983: 52) anlamlarında kayıtlıdır.

çin/çin (< çigin): BAYA'da *omuz* demektir. Çağatay ve Eski Oğuz Türkçesinde *çigin* (Gülensoy, 2007: I-241) şeklindedir. EUTG'de *çigin* "dirsek" (Eraslan, 2012: 552), YTS'de *çigin/çigil* "omuz, omuz başı" (Dilçin, 1983: 56) anlamlarında kayıtlıdır.

çomça/çömçe: BAYA'da *kepçe, büyük tahta kaşık* demektir. Kaynamakta olan kazan veya büyük tencereleri karıştırmak ve bunlardan yemek almak için kullanılan büyük tahta kaşıklar, kepçelerden en yaygın olanı *çömçe-cemce-comca-cömcek-çemçe-çoça-çomcu-çomça-çöçek-çömcü-çömüş* ve varyantlarıdır. Alanya'nın *Bıçakçı, Üzümlü* ve *Uğurlu* köylerinde de kullanılan mutfak araç gereçlerinden biridir (Atmaca ve Yılmaz, 2006: 97). Clauson'a göre "kepçe" anlamıyla kayıtlı olan kelime, Farsî *çamça*'dan Türkçeye geçmiştir (1972: 422), dolayısıyla alıntı kelimedir. *Drevnetyurkskiy Slovar'da çömçä* "kepçe" (1969: 155) anlamıyla kayıtlıdır. Çömçe kelimesi, DLT'de de vardır. Buradan "kepçe, çömçe" anlamındaki kelimenin "Oğuzca" olduğunu öğreniyoruz (1999: IV-158). YTS'de *çömçe/çomça* "kepçe" (Dilçin, 1983: 59) anlamında kayıtlıdır.

dağar/dār (< tağar < Far. teğār): BAYA'da *torba, dağarcık* demektir. XI. yüzyılda İrani dillerden (Far. tegār >> dağar) Türkçe ve Moğolcaya geçmiştir (Akar, 2001: 74). Kelime, Clauson'da (1972: 471), 'geniş kap'; fakat her zaman 'torba değil' olarak kaydedilmiştir. Sevortyan (1980: 120-121), kelimenin anlamlarını "1. Çuval; poşet, büyük çuval, keten çuval (peynir hazırlarken ekşi sütü süzme için yarar), buğday çuvalı; atın iki yanında sarkan erzak çuvalı, küçük çuval, koyun veya keçi yününden çuval; kül ve gübre çuvalı; çoban çuvalı, deri çuvalı, tulum (davul, müzik aleti) 2. Toprak leğen, büyük toprak kâse, toprak kap, dar boğazlı büyük toprak güğüm, yukarısı geniş aşağısı dar kap (sıvılar için), büyük toprak tencere, deriyi ıslatma kap (kunduracılarda), vazo (çiçekler için), kapkacak, toprak 3. Havuz, hayvan sulama suluğu 4. Dökülen (katı) maddelerin ölçüm birimi (onun değeri coğrafyadan coğrafyaya değişir Kâşgari'de 90 kg; 4 pudluk keten çuvalı; Türkistan'da bir batmana 3 dağar girermiş; Tebriz'de 100 menlik ağırlık ölçüm birimi (men, 75, funt) 5. Bir nesneyi koyabileceği bir şey; kap 6. Toprak mangal 7. Erzak 8. Askerlerin erzağı" olarak vermiştir. *Drevnetyurkskiy Slovar'da* "çanta, torba" (1969: 526) anlamıyla kayıtlıdır. Kelime, EUTS'de *tagar* "torba, dağarcık" (Caferoğlu, 2011: 219); KB'de *tagar* "çul" (Eraslan vd.,1979: 418); DLT'de *tagar* "çuval, dağarcık, içerisine buğday ve başka şeyler konan nesne, harar" (1999: IV-36); YTS'de *dağar/tagar (< Far. teğār)* "kap, çanak, küp, çömlek" (Dilçin, 1983: 200) anlamlarında kayıtlıdır.

düğe/düve/düe (< tüge): BAYA'da *boğaya gelmemiş iki üç yaşında dişi dana* demektir. Clauson'da (1972: 478) kelime, "buzağı" anlamında kayıtlıdır. *Drevnetyurkskiy Slovar'da tügä* "iki yaşındaki buzağı" (1969: 595) anlamıyla kayıtlıdır. DLT'de *tüge* "düğe, iki yaşına varmış olan buzağı" (1999: IV- 667); YTS'de *düge* "iki yaşında sığır" (Dilçin, 1983: 74) anlamında kayıtlıdır.

ekdi/ekti: BAYA'da 1) *Asalak* 2) *Arsız, yüzüstü, görgüsüz* demektir. Clauson'un (1972: 10), kelime hakkındaki görüşü şöyledir: "kelimenin anlamı, "ahırda beslenen hayvan", sıra dışı olarak *igid*'den türemiş isimdir. Sadece (?) GB Osm'da *ekdi/ikdi*; Tkm.'de *ekdi* 'sessiz, uysal, yumuşak başlı, parazit, yaltaklanan'; XX. yy. Anadolu'da *ekdi, ekti, ikti* vs. yaşamaktadır. Hak. XI. yy., Osm. XV. yy. *ekti/ikdi/ikdü/ikti* gene olarak 'asalak, beleşçi' olarak kaynaklarda geçer". Eren (1999: 132) de kelimenin kökenini, Eski Türkçedeki *igid*- 'beslemek' fiilinden getirir. Kelime, Orta Türkçede *iktü* 'ekti, elde beslenen hayvan olarak geçer. DLT'de *iktü* "ekti, elde beslenen hayvan"; *iktüle*- "ot vermek, beslemek"

(1999: IV-230); YTS'de *ekti/ekdi/ektü/ikdi/ikdü/ikti/iktü* “1) Tufeyli, asalak, dalkavuk 2) Alışkan” (Dilçin, 1983: 80) anlamlarında kayıtlıdır.

epsem: BAYA'da *sessiz, sakin, ses çıkarmayan, kendi hâlinde, susan* demektir. Süheyl ü Nev-bahâr'da bu kelime üç yerde “sessiz, sakin, suskun” anlamıyla geçmektedir. Uygur Türkçesinde *sep sem* “çok sakin, hiç gürültüsüz” (ilk hece ünlüsünden sonra eklenen bir ünsüzle yapılan tekrarlama: *sem* “sessiz”; se+p sem > *sep sem* “bütünüyle sessiz”) şeklindedir (Taş, 2009: 85). YTS'de “sessiz, ses çıkarmayan, susan” (Dilçin, 1983: 83) anlamında kayıtlıdır.

esri-: BAYA'da *sarhoş olmak, kendinden geçmek* demektir. EOT'de *esri-* göçüşme yoluyla daha eski bir *esir-* fiilinden gelir (Taş, 2009: 86). Clauson'da (1972: 251) *esri-/esrük-* kelimesinin anlamı “sarhoş olmak” olarak kayıtlıdır. *Drevnetyurkskiy Slovar'da esrük/esürük* “sarhoş” (1969: 184) olarak kayıtlıdır. Erdal, *äsır-ök* “sarhoş” kelimesinin kökünü, *äsür-* ‘sarhoş olmak’ (1991: 232) olarak vermiştir. Kelime EUTS'de *äsürmāk* “sarhoş olmak” (Caferoğlu, 2011: 58), DLT'de *esürt-* “sarhoş etmek” (Atalay, 1999: IV-197), KB'de *esür-* “sarhoş olmak”, *esürt-* “sarhoş etmek” (Eraslan vd., 1979: 160), YTS'de *esirmek/esirmek* “1) Sarhoş olmak, aklını yitirmek, delirmek, kendinden geçmek, 2) Azgınlaşmak, sertleşmek, çok kızmak” anlamlarında kayıtlıdır.

gâli/gâri: BAYA'da *artık, arta kalan* demektir. Clauson'da (1972: 617) kelime şöyle geçmektedir: “şart kipiyle birlikte ara sıra ‘nasıl’” fonksiyonunda kullanılıyor. Clauson'a göre *kalı* (< *kal-i), belki *kaltı*'nın sonraki şeklidir. *Drevnetyurkskiy Slovar'da kalı* “1) Nasıl? 2) Eğer” (1969: 411) olarak kayıtlıdır. EUTS'de (Caferoğlu, 2011: 162) ve EUTG'de (Eraslan, 2012: 575) *kalı* “artık, arta kalan” KB'de *kalı* “eğer, mademki, nasıl” (Eraslan vd.,1979: 217); DLT'de *kalı* “eğer, nasıl, nice, ne kadar, ise, olduğunda anlamlarında bir edat” (1999: IV-255) anlamında kayıtlıdır.

garçaş-: BAYA'da *karışmak, birbirine girmek, karmakarışık olmak* demektir. BAYA'da “karışmış, birbirine girmiş” anlamında *garçaşık gurçaşık/gargaşık gurçaşık* ikilemesi de kullanılır. Süheyl ü Nev-bahâr'da *karçaş-* “karışmak, birbirine girmek” (Taş, 2009: 106). YTS'de *karçaşdurmak* “karıştırmak, karmakarışık etmek, dağıtmak, perişan etmek”; *karçaşık/karçaşuk/karşacak* “karışık, karmakarışık, dolaşık”; *karçaşmak* “karışmak, birbirine girmek, karmakarışık olmak” (Dilçin, 1983: 127) anlamlarında kayıtlıdır.

gıran (< kıran): BAYA'da *hayvanların büyük bir bölümünü yok eden ölümcül hastalık, afet* demektir. *Kıran girmek* deyiimi, “1) (insan ve hayvan için) Kısa bir zaman içinde ve çok sayıda ölmek 2) (nesne için) Daha önce çok olan şey bulunmaz olmaz, ortadan kalmak” anlamlarında kullanılır. Bu deyim, Batı Akdeniz Yörüklerinin ağzında *köküne gıran girsin/köküne gıran giriverisice* “öldürücü bir hastalığa yakalanmak” diye sağlam bir beddua sözüdür. Clauson'da (1972: 643) *kır-* kelimesinin anlamı, Osm. XIV-XVII yüzyılda ‘katliam yapmak, yok etmek’ olarak geçer. *kıran* < *kır-an; Oğuz. *kıran* “kıran, büyük, en büyük (veya) öldürücü hastalık” (Dede Korkut, 184-5); YTS'de *kıran (I)* “öldürücü hastalık salgını” demektir (Dilçin, 1983: 137) anlamında kayıtlıdır.

gölük (< kölük): BAYA'da *eşek, beygir gibi yük taşıyan, binilen hayvan* demektir. Kelimenin “*köl-*ten edilgen somut isim” olduğunu söyleyen ve anlamını “asıl anlam ‘koşan şey’, normalde ‘yük hayvanı’, bir araca koşulan şeyden ziyade yükün bağlandığı şey anlamında” biçiminde açıklayan Clauson (1972: 717), bu ve genişlemiş anlamlarla XX.

Anadolu'da yaygın olarak kullanıldığını ve Osmanlı XIV'te *gölük* "binek ve yük hayvanı" anlamına geldiğini de eklemektedir. Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler -II- Maytrisimit* çalışmasında bu kelimenin *köl-* 'bağlanmak' fiilinden *-ü-k* fiilden isim yapma ekiyle türetilmiş olabileceğini ifade etmiştir (Akar, 2001: 75). *Drevnetyurskiy Slovar*'da da *kölüg/köyük* "binek, yük hayvanı" (1969: 314) anlamında kayıtlıdır. EUTS'de (Caferoğlu, 2011: 115) ve EUTG'de (Eraslan, 2012: 583) *köyük* "yük hayvanı", KB'de *köyük* "yük hayvanı" (Eraslan vd., 1979: 275); DLT'de *köyük* "arka; gölük, yük yükletilen herhangi bir hayvan" (1999: IV-359); YTS'de *gölük* "eşek, beygir gibi yük hayvanı" (Dilçin, 1983: 96) anlamlarında kayıtlıdır.

gōnek (< köynek): BAYA'da *gömlek*, *iç gömleği*, *vücudun üst kısmına giyilen kollu veya yarım kollu ince kumaştan dikilmiş yakasız iç çamaşırı* demektir. Clauson'da (1972: 732) kelime şöyle geçmektedir: *gömlek*, *göynek*, *köynek* kelimelerinin aslı "köñlek"tir. "*köñle:-* ama anlamsal bağlantı fiziksel anlamda *köñül* kelimesiyle doğrudan "gömlek" kalp üzerinde giysi ile ilişkilidir. DLT'de *köñlek* "gömlek" (1999: IV-361); YTS'de *göynek/göyünek* "gömlek" (Dilçin, 1983: 99) anlamında kayıtlıdır.

göy-/güy- (< köy-): BAYA'da *yanmak*, *acı hissetmek*, *üzülmek* demektir. Kelime, EUTS'de *köymek* "yanmak, kavrulmak" (Caferoğlu, 2011: 118); DLT'de *köy-* "yanmak; yakmak" (Atalay, 1999: IV-368) anlamında kayıtlıdır.

göyne-/göynü-: BAYA'da *yanmak*, *acı hissetmek*, *üzülmek* demektir. Clauson (1972: 726) sözlüğünde kelimenin anlamını, 'tutuşmak, yanmak (geçişsiz)', hem temel hem de mecazî anlamda '(sinirle vs.) yanmak' olduğunu Osm. XIV. yüzyılda 'göyün-, göyn-' biçiminde ve (1) yanmak; (2) mecazî meyve için 'olgunlaşmak' olduğunu kaydetmiştir. Sevortyan (1980: 104), *küyün-* kelimesinin anlamını "kıskan-, imren-, gıpta et-"; *kün-* 'kıskan-, imren-' olarak vermiştir. Ayrıca bu fiilden *günü-kü:nü-künü* ve *küne* 'kıskaç' kelimelerinin oluştuğunu da eklemiştir. YTS'de *göyünmek / göynemek / göynümek / gövünmek / göyenmek* "yanmak" (Dilçin, 1983: 99) anlamında kayıtlıdır.

gözü: BAYA'da *ayna* demektir. Farsçadan alıntı *âyîne-âyine* kelimesinin Türkçe karşılığı *gözgü* (< *köz +gU*)'dür. Clauson'da *közñü* (< *közün-*) (1972: 761) *Drevnetyurskiy Slovar*'da *közñü* "ayna" (1969: 321) anlamında kayıtlıdır. Kelime ETG'de *közüngü* "ayna" (Gabain, 2000: 283), EUTS'de (Caferoğlu, 2011: 119) ve EUTG'de (Eraslan, 2012: 585) *közüngü* "ayna, gözü", DLT'de *közüngü/közñü* "ayna" (Atalay, 1999: IV-372), KB'de *küzüngü* "ayna" (Eraslan vd., 1979: 305), YTS'de *gözgü/gözügü/gözügü/gözüngü* "ayna" (Dilçin, 1983: 101) anlamıyla kayıtlıdır.

gunan: BAYA'da *at ve eşek yavrusu* demektir. Clauson'da (1972: 622) kelime *kulun* biçiminde "tay, at ve eşek yavrusu" anlamında kayıtlıdır. DLT'de *kulun* "tay" (1999: IV-376); YTS'de *kulun/kuluñ* "tay" demektir (Dilçin, 1983: 148) anlamında kayıtlıdır.

gunna-/gulunna-: BAYA'da *kedi*, *köpek*, *inek vb. hayvanların buzağılaması, doğurması* demektir. EUTS'de *kulunlamak* "at doğurmak, at tay vermek, gunnamak" (Caferoğlu, 2011: 186); DLT'de *kulunla-* "kısarak yavru doğurmak" (1999: IV-376) anlamında kayıtlıdır.

guz (< kuz): BAYA'da *güneş görmeyen yer* demektir. Clauson (1972: 680), kelimenin anlamını sözlüğünde "güneşin az vurduğu dağın kuzey tarafı" anlamında

kaydetmiştir. Drevnetyurskiy Slovar'da da (1969: 475) benzer anlam kayıtlıdır. DLT'de *kuz* "güneş görmeyen yer, gölgeli yer" (Atalay, 1999: IV-328), KB'de *kuz* "kuzey" (Eraslan vd., 1979: 295), YTS'de *kuz* "güneş görmeyen serin yer" (Dilçin, 1983: 150) anlamlarında kayıtlıdır.

günü (< küni): BAYA'da *haset, kıskançlık, çekememezlik* demektir. Clauson (1972: 727) kelimeyi sözlüğünde şöyle açıklamıştır: "“kıskançlık; kıskanç; (bundan? mec.) ‘ikinci eş’”; Türkmen Türkçesinde *güni* ‘ikinci eş’; Rumi'de ‘kıskançlık’ aynı kocaya sahip olan iki kadın birbirine *güni* diye hitap eder". Sevortyan, (I) *günü* kelimesinin anlamlarını '1. Gıpta, kıskançlık 2. Kıskanç olma durumu 3. Kıskançlık 4. Kıskanç 5. Nefret, kötü ruh hali, nahos hissetme (organlarda); inatlık (hayvanların)'; (II) *künü* kelimesinin anlamlarını '1. Gıpta, kıskançlık 2. İntikam, antipati' olarak vermiştir (1980: 104-105). EUTS'de *küni* "kıskançlık, haset günü"; *künilemek* "kıskanmak" (Caferoğlu, 2011: 122), EUTG'de *küni* "kıskançlık" (Eraslan, 2012: 587), DLT'de *küni* "kuma" (1999: IV-399) anlamında kayıtlıdır.

günüle- (< küni-): BAYA'da *kıskanmak, çekememek, haset etmek* demektir. YTS'de *günülemek* "kıskanmak, çekememek, haset etmek" (Dilçin, 1983: 104) anlamında kayıtlıdır.

irga-/ırgala-: BAYA'da *yerinden oynatıp sallamak, silkelemek, sarsmak* demektir. Korkuteli ve Elmalı ağızlarında bu kelimenin yanında *sallamak, silkelemek* anlamında *ırgala-* kelimesi de sık kullanılır. Sevortyan (1974: 660-662), sözlüğünde *ırga-* kelimesinin anlamlarını '1. Salla-, hafifçe salla-, silke-, kıpırdat-, sallan- 2. Hareket ettir-, kımıl-da-, kımıldat-' olarak vermiştir. Kelime, *ir ve **ir-* isim ve fiil kökünden türemiştir. *irga+la-* 'yandan yana yavaşça sallan-' Sevortyan'a göre *ır-a* ve *ır-ga-*, *-a* ve *-ge* ile *ır-* 'salla-' fiilinin süreklilik biçimidir. EUTS'de *ırgalmak* "sallanılmak, silkilmek"; *ırgalmak* "ırgalamak" (Caferoğlu, 2011: 87); EUTG'de *ırga-* "sallamak", *ırgal-* "ırgalanmak, sallanmak, silkinmek" (Eraslan, 2012: 571), YTS'de *ırgalanmak / ırganmak / ıranmak / ırganmak / ırkanmak* "sallanmak, kımıldanmak, salınmak"; *ırgandırmak/ıgrandırmak* "sallanmak, kımıldatmak" (Dilçin, 1983: 110) anlamında kayıtlıdır.

ini: BAYA'da *küçük erkek kardeş* demektir. Clauson'da (1972: 170) kelime, *küçük erkek kardeş* olarak kayıtlıdır. OY'de *ini* "erkek kardeş" (Tekin, 2006: 144); EUTS'de (Caferoğlu, 2011: 95) ve EUTG'de (Eraslan, 2012: 573) *ini* küçük erkek kardeş", KB'de *ini* "yaşça küçük kardeş" (Eraslan vd.,1979: 199); DLT'de *ini* "yaşça küçük kardeş, kocanın küçük erkek kardeşi" (1999: IV-233); YTS'de *ini* "küçük kardeş" (Dilçin, 1983: 116) anlamında kayıtlıdır.

issi (< isi < iye+si < idi+si): BAYA'da *sahip, iye, malik* demektir. Clauson (1972: 41), "orijinal şekli *idi* olmalı, fakat eş anlamlı kelime *ige/ıye/i-e* varlığı tam olarak hesaplanamıyor. Kuvvetle muhtemel sonda sıra dışı bir ünlü değişikliğiyle ikincil bir şekil gibi görünüyor" olarak açıkladıktan sonra kelimenin konumunun Moğolca *ece(n)*'in varlığıyla karıştığından söz etmiştir. EUTS'de *idi* "1) Sahip 2) Büsbütün, bundan dolayı, tam, herhangi" (Caferoğlu, 2011: 89), EUTG'de *idi* "sahip" (Eraslan, 2012: 572), DLT'de *idhi* "sahip, efendi, Tanrı" (Atalay, 1999: IV-226), YTS'de *issi/is* "sahip, malik" (Dilçin, 1983: 117) anlamlarında kayıtlıdır.

kak: BAYA'da, *elma, armut vb. meyvelerin kurusu* demektir. Clauson'da (1972: 608) kelime, "genel anlamı 'kuru şey'dir, sık sık şiddetli derecede kuru şey imasıyla. Bütün

modern şivelerde yaşıyor” şeklinde geçmektedir. Sevortyan (1997: 218-219), sözlüğünde kelimenin anlamlarını şöyle vermiştir: ‘*kak* (I) ‘1. Kuru, kurumuş, kurutulmuş; meyve kurusu, elma, armut ve kayısı; kumuş elma dilimleri meyve pestili 2. A) Katı; B) kara, katı toprak (yer) 3. Bitkiden mahrum kalmış 4. Cıvıl, çıplak, kaplanmamış 5. Düz, yalnız 6. Başiboş, aptal, saf 7. Çok zayıf (insan)’. DLT’de *kak* “erik, kayısı gibi meyvaların kurusu” (1999: IV-251); YTS’de “1) Elma, armut, kayısı gibi meyvaların kurusu 2) Kadit, kurutulmuş et” (Dilçin, 1983: 122) anlamında kayıtlıdır.

kakı-/kakıpdur-: BAYA’da, (birine) *çok kızmak, hiddetlenmek* demektir. Clauson’da *kakı-* “kızgın olmak” (1972: 609) olarak kayıtlıdır. Eski Türkçeden itibaren var olan kelimelerden biridir. EUTS’de *kakınmak* (Caferoğlu, 2011: 97) ve EUTG’de (Eraslan, 2012: 575) “nedamet etmek, pişman olmak”, DLT’de *kakı-/kaku-* (*Arguca*) “birine kızmak, darılmak” (Atalay, 1999: IV-252-253), YTS’de *kakımak/kahımak* “1) Öfkelenmek, kızmak 2) İtiraz etmek, karşı gelmek 3) Azarlamak, takdir etmek” (Dilçin, 1983: 122) anlamlarında kayıtlıdır.

kak-: BAYA’da 1) *Kakmak, vurmak, itmek* 2) *Başa kalkmak, yapılan iyiliği yüzüne vurarak birini incitmek* demektir. Clauson’da (1972: 609) kelime şöyle geçmektedir: ‘belki ses taklidi kaynaklı’ denmektedir. Ayrıca Osm. XIV.’teki *kak-*’ın normalde ‘kapıya vurmak’ anlamına geldiği; bazı modern metinlerde *kalk-*’ın ikincil şekline benzediği belirtilmektedir. EUTG’de *kakın-* “pişman olmak” (Eraslan, 2012: 575), DLT’de *kak-* “kakmak, hafifçe vurmak” (1999: IV-251) anlamında kayıtlıdır.

kerki: BAYA’da *keser* demektir. Kelime, biçim ve ses değişimine uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Clauson’un (1972: 741) sözlüğünde kelime, “kerki” anlamıyla geçer. Drevnetyurskiy Slovar’da *kerki* “kazma, balta” (1969: 301) anlamıyla kayıtlıdır. DLT’de *kerki* “dülger keseri, keser” (1999: IV-304) anlamında kayıtlıdır.

kes: BAYA’da *iri saman* demektir. Drevnetyurskiy Slovar’da *kes* “bir parça, parça parça” (1969: 302) anlamında kayıtlıdır. DLT’de *kes* “iri saman” (1999: IV-304) anlamında kayıtlıdır.

kesek: BAYA’da *sıkışmış kuru, iri toprak parçası veya bel, çapa ya da sabanın topraktan kaldırdığı iri parça* demektir. *kes*’ten türemiş isim olan bu kelimenin anlamı ‘(bir şeyden kesilmiş) parçadır’ (Erol, 2008: 340). Clauson (1972: 749-750) sözlüğünde kelimeyi şöyle vermiştir: Bütün modern şivelerde yaşıyor, genellikle ‘parça; toprak parçası’ ve hatta ‘çamur tuğla’ anlamlarıyla yaşamaktadır. Sevortyan, kelimeyi (II) *kes-* başlığı altında ele almıştır (1997: 55-56). Drevnetyurskiy Slovar’da *kesäk* “bir parça” (1969: 302) anlamında kayıtlıdır. DLT’de *kesek* “kesik, parça” (1999: IV-305), YTS’de *kesek* “1) Parça, kıta 2) Saban ya da belin çıkardığı iri toprak parçası” (Dilçin, 1983: 135) anlamlarında kayıtlıdır.

oku/okuntu: BAYA’da *davetiye, çağrı kağıdı* demektir. Radloff (1893: I-996), *oku+a+cı* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Hastalar için Kur’an okuyan 2. Misafirleri davet eden’ olarak vermiştir. Clauson (1972: 79), sözlüğünde kelime hakkında şu açıklamayı yapmıştır: “Temel anlamı ‘yüksek sesle konuşmak’ olan kelime, bundan ‘(birini Acc.) çağırtmak’, ‘anlatmak veya yüksek sesle okumak’ anlamına ve son olarak normal modern anlam sadece ‘okumak’ anlamına gelmiştir”. Sevortyan, sözlüğünde kelimenin anlamlarını ‘1. a) Yüksek sesle konuş-, oku-, yüksek sesle konuş-, dua oku-, (hasta başında), ezbere oku-, anlat-, törende oku-, dua et-, ikna et-, yalvar-, anlat- b) Oku-, (ayır-, tanı-) c) Oku-, öğren-,

eğitim al- ders çalışmak 2. a) Çağır-, bağır- b) Yüksek sesle seslen- c) Çağır yap- d) Davet et- e) Düğüne davet et- 3. Tayin et- (atamak) 4. Talep et-’ olarak kaydetmiştir. Birincil anlamlar, *bağır-*, *çağır-*, *yüksek sesle teleffuz et-*, *konuş-*. Sevortyan’a göre Uygur Türkçesinde *ok-* ‘bağır-, adlandır-’ kelimesi de bunu desteklemektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında *okuntu*, *ok-* ve *okuyuntu* ise *oku-* fiilinden türemiştir (1974: 439-441). EUTS’de *okunç* ‘‘çağrı, davet, çağırma’’; *okunçsuzın* ‘‘davetisiz, çağrılmadan’’ (Caferoğlu, 2011: 140); EUTG’de *okıt-* ‘‘çağirtmak’’ (Eraslan, 2012: 592), KB’de *okı-* ‘‘1) Okumak 2) Çağırmaq; *okıçı/okıgçı/okıtçı* ‘‘davetçi’’; (Eraslan vd.,1979: 336-337); DLT’de *okı-* ‘‘okumak, çağırmaq’’ (1999: IV-430); YTS’de *okuyıcı/okucu* ‘‘davetçi’’ (Dilçin, 1983: 161) anlamında kayıtlıdır.

oη-³: BAYA’da *büyüme*, *zenginleşme*, *gelişme* demektir. Clauson (1972: 168-169), Osm. XIV.’teki anlamını *oη-* ‘‘büyümek, gelişmek (rüzgâr için) uygun olmak’’ olarak vermiştir. Drevnetyurskiy Slovar’da *oη-* II ‘‘gelişmek’’ (1969: 367) olarak kayıtlıdır. Sevortyan, kelimenin anlamlarını II ‘‘1. Başarılı ol-, başarılı, yakış-, uy-, faydalı ol-, iyi yakış-, iyi günlere ulaş-/gör-, galip gel-, istediğine ulaş-/rütbe/unvan al-, insan ol-, işlerini düzelt-, ayakların üzerinde sağlam dur-, iyileş-, tedavi ol-, sağ kal-, doğru yola gir- 2. Ekinlerin olgunlaşma zamanı, ekinlerin çıkması, bolluğa er-, zenginleş- 3. Sabret-, kanaat et- 4 Gereken şekli al- 5. Ayarlan- (müzik aleti)’’ olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin kökeniyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: *Oη* isminin ve *oη-* fiilinin verilmiş anlamlarının bütünü bu köklere ait değildir. Bu köklerin bazı anlamları *oη-* ve *ön-* fiillerinin fonosemantik birleşmesi sonucunda teşekkül etmiştir. Eserlerin en erken gösterdiği bilgilere göre bu eş gösteren (~omonimik) çiftin ünlüsü nötrdür. Çünkü *oη* ‘sağ, sağ taraf ki, dürüst (Drevnetyurskiy Slovar’da)’ ve *oη-* ‘iyileşmek, düzelmek (Drevnetyurskiy Slovar’da)’ kelimelerine paralel olarak *öng* ‘sağa’; *önärmek* ‘onarmak, iyileştirmek’; *ökmek* (DS’de) *ökmek* ‘iyileşmek’. Böylece ‘iyileşmek, düzelmek’ anlamındaki fiili tarihî olarak *on-*, **öη-* biçimindedir, buradan da **öη-* aslî şekil olup *on-* ikincildir (1974: 457). Kelime ETG’de *oηar-* ‘‘daha iyi olmak, iyileşmek; farkına varmak (?) yardım etmek (?)’’ (Gabain 2000: 288), EUTS’de *onmak/ong-* (Caferoğlu, 2011: 142) ve EUTG’de (Eraslan 2012: 592) ‘‘sağlamak, onarmak, tedavi etmek, şifa bulmak’’, DLT’de *onğ-* biçiminde ‘‘solmak’’ (Atalay 1999: IV-438), ‘‘onğuk solmak, rengi atmak; hastalık ve benzerlerinden dolayı buruşmak, tazeliğini ve parlaklığını kaybetmek’’ (Atalay 1999: IV-439), KB’de ‘‘solmak, sararmak’’ (Eraslan vd. 1979: 344) anlamlarında kayıtlıdır.

seyirt- (< **sekirt-**): BAYA’da 1) *Hızlı hareket ederek bir yere ulaşmak*, 2) *Koşmak* demektir. Temel anlamı ‘atlamak’ olan kelime, Eski Oğuz Türkçesi döneminde ‘cima etmek; (göz) seğirmek; hücum etmek’ gibi yan anlamlar kazanarak anlam alanını genişletmiştir (Erol, 2008: 464). Radloff (1911: IV-446), kelimenin anlamlarını (Uygur, Kırım) ‘1. Sıçratmak 2. Hızlı koşmak’ olarak vermiştir. Clauson (1972: 822), sözlüğünde XV. yüzyılda *sekirt-* kelimesinin bütün dönemlerde yaygın olarak görüldüğünü; bazen XIV. ve XV. yüzyılda ‘(ata) binmek’; fakat normalde geçişsiz şekilde ‘koşmak’; (ordu için) ilerlemek; hücum etmek’ anlamlarında kullanıldığını kaydetmiştir. ET’de *sekrit-* < *sekri-* ‘‘atı atlatmak; atlayarak okumak’’ (Ertekinöglu, 2016: 194); KB’de *sekir-* ‘‘seğirtmek, koşturmak’’ (Eraslan

³ BAYA’da kelimenin *oη* isim şeklinde ‘‘çok’’ anlamı da vardır. Özellikle ceviz ağaçlarında cevizlerin çok olduğunu ifade etmek için *bu yıl gozlā oη* ‘‘bu yıl cevizler çok’’ denir.

vd.,1979: 385); DLT'de *segirt-/sekirt-* “seğirtmek, koşturmak” (1999: IV-503); YTS'de “1) Koşmak, 2) Yürümek, 3) Koşturmak, 4) Saldırmak, akın etmek, çapul için hücum etmek” (Dilçin, 1983: 183) anlamlarında kayıtlıdır.

si-: BAYA'da *kırmak, bozmak* demektir. Ayrıca BAYA'da “çok korkmak, ödü kopmak, ödü patlamak” anlamında *ödü sıtmak/ödüm sıttı* deyimini de kullanılır. Clauson, Osm. XIV'te *kır-* (asıl anlam veya mecaz), *fethetmek* anlamında kullanıldığını belirttiğinden sonra Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren tarihî şivelerin tamamında görüldüğünü ifade etmiştir (1972: 836). Doerfer, kelimenin *sin-* “zerbrechen” kökünden geldiğini açıkladıktan sonra *-du (-tu)* ekiyle ilgili örnekler vermiştir (1963-1975: 1250). OY'de *si-* “kırmak” (Tekin, 2006: 165); EUTS'de (Caferoğlu, 2011: 203) ve EUTG'de (Eraslan, 2012: 601) *sımak* “kırmak, sıdırmak, kırılmak”, EUTG'de *sin-* “kırılmak, parçalanmak” (Eraslan, 2012: 601), KB'de *sin-* “kırılmak, bozulmak, incinmek” (Eraslan vd.,1979: 396), YTS'de *sımak* “1) Kırmak 2) Bozmak, nakzetmek 3) Yenmek, mağlup etmek, tepelemek 4) Aşağı görmek 5) Gereğini yapmamak, bertaraf etmek, reddetmek, hiçe saymak, kabul etmemek, 6) Yıkamak, harap etmek” (Dilçin, 1983: 186) anlamlarında kayıtlıdır.

sındı (< *sındu*): BAYA'da *makas* demektir. Doerfer, kelimenin *sin-* ‘zerbrechen’ kökünden geldiğini açıkladıktan sonra *-du (-tu)* ekiyle ilgili örnekler vermiştir (1963-1975: 1250). DLT'de *sındu* “makas” (1999: IV-516), YTS'de *sındu/sındı* “makas”; *sındıcuk* “küçük makas” (Dilçin, 1983: 186) anlamında kayıtlıdır.

sınık (< *sınuk*): BAYA'da *kırık* demektir. Clauson (1972: 837), kelimenin Osm. XIV'teki kullanımı hakkında “*sınuk (seyrek)/sınık* ‘kırık’; (2) (bazen) ‘yenik’; bütün dönemlerde yaygın” bilgisini vermiştir. Kelime, Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde soyut anlamlarla karşımıza çıkmaktadır (Erol, 2008: 691). Ayrıca BAYA'da “sınıkçı” *kırık, çıkık bağlayan kimseye* kelimesi kullanılmaktadır. BAYA'da *sınıkçı* için *kırıkçı çıkıkçı* da denir. KB'de *sınuk* “kırılmış, kırık” (Eraslan vd.,1979: 397); DLT'de *sınuk (< *sınğuk*)* “sınık, kırılmış” (Oğuzca) olarak kayıtlıdır (1999: IV-517); YTS'de *sınık/sınuk* “1) Kırık, 2) Mağlup, yenik, bozguna uğramış” (Dilçin, 1983: 186) anlamlarında kayıtlıdır.

siğ-: BAYA'da *saklanmak, gizlenmek, pusmak* demektir. Ayrıca BAYA'da “siğlen-” *saklanmak, gizlenmek, pusmak* de kullanılır. Clauson'un (1972: 833- 834) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “Uyg. VIII. yy., Hak. XI. yy., Çağ. XV. yy. (1) ‘emilmek ki kendi sürüklenir’; (2) ‘batmak (bir şey)’; (3) ‘sinmek, tükenmek’; aynı zamanda ‘tahammül etmek, dayanmak’ için kullanılıyor. Aynı zamanda başını kanadının altına saklayan kuş için *siğ-* kullanıyorlar. San., Hwar. XIV. yy. Osm. XIV. yy. *sin-* (1) ‘sinmek’; (2) ‘batmak; etkilemek/nüfuz etmek’; (3) yararlı olmak’; (4) ‘saklanmak’; bütün dönemlerde yaygın”. Sevortyan, *siğ-* kelimesinin anlamlarını “1. Yere (toprağa) git-, (su için) emil-, gir-, nüfuz et-, dal- 2. Sin-, hazmet-, benimsen-, benimse- 3. Saklan-, gizlen-, kaybol-, başını kanat altına sok-, sessiz sakin ol-, köşeye tıklıp kal-, büzüş- 4. Sığ- 5. Kök sal-, iyice benimse-, işin içine gir- 6. Zevkine uy-, beğen-” olarak vermiştir. 4. maddedeki anlam, belki *siğ-* (*sığ-*) fiiline ait olabilir. Araştırmacıların çoğu Moğolca *siğge-* “sin-” ile karşılaştırmıştır. Rus Türkolog Şerbak, kelimenin kökenini **siğ-* biçiminde kaydetmiştir (2004: 280-282). KB'de *siğ-* “sinmek, saklanmak, hazmedilmek” (Eraslan vd.,1979: 387); DLT'de *siğ-* “sinmek, hazmedilmek; işlemek, girmek; saklanmak, sahibine sormadan bir yere girip sinmek” (1999: IV-523); YTS'de *siğmek* “1) Hazmolunmak, vücuda mal olmak 2) Nüfuz etmek, etkilemek,

yerleşmek 3) Hoşa gitmek, içine sinmek, yaramak 4) Gizlenmek, saklanmak, yer tutmak” (Dilçin, 1983: 188) anlamlarında kayıtlıdır.

sökel: BAYA’da *hasta* demektir. Clauson’a (1972: 820) göre *sökel* < *sök-* “diz çök-”tir. Gülensoy, kelimenin kökenini, *sök-* “*ateşli hastalık olmak, *güçsüz olarak” vermiştir (2007: II-806). Sevortyan kelimenin anlamlarını “1. Hasta; güçsüz, yaralı, sakat 2. Hastalık, ölümcül, hastalık, tifo, verme, ince hastalık; gönül hastalığı; dert, bozukluk 3. Tahıl başaklarına musallat olan mantar türünden bir hastalık” olarak vermiştir. *Sökel* kelimesinin Oğuz Türklerine ait bir kelime olduğunu da eklemiştir. Sevortyan, Clauson’un görüşünü kabul etmez ve kelimenin kökenini, *sök-* ‘gevşe-, güçsüzleş-’ten getirir. Buraya da *sök-* (mide sökülmesi/kazınması) Drevnetyurskiy Slovar’dan örneklerin yakıştığını da ekler (2004: 344). Drevnetyurskiy Slovar’da *sökmäk* “ishal” (1969: 510) olarak kayıtlıdır. Kelime DLT’de *sökel/sükel* “hasta (Oğuzca)” (Atalay, 1999: IV-533), YTS’de *sökel* “hasta”, *sökellik* “hastalık” (Dilçin, 1983: 191) anlamında kayıtlıdır.

süs-: BAYA’da *hayvan boynuzu ile vurmak, tos vurmak* demektir. Drevnetyurskiy Slovar’da *süs-* “boynuzlamak”, *ud süsdi* “inek boynuzuyla vurdu” (1969: 518) anlamında kayıtlıdır. EUTG’de *süs-* “çarpmak, başka yere sürmek” (Eraslan, 2012: 603), DLT’de “süsmek” (1999: IV-553); YTS’de *süsmek* “sivri bir şeyle dürtmek, hayvan boynuzu ile vurmak, boynuzlamak” (Dilçin, 1983: 196) anlamında kayıtlıdır.

tat: BAYA’da 1) *Saygı gözetmeyen, şaşkın, aptal*, 2) *Kaba (şişman insanlar için) 3) Kaba konuşan kişi* demektir. Clauson sözlüğünde şöyle açıklamıştır: “muhtemelen tebaa; fakat herhâlde önemsiz/ikinci derecede”. Sonrasında “Radloff’un kendisinin Kırım’da Tatar halkının bir bölümüne has olarak kullanıldığını duyduğunu” eklemiştir. Ayrıca Clauson, kelimenin GB Osmanlı Türkçesindeki kullanımı için “Lehçe-i Osmanî’de” Osmanlı İmparatorluğu’na dâhil olan dillerdeki eski İran ve Kürt nüfusuna gönderme yapan bir kelime ve dolayısıyla “kötü, yoksul” (1972: 449) anlamını kaydetmiştir. OY’de *tat* “İranlı, yabancı” (Tekin, 2006: 171); EUTS’de *tat* “İranlı” (Caferoğlu, 2011: 228); DLT’de *tat* “yabancı Müslüman olmayan, Uygur, Farslı, Acem, Farsça konuşan” (1999: IV-584); YTS’de *tat* “yabancı, ecnebi, özel olarak Acem” (Dilçin, 1983: 205) anlamlarında kayıtlıdır.

tokuç: BAYA’da *tokaç, çamaşır yıkarken çamaşır dövmeye yarayan yassı ağaç tokmak* demektir. Clauson (1972: 467), ilgili maddede Osmanlıcada kullanılan *tokaç* “tokaç, çamaşır yıkamada kullanılan sopa” sözcüğünün *tokı-* “vurmak” kelimesinin anlam değişikliğine uğramış biçimi gibi görüldüğünü belirtir. *tokaç* < ET *tokaç* “somun (ekmek), tahta veya çelik başı olan çekiç” olarak geçer. EUTS’de *tokı-* “vurmak, dövmek, ezmek, tokmaklamak” (Caferoğlu, 2011: 244); KB’de *tokı-* “dögmek, dokumak, vurmak, çalmak” (Eraslan vd.,1979: 457); YTS’de *tokuç/dokuç/tohaç* “çamaşır tokmağı, tokaç” (Dilçin, 1983: 209) anlamlarında kayıtlıdır.

ton BAYA’da *şalvar* demektir. Kelime, Eski Türkçe döneminden itibaren dilimizde mevcut olan kelimelerden birisidir. Köktürkçe döneminde *ton* biçiminde değil, *tonlug, tonsuz* (KT D 29: 3 2, BK D 23: 58) olarak genişletilmiş biçimdedir. Kâşgarî (1999: IV-638) *ton* kelimesini ‘elbise’ biçiminde tanımlamış, kökeni hakkında sözlüğünde herhangi bir açıklama yapmamıştır. Clauson, *don* kelimesinin menşei Sakaca *tauna*’ya dayandırmıştır (1972: 513). *Ruşçanın Köken Bilgisi Sözlüğü*’nün yazarı Fasmer, bu kelimenin Rusçaya *tun* biçiminde geçtiğini ifade etmiş, kökeni hakkında ise herhangi bir bilgi vermemiştir.

Sevortyan, kelimenin anlamlarını “1. Giyim; elbise, örtü, üst giyim, tulum, ayakkabı, çizme vs. 2. Pantolon; iç giyim 3. Kıyafet, dış görünüş 4. At cinsi ve bazı lehçelerde ‘anne rahmi’, ‘koyun içi’, ‘önlük’” olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin son iki anlamını XII-XIII. yy. ait eserlere ait metinlerde *pantolon*, *iç giyim* anlamlarını Eski Uygurca dönemine ait metinlerde tespit etmiştir. Kelimenin en eski şeklini, Şerbak, *tôn ‘giyim, robdöşambr’, Doerfer ise *tôm olarak vermiştir (1980: 262-264). Drevnetyurskiy Slovar’da *ton* “elbise, giysi” (1969: 574) anlamındadır. Kelime ETG’de “elbise, kürk” (Gabain, 2000: 301), EUTS’de (Caferoğlu, 2011: 246) ve EUTG’de (Eraslan, 2012: 611) “giyecek, elbise, don”, DLT’de “elbise” (Atalay, 1999: IV-638), KB’de “elbise” (Eraslan vd., 1979: 459) anlamlarında kayıtlıdır.

ugru/üru: BAYA’da *hırsız* demektir. Kelimenin pek çok çalışmada hırsız anlamında *uğrı/uğru* biçiminde okumaların olduğu bilinmektedir (Eren 1999: 421, Güzel 2010: 353). Türkiye Türkçesi Ağzları’nda hem /o/ hem de /u/lu biçimler vardır (DS 2009: 3271, 4785). Kelime, Drevnetyurskiy Slovar’da *ogrı* “hırsız” (1969: 363) biçiminde kayıtlıdır. Kelime, eski bir *oğur/*ogır- “çalmak” fiiline -ı ekinin eklenmesiyle türemiştir (Sevortyan, 1974: 565, Taş, 2009: 142). Clauson (1972: 90), *ogrı*’yı, “hırsız (thief)” olarak vermiştir. Sevortyan sözlüğünde (I) *ogrı* ‘1. Hırsız, gaspçı, hırsızlık, çalıntı 2. Eşkîya, yabanî, dolandırıcı, dalavereci, düzenbaz 3. Gizli, saklı, sırlı’; *ogır* (II) ‘hırsız, hırsızlık’ kelimelerini de vermiştir. Lehçelerin pek çoğunda kullanımdan düşmüştür. Sadece Doğu lehçelerinde kalmıştır (Sevortyan, 1974: 565). Kelime, EUTG’de *ogrı* “hırsız” (Eraslan, 2012: 591), YTS’de *ugrı/ugru* “hırsız” (Dilçin, 1983: 217) anlamında kayıtlıdır.

ut-üt-: BAYA’da *oyunda, kumarda kazanmak, yenmek* demektir. Clauson (1972: 38), sözlüğünde *ut-* kelimesini şöyle vermiştir: ‘(1) ‘kumarda (bir şeyi) kazanmak’; (2) ‘dövmek, yenmek (birini, çeşitli durumlarda)’ (a) kumarda; (b) savaşta vs’. Ayrıca kelimenin bütün modern şivelerde yaşadığını da eklemiştir. Sevortyan (1974: 640), sözlüğünde kelimeyi, “1. Kazan-, oyunda yen-; 2. Galip çık-; 3. Bul- (mesela; bulmacayı), bilebil-; 4. Benimse-, (yansıla-, öykün-); 5. Aklında tut-, yakala-; kendine çekip al-” olarak kaydetmiştir. Drevnetyurskiy Slovar’da *ut-* “kazanmak” (1969: 617) anlamında kayıtlıdır. EUTS’de *utmak* 1) Utmak, yenmek, kazanmak, galebe çalmak 2) Takip etmek, ardını bırakmamak, birisinin arkasına gitmek (Caferoğlu, 2011: 268); KB’de *ut-* “yenmek” (Eraslan vd., 1979: 499); DLT’de *ut-* “oyunda yutmak, oyunda ütmek” (1999: IV-701); YTS’de *utmak/ütmek/yutmak* “oyunda kazanmak, yenmek” (Dilçin, 1983: 221) anlamında kayıtlıdır.

üleş-: BAYA’da *paylaşmak, bölüşmek* demektir. *üle-*’in işteş şekli olan fiil ona paralel bir anlam genişlemesi takip etmiştir. Clauson (1972: 154), kelimenin anlamını “tam olarak (pek çok insan için)” paylaşmak (bir şey, Bel.) (kendileri) arasında eşit olarak’. Fakat bazen, belirsiz olarak ‘taksim etmek (bir şeyi)’ şeklinde vermiştir. Drevnetyurskiy Slovar’da *ülüş-/ülüşür-* “paylaşmak” (1969: 624) anlamında kayıtlıdır. EUTS’de (Caferoğlu, 2011: 272) ve EUTG’de (Eraslan, 2012: 618) *üleşmek* “paylaşmak”, DLT’de *üleş-* “paylaşmak, üleşmek” (1999: IV-711); YTS’de “paylamak, bölüşmek” (Dilçin, 1983: 223) anlamında kayıtlıdır.

ünde-/ünne- (< ünle-): BAYA’da *seslenmek, çağırmak, ünlemek, davet etmek* demektir. *ün/ü.n*’den türemiş fiildir. Kelimenin asıl anlamı, ‘çağırmak’; ancak ‘bağırmak’ gibi çeşitli anlam nüanslarıyla kullanılmıştır (Erol, 2008: 577). Drevnetyurskiy Slovar’da *ündä-* “aramak, çağırmak” (1969: 625) anlamında kayıtlıdır. EUTS’de (Caferoğlu, 2011:

272) ve EUTG’de (Eraslan, 2012: 618) *üntemek* “seslenmek, çağırarak, ünlemek, karşı gelmek”, DLT’de “ünlemek, çağırarak” (1999: IV-713); YTS’de *ünlemek/ündemek* “seslenmek, çağırarak, davet etmek” (Dilçin, 1983: 224) anlamında kayıtlıdır.

üz-: BAYA’da *kesmek, koparmak* demektir. Clauson’da (1972: 285) *üz-* ‘kırmak, yırtılmış’ olarak kayıtlıdır. Doerfer de (1965: 146, 596) benzer anlamlarda kaydetmiştir. Sevortyan (1974: 621-622), *üz-* (I) kelimesinin anlamlarını “1. Yırt-, kopar-, kes-, sona erdir-, ayır-; 2. Soy- (deriyi), çıkart-; 3. Eziyet ettir-, sıkıştır-, rahatsızlan-, rahatsızlık ver-; 4. Kır-, kırıl-; 5. Mahvet-, mahvol-, iptal et-; 6. (mecazi) Kaybet-” olarak vermiştir. Drevnetyurskiy Slovar’da *üz-* “yırtmak, koparmak, çıkarmak” (1969: 629) anlamında kayıtlıdır. Eski Türkçeden itibaren kullanılan kelimelerden birisidir. ETG’de “kırılmak, kırmak, koparmak, mahvetmek” (Gabain, 2000: 306), EUTS’de “1) Kırmak, koparmak, yok etmek 2) Delmek, parçalamak, bozmak, uzaklaştırmak” (Caferoğlu 2011: 275), EUTG’de *üz-* “kesmek, koparmak, parçalamak” (Eraslan, 2012: 619), KB’de “kesmek” (Eraslan vd. 1979: 508), DLT’de “ip veya benzeri şeyleri kesmek” (Atalay, 1999: IV-720), YTS’de *üzmek* “koparmak, kazmak, kesmek, bozmak, ayırmak, uzaklaştırmak” (Dilçin, 1983: 225) anlamlarında kayıtlıdır.

yalvaç (< yalabaç): BAYA’da *peygamber, elçi* demektir. OY’de *yalabaç* “elçi” (Tekin, 2006: 184); EUTS’de *yalavaç* “elçi, peygamber, yalavaç” (Caferoğlu, 2011: 281); KB’de *yalavaç* “elçi, peygamber” (Eraslan vd.,1979: 517); DLT’de *yalavaç/yalawaç* biçiminde “elçi, peygamber” (1999: IV-733); YTS’de *yalavaç* “peygamber, haberci, elçi” (Dilçin, 1983: 231) anlamında kayıtlıdır.

yargın: BAYA’da *sırt, omuz* demektir. KB’de *yarın* “omuz, sırt” (Eraslan vd.,1979: 526); DLT’de *yarın* “kürek kemiği, çığın kemiği” (1999: IV-750) anlamında kayıtlıdır. Ayrıca DLT’de şöyle bir atasözü kayıtlıdır: *yarın bulgansa el bulganur* “kürek kemiği karışırsa vilayet karışır” (1999: III-21).

yarpız (< yarpuz): BAYA’da *güzel kokulu bir ot, kır nanesi* demektir. Korkuteli ve Elmalı ağzlarında bu bitki, “narpız” olarak söylenmektedir. DLT’de *yarpuz* “güzel kokulu bir ot, kır nanesi, Majoran” (1999: IV-752), YTS’de *yarpuz* “bir tür nane” (Dilçin, 1983: 237) anlamında kayıtlıdır.

yayka-: BAYA’da *yıkamak, sudan geçirmek, gelişigüzel yıkamak* demektir. Clauson (1972: 981) kelimeyi şöyle açıklamıştır: “*yayuk*’tan türemiş fiil; orta dönemden önce kayıtlı değil; fakat *yaykal-/yaykan-* olarak var. Genellikle ‘sallamak’ anlamıyla yaşıyor, özellikle ‘başı sallamak’; Osmanlı Türkçesinde *yıka-* (orijinalinde) ‘çalkalamak’”. EUTS’de *yaykalmak* “sallanmak, yalpa vurmak, tereddüt göstermek” (Caferoğlu, 2011: 291); EUTG’de *yaykal-* “savrulmak”; *yaykan-* “çalkalanmak” (Eraslan, 2012: 622), DLT’de *yaykal-* “çalkalanmak; her şeye gönlü meyil göstermek” (1999: IV-764) anlamlarında kayıtlıdır.

yü-/yüv-: BAYA’da *yıkamak* demektir. ETG’de *yu-* “yıkamak, yumak” (Gabain, 2000: 313), EUTG’de *yu-* “yıkamak”, *yun-* “yunmak” (Eraslan, 2012: 627), KB’de *yun-* “yunmak, yıkanmak” (Eraslan vd., 1979: 558) anlamında kayıtlıdır.

2. Derleme Sözlüğü Verilerine Göre Batı Akdeniz Yörüklerinin Ağzlarındaki Eskicil Özellik Gösteren Ekler

-gAn: İşi yapamı gösteren, geniş zaman sıfat-fiil ekidir. Bugün bu sıfat-fiil eki, Türkiye Türkçesi ağzlarında işlek kullanılmasına rağmen Eski Türkçede Karahanlı Türkçesi dönemine kadar işlek kullanılmamıştır. Ekin Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde işlek kullanıldığı bilinmektedir (Gülsevin ve Boz, 2004: 148). Batı Akdeniz Yörüklerinin ağzlarında bu ekin *-(A)n* biçimi yanında *-gAn* biçimi kullanılmaya devam etmektedir: *kudurgan*⁴ “kudurmuş, azmış”; *sıçırgan* “sık sık oraya buraya dışkı yapan hayvan”, *bıçılğan~bıcılğan* “kadınların meme uçlarında, çocukların ayaklarında, hayvanların ayak parmaklarıyla bileklerinde ter, pislik vs. sebeplerden ileri gelen sulu yara”, *gücürgen* “güçenen, zoruna giden”, *ağnağan* “çok yuvarlanan”, *sinirgen* “iyi hazmedilen”; *arığan* “yorgun, çabuk yorulan”; *süsegen* “süsen, boynuzlayan, boynuzla vuran, tos vuran”. Bu ekin *-gAn* biçimindeki kullanımı Doğu Anadolu ağzlarında da görülmektedir (Ertekinoglu, 2016: 196).

-(y)InsIrA: *-(y)IsAr* eki, Eski Oğuz Türkçesinde en işlek kullanılan gelecek zaman eklerinden biridir (Gülsevin-Boz, 2004: 128). *-(y)InsIrA* (Gülsevin, 2001: 125-143) eki ise eklendiği kelimeye *-IncA* fonksiyonunda kullanılır. Aslında zarf-fiil eki olmayan bazı ekler başkaca ek ve/veya edatlarla birleşerek geçici zarflar oluştururlar. Korkuteli, Elmalı, Kumluca, Finike ve Kaş ağzlarında sık kullanılan eklerden biridir. *olmayınsıra* (*o undan allılar*), *gelinsire* (*muraT çilin dedilē*), *girinsire* (*mecubur galdım*), *gédinsire* (*gène şımarıldır*), *duTuvaresiye* (*'bi sel gelir*).

Sonuç ve Öneriler

BAYA’da Eski Türkçe ve Orta Türkçe döneminde kullanılan toplam **78** kelime ve **2** ek tespit edilmiştir. Bu kelimelerin Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesi metinlerine ait sözlüklerde görülme sayıları ve oranları şöyledir: **BAYA** → 78 (%100), **OY/EUTS/EUTG** → 39 (%50), **DLT** → 65 (%83.3), **YTS** → 56 (%71.8). Bu kelimelerin 65’ine (%83.3) Divanü Lügati-t Türk’te ses, yapı ve anlam olarak hemen hemen aynı şekilde rastlanmaktadır. Bu demektir ki, BAYA’daki kelimeler, ses, yapı ve anlam bakımından Eski Oğuz Türkçesi döneminden ziyade Divanü Lügati-t Türk dönemine daha yakındır yani daha eskicildir.

Tespit edilen bu kelime ve eklerden hareketle BAYA’da eskicil özellikleri şöyle sıralamak mümkündür: **1)** Eski Türkçe kelime başı ötümsüz-patlayıcı #t ünsüzünün BAYA’da korunması: *tiken* ‘diken’, *tolu* ‘dolu’ vb. **2)** Eski Türkçe kelime başı ötümlü-patlayıcı #b ünsüzünün BAYA’da korunması: *biş-* ‘pişmek’, *bişi* “pişi”, *buñar* ‘pınar’ vb. **3)** Eski Türkçe kelime başı ötümsüz-patlayıcı #k ünsüzünün BAYA’da korunması: *kölge* (< kölige) ‘gölge’, *köynek* ‘gömlek’ vb. **4)** Eski Türkçe *-gAn* sıfat-fiil ekinin BAYA’da korunması ve işlek olarak kullanılması: *kudurgan* ‘kuduran, azgın’, *bıçılğan* “kadınların meme uçlarında, çocukların ayaklarında, hayvanların ayak parmaklarıyla bileklerinde ter, pislik vs. sebeplerden ileri gelen sulu yara” vb. **5)** Eski Türkçe *-(y)InsIrA* zarf-fiil ekinin

⁴ Bu kelimenin Korkuteli, Elmalı ve Kemer ağzlarında “kudurgan” biçimi de vardır.

BAYA'da korunması ve işlek olarak kullanılması: *girinsire (mecubur galdım), (o) gonuşduksıra', (gelini) öpünsire, (adam) gelinsire* vb.

Kaynakça

- Ak, M. (2015). *Teke Yörükleri (1800-1900)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akar, A. (2001). "Derleme Sözlüğü Verilerine Göre Uşak Ağzlarındaki Eski Türkçe Unsurlar", 25-27 Ekim 2001 21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu, Cilt 1, Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 71-78.
- Ata, A. (2000). "Derleme Sözlüğü'nde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler", *Türkoloji Dergisi*, C. XIII, S. 1, Ankara: 67-99.
- Ata, A. (2001). "Derleme Sözlüğü'nde Eski Türkçe Bir Kelime: ağlak", *Türkoloji Dergisi*, IV(1): 21-27.
- Aya, A. (2007). "Derleme Sözlüğünde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler", *Turcology in Turkey. Selected papers, Studia Uralo-Altica* 47, (haz. N. Demir ve E. Yılmaz), Szeged. 11-39.
- Atmaca, E. ve Yılmaz, A. (2006). Alanya'nın "Bıçakçı, Üzümlü, Uğurlu Köylerinde Mutfak Araç-Gereç Adları", *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri IV*, Antalya, Türkiye, 10-11 Kasım, 2016, 91-125.
- Atmaca, E. (2017). *Eski Oğuz Türkçesinden Günümüz Türkiye Türkçesine Söz Varlığı ve Anlam Olayları*, Konya: Palet Yayınları.
- Atmaca, E. (2017). *Antalya İli Korkuteli İlçesi ve Yöresi Ağzları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Clauson, S. G., (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.
- Derleme Sözlüğü (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Drevnetyurkskiy slovar (1969). Redaktörleri: V. M. Nadelyayev-D. M. Nasilov-E. R. Tenişev-A. M. Şerbak, Akademija Nauk SSSR, Institut Yazykoznanija, Leningrad.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doerfer, G. (1963). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, I Mongolische Elemente*, Wiesbaden.
- Eraslan, K., Sertkaya, O. F. ve Yüce N. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, I-II*, Wiesbaden.
- Erdem, M. D., Bölük, R. (2012). *Antalya ve Yöresi Ağzları*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erol, H. A. (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eröz, M. (1991). "Yörükler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul.
- Ertekinöglü, S. (2016). "Doğu Anadolu Ağzlarındaki Bazı Sözcük ve Eklerde Eskicil İzler", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1): 189-203.
- Gökbilgin, T. (1957). *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2001). "Türkiye Türkçesinde birleşik zarf-fiiller üzerine", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5: 125-143.
- Gülsevin, G. ve Boz E. (2004). *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi, Ankara.

- Gülsevin, G. (2015). “Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihi Batı Rumeli Türkçesi Ağzlarının Tespitindeki Önemi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 32(3): 1-12.
- İlhan, N. (2011). “Yunus Emre’nin Eserlerinde Kullanılan Ancak Yazı Dilinde Unutulan Fiiller”, X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri (6-8 Mayıs 2010), Eskişehir, 451-475.
- İlhan, N. (2014). “Garib-Name’de Kullanılıp Günümüz Türkçesine Ulaşmayan Eski (Arkaik) Kelimelere Dair” Âşık Paşa ve Anadolu’da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu (1-2 Kasım 2013), Kırşehir Valiliği Kültür Hizmeti Yayınları No 38 Kırşehir, 187-216.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ölmez, M. (2003). “Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu*, Mustafa Canpolat Armağanı. 135-142.
- Radloff, W., *Versuch eines Wörterbuches der Türk Dialekte*, S. Petersburg, I. (1893), II. (1899), III. (1905), IV. (1911).
- Sevortyan, E. V., *Etimolojişeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*, Moskova I (1974), II (1978) III (1980) IV (1989) V (1997) VI (2000).
- Sümer, F. (1994). “Yörükler”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 85. İstanbul.
- Şahin, İ. (2006). *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Tanç, M. (2004). “Türkiye Türkçesi Ağzlarında Çağdaş Kıpçak Grubu”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, s. 18. 89-102.
- Taş, İ. (2009). *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taş, İ. (2009). *Süheyl ü Nev-bahâr’da Eskicil Öğeler*, Konya: Palet Yayınları.
- Tekin, T. (2006). *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Teres, E. (2008). “Ertüt~Belek Sözcükleri Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3(1): 367-370.
- Tietze, A. (2002-2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Cilt: 1 (AE), Cilt: 2 (F-J), İstanbul-Wien: Simurg yayınları.

Kısaltmalar

BAYA Batı Akdeniz Yörükleri Ağzı

C Cilt

DLT Divanü Lügati't-Türk

DS Derleme Sözlüğü

EPDT An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

ET Eski Türkçe

EUTS Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

Far. Farsça

KB Kutadgu Bilig

OY Orhon Yazıtları

TMEN Turkische und Mongololische Elemente im Neupersischen

TS Türkçe Sözlük

YTS Yeni Tarama Sözlüğü

Sosyal Medya Kullanımı İle Kendini Gizleme ve Yaşam Doyumu Arasında Bir Bağlantı Var mı?

Is There a Connection between Social Media Use and Self-Concealment and Life Satisfaction?

Prof. Dr. Şükrü BALCI¹, Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir GÖLCÜ², Doktora Öğrencisi
Ayşe Arsal GÖLCÜ³

Özet

Toplumsal yaşamda insanları sosyal medya kullanımına yönelten birçok neden bulunmaktadır. Bu iletişim ortamında kullanıcı, kendi kişisel sayfası üzerinden ilgilerini ortaya koyabilmekte, e-maile benzeyen mesaj bölümü gibi çeşitli uygulamalar sayesinde karşılıklı iletişim kurabilmekte, enformasyon elde etmekte, arkadaşlıklar kurabilmekte, insanların iletişim bilgisine ulaşabilmekte, fotoğraf ve görüntülerini diğer insanlarla paylaşabilmekte ya da kişisel bilgileri hakkında insanlara veri sunabilmektedir. Sosyal medya farklı kimliklerle kullanıcıların kendilerini ifade edebildikleri bir mecraadır. Öyle ki sosyal görünürlük kaygısı yaşayan ve kendini gizleme duygusuna sahip insanlar için, sosyal medya çeşitli imkânlar sunmaktadır. Sosyal medyanın sağladığı bu olumlu ya da olumsuz olanak, aynı zamanda kullanıcıların yaşam doyumları ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır. İşte bu araştırma üniversite öğrencileri örneğinde, gençlerin sosyal medya kullanım örüntüleri ile kendini gizleme ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yürütülmüştür. Saha araştırması yöntemi ile 333 katılımcıdan veriler toplanmıştır. Araştırma sonucunda sosyal medya kullanım süresi ile kendini gizleme ve yaşam doyumunu arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Kendini gizleme yönündeki eğilimler, sosyal medyada farklı isimle hesap açma ve kendini farklı tanıtmaya ya da yansıtma isteğini artırmaktadır. Yine sosyal medyada farklı isimle hesap açmayanların yaşam doyum düzeyleri daha yüksektir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Kendini Gizleme, Yaşam Doyumu, Saha Araştırması

Makale Türü: Araştırma makalesi

Abstract

There are many reasons to lead people to use social media in social life. In this communication environment, the user can display his / her personal information via his / her own personal page and can communicate with each other through various applications such as a message section resembling an e-mail, acquire information, develop friendships, access people's contact information, share photographs and images with other people; it can present data to people. Social media is a medium in which users can express themselves with different identities. So, for people who are concerned about

¹ Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi, sukrubalci@selcuk.edu.tr, Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0002-0477-0622>,

² Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi, kadirgolcu@selcuk.edu.tr, Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0001-7320-6745>

³ Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, aysearsal@hotmail.com, Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0002-5724-6752>,

social visibility and who have a sense of self-concealment, social media offers a variety of possibilities. This positive or negative possibility that the social media has provided has also begun to be associated with the life satisfaction of the users. This research has been carried out in order to reveal the relationship between youth social media usage patterns, self-concealment and life satisfaction in the case of university students. Data were collected from 333 participants by field survey method. As a result of the research, there was no relationship between the duration of social media usage and self-concealment and life satisfaction. Trends in self-concealment increase the demand for social media to open accounts with different names and to introduce or reflect themselves differently. Those who do not open accounts with different names in social media have higher life satisfaction levels.

Keywords: Social Media, Self-Concealment, Life Satisfaction, Survey

Paper Type: Research paper

Giriş

İnsan hayatının her evrensinde etkisi kısa bir zamanda güçlü bir şekilde gösteren yeni iletişim mecrası sosyal medya, yediden yetmişe din, dil ya da ırk gözetmeksizin herkesi ortak bir platformda toplamayı başarabilen yeni bir mecra olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal medya, sosyal paylaşım siteleri ya da sosyal paylaşım ağları denilen bu yeni ortamlar; herkesin erişimine açık, kişilerin özel profil oluşturarak birbirleriyle iletişim kurabildikleri ortam olarak 2000'li yılların en önemli gelişmelerinden biri olarak gösterilmektedir (Balcı, 2017: 172-173). Bu gelişmeler doğrultusunda hayatın her anını kuşatan sosyal paylaşım sitelerinin doğru biz düzlemde anlaşılması gerekmektedir. Bu noktada Boyd ve Ellison (2008: 211) sosyal ağ sitelerini, (1) “bir sistem içerisinde kullanıcılarına tamamen açık ya da yarı açık bir profil inşa etmeye, (2) bir bağlantı paylaştığınızda diğer kullanıcıların zaman akışında yer edinmeye ve (3) belirli bir sistem içerisinde kendi bağlantıların ile diğerlerinin yaptıklarını görmeye olanak sağlayan internet odaklı hizmetlerdir” şeklinde tanımlamaktadırlar.

Yeni iletişim ortamlarının bu denli hızlı bir şekilde gelişmesi ve yaygınlaşması, her kesimden insanın bilgi iletişim teknolojilerine olan ilgisinin artmasına neden olurken, özellikle sosyal medyanın gücünü daha da arttırmıştır (Vural ve Bat, 2010: 3349). Sosyal medya, gerçek olmayan bir dünyada sosyal etkileşimlere sahip olma fırsatı veren bir mecradır. İnsanlar, sanal ortamlar olarak tanımlanabilecek bu dünyaya, kendi bilgilerini postalamak, fotoğrafları paylaşmak, çıkarlarını belirtmek için bazen gerçek kimlikleriyle, bazen de farklı kimliklerle hareket edebilirler. Bu tür etkileşimler, gençlerin, arkadaş edinme ve arkadaşlarından geri bildirim alma gibi sosyalleşmekle ilgili ihtiyaçlarının karşılanmasına imkan tanımaktadır (Pempek et al., 2009: 228-229). Sosyal medya aracılığıyla birbirlerinden bağımsız insanlar, ortak dünya görüşü veya amaçları çerçevesinde belirli gruplar oluşturarak daha görünür hale gelirken; aynı zaman da yeni bir toplumsallaşma şeklini de ortaya koymaktadırlar.

Bu haliyle son zamanların bu popüler iletişim ortamı; sosyal etkileşim, paylaşım, işbirliği ve yeni toplumsallaşma şekilleri sunarken (Özgür, 2013: 669); yüz yüze iletişime kıyasla kullanım sorunları (Das ve Sahoo, 2011), yalnızlık (Sheldon, 2008; Ryan ve Xenos, 2011; Sheldon, 2012; Yu et al., 2016), narsisizm (Gülner et al., 2010; Ryan ve Xenos, 2011), depresyon (Steers et al., 2014; Blachino et al., 2015; Khattak et al., 2017) ve bağımlılık

(Pelling ve White, 2009; Wilson et al., 2010; Kuss ve Griffiths, 2011; Andreassen et al., 2012; Çam ve İşbulan, 2012; Balcı ve Gölcü, 2013) gibi olumsuz etkilere de yol açmaktadır.

Sosyal medya; aynı zamanda bireylerin yalnızlık, kabul edilme isteği ve ait olma duygusu gibi psikolojik durumlarına da yeni açılımlar getirmiştir (Vincent, 2016). Bireyler sosyal medya ortamında daha önce hiç tanımadığı ve varlığından haberdar olmadığı herhangi bir kullanıcı ile iletişime geçerek, yeni özgürlük alanları oluşturabilmektedir. Bu ortamda isterse birey kendini gizleyerek, ismini, cinsiyetini, toplumsal rolünü ve statüsünü değiştirebilmektedir.

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımında da vurgulandığı gibi; toplumsal yaşamda bireyler istek ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere kitle iletişimini kullanmakta ve tatmin sağlamaktadır (Katz et al., 1973; Katz et al., 1974). Böylece kendini gizleme, yaşam doyumunu ve sosyal medya kullanımını birbirleriyle ilişkili konular olarak ön plana çıkarmaktadır.

Yeni bir kimlik kazanan ya da var olan kimliğini değiştirme yoluna giderek farklı bir tecrübe yaşayan sosyal medya kullanıcısı ya da yüz yüze iletişimde kendi kimliklerini gizleme imkânına sahip olamayan bireyler; sanal âlemin görünmez yüzlerinin kelimelerle görünür hale geldiği ortamda, kendileri ile zıt özellikler taşıyan kimlikler arkasına gizlenebilmektedir (Akkaş, 2013: 52). Böylece reddedilme korkusu ve utanç duygusuyla ilgili endişeler azalmaktadır (Yu et al., 2015: 240). Bu haliyle sosyal medya, bireylerin sosyalleşme, paylaşım, iletişim gibi birçok konudaki ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Öyle ki sosyal medyaya yönelik tutumların ve sosyal medyadaki davranışları etkileyen kişilik özelliklerinin incelenmesi; hem sosyal medyanın iletişim ve sosyalleşmede etkili bir biçimde kullanılması hem de bu konudaki olası zararlarının önüne geçilmesi konusunda önem arz etmektedir (Bozkur ve Gündoğdu, 2017: 150).

Söz konusu önemden yola çıkılarak dizayn edilen bu araştırmada; üniversite öğrencilerinin sosyal medyaya yönelik tutumlarının, kendini gizleme eğilimi ve yaşam doyumunu gibi kişilik özellikleriyle ilişkili olup olmadığının incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, kendini gizleme ve yaşam doyumunu puanlarının, sosyal medyada kendini farklı yansıtmaya ve sahte hesap kullanma davranışına göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesi hedeflenmektedir. Son olarak kendini gizleme eğilimi ile yaşam doyum düzeyi arasındaki ilişki de araştırılmıştır.

1. Sosyal Medya Kullanımı ve Kendini Gizleme

Sır, bir bireyin diğerlerinden aktif ve bilinçli bir şekilde sakladığı özel bilgilerden oluşmaktadır (Kelly, 1999: 105). Hemen her insanda kendinde kusurlu gördüğü ya da paylaşmaktan çekindiği tecrübeleri bulunmaktadır. Bu çerçevede birey kendisi hakkında bazı şeyleri, bazen her şeyi paylaşmaktan çekinen bir tavır içerisine girebilir. Yapılan klinik araştırmalar da göz önünde bulundurulduğunda, bazı bireylerin diğerlerine göre kendilerini daha çok gizleme ihtiyacı hissedebilirler. Bu hissin altında cinsel istismar, tecavüz, yas, aile sırrı, kendisiyle ilgili olumsuz düşünceler, kişisel ilişkilerinde mutsuzluk ve ciddi sağlık problemleri gibi birçok acı veren ya da travmatik tecrübe göze çarpmaktadır (Larson ve Chastain, 1990: 439-440). Kelly (1999: 105)'ye göre; bu acı verici ya da travmatik kişisel deneyimlerin bekçileri olarak kendilerini gören bireyler, gizlenme yolunu seçerler. Bunun yanında yapılan araştırmalara göre yaşanan bu olayların dışında içinde bulunulan toplumsal

çevre gibi diğer etkenler de kendini gizleme konusunda belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda Quercia ve arkadaşlarının (2012: 306) yaptığı çalışmada; gizliliğin, yalnızca kültürler arasında farklılık göstermeyen, aynı zamanda bireyler arasında farklılık gösteren fikirler ve uygulamalardan oluştuğu ve bu farklılıkların yaş, cinsiyet ve internet okuryazarlığı gibi çeşitli faktörlere bağlı olduğu bulunmuştur. Dolayısıyla kendini gizleme, diğer bağlamlarda uyumsuz bir kontrol ve kaçınma odaklı duygu/ davranış düzenleme stratejisi olarak tanımlanabilir (Edmunds et al., 2013: 3).

Kendini gizleme tutumları bir bakıma psikolojik bir ihtiyaç gibi gözükmemesinin yanında, ortaya çıkardığı bilişsel ve fiziksel problemler sebebiyle araştırmalara konu olmuştur (Kelly ve Achter 1995; Kelly, 1999; Friedlander et al., 2012; Larson ve Chastin, 1990; Maroko, et al., 2015; Magsamen-Conrad et al., 2014). Yine literatür, sır saklamanın depresyon, anksiyete, yalnızlık gibi psikolojik; fiziksel yakınma, baş ağrısı ve mide bulantısı gibi fizyolojik ve sosyal destek yoksunluğu gibi, psikososyal problemlerle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Deniz ve Çok, 2010: 426). Aslında kendini gizleme tutumu, kişisel bilginin (düşünceler, duygular, eylemler veya olaylar) bilinçli bir şekilde gizlenmesini ifade etmektedir (Larson et al., 2015: 707). Yüz yüze iletişimde gizlenmek istenen bu bilgiler çoğu zaman başarılı şekilde gizlenemese de yeni iletişim teknolojilerinin sunmuş olduğu olanaklar, bunu mümkün kılmakta ve hatta teşvik etmektedir. Aracılı iletişim şekliyle internet dolayısıyla sosyal medya kullanımı bireylerdeki gizli kalmış duyguları ya da gizlenmek istenenler hakkında birçok seçenek ve kaçış sunmaktadır.

Okur ve Özkul (2015: 220)'a göre; birçok durumda sanal topluluklar, gerçek ve sanal sosyal kimliklere sahip üyelerden oluşmaktadır. Ayrıca sosyal paylaşım siteleri bireylerin alternatif kimlik oluşumunu şiddetlendirebilmektedir. Sanal dünyada alternatif kimlik oluşturmayı seçen bireyler ya hayal ettikleri kimliği ya da gerçek dünyada sosyal olarak daha avantajlı algılanan kişisel kimlikleri tercih etmektedirler. Ayrıca, sanal alanda kimlik, fiziki beden olmadan da var olabilmektedir. Dolayısıyla kişisel kimliklerin sosyal medyadaki yansımaları olan sosyal medya profilleri; kendiliğinden olağanüstü pencereler olmanın yanı sıra bilgilerin gizlenmesi ve ifşa edilmesi açısından kimlik yönetiminin bir anahtarıdır (Quercia et al., 2012: 306).

Kendini gizleme; hem kişilik değişimi hem de kişiler arası süreci yansıtan bir durum olarak ortaya konmuştur (Terzi et al., 2010: 646). Dolayısıyla sosyal medya kullanımında önemli bir sorun olarak karşımıza çıkan kendini gizleme bireyin yaşam içindeki tutumlarını ve kalitesini olumsuz etkileyen bir tavidir. Bireylerin sıkıntı verici bilgiyi saklama düzeyinin durumsal içerikle, sosyal ortamlarla ve bilginin içeriğine bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle sosyal yönden tabu olan konuların, kişisel olarak sıkıntı veren bilgilerden daha fazla saklandığı ifade edilmektedir (Vrij et al., 2002; aktaran Terzi et al., 2010: 646). Bu haliyle kendini gizleme, daha içselleştirici problemlerle ilişkilendirilmelidir (Edmunds et al., 2013: 6).

Teknolojinin çifte doğası, hem gizleme hem de açığa çıkarma biçiminde tezahür etmektedir. Bu anlamda internet yüz yüze ve kitle iletişimi var olan tanımların dışında kendisini konumlamaktadır. Kaynak ve alıcı kavramlarının yerini, kullanıcı yani katılımcı almaktadır. Kaynak ve alıcı arasındaki ayrım ortadan kalkmıştır. Kullanıcı mesajın hem yaratıcısı hem de alıcısı konumundadır. Bireylere güvenli bir mekân sağlayan anonimlik, internet üzerinde mesaj kaynağının kendisini gizli kılma eğilimini artırmaktadır (Akkaş,

2013: 46). Sosyal medya yukarıda da bahsedildiği üzere bireylere kendilerini farklı tanıtabilme özelliğine açık şekilde tasarlanarak sahte hesaplar almalarına ve olduklarından farklı davranmalarına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda gerçek dünyada bireyin gündelik yaşamda yapamadıkları, ifade edemedikleri, açığa vurmaktan çekindikleri her türlü durum, tutum ve fikir bilgisayar klavyesinin olanakları içerisinde ifade edilir. Dünya bir bilgisayar ekranına dönüştüğünde özel ve kamusal arasında bir ayırmadan söz etmek olanaksızlaşır. Her şey görülebilir ya da hiçbir şey görünemezdir (Akkaş, 2013: 47).

Bu çalışmanın konusu ekseninde ele alındığında kendini gizleme; sosyal medya kullanımının doğrudan belirleyicisi olarak değerlendirilmektedir. Sosyal medya vasıtasıyla kullanıcılar, gerçek kimliklerini gizleyebilir ve yeni bir tane oluşturabilirler. Yeni bir kimlik yaratmanın bazı nedenleri var. Bunlardan biri mahremiyettir. Sosyal medya kullanıcıları güvenlik sorunları nedeniyle de gerçek kimliklerini gizleme gibi bir çabanın içerisine girebilirler. Aynı zamanda sosyal medya, insanların olmak istedikleri kişi olmasına imkân tanımaktadır. Anonim olmak, sosyal medya ortamında daha rahat ve özgür hareket etme yönündeki motivasyonları da güçlendirmektedir. Kimse gerçek kimliği veya kişinin özelliklerini bilmek zorunda değildir. Bu sayede sosyal medya kullanıcıları istenmeyen, stresli özelliklerini gizleyebilir ve başkalarının benimsediği bir kişi olabilir. Fiziksel görünüm, utangaçlık, düşük benlik saygısı vb. gibi istenmeyen özellikler bu sayede gizlenmiş olmaktadır (Doğan ve Çolak, 2016: 180). Aynı zamanda sosyal medya aracılığıyla gerçekleştirilen iletişim, anonimlik duygusunun gelişimini sağlar ve bu durum yüz yüze iletişimden daha az kaygıya neden olur (Rice ve Markey, 2009: 38).

Doğan ve Çolak (2016: 179) tarafından Bolu'daki lise öğrencileri arasından seçilen bir örneklem üzerinde yapılan araştırma; kendini gizlemenin, sosyal medya kullanımının önemli bir belirleyicisi olduğunu göstermiştir. Çalışma bulguları sosyal görünüş kaygısının kendini gizleme ve yalnızlığı etkilediğini göstermiştir. Yine bu araştırma ile sosyal medya kullanımı ile kendini gizleme arasında pozitif yönde anlamlı korelasyon ortaya konmuştur. Diğer bir ifadeyle kendini gizleme düzeyi arttıkça, sosyal medya kullanımında bir artış yaşanmaktadır.

2. Sosyal Medya Kullanımı ve Yaşam Doymu

Bireyler için yaşamdan alınan mutluluk, psikolojik bir tamamlayıcı olma özelliğinin yanında, hayattaki varlığını kuvvetlendirici ve fayda sağlayıcı bir durumu içinde barındırmaktadır. Bu bağlamda öznel iyi-oluş, birbiriyle ilişkili üç bileşenden oluşmaktadır: Olumlu duygulanım, olumsuz duygulanım ve yaşam doymu. Olumlu ve olumsuz duygulanım, hoş giden ve gitmeyen duygulardan oluşmakta iken, yaşam doymu öznel iyi oluş yapısının bilişsel/yargısal boyutunu meydana getirmektedir (Diener et al., 1985: 71).

Bireyin kendi yaşamına ilişkin sahip olduğu genel yargı ve değerlendirmeler olarak tanımlanan yaşam doymu (Çivitçi, 2012: 322); insanların sosyal, iş ve ev hayatı gibi öznel alanlardaki tatmin duygusunun ortaya çıkardığı bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin bilişsel varoluş sürecinde içinde bulunduğu sosyal ilişkiler ortamından etkilenerek duygusal ve psikolojik durumlar içerisine girmesi ve kendini mutlu olarak tanımlaması bu doyumun temelinde yer almaktadır denilebilir. Sosyal ilişkilere yaklaşma eğilimin artması ve yeni sosyal ilişki kaynaklarının inşa edilmesi, psikolojik iyi oluşun ilişkilerde nitelik ve niceliği artırma mekanizmaları olarak görülmektedir (Lyubomirsky et al., 2005; aktaran;

Kermen et al., 2016: 21-22). Dolayısıyla sosyal ilişkiler, yaşam doymu ile ilişkili önemli bir yaşam alanını temsil etmektedir (Dağlı & Baysal, 2016: 1251).

Günümüz sosyal ilişkileri incelendiğinde ise karşımıza yüz yüze ilişkiler yerine sanal ilişkiler, sosyal medya üzerinden yürütülen ilişkiler çıkmaktadır. Sosyal paylaşım siteleri bu konuda insanlara birbirinden farklı olanaklar sunan yeni bir iletişim yöntemi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu siteler üzerinden kişiler kendi fikirlerini veya beğenileri rahatça paylaşırken aynı zamanda başkalarının hayatları hakkında yüz yüze görüşmeden doğru ya da yanlış olduğunu bilmeden fikir sahibi olmaktadırlar. Son zamanlarda internetin sağlamış olduğu bu olumlu ya da olumsuz olanak yeni bir iletişim ortamı ortaya çıkarırken bireylerin yaşam doymaları ile ilişkilendirilmeye başlamıştır. Buradan hareketle Şahin ve arkadaşlarına (2017: 392) göre; sosyal medya uygulamaları amacından uzaklaşıp saplantı noktasına varan kullanımı sonucunda, bireylerin internette gördükleri ve gerçek hayatlarından çok farklı veya hayali yaşamların etkisinde kalmaları ve kendi yaşamlarından hoşnut olmamaları yani yaşamlarından doym almamaları söz konusu olabilmektedir.

Yaşam doymununun sosyal medya kullanımı üzerindeki etkileri ile ilgili literatür incelediğinde, bir uzlaşmanın olmadığı dikkat çekmektedir. Bazı araştırmalar yaşam doymu ile sosyal medya kullanımı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit ederken (Hawi ve Samaha, 2016; Srivastava, 2015; Ractham ve Techatassanasoontorn, 2014); diğer araştırmalarda (Blachnio et al., 2016; Balcı ve Koçak, 2017) sosyal medyanın yaşam doymu üzerinde negatif etkilere yol açtığı bulgulanmıştır. Yine Whitney ve Kirsten'nin (2012) üniversite öğrencileri üzerinde yürüttüğü araştırmanın bulguları; Facebook'da kendini açma davranışı ile Facebook kullanımından sağlanan doym arasında anlamlı ilişki olduğunu göstermektedir. Araştırmada Facebook vasıtasıyla kendini daha çok açan üniversite öğrencilerinin, daha fazla doym elde ettikleri tespit edilmiştir.

Balcı ve Koçak'ın (2017) yaptığı araştırmanın bulguları mercek altına alındığında ise; üniversite öğrencilerinin yaşam doym düzeyleri internet ve sosyal medya kullanım sıklığı arasında negatif yönde anlamlı ilişki dikkat çekmektedir. Katılımcıların yaşam doym düzeyleri arttıkça, günlük sosyal medya kullanım sürelerinde bir azalma kendini göstermektedir. Yaşam doymu düşük olanlar, alışkanlık olduğu için daha sık sosyal medya kullanmaktadırlar. Yine araştırma sorularına cevap verenlerin yaşam doym düzeyleri arttıkça, boş zamanları değerlendirmek amacıyla sosyal medya kullanım sıklığında bir azalma yaşanmaktadır.

3. Kendini Gizleme ve Yaşam Doymu

Kendini gizleme ve yaşam doymu arasındaki ilişki, çeşitli dönemlerde yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Örneğin Wismeijer ve arkadaşları (2009: 742-744) da araştırmalarında, hem erkek hem de kadınlar için, kendini gizleme ile yaşam doymu, psikolojik iyi oluş ve öznel sağlık durumu arasında orta derecede negatif korelasyon ortaya koymuşlardır. Bu uyumsuz duygu düzenlemesinde önemli olan, sosyal destek (arama) eksikliğidir. Sosyal desteğin sürekli olarak duyguları, bilişleri ve davranışları etkileyerek öznel iyi oluşu teşvik ettiği bilinmektedir. Bu nedenle, kendini gizleyenler için sosyal desteğin eksikliği, kendini gizleme, duygu durumu düzenleme ve öznel iyi oluş arasındaki olumsuz ilişkide önemli bir unsur olabilmektedir.

Benzer bir şekilde Uysal ve arkadaşları (2010: 6) kendini gizleme ile yaşam doyumu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Diğer bir ifadeye kendini gizlemenin yaşam doyumu üzerinde olumsuz bir etkisi söz konusudur. Bir diğer araştırmada Uysal ve arkadaşları (2012a: 42), kendini gizlemenin temel ihtiyaçlarla ve ilişki doyumuyla ilimli negatif bir ilişki gösterdiğini bulgulamışlardır.

Kendini gizleme tutumu, bireylerde fiziksel ve psikolojik birçok soruna yol açarken; yaşam doyumları üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilmektedir. Öyle ki; Magsamen-Conrad ve arkadaşları (2014: 28) yaptıkları araştırmada kendini gizlemenin, yaşam doyumunda ve sosyal refahta azalmaya neden olduğunu ortaya koymuşlardır.

Ergenler ve genç yetişkinler üzerinde yapılan araştırmalarda, kendini gizlemenin bireyleri fonksiyonel açıdan sınırladığı, sosyal açıdan soyutladığı ve psikolojik sıkıntılara yol açtığı ve psikolojik iyi oluşu azalttığı, yaşam doyumunu düşürdüğü ve depresif semptomları arttırdığı bulunmuştur. Bu nedenle, ergenlerin yaşam doyumu kendini gizleme faktöründen dolayı düşebilir. Ayrıca, kendini gizleme eğilimi içinde olan ergenler, heyecan arayışı aktiviteleri sayesinde, olumsuz yaşantılarını, anksiyete ve olumsuz benlik saygısını ve psikolojik sıkıntılarını tolere edebilirler (Çelik, 2015: 351).

Çelik (2015: 356) yürüttüğü araştırmada, kendini gizlemin yaşam doyumunu düşürdüğü sonucuna ulaşmıştır. Kendini gizleme eğiliminde olan ergenler; sıkıntılarını ve kendileri ile ilgili olumsuz bilgileri (düşünceler, duygular, davranışlar veya olaylar) gizledikleri, diğer bireylere kendilerini açmaktan kaçındıkları ve psikolojik yardım almaya karşı olumsuz direnç gösterdikleri için yaşam doyumları düşebilmektedir.

4. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma; üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım süreçlerinde, kendini gizleme tutumu ve yaşam doyumu üzerine düşünceleri arasındaki ilişkinin boyutlarını ortaya çıkarmak amacıyla tasarlanmıştır. Özellikle sosyal medya kullanım süreçlerinde üniversite öğrencilerinin kendini gizleme davranışları ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin detaylıca açıklanabilmesi adına veriler toplanmıştır.

Literatür incelendiğinde; ergenlerin kendini gizleme eğilimi ve sosyal medya tutumları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu söylenebilmektedir. Sosyal medya kullanımı kendini gizleme eğilimi yüksek olan ergenlerin gerçek yaşamdaki sosyal ortamlardan izole olma durumunu artırırken; gerçek sosyal ortamlarda gideremedikleri paylaşım ihtiyaçlarını giderdiği ve sosyal anlamda kendilerini daha yetkin algılamalarını sağladığı düşünülmektedir (Bozkur ve Gündoğdu, 2017: 156). Kendini gizleme isteği, sosyal medya kullanımını doğrudan öngörür. Sosyal medya kullanıcıları gerçek kimliklerini gizleyebilir ve yeni bir tane oluşturabilirler. Yeni bir kimlik yaratmanın bazı nedenleri vardır: Bunlardan biri mahremiyettir. Sosyal medya kullanıcıları, güvenlik sorunları nedeniyle de gerçek kimliklerini gizleyebilir. Sosyal medyanın, insanları, olmak istedikleri kişi konumuna getirebilme yönündeki potansiyeli, kendini gizleme yönündeki eğilimleri artırmaktadır Doğan ve Çolak, 2016: 180). Bu olası ilişkiden hareketle *1 numaralı hipotez* formüle edilmiştir.

H1. Sosyal medyada farklı isimle hesap açma durumuna göre kendini gizleme düzeyi anlamlı farklılık gösterir.

Sosyal medya kullanımı ile yaşam doymu arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların birbirleriyle çelişen sonuçları dikkat çekmektedir. Bazı araştırmalar yaşam doymunun, sosyal medya kullanımı üzerinde pozitif yönde bir etkiye sahip olduğunu tespit ederken (Hawi ve Samaha, 2016; Srivastava, 2015; Ractham ve Techatassanasoontorn, 2014); diğer araştırmalarda (Blachnio et al., 2016; Balcı ve Koçak, 2017) yaşam doymu ile sosyal medya kullanımı arasında negatif ilişkinin varlığına dikkat çekilmiştir. Bu tartışmalardan *2 numaralı hipotez* ortaya konulmuştur.

H2. Katılımcıların yaşam doymu, sosyal medyada kullanım süresini negatif yönde etkilemektedir.

Öte yandan kendini gizleme ile yaşam doymu arasındaki ilişki de yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmalarda (Wismeijer et al., 2009; Uysal et al., 2010; Uysal et al., 2012a; Magsamen-Conrad et al., 2014; Çelik, 2015) kendini gizlemenin, yaşam doymunda genelde negatif etkiye yol açtığı üzerinde durulmuştur. Söz konusu bulguları yeniden test etmek amacıyla, *3 numaralı hipotez* dizayn edilmiştir.

H3. Katılımcıların sosyal medyada kendini gizleme davranışı ile yaşam doymu arasında, negatif anlamlı ilişki bulunmaktadır.

5. Yöntem

Yöntem olarak saha araştırmasının kullanıldığı bu araştırmada, Selçuk Üniversitesi Alâeddin Keykubat Kampüsü içerisindeki fakülte, yüksekokul ve meslek yüksekokullarında öğrenim gören öğrencilerden sosyal medya kullanımları, kendini gizleme tutumu ve yaşam doymu üzerine düşüncelerini öğrenmek amacıyla veriler toplanmıştır.

5.1. Araştırmanın Uygulanması ve Örneklem

Araştırmanın evrenini; Selçuk Üniversitesi Alâeddin Keykubat Kampüsü içerisindeki fakülte, yüksekokul ve meslek yüksekokullarında öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Selçuk Üniversitesi, farklı bölgelerden gelen ve farklı alt kültürlerle sahip seksen binin üzerindeki öğrencisi sayısı ile itibariyle; Türkiye'nin en büyük üniversitelerinden biri konumundadır. Yine Selçuk Üniversitesi, son yıllarda internet teknolojisi alanında gerçekleştirdiği büyük yatırımlarla tüm öğrencilerin internet ve sosyal medya hizmetlerinden yararlanmasını daha da kolaylaştırmıştır (Balcı ve Gülnar, 2009: 11). Çalışmada özellikle üniversite öğrencileri gibi toplumun ergen ve genç yetişkinlerinin seçilmesinin nedeni ise; onların sosyal medya erişimlerinin ve bilgi birikimlerinin daha fazla olması, dolayısıyla diğer nüfus gruplarına kıyasla sosyal medya kullanıcısı olma ihtimallerinin daha yüksek düzeyde bulunmasıdır. Yine sosyal medyada kendini gizleme davranış örüntülerinin; diğer yaş gruplarına (örneğin, yaşlılara) kıyasla ergen ve genç yetişkinlerde daha fazla düzeyde görülebilmesi, çalışmanın üniversite öğrencileri üzerinde odaklanması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca ulaşılabilirlik ve araştırma maliyetleri de göz önünde bulundurularak, üniversite öğrencileri üzerinde araştırma dizayn edilmiştir.

Örneklem belirlenmesinde rastlantısal örneklem tekniği kullanılmıştır. Araştırmaya konu olan veriler, katılımcılarla yüz yüze görüşmeye dayalı anket tekniği ile toplanmıştır. Yapılan incelemenin ardından 333 anketin analize uygun olduğu kararlaştırılmıştır.

5.2. Veri Toplama Araçları

Üniversite öğrencilerinin sosyal medyaya yönelik tutumlarının, kendini gizleme eğilimi ve yaşam doyumu gibi kişilik özellikleriyle ilişkisini mercek altına alan bu çalışma için 35 soruluk bir anket hazırlanmıştır. Anket formu; bireylerin anlayacağı şekilde konu ile ilgili yapılmış çalışmalar (Larson ve Chastain, 1990; Deniz ve Çok, 2010; Balcı ve Koçak, 2017; Dağlı ve Baysal, 2016; Bozkur ve Gündoğdu, 2017) örnek alınarak oluşturulmuştur. Anket formunda aşağıda tanımlanan ölçekler yer almaktadır:

Yaşam Doyum Ölçeği (Satisfaction with Life Scale): Yaşam Doyum Ölçeği, Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen tek faktör ve 5 eşanlı maddeden oluşmaktadır. Diner ve arkadaşları (1985) ölçeğin alfa değerini 0,87; Pavot ve arkadaşları (1991: 154) ise 0,83 olarak hesaplamıştır. Son zamanlarda öğretmenler üzerinde ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışmalarından birini gerçekleştiren Dağlı ve Baysal (2016: 1259), ölçeğin Türkçe formunun özgün ölçek ile dilsel eşdeğerliğini sağlandığını ifade etmektedir. Araştırma sonucunda, okullarda yaşam doyumunu belirlemek amacıyla kullanılacak tek boyutlu toplam 5 maddeden, Likert tipi 5'lik derecelendirmeden oluşan geçerli ve güvenilir bir ölçek üretilmiştir. Ölçeğin Cronbach's Alpha iç tutarlık kat sayısı 0,88 ve test- tekrar test güvenilirliği ise 0,97 olarak saptanmıştır. Balcı ve Ögüt (2018) aynı ölçeğin güvenilirliğini 0,84 olarak tespit etmiştir. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach's Alpha güvenilirlik değeri 0,77 olarak hesaplanmıştır.

Kendini Gizleme Ölçeği (Self-Concealment Scale): Kendini Gizleme Ölçeği, Larson ve Chastain (1990) tarafından geliştirilmiş; Deniz ve Çok (2010) tarafından da Türkçe'ye uyarlaması yapılmıştır. Bu ölçek; kendine saklama yönelimi, başkalarıyla paylaşılmayan bir sır ya da olumsuz düşüncelere sahip olma ve saklanan kişisel bilginin açıklanmasını ölçen toplam 10 maddeden oluşmaktadır (Deniz ve Çok, 2010: 427). Tek boyutlu ve 5'li likert tipi bu ölçekten alınabilecek en düşük puan 10, en yüksek puan ise 50'dir. Ölçekten alınan puan arttıkça kendini gizleme eğiliminin de artış gösterdiği bilinmektedir. Larson ve Chastain (1990) ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısını 0,83 olarak bulmuşlardır. Ölçeğin test- tekrar test güvenilirlik katsayısı ise 0,81 olarak rapor edilmiştir. Deniz ve Çok (2010)'un araştırmasında ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0,85 olarak bulgulanmıştır. Bu çalışmada da ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,85 olarak tespit edilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu: Bu kısımda yaş, cinsiyet, ikamet etme biçimi gibi demografik değişkenlerin yanı sıra; katılımcıların sosyal medya kullanımlarına yönelik olarak günlük sosyal medya kullanım süresi, haftalık sosyal medya kullanım sıklığı, sosyal medyada sahte hesap kullanıp kullanmadıkları ve sosyal medyada kendilerini farklı yansıtmayı yansıtmadıklarına yönelik sorular bulunmaktadır.

5.3. Verilerin Analizi ve Kullanılan Testler

Saha araştırması 1-15 Mayıs 2018 tarihleri arasında katılımcılarla yüz yüze görüşme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler, istatistik programı kullanılarak, bilgisayar ortamında analiz edilmiştir. Verilerin analizinde sırasıyla; katılımcıların demografik özelliklerini saptamak amacıyla *Frekans Analizi* uygulanmıştır. Kendini gizleme ve yaşam doyumu puanlarının; cinsiyet ile sosyal medyada kendini farklı yansıtmayı ve sahte hesap kullanma davranışına göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla (Hipotez 1'i test

etmek için) *Bağımsız Örneklem T-Testi* kullanılmıştır. Sosyal medya kullanımı ile kendini gizleme ve yaşam doyum arasındaki ilişkinin düzeyi ve yönünü belirlemek amacıyla da (Hipotez 2 ve Hipotez 3'ü test etmek üzere) *Korelasyon Analizi*'ne başvurulmuştur.

6. Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde öncelikle araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri ve devamında sosyal medya kullanım alışkanlıkları, kendini gizleme tutumları ve yaşam doyum analizleri ve yorumları verilmektedir.

6.1. Katılımcıların Bazı Özellikleri

- Araştırma kapsamında yüzde 53,2'si erkek, yüzde 46,8'i ise kadınlardan oluşan, toplamda 333 kişiye anket uygulanmıştır. Dolayısıyla çalışma cinsiyet dağılımı birbirine yakın oranlarda gerçekleştirilerek araştırmanın güvenilirliğinin sağlanmasına katkıda bulunulmuştur (Edmunds et al., 2013: 5).
- Katılımcıların yaş aralığına bakıldığında en düşük 18, en yüksek 40 yaşındaki üniversite öğrencisiyle görüşüldüğü dikkat çekmektedir. Katılımcıların yaş ortalaması 21,24'tür.
- Öğrencilerin ikamet şekillerine bakıldığında; yüzde 52,9'unun yurttan, yüzde 26,4'ünün ailesiyle ve yüzde 16,5'inin ise arkadaşlarıyla evde kaldığı görülmektedir. Sonuçlar, yurttan ikamet eden öğrencilerin çoğunluğu oluşturduğunu göstermektedir.
- Araştırmaya katılanların yaşam doyumlarının betimleyici istatistikleri incelendiği; en düşük 5, en yüksek 25 puana sahip oldukları dikkat çekmektedir. Katılımcıların yaşam doyumunu, orta düzeyin üzerindedir ($\bar{X}= 15,58$). Örneklemde yer alanların cinsiyetine göre yaşam doyum düzeyleri anlamlı farklılık göstermektedir ($t= -2,07$; $p< 0,05$). Betimleyici istatistik sonuçları; kadınların ($\bar{X}= 16,03$) yaşam doyum düzeylerinin, erkeklerden ($\bar{X}= 15,19$) daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.
- Bu araştırma ile katılımcıların kendine gizleme ölçeğindeki maddelere toplamda en düşük 10, en yüksek 50 puan verdikleri dikkat bulgulanmıştır. Araştırma sorularına cevap verenlerin kendini gizleme düzeylerinin ortalaması $\bar{X}= 27,25$ 'dir. Örneklemde yer alanların cinsiyetine göre, kendini gizleme düzeyleri anlamlı farklılık taşımaktadır ($t= 2,78$; $p< 0,01$). Kendini gözleme düzeyi açısından erkekler ($\bar{X}= 28,42$); kadınlara ($\bar{X}= 25,92$) nazaran daha yüksek puanlara sahiptir.

6.2. Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları

Çalışmaya katılan bireylerin sosyal medya kullanım sürelerinin sorulduğu soru neticesinden birbirinden farklı cevaplar alınmasının yanında tabloda değerlendirildiğinde; günlük en az 25 dakika, en çok ise 900 dakika sosyal medya kullandıkları görülmektedir. Bunun yanında katılımcıların günde ortalama 253,56 dakika sosyal medya kullandıkları belirlenmiştir (Bkz. *Tablo 1*).

Tablo 1. Katılımcıların sosyal medya kullanım süresinin betimleyici istatistikleri

	N	En Az	En Çok	$\bar{X}$	SD
Kullanım Süresi	307	25 dk.	900 dk.	253,56 dk.	194,98

Katılımcıların cinsiyetine göre, günlük sosyal kullanım süreleri anlamlı farklılık göstermektedir. Betimleyici istatistik sonuçları; kadınların ($\bar{X}$ =286,70), erkeklere ($\bar{X}$ =225,41) oranla, günlük sosyal medya ile daha uzun süre geçirdiklerine işaret etmektedir.

Katılımcıların yüzde 78,1'i sosyal medyayı her gün düzenli kullanırken; yüzde 14,2'si haftada 5-6 gün sosyal medya ile zaman geçirmektedir. Haftada 3-4 gün kullananların yüzdesi 5,5 olarak tespit edilirken, yüzde 2,3'lük oranla haftada 1-2 gün kullanım dikkat çekmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde; üniversite öğrencilerinin yarısından fazlası her gün sosyal medya kullanmaktayken; haftada bir iki gün kullanımın oldukça az oranlarda kaldığı görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların sosyal medya hesapları hakkında bazı istatistikler

	Evet (%)	Hayır (%)
Sosyal medyada farklı bir isimle hesap açtınız mı?	115 (34,7)	216 (65,3)
Sosyal medya hesabınızda gerçek isminizi mi kullanıyorsunuz?	305 (92,1)	26 (7,9)
Sosyal medyada kendinizi farklı tanıttığınız ya da yansıttığınız oldu mu?	61 (18,4)	270 (81,6)

Tablo 2'ye göre; "sosyal medya da farklı bir isimle hesap açtığınızı" belirtenler yüzde 34,7; açmadıklarını belirtenler ise yüzde 65,3'lük orana sahiptir. "Sosyal medya hesabınızda gerçek isminizi mi kullanıyorsunuz?" sorusuna ise katılımcıların yüzde 92,1'i evet yanıtını verirken; yüzde 7,9'u hayır cevabını vermiştir. Son olarak "sosyal medyada kendinizi farklı tanıttığınız ya da yansıttığınız oldu mu?" şeklindeki soruyu, örnekleme yer alanların yüzde 18,4'ü evet, yüzde 81,6'sı ise hayır şeklinde yanıtladığı görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde; sorulara verilen cevaplarda yüksek oranda gerçek kimlik kullanıldığı vurgulanırken, farklı hesap ve isim kullananların da bulunduğu dikkat çekicidir.

6.3. Sosyal Medya Kullanımı ile Kendini Gizleme Arasındaki İlişki

Günlük sosyal medya kullanım süresi ile kendini gizleme düzeyi arasındaki ilişkinin gücü ve yönünü belirlemek açısından Korelasyon Analizi sonuçları incelendiğinde iki değişken arasında anlamlı ilişkinin olmadığı dikkat çekmektedir ($r= 0,061$; $p> 0,05$). (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Sosyal medya kullanım süresi ile kendini gizleme arasındaki ilişki

	Kendini Gizleme
Sosyal Medya Kullanım Süresi	0,061

Örnekleme yer alan insanların sosyal medyada farklı isimle hesap açma durumlarına göre kendini gizleme düzeyleri anlamlı farklılık göstermektedir ($t= 2,68$; $p< 0,01$). Betimleyici istatistik sonuçları incelendiğinde; sosyal medyada farklı isimle hesap açanların kendini gizleme düzeyleri ($\bar{X}= 28,86$), hesap açmayan katılımcılara ($\bar{X}= 26,34$)

göre daha yüksektir. Diğer bir ifadeyle, sosyal medyada farklı isimle hesap açma, kendini gizleme yönündeki eğilimleri artırmaktadır (Bkz. Tablo 4). Bu sonuçlarla **Hipotez 1** doğrulanmıştır.

Tablo 4. Farklı isimle hesap açma durumuna göre kendini gizleme düzeyindeki farklılık

	Farklı İsimle Hesap Açma	N	$\bar{X}$	t-value	Sig.
Kendini Gizleme	Evet	115	28,86	2,68	0,008
	Hayır	216	26,34		

Katılımcıların sosyal medya hesabında gerçek isimlerini kullanma durumlarına göre kendini gizleme düzeylerinin anlamlı farklılık taşıdığı, bu araştırma ile bulgulanmıştır ($t = -3,45$; $p < ,01$). Analiz sonuçları; sosyal medya hesabında gerçek ismini kullanmayanların ($\bar{X} = 32,50$), kullananlara ($\bar{X} = 26,78$) nazaran kendini gizleme düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Bkz. Tablo 5).

Tablo 5. Sosyal medyada hesabında gerçek ismi kullanma durumuna göre kendini gizleme düzeyindeki farklılık

	Gerçek İsmi Kullanma	N	$\bar{X}$	t-value	Sig.
Kendini Gizleme	Evet	305	26,78	-3,45	0,001
	Hayır	26	32,50		

Yine benzer şekilde katılımcıların sosyal medyada kendini farklı tanıtmaya ya da yansıtma durumuna göre, kendini gizleme düzeyi anlamlı olarak farklılaşmaktadır ($t = 2,54$; $p < 0,05$). Betimleyici istatistik sonuçları mercek altına alındığında; sosyal medya ortamında kendini farklı şekilde tanıtan/ yansıtanların ($\bar{X} = 29,63$) kendini gizleme düzeyleri, yansıtmayanlara ($\bar{X} = 26,69$) göre daha yüksektir (Bkz. Tablo 6).

Tablo 6. Sosyal medyada kendini farklı tanıtmaya/ yansıtma durumuna göre kendini gizleme düzeyindeki farklılık

	Farklı Tanıtma/Yansıtma	N	$\bar{X}$	t-value	Sig.
Kendini Gizleme	Evet	61	29,63	2,54	0,011
	Hayır	270	26,69		

6.4. Sosyal Medya Kullanımı ile Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki

Araştırmanın bu bölümünde günlük sosyal medya kullanım süresi ile yaşam doyumu düzeyi arasındaki ilişki incelenmiş; Korelasyon Analizi sonuçları iki değişken arasında anlamlı ilişkinin olmadığını ortaya koymuştur ($r = 0,040$; $p > 0,05$). (Bkz. Tablo 7). Bu sonuçlarla **Hipotez 2** reddedilmiştir.

Tablo 7. Sosyal medya kullanım süresi ile yaşam doyumu arasındaki ilişki

	Yaşam Doyumu
Sosyal Medya Kullanım Süresi	0,040

Katılımcıların sosyal medyada farklı isimle hesap açma durumlarına göre yaşam düzeyleri anlamlı farklılık taşımaktadır ($t = -2,69$; $p < 0,01$). Betimleyici istatistik sonuçlarına bakıldığında; sosyal medyada farklı isimle hesap açmayanların yaşam doyum düzeyleri ($\bar{X} = 15,99$), farklı isimle hesap açan üniversite öğrencilerine ($\bar{X} = 14,84$) göre daha yüksektir (Bkz. Tablo 8).

Tablo 8. Farklı isimle hesap açma durumuna göre yaşam doyumu düzeyindeki farklılık

	Farklı İsimle Hesap Açma	N	$\bar{X}$	t-value	Sig.
Yaşam Doyumu	Evet	115	14,84	-2,69	0,007
	Hayır	213	15,99		

Öte yandan araştırma sorularına cevap verenlerin sosyal medya hesabında gerçek ismini kullanma ($t = 1,67$; $p > 0,05$) ve sosyal medyada kendini farklı tanıtmaya/ yansıtma durumları ($t = -1,76$; $p > 0,05$) ile yaşam doyumları arasında anlamlı ilişki tespit edilememiştir.

6.5. Kendini Gizleme ile Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki

Bu çalışmada kendini gizleme düzeyi ile yaşam doyumu arasında, negatif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki ($r = -0,359$, $p < 0,01$) ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla katılımcıların sosyal medyada kendini gizleme düzeyleri arttıkça, yaşam doyum düzeyleri azalmaktadır. Bu sonuçlar, **Hipotez 3**'ün doğrulandığını göstermektedir.

Tablo 9. Katılımcıların kendini gizleme düzeyleri ve yaşam doyumu arasındaki ilişki

	Yaşam Doyumu
Kendini Gizleme	-0,359**

Not: ** $p < 0,01$

Bir başka ifadeyle, sosyal medyada kendini gizleme eğiliminin artması, yaşam doyum düzeyinde bir azalmayı ortaya çıkarmaktadır. Yapılan diğer bazı çalışmalarda (Uysal et al., 2010; Çelik, 2015) da benzer bulguların ortaya çıktığı dikkat çekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bugün, özellikle gençlerin çoğu, yaşlılarıyla temas halinde kalmak için farklı sosyal medya araçlarını kullanmaktadırlar. Sosyal medya, sosyal iletişimin ötesinde bir süper-lider olarak, sosyal etkileşim için yeni avantajlar sunmaktadır. Sosyal medya kullanımının en önemli avantajlardan biri, farklı insan grupları arasında bilginin çevrimiçi olarak paylaşılmasıdır. Bu çevrimiçi bilgi paylaşımı, özellikle gençler arasındaki iletişim becerilerinin artmasını da teşvik etmektedir. Sosyal medya araçları, uzak yerlerde yaşayan insanlara ortak bir platformda bir araya getirebilmektedir (Baruah, 2012: 1). Yine Katılım ve sosyalleşmede önemli etkilere sahip olan sosyal medya; sanal kimlikler ya da maskeler yoluyla kişinin kendini gizlemesi için de elverişli bir zemin oluşturmaktadır.

İşte bu araştırmada Selçuk Üniversitesi'nden seçilen bir örneklem üzerinde, sosyal medya kullanım örüntüleri ile kendini gizleme ve yaşam doyumu arasındaki ilişki mercek altına alınmıştır. Araştırma kapsamında öncelikle sosyal medya kullanım alışkanlıkları incelenmiştir. Araştırma bulguları; üniversite öğrencileri gibi toplumun genç kesiminin sosyal medyayı yoğun bir şekilde kullandığına işaret etmektedir. Üniversite öğrencileri, günlük yaklaşık dört saatlik bir zamanı sosyal medya karşısında geçirmektedir. Mobil teknolojilerin, günün her saatinde ve her yerden sosyal medyaya bağlanma imkânını sağladığı günümüzde, böyle bir sonucun ortaya çıkması gayet doğal gözükmektedir. Araştırmada kadınların, erkeklere göre günlük daha uzun süre sosyal medya kullandıkları ortaya çıkmıştır. Araştırma sorularına cevap veren öğrenciler, yüksek oranda, sosyal medyada gerçek kimlik kullanıldığı vurgularken; gerçek ismini kullanmayanların oranı yaklaşık yüzde 8, sosyal medyada kendini farklı tanıtanların oranı ise yüzde 18,4'tür.

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin yaşam doyumlarının orta düzeyin biraz üzerinde olduğu, bu araştırma ile bulgulanmıştır. Cinsiyete göre değerlendirme yaptığımızda; kadınların yaşam doyum düzeylerinin, erkeklerden daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir.

Yine araştırma sonucunda üniversite gençliğinin kendini gizleme düzeylerinin çok da yüksek olmadığı belirlenmiştir. Sosyal medyada kendini gizleme düzeyi bakımından, erkeklerin oranı kadınlara göre daha yüksektir. Diğer bir ifadeyle, kadınlar, sosyal medyada gerçek kimliklerini ortaya koymada daha cesaretli davranmaktadırlar.

Sosyal medyada farklı isimle hesap açanların ve kendini farklı şekilde tanıtanların kendini gizleme düzeyleri daha yüksektir. Bu sonuçlar; Bozkur ve Gündoğdu'nun (2017: 155) elde ettiği bulgularla tutarlılık taşımaktadır. Sosyal medya; yalnızlık hissi yaşayan bireye, kendini farklı yansıtmaya özgürlüğü sunmaktadır. Yüz yüze iletişimin bireylerin isteğine bağlı olduğu bu ortam, olmak istenilen ya da farklı yansıtılan kimliklere açık haldedir. Benzer değerlendirmede bulunan Demircioğlu (2015: 160), tüm iletişim sürecine egemen olan bu yeni süreci yeni bir maskelenme yöntemi olarak tanımlarken; aynı zamanda sanal ortamın, somut olarak insanların dış görünüşlerini değiştirmeden ya da farklı kılıklara bürünmelerine gerek duymadan, sanal maskeleriyle değişimin ve gizliliğinin cazibesine elverişli bir zemin hazırlamakta olduğunu altını çizmektedir.

Öte yandan kendini gizleme tutumu ile yaşam doyumu arasında negatif yönde bir ilişki olduğu, bu araştırmanın ulaştığı bir başka sonuçtur. Araştırmanın bu bulgusunun da daha önceki yapılan araştırma sonuçlarıyla (Uysal et al., 2010; Uysal et al., 2012a; Uysal et

al., 2012b; Çelik, 2015) tutarlılık gösterdiği görülmektedir. Yaşam doyumu düşük olan bireylerin daha fazla sosyal izolasyon, sosyal ve duygusal yalnızlık yaşadıkları düşünülebilir. Bu bireyler çoğunlukla yalnız kaldıkları için sosyal destek alamamakta ve daha fazla kendini gizleme eğilimi göstermektedirler (Çelik, 2015: 357). Çalışmanın literatür taraması bölümünde ele alındığı gibi; geçmişte yaşanan bazı olay ya da durumları başkasına anlatmamak gibi bir çabayı gerektiren, utangaçlık veya çevrenin baskısıyla belirginleşen kendini gizleme tutumu, bireyler için gereğinden fazla sorumluluk gerektirir. Dolayısıyla bu durum, bireylerin yaşam doyumları üzerine negatif etki oluşturabilmektedir.

Sonuç olarak bu araştırmada; bireylere kendini gizleme tutumu adına yeni bir davranış geliştirme zemini sunan sosyal medyanın rolü ve etkileri konusunda sınırlı bir veri sunmaktadır. Bu açıdan kendini gizleme tutumunun aktif olarak kullanılabilirdiği sosyal medya ortamının, zamanla yeni çalışmalara konu olması kaçınılmazdır. Gelecekte Türkiye’de dizayn edilecek araştırmalarda, kendi gizleme tutumu ile yalnızlık, utangaçlık, sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medya motivasyonları arasındaki ilişki incelenebilir. Bu araştırmada bir bütün olarak sosyal medya kullanımı üzerinden inceleme yapılmıştır. Bundan sonraki araştırmalar; Facebook, Twitter, Swarm, Instagram, WhatsApp vb. gibi her bir aracın kullanımı ile kendini gizleme arasındaki ilişkiye odaklanabilir. Yine ülkenin farklı bölgelerinde farklı örneklemeler üzerinde yapılacak araştırmalar; literatürün zenginleşmesi ve karşılaştırmaların yapılması açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Akkaş, İ. (2013). Çok Yüzlü İlişkiler Ağında Kimlikler Ve Sanal Cemaatler. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (2), 37-53.
- Andreassen, C. S. et al. (2012). Development of a Facebook Addiction Scale. *Psychological Reports*, 110 (2), 501-517.
- Balcı, E. V. (2017). *Kültürel Farklılıklar Ekseninde İnternet ve Haber*. Konya: Litaratürk Yayınları.
- Balcı, Ş. & Gölcü, A. (2013). Facebook Addiction among University Students: “Selçuk University Example”. *Journal of Studies Turkology*, 34, 255-278.
- Balcı, Ş. & Gülnar, B. (2009). Üniversite Öğrencileri Arasında İnternet Bağımlılığı ve İnternet Bağımlılarının Profili. *Selçuk İletişim*, 6 (1), 5-22.
- Balcı, Ş. & Koçak, M. C. (2017). Sosyal Medya Kullanımı İle Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma, *1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 34-45.
- Balcı, Ş. & Öğüt, N. (2018). Kültürlerarası Etkililik Düzeyinin Bazı Belirleyicileri: “Konya Örneğinde Saha Araştırması”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (57), 498-509.
- Baruah, T. D. (2012). Effectiveness of Social Media as a tool of communication and its potential for technology enabled connections: A micro-level study. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 2 (5), 1-10.
- Blachino, A., Przepiorka, A. & Pantic, I. (2015). Internet Use, Facebook Intrusion, and Depression: Results of a Cross-Sectional Study. *European Psychiatry*, 30, 681-684.
- Blachnio, A., Przepiorka, A. & Pantic, I. (2016). Association between Facebook Addiction, Self-Esteem and Life Satisfaction: A Cross-Sectional Study. *Computers in Human Behavior*, 55: 701-705.
- Boyd, D. M. & Ellison, N. B. (2008). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 210-230.

- Bozkur, B. & Gündoğdu, M. (2017). Ergenlerde Utangaçlık, Kendini Gizleme Ve Sosyal Medya Tutumları İlişkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi*, 14 (37), 147- 159
- Çam, E. & İşbulan, O. (2012). A New Addiction for Teacher Candidates: Social Networks. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 11 (3), 14-19.
- Çelik, E. (2015). Kendini Gizleme ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkide Heyecan Arayışının Aracılık ve Moderatör Rolü. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 40 (181), 349-361.
- Çivitçi, A. (2012). Üniversite Öğrencilerinde Genel Yaşam Doyumu Ve Psikolojik İhtiyaçlar Arasındaki İlişkiler, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 321-336.
- Dağlı, A. & Baysal, N. (2016). Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (59), 1250-1262.
- Das, B. & Sahoo, J. S. (2011). Social Networking Sites-A Critical Analysis of Its Impact on Personal and Social Life. *International Journal of Business and Social Science*, 2 (14), 222-228.
- Demircioğlu, Z. (2015). İletişim Sürecinde Amaç Ve Niyeti Farklılaştıran Egemen Bir Öge Olarak Maske. *Atatürk İletişim Dergisi*, 8, 157-182.
- Deniz, M. & Çok, F. (2010). Psychometric properties and adaptation of the Self-Concealment Scale to the Turkish Adolescents. *Elementary Education Online*, 9 (1), 424-432.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
- Doğan, U. & Çolak, T. S. (2016). Self-concealment, Social Network Sites Usage, Social Appearance Anxiety, Loneliness of High School Students: A Model Testing. *Journal of Education and Training Studies*, 4 (6), 176-183.
- Edmunds, J., Masuda, A., Tully, E. C. (2013). Relations among Self-Concealment, Mindfulness, and Internalizing Problems. Georgia State University Psychology Faculty Publication, https://scholarworks.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1036&context=psych_facpub, 1-21.
- Friedlander, A., Nazem, S., Fiske, A., Nadorff, M. R. ve Smith, M. D. (2012). Self-concealment and suicidal behaviors. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 42 (3), 332-340.
- Gülner, B.; Balcı, Ş, & Çakır, V. (2010). Motivations of Facebook, YouTube and Similar Web Services Users Based on Spectacle Performance Paradigm and Diffused Audience, *bilig Journal of Social Sciences of the Turkish World*, 54, 161-184.
- Hawi, N. S. & Samaha, M. (2016). The Relations among Social Media Addiction, Self-Esteem, and Life Satisfaction in University Students, *Social Science Computer Review*, August 10: 1-10.
- Katz, E.; Blumler, J. G. & Gurevitch, M. (1974). Uses and Gratifications Research. *Public Opinion Quarterly*, 37 (4), 509-523.
- Katz, E.; Gurevitch, M. & Hass, H. (1973). On The Use of Mass Media for Important Things. *American Sociological Review*, 38 (2), 164-181.
- Kelly, A. E. & Achter, J. A. (1995). Self-concealment and Attitudes toward Counseling in University Students. *Journal of Counseling Psychology*, 42 (1), 40-46.
- Kelly, A. E. (1999). Revealing Personal Secrets. *Current Directions In Psychological Science*, 8 (4), 105-109.

- Kermen, U., Tosun, N. İ. ve Doğan U. (2016). Yaşam Doyumu ve Psikolojik İyi Oluşun Yordayıcısı Olarak Sosyal Kaygı. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 1-29.
- Khattak, F. A., Ahmad, S. & Mohammad, H. (2017). Facebook Addiction and Depression: A Comparative Study of Gender Differences. *PUTAJ- Humanities and Social Sciences*. 25 (1-2), 55-62.
- Kuss, D. J. & Griffiths, M. D. (2011). Online Social Networking and Addiction- A Review of the Psychological Literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 8, 3528-3552.
- Larson, D. G. & Chastain, R. L. (1990). Self- concealment: Conceptualization, measurement and health implications. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 9 (4), 439-455.
- Larson, D. G., Chastain, R. L., William T. H. & Ayzenberg, R. (2015). Self-Concealment: Integrative Review and Working Model. *Journal of Social and Psychology*, 38 (4), 705-774.
- Magsamen-Conrad, K., Verhoff, C. B. & Greene, K. (2014). Technology Addiction's Contribution to Mental Wellbeing: The Positive Effect Online Social Capital. *Computers in Human Behavior*, 40, 23-30.
- Maroko, M. G., Nymugaro, N.C. & Gathoni, N. J. (2015). Relationship Between Self-Concealment and Attitudes Toward Seeking Voluntary Counseling and Testing among Students: A Case of Kenyatta University, *International Journal of Liberal Arts and Social Science*, 3 (2), 8-14.
- Okur, H. D. & Özkul, M. (2015). Modern İletişimin Arayüzü: Sanal İletişim Sosyal Paylaşım Sitelerinin Toplumsal İlişki Kurma Biçimlerine Etkisi (Facebook Örneği), *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 213-246.
- Özgür, H. (2013). Analyzing the Relationship between Social Networking Addiction, Interaction Anxiousness and Level s of Loneliness of Pre-service Teachers. *International Journal of Human Sciences*, 10 (2), 667-690.
- Pavot, W. G., Diener, E., Colvin, C. R., & Sandvik, E. (1991). Further validation of the Satisfaction with Life Scale: Evidence for the cross-method convergence of well-being measures. *Journal of Personality Assessment*, 57, 149-161.
- Pelling, E. L., & White, K. M. (2009). The theory of planned behavior applied to young people's use of social networking web sites. *CyberPsychology & Behavior*, 12 (6), 755-759.
- Pempek, T. A., Yermolayeva, Y. A., & Calvert, S. L. (2009). College students' social networking experiences on Facebook. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30 (3), 227-238.
- Quercia, D. et al. (2012). Facebook and Privacy: The Balancing Act of Personality, Gender, and Relationship Currency, *Proceedings of the Sixth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media*, 306-313.
- Ractham, P. & Techatassanasoontorn, A. (2014). Social Media Use and Senior Citizen's Life Satisfaction. *25th Australasian Conference on Information Systems*, 8th -10th Dec 2014, Auckland, New Zealand.
- Rice, L. & Markey, P. M. (2009). The role of extraversion and neuroticism in influencing anxiety following computer-mediated interactions. *Personality and Individual Differences*, 46 (1), 35-39.
- Ryan, T. & Xenos, S. (2011). Who uses Facebook? An Investigation into the Relationship between the Big Five, Shyness, Narcissism, Loneliness, and Facebook Usage. *Computers in Human Behavior*, 27, 1658-1664.

- Sheldon P. (2012). Profiling the Non-users: Examination of Life-position Indicators, Sensation Seeking, Shyness, and Loneliness among Users and Non-users of Social Network Sites. *Computers in Human Behavior*, 28, 1960-1965.
- Sheldon, P. (2008). The Relationship between Unwillingness-to-Communicate and Students' Facebook Use. *Journal of Media Psychology*, 20, 67-75.
- Srivastava, A. (2015). The Effect of Facebook Use on Life Satisfaction and Subjective Happiness of College Students. *The International Journal of Indian Psychology*, 2 (4): 204-216.
- Steers, M. N.; Wickham, R. E., & Acitelli, L. K. (2014). Seeing Everyone Else's Highlight Reels: How Facebook Usage is Linked To Depressive Symptoms. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 33 (8), 701-731.
- Şahin, A., Özdemir, A. & Özgüner, M. (2017). Mobil Uygulama Kabul Düzeyinin Yaşam Doyumuna Etkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (17), 380-394.
- Terzi, Ş., Güngör, H. C. & Erdayı, G. S. (2010). Kendini Saklama Ölçeğinin Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8 (3), 645-660.
- Uysal, A., Lin, H. L. & Bush, A. L. (2012b). The reciprocal cycle of self-concealment and trust in romantic relationships. *European Journal of Social Psychology*, 42, 844-851.
- Uysal, A., Lin, H. L. & Knee, C. R. (2010). The role of need satisfaction in self-concealment and wellbeing. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36 (2), 187-199.
- Uysal, A., Lin, H. L., Knee, C. R. & Bush, A. L. (2012a). The association between self-concealment from one's partner and relationship well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38 (1), 39-51.
- Vincent, E. A. (2016). Social Media as an Avenue to Achieving Sense of Belonging Among College Students., *Vistas Online*, https://www.counseling.org/docs/default-source/vistas/social-media-as-an-avenue.pdf?sfvrsn=f684492c_8 (Erişim: 1 Temmuz 2018).
- Vural, Z. B. A. & Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma, *Journal of Yaşar University*, 20 (5), 3348-3382.
- Whitney, P. S. & Kirsten, E. L. B. (2012). Self-disclosure and student satisfaction with Facebook. *Computers in Human Behaviour*, 28, 624-630.
- Wilson, K., Fornasier, S. & White, K. (2010). Psychological Predictors of Young Adults' Use of Social Networking Sites. *CyberPsychology, Behavior & Social Networking*, 13 (2), 173-177.
- Wismeijer, A. A. J., van Assen, Marcel A. L. M., Sijtsma, K., & Vingerhoets, A. J. J. M. (2009). Is the negative association between self-concealment and subjective well-being mediated by mood awareness?. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 28 (6), 728-748.
- Yu, J., Hu, P. J.-H. & Cheng, T.-H. (2015). Role of Affect in Self-Disclosure on Social Network Websites: A Test of Two Competing Models. *Journal of Management Information Systems*, 32 (2), 239-277.
- Yu, S., & Wu, A. M. S., & Pesigan, I. J. A. (2016). Cognitive and Psychosocial Health Risk Factors of Social Networking Addiction. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 14 (4), 550-564.

İçmimarlık ve Sürdürülebilirlik İlişkisi: Ekolojik, Ekonomik ve Sosyal/Kültürel Açından İnceleme *

Interior Architecture And Sustainability: A Review in terms of Ecological, Economical And Social/Cultural

Arş. Gör. Meryem GEÇİMLİ¹, Prof. Dr. Burak KAPTAN²

Özet

İçmimarlık mesleği, doğası gereği doğal ve ekonomik kaynakları kullanarak insana fiziksel, psikolojik, kültürel ve sosyal anlamda etki etmektedir. İçmimar bu kullanım ve etkilerin her açıdan sonuçlarını öngörebilme yetisine sahip olmalı ve etik ilkelerden uzaklaşmamalıdır. Sürdürülebilirlik ise doğal, ekonomik ve sosyal/kültürel kaynakların korunması düşüncesi ve buna bağlı etkinlikler olarak tanımlanabilir. Bu çalışmanın amacı belirgin bir biçimde görülebilen ancak üzerinde oldukça az çalışılan sürdürülebilirlik ve içmimarlık ilişkisini detaylı olarak incelemektir. Bu ilişki hem kavramsal hem de uygulama boyutunda bulunmaktadır. Ekolojik boyutu öne çıkaran değerlendirme sistemleri, iç mekandaki yaşantıyla ilişkili tercihler, kullanım alışkanlıkları vb., ekonomik boyutu öne çıkaran yeşil tasarım ve sürdürülebilirlik etiketlerinin tercih edilirlilikleri ve uzun vadede getirileri vb., sosyal/kültürel boyutu öne çıkaran toplumsal ilişkilerin geliştirilmesi ve ortak değerlerin korunması vb. konuların içmimarlık meslek disiplini içerisindeki yeri alanında yapılmış çalışmalar üzerinden değerlendirilecektir. Sonuçta elde edilen veriler ile içmimarın yükümlülük ve sorumlulukları ortak gelecek adına içmimarlık mesleği üzerine düşen görevler belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İçmimarlık, sürdürülebilirlik, sürdürülebilir tasarım, ekoloji, ekonomi, sosyal ve kültürel sürdürülebilirlik

Makale Türü: Araştırma makalesi

Abstract

The interior architecture profession influences human beings physically, psychologically, culturally and socially by using the natural and economic resources required by nature. The interior architect should have the ability to foresee the consequences of these uses and effects from all sides and should not move away from ethical principles. On the other hand sustainability can be defined as the thinking of conservation of natural, economic and social/cultural resources and related activities. The purpose of this study is to examine in detail the relationship between sustainability and interior architecture, which can be seen clearly but is rarely studied. Moreover this relationship is both conceptual and practical. The evaluation systems that emphasize the ecological dimension, preferences related to the indoor environment, usage habits, etc., the preferences of the green design and sustainability labels

* Bu çalışma, Prof. B. Burak KAPTAN'ın Anadolu Üni. Güzel Sanatlar Ens. İçmimarlık Anasanat Dalı Sanatta Yeterlik 2017-2018 Bahar Dönemi "İÇT 602B Tasarım Atölyesi" dersi kapsamında hazırlanmıştır.

¹ Anadolu Üniversitesi, İçmimarlık Bölümü, meryemgecimli@anadolu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1776-1936>

² Anadolu Üniversitesi, İçmimarlık Bölümü, Eskişehir, 26000, Türkiye, bkaptan@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4815-8179>

that emphasize the economic dimension, and the long term benefits etc., social relations that emphasize social/cultural dimension and protection of common values etc. will be evaluated on the basis of the studies carried out in the field of interior architecture profession discipline. As a result it is determined that obligations and responsibilities of interior architecture and the duties for the sake of our common future.

Keywords: Interior architecture, sustainability, sustainable design, ecology, economy, social and cultural sustainability

Paper Type: Research paper

Giriş

Günümüzün üzerinde en çok tartışılan konularının başında sürdürülebilirlik gelmektedir. Çeşitli ölçüm ve göstergeler üzerinden kaynakların azalması, küresel ısınma gibi sorunların giderek büyüdüğü gözlemlenebilmekte ve uluslararası düzeyde anlaşma, uygulama ve yaptırımlar gün geçtikçe artmaktadır. İçmimarlık mesleği mekan biçimlendirme sürecinde kaynak ve malzeme kullanımı gibi konular üzerinden ekolojik ve ekonomik etkilere sahiptir. Ayrıca kullanıcılarla yakın ilişkiler üzerinden kullanıcı davranışlarına sosyolojik ve kültürel açıdan da önemli etkileri bulunmaktadır. Bu çalışmada; içmimarlık mesleğinin sürdürülebilirlik ile olan ilişkisi sürdürülebilirliğin üç temel ayağı olan ekolojik, ekonomik ve sosyal/kültürel sürdürülebilirlik üzerinden eleştirel bir yaklaşımla incelenecektir.

1. İçmimarlık ve Sürdürülebilirlik

İçmimarlık, İç Mekan Tasarımı Yeterlilik Konseyi (Council for Interior Design Qualification: CIDA) tarafından; içmekan yapılanması için teknik ve yaratıcı çözümler üretmek şeklinde tanımlanmaktadır (CIDA, 2014). Bu tanımlamanın devamında işlevsellik ile birlikte iç mekanın kullanıcıların yaşam niteliğini ve kültürünü geliştirmeye yönelik olmasına işaret edilmektedir. Binanın konumu ve sosyal bağlamının da düşünülerek çevresel sürdürülebilirlik ilkelerine uygunluğunun altı çizilmektedir.

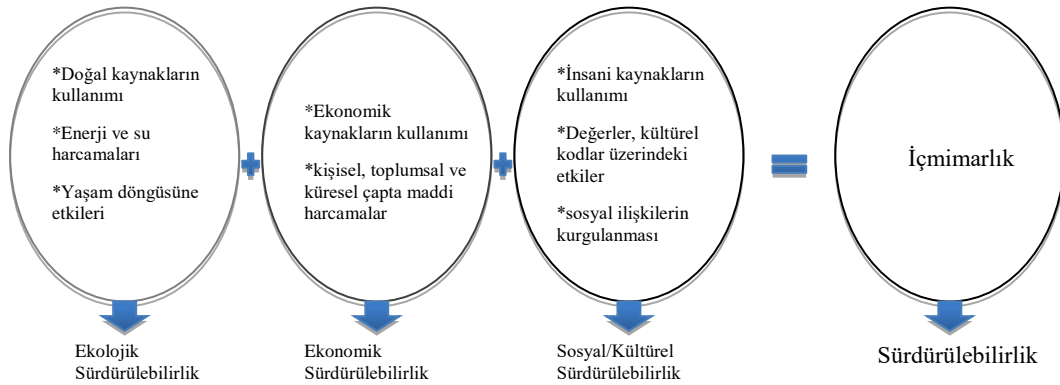
Sürdürülebilirlik ise, en çok bilinen tanımıyla, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılamalarına engel olmadan günümüzün gereksinimlerinin karşılanabilmesidir (WCED, 1987). Tasarım disiplinlerinin temel ilkesi olan imkanların en verimli şekilde kullanılması sürdürülebilirliğin tanımı ile uyumlu görünmektedir.

İçmimarlık ve sürdürülebilirlik ilişkisini inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Aktaş (2013) ekolojik ve yeşil tasarım yaklaşımlarını tartıştığı çalışmasında içmimarlığın yapı sektöründeki önemli rolüne dikkat çekmektedir. Aydınlatma, havalandırma, ısı konfor, izolasyon, bitirme ve yüzey işleme malzemelerinin iç mekandaki enerji ve emisyon etkilerini değerlendirmektedir. Jones (2008) iç mekanın donatım, ince yapı ve ekipmanlarında (furnishing, finishes and equipment) yeşil tasarım (insan sağlığını koruyan) ve sürdürülebilir tasarım (dünyanın sağlığını koruyan) üzerine yapılan belirlemelerin çevresel sorumluluğu yansıttığını vurgulamaktadır. Bu çalışmalarda da görüldüğü üzere sürdürülebilirlik ve içmimarlık ilişkisi çoğunlukla ekolojik sürdürülebilirlik üzerinden değerlendirilmektedir. Ancak sürdürülebilirliğin üç temel ayağı olduğu kabul edilen bir görüştür. Bu konuya tek boyutlu olarak bakılmasının birtakım eksiklikleri de beraberinde getirebileceği düşünülmektedir.

Araştırmacılar tarafından büyük çoğunlukla kabul edilen görüşe göre; sürdürülebilirlik üç ayağa sahiptir. Bunlar; ekolojik, ekonomik ve sosyal-kültürel sürdürülebilirliktir. Bazı araştırmalar sosyal ve kültürel sürdürülebilirliği ayrı ayrı değerlendirerek dört farklı temel üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Ancak bir kısım çalışmalarda ele alındığı üzere bu çalışma da sosyal ve kültürel boyut birbirleriyle yakın ilişkiler barındırması ve toplumsal bir olguya işaret etmesi nedeniyle birlikte değerlendirilmektedir. Genel hatlarıyla bakıldığında içmimarlık ile bu üç ayağın yakın ilişkisi görülmektedir. İçmimarlık ve sürdürülebilirlik ilişkisini özetlemek gerektiğinde;

- İçmimarlık doğal kaynakların kullanımı, enerji ve su harcamaları üzerinden ekolojik sürdürülebilirlik ile doğrudan bir ilişkiye sahiptir.
- İçmimarlık ekonomik kaynakların kullanımı ve kişisel, toplumsal ve küresel çapta maddi harcamalar üzerinden ekonomik sürdürülebilirlik ile doğrudan bir ilişkiye sahiptir.
- İçmimarlık insan ve toplum üzerinde etkilere sahiptir. Değerler, kültürel kodlar ve sosyal ilişkilerin kurgulanmasındaki etkin rolü ile sosyal-kültürel sürdürülebilirlik ile doğrudan bir ilişkiye sahiptir.

Şekil 1. İçmimarlık ve sürdürülebilirliğin benzeşen birleşenleri

İçmimarlığın doğal, ekonomik ve sosyal/kültürel kaynaklara olan etkileri sürdürülebilirliği oluşturan üç temel ile ilişkilidir (Görsel 1). Ekolojik sürdürülebilirlik, ekonomik sürdürülebilirlik ve sosyal/kültürel sürdürülebilirlik ile olan ilişki çalışmanın devamında detaylandırılarak değerlendirilecektir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İçmimarlık ve sürdürülebilirlik ilişkisini inceleyen önceki çalışmalar genellikle ekoloji temelini ele alarak konuya tek yönlü olarak yaklaşmışlardır. Bu çalışmada aynı anda ele alınacak bu üç boyut içmimarlık ve sürdürülebilirlik ilişkisine daha bütünsel ve karşılıklı ilişkilerinin görülüp değerlendirilebileceği bir nitelik katmaktadır. Çalışmanın amacı; içmimarlığın sürdürülebilirliğin üç temel ayağı ile aynı derecede ve önemde ilişkili olduğunu ortaya koymaktır. Bu ilişkinin belirlenmesi;

- Mesleki farkındalığın artması sonucu nitelikli tasarımlar ortaya konmasını
- Gelecek öngörüsünün artması sonucu doğal, ekonomik ve sosyal/kültürel sürdürülebilirliğe katkıda bulunulmasını
- İçmimarların duyarlılığının artırılarak mesleğin geleceğinin şekillendirilmesini sağlaması açısından önem taşımaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın yöntemi iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama içmimarlık ve ekolojik, ekonomik ve sosyal/kültürel sürdürülebilirliği ele alan güncel ve temel kaynakların incelenmesinden oluşan kapsamlı bir literatür taramasıdır. İkinci aşamada ise ekolojik, ekonomik ve sosyal/kültürel sürdürülebilirliğin içmimarlık ile olan ilişkisini belirlemeye yönelik detaylı analizden oluşmaktadır.

4. Bulgular ve Tartışma

4.1. İçmimarlıkta Ekolojik Sürdürülebilirlik

Uluslararası İçmimarlar Federasyonu (International Federation of Interior Architects/Designers: IFI) 2011 yılında yayınladığı ve yürürlükte olan iç mekan deklarasyonunda;

“Bizler alanı sorumlulukla kullanırız. Mesleğimizi, ekonomik ve doğal kaynakların sürdürülebilirlik esaslarına uygun şekilde kullanımını gözeterek uygularız. Bizler sağlık, güvenlik, refah ve kullanıcıların gereksinimleri için tasarlarız (IFI, 2011)”

ifadesi ile sürdürülebilirlik vurgusu yapılmaktadır. Uluslararası İç Mekan Tasarım Birliği (International Interior Design Association-IIDA) çeşitli yıllarda iç mekan tasarımında sürdürülebilirlik konuları üzerine yarışmalar, ulusal ve uluslararası etkinlikler düzenleyerek bu konuya olan desteğini göstermektedir. İçmimarlık ve ekolojik sürdürülebilirlik ilişkisi içmimarlığın uluslararası birliklerinde tanınarak önemsenmektedir.

Ekolojik sürdürülebilirliğin mekansal anlamda ölçülenmesinde çeşitli standartlara dayandırılarak oluşturulmuş çevresel değerlendirme sistemleri günümüzün en yaygın uygulamalarındandır. Bu sistemlerden ilki olan Birleşik Krallık'ta geliştirilmiş “Building Research Environmental Establishment Method” (BREEAM)³ ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) geliştirilmiş “Leadership in Energy and Environmental Design (LEED)⁴ dünya çapında yaygın olarak bilinen ve uygulanan değerlendirme sistemleridir. Binalara verilen bu etiket ve payeler kullanıcılar üzerinde de olumlu etkilere sahiptir. Nitekim Han, Hsu ve Sheu (2010) çalışmalarında otel misafirlerinin sürdürülebilirlik etiketine sahip otelleri tercih etmelerindeki nedenleri araştırmışlardır. Leaman ve Bordass (2007) ise konvansiyonel binalar ve yeşil binaların kullanıcıları arasında yaptıkları istatistiksel anket çalışmasında kullanıcıların yeşil binalara karşı daha toleranslı olduklarını ortaya koymuşlardır. Ayrıca kullanıcılar sürdürülebilir binaların imaj, gereksinimler ve sağlık açısından çok daha iyi olduklarını düşünmektedirler (Leaman ve Bordass, 2007).

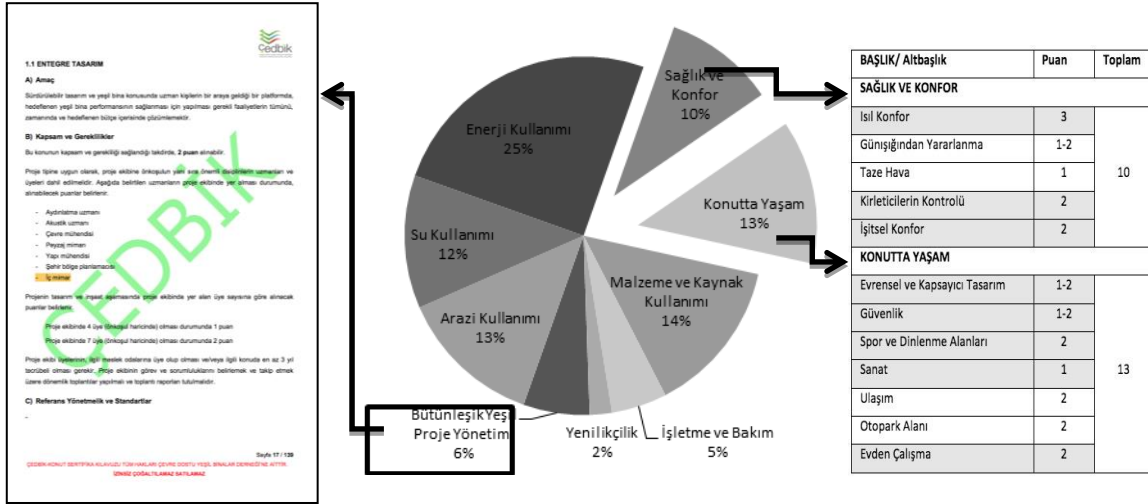
³ BREEAM: Birleşik Krallık'ta geliştirilmiş dünyanın ilk çevresel değerlendirme sistemidir.

⁴ LEED: Amerika'da geliştirilmiştir ve günümüzde en yaygın uygulanan değerlendirme sistemidir.

Başka bir çalışmada sürdürülebilirliği önemseyen otellerde kalan ziyaretçilerin bu otelleri tekrar ziyaret ederek çevrelerine tavsiye ettiklerini, bu otellerin özellikle kulaktan kulağa yaygınlaşan tanınırlıklarının olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Lee ve diğ., 2010).

Ayrıca ülkelerin kendi yerel koşulları ve hukuksal yapılarına uygun olarak oluşturdukları çok sayıda değerlendirme sistemi mevcuttur. Türkiye’de Çevre Dostu Yeşil Binalar Derneği’nin geliştirdiği ÇEDBİK-Konut⁵ dokuz başlık altında binaların çevresel değerlendirmesini yapmakta ve sertifika vermektedir. Bu değerlendirme sisteminde ilk başlık olan Bütünleşik Yeşil Proje Yönetiminin ön koşuldan sonraki ilk maddesi Entegre Tasarımdır ve iki puanlık karşılığı bulunmaktadır. Altı toplam puan içerisinde üçte birlik bir ağırlığa sahip olan bu alt başlıkta bina tasarım sürecinde uzman kişilerden oluşan bir ekip tanımlanmakta ve bu ekip içerisinde içmimarın da yer aldığı görülmektedir

Şekil 2. ÇEDBİK-Konut değerlendirme sistemi başlıkları

Ayrıca ÇEDBİK-Konut’un Sağlık ve Konfor ile Konutta Yaşam başlıkları içmimarlık mesleği ile oldukça yakından ilişkili konuları içermektedir. İki başlığın toplam 23 kredisi bulunmaktadır ve 100 puanlık sistemde %23’lük bir ağırlığa sahiptir. Görsel 2’de ÇEDBİK-Konut’un içmimarlık ile doğrudan ilişkili iki başlığı görülmektedir. “Sağlık ve Konfor” başlığı altındaki “Isıl Konfor”, “Kirlenmelerin Kontrolü” ve “İşitsel Konfor” altbaşlıkları içmimarlık ile doğrudan ilgili konular iken “Güneşten Yararlanma” ve “Taze Hava” altbaşlıkları ise dolaylı olarak içmimarlık ile ilgili konulardır. “Konutta Yaşam” başlığı altındaki “Ulaşım” ve “Otopark Alanı” dışındaki altbaşlıkların tamamı ise doğrudan içmimarlık meslek disiplini içerisinde yer almaktadır.

⁵ ÇEDBİK-Konut: Türkiye’de geliştirilmiş ve uygulanan ilk değerlendirme sistemidir.

4.2. İçmimarlıkta Ekonomik Sürdürülebilirlik

İçmimarlık ekonomi ile yakın ilişkilere sahip bir meslek olarak düşünülmektedir. Kullanıcı ile birebir temas halinde bulunan bu meslek ekonomik dengelere etki etmektedir. Örneğin; bir çok katlı konutta yapısal açıdan ısı izolasyonu iyi derecede yapılmış olsa bile her dairenin ısı giderleri birbirinden farklılık gösterebilir. Bunun nedenleri; yaşayan kişi sayısı, fizyolojik özellikler, özel bir takım durumlar, yaşam alanlarının tasarlanma biçimleri, kullanılan malzemelerin fizyolojik ve psikolojik etkileri olabilir. Her bir aile veya kişi ile birebir ilişki kurarak mekanları tasarlayan içmimar kişilerin ısı isteklerine bağlı olarak mekanları tasarlamaktadır. Bu açıdan ise enerji verimlilik duyarlılığına sahip bir içmimar tarafından tasarlanmadan önce on birim enerji harcaması varken bu durumda beş birim veya daha azına düşürülebilir. Bu noktada anlatılmak istenen yalnızca enerji verimliliği sağlayan beyaz eşya, aydınlatma vb. tercihleri olmayıp malzemelerin fiziksel ve psikolojik etkileri, özel detay çözümleridir.

Tablo 1: İçmimarlık klasik anlamda bilinen mekan tasarım süreci ve sürdürülebilirliği sağlayan süreç

KONVANSİYONEL TASARIM SÜRECİ		SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ SAĞLAYAN TASARIM SÜRECİ
Veri Toplama	Tasarlanacak alan	Bölgenin genel anlamda tüm ekolojik özellikleri
		Yakın çevrenin flora ve faunası
		Güneşin hareketleri
		Mevsimsel özellikler
		Hava kirliliği durumu
		Alanın yerden yüksekliğe bağlı manzara durumu
		Güneş alma durumu
	Kullanıcı	Yerel malzemeler ve teknikler
		Fiziksel özellikleri
		Karakter özellikleri
Bütçe	Kültürel özellikleri	
	Sosyal statüsü ve ilişkileri	
	Sürdürülebilirlik bilinc düzeyi	
Tasarlama	Ana fikir geliştirme	Ayrılan bütçe
		Gider kalemlerinin kabataslak hesaplanması
		Yerel ve ulusal ekonomiye olabilecek katkının belirlenmesi
		Ekolojik sürdürülebilirliğe katkı sağlayacak fikirler geliştirilmesi
	Malzeme araştırmaları	Ekonomik sürdürülebilirliğe katkı sağlayacak fikirler geliştirilmesi
		Sosyal/kültürel sürdürülebilirliğe katkı sağlayacak fikirler geliştirilmesi
		Kullanıcının sürdürülebilirliğe yönelik bilincinin artmasına yönelik fikirlerin geliştirilmesi
		Yerel malzemelerin araştırılması
		Üretim süreçlerinin ve yaşam döngüsünün araştırılması
		Sertifika ve standartlara uygunluğunun incelenmesi
Detay çözümleri	İnsanın fiziksel ve psikolojik sağlığına etkilerinin belirlenmesi	
	Ekolojik özelliklerinin araştırılması	
	Ekonomik durumlarının (finansör, kullanıcı, yerel ve ulusal) belirlenmesi	
	Sosyal/kültürel özelliklerinin sembolik değerlerinin araştırılması	
Sunum	Kullanıcı/müşteriye projenin aktarılması	Sürdürülebilirliğe katkı sağlayabilecek yenilikçi detayların geliştirilmesi
		Ekolojik sürdürülebilirliğe katkı sağlayacak uygulanan detayların araştırılması
		Tüm detayların ekonomik katkılarının ölçülmesi
		Detayların sosyal/kültürel açıdan incelemesinin yapılması
	Eleştirilere göre revizelerin yapılması	Projenin genel tanıtımı
		Ekolojik katkısının aktarımı
		Ekonomik katkısının aktarımı
		Sosyal/kültürel özelliklerinin aktarımı
		Kullanıcı/müşterinin sürdürülebilirlik bilincinin artmasına yönelik aktarımlar
		Projenin ekolojik değeri düşürülecek revizelerden kaçınılması
Uygulama	Fabrika/atölyede üretim sürecinin yönetimi	Projenin ekolojik değeri artırabilecek revizelerin araştırılması
		Gerekirse projenin ekonomik dengesi sağlanmasına yönelik revizeler yapılması
	Yerinde uygulama sürecinin yönetimi	Projenin sosyal statü ve ilişkileri düzenlemesine yönelik revizeler yapılması
		Projenin kültürel kodlar ve sembollere yönelik revizesinin yapılması
Üretim yapılacak fabrika/atölyenin ürünlerinde VOC testi yapılmış ve belgelendirilmiş olması		
Ahşap üretiminde endüstriyel ormanlardan hammadde elde edildiğinin belgelendirilmiş olması		
Üretim yerinin iş sağlığı ve güvenliği sertifikasının bulunması		
Oluşabilecek bütün atık kalemlerinin tür, nitelikli miktar ve akibetinin dökümantasyonunun önceden yapılması		

		Uygulama alanı içerisinde başka bir alanda değerlendirilebilecek atıkların belirlenmesi
		Uygulama alanı dışında başka bir alanda değerlendirilebilecek atıkların belirlenmesi, gerekli görülmelerinin yapılarak sürecin takip edilmesi
		Oluşabilecek tüm atıkların akıbetlerinin takip, verilecek zararın en aza indirgenme çabası
		Oluşabilecek gürültüye yönelik tedbirler
	Hazır alınacakların seçimi	Dekorasyon ve tefrişe dayalı tüm alınacak ürünlerin ekolojiye uygunluklarına dair belgelerinin kontrolü
		Elektrik enerjisi kullanacak ürünlerin seçiminde tasarrufluluk durumlarını gösteren belgeler
		Alınacak ürünlerin sosyal statü ve kültür ile olan ilişkilerinin belirlenmesi

Tablo 1’de içmimarlıkta konvansiyonel anlamda mekan tasarım süreci ile sürdürülebilirliği sağlayan detaylandırılmış süreç görülmektedir. Bütçe ile ilgili kalemlerin yoğunluğu ve bütçenin yönetimi ile ekonomik sürdürülebilirlik ile olan ilişkinin önemi bu tablodan da rahatlıkla okunabilmektedir. Günümüzde yaygın olarak kullanılan konvansiyonel tasarım sürecine sürdürülebilirlik ile ilgili adımların detaylanarak eklenmesi sonucu böyle bir tablo elde edilmiştir. Bu tablodaki adımlar daha detaylandırılıp üzerine eklemeler ve geliştirmeler yapılarak sürdürülebilirliğe daha çok katkı sağlamak mümkündür ve gereklidir. Veri toplama sürecinde bütçe ile ilgili veriler oldukça önemlidir ve ekonomik sürdürülebilirliğe etki etmektedir. Yine tasarlama sürecinin hemen her adımında bütçe, maliyet ve kaynak kullanımı ile ilgili adımlar bulunmaktadır. Sunumda ise ekonomik katkı üzerine aktarımlar kullanıcı/müşteriyi ikna ve kararlarını yönlendirmede oldukça belirleyici olduğu kabul edilmektedir. Uygulama süreci yerel, ulusal ve uluslararası ekonomiye katkıları bulunan oldukça önemli bir adımdır.

Diğer yandan sürdürülebilirlik ile ilgili olan her türlü etiket ve özellikler giderek artan bir ilgiyle inşaat sektöründe yer edinmektedir. Yapılan araştırmalar enerji etkinliği, sürdürülebilirlik, yeşil tasarım gibi konuların bir yerin sahipleri ve orada geçici bulunanlar üzerinde olumlu etkiler bıraktığını ve daha yüksek maliyete sahip olsa bile ileri süreçte kazancın yüksekliğinden dolayı daha çok tercih edildiklerini ortaya koymaktadır. Feige, McAllister ve Wallbaum (2013) İsviçre’de 2500 konut yapısı üzerinde yaptıkları çalışmada konut yapılarında çevresel performans ve kiralama fiyatları arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğunu belirlemişlerdir. Özellikle su tasarrufu sağlayan, sağlık ve konfor düzeyleri yüksek olan, güvenlik ve emniyeti sağlayan konutların fiyatlarının da diğer konutlara oranla daha yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır. Fuerst, McAllister, Nanda ve Wyatt (2016) yaptıkları benzer bir çalışmada ise enerji performans sertifikalarına sahip konutlar ile fiyatları arasında olumlu bir ilişkinin varlığı sonucuna ulaşmışlardır. Beklenenin aksine düşük enerji performansına ve dolayısıyla düşük fiyata sahip konutların diğerlerine göre daha az ticaretinin yapılabildiğini ortaya koymuşlardır. Benzer bir çalışmayı Cajias ve Piazo (2013) Alman konut sektörü üzerinde yürütmüşlerdir. Yasal ve bağlayıcı düzenlemelerin de etkisiyle kiracıların enerji verimliliği talep ettiklerini ve ev sahiplerinin de bu konuda yatırımları giderek arttırdıkları sonucuna ulaşmışlardır.

4.3. İçmimarlıkta Sosyal/Kültürel Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik ile ilgili mekansal tasarım alanında çalışmalar çoğunlukla “yeşil” kavramı ile ekolojik sürdürülebilirlik üzerinde yoğunlaşmaktadır (Bergman, 2011; Tabb ve Deviren, 2013). Ekolojik ve/veya çevresel tasarım kavramı üzerinden ise karbon ayak izi, malzemeler ve malzemelerin yaşam döngüsüne vurgu yapılmaktadır (Yeang, 1995; Stitt, 1999). Tasarımda ekonomik sürdürülebilirlik ile ilgili çalışmalar ise tüketimin sürdürülebilirliği için tasarım ve bu tasarımların doğa ile olan ilişkileri üzerinden değerlendirilmektedir (Jackson, 2006; Thorpe, 2010). Ekolojik ve ekonomik sürdürülebilirliğin tasarımla olan ilişkileri literatürde geniş yer tutmaktadır. Bu çalışmaların

giriş cümlelerinde “sürdürülebilirliğin ekolojik, ekonomik sosyal ve/veya kültürel ayaklarının bulunduğu”na vurgu yapılmakta ancak konunun kapsamının genişliği gereği tek bir boyutuna (çoğunlukla da ekolojik boyutuna) çalışılmaktadır.

Thorsby (2008) ekonomik kavramlar üzerinden ele aldığı sürdürülebilirliği doğal sermaye (natural capital) ve kültürel sermaye (cultural capital) şeklinde ayırmaktadır. Ona göre sürdürülebilir gelişmenin temelini doğal sermaye oluşturmakta ancak gelecek ve şimdiki kuşaklar arasında sağlanması gereken eşitliğin temelini de kültürel sermaye oluşturmaktadır. Chiu (2004) sosyal sürdürülebilirliğin üç yorumuna dikkat çekmektedir. Bunlar;

- Gelişme odaklı yorumlama: sürdürülebilirlik ile ilgili eylemin sosyal yapıda ve ilişkilerde, geleneklerde ve değerlerde yer tutması gerekmektedir,
- Çevre odaklı yorumlama: bu yorumlama ilk yorumlamanın daha derinleşmesi olarak görülmektedir. Doğal kaynaklar kuşaklar içinde ve kuşaklar arası nasıl bir dağılım göstermektedir,
- İnsan odaklı yorumlama: Bu yorumlamada insanın yaşam kalitesinde sosyal kaynaşma, bütünlük ve istikrar amaçlanmakta ve bu yolla sürdürülebilirliğin sağlanacağı düşünülmektedir.

Kültür ise ünlü antropolog Amos Rapoport’un söylemi ile genel anlamda üç tanıma sahiptir. Bunlar;

- Bir grubun yaşam tarzı,
- Kodlarla iletilen semboller, anlamlar ve bilişsel şema sistemler,
- Ekoloji ve kaynaklarla ilişkili olarak hayatta kalabilmek için geliştirilen stratejiler.

dir (Rapoport, 1980). Bir kültürel kaynak olarak mekan; geçmişin bir yansıması aynı zamanda da geleceğin bir şekillendiricisidir (Wu, Fan ve Chen, 2016). Sosyal ve kültürel yapı arasında birbirini tamamlayan ilişkiler olduğu kapsam ve detaylarda görülebilmektedir.

Sürdürülebilir tasarım ile ilgili güncel çalışmalarda sosyal/kültürel sürdürülebilirlik sıklıkla kullanılan bir kelime haline gelmeye başlamıştır. Ancak soyut bir takım değerlerden meydana gelmesi nedeniyle uygulamada oldukça az yer almaktadır. Yeşil binalarla ilgili standartlarda, sertifikasyon sistemlerinde ise sınırlı bir takım uygulamaları bulunmaktadır.

İçmimarlık, bireyin özel yaşam ve çalışma alanından toplumun kullandığı kamusal içmekanları şekillendirmeye kadar geniş bir alanda hizmet vererek bu mekânlar üzerinden sosyal ve kültürel yapıyı etkilemektedir. Rapoport’un vurguladığı “ev formu-kültür” ilişkisi (Rapoport, 1969) içmimarlık ile daha da artmaktadır. Kültürel kodlar ve semboller kentsel ve yapısal öğelerden ziyade iç mekânlarda, detaylarda ve özel alanlarda kendisini göstermektedir. Örneğin Geleneksel Türk Konut’unu özel ve kültürel kılan onun yapısal özelliğinden çok iç mekân organizasyonudur (Küçükerman,1988). Olesen (2010) etnik nesnelerin iç mekânda atmosfer oluşturma ve “evi ev yapma” hissini araştırdığı çalışmasında üst ve orta gelir grubu beyaz amerikan kadınları ile görüşmüştür. Çalışma sürecinde aldığı yanıtların ortak yönü bu etnik nesnelerin modern ve soğuk evlere sıcak, samimi ve kültürel

bir atmosfer katmasıdır. İçmimar mekanı tasarlama sürecinde kültürel kodları kullanarak kültürel sürdürülebilirliğe katkı sağlamaktadır.

Sosyal ilişkiler ise yine daha özel alanların ve iç mekanların kurgusunda şekillenebilmektedir. Bir kentsel mekanın dümdüz bir arazi olması düşünülemez. Toplumun kullandığı kentsel mekanları anlamlı hale getiren ve bireyler arası ilişkileri sağlayan “kentsel iç”lerin birleşimi ile anlamlı bir hale gelmektedir(Grobler, 2006). İçmimar tasarladığı mekanlar üzerinden sosyal ilişkilerin geliştirilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasına olanak sağlayabilmektedir.

Sonuç Ve Öneriler

Sonuç olarak içmimarlık ve sürdürülebilirlik ilişkisinin incelendiği bu çalışmada sürdürülebilirliğin üç temel ayağı olarak kabul edilen ekolojik, ekonomik ve sosyal/kültürel sürdürülebilirlik ayırım gözetmeksizin ele alınmıştır. İçmimarlık mesleğinin her üçü ile de yakından ve ayrılmaz bağları bulunmaktadır. Bu bağlar dikkatli bir şekilde incelenip ele alındığında sürdürülebilirlik kapsamında içmimarlığın önemi daha da artmaktadır. Özetle bu ilişki incelendiğinde;

- Doğal kaynakların etkin kullanımı yeni yapılarda olduğu kadar iç mekanı yenilenen projelerde de oldukça önemlidir. İçmimar bu süreçte verdiği kararlar ve kullanıcı üzerindeki etkisi ile ekolojik sürdürülebilirliğe katkı sağlayabilmektedir. Ayrıca binaların çevresel performansını ölçümleyen değerlendirme sistemlerinde içmimarlık ile ilgili pek çok başlık bulunmaktadır.
- Ekonomik kaynakların etkin kullanımı ekolojik sürdürülebilirlik kadar öneme sahip ikinci başlıktır. Kişisel, yerel, ulusal ve uluslararası ekonomiyi zincirleme bir şekilde etkileyebilecek kararları verebilme yetisi de yine içmimarlığın meslek alanı içerisindedir. Ayrıca da sürdürülebilirlik ile ilgili etkikete sahip mekanların olumlu anlamda çekiciliğe sahip ve tercih edilebilirliği de artmaktadır.
- İnsana ait kaynaklar olarak kabul edebileceğimiz sosyal olma durumuna ve kültüre içmimarlığın etkileri ise oldukça fazladır. Sosyal ilişkilerin güçlenmesi ve kültürün sürdürülebilirliğinin sağlanması içmimarın mekansal tasarımda kültürel ve sosyal kodları dikkatli bir şekilde kullanmasına bağlıdır.

Bu ilişkinin tanımlanması içmimarın sürdürülebilirlik ile ilgili olarak yükümlülük ve sorumluluklarının da belirlenmesine olanak sağlayabilmektedir. Bu sorumluluk ve yükümlülükler kısaca özetlenecek olursa;

- İçmimar, ekolojik sürdürülebilirliğe katkı sağlayacak konuları araştırıp, güncel çalışmalardan haberdar olmalıdır. Geri dönüşüm-yeniden kullanım, malzeme ve mekanların yaşam döngüsü, enerji ve su korunumu vb. konularda güncel çalışmaları ve yapılmış tasarımları düzenli olarak takip ederek proje ve uygulamalarına eklemelidir. Ayrıca mevcut teknoloji ve uygulamaları geliştirerek yaratıcı ve yenilikçi çözümler geliştirme konusunda istekli olmalıdır.
- İçmimar, ekonomik sürdürülebilirliğe katkı sağlayacak girişimler ve düzenlemelerde bulunmalıdır. Yerel, ulusal ve uluslararası ekonomik dengeleri

takip ederek kullanıcı/müşterinin bütçesinin etkin bir şekilde harcanmasını sağlamalıdır. Önceki maddede bahsedilen ekolojik, geri dönüşüm-yeniden kullanıma tabi, enerji ve su etkin tasarımlar aynı zamanda ekonomik sürdürülebilirlik ile de yakından ilgilidir.

- İçmimar, sosyal/kültürel sürdürülebilirliğe katkı sağlaması gerekliliğini kabul etmeli ve kullanıcının içerisinde bulunduğu sosyal ve kültürel yapıyı doğru ve detaylı bir şekilde okumalıdır. İçmimar, kullanıcının sosyal ilişkilerini geliştirmesinde etkin rol oynamaktadır ve bu durumu olumlu anlamda kullanarak sosyal sürdürülebilirliğe katkı sağlamalıdır. Ayrıca kullanıcının içerisinde bulunduğu kültürel zenginliği araştırıp ortaya çıkarmalı ve bunun sürdürülmesini sağlamalıdır.

İçmimarın yükümlülük ve sorumluluklarının farkında olarak tasarım yapması ise ortak geleceğimiz açısından hayati öneme sahiptir.

Kaynakça

- Aktaş, G. G. (2013). "Design Parameters and Initiatives for Ecological and Green Design in Interior Architecture", *WSEAS Transactions on Environment and Development*, 2(9):57-67.
- Bergman, D. (2011). *Sustainable Design: A critical guide for architects and interior, lighting and environmental designers*. New York: Princeton Architectural Press
- Cajias, M. ve Piazzolo, D. (2013). "Green performs better: energy efficiency and financial return on buildings", *Journal of Corporate Real Estate*, 15(1):53-72
- Chiu, R. L. (2004). "Socio cultural sustainability of housing: a conceptual exploration", *Housing, Theory and Society*, 21(2):65-76 doi: 10.1080/14036090410014999
- Council for Interior Design Qualification (2004). "Definition of Interior Design", <https://www.cidq.org/definition-of-interior-design>, (Erişim tarihi: 25.05.2018)
- Feige, A., McAllister, P. ve Wallbaum, H. (2013). "Rental price and sustainability ratings: which sustainability criteria are really paying back?", *Construction Management and Economics*, 31(4):322-334 doi: 10.1080/01446193.2013.769686
- Fuerst, F., McAllister, P., Nanda, A. ve Wyatt, P. (2016). "Energy performance ratings and house prices in Wales: AN emprical study", *Energy Policy*, 92: 20-33
- Grobler, A. (2006). *The Relation Between Spatial Definition and Place-Making: architectural and urban interiors*. University of Pretoria, Master of Interior Architecture, Pretoria.
- Han, H., Hsu, L-T., ve Sheu, C. (2010). "Application of the theory of planned behaviour to green hotel choice: Testing the effect of environmental friendly activities", *Tourism Management*, 31(3):325-334. doi:10.1016/j.tourman.2009.03.013.
- Hawkes, J. (2001). *The Fourth Pillar of Sustainability: Culture's essential role in public planning*. Cultural Development Network (Vic)
- International Federation of Interior Architects/Designers (2011). "IFI İç Mekan Deklerasyonu", https://ifiworld.org/wp-content/uploads/2017/01/IFI-Interiors-Declaration_Turkish.pdf, (Erişim tarihi: 29.03.2018).
- International Interior Design Association (1994). "Search Results", <http://www.iida.org/content.cfm/search?paramKeywords=sustainability&x=0&y=0>, (Erişim tarihi: 29.03.2018).
- Jackson, T. (2006). "Readings in Sustainable Consumption", İçinde: *The Earthscan Reader in Sustainable Consumption*. (Ed. T. Jackson). London: Earthscan.

- Jones, L. (2008). "Environmentally Responsible Interior Design", İçinde: Environmentally Responsible Design: Green and Sustainable Design for Interior Designers. (Ed. L. Jones). New Jersey: John Wiley & Sons Inc,
- Kang, M. (2009). "The Characteristics of Interior Designers Who Practice Environmentally Sustainable Interior Design", *Environment and Behaviour*, 41(2):170-184
- Küçükerman, Ö. (1988). *Kendi Mekanının Arayışı içinde Türk Evi, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu*
- Leaman, A. ve Bordass, B. (2007). "Are Users More Tolerant of 'green' Buildings?", *Building Research and Information*, 35(6):662-673 doi: 10.1080/09613210701529518.
- Lee, J., Hsu, L., Han, H. ve Kim, Y. (2010). "Understanding How Consumers View Green Hotels: How a Hotel's Green Image Can Influence Behavioural Intentions". *Journal of Sustainable Tourism*, 18(7):901-914 doi: 10.1080/09669581003777747
- Marshall-Baker, A. (2008). "Nature as a Model for Design", İçinde: Environmentally Responsible Design: Green and Sustainable Design for Interior Designers. (Ed. L. Jones). New Jersey: John Wiley & Sons Inc.
- Moxon, S. (2012). *Sustainability in Interior Design*, London: Laurence King Publishing Ltd.
- Olesen, Bodil. B. (2010). "Ethnic Objects in Domestic Interiors: space, atmosphere and the making of home". *Home Cultures*. 7(1):25-41 doi: 10.2752/175174210X12572427063760
- Rapoport, A. (1980). "Cross-Cultural Aspects of Environmental Design", İçinde: Human, Behaviour and Environment: Advances in Theory and Research (Ed. I. Altman, A. Rapoport, ve J. F. Wohwill). New York: Plenum
- Rapoport, A. (1969). *House Form and Culture*, Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall
- Stitt, F. A. (1999). *Ecological Design Handbook: Sustainable design strategies for architecture, landscape architecture, interior design and planning*, London: McGraw Hill.
- Tabb, P. J. ve Deviren, A. S. (2013). *The Greening of Architecture: A critical history and survey of contemporary sustainable architecture and urban design*, Surrey: Ashgate
- Thorpe, A. (2010). "Design's Role in Sustainable Consumption". *Design Issues*. 2(26):3-16
- Thorsby, D. (2008). "Linking Ecological and Cultural Sustainability" *International Journal of Diverse Organizations Communities Nations*. 8(1):15-20
- WCED (1987). "Our Common Future", The World Commission on Environment and Development. <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (Erişim tarihi: 25.05.2018)
- Wu, S. R., Fan, P. ve Chen, J. (2016). "Incorporating Culture Into Sustainable Development: A cultural sustainability index framework for green buildings", *Sustainable Development*, 24:64-76
- Yeang, K. (1995). *Designing with Nature: The ecological basis for architectural design*, New York: McGraw Hill.
- Yılmaz, T. (2015). *Sürdürülebilirlik ile ilgili Ölçütlerin Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümlerinin Öğretim Programlarına Entegrasyonu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Structural Changes and Purchasing Power Parity in Turkish Exchange Rates

Türk Döviz Kurlarında Yapısal Değişiklikler ve Satın Alma Gücü Paritesi

Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN¹, Doç. Dr. Hüseyin AĞIR², Arş. Gör. Çağın KARUL³,
Arş. Gör. Ahmet KONCAK⁴

Abstract

We re-examine the purchasing power parity (PPP) hypothesis for Turkey by concentrating on modelling structural changes as sharp (with dummy variables) and smooth (with a Fourier approximation) process. The results show (i) more evidence in favor of PPP hypothesis when structural changes are taken into account and (ii) modelling the shifts with different approaches plays a crucial role for policy implications.

Keywords: PPP hypothesis, structural shifts, Turkey

Paper Type: Research paper

Özet

Bu çalışmada, Türkiye için satın alma gücü paritesi (PPP) hipotezi, ani (kukla değişkenlerle) ve kademeli süreç (Fourier yaklaşımı ile) modelleme üzerine yoğunlaşarak, yapısal değişiklikler yeniden incelenmektedir. Sonuçlar (i) yapısal değişiklikler göz önüne alındığında PPP hipotezi lehine daha fazla kanıt göstermektedir ve (ii) farklı yaklaşımlarla değişimlerin modellenmesi politika sonuçları için çok önemli bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Satın alma gücü paritesi hipotezi, yapısal değişiklik, Türkiye

Makale Türü: Araştırma makalesi

Introduction

After the 2001 economic crisis, Turkey put into effect the flexible exchange rate regime instead of the pegged regime. Nonetheless, intervention on exchange rate markets is an active policy tool of Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) to achieve inflation target and to maintain financial stability. Determining the dynamics of Turkish exchange rates plays a crucial role for the monetary policy and hence has recently attracted a great deal of interest.

¹ Pamukkale Üniversitesi, ikkaplan@pau.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6926-3659>

² Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, huseyinagir@ksu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1642-2876>

³ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, ckarul@pau.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5856-930X>

⁴ Abant İzzet Baysal Üniversitesi, akoncak@ibu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-4445-6128>

The purchasing power parity (PPP) hypothesis is one of the prominent theoretical arguments to explain the dynamics of exchange rates. Developments in unit root analysis have led researchers to re-examine PPP by investigating stationarity of real exchange rates. One explanation of failure to PPP is low power of the conventional unit root tests which are not able to detect mean reversion of exchange rates exhibiting structural shifts and nonlinearity (Bahmani-Oskooee et al., 2014). The literature for Turkey does not show a clear-cut evidence⁵ and this lack of consensus provides a room to re-test PPP within the context of new testing procedures.

This paper re-investigates PPP in Turkey by employing a battery of unit root and stationarity tests which takes into account structural changes as sharp and smooth process. We hence aim to contribute to the literature by modelling structural changes in exchange rates with different modelling approaches. Results indicate the importance of not only accounting for but also the modelling strategy of structural changes in testing procedures. We discover a more evidence in favor of validity of PPP when the structural shifts are taken into account and find out modelling the shifts as sharp or smooth process plays a crucial role for policy implications. . This finding provides a new evidence regarding the nature of the shocks to Turkish exchange rates.

1. Testing Procedures

The common approach for testing PPP is to carry out unit root analysis on the real exchange series that stationarity supports an evidence in favor of PPP. The econometric analysis starts with the conventional (no-shift) regression model given by

$$(1) \quad \Delta y_t = Z_t' \delta + \alpha y_{t-1} + \varepsilon_t$$

where Z_t includes the deterministic terms $[1, t]$ and ε_t is the error term. The unit root null hypothesis ($H_0: \alpha = 0$) is tested against the stationarity alternative ($H_1: \alpha < 0$). The τ statistic developed by Dicker and Fuller (1981) is the t-ratio of α .

Testing stationarity null hypothesis instead of unit root is useful to confirm results from tests with a stationarity alternative (Becker et al., 2006). In equation (1), the null hypothesis of stationarity ($H_0: \alpha < 0$) is tested against the alternative hypothesis of unit root ($H_1: \alpha = 0$). The so-called KPSS statistic developed by Kwiatkowski et al. (1992) is defined as $LM = \frac{\sum_{t=1}^T \tilde{S}_t^2}{\tilde{\sigma}_\varepsilon^2}$ where $\tilde{S}_t = \sum_{j=1}^t \tilde{\varepsilon}_j$ is the partial sum of OLS residuals and $\tilde{\sigma}_\varepsilon^2$ is the estimated long-run variance of ε_t given by $\sigma_\varepsilon^2 = \lim_{T \rightarrow \infty} T^{-1} E(S_T^2)$.

---

⁵ See Adiguzel et al. (2014) and Karagoz and Sarac (2016) for a detailed survey of the empirical studies on Turkey.

Z_t is assumed not to have any structural changes in the no-shift model, but ignoring structural shifts leads to low power in τ statistic (Perron, 1989) and size distortions in KPSS test (Lee et al., 1997). Z_t is described as $[1, t, DU_{1t}, DT_{1t}]$ in order to allow a sharp-shift (sudden) change. To extend one break model for two changes, Z_t is given by $[1, t, DU_{1t}, DT_{1t}, DU_{2t}, DT_{2t}]$, where $DU_{it} = 0$ for $t \leq T_{Bi}$ and 1 otherwise and $DT_{it} = 0$ for $t \leq T_{Bi}$ and $t - T_{Bi}$ otherwise and T_{Bi} ($i = 1, 2$) shows the break dates. In the literature on unit root null hypothesis, ZA (Zivot and Andrews, 1992) allow one break and NP (Narayan and Popp, 2010) extend the testing framework for two breaks. In the literature on stationarity null hypothesis, Kurozumi (2002) allows a break in the KPSS test and CS (Carrion-i-Silvestre and Sansó, 2007) account for two breaks. The location of break (T_{Bi}) is endogenously determined to be where the test statistic is minimized (i.e., the most negative) by a grid search procedure by considering all possible break points as $\hat{\delta} = \inf \tau(\delta)$ where $\delta = T_{Bi}/T$ and $\delta \in [0, 1]$. Finally, τ statistic with structural shifts does not follow the asymptotic t-distribution and hence the simulated critical values are used.

The sharp-shift models are based on the dummy variable approach which entails knowing *a priori* the number, dates and form of breaks. In practice, it is difficult to have this information and moreover economic series may contain multiple smooth breaks at unknown dates. For the stationarity analysis, BEL (Becker et al., 2006) use a Fourier approximation for Z_t which does not require selecting the dates, number, and form of the breaks. The Fourier expansion for Z_t is described as $[1, t, \sin(\frac{2\pi kt}{T}), \cos(\frac{2\pi kt}{T})]$ where k represents an integer frequency. EL (Enders and Lee, 2012) recently develop the unit root statistic by employing a Fourier approximation.

2. Findings

The real exchange rates are constructed for the major trading partners⁶ (Canada, Denmark, Eurozone, Japan, Norway, Saudi Arabia, Sweden, Switzerland, United Kingdom, and USA) from January 2002 to December 2016⁷. The real exchange rate $y_t = e_t + p_t^* - p_t$ where e is the log of nominal exchange rate, p^* (p) is the log of foreign (Turkish) consumer price index that are retrieved from IFS and CBRT's EVDS data base.

Table 1 reports the results. ADF test shows that PPP seems to be valid only for Norway in the no-shift model. When we account for one-sharp break, ZA test supports PPP for six countries (Denmark, Japan, Norway, Sweden, Switzerland, and UK). Moreover, the

⁶ The trading partners explain more than 95 of Turkish trade as of 2016.

⁷ We start the period from January 2002 because the euro circulation for cash payments were started on 1 January 2002.

two-breaks test of NP indicates the validity of PPP for all countries. The KPSS test shows that the null of stationarity cannot be rejected for Canada, Denmark, Eurozone, and Norway where PPP holds. If we account for sharp shifts, Kurozumi (2002) and supports PPP for all countries (except UK). With respect to the break dates, it seems difficult to draw a general conclusion from both unit root and stationarity tests which indicate very different time points for each country. If the structural changes are modelled as a gradual/smooth process by means of a Fourier approximation, EL proves PPP for six countries (Denmark, Eurozone, Norway, Sweden, Switzerland, and UK) which are all the European Union countries. BEL stationarity test indicates the validity of PPP only with two exceptions (Japan and Sweden). To sum up, controlling for shifts plays a crucial role for testing PPP in Turkey and different approximations how to modelling breaks lead to changes in inferences. We find a more evidence in favor of PPP by accounting for structural shifts. An interesting finding also is that there is a strong evidence on the validity of PPP in the case of European countries (except Sweden).

Table 1. Results

	No-shift	Sharp-shift					Smooth-shift	
	ADF	ZA	Break Date	NP	First Break Date	Second Break Date	EL	k^c
<i>Unit root tests^a</i>								
Canada	-1.803	-4.509	2005M03	-5.185	2006M01	2011M11	-3.043	1
Denmark	-2.938	-5.413	2005M04	-7.110	2008M10	2011M04	-4.321	1
Eurozone	-3.016	-4.568	2007M07	-6.632	2008M10	2011M04	-4.468	1
Japan	-2.563	-5.953	2008M07	-7.357	2008M07	2012M10	-3.510	2
Norway	-3.445	-5.354	2004M03	-7.386	2004M03	2010M10	-4.672	1
Saudi Arabia	-2.404	-3.634	2007M02	-5.900	2008M07	2013M08	-3.080	1
Sweden	-2.653	-5.487	2010M10	-7.180	2006M03	2010M10	-4.296	1
Switzerland	-2.533	-5.953	2008M07	-6.462	2008M07	2010M10	-4.107	1
UK	-2.337	-5.169	2009M10	-6.886	2006M03	2009M10	-4.926	1
USA	-1.955	-3.569	2007M07	-5.319	2007M07	2012M08	-3.635	1
<i>Stationarity tests^b</i>	KPSS	Kurozumi	Break Date	CS	First Break Date	Second Break Date	BEL	
Canada	0.097	0.030	2010M12	0.030	2007M11	2011M01	0.044	1
Denmark	0.117	0.025	2007M05	0.019	2002M05	2008M02	0.023	1
Eurozone	0.118	0.024	2011M01	0.021	2002M05	2008M02	0.020	1
Japan	0.189	0.024	2008M09	0.024	2008M09	2012M12	0.169	2
Norway	0.117	0.019	2010M12	0.038	2003M03	2011M01	0.024	1
Saudi Arabia	0.750	0.045	2008M09	0.033	2008M09	2012M12	0.027	1
Sweden	0.149	0.024	2010M12	0.023	2002M05	2010M12	0.050	1
Switzerland	0.229	0.031	2008M09	0.016	2002M05	2008M02	0.034	1
UK	0.364	0.070	2010M12	0.039	2010M12	2015M05	0.026	1
USA	0.581	0.032	2007M09	0.027	2008M09	2012M11	0.028	1

Bold number supports PPP at least at 10%.

^a: Based on t-stat significance rule as in Zivot and Andrews (1992).

^b: Based on Bartlett kernel rule in Sul et al. (2005).

^c: Number of Fourier frequency (k) is determined by minimizing SSR (see, Becker et al., 2006).

$$\text{ADF: } \Delta y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \beta_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t.$$

CV (critical value): -3.18 (10%).

$$\text{ZA: } \Delta y_t = \mu + \beta t + \mu_1 DU_{1t} + \beta_1 DT_{1t} + \alpha y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \beta_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t.$$

CV: -4.82 (10%) (Table 4; Zivot and Andrews, 1992: 257).

NP:

$$\Delta y_t = \mu + \beta t + \mu_1 DU_{1t} + \beta_1 DT_{1t} + \mu_2 DU_{2t} + \beta_2 DT_{2t} + \alpha y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \beta_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t.$$

CV: Table 2; Narayan and Popp (2010: 1429).

$$\text{EL: } \Delta y_t = \mu + \beta t + \theta \sin(2\pi kt/T) + \varphi \cos(2\pi kt/T) + \alpha y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \beta_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t.$$

CV: -4.05 (10%) for $k = 1$; -3.71 (10%) for $k = 2$; -3.44 (10%) for $k = 3$ (Table 1a; Enders and Lee, 2012: 197).

$$\text{KPSS: } y_t = \mu + \beta t + \varepsilon_t.$$

CV: 0.216 (10%) (Table 1; Kwiatkowski et al., 1992: 166).

$$\text{Kurozumi: } y_t = \mu + \beta t + \mu_1 DU_{1t} + \beta_1 DT_{1t} + \varepsilon_t.$$

CV: 0.32862 (10%) (Table 2, Case 3; Kurozumi, 2002:76).

$$\text{CS: } y_t = \mu + \beta t + \mu_1 DU_{1t} + \beta_1 DT_{1t} + \mu_2 DU_{2t} + \beta_2 DT_{2t} + \alpha y_{t-1} + \varepsilon_t.$$

CV: Table 2, Model CC; Carrion-i-Silvestre and Sanso, 2007: 111).

$$\text{BEL : } y_t = \mu + \beta t + \theta \sin(2\pi kt/T) + \varphi \cos(2\pi kt/T) + \varepsilon_t.$$

CV: Table 1a; Becker et al. (2006: 389).

Conclusion

We re-examine PPP in Turkey by paying attention to controlling for structural shifts by means of the recent developments in time series analysis. The results find out that controlling for structural shifts plays an important role in order to determine the behavior of Turkish exchange rates. This finding implies that the different testing strategies result in the different inferences and policy implications. While the conventional no-shift model indicates the validity of PPP only for Norway, the sharp and smooth shift models show more evidence, specifically in European countries.

References

- Adigüzel, U, Şahbaz, A., Özcan, C. C. and Nazlıoğlu, Ş. (2014). "The Behavior of Turkish Exchange Rates: A Panel Data Perspective", *Economic Modelling*, 42, pp. 117-185.
- Bahmani-Oskooee, M., Chang, T., Liu W. C. (2014). "Revisiting Purchasing Power Parity in 34 OECD Countries: Sequential Panel Selection Method", *Applied Economics Letters* 21(18), pp.1283-1287.
- Becker, R., Enders, W. and Lee, J. (2006). "A Stationarity Test in The Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks", *Journal of Time Series Analysis* 27, pp. 381-409.
- Carrion-I-Silvestre, J. L. and Sansó, A. (2007). "The KPSS Test with Two Structural Breaks", *Spanish Economic Review* 9(2), pp. 105-127.
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1981). "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root", *Econometrica*, 49, pp. 1057-1072.

- Enders, W. and Lee, J. (2012). “The Flexible Fourier Form and Dickey-Fuller Type Unit Root Tests”, *Economics Letters* 117, pp. 196-199.
- Karagöz, K. ve Saraç, B. (2016). “Testing the Validity of PPP Theory for Turkey: Nonlinear Unit Root Testing”, *Procedia Economics and Finance* 38, pp. 458 – 467.
- Kurozumi, E. (2002). “Testing for Stationarity with a Break”, *Journal of Econometrics* 108(1), pp. 63-99.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C.B., Schmidt, P. and Shin, Y. (1992). “Testing the Null Hypothesis of Stationary against the Alternative of a Unit Root”, *Journal of Econometrics* 54, pp. 159–178.
- Lee, J., Huang, C. J. and Shin, Y. (1997). “On Stationary Tests in the Presence of Structural Breaks”, *Economics Letters* 55, pp. 165-172.
- Narayan, P. K. and POPP, S. (2010). “A New Unit Root Test with Two Structural Breaks in Level and Slope at Unknown Time”, *Journal of Applied Statistics* 37(9), pp. 1425-1438.
- Perron, P. (1989). “The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis”, *Econometrica* 57, pp. 1361-1401.
- Sul, D., Phillips, P. and Choi, C. (2005). “Prewhitening Bias in HAC Estimation”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 67(4), pp. 517-546.
- Zivot, E. and Andrews, D.W.K. (1992). “Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis”, *Journal of Business & Economics- Statistics* 10, pp. 251-270.

Türk Bankacılık Sektörünün Aktif Yapısındaki Değişim ve Gelişimler*

Changes and Developments in Asset Structure of Turkish Banking Sector

Öğr. Gör. Hakan SARIKALE¹, Prof. Dr. Cantürk KAYAHAN²

Özet

Bu çalışmada; Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat, kalkınma ve yatırım bankası bilançolarının aktifinde yer alan varlıkların, 2002-2016 yılları arasında bilanço içerisindeki yüzdesel değişimi ve bu değişimin nedenlerinin incelenmesi hedeflenmiştir. İlgili dönemi kapsayan inceleme sonucunda Türk Bankacılık sektörünün menkul kıymet ağırlıklı banka bilançolarından, kredi ağırlıklı bilançolara geçiş sağladığı görülmüştür. Banka bilançolarının aktifinde yer alan "likit aktif, finansal varlık, kredi, duran aktif ve diğer aktif" hesap gruplarının toplam aktif içerisindeki paylarında meydana gelen değişimler yüzde analizi yöntemiyle incelenmiştir. Değişimin nedenleri araştırıldıktan sonra, devlet borçlanması ile reel sektör ve banka bilanço yapısı arasında nasıl bir etkileşim olduğunu anlayabilmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. 2002-2016 yılları arasında; "Kamu Net Borç Stoku/GSYH" oranının değişimi, özel sektör bilançolarındaki "banka kredileri/yabancı kaynak" oranının değişimi ile banka bilançolarındaki "Kredi/Aktif" ve "Finansal Varlık/Aktif" oranlarının değişimi arasındaki ilişki incelenmiş ve aralarında çok güçlü bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bankaların risksiz kamu kağıtlarını alıp satmak yerine, gerçek işlevleri olan reel sektörün finansman ihtiyacını karşılar duruma geldikleri belirtilebilir.

Anahtar Kelimeler: Banka, bilanço, aktif, kredi, menkul kıymet

Makale Türü: Araştırma makalesi

Abstract

In this study it is aimed to investigate the percentage change and reasons of deposit, development and investment banks' assets in their balance sheet within the period of 2002-2016 in Turkey. According to the analysis of related period it is observed that Turkish banking sector has shifted toward credit weighted balance sheets rather than deposit weighted. Liquid assets, financial assets, credit, fixed assets and other assets account groups which are placed in total assets and existing changes are examined through percentage analysis method. After the investigation of the reason of changes, correlation analysis is made in order to understand the interaction between public debts with real sector and bank balance sheet structures. In this scope the relationship between changes in "public net debt stock/GDP", changes in private sector "bank credits/liabilities" and changes in "credit/assets" and "financial assets/assets" of the bank balance sheets are examined. Then positive and strong relationship is found. Consequently banks

* Bu çalışma Mayıs 2018’de Başkent Üniversitesi ev sahipliğinde yapılan 1. Uluslararası Bankacılık Kongresinde sunulmuş ve genişletilmiş özet olarak yayımlanmıştır.

¹Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Ula Ali Koçman MYO, hakansarikale@mu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1682-3338>

²Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bolvadin Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, ckayahan@aku.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4777-1470>

become financier of real sector demands as their core business rather than buying-selling of the risk free public bonds.

Keywords: Bank, balance sheet, asset, credit, securities

Paper Type: Research paper

Giriş

Bankacılık sektörü günümüz dünyasının en dinamik finans kurumlarının başında gelmektedir. Bankaların hizmet alanları her geçen gün çeşitlenmekte kurumsal ve bireysel yatırımcılar tarafından da dikkatle izlenmektedir. Özellikle günümüz bankacılık endüstrisi küresel bir görünüm sergilemekte ve uluslararası bankacılık alanına yönelik farkındalık artmaktadır. Buna karşın BIS (2018) tarafından yayınlanan raporlarda özellikle son yaşanan kriz öncesinde küresel bankacılık sektörünün dünya ekonomik aktivitesinden ve ticaretinden çok daha hızlı bir gelişim gösterdiği; kriz sonrası ise yabancı banka varlıklarının düşme eğilimi sergilediği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bu durum, bankaların varlık ve borç yapısındaki değişimlerin temel nedenlerinden birisini oluşturmaktadır.

Bankalar, öz kaynak ve yabancı kaynak yoluyla topladıkları fonları, plasman yoluyla fon talep edenlere kullandırmak suretiyle kazanç sağlamaktadır (Aslanoğlu, 2013: 73). Kaynaklar banka bilançolarının pasifinde, bu kaynakların kullanım yerleri ise aktifinde yer almaktadır. Sektördeki banka bilançoları incelendiğinde krediler ile finansal varlıkların, aktifler içerisinde en büyük paya sahip olduğu görülmekte olup, bazı dönemlerde finansal varlıkların, bazı dönemlerde de kredilerin bilançodaki ağırlığı artmaktadır. Bu çalışmada banka kaynaklarının kullanım yerlerinde yani banka bilançolarının aktifinde, 2002-2016 yılları arasında meydana gelen yapısal değişim ve bu değişimin nedenleri incelenmektedir.

Kamu kesimi iç borçlanma yoluyla ticari bankalar, merkez bankası ve özel kişi/kurumlardan kaynak sağlayabilmektedir. Bununla birlikte tasarruf düzeyi düşük olan gelişmekte olan ülkelerde ticari bankalar en önemli iç borç kaynağıdır (Demir ve Sever, 2008:173). Kaynakların kamu ile özel sektör arasındaki paylaşımının bankacılık krizlerinde önemli bir etkisi vardır. Tasarruf yetersizliği olan ülkelerde finansal sistemdeki kaynaklar yüksek reel faiz ile kamu açıklarının kapatılması için kamu kesimine aktarılmaktadır (Sönmezler, 2008:1). Banka bilançolarında; kamu borçlanma araçları finansal varlıklar grubunda, reel sektöre sağlanan plasmanlar ise krediler grubunda yer almaktadır.

Türkiye’de bankacılık sektörü 2001 krizi sonrasında yeniden yapılandırma sürecine girmiştir. Kriz sonrası sektördeki banka sayısı azalmış, bankacılık mevzuatı değiştirilmiş, özellikle BDDK’nın yapmış olduğu düzenleme ve denetimler ile bankalar finansal açıdan daha homojen bir hale gelmiştir (Tükenmez ve Özdemir, 2017: 1127). Bu nedenle çalışmanın başlangıç yılı 2002 olarak belirlenmiş ve 15 yıllık süreçte aktif yapıda meydana gelen dönüşüm incelenmiştir.

1. Literatür Taraması

Aydın (2002), 1990’lı yıllardan sonra artan kamu iç borçlanmasının 2001 yılına kadar banka bilançolarında meydana getirdiği dönüşümü incelemiştir. Bu çalışmada kamu borçlanma araçlarının en büyük alıcısı olan bankaların, özellikle 1990’lı yıllardan sonra reel sektörü fonlamak yerine kamuyu fonladıkları ve bu nedenle bilanço yapılarının menkul kıymet lehine değiştiği belirtilmiştir. Bunun gerekçesi olarak ise; kredi riski ve kaynak maliyetinin artması ile kamu borçlanma araçlarının daha az riskli ve yüksek reel faizli olması gösterilmiştir.

Blaško ve Sinkey (2006), 1989-1996 yılları kapsayan çalışmalarında ABD bankalarının varlık yapısı, gayrimenkul kredileri ve risk tercihlerini incelemişler; gayrimenkul kredilerinde önemli bir artış olduğunu, kaynakların büyük kısmının değişken faizle fonlanmasına karşın sabit faizli kredilerin toplam varlıklar içerisindeki payının daha yüksek olduğunu ve bunun da faiz oranları aşırı bir şekilde arttığında bankalar üzerindeki riskleri artıracaklarını ifade etmişlerdir.

Sönmezler (2008), 2001 krizinden önceki dönemde kamu açıklarının finansmanı ile bankaların yurtdışı yükümlülükleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1997-1999 yılları arasında kapsayan çalışmada bütçe açıklarının, iç borç faizi ve bankaların yurtdışı yükümlülüklerini artırdığını belirtmiştir. Bu durumun ise bankaları krizlere karşı daha da kırılganlaştırdığını ifade ederek, mali baskınlığın azaltılması gerektiğini savunmuştur.

Foos, Norden ve Weber (2010), 1997-2007 yıllarını kapsayan çalışmalarında; aşırı kredi büyümesi ile bankaların risklilik düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemişler ve anormal kredi büyümesinin takipteki kredileri artırdığı, banka karlılığını azalttığı ve dolayısıyla varlık riski ile sermaye yeterlik rasyosu üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Özdemir (2005), bankacılık tarihi ve bilanço büyüklüklerini değerlendirdiği çalışmasında; Türkiye'deki bankacılık krizlerinin nedeninin yapısal sorunlar olduğunu ve kamu kesiminin etkinliğinin azalması ile birlikte daha rekabetçi bir sektör yapısının oluşacağını belirtmiştir.

Selvigül (2012), bankacılık sistemindeki yapısal sorunların ve bankaların ağırlıklı olarak kamuyu finanse etmesinin reel sektör üzerindeki olumsuz etkisinin 2001 krizi sonrasında farkına varıldığını ifade etmiştir. Bu çalışmada; Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sonrasında yapılan yapısal düzenlemeler sonucunda, 2001-2010 yılları arasında banka bilançolarının aktif-pasif dağılımlarında önemli değişimler olduğu, kamu, özel ve yabancı sermayeli bankalar arasında daha homojen bir yapıya ulaşıldığı, aktif içerisinde kredilerin ağırlığının arttığı ancak kredi vadelerinin mevduat vadeleriyle uyumsuz olduğu, bununla birlikte bankaların aktif kalitesinin artmakta olduğu belirtilmektedir.

Poyraz (2012), bankaların 1960-2010 yılları arasındaki kredi/aktif oranı ile özkaynak ve aktif karlılıkları arasındaki korelasyon ve regresyon analizlerini yapmış ve optimum kredi düzeyini belirlemeye çalışmıştır. Kredi/aktif oranı ile karlılık oranları arasında zayıf da olsa, bir korelasyon olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Babuşcu ve Hazar (2013), 2003-2006 yılları ile 2007-2011 yılları arasında iki ayrı döneme ayırarak 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu ile diğer düzenlemelerin bankaların finansal tabloları üzerinde etkilerinin olup olmadığını araştırmış ve yasal düzenlemelerin finansal yapıyı etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Mengüç (2017), Türkiye'deki bankaların yapısal değişimini incelediği çalışmasında, son 20 yılda bankaların asli görevlerinin (reel sektör finansmanının) dışına çıktıklarını, reel sektör yerine hane halkı kredilerine yöneldiklerini ve karlarını komisyon ve bilanço dışı kalemlerle artırmaya çalıştıklarını belirtmektedir.

1.1. Banka Türleri

Bankacılık Kanununda banka türleri üçe ayrılmış ve şu şekilde tanımlanmıştır (5411 Sayılı Bankacılık Kanunu, 2005);

- *Mevduat bankası*: Kendi nam ve hesabına mevduat kabul eden ve kredi kullandırımı esas olmak üzere faaliyet gösteren bankalardır.
- *Katılım bankası*: Özel cari ve katılma hesapları yoluyla fon toplayan ve kredi kullandırımı esas olmak üzere faaliyet gösteren bankalardır.
- *Kalkınma ve yatırım bankası*: Mevduat veya katılım fonu kabul etme dışında; kredi kullandırımı esas olmak üzere faaliyet gösteren ve/veya özel kanunlarla kendilerine verilen görevleri yerine getiren bankalardır.

1.2. Banka Bilançosunun Yapısı ve Banka Aktiflerine İlişkin Verilerin Raporlanması

Bankaların faaliyetleri ve nitelikleri gereği, muhasebe süreçleri ile raporlamaları diğer şirketlerden farklıdır. Dolayısıyla kullanılan hesaplar için de farklı bir tekdüzen hesap planı kullanılır. Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankaları ile kalkınma ve yatırım bankaları “*Tekdüzen Hesap Planı ve İzahnamesi Hakkında Tebliğ*” hükümlerine (BDDK, 2007a), katılım bankaları ise “*Katılım Bankalarının Uygulanacak TDHP ve İzahnamesi Tebliği*” hükümlerine (BDDK, 2007b) tâbidir. Buna göre mevduat bankaları ile kalkınma ve yatırım bankaları bilançolarında yer alan gruplar şu şekildedir;

Aktif:

- 0 - Dönen Değerler
- 1 - Krediler
- 2 - Yatırım Amaçlı Değerler ve Diğer Aktifler

Pasif:

- 3 - Mevduat ve Diğer Yabancı Kaynaklar
- 4 - Özkaynaklar

Bankalara ilişkin verilere; Türkiye Bankalar Birliği (TBB), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Merkez Bankası (TCMB) ile ilgili bankaların faaliyet raporlarından ulaşılabilmektedir. Bu raporlar incelendiğinde bankaların aktif yapısı ile ilgili raporlamaların tek düzen hesap planında yer alan üçlü sınıflandırmadan farklı şekillerde yapıldığı görülmektedir. Buna göre bankaların aktif yapısıyla ilgili raporlama türleri dört grupta sınıflandırılabilir:

1) **Kazanç sağlama durumuna göre:**

- Getirili Aktif
- Getirisiz Aktif

2) **Para birimine göre:**

- Türk Lirası Aktif
- Yabancı Para Aktif

3) **Risk durumuna göre:**

- Riskli Varlık

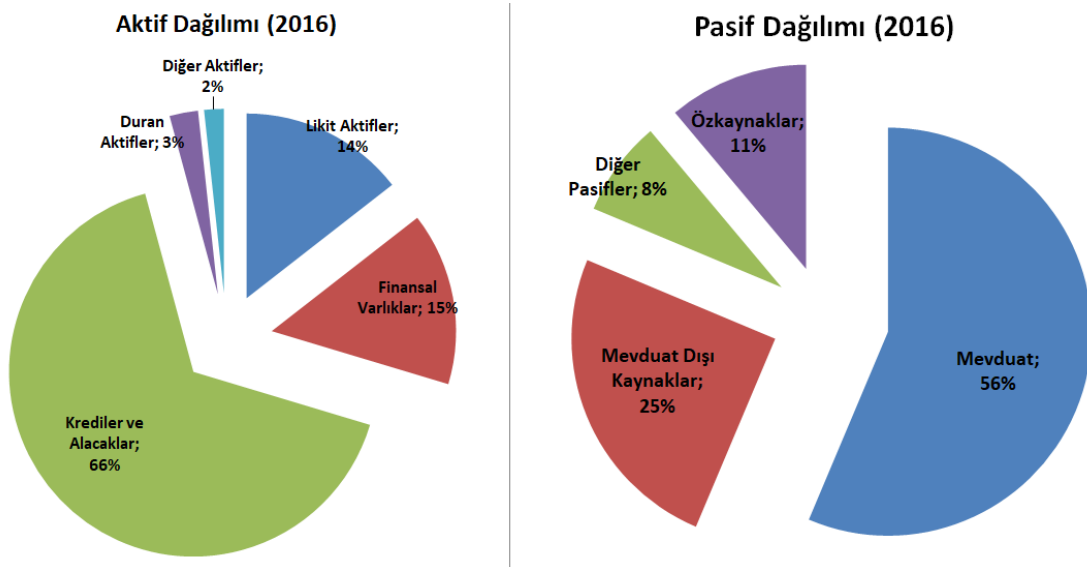
➤ Risksiz Varlık

4) Hesap gruplarına göre³ :

- Likit Aktifler
- Finansal Varlıklar
- Krediler ve Alacaklar
- Duran Aktifler
- Diğer Aktifler

Türkiye Bankalar Birliği'nin yapmış olduğu raporlamalarda; nakit değerler, TCMB, bankalar ve para piyasasından alacaklar *likit aktifler* içerisinde yer alırken, iştirakler, bağlı ortaklıklar, maddi ve maddi olmayan duran varlıklar, satış amacıyla elde tutulan ve durdurulan faaliyetlere ilişkin duran varlıklar ile net takipteki krediler ise *duran aktifler* içerisinde yer almaktadır. *Finansal varlıklar* ise; gerçeğe uygun değer farkı kar/zarara yansıtılan, satılmaya hazır, vadeye kadar elde tutulacak ve riskten korunma amaçlı türev finansal varlıklar şeklinde belirtilmektedir. (TBB, 2017a).

Grafik 1: Banka bilançolarındaki hesap gruplarının dağılımı

Grafik, Türkiye Bankalar Birliğinden alınan veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 1'den de görüleceği üzere 2016 yılsonu itibarıyla banka bilançolarının aktifinin %66'sını krediler ve alacaklar oluşturmakta iken, %15'ini finansal varlıklar oluşturmaktadır. Pasife bakıldığında ise, mevduatların pasif içerisindeki payı %56 iken, mevduat dışı kaynakların payı %25, Özkaynakların payı ise %11'dir. Buna göre bankalar ağırlıklı olarak mevduat toplama yoluyla kaynak sağlamakta ve bu kaynakların büyük çoğunluğunu kredi vererek değerlendirmektedir. 2016 sonu itibarıyla durum bu şekilde olmakla birlikte, banka bilançolarının yıllar itibarıyla nasıl bir dönüşüm gösterdiğini anlayabilmek amacıyla bu yüzdelerin 15 yıllık süre içerisindeki değişimi incelenmiştir. Tablo 1'de; mevduat, kalkınma ve yatırım bankalarının aktifinde yer alan hesapların yılsonu bakiyeleri gösterilmektedir.

³ Bu çalışmada yapılan analizlerde Türkiye Bankalar Birliği'nin (TBB) hesap gruplarına göre yaptığı raporlama verileri kullanılmıştır.

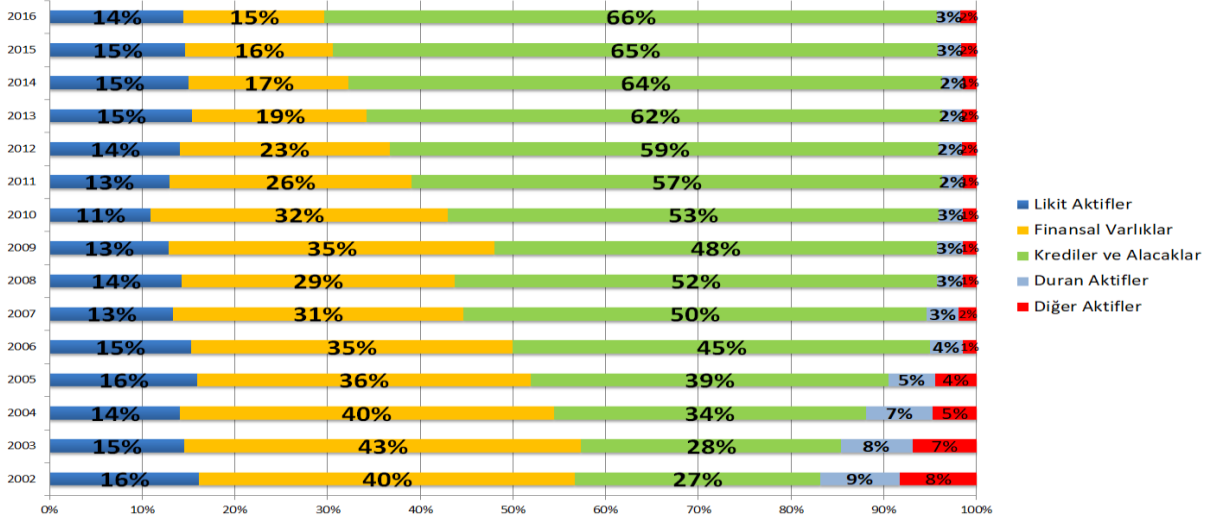
Tablo 1. 2002-2016 yılları bankacılık sektörü aktif hesaplarına ilişkin veriler (bin TL)

Yıllar	Likit Aktifler	Finansal Varlıklar	Krediler ve Alacaklar	Duran Aktifler	Diğer Aktifler	Toplam Aktifler
2002	34.357.179	86.111.794	56.370.271	18.254.122	17.582.122	212.675.488
2003	36.293.284	106.910.244	69.990.148	19.349.013	17.207.084	249.749.773
2004	43.019.560	123.680.144	103.241.145	22.140.694	14.370.022	306.451.565
2005	63.204.710	143.016.089	153.059.052	20.129.288	17.560.920	396.970.059
2006	74.163.563	168.274.327	218.063.925	17.250.124	7.105.323	484.857.262
2007	74.831.585	175.856.820	280.453.091	19.214.420	10.815.963	561.171.879
2008	100.885.955	207.806.899	366.900.914	19.696.667	10.580.339	705.870.774
2009	102.567.401	280.929.570	381.012.568	22.464.598	11.558.541	798.532.678
2010	104.691.182	308.992.394	508.862.117	24.973.401	14.356.678	961.875.772
2011	149.854.867	303.367.964	664.289.489	26.488.222	16.711.254	1.160.711.796
2012	182.199.163	294.198.229	768.939.362	32.356.608	20.449.165	1.298.142.527
2013	251.999.759	307.977.599	1.015.524.202	34.738.826	25.129.691	1.635.370.077
2014	282.747.569	326.393.134	1.209.686.009	42.525.839	26.955.927	1.888.308.478
2015	326.584.772	357.191.360	1.458.516.466	56.850.545	36.851.571	2.235.994.714
2016	375.873.066	393.247.644	1.716.622.954	64.912.480	44.691.840	2.595.347.984

Kaynak: TBB, 2017b.

Yıllar içerisindeki değişimi karşılaştırabilmek ve görsel olarak daha iyi ifade edebilmek amacıyla yukarıdaki tabloda verilen her bir hesap grubunun, toplam aktif içerisindeki yüzdesel payları hesaplanmış ve aşağıdaki grafik oluşturulmuştur.

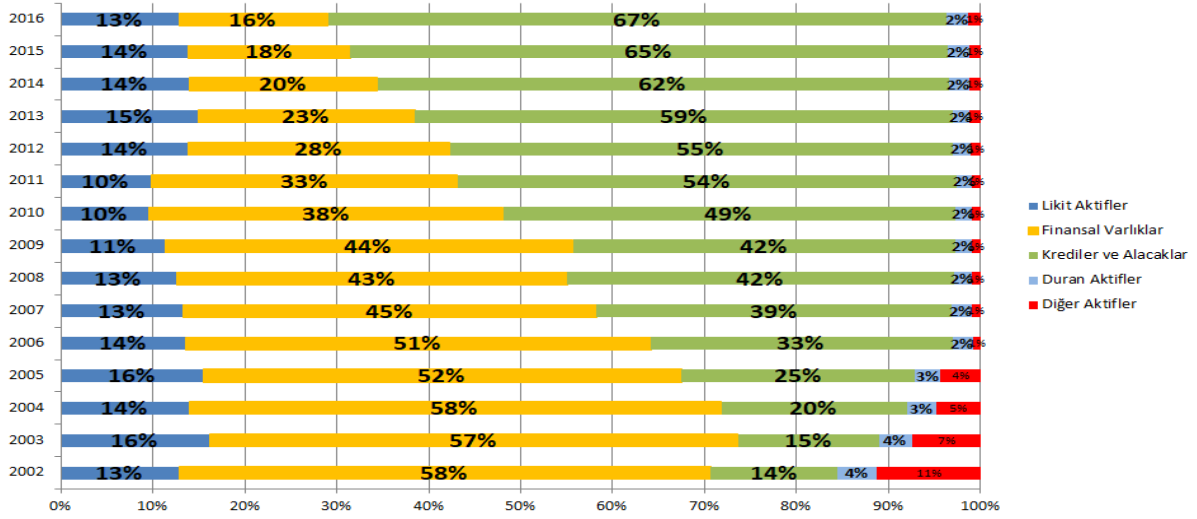
Grafik 2. Bankacılık sektörünün aktif yapısındaki değişim (2002-2016)

Grafik, Türkiye Bankalar Birliğinden alınan veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Kamu bankalarının sektörle karşılaştırılabilmesi amacıyla, kamu bankalarının aktifindeki hesapların yüzdesel payları da 3 nolu grafikte gösterilmiştir.

Grafik 3. Kamu bankalarının aktif yapısındaki değişim (2002-2016)

Grafik, Türkiye Bankalar Birliğinden alınan veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

1.3. Likit Aktif, Duran Aktif, Diğer Aktif Hesap Grupları

Likit aktifler; temel olarak nakit değerler, bankalar ve TCMB nezdindeki hesaplar ile para piyasasındaki alacaklardan oluşmaktadır. Dolayısıyla bu hesap grubunda; günlük likidite ihtiyacının karşılanması ve faaliyetlerin yürütülmesi amacıyla tutulan varlıklar yer almaktadır. Aktif içerisindeki payına bakıldığında da 15 yıllık süre içerisinde ortalama olarak %14 seviyesinde seyrettiği ve incelemeye değer bir dalgalanma göstermediği görülmektedir.

Benzer şekilde; likit aktif, finansal varlık, kredi ve duran aktif gruplarına dahil olmayan hesapların takip edildiği **diğer aktifler** hesap grubu da aktif içerisinde çok düşük bir yüzdeye sahip olduğundan inceleme dışında bırakılmıştır.

Duran aktifler ise temel olarak; iştirakler ve ortaklıklar ile maddi ve maddi olmayan duran varlıklardan oluşmaktadır. Bankacılık Kanununda, bankaların bir ortaklıkta sahip olabileceği paylar ile ilgili sınırlamalar mevcuttur. Benzer şekilde sahip olunan gayrimenkullerin net defter değerinin öz kaynaklarının yarısını aşamayacağı da belirtilmektedir. Dolayısıyla duran aktiflerin aktif içindeki payının belirli bir seviyenin üzerine çıkması, kanuni sınırlamalar nedeniyle de olası değildir. "Duran aktif/Aktif toplamı" oranına bakıldığında da 2002-2006 yılları arasında %9'dan %4'e düştüğü, sonraki yıllarda da ortalama %3 seviyesinde seyrettiği ve aşırı dalgalanma göstermediği görülmektedir.

Çalışmasının asıl konusunu oluşturan finansal varlıklar ve krediler gruplarında yaşanan değişimin nedenleri ise aşağıda detaylı olarak açıklanmıştır.

1.4. Finansal Varlıklar ve Krediler Hesap Gruplarındaki Yüzdesele Değişimin Nedenleri

2001 ve öncesindeki krizlerde devlet borçlanması ve bankacılık sektöründeki sıkıntılar başlıdır. Bankaların temel görevi reel sektöre fon sağlamaktır. Ancak kamu açıkları, sermaye yetersizliği ve yapısal sorunlar nedeniyle bankalar bu fonksiyonlarını tam olarak yerine getirememiştir. Kamu kağıtlarının yüksel reel kazanç sağlaması, bankaları sahip oldukları fonları reel sektöre kredi vermek yerine, devlete borç vermeye yöneltmiştir. Bu nedenle

bankalar kamu açıklarının finansmanını sağlayan kurumlar haline gelmiştir (Seyidoğlu, 2003-147).

Kamu kesiminin yüksek borç stoku, banka faaliyetlerini ve aktif yapısını etkilemekte olup; kamu borçlanma araçlarının ödeneme riskinin düşük olması ve yüksek reel faiz, bankaların aktiflerinde bu varlıkları tutmasına yol açar. Bu durum da bankaların piyasaya sağlayacakları kaynakların sınırlandırılmasına ve kredi gibi esas faaliyetleri yerine bu tip menkul kıymet yatırımlarına yönelmelerine neden olur (Yığıtoğlu, 2005).

2001 krizi öncesinde, büyüyen kamu açıklarını finanse etmek için çıkarılan kamu kağıtları, bankaları risksiz kazanca yöneltmiş ve finansal varlık alımlarını artırmıştır (Özdemir, 2005).

2001-Şubat krizinden sonra, yeniden istikrarı sağlayabilmek amacıyla “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” yürürlüğe konulmuştur. IMF’den ek kredi sağlanmış, bankacılık sektörünün yapılandırılması ve kamu maliyesinin sağlamlaştırılması için bir takım yasal değişiklikler yapılmıştır. Bankacılık Sektörünün yapılandırılması için yeni Bankacılık Kanunu hazırlanmış, TMSF’ye devredilen bankaların sermayeleri güçlendirilmiş, kamu bankalarının görev zararlarını karşılamak üzere piyasa faizi taşıyan devlet tahvilleri verilmiştir. Özel Bankaların da sermaye artırımları zorunlu hale getirilerek temettü ödemeleri ertelenmiştir (Seyidoğlu, 2003-150).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında 2001-2004 yılları arasında bankacılık sektörünün yapılandırılması için Hazine tarafından kamu bankaları ile TMSF’ye devredilen bankalara yoğun olarak devlet iç borçlanma senedi ihraç edilmiştir. Bu işlem amacına ulaşmış, ancak aynı zamanda merkezi yönetimin yükümlülüklerini de artırmıştır (Derya, 2015).

2002-2004 yılları arasında bankaların aktifindeki finansal varlık yüzdesinin düşmeme nedeni yukarıda açıklanmıştır. 2004 yılından sonra ise menkul kıymetlerin aktif içerisindeki payı yıllar içerisinde azalma göstermektedir.

2001 krizi sonrasında bankacılık sisteminin yapılandırılması ve mali yapısının güçlendirilmesi nedeniyle, 2009 yılında küresel finansal krizin etkileri sektör açısından sınırlı kalmış ve nispeten kolay atlatılmıştır (Artar ve Sarıdoğan, 2012).

2009 yılında ekonominin küçülmesi nedeniyle kamu gelirleri azalmış ve alınan tedbirler nedeniyle de kamu harcamaları artmıştır. İç borç stoğu/GSYH oranının artması, kamunun finansal kaynaklar üzerindeki baskısını artırmıştır. Ekonomide sorun yaşanan dönemlerde tüzel kişilerin devlet iç borçlanma senetlerine ilgisi artmaktadır. Bu nedenle bankaların DİBS talebi de artmış ve aktif içerisindeki menkul kıymetler yüzde 6 oranında artmıştır. Ayrıca ekonominin küçülmesi nedeniyle kredi talebindeki azalma ve risk nedeniyle bankaların kredi verme iştahındaki azalma, kredi/aktif oranını bir önceki yıla göre %4 oranında azaltmıştır. 2009 yılının ilk yarısındaki risk algısındaki artış nedeniyle yükseltelen likit aktif/aktif oranı, yılın diğer yarısında azalmaya başlamıştır (TBB, 2010).

2009 yılında Grafik 2’den de izlenebileceği gibi % 35 olan bankacılık sektörünün Finansal Varlık/Aktif oranı, kamu borçlanma ihtiyacının azalmasıyla birlikte yıllar içerisinde sürekli azalarak 2016 sonu itibarıyla %15 seviyesine gelmiştir. Grafik 3’de ise kamu bankalarının bilançolarındaki menkul kıymet/kredi dönüşümü, yukarıda sayılan nedenlerden dolayı diğer bankalara göre yüzdesel olarak daha fazla bir gelişim göstermiştir.

Sonuç olarak, 2002-2016 yılları arasındaki 15 yıllık dönemde devlet borçlanmasının milli gelire oranı azalmış ve bunun sonucunda menkul kıymet ağırlıklı bilanço yapısından kredi ağırlıklı bilanço yapısına geçiş sağlanmıştır. Dolayısıyla bankalar ellerindeki kaynakları ağırlıklı olarak menkul kıymet satın almak yerine reel sektörün finanse edilmesinde kullanmaya başlamışlardır. Bu durum bankaların risk ağırlıklı varlıklarını artırmakla birlikte, aktif kalitesinin iyileştirilmesi ve asıl işlevlerinin gerçekleştirilmesi açısından olumlu karşılanmaktadır.

1.5. Kamu ve Özel Sektör Arasındaki Kaynak Paylaşımı ile Bankaların Aktif Yapısındaki Değişimin Korelasyonu:

Devletin finansman ihtiyacının yüksek olduğu dönemlerde ihraç edilen devlet iç borçlanma senetleri, bankaların risksiz kazanç sağlayan bu menkul kıymet alımlarını artırmakta ve kaynaklarını reel sektörü kredilendirmek yerine menkul kıymet alımlarında kullanmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla devlet borçlanması ile bankaların aktif yapısı arasındaki ilişkinin analiz edilmesi gerekir.

Menkul kıymet alımlarının artmasıyla birlikte bankaların kredi olarak kullandırılabilen kaynakların azalması, kredi verme iştahının azalması, faiz oranlarında meydana gelen artış gibi nedenlerle reel sektörün de finansman sorunları ortaya çıkmaktadır.

Bu nedenle çalışmamızda 2002-2016 tarihleri arasında aşağıda belirtilen rasyolarda meydana gelen değişimler korelasyon analizi ile incelenmiştir.

- *Devlet borçlanmasında meydana gelen değişim (Kamu Net Borç Stoku/GSYH)*
- *Özel sektör bilançolarındaki "banka kredileri/yabancı kaynak" oranı değişimi*
- *Banka bilançolarındaki "Kredi/Aktif" oranlarındaki değişim*
- *Banka bilançolarındaki "Finansal Varlık/Aktif" oranlarındaki değişim*

a.) Devlet borçlanmasında meydana gelen değişim

Kamu Net Borç Stoku, belirli bir tarih itibarıyla devlet kontrolündeki kurumların, kamunun sahip olduğu varlık ve alacaklar düşüldükten sonra, kamu sektörü dışındaki kişilere ödemekle yükümlü olduğu borç miktarıdır (Derya, 2015).

Kamu Net Borç Stoku/GSYH ise, kamu kesimi borcunun milli gelir içerisindeki oranını göstermektedir ve Hazine Müsteşarlığı tarafından yayınlanmaktadır. Bu çalışmada 15 yıllık süre içerisinde devletin borçlanma eğilimindeki değişikliği görebilmek amacıyla Kamu Net Borç Stoku/GSYH oranından faydalanılmıştır. Tablodan da görüleceği üzere kamu borçlarının milli gelire oranı yıllar itibarıyla azalmıştır.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
KAMU Net Borç Stoku / GSYH	59,9	53,6	47,6	40,1	32,7	28,2	26,8	30,9	27,4	20,8	15,3	10,9	9,1	6,9	8,4

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

b.) Özel sektör bilançolarındaki "banka kredileri/yabancı kaynak" oranı değişimi

Sektör Bilançoları, Merkez Bankası tarafından kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla, reel sektörde faaliyette bulunan firmaların finansal tablolarından elde edilen bilgilerin konsolide edilmesiyle oluşturulmaktadır. Bankacılık sisteminde kredisi olan veya TCMB veri tabanında verisi olan firmalara ait bilgiler, yıllar itibarıyla konsolide edilip yayınlanmaktadır (TCMB,2017). Bu çalışmada, 15 yıllık süreçte firmaların yabancı kaynakları içerisindeki banka kredilerinde yüzdesel değişimi görebilmek için, Merkez Bankasının yayınlamış olduğu sektör bilançoları raporunda yer alan Banka Kredileri/Yabancı Kaynaklar Toplamı⁴ oranından faydalanılmıştır.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Banka Kredileri / Yabancı Kaynaklar Toplamı Oranı	40,8	35,5	30,4	31,9	35,7	36,0	40,6	41,1	38,7	42,2	42,3	45,6	47,9	48,7

Kaynak: TCMB

c.) Banka bilançolarındaki "Kredi/Aktif" oranlarındaki değişim

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kredi/Aktif (BANKA)	27	28	34	39	45	50	52	48	53	57	59	62	64	65	66

Kaynak: TBB

d.) Banka bilançolarındaki "Finansal Varlık/Aktif" oranlarındaki değişim

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Menkul kıymet/Aktif (BANKA)	40	43	40	36	35	31	29	35	32	26	23	19	17	16	15

Kaynak: TBB

⁴ 2016 yılı verileri araştırma tarihi itibarıyla yayınlanmadığından bu rasyo için 2002-2015 verileri kullanılmıştır.

Tablo 2. Korelasyon analizi sonuçları

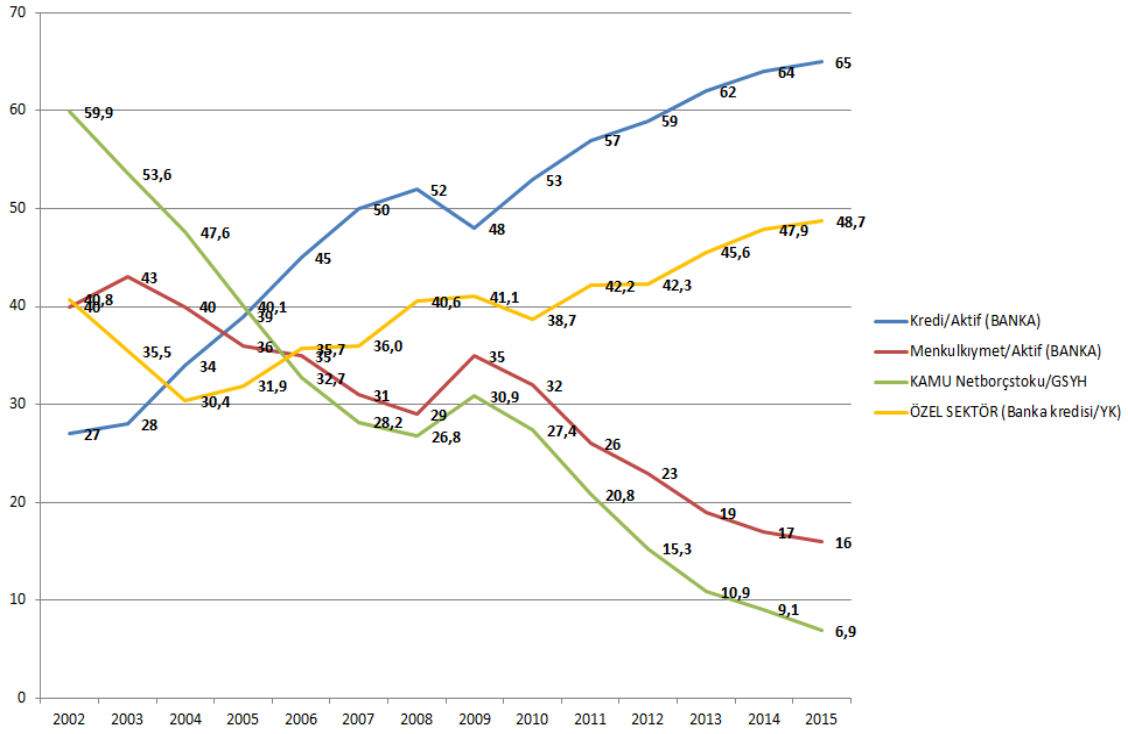
		Kredi/Aktif (BANKA)	Finansal Varlık/Aktif (BANKA)	Kamu Netborçstoku/GS YH	Banka kredileri / Yabancı kaynak (REEL SEKTÖR)
Kredi/Aktif (BANKA)	Pearson Correlation Sig. (2-tailed) N	1 15	-0,954** 0,000 15	-0,995** 0,000 15	0,747** 0,002 14
Finansal Varlık/Aktif (BANKA)	Pearson Correlation Sig. (2-tailed) N	-0,954** 0,000 15	1 0,000 15	0,959** 0,000 15	-0,833** 0,000 14
Kamu Netborçstoku/GS YH	Pearson Correlation Sig. (2-tailed) N	-0,995** 0,000 15	0,959** 0,000 15	1 0,000 15	-0,732** 0,003 14
Banka kredileri / Yabancı kaynak (REEL SEKTÖR)	Pearson Correlation Sig. (2-tailed) N	0,747** 0,002 14	-0,833** 0,000 14	-0,732** 0,003 14	1 14

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

Pearson korelasyon katsayısı değeri -1 ile +1 arasında yer almaktadır. Korelasyon katsayısının $r = -1$ olması değişkenler arasında ters yönlü mükemmel bir ilişki bulunduğunu, $r = +1$ olması değişkenler arasında aynı yönlü mükemmel bir ilişki bulunduğunu, $r = 0$ olması ise aralarında bir korelasyon bulunmadığını göstermektedir. Dolayısıyla katsayı bire yakınlaştıkça değişkenler arasındaki ilişki de güçlenmektedir (Schneider, 2010:46).

- 1) “Kredi/Aktif (BANKA)” ile “Finansal Varlık/Aktif (BANKA)” oranları arasında ters yönlü ve çok güçlü (%95) bir ilişki vardır. **(Bankaların aktifindeki menkul kıymet yüzdesi azaldıkça, kredi yüzdesi artmaktadır.)**
- 2) “Kredi/Aktif (BANKA)” ile “Kamu Netborçstoku/GSYH” oranları arasında ters yönlü ve çok güçlü (%99) bir ilişki vardır. **(Kamu borç stoğu azaldıkça, Bankaların aktifindeki kredi yüzdesi artmaktadır.)**
- 3) “Kredi/Aktif (BANKA)” ile “Reel sektör bilançolarındaki banka kredileri/yabancı kaynak” oranları arasında aynı yönlü ve güçlü (%74) bir ilişki vardır. **(Banka bilançolarındaki kredi/aktif oranı arttıkça, özel sektörün yabancı kaynakları içerisindeki banka kredisi payı da artmaktadır.)**
- 4) “Kamu Netborçstoku/GSYH” ile “Reel sektördeki banka kredileri/Yabancı Kaynak” oranları arasında ters yönlü ve güçlü (%73) bir ilişki vardır. **(Kamu borç stoğu azaldıkça, özel sektörün yabancı kaynakları içerisindeki banka kredisi payı artmaktadır.)**
- 5) “Finansal Varlık/Aktif (BANKA)” ile “Kamu Netborçstoku/GSYH” oranları arasında aynı yönlü ve çok güçlü (%95) bir ilişki vardır. **(Kamu borç stoğu azaldıkça, bankaların aktifindeki menkul kıymet yüzdesi de azalmaktadır.)**
- 6) “Finansal Varlık/Aktif (BANKA)” ile “Reel sektördeki banka kredileri/Yabancı Kaynak” oranları arasında ters yönlü ve güçlü (%83) bir ilişki vardır. **(Bankaların aktifinde menkul kıymet yüzdesi arttıkça, özel sektörün yabancı kaynakları içerisindeki banka kredisi payı azalmaktadır.)**

Grafik 4. Rasyoların grafiksel gösterimi

Korelasyon analizinde ortaya çıkan güçlü ilişki grafiksel gösterimde de açıkça görülebilmektedir. "Kredi/aktif" ile "Kamu Net Borç Stoku/GSYH" grafikleri, ortasına bir ayna konulmuş gibi birbirinin simetriğidir. Benzer şekilde banka bilançosundaki "Menkul Kıymet/Aktif" ile özel sektör bilançosundaki "banka kredisi/Yabancı kaynak" arasında da simetrik bir ilişki vardır.

Sonuçlar ve Genel Değerlendirmeler

2002-2016 yılları arasında bankaların aktif yapısı önemli ölçüde değişmiş olup, menkul kıymet ağırlıklı bilanço yapısından, kredi ağırlıklı bilanço yapısına geçiş sağlanmıştır. Aktif içerisindeki kredilerin payı 15 yılda %27'den %66'ya çıkarken, menkul kıymet payı ise %40'dan %15'e düşmüştür. Her ne kadar bilançodaki riskli varlıklarda artış olsa da bankalar menkul kıymet alıp satmak yerine, asıl görevleri olan reel sektörün finansmanına önemli katkı sağlamaya başlamışlardır. Banka bilançolarındaki bu dönüşümün en büyük nedeni, devlet borçlanma ihtiyacının azalması sonucu bankaların devlete borç vererek risksiz kazanç sağlama imkanlarının kaybedilmesidir. Bu nedenle bankalar mevcut kaynaklarını menkul kıymetlere yatırmak yerine, kredi şeklinde reel sektöre aktarmaya başlamışlardır.

Devlet borçlanması ile reel sektör ve banka bilanço yapısı arasında nasıl bir etkileşim olduğunu anlayabilmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. 2002-2016 yılları arasında; "Kamu Net Borç Stoku/GSYH" oranının değişimi, özel sektör bilançolarındaki "banka kredileri/yabancı kaynak" oranının değişimi ile Banka bilançolarındaki "Kredi/Aktif" ve "Finansal Varlık/Aktif" oranlarının değişimi arasındaki ilişki incelenmiş ve aralarında çok güçlü bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Buna göre; Kamu borç stoğunda meydana gelen düşüş, banka bilançolarında "Kredi/Aktif" oranını artırmakta ve "Menkul kıymet/Aktif" oranını azaltmakta, reel sektör bilançolarında ise "banka kredileri/yabancı kaynak" oranını

artırmaktadır. Dolayısıyla kamu borçlanma ihtiyacının azalması ile birlikte, banka bilançolarında menkul kıymetten kredilere doğru bir dönüşüm sağlanırken, reel sektörün de banka kaynaklarından faydalanma imkanı artmaktadır.

Kaynakça

- Artar O.K. ve Sarıdoğan A.A. (2012). Küresel finansal krizin Türkiye’de bankacılık sektörü mali yapısına etkileri. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2, Haziran 2012.
- Aslanoğlu, S. (Ed.). (2013). *Banka ve Sigorta Muhasebesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, M. F. (2002). Türkiye’de Kamu Kesimi İç Borçlanmasının Bankacılık Sektörü Bilançolarına ve Risklerine Olan Etkileri. *TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü 13 Nolu Çalışma Tebliği*.
- Babuşcu, Ş. ve Hazar, A. (2013), Bankaların Mali Bünyeleri ile Yasal Düzenlemelerin İlişkisi - 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu Çerçevesinde Bir Analiz, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 13(39), 79-102.
- BDDK, (2007a). *Tekdüzen Hesap Planı ve İzahnamesi Hakkında Tebliğ*, Resmi Gazete, Sayı:26415, 26.01.2007.
- BDDK, (2007b). *Katılım Bankalarının Uygulanacak Tekdüzen Hesap Planı ve İzahnamesi Hakkında Tebliğ*, Resmi Gazete, Sayı: 26415, 26 Ocak 2007.
- BIS (Bank For International Settlement), (2018). Structural Changes in banking after the crisis, CGFS Papers no: 60, <https://www.bis.org/publ/cgfs60.pdf> (19.06.2018).
- Blaško, M. & Sinkey, J. F. (2006). Bank Asset Structure, Real-Estate Lending, and Risk-Taking. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 46(1), 53-81.
- Demir, M. ve Sever, E. (2008). Kamu İç Borçlanmasının Büyüme, Faiz ve Enflasyon Oranı Üzerindeki Etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.25 (170-196).
- Derya, E.V. (2015). *T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Çalışma Raporları* (Sayı: 2015-5/Mart 2015) Türkiye Kamu Net Borç Stoku İstatistikleri Tanım, Kapsam Ve Değerleme Yöntemi, Uluslararası Standartlardan Farkı, Sorunlar Ve Çözüm Önerileri.
- Foos, D., Norden, L., & Weber, M. (2010). Loan growth and riskiness of banks. *Journal of Banking & Finance*, 34(12), 2929-2940.
- Hazine Müsteşarlığı, (2017). “Kamu Net Borç Stoku İstatistikleri”, <https://www.hazine.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri?type=icon> (27.10.2017).
- Mengüç, I. T. (2017). Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Yapısal Değişimi. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:3, 1-14.
- Özdemir, Z. (2005). Bilanço Yapısı İtibarıyla Türk Bankacılık Sistemi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı:50, 867-899.
- Poyraz, E. (2012). Türk Bankacılık Sektöründe Optimal Kredi Düzeyinin Belirlenmesi. *Business and Economics Research Journal*, Cilt 3, Sayı 2, 41-49.
- Schneider, R. A. (2010). *Basic Statistics for Social Workers*. University Press of America.
- Selvigül, A. A. (2012). *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Bankacılık Sektörüne Etkisi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (2003). Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4 (2) 2003, 141-156.
- Sönmezler, G. (2008). Dışlama Etkisi ve Banka Bilançolarına Yansıması, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.10, Sayı: 1, 1-21.
- TBB (Türkiye Bankalar Birliği), (2010). “Bankalarımız 2009”, https://www.tbb.org.tr/Dosyalar/istatistiki_raporlar/Bankalarimiz_Kitabi_/914/Ekler/Bankalarimiz2009-I.bolum.pdf (27.10.2017).

- TBB (Türkiye Bankalar Birliği), (2017a). “Bankalarımız 2016”. Yayın No: 321. https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/808/Bankalarimiz_2016.pdf (21.12.2017).
- TBB (Türkiye Bankalar Birliği), (2017b). “Türkiye’de Bankacılık Sistemi (1958’den İtibaren)”,<https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> (27.10.2017).
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası), (2017). “Sektör Bilançoları İstatistikleri”, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Reel+Sektor+Istatistikleri/Sektor+Bilancolari/Sektor+Bilanco+Verileri/>.
- Tükenmez, N. ve Özdemir, A. (2017). Yirmi Birinci Yüzyılda Türk Bankacılık Sektörünün Yapısal Değişimi: 2004-2014 Dönemine Bir Bakış. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 5. 1127-1148.
- Yığıtoğlu, A. İ. (2005). 2001 Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin ve Bankacılık Sektörünün Değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi*, 1(1).
- 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu, (2005). *Resmi Gazete*, Sayı: 25983, 01.11.2005.

Devre Mülk Tatil Sisteminde Karşılaşılan Yönetsel Sorunlar: Afyonkarahisar Örneği

Managerial Problems in Timeshare Resort Systems: Afyonkarahisar Sample

Doç. Dr. Mustafa SANDIKCI¹, Dr. Öğr. Üyesi Aylin AKTAŞ ALAN²

Özet

Devre mülk sistemi uluslararası turizm pazarında en yeni ve hızlı gelişen sektörlerden birisidir. Son yıllarda ise birçok insan otelde konaklamaya alternatif olarak devre mülk satın almayı tercih etmeye başlamıştır. Bu araştırmanın amacı, devre mülk sistemlerinin yöneticiler tarafından nasıl değerlendirildiğini saptamak ve sistemin işleyişinde karşılaşılan yönetsel sorunları tespit etmektir. Bu amaca yönelik olarak, Afyonkarahisar'da faaliyet gösteren 6 adet devre mülk/tatil tesisi yönetici ve/veya sahipleri ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Manuel olarak yapılan değerlendirmelerde betimsel analiz tekniği kullanılarak katılımcıların söylemlerine yönelik en belirgin alıntılara yer verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, işletmelerin en çok insan kaynaklarına ilişkin ve pazarlama-satış kaynaklı, en az da sözleşmeden kaynaklı sorunlarla karşı karşıya kaldıklarıdır. Bu açılarından değerlendirildiğinde de en büyük sorunun insan kaynağını temin etmede yaşadıkları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devre mülk/tatil sistemleri, yönetsel sorunlar, Afyonkarahisar

Makale Türü: Araştırma makalesi

Abstract

The time-share system is one of the newest and fastest developing sectors in the international tourism market. In recent years, many people have opted to buy time-share as an alternative to staying in a hotel. The purpose of this research is to determine how the time-share systems are evaluated by the managers and to identify the problems related to the human resources in the operation of the system. For this purpose, in-depth interviews were conducted with the managers and / or owners of the 6 timeshare resort facilities operating in Afyonkarahisar. Manual assessments used the descriptive analysis technique to give the most specific citation to the participants' discourse. According to the results obtained, businesses are faced with the most human resource-related and sales and marketing-related problems, at least from contractual issues. When evaluated from this point of view, it has been revealed that the greatest problem lies in providing human resources.

Keywords: Timeshare systems, human resources, Afyonkarahisar, qualitative method

Paper Type: Research paper

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi, sandikcimustafa@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1437-2484>

² Antalya AKEV Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, a.alan@akev.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4652-7011>

Giriş

Günümüzde var olan yoğun iş temposu, insanları yaşamlarında değişim arzusuna yöneltmektedir. Bu değişim arzusu da ancak, insanların izinli oldukları veya boş vakit yaratabildikleri zaman dilimlerinde gerçekleşebilmektedir. İnsanlar günümüzde kendilerine daha çok zaman ayırarak daha fazla tatil yapma eğiliminde olmaktadır (Artuğer, 2006, s.1).

Kişiler tatil ihtiyaçlarını değişik konaklama tesislerinin sunduğu imkanlarla karşılamaktadırlar ancak tatil maliyetleri içerisinde en fazla giderin konaklama harcamalarından kaynaklanıyor (Öztürk ve diğerleri, 2007, s.16) olması bireylerin tatil imkanlarını kısıtlamaktadır. Bu noktada devre tatil/devre mülk sistemi alternatif bir turistik ürün olarak ortaya çıkmaktadır. Böylelikle tüketicilere uygun fiyatlarla geleceğin tatili garanti edilmekte ve tüketiciler RCI (Resort Condominiums International) ve II (Interval International) gibi tatil değişim programları ile dünya çapındaki kaliteli destinasyonlarda çeşitli otellerde hayat tarzlarına uygun hizmetler alabilir hale gelmektedir.

Devre mülk faaliyetleri değişik ve gelişmiş ürünler sunarak turizm piyasası talebini motive etme olanağına sahiptir. Yerleşim güvencesi, konfor ve evde oturmak yerine maliyet avantajı olan yaşam şekilleri sunan ve geleneksel turist ürünleriyle başarılı bir şekilde rekabet edebilen devre mülk/tatil kullanımı tüketicilerin ilgisini daha fazla çekmektedir (Akgün, 1993, s.84-85).

1960'lı yılların sonlarında Fransız Alp'lerinde doğan ve daha sonra ABD'de yaygınlaşan devre mülk/devre tatil sistemleri (timesharing or vacation ownership) uluslararası turizm pazarında en hızlı büyüyen pazar dilimlerinden birisi olmuştur. Uygun bir alternatif tatil türü olan bu sistemler ülke ekonomilerine, tüketicilere, işletmecilere, istihdama ve yerel halka önemli katkılar sağlamaktadır. Devre mülk tesisleri diğer konaklama tesisleri ile kıyaslandığında yüksek doluluk oranları, uzun süreli mülkiyet hakkı ve çok sayıda uluslararası tesiste konaklama imkanı sağlamasından ötürü daha büyük etki yaratmaktadır (Huang ve diğerleri, 2011, s.104)

Devre tatil/mülk endüstrisi her ne kadar ilk ortaya çıktığı yıllarda kısa sürede büyük üne kavuşsa da zamanla bazı prensipsiz geliştiricilerin satış ve pazarlamada hileli ve baskılı taktikleri yüzünden endüstri çok büyük bir darbe almıştır. Tüketicilerin bu sistemlerle ilgili şikayetleri artmış ve güvenleri azalmıştır (Artuğer, 2006, s.2). Ancak, 1984'te Marriott International'in ve takiben Disney, Hyatt, Ramada, Sheraton ve Fourseason gibi uluslararası markaların endüstriye girmesi ile beraber devre mülk/tatil ürünlerine ve sistemlere olan güven artmaya başlamıştır (Upchurch ve Lashley, 2006, s.9).

Devre mülk/tatil sistemlerinde turizm endüstrisi, işletmeler ve tüketiciler açısından karşılaşılan bir takım sorunlar söz konusudur. Bir ülkede bu tür sistemlerin yerleşip gelişebilmesi, diğer turistik konaklama işletmelerinde olduğu gibi satış öncesi tutum ve davranışlardan satış sonrası hizmetlere kadar tüketici memnuniyetine bağlıdır. Memnun müşteri sayısının artırılması da bu yönetsel sürecin doğru işleyebilmesine bağlıdır. Bu doğrultuda sorunların neler olduğunun tespit edilmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda devre mülk/tatil sözleşmesinden ve işletmenin sunduğu hizmetlerden kaynaklı sorunların yanısıra insan kaynakları, pazarlama-satış ve finansal açıdan sorunlar da araştırılacaktır.

1. Literatür Taraması

Sanayileşmeye bağlı olarak insanların satın alma gücü artış göstermeye başlamış ve yaşam standartları daha olumlu hale gelmiştir. Ayrıca teknolojik gelişmeler sayesinde de üretim için gerekli olan çalışma süreleri düzenli bir azalma gösterdiği için kişilerin boş zamanları da artmıştır (Kozak ve diğerleri, 2014, s.30). Bu ve benzeri olumlu gelişmeler kişileri turizm hareketlerine yönlendirmiştir. Daha önceleri bir lüks olarak görülen ve önceleri çok az sayıda insanın faydalanabilme imkânı bulduğu tatil artık günümüz insanı için vazgeçilmez bir hâle gelmiştir. Ancak tatil talebindeki artışa bağlı olarak otel, motel, tatil köyü gibi klâsik konaklama yerlerinin fiyatları çok yükselmiştir. Buna paralel tatil yörelerindeki taşınmaz fiyatları da birkaç kat artmış ve tatil için konut edinmek lüks haline gelmiştir. Bu durumu fark eden girişimciler, fiyatların yüksekliği nedeniyle tatil yapamayan dar ve orta gelirliilere yönelik yeni çözümler aramaya başlamışlardır. Bu noktada taşınmaz mülkiyetine “zamanla sınırlı olma hâli” getirilmiştir. Yani bir taşınmazdan yararlanma hakkı zaman dilimlerine bölünerek birden fazla kişiye tahsis edilmesi suretiyle zamanla sınırlı yararlanma modelleri geliştirilmiştir.

Mesken nitelikli bağımsız taşınmazlarda zamanla sınırlı kurulan aynı ya da şahsi hak sağlayan sistemler mevcuttur. Bağımsız ünitelere ilişkin olarak her bir malik kişi kendine özel ayrı “tapu” almakta (fee simple owner) ve tek başına zamanla sınırlı mülkiyet hakkı elde etmektedir. ABD’de görülen “Interval Ownership” ve Türk hukukunda görülen “Devre Mülk” sistemi buna örnek verilebilir. Diğer taraftan şahsî hak sağlayan, mülkiyet hakkına dayanmayan sistemlerde ise hak sahibine sadece taşınmazdan zamanla sınırlı yararlanma hakkı verilmekte ve bir alacak hakkı sağlanmaktadır. ABD’de görülen “Vacation Licenses”, “Vacation Leases” ve “Club Membership” sistemleri, Fransa’da “Multipropriete” sistemi, Türk hukukunda ise “Devre Tatil” sistemi bunlar arasında sayılabilir (Selvi ve diğerleri, 2012, s.2)

İlk olarak 1960’larda Avrupa’da ortaya çıkan devre mülk/tatil sistemi, belirli dönemleri kapsayan, konaklama ünitelerinin haftalara bölünmesi ve müşterilere satılması olarak da adlandırılan “tatil mülkiyeti” olarak tanımlanmaktadır (Ceylan, 2013, s.8). Fransa’da bir kayak beldesi olan “Superdevoluy”deki bir yatırımcının tüketicilere her yıl Fransa Alplerinde kayak tatili garanti etmesi ile sistem çok geçmeden gelişmeye ve yaygınlaşmaya başlamıştır (Upchurch ve Gruber, 2002, s.212-213). Fransa Alplerinde girişimci otel sahipleri, ilk devre tatil gelişimini “her yıl oda kiralamak yerine otel satın alın, bu daha ekonomik” sloganı ile dünyada pazarlamaya başlamışlardır. Bunu takip eden on yıl içerisinde sistem Hawaii ve Florida’da gelişmiş ve ABD’de daha başarılı hale gelmiştir. Daha sonra 1970’lerde, değişim programı işletmelerinin (RCI ve II) ortaya çıkmasıyla devre mülk/tatil sistemleri tüketiciler ve işletmeler açısından daha fazla esneklik sağlayan bir kaynak haline dönüşmüştür. Bu değişim şirketleri bir devre mülk/tatil sahibinin haftası ile başka bir işletmedeki devre mülk/tatil sahibinin haftasının değişiminde arabulucuk rolünü üstlenmiştir. 1970’lerin ortalarında sistem İngiltere, Fransa, İtalya ve İskandinavya’da da gelişmeye başlamıştır (Kaufmann ve diğerleri, 2009, s.3). 1980’lerin başlarında devre tatil sistemi ABD’de doruk noktasına ulaşmıştır. Bunun yanında başarılı ve tecrübeli pazarlamacılar Avrupa’ya gelmişler, Kanarya ve Algarve Adalarında devre tatil konseptini İngiliz tüketicilere satmaya başlamışlardır (Liu ve diğerleri, 2001, s.89). Takip eden yıllarda (1990-2000) çeşitli uluslararası firmalar da yönetim anlaşmaları, satın alma veya amaca uygun tatil sahipliği anlaşmaları ile sisteme dahil olarak tüm dünyada devre tatil sisteminin imajını arttırarak gelişimini hızlandırmışlardır (Gregory ve Weinland, 2016, s.439).

Devre tatil beldeleri dünyanın bütün bölgelerinde bulunmaktadır. Dünyadaki 5.425 devre tatil beldesinin çoğu Amerika'da olup, bu tesislerin 1.700'den fazlası Kuzey Amerika'da bulunmaktadır. Avrupa; İspanya ile Kanarya Adaları dahil yaklaşık 500 tesis ile devre tatil sahiplerinin %25'ini, Latin Amerika; %40 Meksika önderliğinde %16'sını ağırlamaktadır. Asya; Japonya önderliğinde fakat Tayland ve Hindistan ile devre tatil müşterilerinin %14'ünü ağırlamaktadır. Dünyada en çok tercih edilen yerler Avrupa ve Amerika'dır (Resort Timesharing Worldwide, 2003).

ABD'de 1993'ten itibaren turizm endüstrisinde önde gelen pazarlardan biri olan devre mülk sisteminde 2017 yılı itibariyle 120 ülkede 5000'den fazla devre mülk/tatil tesisi yer almaktadır. 2017 yılı verilerine göre bunların 1570 tanesi ABD'de yer almaktadır ve 9 milyonun üstünde devre tatil sahibi bulunmaktadır. Devre tatil sisteminin ekonomi üzerindeki etkisi de oldukça fazladır. ABD 'de 2018 rakamlarına göre yaklaşık 80 milyar dolarlık bir ekonomik etkiye sahiptir (ARDA, 2018).

Dünya turizm sektöründe "Timeshare" olarak adlandırılan ve turizm sektörünün yeni ve dinamik bir alanını oluşturan "devre tatil sistemleri", Türk turizm sektöründe de yaygın bir şekilde uygulanmaktadır. Çeşitli ülkelerdeki farklı turistik tesislerde devre-sahipliği, tatil-sahipliği, tesis-paylaşımı, devre-paylaşımı ve benzeri isimler ile değişik uygulamalarına rastladığımız devreli tatil sistemi, ülkemizde daha çok devre mülk ve devre tatil şeklinde uygulanmaktadır (Yetimoğlu, 2004, s.365).

Devre mülk/tatil sisteminin Türkiye'deki gelişimi 4 bölümde incelenmektedir. 1970 ile 1983 yılları arasında devlet politikalarıyla da desteklenmeye başlanan kooperatifçilik faaliyetlerinden faydalanamayan grupların yapılanmalarıdır. 1983 ile 1990 yılları arasında Turizm Teşvik Kanunu'nun getirdiği sınırlamalara bağlı olarak devre mülk tapusu verilemediği için devre tatil sisteminin uygulanmaya başlamıştır. 1990 ve 2003 yılları arasında tatil değişim programı uygulayan RCI ve II (Interval International) gibi kuruluşlara bağlı olarak kompleks tesislerin yapılması ve hızlı satış politikalarının uygulandığı dönemdir. 2003 yılında Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın çıkarmış olduğu Devre Tatil Sözleşmesi ile devre tatil sistemi Türkiye'de daha güvenli ve yaygın bir hal almaya başlamıştır (Selvi ve Artuğer, 2006, s.122-123).

Mayıs 2018'de Balıkesir'de gerçekleştirilen "Devremülk ve Devre Tatil Çalıştayı" nda Devremülk/tatil yatırımcıları ve pazarlamacıları derneği başkanı Mehmet Ali Doğan, Türkiye'de devre mülk/tatil tesis sayısının 102, bu tesislerden 55'inin işletmeye açılmış, geriye kalan 47 tesisin ise inşa halinde olduğunu, bu tesislerde yaklaşık 20 bin kişiye istihdam sağlandığını, Türkiye'de devre mülk, devre tatil tesislerine yaklaşık 250 bin ailenin üyeliği bulunduğunu ve ülkemizde devre mülk, devre tatil sektörünün halihazırdaki ekonomik büyüklüğünün 2,5 milyar dolar seviyesinde olduğunu ifade etmiştir (www.hurriyet.com 25/07/18).

Devre mülk/tatil sistemlerinde sabit hafta, değişken hafta ve puan sistemine dayalı satış-pazarlama çeşitleri bulunmaktadır. Sabit hafta seçeneğinde, devre tatil sahipleri her yıl aynı haftaları kullanmaktadır. Değişken hafta seçeneğinde, sezon özelliklerine göre değişik haftalar kullanılabilir. Puan sisteminde ise, devre tatil sahibi konakladığı günler veya hafta sonları için puan kazanmaktadır. Bu seçenekte çoğunlukla yüksek sezondaki hafta sonları en yüksek puanı kazandırmaktadır. Tatil değişim programları içerisinde de yüksek sezonlarla değişimleri yapılmaktadır (Karaman ve Ceylan, 2014, s.372)

Devre mülk/tatil sistemi turizm endüstrisinin ayırt edici ve dinamik bir bölümüdür. Özellikle son yıllarda turizm endüstrisi ile devre mülk/devre tatil endüstrisinin birleşerek tek

bir çatı altında toplanmaya başlaması ve karma-kullanım sisteminin ortaya çıkmasıyla beraber her iki sektör de birçok avantaj elde etmiştir. Turizm sektörü ile devre mülk/devre tatil sektörünün birlikte çalışması ile beraber verimlilik artmış, rekabet yerine iki endüstri güçlerini birleştirerek daha çok kar elde etmeye başlamışlardır. Bu da, uzun dönemde her iki sektör için büyük kazançlar sağlamaktadır (Artuğer, 2006). Ancak devre mülk/tatil tesislerinde diğer konaklama tesislerinde olmayan farklı kapsamda özelliklerin var olması işletme yöneticilerinin çoklu yönetim zorlukları ile karşılaşmasına sebep olmaktadır. İşletme büyüklüğü, mülklerin nasıl işletildiğine ve yönetildiğine ilişkin dinamikleri önemli ölçüde değiştirebilmektedir. Gee (1999) çalışmasında, devre mülk/tatil tesislerinin farklılığı nedeniyle misafirlere olağanüstü müşteri hizmetleri sunabilmek için yönetimin daha aktif olması gerektiğini ifade etmiştir. Yöneticiler, ziyaretçileri sadık misafirlere dönüştürmek durumundadırlar (Brey, 2011, s.80).

Her turizm işletmesi gibi zamanla sınırlı tatil sistemleri pazarlayan şirketlerin nihai amacı beklentilerini karşılayan, memnun olmuş müşteri profili oluşturarak finansal karlılıklarını devam ettirmektir. Bu amacı gerçekleştirilebilen ve sürekliliğini sağlayabilen işletmeler yaşamlarını sürdürebilmektedir. Bunun sağlanabilmesi için işletmenin fonksiyonel analizinin doğru yapılarak işletme ve müşteri açısından karşılaşılan sorunların minimuma indirilmesi esastır. Devre mülk/tatil tesislerin temelini oluşturan sözleşmelerden kaynaklı sorunlara ilişkin Selvi ve diğerlerinin (2012) yaptığı çalışmada devre mülk/tatil sistemlerinde müşteri şikayetlerinin daha çok sözleşme iptali, cayma ve para iadesi üzerinde yoğunlaştığı ortaya çıkmıştır. Bu endüstride yer alan işletmelerde yönetim ücretlerindeki fahiş artışlar, güncelleme hileleri, yatırım hileleri, alış/satış hileleri, aynı ürünü birden fazla kişiye satma gibi durumlar ise Avrupa’da en çok karşılaşılan şikayet konularıdır (Selvi ve Artuğer, 2006, s.21).

Devre mülk/tatil tesislerine olan talebin artış göstermesi ile araştırmacılar işgörenlerin çalışma anları dinamiklerini de incelemeye almıştır. Yapılan araştırmalar, çalışanların genellikle kişisel motivasyonlarını, amaçlarını ve değerlerini dikkate alan işletmeleri tercih ettiğini göstermiştir. Bunun yanısıra endüstrinin mevsimselliğinin çalışanların motivasyonu ve yönetilmesi açısından yarattığı olumsuz durumlar da oldukça önemlidir (Brey, 2011, s.82). Devre mülk/tatil sistemleri her ne kadar turizm endüstrisinin bir parçası olsa da sistem içerisinde uygulanan satış pazarlama faaliyetleri diğer turizm işletmelerine göre farklılık göstermektedir. Devre mülk sistemi uygulayan termal turizm işletmeleri üzerine yapılan bir çalışmanın bulgularına göre (Selvi, 2002, s.98), işletmeler peşinatı düşük tutmakta, kredili satışlar yaparak uzun vadeli seçenekler sunarak iktisadi olanakları kısıtlı dar ve orta gelirli tüketiciler için ödeme kolaylığı sağlamaktadır. Bunun yanısıra birinci sırada kişisel satışa ve sonrasında reklama ağırlık verdikleri ortaya çıkmıştır. Yani devre mülk tüketicilerinin genelde tavsiyelerle satın alma yaptıklarını, dolayısıyla “ağız yoluyla duyurum” yapmak suretiyle işletmenin pazarlama faaliyetlerine katkıda buldukları ifade edilmiştir. Aynı çalışmadaki diğer önemli bir bulgu da satışlarda özellikle yöneticilerin yoğun kişisel satış çabalarının oldukça katkı sağladığıdır.

2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Afyonkarahisar ilinde devre mülk/tatil sistemiyle hizmet veren tesislerde yaşanan yönetsel (sözleşmeden kaynaklı, insan kaynakları, finansman, pazarlama-satış, işletmenin sunduğu hizmetlerden kaynaklı) sorunların (Kıngır, 2006: 461-463; Koçel, 2005, 270) neler olduğunun tespit edilmesi çalışmanın temel amacıdır. İlgili yazın incelendiğinde, Türkiye’de devre mülk/tatil sistemlerine ilişkin müşteri memnuniyeti/şikayetine ilişkin çalışmalar (Ceylan, 2013; Selvi vd., 2012; Karaman ve Ceylan, 2014; Eroğul ve Ulama, 2016), ile pazarlama çalışmaları, hukuki yapısı ve sistemin ülkedeki durumuna ilişkin çalışmalara (Selvi, 2002; Selvi, 2010; Aydın, 2008; Yetimoğlu, 2004; Artuğer, 2006; Karaşahin, 1998, Tunç ve Yüksekbilgili, 2017) rastlanmıştır. Yönetsel sorunlara ilişkin yapılmış herhangi bir çalışma olmamasından ötürü ilgili yazındaki bu açığın kapatılması da çalışmanın bir diğer amacıdır.

İşletmelerin yaşadığı bu sorunlara uygulayıcı çözümler getirilerek devre mülk/tatil sistemlerinin işleyişlerinin iyileştirilmesi planlanmaktadır. Böylelikle öncelikle yüksek jeotermal enerjiye sahip bu bölgenin daha iyi yönetilerek sorunların azaltılmasını sağlayacak, yöneticilere ve kamu idaresine yol gösterici bilgiler sağlayacaktır. Çalışmanın, diğer illerde de benzer araştırmalar yapılarak, dünyanın en iyi destinasyonlarından biri olan ülkemizin turizm gelirlerinin artırılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. Yöntem

Araştırmada, bir sorun ya da konunun keşfedilmesine imkân veren veya belirlenen konuların içerik, kapsam ve farklılıklar bakımından derinlemesine incelenmesini sağlayan bir yöntem olan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır (Dinç, 2015: 11). Araştırmanın bulgularını oluşturan veriler, konu ile ilgili derinlemesine ve çok yönlü veriler elde edilebilmeyi sağlayan (Üngüren vd., 2015: 143; Ertaş ve Aktaş, 2017: 820) yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Bu yöntemin tercihindeki en temel gerekçe; görüşme formundaki sorulara bağlı kalarak, değişik yan ya da alt sorularla cevapların açılmasını ve ayrıntılandırılmasını sağlamaktır. Araştırmanın örneklemini devre mülk sisteminin yoğunlaşma gösterdiği Afyonkarahisar ili Gazlıgöl Termal Turizm Bölgesi’nde faaliyet gösteren termal devre mülk/tatil işletmelerinin yönetici veya sahipleri oluşturmaktadır. Bu bölgede 11 adet tesis yer almakta, görüşmek istemeyen ve el değiştirdikleri için yeterli bilgiye sahip olmadıklarını belirtenler dışında kalan 6 işletme yönetici ve sahibiyle 1-15 Temmuz 2018 tarihleri arasında her biri yaklaşık 60 dakika süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış şekilde hazırlanan görüşme formunun birinci bölümünde demografik yapıya ilişkin 10 soruya, ikinci bölümünde ise işletmelerde karşılaşılan yönetsel sorunları ölçmeye yönelik açık uçlu 58 soruya yer verilmiştir. İşletme yöneticileri ile önceden yapılan ikili görüşmelerden elde edilen çıkarımlar ve alan yazın incelemesi sonuçlarından hareketle oluşturulan açık uçlu sorular, sözleşme, pazarlama-satış, insan kaynakları, hizmet sunumu ve finansal kaynaklı sorunları içeren 5 ana grupta toplanmış, her kategoride yer alan sorunlar kendi içinde alt gruplara ayrılarak kodlanmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Katılımcıların karşılaştıkları sorunların derecesini ölçebilmek adına, yukarıda belirttiğimiz yöntemlerle ortaya koyduğumuz 24 temel yönetsel sorunun katılımcılar tarafından 100 puan üzerinden değerlendirilmesi istenmiştir.

4. Bulgular

Çalışmanın bu kısmında, görüşme yöntemi ile elde edilmiş veriler analiz edilerek öncelikle katılımcılara ve işletmelere ilişkin özellikler kategorize edilmiş, sonrasında 5 temel grupta toplanan yönetsel sorunlar işletmelere göre gruplandırılmıştır.

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri ve İşletmelere Ait Bilgiler

Çalışmaya katılan katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde; 6 katılımcının tamamının erkek olduğu, yaşlarının 46 ile 54 arasında değiştiği, 3 katılımcının genel müdür, 3 katılımcının ise işletme sahibi olduğu, 1 lise, 2 ön lisans ve 3 katılımcının lisans mezuniyet düzeylerine sahip olduğu görülmektedir. Genel müdürlerin işletmede genel müdür olarak çalışma süreleri 2, 4 ve 6 yıl iken, işletme sahipliğinde 2, 9 ve 11 yıl olarak görülmüştür. Analiz kısmında katılımcılar K1, K2, K3, K4, K5 ve K6 şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

	Kod	Pozisyon	Eğitim	Yaş	Cinsiyet
Katılımcı 1	K1	Sahip	Ön lisans	56	Erkek
Katılımcı 2	K2	Sahip	Ön lisans	56	Erkek
Katılımcı 3	K3	Genel Müdür	Lisans	48	Erkek
Katılımcı 4	K4	Genel Müdür	Lisans	46	Erkek
Katılımcı 5	K5	Sahip	Lise	54	Erkek
Katılımcı 6	K6	Genel Müdür	Lisans	39	Erkek

Çalışmaya konu olan işletmelerin gerçek isimlerine yer verilmemiş, A, B, C, D, E ve F şeklinde isimlendirilmiştir. Tablo 2’de işletmelere ait bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 2. İşletmelere ait bilgiler

	A	B	C	D	E	F
Kuruluş Yılı	2006	2008	2008	1999	2009	2012
Oda Kapasitesi	270	288	260	355	110	544
Yatak Kapasitesi	700	576	780	1420	660	2500
Toplam Personel Sayısı	40	50	40	30	16	156
Yönetim Personeli Sayısı	10	10	5	3	3	20
Ortak Alanlar	Market Restoran SPA	Market Restoran SPA	Restoran Kafeterya SPA Çocuk Oyun Al.	Market Kafeterya Restoran	Yok	SPA Market Restoran Spor Al. Kafeterya

Tablo 2’de yer alan verilere göre işletmelerin 6 ile 19 yıl arasında geçmişleri olduğu, oda kapasitelerinin 110 ile 355, yatak kapasitelerinin 576 ile 1420 arasında değiştiği, oda başına ortalama 0,18 personel (yaklaşık 5,50 odaya 1 personel) çalıştığı, bir işletmede 3,50 odaya bir personel düşerken bir işletmede de 12 odaya 1 personele kadar düştüğü görülmektedir.

4.2. Sözleşmeden Doğan Sorunlara İlişkin Bulgular

Bu bölümde *cayma hakkı, sözleşme iptali, para iadesi, hak devri ve kullanım hakkının ödenmemesi* gibi konularda ortaya çıkabilecek sorunlara ilişkin durum ortaya konmaya çalışılmıştır. Buna göre;

K1 ve K2; işletmesinde % 50 civarında K3 %20, K4 %10 ve K5 ve K6 %5 '*cayma hakkı*' nı kullanmak isteyen üyenin olduğunu, K1, K2, K3, K5 ve K6 buna gerekçe olarak; müşterinin ödeme güçlüğü, aile üyelerinin anlaşamamaları, beklentiyi karşılamama ve taahhütlerin gerçekleşmemesi gerekçelerini belirtirken K4 bunlara ilaveten danışmanların yanlış bilgilendirmesini önemli bir gerekçe olarak belirtmiş, K3 ve K5 bunun bir sorun teşkil etmediğini belirtirken, diğerleri bu durumun işletme için ekonomik sıkıntılar oluşturduğunu belirtmiştir.

'*Sözleşme sonrası iptal*' için K1 %30, K2 %40, K3 %20, K4 %10 oranlarında talep olduğunu, K5 ve K6 bu durumla neredeyse hiç karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir. Bu olumsuz durumun oluşmasında K1 ve K2 kodlu katılımcılar müşterilerin ödeme güçlüğü çekmesi, maddi kazanç beklentilerinin olması ve yararlanacak zaman bulamamalarından, K3 müşterinin beklentisini karşılamama ve ödeme güçlüğü çekmesi; K4 ise danışmanların yanlış bilgilendirme yapması, müşterinin kazanç beklentisi ve ödeme güçlüğü çekmesi gibi nedenlerden ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. K1 ve K2 işletme olarak iptal sonrası ödeme güçlüğü çekildiğini ve asıl fonksiyonlarını yerine getirmede zorlandıklarını, K4 ciroda azalma meydana getirdiğini ve ekstra iş yükü oluşturduğunu belirtirken K3 bunun bir sorun oluşturmadığını belirtmiştir.

'*Sözleşme sonrası para iadesi*' talebi konusunda K3 ve K4 % 10, K1 ve K2 % 25, K5 % 40, K6 ise %5 civarında para iade talebi olduğunu ifade etmişlerdir. K4 bunun sorun oluşturmadığını, diğer katılımcılar da maddi kayıp ve hukuksal süreçle ilgili sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir.

K3 dışında tüm katılımcılar işletmelerinde '*satış sonrası hak devri*' nin yaşandığını, bu durumun yaklaşık %5 oranında olduğunu ve yaşanan en temel sorunun da geriye dönük aidatların alınamaması olduğunu belirtmişlerdir.

K4 ve K6 '*Kullanım hakkının (aidat) ödenmemesi*' konusunu sorun görmemekte, geç de olsa alındığını belirtmişlerdir. Buna karşın aidat ödemeyenlerin K1 %70, K2 %50, K3 %30, K5 de %25 civarında olduğunu ifade etmişlerdir. K4 dışındaki tüm katılımcılar yaşanan bu olumsuz durumun işletme giderlerinin karşılanamaması, hizmet kalitesinin düşmesi, personel ücretlerinin gecikmesi ve personel bulamama gibi sorunlara neden olduğunu ifade etmişlerdir. Bu sorunların azaltılması için de aidat borcu olan devre mülk sahibine yeni dönem kullanım hakkı ve devir hakkı vermeme gibi tedbirler aldıklarını belirtmişlerdir.

4.3. Pazarlama ve Satış Kaynaklı Sorunlara İlişkin Bulgular

Bu bölümde; taahhüt edilenlerin gerçekleşmemesi/gerçek dışı vaatler, baskıcı yaklaşım, ödenen yüksek satış komisyonları, otelcilik konaklama satışının gerçekleşmemesi, yaşanan rekabet ve uygulanan fiyat politikaları ile destinasyonda devre mülk işletmeciliği hakkında oluşmuş olumsuz imaj sorunlarının analizine yer verilmiştir. Buna göre;

Katılımcıların K6 dışında tamamı pazarlamacıların “*gerçek dışı vaatler*” de bulduklarını belirtmiş, K1 ve K2 pazarlamacılar tarafından en sıklıkla vaatte bulunulan hususların; “gelmediğinizde sizin adınıza kiraya verilecek”, “satmak istediğinizde tekrar biz satın alacağız” vaatleri olduğunu belirtirken, K3, K4 ve K5 ise, bu vaatlerin yanında “yüksek kira getirisi” ve “takas usulü tatil (RCI vb)” vaatlerinin pazarlamacılar tarafından verilen gerçek dışı vaatler olduğunu ifade etmişlerdir. Bazı vaatler pazarlama aşamasında gerçek dışı olarak görülme de (kira getirisi, takas usulü tatil) zaman içerisinde gerçekleşmemiş olması bu vaatleri de gerçek dışı olarak değerlendirmelerinde etken olmuştur.

Tüm katılımcılar pazarlamacılar tarafından herhangi bir “*baskıcı yaklaşım*”ın olmadığını belirtmiş, sadece K5 bazen ısrarcı yaklaşım konusunda şikâyet aldıklarını dile getirmiştir.

K6 dışında katılımcıların tamamı pazarlamacılara yaklaşık % 30 civarında “*satış üzerinden komisyon*” ödediklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar bu durumun ortaya çıkardığı en temel sorun gelir kaybı olduğunu belirtmişlerdir. K1 ve K2 işi bilmeyen çoğu kişinin de yüksek kazançtan dolayı bu işi yapmak istediğini belirtmişlerdir.

Tüm katılımcılar “*devre mülk dışında oda satışı*” yaptıklarını belirtmişler, K2 ve K5 oda satış gelirlerinin kısmen yeterli olduğunu, K4 ve K6 yeterli olduğunu, K1 neredeyse tüm gelirlerin bu yolla elde edildiğini belirtirken K3 yeterli olmadığını belirtmiştir. Ayrıca tüm katılımcılar oda satışlarının en yoğun olduğu dönemlerin yaz tatili, sömestri tatili ve dini bayram tatilleri olduğunda hemfikirlerdir.

Tüm katılımcılar “*destinasyonda satış fiyatını etkileyen rekabet ortamı*”nın hissedilir derecede var olduğunu, bunun satış fiyatlarını olumsuz etkileyerek, olması gerekenin altına düşürdüğünü ve bu durumun en temel sebebinin de arzın yüksek, talebin düşük olmasından kaynaklandığına ilişkin ortak görüş bildirmişlerdir.

“*Destinasyonda Devre Mülk İşletmeciliği Hakkında Oluşmuş Olumsuz İmaj*”ın varlığı konusunda sadece K4 “hayır” derken, diğer katılımcılar “evet” diyerek bunun destinasyon açısından ciddi bir sorun olduğunu belirtmişlerdir. Olumsuz imajın oluşmasında gerçek dışı vaatlerde bulunulması ve buna bağlı oluşan memnuniyetsizlik ve şikâyetler, işletmelerin vaat ettikleri teslim tarihini çok geciktirmeleri, tesislerin iyi işletilememesi gibi durumların öne çıktığı görülmektedir.

K4 ve K6 dışında diğer katılımcılar “*reklam için bir bütçe ayırmadıklarını*” ve bunun bir sorun oluşturmadığını belirtmişlerdir.

K1, K2 ve K3 araştırmanın yapıldığı tarih itibari ile devre mülk satışları olmadığını, K4 ve K6 satış ofislerini kullandıklarını, sosyal ve görsel medyadan yararlandıklarını, K5 ise

satış danışmanları aracılığıyla komisyon karşılığı devre mülk satışlarının devam ettiğini belirtmişlerdir.

4.4. İnsan Kaynakları Sorunlarına İlişkin Bulgular

Bu bölümde personel temininde yaşanan sıkıntılar, personel devir hızı yüksekliği, ücret yetersizliği ve zamanında ödenememesi gibi insan kaynaklarına ilişkin sorunların araştırmaya katılan işletmelerde karşılaşıp karşılaşılmadığı incelenmiştir. Buna göre;

Çalışmaya katılan işletmelerin tamamı *yeterli sayıda ve nitelikte personel bulmakta sıkıntı yaşadıklarını* belirtmişler sadece K6 bu konunun kendileri için hissedilir bir sorun olmadığını belirtmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki sebeplerin K1 ve K2 bölgenin turizm geçmişi olmaması ve yöre insanının tarla, bahçe, ekin zamanı işten ayrılmaları, K3 maaşların zamanında ve düzenli yatırılmaması, K4 bölgenin turizm arzının çok hızlı gelişmesi ve K5 gençlerin iş beğenmemeleri ve ücreti yeterli görmemeleri olduğunu belirtmişlerdir.

K1, K2, K3 ve K5 işletmelerinde *personel devir hızının yüksek olduğunu* belirtirken, K4, K6 çok yüksek olmadığını ve K1, K2, K5 bunun en önemli sebebinin iş beğenmezlik olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca K5 bir personele yapabileceği iş yükünden daha fazlasını vererek iş yükünün zorlaştırılmasının, K3 de maaşların düzenli ödenmemesinin nedenleri arasında yer aldığını belirtmişlerdir. K1, K2 ve K4 personel devir hızının en yüksek olduğu bölümün kat hizmetleri olduğunu, K3 ve K5 ise tüm bölümlerde yüksek olduğunu belirtmişlerdir. K1, K2 ve K4 kat hizmetleri bölümünde diğer bölümlere nazaran daha fazla personele ihtiyaç duyulmasından ve yöredeki bayanların çalışma oranındaki azlığından kaynaklı devir hızının yükseldiğini ifade etmişlerdir.

Tüm katılımcılar çalışanlara *hak ettiklerinin altında ücret ödemediklerini*, K1 ve K2 fazla çalışmayı izinle telafi ettiklerini, K3 fazla çalışma yaptırmadıklarını, K4 ve K6 mesai ücreti ödediklerini K5 ise bunu önemsemediklerini belirtmiştir. K1, K2 ve K3 ödemede sıkıntı ve gecikmeler yaşanabildiğini belirtirken, K4 ve K5 ve K6 yaşanmadığını ifade etmiştir.

4.5. Hizmet Sunumu Kaynaklı Sorunlara İlişkin Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde konaklama ve kat hizmetleri, yiyecek içecek hizmetleri, kür hizmetleri ile ortak alanda verilen hizmetlerden ve alt yapı eksikliğinden kaynaklı sorunların çalışmaya katılan işletmelerde varlığı değerlendirilmiştir. Buna göre;

Konaklama ve kat hizmetleri hizmetlerinin verilmesinde karşılaşılan sorunlar konusunda; K1 ve K2 teknik hizmetlerin yetersizliği, K3 fazla malzeme talebi, K4 ve K6 fazla dönem değişikliği talebi ve belli dönemde yoğunlaşma, K5 ise kendi odalarını verememe ve arzu edilen temizliği sağlayamama sorunlarını en çok karşılaştıkları sorunlar olarak belirtmişlerdir.

Yiyecek-içecek hizmetlerinin verilmesinde karşılaşılan sorunlar konusunda; K6 yemekli satışlarının tatmin edici düzeyde olduğunu ve kayda değer sorun yaşanmadığını, K5 bu hizmetin henüz sunulmadığını belirtirken, diğer katılımcılar yiyecek içecek hizmetinden faydalananların sayıca az olmasından dolayı arzu edilen nitelik ve çeşitte sunum yapamadıklarını belirtmişlerdir.

Kür hizmetlerinin verilmesinde karşılaşılan sorunlar konusunda; K1 ve K3 ciddi sorunlar yaşamadıklarını, K4 ve K5 kür hizmetinin verilmediğini K2 ise alanların temizliğinde ve su ısısının ayarında sorunlar yaşadıklarını K6 ise hafta sonları ve tatil dönemlerinde yoğunlaşma yaşandığını belirtmişlerdir.

Katılımcıların tamamı *kullanılan ortak alanlarda* herhangi bir sorunla karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir. Sadece K4 alt yapı eksikliğinden kaynaklı sorun olduğunu onun da işletmeye ulaşım konusunda yaşanan sıkıntılar olduğunu dile getirmiştir.

Yukarıda yer verilen hizmet sunumuna ilişkin sorunların yanında *misafirlerce iletilen hizmet sunumuna ilişkin sorunların*; sorun çözümüne ilişkin iletişim sıkıntısı, destinasyona ulaşım sorunu ve sosyal aktivite yetersizliği olduğu belirtilmiştir.

4.6. Finansal Sorunlara İlişkin Bulgular

Çalışmanın bu kısmında, yöneticilere bütçe kullanımı konusunda yetkinin verilmemesi, aidat dışı gelirlerin giderleri karşılamaması, dönemsel talep daralması durumunda giderlerin karşılanamaması sorunlarının varlığı araştırılmıştır.

K3 dışındaki tüm katılımcılar *bütçe kullanımı konusunda yöneticiye yeterli yetki devrinin yapıldığını* belirtmiş ve bunu finansal bir sorun olarak değerlendirmemiştir. Ancak K4 ve K6 dışındaki tüm katılımcılar *aidat dışı gelirlerin genel giderleri karşılamakta yeterli olmadığını* belirtmiş ve bunun da maaş-esnaf ödemelerinin gecikmesine sebep olduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcıların tamamı *dönemsel talep daralmasının giderlerin karşılanamamasında* etkili olduğunu belirtmişler. Bu durumun ödemelerde gecikmeye sebep olduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcılara sorunların şiddetini belirlemek için 10 üzerinden puanlama yapmaları istenmiş ve yapılan puanlamalar Tablo 3'te verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere puanlamalar dikkate alındığında katılımcıların “personel temini” ve “personel devir hızı” konularında en çok sorun yaşadıklarını, bununla birlikte “pazarlama esnasında gerçek dışı vaatlerde bulunulması” ve “rekabetin yüksekliği” sorunlarının da sıklıkla yaşandığını belirttikleri görülmektedir. Bu sorunların nitelikli personelle çalışamama, arzulanan hizmet kalitesine ulaşamama, imaj ve gelir kaybı, düşük fiyatla dönem/oda satışı satmak zorunda kaldıkları gibi sorunları da beraberinde getirdiğini belirtmişlerdir.

Tablo 3. Yönetsel sorunlara ilişkin puanlama

	Yönetsel Sorunlar	K1	K2	K3	K4	K5	K6	Ort
Sözleşmeden Doğan Sorunlar	Cayma hakkı kullanımı	65	70	50	70	50	40	58
	İptal hakkı kullanımı	50	60	50	70	50	40	53
	Para iadesi talebi	65	65	80	70	80	30	65
	Hak devri talebi	40	50	20	0	20	20	25
	Kullanım hakkının ödenmemesi/gecikmesi	80	85	80	50	75	40	68
Pazarlama ve Satış Kaynaklı Sorunlar	Pazarlama esnasında satış elemanları tarafından gerçek dışı vaatlerde bulunulması	85	90	80	80	95	40	78
	Satış öncesi verilen taahhütlerin gerçekleşmemesi	75	80	80	70	80	20	68
	Pazarlamacıların baskıcı yaklaşımı	0	0	0	0	20	0	30
	Yüksek satış komisyonu ödenmesi	75	70	75	80	80	50	72
	Otelcilik konaklama satışının gerçekleşmemesi	60	70	80	75	65	20	62
	Rekabetin yüksekliği	80	80	85	90	90	40	78
	Destinasyonda devre mülk işletmeciliği üzerine oluşmuş olumsuz imaj	80	75	85	60	80	50	72
	Reklama yeterli bütçe ayrılmaması	40	0	0	0	20	0	10
İnsan Kayn. İlişkin Sorunlar	Personel temini sıkıntısı	90	90	95	90	90	40	83
	Personel devir hızı yüksekliği	90	95	95	85	90	40	83
	Ücret yetersizliği	40	20	40	0	30	0	22
	Ücretin zamanında ödenmemesi	75	80	95	50	50	0	58
Hizmet Sunumuna İlişkin Sorunlar	Konaklama hizmetlerine ilişkin sorunlar	80	85	80	70	80	25	70
	Yiyecek-içecek hizmetlerine ilişkin sorunlar	60	50	40	70	50	25	49
	Kür hizmetlerine ilişkin sorunlar	85	80	50	70	50	40	63
	Ortak alanlara ilişkin sorunlar	50	0	20	0	0	20	15
Finansal Sorunlar	Yöneticiye bütçe konusunda yeterli yetki verilmemesi	30	40	70	30	50	0	37
	Aidat dışı gelirlerin giderleri karşılamaması	70	80	80	30	70	0	55
	Dönemsel talep daralmasının giderleri karşılamasını etkilemesi	75	85	80	75	80	25	70

Sonuç ve Öneriler

Turizmin çeşitlendirilmesi, sezonunun uzaması, doluluk oranlarının yükselmesi, ürün kalitesinin artması gibi önemli hususlarda turizm sektörüne katkıda bulunan devre mülk/tatil sistemi yaşanan veya yaşanacak krizlerden kolay etkilenmeyen önemli bir alternatif sektördür. Özellikle, termal ürüne dayalı hizmet veren termal otel işletmeleri tüketiciler açısından oldukça maliyetli olmakta ve bu nedenle yıl boyunca doluluk oranlarının artırılması güçleşmektedir. Bu noktada termal devre mülk/tatil sistemlerinin uygulanması oranların artmasında önemli düzeyde katkı sağlamaktadır. Sistemden memnun olan tüketici ağızdan ağıza pazarlama yöntemi ile birçok yeni tüketiciyi sisteme çekmektedir. Ancak sistem içerisinde yaşanan bir takım aksaklıklardan hem işletmeler hem de tüketiciler etkilenmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda yönetsel açıdan en büyük aksaklıkların insan kaynaklarına ilişkin sorunlar olduğudur. Bunu pazarlama-satış kaynaklı sorunlar ve

hizmet sunumuna ilişkin sorunlar takip etmektedir. İşletmelerin yaşamış olduğu bu sorunlar hizmet sunumunda tüketicinin memnuniyetsizliğine yansımakta ve tüketici şikâyetleri artış göstermektedir.

Bu çalışmada yönetsel açıdan işletmelerin karşılaştığı en büyük sorunların personel temininde yaşanan güçlükler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan personel devir hızı yüksekliği olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumdan kaynaklı işletmelerde müşterilere sunulan hizmetlerde aksama ve buna bağlı olarak şikâyetlerin artış göstermesi beklenirken Selvi ve diğerlerinin (2012) yapmış olduğu çalışmada müşteri şikâyetlerinin en çok sözleşmeden doğan sorunlardan kaynaklandığı görülmektedir. Bu bilgiler ışığında iki araştırma arasında geçen zaman dilimi içerisinde işletmeler tarafından sözleşmeden kaynaklı sorunların düzenlendiği ve iyileştirildiği sonucuna varılabilir.

İşletmelerin yeterli sayıda ve nitelikte personel bulmada yaşadıkları sıkıntıların çoğunlukla personelin yöre halkından sağlanmasından kaynaklanmaktadır. Burada yaşayan yerli halkın tarla, bahçe, ekin zamanlarında işten ayrılmak istemelerinin yanı sıra genç insan nüfusunun iş beğenmemesi, ücreti yeterli bulmaması ve bazı işletmelerde personel maaşlarının zamanında ödenmemesi gibi sorunlar da diğer önemli etkenlerdir. Yaşanan bu durum işletmelerin personel devir hızlarını ve maliyetlerini arttırarak işletmelerin finansal sorunlar yaşamasına sebep olmaktadır. Bu sorunların oluşumunun engellenmesinde veya azaltılmasında İŞKUR destekli meslek edindirme kurslarının ve Kültür Turizm Bakanlığı destekli nitelik geliştirme eğitimlerinin sürekliliği önem kazanmaktadır. Ayrıca sektörde çalışan işgörenlerin iş yoğunluğuna bağlı olarak ücret politikasının belirlenmesi, ücretlerin düzenli ödenmesi, bağlılık ve sadakati arttıracak faaliyetlerin düzenlenmesi etkili olacaktır. Bahsi geçen sorunların çözümünde işletme yöneticileri, mesleki formasyona sahip nitelikli elemanların doğru yer ve zamanda istihdamını sağlamalı ya da hizmet-içi eğitim çalışmalarına önem vermelidir. Meslek odaları bu sorunun çözümünde işletmelere katkı sağlamalı, meslek edindirme ve mesleki beceriyi arttırmaya yönelik kursları desteklemelidir. Kingır da (2006) çalışmasında insan kaynaklarına ilişkin benzer yönetsel sorunlar tespit etmiş ve benzer öneriler geliştirmiştir.

İşletmeler açısından yaşanan diğer önemli bir sorun da bölgede rekabetin artması ve pazarlama esnasında gerçek dışı vaatlerde bulunulmasıdır. Selvi ve diğerleri (2012) yaptığı çalışmada en çok şikâyet alan konuların başında "taahhüt edilenlerle gerçekleşenin örtüşmemesi" durumu tespit edilmiştir. Bu durumda bu tarz olumsuzlukları azaltmak adına diğer turizm işletmelerinin de yaptığı gibi satış-pazarlama bölümü oluşturarak veya profesyonel acentelerle işbirliği yaparak işletmelerin satış faaliyetlerini sürdürmeleri önerilmektedir. Gerek işletme yöneticileri gerekse ilgili Bakanlık/Belediye yetkilileri şikâyetleri değerlendirmeli, mağduriyetlerin ve memnuniyetsizliklerin önüne geçmek adına denetleme sürecini kuvvetlendirmelidir.

Araştırmada elde edilen diğer bir bulgu da konaklama, kira, kür hizmetleri/yüzme havuzu ve ekstra satış gelirleri gibi aidat dışı gelirlerin işletme genel giderlerini karşılamada yeterli olmaması ve yaşanan dönemsel talep daralmaları nedeniyle işletmenin esnafa ve personele olan ödemelerinde gecikmelere yol açmasıdır. Yaşanılan bu sorunların çözümüne yönelik işletmelere şu gibi önerilerde bulunulabilir:

İşletmelerin, bu sorunun önüne geçebilmek adına konaklama imkânlarını oda satışına imkân verecek hale getirmeleri, yiyecek içecek geliri oluşturmak veya arttırmak

adına yemek ve servis kalitesini artırarak oda kahvaltı ve yarım/tam pansiyon satışlara geçmeleri, kür hizmetleri ve havuzlardan devre mülk/tatil konaklayanlar dışında insanların da özellikle yöre halkının faydalanmalarına imkân sağlamaları gerekmektedir.

Araştırmada nitel yöntemin kullanılmasından kaynaklı birtakım sınırlılıklar da söz konusudur. Nitel yaklaşım çerçevesinde amaçlı örnekleme yönteminin kullanılmış olması elde edilen bulguların genellenememesine sebep olmaktadır. Ancak bu çalışma ileride yapılacak çalışmalarda yönetmel sorunlar çerçevesinde ele alınması gereken temel konular açısından yönlendirici olacaktır. Ayrıca araştırmaya sadece genel müdürler ve işletme sahiplerinin dâhil edilmesi araştırmanın bir diğer kısıtıdır. İşletme içi yönetmel sorunları yaşayan diğer yönetim kademesindeki kişiler ve özellikle insan kaynakları boyutundaki sorunun çözümlü için personel ile farklı çalışmalar gerçekleştirerek elde edilecek bulgularda farklılıklar olup olmayacağı tespit edilebilir.

Kaynakça

- Akgün, O. (1993). *Türkiye'de Sosyal Turizmde Devre Mülkün Önemi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ARDA International Foundation (2018), *AIF State of Vacation Timeshare Industry:United States Study*, American Resort Development Association (ARDA) International Foundation, Washington, DC. 2018 ed.
- Artuğer, S. (2006). *Turistik Bir Ürün Olarak Devre Mülk ve Devre Tatil Sistemlerinin Turizm Endüstrisi Açısından Değerlendirilmesi: Bodrum Yöresinde Bir Uygulama*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Akçakoca.
- Aydın, A. (2008), " Timesharing Sözleşmesinin Türkiye'deki Uygulamaları Olan " Devre Mülk Sözleşmesi ve Devre Tatil Sözleşmesi", <http://www.hukuksokagi.com/incelemeler/makaleler/211-time-sharing-devre-mulk-sozlesmesi-ve-devre-tatil-sozlesmesi.html>.
- Brey, E.T. (2011). "Developing a Better Understanding of Resort management:An Inquiry Into Industry Practices", *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 20:79-102.
- Ceylan, U. (2013). *Devre Tatil Sisteminde Müşteri Memnuniyetine Etki Eden Faktörler: Kütahya ve Afyonkarahisar İllerinde Bir Araştırma*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Dinç, B. (2015). "Okulöncesi Eğitim Kurumuna Devam Eden Çocukların Ebeveynlerinin Çocuk Hakları Eğitimi Konusundaki Görüşleri", *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 3(1): 7-25.
- Eroğul, C. ve Ulama, ř. (2016). "Devremülk/Devre Tatil İşletmelerine Yönelik Müşteri Şikâyetlerinin Analizi: Bir Şikâyet Web Sitesi Örneği", *15. Geleneksel Turizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Ertaş, M. ve Aktaş, G. (2017). "Rekreatif Gruplarda Seyahat Etme Nedenleri: Motosiklet Kullanıcıları Üzerine Bir İnceleme", *18. Ulusal Turizm Kongresi*, Mardin, 18-22 Ekim. 2017:818-826. <http://utk18.artuklu.edu.tr/>
- Gregory, A. M. ve Weinland, J., (2016). "Timeshare Research: A Synthesis of Forty Years of Publications", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(3):438-470.
- Huang, C., Gray, L., Thapa, B., Phillips, R. Ve Holland, S. (2011). "Timeshare Owners' Perceptions and Preferred Ways of Participating in Tourism Planning", *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 20:103-120.
- Karaman, S. ve Ceylan, U. (2014) "Devre tatil Sisteminde Algılanan Hizmet Kalitesi:Kütahya İlinde Konaklayan Müşteriler Örneği", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(31):369-380.

- Karaşahin, M. (1998), Sosyal Tesislerin Devre Tatil ve Devre Mülk Yöntemleri ile Değerlendirilmesi, Ankara: Maliye Bakanlığı, Milli Emlak Genel Müdürlüğü.
- Kaufmann, T.J., Lashley, C., ve Schreier, L.A. (2009). *Timeshare Management: The Key Issues of Hospitality Managers*, Elsevier, 1st edition, USA.
- Kıngır, S. (2006). "Bir Hizmet İşletmesi Olarak Beş Yıldızlı Otel İşletmelerindeki Yönetimsel Sorunlar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:15, 457-481.
- Koçel, T. (2005). *İşletme Yöneticiliği*, İstanbul: Arıkan Ltd.Şti.
- Kozak, N., Kozak, M. ve Kozak, M. (2014). *Genel Turizm İlkeler-Kavramlar*, 16.baskı, Ankara. Detay Yayıncılık.
- Liu, J., Pryer, M., ve Roberts, A. 2001. "Timeshare Opportunities in China: An Evaluation of the Conditions for Market Development", *Journal of Vacation Marketing*, 8(1):88-98.
- Öztürk, Y., Akdu, U. ve Akdu, S. (2007). "Yabancı Turistlerin Konut/Devre Mülk Satın Almalarının Yöre Halkı Üzerindeki Sosyal ve Kültürel Etkileri: Fethiye Örneği", *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2:11-29.
- Resort Timesharing Worldwide (2003). *Edition Summary Report and Resort Timesharing in the United States*, Ragatz Associates, RCI, New Jersey, USA. (https://www.rci.com/CDA/HTML/PDF_Conversion_Files/US_Timeshare_Industry_2003_Summary_Mar_31_03.pdf erişim tarihi:23.07.18).
- Selvi, M.S., Saçılık, M.Y., Çevik, S., Cavlak, N. (2012). "Devre Mülk Ve Devre Tatil Sistemlerinde Tüketici Şikâyetlerine İlişkin Bir İçerik Analizi", *Turizm & Araştırma Dergisi*, Cilt 1, Sayı:2.
- Selvi, M.S. (2010), "Turizmde Tüketici Hakları", İçinde H. Yıldırım (Editör), *Turizm Hukuku ve Mevzuatı*, 5.baskı, (ss.415-470), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Selvi, M.S. (2002). "Termal Ürün Pazarlamada Tutundurma Karması Elemanlarının Rolü: Termal Bölgede Devre Mülk Sistemi Uygulayan İşletmeler ile Diğer Termal Otel İşletmeleri Açısından Bir Karşılaştırma", *D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 17(1):95-104.
- Selvi, M. S. ve Artuğer, S. (2006). *Turizmde Devre Mülk-Devre Tatil*, 1.Baskı, Ankara, Detay Yayıncılık.
- Selvi, M.S., Yıldırım Saçılık, M., Çevik, S. ve Cavlak, N. (2012). "Devre Mülk ve Devre Tatil Sistemlerinde Tüketici Şikâyetlerine İlişkin Bir İçerik Analizi", *Turizm&Araştırma Dergisi*, 2(1):1-21.
- Tunç, S. ve Yüksekbilgili, Z. (2017). "Termal Devre Mülk Satın Alma Kararını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Araştırması", *Uluslar arası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, (3), 4: 260-276.
- Upchurch, R.S. ve Gruber, K. (2002). "The Evolution of a Sleeping Giant: Resort Timesharing", *Hospitality Management*, 21:211-225.
- Upchurch, R. ve Lashley C. (2006). *Timeshare Resort Operations: A Guide to Management Practice*, Elsevier, USA.
- Üngüren, E., Arslan, S. ve Kaçmaz, Y. Y. (2015). "Bir Turist Taciz Türü Olarak Hanutçuluğun Turistler Üzerindeki Etkisi", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 32: 129-174.
- Yetimoğlu, U. (2004). "Devreli Tatil Sistemleri ve Tüketici Hukuku", *TBB Dergisi*, 55:364-382.
- <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/devre-mulk-sektorunun-buyuklugu-2-5-milyar-dolar-40827516> (Erişim tarihi:25.07.2018)

Profesyonelleşmenin İletişim Becerileri Üzerine Etkisi: Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma

The Effect of Professionalization on Communication Skills: A Study in Five Star Hotel Establishments

Doç. Dr. İbrahim KILIÇ¹, Dr. Öğr. Üyesi Hürriyet ÇİMEN², Dr. Öğr. Gör. Tülin Tunç³,
Dr. Öğr. Üyesi, Neslihan KAN SÖNMEZ⁴

Özet

Bu araştırmanın amacı, beş yıldızlı otel işletmelerinde profesyonelleşmenin iletişim becerileri üzerine etkisini ortaya koymaktır. Çalışmanın örneklemini, Antalya İli'nde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerindeki 561 çalışan oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak profesyonelleşme ve iletişim becerileri ölçeklerini içeren anket kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde, betimsel istatistikler (frekans,-yüzde dağılımı, aritmetik ortalama, standart sapma) korelasyon ve regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, otel çalışanlarının profesyonelleşme düzeylerinin orta düzeyin altında (düşük), iletişim becerilerinin ise orta düzeyin üzerinde olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte profesyonelleşme ile iletişim becerileri arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiş olup, regresyon modeline göre profesyonelleşme düzeyindeki bir (1) birimlik artışın iletişim becerileri üzerinde 0,50 birimlik artış yarattığı tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Profesyonelleşme, iletişim becerileri, beş yıldızlı otel işletmeleri, Antalya

Makale Türü: Araştırma makalesi

Abstract

The aim of this study is to determine the effect of professionalization on communication skills in five star hotel establishments. The sample of the study consists of 561 personnel working in the five star hotel establishments in Antalya. The questionnaire including professionalization and communication skills scales was used as data collection technique. Descriptive statistics (frequency, ratio, mean, standard deviation) and regression analysis were used to analyze the data obtained. As a result of the study, it was found that the professionalization levels of the hotel employees were below the medium level and the communication skills were above the medium level. However, there was a positive and medium level relationship between professionalization and communication skills. According to the regression model, it is determined that one (1) unit increase in the level of professionalization creates a 0.50 unit increase on communication skills.

Keywords: Professionalization, communication skills, five star hotel establishments, Antalya

Paper Type: Research paper

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Biyoistatistik Anabilim Dalı, kilicibrahim@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0595-8771>

² Ardahan Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, hurriyetcimen@ardahan.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6107-2444>

³ Çankaya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, tunc.tulin@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-6067-9575>

⁴ Harran Üniversitesi, Birecik Meslek Yüksekokulu, neslihan@harran.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6198-8129>

Giriş

Sadece bireyi ilgilendirmeyip, sosyal içeriği de olan ‘meslek’ kavramı, üzerinde uzun zamandır çalışılan bir konudur. Zira bireyler meslek sayesinde toplumsal süreçlerin birçoğu ile ilişki kurmaktadır. Bireyin bir meslek grubuna dahil olması dolayısıyla elde ettiği rol, statü ve prestij gücü, onun önemli sorumluluklar yüklenmesini, toplumun gelişiminde etkiye sahip olmasını beraberinde getirerek, herhangi bir işi yaparak kazanılan kimlikten farklı bir kimlik sağlamaktadır. Profesyonelleşme, bu sürecin belirleyicisi olmuştur. Bireyin profesyonelleşerek, mensubu bulunduğu mesleğin etki sınırlarını genişletmeye katkı sağlaması, mesleki yaşam düşüncesine temel sağlayan iki olgu haline gelmiştir (Seçer, 2007).

Günümüz batı toplumlarında mesleklerin profesyonelleşmesi, sosyal yapıyı etkileyen faktörlerden biri olmuştur. İşgücünün artan bir profesyonelleşme eğilimi içerisinde olması, hem marjinal meslek gruplarının, hem son zamanlarda ortaya çıkan mesleklerin ve hem de daha önce meslek olarak kabul edilmeyen bazı işlerin tam teşekküllü meslek statüsü kazanmak için çaba göstermesine yol açmıştır. Aynı zamanda işler, giderek organizasyon tabanlı hale gelmiştir (Hall, 1968). Bununla birlikte, örgütsel yapıların gelişmesi, profesyonelliğin artışı, sürekli gelişen teknolojinin katkısı ve işin tanımında artan uzmanlaşma, ‘profesyonel etkinlik’ olarak ifade edilen bütüncül konsepti, kurumsal etkinliği ölçmede gerekli hale getirmiştir (Atre vd., 2013).

Finansal krizler ve rekabetçi bilgiye dayalı istihdam, bilgili, esnek ve yaratıcı bireylerin iş bulma şansını arttırmaktadır. Profesyonel gelişme, iş görenlerin, performanslarını arttırmak için bilgi ve becerilerini güncellemelerine, böylelikle kendilerinden beklenenleri sürdürülebilir şekilde yerine getirmelerine ve işlerinde kalmalarına yardımcı olmaktadır (Jamnia, 2012). Bu bağlamda sözlü, sözsüz, kişiler arası her unsurla bütüncül görünüm sergileyen iletişim becerileri, etkili bir profesyonelin sahip olması gereken nitelikler arasında şüphesiz en önemlisidir (Atre vd., 2013).

Profesyonelleşme (Thomas ve Thomas, 2014; Cheng ve Wong, 2015; Alani vd., 2017), ve iletişim becerileri (Mihut, 2010; Hosseyini, 2012; Alshatnawi, 2014) konusunda uluslararası ve ulusal ölçekte (Tokmak vd., 2013; Pelit ve Karaçor, 2015; Büyükkuru, 2015) pek çok bilimsel çalışma bulunmaktadır. Özellikle turizm sektöründe profesyonellik konusu çokça ele alınmasına rağmen (Sheldon, 1989; Ap ve Wong, 2001; Hussey vd., 2011; Cockburn-Wooten, 2012; Jamnia, 2012; Cousquer ve Beames, 2013; Kaufman ve Ricci, 2014; Thomas ve Thomas, 2014; Cheng ve Wong, 2015; Alani vd., 2017), konunun iletişim becerileri ile ilişkisini araştıran çalışma sayısı oldukça yetersizdir. Bu bağlamda, beş yıldızlı otel işletmelerinde, profesyonelleşmenin iletişim becerileri üzerine etkisini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın, literatürdeki söz konusu eksikliği gidermeye katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. Profesyonelleşme

Avrupa dillerinde Latin kökenli oldukça uzun bir geçmişe sahip ‘profesyonel’ kelimesinin İngilizce’deki en eski kullanımı; bir beyan, doğrulama ya da amaç anlamına gelmektedir (Freidson, 1986). Oysa bu kelime günümüzde, bir uzmanlık alanına mensup ve belirli özellikleri paylaşan bireyleri ifade etmektedir (Cousquer ve Beames, 2013). “Profesyonel olmak”, bir değerler setini içselleştirmek, onlara bağlı kalmak ve o standartlara göre davranmaktır (Pandya, 2011). “Profesyonel etkinlik konseptinin hem görevleri hem de ilişkileri yönetme yeteneği vardır. Dolayısıyla, hem ana becerileri hem de sosyal becerileri kapsayan bu etkinlik, bireyin iş yerinde mevcut sorumluluklarının tüm yönleriyle başa

çıkabilme yeteneğini ifade eder (Arte vd., 2013). Bu bağlamda, günümüz çağdaş profesyonelleri, çalışma hayatında giderek daha fazla ön plana çıkan işleriyle, meslektaşlarıyla, müşterilerle ve çalıştıkları organizasyonla ilgili yeni şeyler keşfetmek için bir nevi 'bilinmeyen sulara gezinirler' (Gorman ve Sandefur, 2011).

Flexner (1915) bir mesleğe özgü temel özellikleri ilk tanımlayan kişi olarak, profesyonel etkinliğin temelde entelektüel, büyük bir kişisel sorumluluk taşıdığını, öğrenildiğini, büyük bilgiye dayandığını, rutin olmadığını ve akademik ya da teorik olmaktan ziyade uygulamaya dayandığını ifade etmiştir (Rhodes, 1985). Gerek akademisyenler gerekse tüketiciler, temel özellik olarak, üstlenilen işin kalitesi noktasında birleşirler (Cousquer ve Beames, 2013). Bu kaliteye atıf yapan Larson (1979), profesyonelliğin potansiyel olarak özgürleştirici unsurlar içerdiğini ve insan ihtiyaçlarına hizmet etmek arzusu, değerli, yüksek kalitede nesnelere ya da hizmetleri içeren iş özelliği ve öz-kontrol iddiasının en önemli özellikleri olduğunu ileri sürmüştür (Rhodes, 1985).

Günümüzde bilgi akışı ve hızlı teknolojik ilerlemeler, yeni uzman işlerin ortaya çıkmasına ve mevcut işlerin koşullarının da büyük oranda değişmesine neden olmuştur. Bu değişime rağmen, üniversite düzeyinde örgün eğitim ve yüksek düzeyde meşruluğa dayanma prensibi değişmeden kalmış ve pek çok durumda devlet tarafından onayı gerektirmiştir (Gorman ve Sandefur, 2011). Ayrıca profesyonellik literatürü, profesyonel gelişimin, kısa dönem yönelim, staj, çıraklık, çalıştaylar, seminerler, konferanslar, ücretli araştırma izinleri ya da iş pazarında rekabet edebilmek için eğitim ile ilgili olarak ek bilgi, beceri ve deneyim içerdiğini ifade eder. Hem bilinçli hem de farkında olmadan gerçekleşen öğrenme ile ilgili olan profesyonel gelişme, gözlem, deneyim ve taklit yoluyla edinilen zımnî bilgiyi açık bilgiye dönüştürme aracıdır. Bilgi ve becerileri gelişen bireylerin performanslarının da artmasına neden olan bilgi transferi zinciri, organizasyonun devamlılığına katkı sağlayacaktır (Jamnia, 2012).

Önceleri özellikle başta tıp ve hukuk olmak üzere birçok meslekte, uygulayıcıların çoğunlukla yalnız çalışmayı tercih etmeleri ya da küçük bir grup halinde özel bir ofiste çalışmalarını, işlerinin içeriği ve ekonomik koşulları üzerinde önemli derecede kontrol kurmalarına katkı sağlamıştır. Profesyonel uygulamaların doğası, giderek büyümeyi ve profesyonel toplulukların sürekliliğini desteklemiştir (Gorman ve Sandefur, 2011). Dolayısıyla, profesyonel işte giderek artan değişim, profesyonelleri bugün organizasyonlarda çalışma noktasına getirmiştir. Bu nedenle, büyük profesyonel hizmet firmalarında ve bazen de uluslararası ticari kuruluşlarda çalışan avukatlar ve muhasebeciler, ulusal perakende şirketlerinde çalışan eczacılar yanı sıra, mühendisler, gazeteciler, performans sanatçıları, silahlı kuvvetler mensupları ve polis gibi profesyoneller için işlerinin kontrolünü elde tutmak, isteğe bağlı karar vermeyi korumak ve sürdürmek, bir organizasyona mensup olma nedeniyle gitgide daha da zorlaşmaktadır. Bununla birlikte, profesyonel meslekler bağlamında birtakım politikaların ortaya konması ve toplumsal gelişme ve değişmelerin de karmaşıklığın artmasına katkısı olmuştur (Evetts, 2012).

Denebilir ki, örgütsel yaşamda, işlerini yapma özgürlüğüne ihtiyaç duyan uzmanlar olarak profesyoneller ile farklı örgütsel parçaları kontrol etmek, koordine etmek ve bütünleştirmek görevine sahip yöneticilerin değer ve ihtiyaçları arasındaki uyumsuzluk dikkat çekicidir. Post-endüstriyel toplumda hızla büyüyen bir kategori olarak profesyonel meslek mensuplarının büyük ölçekli örgütlerde çalışmaya başlamaları dolayısıyla, profesyoneller arasında uyum ve işbirliği önemli bir sorun haline gelmiştir (Toren, 1976). Öte yandan, hangi mesleklerin profesyonel olarak sınıflandırılması ve hangi davranışların

profesyonellere özgü olduklarının belirlenmesi de bir diğer önemli sorundur. Bu bağlamda Hall (1968), profesyonelleşmenin beş tutumsal bileşenini şöyle ifade eder:

1. *Profesyonel Organizasyonun Majör Referans Olarak Kullanımı*: Hem formal organizasyon, hem de informal meslektaş gruplaşması, profesyonelin işinde kullandığı fikir ve yargıların ana kaynakları olarak görür.
2. *Halka Hizmet Etme Amacı*: Mesleğin vazgeçilmezliğini ve gerçekleştirilen işin kamuya ve uygulayıcıya yarar sağladığını içerir.
3. *Öz-Denetim İhtiyacı*: Meslektaş kontrolüne yönelik bir inanç olarak, bir profesyonelin yaptığı işi ancak aynı işi yapan bir başka profesyonelin yargılayabileceği görüşünü ifade eder.
4. *Görev Aşkı Duygusu*: Profesyonelin işine adanmışlığını ve dışsal ödüller az olsa bile işini yapmak isteyeceği duygusunu yansıtır.
5. *Otonomi*: Uygulayıcının, mesleğin üyesi olmayan müşterilerin ya da görev yaptığı organizasyonun dışsal baskısı olmadan, işi ile ilgili kendi kararlarını verebilmesini ifade eder.

Seçer (2007)'de, profesyonellik tanımında öne çıkan ve ayırt edici olan ortak öğeleri şöyle ifade eder:

1. Anlaşılması ve kullanımı güç olmakla birlikte, talep edilen bilgi,
2. Yüksek öğrenim almış olmak ve hayat boyu öğrenmenin gerekliliğinin bilincinde olmak,
3. Piyasada ayrıcalıklı bir konum ve kontrol olanağına sahip olmak,
4. Mesleki statünün bilgiye dayalı olması ve maddi ödüller,
5. Örgütlenme ile elde edilmiş topluluk, üyelik ve kurum kimliği duygusu,
6. Mesleğe bağlılık, sorumluluk duygusu ve meslektaşlık bilinci.

Seçer (2007) ayrıca 7. öge olarak, temelleri klasik sosyologlardan Weber'e kadar uzanan 'kendine özgü bir yaşam tarzı olması' düşüncesinin, profesyonel mesleklerin diğer iş ve mesleklerden farklı yönünü ifade ettiğini ileri sürmüştür.

Günümüzde tüketiciyi korumanın öneminin artmasıyla birlikte, sayısız endüstri ve meslek, durumlarını iyileştirmek için profesyonelleşmeye çalışmaktadır (Cheng ve Wong, 2015). Bu bağlamda, mesleklerin profesyonelleşmesi konusundaki literatür üç parçalı olarak ifade edilebilir. Birincisi, mesleklerin temel özelliklerine odaklanır ve bu özelliklerin belirli mesleklerde ne derecede bulduklarını değerlendirir. İkincisi, profesyonel işbirliklerinin, belirli mesleklerin profesyonel statülerini güvence altına almak için temel aldıkları mesleki kapanış stratejilerine ve kontrollere odaklanır. Üçüncüsü ise, kurumsal varlıkların, profesyonelleşme sürecindeki rolünü ele alır (Thomas ve Thomas, 2014). Öte yandan, iş organizasyonlarında itibar kazanmak için materyal kaynak ve eğitim imkanı sağlanmasının da önemli olduğu (Cockburn-Wooten, 2012) ifade edilmektedir.

Profesyonellik ilkeleri, kurum ve eğitim programı düzeyinde eklemli olmakla birlikte, profesyonelliğin eğitimi en iyi gerçek hayat olayları aracılığıyla gerçekleştirilir (Pandya, 2011). Ayrıca, ücret, eşitlik, saygın ilişkiler, örgütsel iletişim gibi konularda itibarın oluşması için, yapısal koşulların yeniden değerlendirilmesi de gereklidir (Cockburn-Wooten, 2012).

Profesyonellik genellikle tıp ve hukuk gibi klasik mesleklerle ilişkilendirilir (Cheng ve Wong, 2015); ancak, profesyonel meslek mensubu olmayanlar, sadece doktorlara ve avukatlara değil, elektrikçi tesisatçı gibi profesyonel çalışanlara da güvenmek zorundadır; zira, meslek ve uzmanlık alanlarında profesyonelleşme, ileri iş bölümü olan toplumlarda ekonomik ilişkilerde güven unsurunun temelini oluşturur. Bu nedenle profesyonel çalışanlar,

müşteriyi ilk sıraya koyarak, gizliliği koruyarak, bilgileri hileli amaçlar için kullanmayarak bu güvene layık olmalıdırlar. Bunun karşılığında bazı profesyoneller otoriteye, ayrıcalıklı ödüllere ve yüksek statüye ulaşırlar (Freidson, 1983; Hanlon, 1999; Johnson, 1992; Evetts, 2014).

Değişim çağrısı, profesyonellelikle ilgili daha geniş bir anlayış benimseyerek ve disiplinler arası çalışma olanakları ile, konaklama endüstrisinde de profesyonellelik uygulamasının ciddi bir şekilde dikkate alınması gereği üzerinde durmaktadır (Cockburn-Wooten, 2012). Profesyonellelik, işte yüksek hizmet kalite standartları gerektirir. Bu durum, müşterinin satın aldığı ürün ve hizmetlerin bilgi tabanlı performanslarca yaratıldığı turizm ve konaklama endüstrilerinde özellikle önemlidir (Breen, 2002).

Konaklama ve turizm sektörü, hoteller, misafirhaneler, tatil köyleri, restoranlar, tur operatörü acenteleri, turist rehberleri, turistik etkinlikler ve müzeler ve arkeolojik alanlar gibi çeşitli turist çekim noktaları olarak ifade edilen bileşenlere sahiptir (Alani vd., 2017). Gidilecek pek çok turistik yer, turistler için rekabet halinde olduğundan, hizmet profesyonelleliği günümüzde önemli bir konu haline gelmiştir (Ap ve Wong, 2001). Konaklama ve turizm endüstrisi, değişen küresel dünyada, müşteri hizmetlerini mükemmelleştirme arayışında, müşteri taleplerine ayak uydurmanın göz korkutucu gerekleriyle karşı karşıyadır. Bu da, çalışanların performanslarının sürekliliğini gerektirir. Dolayısıyla, konaklama ve turizm endüstrisi, müşterilerin beklentilerinin üzerine çıkmak için profesyonel personele bağımlılık gösterir (Kaufman ve Ricci, 2014).

Hussey vd., (2011) çalışmasında, turizmde profesyonelleğin kavramsallaştırılmasında şu boyutların uygunluğunun ele alınması önerilmektedir:

1. Kapsamlı bir eğitim almak ve sosyalizasyon gerektiren bir bilgi birikimine sahip olmak,
2. Kaliteli hizmeti odağa almak,
3. Etik kodları oluşturmak,
4. Uzmanlık becerileri geliştirmek,
5. Yansıtıcı uygulamayı temel alan profesyonel kimlik ve öz-farkındalık geliştirmek.

Cheng ve Wong (2015)'da çeşitli düzeylerden otel görevlileri üzerinde yürüttüğü çalışmalarında, turizmde profesyonellekte; tutku, hassasiyet ve yeni trendlere açık fikirlilik, takım odaklı tutum, yetkinlik ve beceriler, duygusal öz-kontrol, profesyonel etik, örnek vasıtasıyla liderlik ve mükemmeliyetçilik olmak üzere sekiz unsur ortaya koymuşlardır.

1.2. İletişim Becerileri

Latince *communis* kelimesinden türetilen (Agarwal ve Garg, 2012), 'iletişim'; insanların, yazılı, sözlü mesajları, yüz ifadelerini ve beden dilini kombine ederek ve bir iletişim kanalı kullanarak, belirli anlamları, bilgileri veya düşünceleri karşı tarafa aktardıkları ve karşı tarafın da bu mesaja anladığı şekliyle cevap verdiği bir süreçtir (Gibson ve Hanna, 1992). Dolayısıyla bu süreçte fikir alışverişinde bulunma (Jacobson, 2009) ve karşılıklı etkileşim esastır (Gibson ve Hanna, 1992).

'Gönderici' ve 'alıcı', her iletişim ilişkisinde bulunan iki ortak ögedir. Kişiler arası iletişim süreci içerisinde gönderici, iletişimi başlatan; alıcı ise mesajın gönderildiği kişidir. Gönderici, düşüncesini, kelimeleri, semboller ya da jestleri, içeriğe uygun şekilde seçerek 'kod'lar. Böyle bir kodlamanın sonucunda, sözlü, sözsüz ya da yazılı şekilde bir 'mesaj' ortaya çıkar. Bu mesajın alıcıya gönderilebilmesi için bir 'ortam veya kanal' seçilir. Bu

ortam ya da kanal, yüz yüze diyalog kurma, telefon görüşmesi yapma, e-posta gönderme ya da yazılı bir rapor hazırlama aracılığıyla oluşturulabilir. Alıcı, bu kanal aracılığıyla aldığı mesajı 'deşifre' eder. 'Gürültü' ise, mesajı bozabilen herhangi bir şeydir. Alıcı, algılar, dil, engeller, kesintiler, duygular bağlamında, göndericinin mesajına cevap verir ve bunu göndericiye iletir. Bu bağlamda 'geribildirim', göndericinin mesajının alıcı tarafından alınmış ve anlaşılması olup olmadığına bilmesine olanak tanır (Lunenburg, 2010).

Organizasyonlarda en önemli ve temel konuların başında gelen iletişim (Ming, 2010), 'formal' ve 'informal' olmak üzere iki türdür (Agarwal ve Garg, 2012). Herhangi bir organizasyonda çalışanlar, hem formal hem de informal iletişim halindedirler (Saleem, 2015). Formal iletişim, bir organizasyonun hiyerarşisini yansıtır (Ming, 2010). Bir organizasyonda 'yukarıdan aşağıya', 'aşağıdan yukarıya', 'yatay' ve 'çapraz' olmak üzere farklı iletişim yönleri vardır (Agarwal ve Garg, 2012). Bu bağlamda formal ağ, görev veya üretim mesajlarını ve geribildirimleri iletir olması nedeniyle işlevseldir. İş görenlerin takip etmeleri istenen ve uygun, tanınabilir, prosedürleri ve ilkeleri olan bu kanal, karmaşayı azaltır. Bu işlevselliğine rağmen, ne yazık ki yavaştır ve dolayısıyla iş gören beklentilerini karşılamada yetersiz kalabilir. Bu yetersizliği telafi etmek için informal iletişim, örgütsel hayatın bir parçası haline gelmiş ve yaygınlaşmıştır. İnfomal iletişim eğer doğru yönetilirse, formal iletişimin eksik yönlerini tamamlamada etkili olabilir ve tüm organizasyon üyelerinin memnuniyetini sağlayacak şekilde verimli bir iletişim sistemi kurmaya katkı sağlar. İş görenler; gelir, iş tatmini, deneyimlerin paylaşımı ve hatta kişisel konular gibi örgütsel politikayla ilgili, bireyin kariyerini etkileyebilecek konuları informal iletişim aracılığıyla birbirlerine aktarabilirler. Ancak bu bilgiler genellikle organizasyon tarafından onaylanmamıştır ve bu nedenle gayri resmi şekilde iletilirler (Ming, 2010).

Kişiler arası iletişim, söz, ses, tonlama, beden dili, fizyonomi, duruş, hareketler, görünüm, giyim gibi yollarla gerçekleştirilir (Manoela ve Cecilia, 2013). Dolayısıyla, iletişimde kullanılan mesajlar her zaman sözlü değildir; bazen de sözsüz anlamlar iletir (Agarwal ve Garg, 2012). Sözsüz iletişim şekilleri, ses kalitesi, duygu ve konuşma stili, ritim, tonlama, el yazısı stili, kelimelerin mekânsal düzenlemesi, ifadelerin kullanımı, duyguları resimsel olarak ifade etme gibi öğeleri de içerir (Agarwal ve Garg, 2012).

İnsan, bilinçli ya da bilinçsiz şekilde, hemen her zaman iletişim kurar. Bu bağlamda, iletişimin olmaması bile bir iletişimdir. Bununla birlikte iletişim, bireyin kendisini başkalarının anlayacağı hale getirmesini ve karşılığında başkalarını anlamayı içerir. Amaçlanan alıcı eğer sözlü, görsel veya yazılı bir mesajı algılamazsa, iletişim oluşmaz (Jacobson, 2009).

İletişim yetkinliği, bilgi katılımcılarının iletişim kurma gereklilikleridir. Zira dilbilgisi, linguistik sistem, doğru gramer yapısı, doğru iletişim kurmak için her zaman yeterli değildir. Bireyin ne zaman, nerede, kiminle, hangi tonda konuşacağını bilmesi, iletişim becerilerine sahip olmada gereklidir. Öte yandan, iletişim için yeterince zaman ayırma da, neden olduğu zaman maliyeti nedeniyle, iş geliştirme alanında önemli bir kişiler arası iletişim becerisi olarak kabul edilir (Manoela ve Cecilia, 2013). Bu bağlamda, gazeteler, dergiler, radyo, televizyon, telefon, posta, kitaplar, filmler, mobil sergiler, reklam panoları ve eğitim programları gibi kitle iletişim araçlarını ve internet ve uydu konferansları gibi elektronik ortamları da içeren (Jacobson, 2009) iletişim, bir beceriler toplamı olmakla beraber, en önemli yönü, görüşülen kişilerin bakış açılarını anlamaya ve düşünceleri onlara kabul ettirmeye olanak sağlaması (Hosseyini, 2012), ayrıca, bireysel ve örgütsel amaçları dengelemede de temel bir rol oynamasıdır (Agarwal ve Garg, 2012). Denebilir ki, bireysel ve örgütsel performans üzerinde giderek artan etkileri ile kişiler arası iletişim becerileri, sosyalleşmenin, ilişkiler geliştirmenin, değişimin kabulünün, sorun çözümede proaktif ve

yaratıcı olmanın, ikna edici argümanların, sabrın, öz-kontrolün, beklentinin, gözlemin, güzel anıların, organizasyonun, iyimserliğin, en önemli kişiler arası ilişkiler olduğu fikrine de yol açmıştır (Manoela ve Cecilia, 2013). Zira bireyin iyi ilişkiler kurma yeteneğine sahip olması başarılı iletişim şansını arttırmakta ve işinde yükselmesine katkı sağlamaktadır (Hosseyini, 2012).

İş görenler arasında ilişkiler kurulmasını ve sürdürülmesini, rehberlik edecek bilgilerin aktarılmasını sağlayan iletişim, çalışmaların, bir bütün olarak organizasyonun ihtiyaçları ve faaliyette bulunulan çevre ile ve diğer işlerle ilişkili olarak değerlendirilmesine de olanak tanınması dolayısıyla, organizasyonun başarılı olması ve hayatta kalması açısından son derece önemlidir (Manoela ve Cecilia, 2013). Öte yandan, örgütsel ortamda söz konusu olabilecek; telefonla aranma, gelen ziyaretçiler, insanlar arasındaki mesafe, duvarlar gibi birtakım *fiziksel engeller*, dikkati dağıtarak iletişimin etkinliğini bozabilir. Bununla birlikte, bu fiziksel engeller ortadan kaldırılabilir; uygunsuz yerleştirilmiş bir duvar yıkılabilir, telefon aramaları ya da habersiz gelen ziyaretçiler, sekreteryaya talimat verilerek engellenebilir, uygun iletişim kanalının seçimi ile insanlar arasındaki mesafeler kısaltılabilir. Ayrıca, konuşurken seçilen kelimeler ve bunlara yüklenen anlamlar da iletişimde *semantik engeller* oluşturabilir. Kelimeler, farklı insanlara farklı anlamlar ifade edebilir. İnsanların farklı arka planlarını, algılarını, değerlerini, önyargılarını, ihtiyaçlarını ve beklentilerini içeren deneyim alanları da, *psikososyal engellere* neden olabilir. Zira gönderici tarafından kodlanan bir mesaj, alıcı tarafından ancak kendi deneyim alanları bağlamında deşifre edilebilir. Bu bağlamda psikososyal engeller, insanlar arasında fiziksel mesafeye benzeyen bir uzaklık etkisi oluşturur (Lunenburg, 2010).

Etkili bir iletişim kurabilmek için, iletişim sürecinin amacının belirlenmesi gerekir; zira iletişim, insan duygularına dayalıdır ve duyguların dili çoğu zaman rasyonel dilden daha inandırıcıdır. Bunun için, alıcının ilgisini uyandıran, şüphelendiren, sınırlendiren şeyler, iletişim süreci başlamadan önce bilinmelidir (Alshatnawi, 2014). Bununla birlikte, sözlü iletişimin mesajın %7'sini, ses tonu ve tonlamanın %38'ini oluşturması ve geriye kalan %55'in ise vücut hareketleri ve sözsüz iletişimi ifade etmesi nedeniyle, sosyal etkileşimde genellikle sözsüz işaretlerin sözlü işaretlerden daha güvenilir olduğunu (Hosseyini, 2012) da göz önüne almak gereklidir.

Turizm; turistler, hizmet sağlayıcılar, ev sahibi topluluklar, kaynak ve hedef ülkeler, üniversiteler ve özel kuruluşlar arasındaki karşılıklı etkileşimden kaynaklanan olgu ve ilişkilerle birlikte, turist ve ziyaretçileri çekme, taşıma hizmeti sağlama, eğlendirme, cazibe merkezleri, güzergahları ve uygun ziyaret saatleri gibi konularda bilgilendirme, rehberlik etme ve yönetme süreçlerini de içerir (Hosseyini, 2012).

Turizm endüstrisinde kurumlar belli bir fiyat aralığında en iyi kalitede konaklama hizmeti sunmak için birbirleriyle rekabet etmektedirler. Ev sahibinin, misafirin varış-dönüş döngüsü içinde tüm konaklama ihtiyaçlarını öngörüp sağlamak durumunda olduğu bu rekabet sürecinde ziyaretçilere yönelik ilgi, dilin kullanımını içerir. Bu bağlamda konaklama dili; varış, tanışma, bağlanma ve ayrılış olmak üzere en az dört aşamayı kapsar. İster İngilizce ister başka bir dilde olsun, otel çalışanlarının kazanmış olması gereken bir dil becerileri seti vardır (Blue ve Harun, 2003). Turizm endüstrisinin odağında turist memnuniyeti olduğundan, bu endüstride çalışan iş görenlerin kendilerini ifade etme ve karşı tarafı anlama becerileri gelişmiş olmak zorundadır (Pelit ve Karaçor, 2015). Bu dil becerileri minimum düzeyde şöyle ifade edilebilir (Blue ve Harun, 2003):

- Karşı tarafa nasıl hitap edileceği,
- Karşı taraftan nasıl bilgi isteneceği ve bilgi verileceği,
- Karşı tarafın soru ve isteklerine nasıl cevap verileceği,
- Komutların nasıl kullanılacağı,
- Genellikle fark edilenlerden daha hassas bir alan olan mimiklerin nasıl kullanılacağı,
- Zor müşterilerle iletişimin nasıl yönetileceği,
- Şikayetçilerin nasıl sakinleştirileceği.

Turizm endüstrisinde dilin kullanımı, sözlü iletişim engellerinin nedenlerini ve bunu aşmak için araçları belirlemede temeldir. Mesajı gönderen ile alıcısı arasında dil kullanımı, arabulucu konumundadır (Mihut, 2010). Bu bağlamda iletişim becerileri, güzel konuşmayı, göz teması kurmayı, ellerin ve başın doğal hareketlerle kullanımını ve net bir sesi gerektirir (Hosseyini, 2012). Öte yandan, pek çok turist, kendi ana diliyle karşılanmayı ve temel değiş-tokuşları başarmayı tercih eder. Bu nedenle Japonca, Korece, İspanyolca, Almanca gibi başka dillerde ilişkili terimlere aşina olmak önemli sayılır. Turistlere sıcak karşılanma hissi yaşatmak, turizm endüstrisinde başarı için anahtardır. Gittikçe globalleşen dünyada konaklama dilinin; giriş, çıkış, bilgi ve sorgu talepleri gibi türlü talepleri içeren bir standartlaşmaya gitmesi söz konusudur. Dolayısıyla otel işletmelerinde, çalışanların yabancı bir dile sınırlı da olsa bir düzeyde hakim olmaları çok değerli olabilir. Bu nedenle dil eğitimi, hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlerin önemli bir bileşeni olmalıdır (Blue ve Harun, 2003).

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde, bu araştırmanın amacı beş yıldızlı otel personelinin profesyonelleşme ve iletişim beceri düzeylerini belirleyerek, profesyonelleşmenin iletişim becerileri üzerindeki etkisini sektör açısından ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, araştırmanın hipotezi; "*beş yıldızlı otel işletmelerinde profesyonelleşmenin iletişim becerileri üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır*" şeklinde kurulmuştur.

2. YÖNTEM

2.1. Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak üç bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. Birinci bölümde, çalışanların cinsiyet, yaş, eğitim ve departmanlarını içeren demografik özellikler yer almaktadır.

Anketin ikinci bölümünde, 5 boyut/faktör (mesleki özdeşim, özerklik, mesleki ideoloji, mesleki kimlik, mesleğin özdenetimi) ve 21 maddeyi içeren ve Swailes (2003) tarafından geliştirilen ve Türkçe geçerlilik ve güvenilirliği Seçer (2007) tarafından yapılmış olan profesyonelleşme ölçeği yer almaktadır. Mesleki özdeşim, bireyin kim olduğunun farkına varması yani mesleki kimliğini algılaması suretiyle, mesleki kimliğin öngördüğü şekilde davranmayı ve davranışlarını şekillendiren bakış açılarını benimsemesi olarak ifade edilebilir. Mesleki özerklik, rutin iş faaliyetleri ve kararları üzerinde kontrol ve iş süreçlerinde yaratıcı olma özgürlüğünü ifade eden, hem bir duygu hem de bir yapısal özelliktir. Mesleki ideoloji, inançlarda ifadesini bulan ve mesleki faaliyetlerin mantığı ile mesleki taleplerin haklılığını açıklamak gibi belirli bir amacı gerçekleştirmeye yönelmiş düşünceler topluluğu olduğu söylenebilir. Mesleki kimlik, bireyin kim olduğunu belirten başlıca özelliğidir. Birey mesleki kimliği sayesinde, sosyal çevresinden saygı görür ve toplumda bir yer edinir. Mesleğin kendi kendini denetlemesi, bir uygulayıcının meslektaş kontrolünün ana fikrine olan inancını göstermektedir (Snizek, 1972; Swailes, 2003; Seçer, 2007; İnel ve Akbulut, 2017).

Anketin üçüncü bölümünde ise iletişim becerileri ölçeği (Baker ve Shaw, 1987; Gordon, 1992; Egan, 1994; Korkut, 1996; Korkut Owen ve Bugay, 2014) yer almaktadır.

Söz konusu ölçek 25 madde ve 4 boyuttan (iletişim ilkeleri ve temel beceriler, kendini ifade etme, etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim, iletişim kurmaya isteklilik) oluşmaktadır. Ölçeklerde yer alan maddeler için 5'li Likert tipi derecelendirme kullanılmıştır. Profesyonelleşme ölçeğinde her bir maddeye bireylerin katılım düzeyi hiç=1, az=2, orta=3, çok=4, tam=5 şeklinde puanlandırılmıştır. Ölçeğin toplam puanı en düşük 21 (21*1), en yüksek 105 (21*5) arasındadır. İletişim becerileri ölçeğindeki her bir madde ise "hiçbir zaman=1", "nadiren=2", "bazen=3", "çoğunlukla=4", "her zaman=5" şeklinde puanlandırılmıştır. Ölçekte elde edilen puanların yüksek olması, iletişim becerilerinin arttığını göstermektedir. Ölçeğin toplam puanı en düşük 25 (25*1), en yüksek 125 (25*5) arasındadır.

2.2. Evren ve Örneklem

Betimsel bir nitelik taşıyan bu araştırmanın evreni, Antalya'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinin çalışanlarından oluşmaktadır. Araştırmada zaman, maliyet, ulaşılabilirlik gibi kısıtlar nedeniyle evrenin tamamı yerine örneklem alınma yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede, olasılıklı örnekleme yöntemlerinden küme örnekleme yöntemi ile örneklem oluşturma yoluna gidilmiştir. Buna göre, Antalya merkez, Kemer, Lara ve Belek bölgelerinden ikişer otel olmak üzere toplam 8 otel küme olarak ele alınmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda, Özdamar (2001) tarafından nicel araştırmalar için önerilen; örnekleme hacmi hesaplama formülünden ($n=s^2 \cdot Z^2 / d^2$) yararlanılmıştır. Buna göre, 30 bireylik plot uygulama sonucunda standart sapma (s) değeri 1,2 ve 0,05 anlamlılık düzeyine karşılık $Z_{\alpha}=1,96$ ve örneklem hatasını ifade eden etki büyüklüğü (d) 0,1 alınmış olup, örneklem büyüklüğü 554 olarak hesaplanmıştır. Bu doğrultuda, eksik, hatalı ve geriye dönmeyecek anketlerin olabileceği dikkate alınarak 600 anket dağıtılmış ve 561'i değerlendirmeye alınmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS 18.0 for Windows programı ile analiz edilmiş olup, bireysel özellikler frekans yüzde dağılımlarıyla sunulmuştur. Bununla birlikte otel çalışanlarının profesyonelleşme düzeyleri ve iletişim becerileri için betimsel istatistiksel (frekans, yüzde, aritmetik ortalama, standart sapma) kullanılmıştır. Diğer taraftan Profesyonelleşme düzeyleri ve iletişim becerileri arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi ve basit doğrusal regresyon analizi ile belirlenmiştir. Ayrıca ölçeklerin yapı geçerliği için faktör analizi uygulanmış, güvenilirlik analizine yönelik iç tutarlık katsayısı için ise Cronbach's Alpha değerleri hesaplanmıştır.

3. Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre örneklem gurubunun %36,7'si kadın, %63,7'si erkek olup, çok büyük bir bölümü (%81,1) 37 yaş ve altındadır. Katılımcıların %81,6'sı ortaöğretim ve daha düşük eğitime sahip olup, %23,2'si önbüro, %41,5'i yiyecek içecek ve %23'ü de Satış-Pazarlama-Muhasebe departmanlarında çalışmaktadırlar.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımı

Değişken	Grup	Sayı (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	206	36,7
	Erkek	355	63,3
Yaş	18-27	155	27,6
	28-37	300	53,5
	38-47	84	15,0
	48 ve üzeri	22	3,9
Eğitim	Ortaöğretim ve altı	458	81,6
	Lisans	75	13,4
	Lisansüstü	28	5,0
Departman	Önbüro	130	23,2
	Yiyecek İçecek	233	41,5
	Satış-Pazarlama-Muhasebe	129	23,0
	Kat hizmetleri	46	8,2
	Diğer	23	4,1
Toplam		561	100,0

Profesyonelleşme ve iletişim becerileri ölçek ve alt ölçeklerine (alt boyutlarına) ait faktör analizleri (eigenvalues, varyansı açıklama oranı) ve Cronbach's Alpha katsayıları ile aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2'de sunulmuştur. Profesyonelleşme ve iletişim beceri ölçekleri için uygulanan faktör analizinde Bartlett's testi, faktör analizinin uygulanabileceğini ($\chi^2=2243,1$; $\chi^2=2448,8$; $p<0,001$), Kaiser-Meyer-Olkin değeri (KMO=0,834; 0,845) ise örneklem hacminin yeterliliğini ortaya koymuştur. Diğer taraftan, tüm ölçek ve alt ölçeklerin iç tutarlılığına ilişkin hesaplanan Cronbach's Alpha değerlerinin tamamının 0,70 değerinin üzerinde olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. Profesyonelleşme ve iletişim becerileri ölçeklerine ilişkin bazı istatistikler

Ölçek / Alt ölçekler-Faktörler	Özdeğer	Varyans %	Cronbach's Alpha	$\bar{X}$	SS	Topl.
						Puan
F1: Mesleki Özdeşim (5)	6,234	21,768	0,756	2,74	1,11	13,70
F2: Mesleki Özerklik (4)	5,456	19,051	0,776	2,64	1,12	10,56
F3: Mesleki İdeoloji (4)	4,651	16,240	0,778	2,29	1,09	9,16
F4: Mesleki Kimlik (4)	2,145	7,490	0,723	3,03	1,07	12,12
F5: Mesleğin Özdenetimi (4)	1,367	4,773	0,701	2,58	1,14	10,32
Genel Profesyonelleşme (21)	-	69,323	0,782	2,66	0,99	55,86
F1: İletişim İlkeleri ve Temel Beceriler (10)	7,176	24,345	0,789	3,56	1,02	35,60
F2: Etkin Dinleme ve Sözel Olmayan İletişim (6)	4,678	15,870	0,787	3,34	1,06	20,04
F3: İletişim Kurmaya İsteklilik (5)	3,456	11,725	0,801	3,26	1,13	16,30
F4: Kendini İfade Etme (4)	1,879	6,375	0,724	3,41	1,27	13,64
Genel İletişim Becerileri (25)	-	58,315	0,809	3,42	1,09	85,58

Profesyonelleşme Ölçeği için: Kaiser-Meyer-Olkin(KMO) = 0,834; Bartlett's Testi: $\chi^2= 2243,1$; $P<0,001$

İletişim Becerileri Ölçeği için: Kaiser-Meyer-Olkin(KMO) = 0,845; Bartlett's Testi: $\chi^2= 2448,8$; $P<0,001$

Faktör analizi sonucunda profesyonelleşme ölçeğinin özdeğeri 1'den büyük ve toplam varyansın %69,3'ünü açıklayan beş faktör (mesleki özdeşim, özerklik, mesleki ideoloji, mesleki kimlik, mesleğin özdenetimi) altında toplanmıştır. Burada birinci faktör alan "Mesleki Özdeşim" alt ölçeği toplam varyansın %21,768'ini, ikinci faktör olan "Mesleki Özerklik" ise toplam varyansın %19,051'ini açıklamaktadır. İletişim becerileri ölçeğinin ise toplam varyansın %58,315'ini açıklayan dört faktör (iletişim ilkeleri ve temel beceriler, kendini ifade etme, etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim, iletişim kurmaya isteklilik) altında toplandığı tespit edilmiştir. İlk faktör olan "İletişim İlkeleri ve Temel Beceriler" alt ölçeği toplam varyansın %24,345'ini açıklamaktadır.

Tablo 2'deki aritmetik ortalamalar incelendiğinde, profesyonelleşme ölçeğine ilişkin toplam puanı 21-105 aralığında ortalama 55,86 ve aritmetik ortalama değeri ise 1-5 aralığında $\bar{X}=2,66$ olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, beş yıldızlı otel personelinin genel profesyonelleşme düzeyinin orta düzey olan 3'ün altında olduğunu göstermektedir. Alt ölçekler için hesaplanan aritmetik ortalama değerleri incelenirse en yüksek ortalama "Mesleki Kimlik" boyutunda $\bar{X}=3,03$; en düşük ortalama ise "Mesleki İdeoloji" boyutunda $\bar{X}=2,29$ olarak hesaplanmıştır.

İletişim becerileri ölçeği için toplam puan 25-125 aralığında ortalama 85,58 ve aritmetik ortalama değeri ise 1-5 aralığında $\bar{X}=3,42$ olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, beş yıldızlı otel personelinin genel iletişim becerisinin orta düzey olan 3'ün üzerinde olduğunu göstermektedir. Alt ölçekler için hesaplanan aritmetik ortalama değerleri incelenirse en yüksek ortalama " İletişim İlkeleri ve Temel Beceriler" boyutunda $\bar{X}=3,56$; en düşük ortalama ise " İletişim Kurmaya İsteklilik" boyutunda $\bar{X}=3,26$ olarak hesaplanmıştır.

Profesyonelleşme ve iletişim becerileri arasındaki ilişkiye yönelik korelasyon katsayısı ve basit doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. Buna göre, profesyonelleşme ve iletişim becerileri arasında pozitif, orta düzeyde $r=0,463$ ($0,40 < r < 0,60$) ve anlamlı ($p < 0,01$) bir ilişki bulunmuştur. Regresyon analizi sonuçlarına göre, profesyonelleşmenin iletişim becerileri üzerindeki etkisine yönelik regresyon modeli anlamlı bulunmuştur ($F=152,179$; $p < 0,01$). Determinasyon (belirlilik) katsayısı olan $R^2=0,214$ değeri, modelin açıklanma oranının %21,4 olduğunu göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle, otel personelinin iletişim becerilerindeki değişimin %21,4'ü profesyonelleşme tarafından açıklanmaktadır. Buna göre, elde edilen regresyon modeli aşağıda sunulmuştur.

$$\text{İletişim Becerileri} = 1,856 + 0,50 * \text{Profesyonelleşme}$$

Tablo 3. Profesyonelleşmenin iletişim becerileri üzerindeki etkisine yönelik basit doğrusal regresyon analizi sonuçları

Katsayı	β_j	SH	t	p	r	Anlamlılık
Sabit	1,856	0,161	11,486	0,000*		F=152,179;
Profesyonelleşme	0,500	0,041	12,336	0,000*	0,463	p=0,000*

* $p < 0,01$; $R^2=0,214$ Bağımlı Değişken: İletişim Becerileri

Modele göre, personelin profesyonelleşme düzeylerindeki 1 (bir) birimlik artış, örgütsel iletişim becerilerinde 0,50 birimlik bir artışa sebep olacaktır. Bu bulgular, araştırmanın temel hipotezi olan "Beş yıldızlı otel işletmelerinde profesyonelleşmenin iletişim becerileri üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır" hipotezini desteklemektedir. Çalışmada, profesyonelleşme ve iletişim becerilerinin demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği gerek parametrik gerekse non-parametrik testlerle incelenmiş olup, gruplar arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmemiştir.

Tartışma ve Sonuç

Profesyonel mesleği tanımlamaya yönelik birçok tanım arasından ortaya çıkan ortak ve temel öğeler; anlaşılması ve kullanılması güç, talep edilen bir bilgi düzeyi, bilgiyi oluşturan lisans-lisansüstü eğitim düzeyi ve ikincil eğitimle sürekli bilginin yenilenmesi, piyasada ayrıcalıklı bir yer ve piyasayı kontrol olanağı, bilgiye dayalı mesleki statü ve maddi ödüller, örgütlenme sonucunda kazanılmış topluluk, üyelik ve kurum kimliği duygusu,

bağlılık, sorumluluk ve meslektaşlık bilinci ve mesleğin kendine özgün bir yaşam tarzı olarak sıralanabilir (Seçer, 2007). Profesyonelliğin en önemli ölçütü, işinin gereklerini en mükemmel haliyle gerçekleştirebilmektir. Profesyoneller belirli alanlarda uzmandırlar ve bu uzmanlıkları, işletmelerin değişen çevreye uyum sağlamalarına olanak tanımaktadır. İşletmenin profesyonelleşmesi yönetimde profesyonellerin istihdam edilmesi, işletme ikliminin profesyonel çalışanların özelliklerini destekleyecek (otonomi, sürekli eğitim vb.) şekilde geliştirilmesi ve işletmenin sektördeki profesyonel ve sektörel kurumlarla ilişki içerisinde bulunması olarak tanımlanabilir (Şahman vd., 2008).

Beş yıldızlı otel işletmelerinde profesyonelleşmenin iletişim becerileri üzerine etkisini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmaya, Antalya'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerindeki 561 çalışan katılmıştır. Uygulamalı ve betimsel nitelikteki bu araştırma ile değişkenler arası ilişki incelenmiş olup ulusal ve uluslararası literatürde profesyonelleşme ve iletişim becerileri ilişkisini irdeleyen çalışma sayısı çok sınırlıdır. Yabancı literatürde yapılan inceleme sonucunda; profesyonellik (Hall, 1968; Larson, 1979; Evetts, 2014), iletişim becerileri (Jacobson, 2009), tıpta profesyonellik (Toren, 1976; Rhodes, 1985; Klemenc-Ketis ve Vrecko, 2014), öğretmenlerde profesyonellik (Holliman, 2012), turizm sektöründe profesyonellik (Sheldon, 1989; Ap ve Wong, 2001; Hussey vd., 2011; Cockburn-Wooten, 2012; Jamnia, 2012; Cousquer ve Beames, 2013; Kaufman ve Ricci, 2014; Thomas ve Thomas, 2014; Cheng ve Wong, 2015; Alani vd., 2017), turizm sektöründe iletişim becerileri (Mihut, 2010; Hosseyini, 2012; Alshatnawi, 2014) konularını odağa alan çalışmalar olduğu görülmüştür. Öte yandan, profesyonellik ve iletişim becerileri ilişkisini, kavramsal olarak (Atre vd., 2013) ve tıpta (Meng vd., 2009; Pandya, 2011; Shahini vd., 2012; Abadel ve Hattab, 2014; Fontes vd., 2014; Mitchell vd., 2017) ele alan az sayıda çalışma ile birlikte, turizm sektöründe sadece Blue ve Harun (2003)'un çalışmasına rastlanmıştır. Yerli literatürde de benzer şekilde; profesyonellik (Seçer, 2007), yönetici profesyonelliği (İnel ve Akbulut, 2017), iletişim becerileri (Korkut, 2005; Korkut-Owen ve Bugay, 2014), telekomünikasyon çalışanlarında (Örücü ve Kıvrak, 2013), hemşirelerde (Kumcağız vd., 2011), lise öğrencilerinde (Gülönü ve Karıcı, 2010), öğretim elemanlarında (Keçeci ve Taşocak, 2009), öğretmenlerde (Baykara Pehlivan, 2005; Yılmaz ve Çimen, 2008; Milli ve Yağcı, 2017), üniversite öğrencilerinde (Erözkan, 2007; Gülbahçe, 2010; Bingöl ve Demir, 2011; Koç vd., 2015; Yıldız, 2016), turizmde yöre halkında (Ceylan, 2015), turizm ve otelcilik öğrencilerinde (Tokmak vd., 2013; Pelit ve Karaçor, 2015), turist rehberlerinde (Büyükkuru, 2015) iletişim becerileri konularının incelendiği görülmektedir.

Bu araştırma sonucunda, beş yıldızlı otel işletmelerinde görev yapan personelinin genel profesyonelleşme düzeyinin orta düzey olan 3'ün altında olduğu tespit edilmiştir. Profesyonelleşmenin alt boyutlarına ilişkin sonuçlar incelendiğinde beş yıldızlı otel işletmelerinde profesyonellik açısından en yüksek değer "mesleki kimlik" boyutunda tespit edilirken en düşük değer ise "mesleki ideoloji" boyutunda tespit edilmiştir. Bu da otel çalışanlarının mesleki faaliyetlerin mantığı ile mesleki taleplerin haklılığını açıklamak gibi belirli bir amacı gerçekleştirmeye yönelmiş düşüncelerinin (mesleki ideoloji) gerekli düzeyde olmadığını belirtirken; otel çalışanlarının kimliğine yönelik özelliklerin onlar tarafından kavranmış olduğunu, sosyal çevrelerinden saygı gördüklerini ve toplumda yer edindikleri duygusu içerisinde olduklarını (mesleki kimlik) ortaya koymaktadır (Snizek, 1972; Swales, 2003; Seçer, 2007).

Bu çalışmada, beş yıldızlı otel personelinin genel iletişim becerisinin çok yüksek olmasa da orta düzey olan 3'ün üzerinde olduğu saptanmıştır. İletişim becerilerinin alt boyutlarında ise beş yıldızlı otel personelinin aldığı en yüksek skor "iletişim ilkeleri ve temel beceriler" boyutunda; en düşük skor ise "iletişim kurmaya isteklilik" boyutunda elde

edilmiştir. Daha açık bir anlatımla bu durum, beş yıldızlı otel çalışanlarının iletişim becerilerinin iyi olmasına rağmen iletişim kurma yönündeki isteksizlerini ifade etmektedir.

Bu araştırmanın sonuçları, beş yıldızlı otel işletmelerinde profesyonelleşme ve iletişim becerileri arasında pozitif ve orta düzeyde bir korelasyon olduğunu; bir diğer anlatımla, profesyonelleşmenin artmasıyla birlikte iletişim becerilerinin de orta kuvvette artacağını göstermiştir. Diğer taraftan, regresyon analizi sonucunda, otel personelinin iletişim becerilerindeki değişimin %21,4'ünün profesyonelleşme tarafından açıklandığı ve personelin profesyonelleşme düzeylerindeki 1 (bir) birimlik artışın, örgütsel iletişim becerilerinde 0,50 birimlik bir artışa sebep olacağı tespit edilmiştir.

Yukarıdaki sonuçlar çerçevesinde, beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışanların profesyonelleşme düzeylerinin artırılmasına yönelik tedbirler alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Çünkü çalışanlarda profesyonel bakış açısının yaratılması veya profesyonelleşme düzeylerinin yükseltilmesi, gerek birey gerekse örgütsel açıdan pek çok faktörü -değişkeni- etkileyebilecektir. Nitekim bu çalışmada, profesyonelleşmenin iletişim becerilerini etkilediği saptanmış olup farklı faktörler - değişkenler- ve farklı örneklem gruplarıyla yapılacak çalışmalar ile profesyonelleşmenin etkileyebileceği pek çok olgu ortaya konabilecek ve gerek literatür gerekse ilgili taraflar açısından önemli kazanımlar sağlanabilecektir.

Kaynakça

- Abadel, F. T. ve Hattab, A. S. (2014). "Patients' Assessment of Professionalism and Communication Skills of Medical Graduates, *BMC Medical Education*, 14(28):1-8.
- Agarwal, S. ve Garg, A. (2012). "The Importance of Communication within Organizations: A Research on Two Hotels in Uttarakhand", *Journal of Business and Management*, 3(2):40-49.
- Alani, F., Khan, F. R. ve Manuel, D. F. (2017). "Need for Professionalism and Quality Service of the Tourist Guides in Oman", *International Journal of Tourism and Hospitality Reviews*, 4(1):20-29.
- Alshatnawi, E. A. R. (2014). "Assessing Communication Skills among Jordanian Tour Guides: German Tourists Perceptions", *Journal of Management Research*, 6(1):1-11.
- Ap, J. ve Wong, K. F. (2001). "Case Study on Tour Guiding: Professionalism, Issues and Problems, *Tourism Management*, 22:551-563.
- Atre, S., Sangeeta, J. ve Vivek, S. (2013). "Impact of Communication Skills on Professional Effectiveness at the Top Level of Hierarchy", *Global Journal of Management and Business Studies*, 3(7):751-756.
- Baker, S. B. ve Shaw, M. C. (1987). *Improving Counseling Through Primary Prevention*, Ohio: Merrill Publishing Company.
- Baykara Pehlivan, K. (2005). "Öğretmen Adaylarının İletişim Becerisi Algıları Üzerine Bir Çalışma", *İlköğretim-Online*, 4(2):7-23.
- Breen, H. (2002). "An Investigation of Professional Development Education for Tourism and Hospitality Employees Through University and Industry Cooperative Education, *Journal of Teaching in Travel and Tourism*, 2(3-4):1-22.
- Bingöl, G. ve Demir, A. (2011). "Amasya Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin İletişim Becerileri", *Göztepe Tıp Dergisi*, 26(4):152-159.
- Blue, G. M. ve Harun, M. (2003). "Hospitality Language as a Professional Skill", *English for Specific Purposes*, 22:73-91.
- Büyükkuru, M. (2015). *Turist Rehberlerinin İletişim Becerilerinin Turistlerin Tur Deneyimi Üzerine Etkisi: Nevşehir İlinde Bir Araştırma*, Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir.

- Ceylan, S. (2015). "Turizm Sektörüne Hizmet Veren Yöre Halkının İletişim Becerileri ve Turistler Tarafından Algılanması: Pamukkale Destinasyonunda Karşılaştırmalı Bir Araştırma", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Aydın.
- Cheng, S. ve Wong, A. (2015). "Professionalism: A Contemporary Interpretation in Hospitality Industry Context", *International Journal of Hospitality Management*, 50:122-133.
- Cockburn-Wooten, C. (2012). "Critically Unpacking Professionalism in Hospitality: Knowledge, Meaningful Work and Dignity", *Hospitality and Society*, 2(2):215-230.
- Cousquer, G. O. ve Beames, S. (2013). "Professionalism in Mountain Tourism and the Claims to Professional Status of the International Mountain Leader", *Journal of Sport and Tourism*, 18(3):185-215.
- Egan, G. (1994). "Psikolojik Danışmaya Giriş", Çev. F. Ö. Akkoyun, Ankara: Form Ofset.
- Erözkan, A. (2007). "Üniversite Öğrencilerinin İletişim Becerilerini Etkileyen Faktörler", <http://dspace.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/1207/1368-2423-1-SM.pdf> (Erişim Tarihi:25.10.2017).
- Evetts, J. (2012). "Professionalism: Value and Ideology, Sociopedia.isa", <http://www.sagepub.net/isa/resources/pdf/Professionalism.pdf> (Erişim Tarihi: 27.10.2017).
- Evetts, J. (2014). "The Concept of Professionalism: Professional Work, Professional Practice and Learning", (Ed: S. Billett, C. Harteis ve H. Gruber), International Handbook of Research in Professional and Practice-Based Learning, Springer, Dordrecht.
- Flexner, A. (1915). Is Social Work a Profession. *Proceedings of the National Conference of Charities and Corrections, Chicago, Illinois, 1915*, (pp. 576-590).
- Fontes, R. B. V., Nathan R. S. ve Byrne, R. W. (2014). Fostering and Assessing Professionalism and Communication Skills in Neurosurgical Education", *Journal of Surgical Education*, 71(6):83-89.
- Freidson, E. (1983). "The Theory of Professions: State of the Art, The Sociology of Professions", (Ed: R. Dingwall ve R. Lewis), London: Macmillan.
- Freidson, E. (1986). "Professional Powers-A Study of the Institutionalization of Formal Knowledge", The University of Chicago Press.
- Gibson, J. W. ve Hanna, M. S. (1992). "Introduction to Human Communication", Dubuque, Iowa: Wm.C. Brown.
- Gordon, T. (1992). "Etkili Öğretmen Eğitimi", Çev. E. Aksoy E. ve B. Özkan, İstanbul:YA-PA Yayınları
- Gorman, E. H. ve Sandefur, R. L. (2011), "Golden Age", Quiescence, and Revival: How the Sociology of Professions Became the Study of Knowledge-Based Work", *Work and Occupations*, 38(3):275-302.
- Görmüş, A. Ş., Aydın, S. ve Ergin, G. (2013). "İşletme Bölümü Öğrencilerinin İletişim Becerilerinin Cinsiyet Rollerine Bağlamında İncelenmesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1):109-128.
- Gülbahçe, Ö. (2010). "K. K. Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin İletişim Becerilerinin İncelenmesi", *Atabesbd*, 12(2):12-22.
- Gülönü, S. ve Karıcı, Y. (2010). "İletişim Meslek Lisesi Öğrencilerinin İletişim Beceri Düzeylerinin İncelenmesi (Ankara İli Örneği)", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 31:123-140.
- Hall, R. H. (1968). "Professionalism and Bureaucratization", *American Sociology Review*, 33(1):92-104.
- Hanlon, G. (1999). "Lawyers, the State and the Market: Professionalism Revisited", Basingstoke: Macmillan.

- Holliman, S. L. (2012). "Exploring the Effects of Empowerment, Innovation, Professionalism, Conflict, and Participation on Teacher Organizational Commitment", University of Iowa, PhD (Doctor of Philosophy) Thesis, USA.
- Hosseyani, S. S. (2012). "The Role of Nonverbal Communication Skills in Guiding Tourists", *Journal of Management and Business Studies*, 1(8):253-258.
- Hussey, J., Holden, M. T. ve Lynch, P. (2011). A Conceptualisation of Professionalism in Tourism. *29th Eurochrie Conference, 19th-22nd of October 2011*, Dubrovnik, Croatia.
- İnel, S. ve Akbulut, Y. (2017). "Sağlık Kurumları Yöneticilerinin Profesyonellik Düzeyinin Belirlenmesi", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20(1):93-108.
- Jacobson, S. K. (2009). "Communication Skills for Conservation Professionals", Second Edition, Island Press, Washington DC, USA.
- Jamnia, M. (2012). Attitudes to Professional Development among Tourism and Hospitality Students in an International College in Taiwan: An Exploratory Study. *The 4th Asia Pacific Alliance on Tourism and Hospitality Education and the 12th Annual Conference in Hospitality and Tourism, National Kaohsiung University of Hospitality and Tourism, May 17-18th 2012*, Taiwan, (pp. 114-123).
- Johnson, T. (1992). The Internationalization of Expertise. *Sociology of Occupational Groups Conference, 19-20 November*, Paris.
- Kaufman, T. J. ve Ricci, P. (2014). "Creation of a Professionalism Scale for Hospitality Students: An Exploratory Study", Sage Open.
- Keçeci, A. ve Taşocak, G. (2009). "Öğretim Elemanlarının İletişim Becerileri: Bir Sağlık Yüksekokulu Örneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 2(4):31-136.
- Klemenc-Ketis, Z. ve Vrecko, H. (2014). "Development and Validation of a Professionalism Assessment Scale for Medical Students", *International Journal of Medical Education*, 5:205-211.
- Koç, B., Yüksel, T. ve Gül, A. (2015). "Üniversite Öğrencilerinin İletişim Becerileri ile Kişilerarası Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişki", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(1):369-390.
- Korkut, F. (1996). "İletişim Becerilerini Değerlendirme Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Güvenirlilik ve Geçerlilik çalışmaları", *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(7):18-23.
- Korkut, F. (2005). "Yetişkinlere Yönelik İletişim Becerileri Eğitimi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28:143-149.
- Korkut-Owen, F. ve Bugay, A. (2014). "İletişim Becerileri Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenilirlik çalışması", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(2):51-64.
- Kumcağız, H., Yılmaz, M., Balcı Çelik, S. ve Aydın Avcı, İ. (2011). "Hemşirelerin İletişim Becerileri: Samsun İli Örneği", *Dicle Tıp Dergisi*, 38(1):49-56.
- Larson, M. S. (1979). "Professionalism: Rise and Fall", *International Journal of Health Services*, 9(1):613.
- Lunenburg, F. C. (2010). "Communication: The Process, Barriers, and Improving Effectiveness", *Schooling*, 1(1):1-11.
- Manoela, P. ve Cecilia, C. L. (2013). "Interpersonal Communication Skills at the Organizational Level Relevant in the Context of Globalization", *Romanian Economic and Business Review*, 8(41):410-415.
- Meng, L., Metro, D. G. ve Patel, R. M. (2009). "Evaluating Professionalism and Interpersonal and Communication Skills: Implementing a 360-Degree Evaluation Instrument in an Anesthesiology Residency Program", *Journal of Graduate Medical Education*, 1(2):216-220.

- Mihut, S. (2010). "Verbal Communication Skills in Different Tourism Context, <http://stec.univ-ovidius.ro/html/anale/RO/cuprins%20rezumate/rezumatemai2010.pdf> (Erişim Tarihi: 27.10.2017).
- Milli, M. S. ve Yağcı, U. (2017). "Öğretmen Adaylarının İletişim Becerilerinin İncelenmesi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1):286-298.
- Ming, F. C. C. (2010). "*Formal and Informal Communication: An Organizational Investigation*", University of South Australia, International Graduate School of Business, Doctor of Philosophy Thesis, Australia.
- Mitchell, J. D., Ku, C., Diachun, C. A. B., DiLorenzo, A., Lee, D. E., Karan, S., Wong, V., Schell, R. M., Brzezinski M. ve Jones, S.B. (2017). "Enhancing Feedback on Professionalism and Communication Skills in Anesthesia Residency Programs", *International Anesthesia Research Society*, 125(2):620-631.
- Örücü, E. ve Kıvrak, O. (2013). "Telekomünikasyon Sektöründe Çalışan Personelin İletişim Becerileri Düzeylerinin İncelenmesi", *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1):15-29.
- Özdamar, K. (2001). "*Spss ile Biyoistatistik*", (4.Basım). Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Pandya, H. (2011). "Professionalism and Communication in Medical Practice, *Medicine Update*, 544-548.
- Pelit, E. ve Karaçor, M. (2015). "*Turizm Öğrencilerinin İletişim Becerileri Üzerine Bir Araştırma: Afyon Kocatepe Üniversitesi Örneği*", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14(4):847-872.
- Rhodes, R. L. (1985). "Professionalism: A Review of Its Impact on the Health Services", *Orthotic and Prosthetic*, 38(4):69-74.
- Saleem, M. (2015). "The Impact of Formal and Informal Communication in Organizations", <http://ssrn.com/abstract=2583387> (Erişim Tarihi: 31.10.2017).
- Seçer, H. Ş. (2007). "*Mesleki Yaşam Modelinin Oluşturulması ve Mesleki Analizlerde Kullanımı*", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
- Shahini, N., Sanagoo, A., Mahasti Jouybari, L. (2012). "Communication Skills and Professionalism: The Self-assessment of Golestan University of Medical Sciences' Students", *Future of Medical Education Journal*, 2(3):3-6.
- Sheldon, P. J. (1989). "Professionalism in Tourism and Hospitality", *Annals of Tourism Research*, 16(4):492-503.
- Snizek, W. E. (1972). "Hall's Professionalizm Scale: An Emprical Reassessment", *American Sociological Review*, 37: 109-114.
- Swailes, S. (2003). "Professionalism: Evaluation and Measurement", *The Service Industries Journal* 23(2):130-149.
- Şahman, İ., Tengilimoğlu, D. ve Işık, O. (2008). "Özel Hastanelerde Yönetimin Profesyonelleşmesinin, Kurumsallaşma Süreci Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Alan Çalışması", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2): 1-23.
- Thomas, R. ve Thomas, H. (2014). "Hollow from the Start' Professional Associations and the Professionalisation of Tourism in the UK", *The Service Industries Journal*, 34(1):38-55.
- Tokmak, İ., Turgut, H. ve Öktem, Ş. (2013). "Turizm ve Otelcilik Öğrencilerinin Sosyotropik-otonomik Kişilik Özelliklerinin İletişim Becerilerine Etkisi", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24(1):83-95.
- Toren, N. (1976). "Bureaucracy and Professionalism: A Reconsideration of Weber's Thesis", *Academy of Management Review*, 1(3):36-46.
- Yıldız, S. B. (2016). "Turizm Rehberliği Bölümü Öğrencilerinin İletişim ve Problem Çözme Becerilerinin Belirlenmesi", *Journal of Human Sciences*, 13(3):4084-4099.

Yılmaz, İ. ve Çimen, Z. (2008). "Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının İletişim Beceri Düzeyleri", *Atatürk Journal of Physical Education and Sport Sciences-Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 10(3):3-14.

Duygusal Emek Kişilik Özellikleri ile İlişkili mi? Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma

Is Emotional Labor Related With Personality Traits? A Research on Hotel Employees

Dr. Öğr. Üyesi Yasin KELEŞ¹

Özet

Bu araştırmanın amacı, otel çalışanlarının kişilik özelliklerinin sergiledikleri duygusal emek ile ilişkisini belirleyebilmektedir. Bu kapsamda Bodrum'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerindeki 402 çalışana anket uygulanmıştır. Çalışanların kişilik özellikleri beş faktör kişilik envanteri çerçevesinde betimlenmiştir. Buna göre en yüksek ortalama, gelişime açıklık boyutunda, en düşük ortalama ise nevrotiklik boyutunda elde edilmiştir. Çalışanların sergiledikleri duygusal emek ise duygusal çelişki ve duygusal çaba olmak üzere iki boyutta ölçülmüştür. Otel çalışanlarının duygusal çabaları duygusal çelişki boyutuna göre daha yüksek hesaplanmıştır. Araştırma bulgularına göre, duygusal çelişki ile kişiliğin öz disiplin ve uyumluluk boyutları ile arasında negatif yönlü orta kuvvette, dışadönüklük boyutu ile negatif yönlü düşük kuvvette; nevrotiklik ile de pozitif yönlü düşük kuvvete anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Duygusal çaba ile kişiliği özdisiplin, uyumluluk, gelişime açıklık ve nevrotiklik boyutları arasında ise pozitif yönlü düşük kuvvette anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Yapılan basit doğrusal regresyon analizleri, duygusal çelişkiyi özellikle özdisiplin ve uyumluluk özelliklerinin azalttığını; nevrotikliğin ise arttırdığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kişilik özellikleri, duygusal emek, otel çalışanları, turizm

Makale Türü: Araştırma makalesi

Abstract

The purpose of this study is to determine the relationship between the personality traits and the emotional labor of the hotel employees. In this context, 402 employees in five star hotels operating in Bodrum were surveyed. The personality traits of the employees are described within the framework of the five factor personality inventory. According to this, the highest mean was calculated in the dimension of openness to development and the lowest mean in the neuroticism dimension. Emotional effort displayed by the employees was measured in two dimensions: emotional conflict and emotional effort. Emotional efforts of hotel employees were calculated higher than the emotional conflict dimension. According to the findings of the study, emotional conflict has significant medium-negative correlation with conscientiousness and agreeableness dimensions of personality; low negative correlation with extraversion and low positive correlation with neuroticism. Significant low-positive relationships were found between emotional effort and conscientiousness, agreeableness, openness and neuroticism dimensions of personality. Simple linear regression analyzes show that emotional conflict decreases especially conscientiousness and agreeableness as neuroticism increases.

Keywords: Personality traits, emotional labor, hotel employers, tourism

Paper Type: Research paper

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Turizm Fakültesi, yasin.keles@omu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-6879-448X>

Giriş

Yapısı gereği emeğin yoğun olduğu turizm sektöründe, çalışanların müşterilere yönelik sergilediği duygular önemli bir yer tutmaktadır. Bir destinasyonda ziyaret edilen alanların yanında verilen hizmetin niteliği de müşteriler açısından önemli olarak değerlendirilmektedir. Hatta hizmetin niteliği, destinasyonların doğal ve kültürel turistik çekiciliklerinin önüne geçebilmektedir. Bu açıdan ticari bir değeri olan duyguların, hizmet verenler tarafından yönetilmesi ve müşteriye uygun biçime dönüştürülerek sunulması gerekmektedir. Bu süreç, duygusal emek olarak nitelendirilmektedir.

Duygusal emek, ilgili alanyazında üzerinde oldukça durulan; sebepleri ve sonuçları üzerine fazlaca çalışılan bir konu haline almıştır. Yapılan araştırmaların sahası, özelliği gereği hizmet sektörüne yönelmektedir (Hochschild, 2003: 244-251). Hizmet sektörünün içinde önemli bir yeri olan turizmde ise en fazla çalışanın olduğu çalışma alanı, konaklama işletmeleridir. Müşteri ile etkileşim sayısı ve sıklığı dikkate alındığında, otel çalışanlarının sergiledikleri duygusal emeğin müşteri tatmininde oldukça önemli bir belirleyici olduğu söylenebilir. Duygusal emek gösterimlerinin temel sebepleri arasında örgütsel ve bireysel faktörler yer almaktadır. Örgütsel faktörler yönetici davranışlarına ve çalışma ortamına odaklanırken; bireysel faktörler ise bireyin duygusal ve ruhsal yönlerine yönelmektedir. Bu noktada duygusal emek gösterimlerinin çalışanların kişilik özellikleri ile ne kadar ilgili olup olmadığını ortaya koymak, istihdam edilecek çalışanların niteliğini belirleyebilmek açısından önemlidir. Bu araştırmada duygusal emeğin kişilik özellikleri ile ilişkisi incelenmiştir.

1. Duygusal Emek Ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkiler

Duygusal emek, kişilerarası iş süreçlerinde örgütün istediği duyguları yansıtmada gerekli olan çaba, planlama ve kontrol olarak tanımlanmaktadır (Morris ve Feldman, 1996: 987). Duygusal emek Hochschild (1983) ve Frandey (2000) tarafından, yüzeysel ve derin davranış olarak ele alınırken, Asforth ve Humprey (1993), bu boyutlara doğal davranış boyutunu da eklemiştir. Morris ve Feldman (1996), başka bir bakış açısıyla duygusal emeği duygusal davranış gösterimindeki sıklık, davranış kurallarına gösterilen dikkat, sergilenmesi gereken duyguların çeşitliliği ve duygusal çelişki boyutları ile değerlendirmiştir. Bazı araştırmalarda ise gerçekte hissedilen duygular (doğal davranış) ile yansıtılması beklenen duyguların (yüzeysel davranış) çatışması sonucu oluşan duygusal çelişki ayrı bir boyut olarak ele alınmış; örgütün belirlediği duygusal gösterim kurallarına uyma çabası ise duygusal çaba olarak değerlendirilmiş ve derin davranış ile ilişkilendirilmiştir. (Chu ve Murrman, 2006; Kurml ve Geddes, 2000). Bu araştırmada duygusal emek, duygusal çelişki ve duygusal çaba olarak ele alınmıştır.

Turizm sektöründe çalışanların sergiledikleri duygular, sunulan hizmetin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Etkileşim sıklığı ve duyguların insanların bir parçası ve sosyal etkileşimle çok yakından bağlantılı olması (Sekerka ve Fredrickson, 2010: 531), turizm sektörü için duygu yönetimini önemli bir konu haline getirmiştir. Morris ve Feldman (1996: 988) da duygusal davranış kurallarının sergilenmesinin, hizmet sektörü çalışanlarının yaptıkları işlerin önemli bir kısmını oluşturduğunu belirtmektedir. Olumlu duygusal ifadelerin takınılması, olumlu ilişkilerin sürdürülmesi ve olumsuz duygusal ifadelerin bastırılması, müşteri tatmini açısından çok önemli görülmektedir (Grandey, 2000: 95). Bu durumda, turizm sektöründe duygusal emeğin hizmet kalitesinde belirleyici olması, işletme yöneticilerini, çalışanların duygularını kontrol edebilmeleri ve örgüt tarafından beklenen duyguları yansıtılabilmelerine yönelik girişimlerde bulunmaya zorlamaktadır (Keleş, 2014: 75). Hatta mevcut çalışanlara yönelik girişimlerin yanı sıra, işe alma aşamasında örgüt tarafından beklenen duyguları yansıtabilecek işgören seçimi de önemli bir konu olarak değerlendirilebilir. İşgören seçiminde alanla ilgili eğitim, tecrübe ve birtakım teknik

özelliklerin yanında, duygusal emeğin önemli olduğu alanlarda da farklı beklentiler devreye girebilmektedir.

Bireylerin sergiledikleri duygusal emeği etkileyen faktörler gerek örgütsel gerekse bireysel kaynaklı olabilmektedir. Duygusal emek gösterimlerinin, duygu gösterim kuralları, etkileşim özellikleri, olumlu ve olumsuz duygular, örgüt içi ilişkiler ve örgütsel faktörlerin yanı sıra bireysel özellikler ve kişilik özellikleri kaynaklı olduğu söylenebilir (Keleş, 2014). Bu yargı, duygusal olaylar kuramı ile de açıklanabilir. Duygusal olaylar kuramına göre (Weiss ve Cropanzano 1996), bireylerin duygusal tepkilerinin gerekçelerinden biri de kişilik özellikleridir.

Kişilik, insanların karşı karşıya kaldığı durumlara gösterdiği tepkileri ve diğer insanlarla iletişimlerini belirleyen duygusal ve zihinsel kalıpların bütünü olarak ifade edilmektedir (Robbins, DeCenzo ve Coulter, 2013: 227). Aynı zamanda kişilik, bireyi diğerlerinden ayıran nispeten kalıcı özellikler ve eğilimler (Vecchio, 1991: 85) olarak tanımlanabilmektedir. Smith vd.'ne (2012) göre kişilik, bir bireyin fiziksel ve sosyal çevresiyle etkileşme biçimini açıklayan düşünce, duygu ve davranışın ayırt edici ve karakteristik örüntüleridir. Özellikle müşteri ile iletişimin yoğun olduğu turizm sektöründe, çalışanların kişilik özellikleri önemli bir boyut kazanmaktadır.

Konu ile ilgili literatürde kişiliği ölçmeye çalışan birçok yaklaşım bulunmakla birlikte, üzerinde en çok fikir birliğine varılan yöntemlerden biri “beş faktör kişilik” özellikleridir. Beş faktör kişilik özellikleri, uyumluluk, dışadönüklük, sorumluluk, gelişime açıklık ve nevrozizm (Barrick ve Mount, 2003; Costa ve McCrae 1995, Costa, McCrae ve Dye, 1991, McCrae ve Costa, 1991; Robbins vd., 2013) olmak üzere beş boyuttan oluşmaktadır. Bireylerde, söz konusu beş boyutun hepsinden özellikler yer alabilmektedir (Ellis, Abrams ve Abrams, 2009).

Beş faktör kişilik modeline göre, olumlu duygusal özelliklerin *dışadönüklerde* fazla olduğu ve doğal olarak diğer insanlardan daha doğal oldukları ifade edilmektedir (Watson ve Clark, 1997). Dışadönüklük bireyler diğer bireylere nazaran ruh hallerini daha iyi düzenleyebilmektedirler (McAdams, 2008). Dışadönük bireyler, neşeli, konuşkan, sosyal, kendine güvenen ve toplum içinde bulunmaktan keyif alan özellikler sergilemektedir (Costa vd., 1991, Schultz ve Schultz, 2009). Bu husus da, dışadönüklerin duygusal emeğin doğal ve yüzeysel duygularının bir arada değerlendirmesini içeren duygusal çelişkiyi çok fazla yaşamayacaklarına işaret etmektedir. Yapılan araştırmalarda dışadönüklerin duygusal uyumsuzluğu daha az yaşayacakları ve duygusal çaba gösterimlerinde zorlanmayacakları ifade edilmektedir (Barrick ve Mount 2000; Judge vd. 2009).

Özdisiplin boyutu özellikleri yüksek olan kişiler hırslı ve başarı yönelimli iken, düşük olanlar ise plansız ve disiplinsiz olarak değerlendirilmektedir (Costa ve McCrae, 1995). Bu özelliği yüksek olan bireyler güvenilir, düzenli ve sorumluluğunu bilen kişilerdir (Costa vd., 1991). Bu durumda özdisiplin özelliği yüksek olan bireylerin duygusal emeğin duygusal çaba boyutundaki rolleri daha çok yerine getirebileceği ve duygusal çelişkiyi daha az yaşayabileceği muhtemeldir. Başka bir ifade ile özdisiplin özelliği, duygusal çaba sergileme eğilimini kuvvetlendirecektir.

Nevrotizm boyutu, depresif, gergin, kaygılı, huzursuz, sabırsız ve üzgün olma, sıklıkla duygusal iniş çıkışlar yaşama gibi kişilik özelliklerini kapsamaktadır (Benet-Martinez ve John, 1998; Costa vd., 1991). Nevrotizm, duygusal sıkıntıya eşlik eden rahatsız edici düşünceleri ve davranışları da içermektedir (McCrae ve Costa, 1987). Bu durumda müşteriler ile yoğun iletişim gerektiren turizm sektöründe nevrozizm bireylerin çalışmasının ne

kadar uygun olacağı tartışma götürmez bir durumdur. Konuya duygusal emek açısından bakıldığında, nevrotik bireylerin duygusal çelişkiyi daha çok yaşayabileceklerini söylemek mümkündür.

Uyumluluk, güvenilir, yardımsever, doğruluk, iyi huyluluk özellikleri ile birlikte anılmaktadır (Costa vd., 1991; Schultz ve Schultz, 2009). Uyumluluk boyutundaki özellikleri yüksek olan bireyler diğer insanları seven, verici ve merhametli bireyler olarak değerlendirilmektedir (Somer vd., 2002). Duygusal emeğin duygusal çaba boyutu, başkalarının duygularını anlayabilmeyi de içerdiğinden, bu özelliği yüksek olan bireylerin daha az duygusal çelişki yaşayacaklarını ve daha fazla duygusal çaba harcayacaklarını ifade etmek mümkündür.

Gelişime Açıklık boyutundaki özellikleri yüksek olan bireyler ilgili, meraklı, yeniliklere açık, bağımsız, yaratıcı ve değişime açık özellikler sergilemektedirler (Costa vd., 1991; Doğan, 2013; Schultz ve Schultz, 2009). Bu özellikleri yüksek olan bireylerin de duygusal çelişkiyi daha az yaşayacaklarını söylemek yerinde olacaktır. Araştırmanın devam eden bölümünde duygusal emek ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler üzerinde duran araştırmalara üzerinde durulmuştur

2. İlgili Araştırmalar

Özellikle insan unsurunun ön planda olduğu işlerde, örgüt içi iletişim ve müşteri iletişimi esnasında duyguların kontrol edilmesi ve yönlendirilmesi oldukça önemlidir (Keleş, 2014). Bu noktada duygusal emek otel işletmeleri için büyük önem arz etmekte; çalışanlardan belirlenen duygusal davranış kurallarına uyması beklenmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere duygusal emeği yönlendiren birçok örgütsel faktör mevcut olmakla birlikte, kişilik özellikleri de duygusal emeğe yön verebilmektedir.

Duygusal emeğin kişilik özellikleri ile ilişkisine yönelik ilgili alanyazında bazı araştırmalarla karşılaşmak mümkündür. Örneğin, Sohn ve Lee'nin (2012) kişilik özellikleri ile duygusal emek ilişkisini inceledikleri araştırmada derin davranışla dışadönüklük, açıklık, uyumluluk ve sorumluluk arasında pozitif yönlü ilişkiler tespit edilirken, yüzeysel davranışla uyumluluk arasında pozitif yönlü, dürüstlük arasında negatif yönlü ilişkiler bulunmuştur. Deniz'in (2016) çalışmasında da gelişime açıklığın duygusal çelişkiyi olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Yine Kim (2008)'in araştırmasında, dışadönüklüğün duygusal çaba ile ilişkili olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Eighie vd. 'nin (2012) çalışmasında dışadönüklüğün yüzeysel davranışı pozitif yönde, derin davranışı ise negatif yönde etkilediği ortaya konulmuş ve bu durum; içedönük bireylerin daha az sosyal olduklarına, yüz yüze iletişimi uzun süre devam ettirmek istemeyeceklerine dayandırılmıştır. Tan vd.'nin (2003) çalışmasında da hizmet sektöründe dışadönük bireylerin içedönüklere göre daha fazla pozitif duygu sergileme eğilimli oldukları belirtilmiştir. Aslan ve Arı'nın (2018) çalışmasında da dışadönüklük, özdisiplin ve uyumluluk özellikleri yüksek bireylerin doğal duygu gösterimlerinin de arttığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.

Diefendorff vd. 'nin (2005) çalışmasında, yüzeysel davranış ile dışa dönüklük arasında negatif, nevrotiklik ve olumsuz davranış kuralları arasında pozitif ilişkiler gözlenirken; derin davranışla etkileşim sıklığı ve olumlu davranış kuralları arasında pozitif, etkileşim rutinliği arasında negatif ilişkiler tespit edilmiştir. Ayrıca, derin davranışla pozitif ve negatif duygular arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Gürsoy, Boylu ve Avcı'nın (2011) yaptıkları araştırmada ise duygusal emek ile nevrotiklik arasında pozitif ilişkiler bulunmuştur. Begenirbaş ve Can Yalçın (2012) ile Basım vd.'nin (2013) araştırmasında da nevrotiklik ile yüzeysel davranış arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Yine Eighie vd., (2012), nevrotikliğin derin davranışı negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Buna ek

olarak alanyazındaki birçok araştırma (Brotheridge ve Grandey 2002; Deniz, 2016; Karatepe ve Aleshinloye, 2009; Liu vd. 2004; Spector vd., 2000) nevrozluğun duygusal çelişki ile ilişkisine işaret etmektedir. Söz konusu araştırma sonuçları, nevrozluğun duygusal çabayı azalttığı, duygusal çelişkiyi ve/veya yüzeysel davranışı arttırdığını göstermektedir.

3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İlgili araştırmalarda da yer verildiği üzere, kişilik özelliklerinin duygusal emek gösterimlerinde belirleyici olabileceği anlaşılmaktadır. Bu araştırmanın amacı, otel çalışanlarının kişilik özellikleri ile duygusal emek gösterimleri arasındaki ilişkiyi belirleyebilmektir. Bu doğrultuda araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır:

- Otel çalışanlarının gösterdikleri duygusal çaba, kişilik özellikleri ile ilişkili midir?
- Otel çalışanlarının duygusal çelişki gösterimleri, kişilik özellikleri ile ilişkili midir

Araştırma sorularının betimlenmesi, otel işletmeleri için personel istihdamı konusunda da yön verebilecek nitelikler taşımaktadır. Özellikle hizmetin önem taşıdığı turizm sektöründe/otelcilik sektöründe, duygusal emeği örgütün beklentileri doğrultusunda sergileyebilecek bireylerin istihdam edilmesi, çalışma yaşamına geçmeden birçok sorunun önüne geçebilecektir. Daha önceki çalışmalarda da belirtildiği üzere (Keleş ve Tuna, 2018), derin davranışın (bu araştırmaya göre duygusal çabanın) çalışanlar açısından olumlu sonuçlar doğurduğu, yüzeysel davranışın ve/veya duygusal çelişkinin ise olumsuz sonuçlar ortaya çıkardığı bilinmektedir. Bu noktada özellikle, duygusal çabayı ve duygusal çelişkiyi tetikleyen kişilik özelliklerinin belirlenmesi, otel yöneticilerine çalışanların işe alma süreçlerinde fikir verebilecektir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma deseni nicel olup, veriler anket aracılığıyla elde edilmiştir. Antalya'nın Belek bölgesinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan 402 kişiye anket uygulanmıştır. Kişilik özelliklerini belirleyebilmek amacıyla ilgili alanyazında sıklıkla kullanılan, John, Donahue ve Kentle (1991) tarafından geliştirilen, dışadönüklük, uyumluluk, gelişime açıklık, nevrozluğun ve öz disiplin olmak üzere beş boyutlu ve 44 ifadeden oluşan beş faktör kişilik envanterinden yararlanılmıştır. Duygusal emek için ise duygusal çelişki ve duygusal çaba boyutlarını içeren Chu ve Murmann (2006) tarafından geliştirilen, Avcı ve Boylu (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 13 soruluk oluşan ölçekten yararlanılmıştır. Aynı zamanda katılımcıların demografik özelliklerini betimleyen sorulara yer verilmiştir. Elde edilen veriler istatistik paket programı aracılığıyla, ortalama ve standart sapma değerleri ile betimlenmiş; duygusal emek ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler ise korelasyon ve regresyon analizleri ile tespit edilmiştir.

5. Bulgular ve Tartışma

Araştırmanın bu bölümünde öncelikle beş faktör kişilik modeline ve duygusal emek ölçeğine ilişkin boyutların ortalamaları ve birbirine göre farklılıkları değerlendirilmiştir. Tablo1'de beş faktör kişilik modeli ölçeğine ilişkin bulgular yer almaktadır:

Tablo 1. Beş faktör kişilik modeli boyutlarının karşılaştırması

Boyutlar	$\bar{X}$	s.s	F	p	Karşılaştırma
Dışadönüklük	3,57	0,64			a
Uyumluluk	3,78	0,62			b
Öz disiplin	3,73	0,64	154,19	0,000***	b
Nevrotiklik	2,87	0,58			c
Gelişime açıklık	3,53	0,63			a

*** $p < 0,001$ a,b,c: farklı harfleri içeren boyutlar arasında anlamlı farklılık vardır ($p < 0,05$).

Tablo 1’de görüldüğü gibi, otel çalışanlarının beş faktör kişilik modeline ilişkin cevapları dışadönüklük ve gelişime açıklık boyutları ile uyumluluk ve öz disiplin boyutlarında birbirine yakındır. Nevrotiklik boyutu ise düşük ortalamaya sahip olup bütün boyutlardan farklıdır. Bu durum turizm sektörü için ele alındığında memnuniyet vericidir. Daha önce de ifade edildiği üzere depresif, gergin, kaygılı, huzursuz, sabırsız ve üzgün olma gibi durumları (Benet-Martinez ve John, 1998; Costa vd., 1991) açıklayan nevrotiklik özelliği turizm sektöründe çalışma için uygun olmadığını ifade etmek mümkündür. Tablo 2’de duygusal emek boyutlarının karşılaştırılmasına yer verilmiştir.

Tablo 2. Duygusal emek boyutlarının karşılaştırması

Boyutlar	$\bar{X}$	s.s	F	p	Karşılaştırma
Duygusal çelişki	2,48	0,90			a
Duygusal çaba	3,67	0,91	364,46	0,000***	b

*** $p < 0,001$ a, b: farklı harfleri içeren boyutlar arasında anlamlı farklılık vardır ($p < 0,05$).

Tablo 2’den de anlaşılacağı üzere, otel çalışanlarının duygusal çaba gösterimleri, duygusal çelişki ortalamalarından fazla olup anlamlı bir farklılık göstermektedir. Daha önceki araştırmalarda (Keleş 2018), otel yöneticilerinin çalışanlarının derin davranışlarını/duygusal çabalarını artırıcı önlemler alması gerekliliği de önerilmiştir. Araştırmada ortaya çıkan bu bulgu da turizm sektörü için uygun olarak değerlendirilen duygusal gösterimlerin, olmayanlara nazaran daha yüksek çıktığına işaret etmektedir. Duygusal Tablo 3’te beş faktör kişilik özellikleri ile duygusal emek gösterimleri arasındaki ilişkiyi betimleyen korelasyon matrisine yer verilmiştir.

Tablo 3. Duygusal emek ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiye ait korelasyon matrisi

	1	2	3	4	5	6	7
1. Dışadönüklük	-						
2. Uyumluluk	,107	-					
3. Öz disiplin	,250	,595	-				
4. Nevrotiklik	-,409	-,235	-,338	-			
5. Gelişime açıklık	,190	,316	,277	,108	-		
6. Duygusal çelişki	-,139*	-,417***	-,402***	,271***	-,080	-	
7. Duygusal çaba	,037	,130*	,141*	,130*	,228***	,038	-

** $p < 0,001$ * $p < 0,05$

Tablo 3, duygusal emek ile beş faktör kişilik özellikleri arasındaki korelasyonları göstermektedir. Buna göre, duygusal çelişki ile dışadönüklük ve nevrotiklik arasında düşük

kuvvette anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Duygusal çelişkinin dışadönüklük ile ilişkisi negatif yönlü iken, nevroitiklik ile ilişkisi pozitif yönlüdür. Duygusal çelişki ile uyumluluk ve öz disiplin arasında ise orta kuvvette negatif yönlü ilişkiler bulunmuştur. Gelişime açıklık boyutu ile duygusal çelişki arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Duygusal çelişkiye ilişkin elde edilen bu bulgular; uyumluluk, özdisiplin ve dışadönüklük özellikleri baskın oldukça duygusal çelişkinin azaldığı; nevroitiklik arttıkça da duygusal çelişkinin arttığı şeklinde yorumlanabilir.

Duygusal emeğin duygusal çaba boyutu ile ilişkisine yönelik korelasyonlar, uyumluluk, özdisiplin, nevroitiklik ve gelişime açıklığın duygusal çaba ile düşük kuvvette pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir. Dışadönüklük ile duygusal çaba arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu durum, dışadönüklük dışındaki bütün kişilik özelliklerinin, duygusal çaba sergileme eğilimini düşük de olsa arttırdığını göstermektedir. Söz konusu ilişkilerin yönünü ve kişilik özelliklerinin duygusal emek gösterme biçimlerini ne derece etkilediğini belirleyebilmek amacıyla gerçekleştirilen basit doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 4'te ve Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 4. Kişilik özelliklerinin duygusal çelişki üzerindeki etkisine ilişkin basit doğrusal regresyon analizleri

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	b_j	$S(b_j)$	t	p	R^2	ANOVA
Duygusal Çelişki	Sabit	2,882	0,255	11,288	0,000	0,004	F=2,583
	Gelişime açıklık	-0,114	0,071	-1,617	0,109		p=0,109
Duygusal Çelişki	Sabit	4,582	0,243	18,837	0,000	0,161	F=76,982
	Özdisiplin	-0,565	0,064	-8,774	0,000		p=0,000***
Duygusal Çelişki	Sabit	3,167	0,250	12,691	0,000	0,019	F=7,870
	Dışadönüklük	-0,193	0,069	-2,805	0,005		p=0,005**
Duygusal Çelişki	Sabit	4,751	0,251	18,926	0,000	0,172	F=84,177
	Uyumluluk	-0,601	0,066	-9,175	0,000		p=0,000***
Duygusal Çelişki	Sabit	1,274	0,218	5,833	0,000	0,073	F=31,657
	Nevrotiklik	0,420	0,075	5,626	0,000		p=0,000***

** $p<0,01$ *** $p<0,001$ b_j : Katsayı $S(b_j)$: Standart Hata

Tablo 4'teki bulgulara göre, bağımlı değişken (duygusal çelişki) ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilere yönelik oluşturulan basit doğrusal regresyon modellerinden, gelişime açıklık boyutunu oluşturan ilk model anlamlı değildir ($p=0,109$). Anlamlı olan basit doğrusal regresyon modelleri sırasıyla aşağıda verilmiştir:

$$\begin{aligned} \text{Duygusal Çelişki} &= 4,582 - 0,565 \text{ Özdisiplin} & (F=76,982; p<0,001) \\ \text{Duygusal Çelişki} &= 3,167 - 0,193 \text{ Dışadönüklük} & (F=7,870; p<0,01) \\ \text{Duygusal Çelişki} &= 4,751 - 0,601 \text{ Uyumluluk} & (F=84,177; p<0,001) \\ \text{Duygusal Çelişki} &= 2,882 + 0,420 \text{ Nevrotiklik} & (F=31,657; p<0,001) \end{aligned}$$

Tablo 4'teki belirtme katsayıları (R^2), Otel çalışanlarının duygusal çelişki gösterimleri üzerindeki değişimlerinin her biri ayrı ayrı olmak üzere, %16,1'inin ($R^2=0,161$) özdisiplin özelliği kaynaklı azaldığı, %1,9'unun ($R^2=0,019$) dışadönüklük özelliği kaynaklı azaldığı, %17,2'sinin ($R^2=0,172$) uyumluluk kaynaklı azaldığı ve %7,3'ünün ($R^2=0,073$) nevroitiklikten kaynaklanarak arttığı değerlendirilebilir. Ortaya çıkan bu sonuçlar ilgili alanyazındaki çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Basım vd., 2013; Begenirbaş ve Can

Yalçın, 2012; Brotheridge ve Grandey 2002; Deniz, 2016; Gürsoy vd., 2011; Karatepe ve Aleshinloye, 2009; Liu vd., 2004; Spector vd, 2000). Bu bulgular, özdisiplin ve uyumluluk özellikleri yüksek olan çalışanların duygusal çelişkilerinin azalma eğiliminde olduğuna işaret etmektedir. Nevrotiklik ise duygusal çelişkiyi arttırmaktadır. Buna göre çalışanların istihdamında özdisiplin ve uyumluluk özellikleri yüksek bireylerin tercih edilmesi, nevroitik bireylerin ise tercih edilmemesi önerilebilir.

Tablo 5 incelendiğinde, bağımlı değişken (duygusal çaba) ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilere yönelik oluşturulan basit doğrusal regresyon modellerinden, dışadönüklük boyutunu oluşturan model anlamlı değildir ($p=0,455$). Kişiliğin diğer boyutları ile duygusal çaba arasında arasındaki modeller ise anlamlıdır ($p<0,05$).

Tablo 5. Kişilik özelliklerinin duygusal çelişki üzerindeki etkisine ilişkin basit doğrusal regresyon analizleri

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	b_j	$S(b_j)$	t	p	R^2	ANOVA
Duygusal Çaba	Sabit	2,499	0,254	9,829	0,000	0,052	F=22,018 p=0,000***
	Gelişime açıklık	0,332	0,071	4,692	0,000		
Duygusal Çaba	Sabit	2,920	0,268	10,893	0,000	0,020	F=8,139 p=0,005**
	Özdisiplin	0,202	0,071	2,853	0,005		
Duygusal Çaba	Sabit	3,484	0,257	13,573	0,000	0,001	F=0,559 p=0,455
	Dışadönüklük	0,053	0,071	0,748	0,455		
Duygusal Çaba	Sabit	2,952	0,279	10,577	0,000	0,017	F=6,848 p=0,009**
	Uyumluluk	0,191	0,073	2,617	0,009		
Duygusal Çaba	Sabit	3,064	0,229	13,371	0,000	0,018	F=7,361 p=0,007**
	Nevrotiklik	0,213	0,078	2,713	0,007		

** $p<0,01$ *** $p<0,001$ b_j : Katsayı $S(b_j)$: Standart Hata

Anlamlı olan basit doğrusal regresyon modelleri sırasıyla aşağıda verilmiştir:

Duygusal Çaba = 2,499 + 0,332 Gelişime Açıklık (F=22,018; $p<0,001$)

Duygusal Çaba = 2,920 + 0,202 Özdisiplin (F=8,139; $p<0,01$)

Duygusal Çaba = 2,952 + 0,191 Uyumluluk (F=6,848; $p<0,01$)

Duygusal Çaba = 3,064+ 0,213 Nevrotiklik (F=7,361; $p<0,01$)

Tablo 5'teki belirtme katsayıları (R^2), otel çalışanlarının duygusal çaba gösterimleri üzerindeki değişimlerinin her biri ayrı ayrı olmak üzere, %5,2'sinin ($R^2=0,052$) gelişime açıklık boyutu, %2'sinin ($R^2=0,020$) özdisiplin boyutu, %1,7'sinin ($R^2=0,017$) uyumluluk boyutu ve %1,8'inin ($R^2=0,018$) nevroitiklik boyutu kaynaklı arttığı şeklinde değerlendirilebilir. Ortaya çıkan bu sonuçlar, nevroitiklik boyutu hariç olmak üzere ilgili alanyazındaki çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Kim, 2008; Sohn ve Lee, 2012). Nevrotikliğin küçük de olsa duygusal çabayı arttırması yönünde bu araştırmada ortaya çıkan bulgu, nevroitiklerin duygusal iniş çıkışlarından ve/veya turizm sektöründe çalışmanın verdiği zorunluluktan dolayı duygusal çabaya yöneldikleri şeklinde değerlendirilebilir. Her ne kadar kişilik özellikleri ile duygusal emeğin duygusal çaba boyutuna etkisi ortaya çıkmış olsa da, söz konusu etkinin duygusal çelişki kadar yüksek olmadığını söylemek yerinde olacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Turizm sektörü, yapısı gereği müşteriler ile yoğun iletişim gerektirmektedir. İletişimin niteliğini etkileyen çalışanların kişilik özellikleri ise bu noktada önem kazanmaktadır. Sektöre yönelik kişilik özelliğine sahip olmayan çalışanların, işletmenin bütün sistemini olumsuz etkilediği öne sürülmektedir (Pelit vd., 2010). Turizm sektöründe özellikle çalışanlardan beklenen hususlardan biri de, işletmelerin beklediği duygu gösterim kurallarının sergilenmesidir. Bu durumda da kişilik özellikleri ön plana çıkmaktadır.

Kişilik özelliklerinin duygusal emek gösterimleri ile ilişkilerin otel çalışanları üzerinde incelendiği bu çalışmada, özellikle özdisiplin ve uyumluluk özellikleri öne çıkan çalışanların, duygusal emeğin duygusal çelişki boyutundaki davranışları daha az sergiledikleri; nevroitiklerin ise daha fazla duygusal çelişki yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, duygusal emeğin duygusal çaba boyutundaki davranışlar, özdisiplin, uyumlu ve gelişime açıklık özellikleri yüksek olan bireyler tarafından daha fazla sergilenme eğilimindedir. Nevrotik kişiliğin duygusal çabayı arttırması yönünde ortaya çıkan sonuç ise, örneklem grubunun özellikleri ve/veya turizm sektörü ile açıklanmış olmasına rağmen üzerinde durulması gereken bir husustur. Her ne kadar söz konusu etki düşük çıkmış olsa da farklı örneklem gruplarında araştırmaya değerdir.

Turizmin önemli bir alanı olan otelcilik sektöründe müşteri ile çok fazla iletişim kurmayı gerektiren durumlar ortaya çıkmaktadır. Bu durumda örgütün belirlediği duygusal davranış kurallarına; başka bir ifade ile duygusal emek gösterimlerine, çalışanlar uymak zorundadır. Ancak çalışanların kişilik özellikleri duygusal emek gösterimine uygun değilse, örgütsel faktörlerin düzenlenmesi çok fazla önem arz etmeyecektir. Sonuç olarak turizm sektörüne uygun özdisiplin ve uyumluluk özelliği fazla olan bireylerin daha az, nevroitik bireylerin ise daha fazla duygusal çelişki yaşadıklarına yönelik bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlar, çalışanların işe alınma sürecinde işe uygun kişilik özelliklerini taşıyan bireylerin tercih edilmesini gerekli kılmaktadır. İşe alım sürecinin yanı sıra, mevcut çalışanların özdisiplin ve uyumluluk özelliklerini geliştirecek, nevroitik özelliklerini ise mümkün olduğunca azaltmaya yönelik örgütsel faaliyetler tasarlanması, otel işletmelerinin çalışanlarından daha fazla verim elde etmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aslan, Z. ve Sağlam Arı, G. (2018). “Kişilik Ve Duygusal Emek Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Banka Çalışanları Örneği”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, 157-171.
- Avcı, U., ve Boylu, Y. (2010). “Türk turizm çalışanları için duygusal emek ölçeği geçerliliği.” *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 7(2), 20-29.
- Barrick, M. R. ve Mount, M. K. (2000). *Select on Conscientiousness and Emotional Stability, Handbook of Principles of Organizational Behavior*. 2. Baskı, United Kingdom, A John Wiley and Sons Ltd. Yayınları.
- Barrick, M.R. ve Mount, M.K. (2003). “Meta-Analysis of the Relationship Between the Five Factor Model of Personality and Holland’s Occupational Types,” *Personnel Psychology*, 56, 45-74
- Basım, N., Begenirbaş, M. ve Can Yalçın, R. (2013). “Effects of Teacher Personalities on Emotional Exhaustion: Mediating Role of Emotional Labor”, *Educational Sciences: Theory&Practice*, 13(3),1488-1496.
- Begenirbaş, M. Ve Can Yalçın, R. (2012). “Öğretmenlerin Kişilik Özelliklerinin Duygusal Emek Gösterimlerine Etkileri.” *Çag University Journal of Social Sciences*, 9(1), 1-19

- Benet-Martínez, V. ve John, O.P. (1998). “Los Cinco Grandes Across Cultures and Ethnic Groups: Multitrait Multimethod Analysis of The Big Five in Spanish and English.” *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 729-750
- Brotheridge, C. M. ve Grandey, A. A. (2002). “Emotional Labor and Burnout: Comparing Two Perspectives of People Work”. *Journal of Vocational Behavior*, 60 (1): 17-39.
- Chu, K.H.L., ve Murrmann, S.K. (2006). “Development and validation of the hospitality emotional labor scale”. *Tourism Management*, 27(6), 1181–1191.
- Costa, P.T. ve McCrae, R.R.(1995). “Domains and Facets: Hiyerarchical Personality Assessment Using the Revised NEO Personality Inventory”. *Journal of Personality Assessment*, 64(1), 21-50.
- Costa, P.T., McCrae, R.R. ve Dye, D.A. (1991).” Facet Scales for Agreeableness and Conscientiousness; a Revision of the NEO Personality Inventory.” *Personality and Individual Differences*, (12)9, 887-898.
- Deniz, G. (2016). “Kişilik ve Sosyalleşimin Duygusal Emek Üzerindeki Etkisi: Butik Otel Örneği.” *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 27 (2), 273 – 289.
- Diefendorff, J.M, Croyle, M.H., ve Gosserand, R.H. (2005). “The Dimensionality and Antecedents of Emotional Labor Strategies”. *Journal of Organizational Behavior*, 66, 339-357.
- Doğan, T. (2013). “Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Öznel İyi Oluş.” *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(1), 56-64.
- Eighie, B.O., Oguntuase, R.O., Ibode, F.O. ve Ehigie, R.I. (2012). “Personality Factors And Emotional Intelligence As Predictors Of Frontline Hotel Employees’ Emotional Labour”. *Global Advanced Research Journal Of Management And Business Studies*, 1(9), 327-338.
- Ellis, A., Abrams, M., ve Abrams, L. (2009). *Personality Theories: Critical Perspectives*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Grandey, A. (2000).” Emotion regulation in the workplace: A new way to conceptualize emotional labor”. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), 95–110.
- Gürsoy, D., Boylu, Y., ve Avcı, U. (2011). “Identifying the Complex Relationships Among Emotional Labor and its Correlates”. *International Journal of Hospitality Management*, 30(4), 783-794.
- Hochschild, A.R. (2003). *The managed heart: Commercialization of human feeling*. Berkeley: University of California.
- John, O. P., Donahue, E. M., ve Kentle, R. L. (1991). *The Big-Five Inventory-Version 4a and 54*. Berkeley, CA: Berkeley Institute of Personality and Social Research, University of California.
- Judge, T. A., Woolf, E. F. ve Hurst, C. (2009). “Is Emotional Labor More Difficult For Some Than For Others? A Multilevel, Experience-Sampling Study”. *Personnel Psychology*, 62(1): 57-88.
- Karatepe, O. M. ve Aleshinloye, K. D. (2009). “Emotional Dissonance and Emotional Exhaustion among Hotel Employees in Nigeria”. *International Journal of Hospitality Management*, 28 (3): 349-358.
- Keleş, Y. (2018). “Otel Çalışanlarının Derin Davranışlarının Yaşadıkları İş-Aile ve Aile-İş Çatışması Üzerindeki Etkisi.” *OPUS - Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16 (9), 575-599.
- Keleş, Y. (2014). *Örgütsel Adaletin Duygusal Emek Üzerindeki Etkisi: Antalya’daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Keleş, Y. ve Tuna, M. (2018). “Turizm İşletmelerinde Duygusal Emek: Eleştirel Bir Yaklaşım.” *Turizm Akademik Dergisi*, 5 (2), 129-140.

- Kim, H.J. (2008). "Hotel Service Providers' Emotional Labor: The Antecedents and Effects on Burnout." *International Journal of Hospitality Management*, 27(2): 151-161.
- Kruml, S.M. ve Geddes, D. (2000). "Exploring the Dimensions of Emotional Labor : The Heart of Hochschild's Work." *Management Communication Quarterly*, 14 (1), 8-49.
- Liu, Y., Perrewé, P. L., Hochwarter, W. A. ve Kacmar, C. J. (2004). "Dispositional Antecedents and Consequences of Emotional Labor at Work". *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 10(4): 12-25
- McAdams, D.P. (2008). *The person: An introduction to the science of personality psychology* (5. Baskı). New Jersey: Wiley
- McCrae, R.R. ve Costa, P.T. (1987). "Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers." *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 81-90.
- McCrae, R.R. ve Costa, P. (1991) " Adding Liebe und Arbeit: The Full Five-Factor Model and Well-Being". *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(2), 227-232.
- Morris, J.A., ve Feldman D.C. (1996). "The dimensions, antecedents, and consequences of emotional labor." *Academy of Management Review*, 21, 986–1010.
- Pelit, E., Türkmen, F. ve Yarmacı, N. (2010). "Turizm Sektöründeki İşgörenlerin Kişilik Özelliklerini Değerlendirmeye Yönelik Bir Araştırma". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(1), 9-16.
- Robbins, S.P., DeCenzo, D.A. ve Coulter, M. (2013). *Fundamentals of Management*. UK: Pearson.
- Schultz, D.P. ve Schultz, S.E. (2009). *Theories of Personality*. Wadsworth Publishing.
- Sekerka, L.E. ve Fredrickson, B. L. (2010). *Working positively toward transformative cooperation*. P.Alex Linley, Susan Harrington, & Nicola Garcea (Ed.), içinde *Oxford handbook of positive psychology and work*, (ss. 81-94). New York: Oxford University Press.
- Sohn, H.-K., ve Lee, T.J. (2012). "Relationship Between HEXACO Personality Factors and Emotional Labour of Service Providers in the Tourism Industry." *Tourism Management*, 33, 116-125.
- Somer, O., Korkmaz, M. ve Tatar, A. (2002). "Beş Faktör Kişilik Envanterinin Geliştirilmesi-1: Ölçek ve Alt Ölçeklerin Oluşturulması". *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), 21-33.
- Spector, P.E., Zapf, D., Chen, P.Y. ve Frese, M. (2000). "Why Negative Affectivity Should Not Be Controlled in Job Stress Research: Don't Throw Out the Baby with the Bath Water". *Journal of Organizational Behavior*, 21(1): 79–95
- Tan, H.H., Foo, M.D., Chong, C.L. ve Renee, N.G. (2003). "Situational And Dispositional Predictors Of Displays Of Positive Emotions". *Journal Of Organizational Behavior*, 24,961-978.
- Vecchio, R. P. (1991). *Organizational behavior*. USA: The Dryden.
- Smith, E.E., Nolen-Hoeksema, S., Fredricson, B., Loftus, G.R., Bem, D.J. ve Maren, S. (2012). *Introduction to psychology* (14. Baskı). Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Watson, D. ve Clark, L.A. (1997). *Extraversion and its positive emotional core*. R. Hogan, S. Briggs ve J.Johnson (Ed.). *Handbook of personality psychology* içinde (s.767-793). San Diego: Academic Press.

Turizm Eğitimi Alan Lisans Öğrencilerinin Öz Yeterliklerinin Akademik Başarı ve Bireysel Özellikler Açısından İncelenmesi

Examination of the Self-Efficacy of Undergraduate Students in Tourism Education in terms of Academic Achievement and Individual Characteristics

Dr. Öğr. Üyesi Murat KIZANNIKLI¹, Arş. Gör. Cemal Ersin SİLİK²

Özet

Bu araştırmanın amacı, turizm eğitimi almakta olan lisans öğrencilerinin öz yeterlik algılarının bireysel özelliklerine ve akademik başarı düzeylerine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir. Veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Öğrencilerin öz yeterlik düzeylerini ölçmek için Sherer vd. (1982) tarafından geliştirilen ve Yıldırım ve İlhan (2010) tarafından Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan Genel Öz Yeterlik Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini, lisans düzeyinde turizm eğitimi almakta olan öğrenciler oluşturmaktadır. Basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre, rastgele seçilen öğrencilerden toplanan 514 adet kullanılabilir anket formu analize tabi tutulmuştur. Verilerin analizinde yüzde ve frekans analizlerinin yanı sıra, araştırma hipotezlerinin test edilmesine yönelik bağımsız örneklemler için *t* testi ve varyans analizi (Anova) kullanılmıştır. Bulgulara göre, öğrencilerin öz yeterlik düzeylerinin mezun olunan lise, bölüme yerleşme isteği ve herhangi bir öğrenci topluluğuna üye olma durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Öğrencilerin genel öz yeterlik durumları ile akademik başarı düzeyleri arasında ise anlamlı bir farklılık tespit edilmemiş olmakla birlikte ($p>0,05$), öz yeterlik toplam değerlerine göre, öğrencilerin akademik başarı düzeyleri yükseldikçe, genel öz yeterlik puanlarının da arttığı dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Öz yeterlik, akademik başarı, turizm eğitimi, bireysel özellikler

Makale Türü: Araştırma makalesi

Abstract

The purpose of this study is to determine whether the self-efficacy status of undergraduate students who are receiving tourism education differs according to their individual characteristics and academic achievement levels. A questionnaire is used as a data collection instrument. General Self-Efficacy Scale is used which was developed by Sherer et al. (1982) and the validity and reliability in Turkish was tested by Yıldırım and İlhan (2010), to measure students' self-efficacy levels. The population of the study consists of students who are studying tourism at the undergraduate level. A total of 514 questionnaires were analyzed. In addition to the percentage and frequency analyzes, the hypotheses of the study were tested by using independent samples *t* test and Anova analysis. According to the study results, it is found that the self-efficacy levels of the participants showed a significant difference according to the graduated high school, the desire to study in the department

¹ Ankara Hacı Bayram Üniversitesi, Turizm Fakültesi, muratkizannikli@gazi.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-6953-767X>

² Ankara Hacı Bayram Üniversitesi, Turizm Fakültesi, cemalersin.silik@gazi.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-8662-4188>

and the membership status to the student societies. In addition, there is no significant difference between the students' general self-efficacy and academic achievement levels ($p>0,05$). However, considering the total self-efficacy values, as the academic achievement levels of students increase, their general self-efficacy scores have also increased.

Key Words: Self-efficacy, academic achievement, tourism education, individual characteristics

Paper Type: Research paper

Giriş

Davranışı yönlendiren ve düzenleyen süreçleri açıklamaya çalışan farklı teoriler arasında Sosyal Bilişsel Kuram (Bandura, 1977) en önemli teorilerden birisi olarak kabul edilmektedir. Sosyal Bilişsel Kuram; dış sosyal sistemlerin ve içsel öz-etki faktörlerinin bir bileşiminin, davranışları motive edip düzenlediğini öne sürmektedir (Bandura, 2012; Schunk ve Pajares, 2002). Bandura'ya göre (1997) bu öz-etki faktörlerinden öz yeterlik (*self efficacy*), temel bir bileşendir ve bir bireyin, istenen performansları elde edebilmek için gerekli eylemleri organize etme ve yürütme yeteneklerine yönelik yargısını ifade etmektedir.

Öz yeterlik kuramı, Bandura'nın (1977) sosyal öğrenme kuramından türetilmiş ve bir kişinin belirli bir görevi yerine getirebilme yeteneğine olan inancını ifade etmektedir. Ryan (1970)'a göre, kendini algılama veya bir kişinin kendi yeteneklerini ve eğilimlerini algılayış şekli niyetlerin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Buna benzer bir biçimde öz yeterlik, bireyin belirli hedeflere ulaşıp ulaşılmadığına yönelik inançlarını etkilemektedir. Öyle ki, zorluklar karşısındaki seçimler, arzular, çabalar ve sabır, kişinin kendi yeteneklerini algılayış şekli veya kendini algılama niyetinden etkilenmektedir (Bandura, 1991).

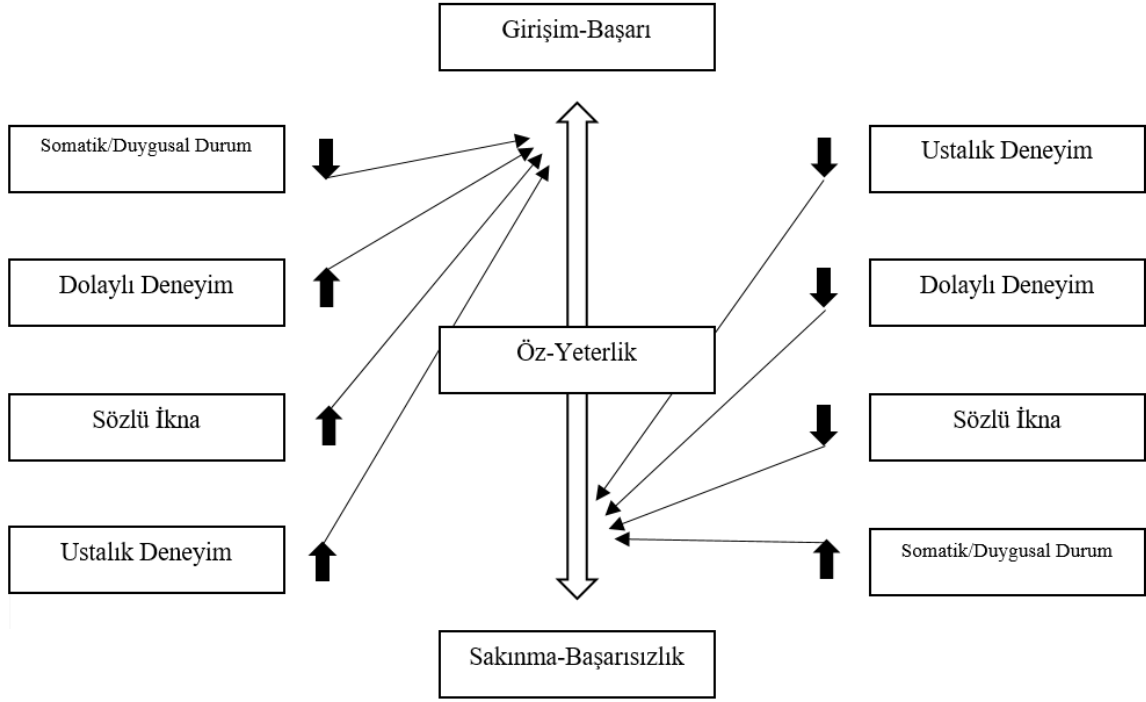
Çalışma kapsamında, öncelikle öz yeterlik kavramı hakkında bilgi verilmiş, öz yeterlik inançlarına yönelik kaynaklar (ustalık deneyimleri, modelleme, sosyal ikna ve fiziksel durum) açıklanmış ve son olarak öz yeterlik ile akademik performans arasındaki ilişkiler üzerine yapılmış çalışmalara yer verilmiştir.

1. Öz Yeterlik Kavramı

İnsan bilişini, eylemini, motivasyonunu ve duygusunu anlamaya yönelik bir yaklaşım olduğu varsayılan öz yeterlik kavramının, genel olarak "*Sosyal Bilişsel Kuram*" kapsamında açıklandığı ifade edilmektedir (Bandura, 1997; Barone vd., 1997). Sosyal Bilişsel Kuramın kısaltılmış ve sadeleştirilmiş dört temel dayanağı bulunmaktadır. Bunlar; bireylerin güçlü bilişsel veya simgeleştirme yeteneği, çevresel olaylara bilişsel, etkili ve davranışsal yanıt verme yeteneği, öz ve kişiliğin başkalarıyla etkileşimler sonucunda değişime uğraması ve bireylerin kendi kendini yönetme yeteneğidir (Maddux, 2000: 6).

Öz yeterlik; deneyim yoluyla elde edilen bilişsel, sosyal, dilsel ve/veya fiziksel yeteneklerin gelişmesi ile birlikte yavaş yavaş kazanılır (Bandura, 1982; Gist, 1987).

Şekil 1. Öz Yeterlik Teorisi

Kaynak: Brown vd., 2013: 22

Şekil 1'de ifade edilen öz yeterlik teorisine göre, somatik/duygusal durum, dolaylı deneyim, sözlü ikna ve ustalık deneyimleri bireylerin öz yeterliklerini ve dolayısıyla da bireylerin davranışlarını etkilemektedir. Şekil 1'e göre; stres ve kaygı düzeyi düşük, olumlu dolaylı deneyimlere, pozitif nasihat ve teşviklere, doğrudan yaşanmış olumlu deneyimlere sahip bireyler, yüksek düzeyde öz yeterliğe sahip olmakla birlikte girişim-başarı davranışları sergilemektedir. Bunun yanında; stres ve kaygı düzeyi yüksek, olumsuz dolaylı deneyimlere, negatif nasihat ve teşviklere, doğrudan yaşanmış olumsuz deneyimlere sahip bireylerin, düşük düzeyde öz yeterliğe sahip olmakla birlikte sakınma-başarısızlık davranışları sergilediği ifade edilmektedir.

Öz yeterlik, algılanan beceriden ziyade, belirli şartlar altında bireylerin becerileri ile yapabileceklerine inanma durumudur. Fakat bu durum, değişen ve zorlayıcı şartlardaki beceri ve yetenekleri koordine etme ve yönetebilme konusundaki inanç ile ilgilidir (Maddux, 2000: 4). Akademik bağlamda ise genellikle öz yeterlik, öğrencinin eğitimsel hedeflerine başarılı bir şekilde ulaşabilmesi için öğrenenin yargılarını tanımlayan akademik öz yeterlik (*academic self efficacy*) olarak ifade edilmektedir (Elias ve MacDonald, 2007).

Öğrenme ve devamında akademik performans için akademik öz yeterliğin önemini ortaya koyan zengin bir alanyazın bulunmaktadır. Akademik öz yeterlik ve akademik performans arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için ilkokullarda (Joet vd., 2011; Yılmaz vd., 2012), liselerde (Alivernini ve Lucidi, 2011; Bala vd., 2017) ve üniversitelerde (Robbins vd., 2004; Komarraju ve Nadler, 2013; El-Hmoudova, 2015; Sevilmiş ve Şirin, 2016; Honicke ve

Broadbent, 2016; Bui vd., 2017; Jung vd., 2017; Tsai vd., 2017) bulunan öğrencilere yönelik öğrenme ortamında bir dizi araştırma yapılmıştır. Ayrıca, akademik öz yeterliğin; cebir veya geometri problemleri gibi konuya özgü işleri başarıyla tamamlamada akademik performans üzerindeki etkisini (Zimmerman ve Martinez-Pons, 1990), bir derste özel bir not elde etme veya başarılı bir performans göstermede akademik performans üzerindeki etkisini (Neuville vd., 2007) veya üniversite derslerinde genel başarı sağlamada akademik performans üzerindeki etkisini (Pintrich ve DeGroot, 1990; Cassidy ve Eachus, 2002) ortaya koymaya yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Honicke ve Broadbent, 2016: 64).

Akademik öz yeterlik, akademik başarıyı hem doğrudan hem de dolaylı olarak desteklemekte (Bandura vd., 1996) ve yükseltmektedir. Bununla birlikte yapılan araştırmalarda (Schunk, 1989; Carini vd., 2006; Komarraju ve Nadler, 2013; Jung vd., 2017; Bui vd., 2017) akademik öz yeterlik ile akademik başarı arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Bu nedenle, öz yeterliğin belirli bir kültürel bağlamda ve alan işleyişinde nasıl çalıştığını bilmek, öğrencilerin istenen kişisel değişimlerini gerçekleştirebilmeleri için oldukça önemlidir (Bui vd., 2017).

2. Öz Yeterlik İnançlarına Yönelik Kaynaklar

Bandura (1977), geliştirdiği teorinin, formları ne olursa olsun psikolojik prosedürlerin, öz yeterliğin gücünü ve düzeyini değiştirdiğini ifade etmektedir. Önerilen modelde kişisel yeterlik beklentilerinin; *ustalık deneyimleri*, *modelleme* (gözlemsel öğrenme), *sosyal ikna ve bireylerin kendi fiziksel durumlarını göz önünde bulundurması* gibi dört temel bilgi kaynağından elde edildiği açıklanmaktadır. Buradan hareketle, bireylerin öz yeterliğe yönelik inançlarını bu dört kaynağa göre geliştirip güçlendirebildikleri ifade edilmektedir (Bandura, 1982; Wood ve Bandura, 1989). Bireylerin performans yargıları ise, bu kaynakların tamamından elde edilen yeterlik bilgilerinin birleşiminden oluşmaktadır (Lent ve Hackett, 1987; Gist ve Mitchell, 1992). Bu nedenle, öz yeterlik oluşumu bireylerin gelecekteki performansını etkileyebilecek hem kişisel hem de durumsal kaynakların ve kısıtlamaların mevcudiyetini değerlendirmesinden de kaynaklanmaktadır (Ajzen, 1987; Gist ve Mitchell, 1992).

2.1. Ustalık Deneyimleri

Kişilerin güçlü bir öz yeterlik duygusu geliştirmeleri için en etkili yol, *ustalık deneyimleri* veya *tekrarlanan performans başarıları*dır (Bandura, 1977, 1982; Gist, 1987; Wood ve Bandura, 1989). Bunun yanında performans aksaklıkları, başarı için sürekli bir çabaya ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle ustalık deneyimleri, gelecekteki performansın olumlu sonuçlanabilmesi için fikir oluşumu sağlamaktadır (Lent ve Hackett, 1987). Bireylerin başarılarını tecrübe ederek yeteneklerine karşı bir güven duygusu geliştirmesi, başarısızlık veya aksiliklerin daha iyi yönetilmesine yardımcı olmaktadır (Wood ve Bandura, 1989). Güçlü bir öz yeterlik duygusunun oluşabilmesi, kişilerin doğrudan deneyimler yaşaması ile mümkün olabilmektedir. Bu nedenle elde edilecek olumlu deneyimler, ileride yaşanabilecek benzer durumlar için kişilerde öz yeterlik duygusunun gelişimine yardımcı olacaktır (Arseven, 2016: 68). Sonuç olarak, insanların kendi çabaları ile oluşturdukları başarılı deneyimler öz yeterliği güçlendirirken, başarısız deneyimler öz yeterlik duygusunu azaltmaktadır (Maddux, 2000: 8).

2.2. Dolaylı Deneyim/Modelleme

Öz yeterlik inançları, başkalarının davranışlarına ve bu davranışların sonuçlarına ilişkin gözlemlerimiz tarafından da etkilenmektedir (Bandura, 1997). Öz yeterlik inançlarının geliştirilmesinde, ustalık deneyimlerden biraz daha az etkili olan ikinci bir yol *dolaylı deneyim/modelleme*dir. Modelleme sürecinde bireyler, görgülü deneyim ya da gözlemsel öğrenme sürecini ortaya koymaktadır (Gist, 1987; Wood ve Bandura, 1989). Yeterli rol modelleri, durumları yönetmek için etkili stratejiler sunmaktadır ve bir sosyal karşılaştırma süreci yoluyla öz yeterliği etkilemektedir (Wood ve Bandura, 1989). Yani, insanlar kendilerini başkalarıyla kıyaslayarak kendi yeteneklerinin yargılarını oluşturmaktadır. Kişiler, kendilerine benzeyen bireylerin zorluklar karşısında başa çıkabilmelerini gözlemleyerek, kendilerinin de aynı yeteneklere sahip oldukları inancını kendisinde oluşturabilir (Arseven, 2016: 68). Modellemenin etkileri, özne ve model arasındaki kişisel özellikler ve yetenekler yönünden algılanan benzerlik olduğunda ve modellenen davranış net sonuçlar oluşturduğunda geliştirilmektedir (Bandura, 1977: 197; Gist, 1987).

2.3. Sosyal İkna/Sözlü İkna

Öz yeterliğin güçlendirilebileceği üçüncü bir yol ise *sosyal ikna/sözlü ikna* yoludur. İkna edici tartışmalar ve özel performans geribildirim, bir kişinin bir görevi yerine getirme yeteneği ile ilgili bilgi sağlamak için kullanılabilir (Gist ve Mitchell, 1992). Eğer bireyler, bir görevi yerine getirebileceklerini ikna etmeye yönelik olumlu geri bildirim ve gerçekçi teşvik alırsa, daha fazla çaba gösterme eğiliminde olabilmektedir (Gist, 1987; Wood ve Bandura, 1989). Bu yöntemin kullanımındaki en büyük tehlike, öz yeterlik inançlarının gerçekçi olmayan seviyelere yükseltilebilmesidir. Ayrıca, ikna edici bilginin yararlılığını değerlendirirken, ikna edici kişinin güvenilirliği, uzmanlığı, güvenilirliği ve saygınlığı gibi faktörleri göz önünde bulundurmak önemlidir (Bandura, 1977; Gist ve Mitchell, 1992). Gerçeği yansıtmayan teşvikler, kişilerin ortaya koyacağı tüm çabalara rağmen yaşanan başarısızlık sonucunda, kişilerdeki öz yeterlik duygusunun hızlı bir şekilde azalmasına sebebiyet verebilmektedir (Arseven, 2016: 69). Üçüncü yöntem olan sosyal ikna, ilk iki yöntemle kıyaslandığında, daha az etkili bir yöntem olarak ifade edilmektedir (Bandura, 1982; Gist, 1987).

2.4. Somatik/Duygusal Durum

Kişilerin stres ve kaygı düzeyleri, öz yeterlik duygularının gelişimini olumlu veya olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Bununla birlikte bireyler, kişisel yetenekleri değerlendirirken, genellikle *kendi fizyolojik durumlarına dair algıları* ile yetinmektedir. Bu duygusal uyarılmalar ve gerginlikler, zayıf performansa karşı zayıflık göstergesi olarak yorumlanabilmektedir. Örneğin, hissedilen kaygı başarısızlık olasılığını artıracak ve öz yeterlik beklentilerini azaltacak zayıflatıcı korku olarak görülebilmektedir (Gist, 1987; Stumpf vd., 1987; Wood ve Bandura, 1989). Psikolojik olarak rahat olan bireylerin, bir işte başarılı olması konusunda yüksek düzeyde öz yeterliğe sahip olması beklenmektedir (Arseven, 2016: 69). Kaygı düzeyi ve öz yeterlik beklentileri arasında negatif bir ilişki olduğuna yönelik ampirik çalışmalar da bulunmaktadır (Stumpf vd., 1987). Ayrıca genel fiziksel durum, kişilik faktörleri ve bireyin duygu durumu gibi faktörler, bir kişinin bir

görevle yüz yüze geldiğinde yaşadığı uyarılmayı etkileyerek öz yeterliği etkileyebilmektedir (Gist ve Mitchell, 1992). Bununla birlikte, öz yeterlik beklentisinin fizyolojik belirtileri, otonom uyarılmanın ötesine uzanmaktadır. Örneğin, egzersiz ve atletik performanslar gibi güç ve dayanıklılık içeren faaliyetlerde algılanan yeterlik, yorgunluk ve ağrı gibi deneyimlerden etkilenmektedir (Maddux, 2000: 10).

3. Öz Yeterlik ve Akademik Performans Arasındaki İlişkiye Yönelik Yapılan Araştırmalar

Öz yeterlik uzun bir süre akademik performansın önemli bir belirleyicisi olarak görülmüştür. Bu alanda yapılan çalışmalar genellikle, karşılıklılık veya iki yönlü etkilerin karşılaştırmalı gücünü ele almadan yapılan tek yönlü tasarımlar ile sınırlı kalmıştır. Talsma vd. (2018) tarafından yapılan sistematik derleme ve meta-analizde, hem akademik öz yeterliği hem de akademik performansı ölçen boylamsal çalışmalardan veri toplanmıştır. Bu yöntemde ilişkinin her iki yönü de eş zamanlı olarak değerlendirilmiştir. Yapılan çalışmada, performansın, sonrasında oluşan öz yeterlik üzerinde net bir olumlu etkisi bulunduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca, bu etkinin, öz yeterliğin performans üzerindeki etkisinden önemli ölçüde daha büyük olduğu belirlenmiştir. Yapılan moderatör analizlerinin ise, yalnızca yetişkinler için geçerli olduğu ve çocuklar için ayrı bir çalışmanın yapılması gerektiği de ifade edilmiştir (Talsma vd., 2018).

Bala vd. (2017) tarafından lise öğrencilerinin öz yeterlikleri ile demografik değişkenleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan çalışmada, Haryana'daki (Hindistan) dört bölgeden 500 öğrenciye anket uygulanmıştır. Yapılan araştırma sonucunda, özel okul ve devlet okulu öğrencileri, kentsel ve kırsal okul öğrencileri, fen bilimleri ve sanatsal alanlarda öğrenim gören öğrenciler ile cinsiyet arasında önemli farklılıklar tespit edilmiştir. Yaş değişkeni ile öz yeterlik arasında ise herhangi bir farklılık belirlenmemiştir. Çalışma sonuçları incelendiğinde, kentsel alanlarda bulunan özel okul öğrencilerinin, fen bilimlerinde öğrenim gören öğrencilerin ve erkek öğrencilerin öz yeterlik puanlarının, kırsal kesimdeki devlet okullarında öğrenim gören öğrencilerden, sanat alanında öğrenim gören öğrencilerden ve kız öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Akademik öz yeterlik ve sorumluluk, üniversite öğrencilerinin akademik performansını öngören iki önemli bireysel özelliktir. Jung vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada, akademik öz disiplin olarak akademideki öz düzenleme çabası tanımlanmış ve bilişsel, bilişsel olmayan yordayıcılar, kişilik özellikleri ve akademik sonuçlar arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda, öz disiplinin, akademik öz yeterlik ile akademik performans arasındaki ilişkiye aracılık ettiği belirlenmiştir. Bu sonuç, akademik performanstaki akademik öz disiplinlerin önemini de ortaya koymaktadır (Jung vd., 2017).

Tsai vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada, öğrencilerin öğrenme motivasyonu, kampüs dışı staj etkinliği, kariyer kararı öz yeterliği ve kariyer hazırlıkları arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Tayvan'da 613 üniversite öğrencisine anket uygulanmıştır. Çalışma sonuçları, öğrencilerin öğrenme motivasyonunun, staj etkinliğini olumlu ve önemli ölçüde etkilediğini ve kariyer kararı öz yeterliğinin, staj etkinliği ve kariyer hazırlığı arasında tam bir aracılık etkisi gösterdiğini göstermektedir (Tsai vd., 2017).

Bui vd. (2017) tarafından konaklama ve turizm bölümlerinde öğrenim gören yerli ve yabancı lisans öğrencilerine yönelik, öz yeterliğin akademik performans üzerindeki etkilerini

belirlemek için yapılan araştırmada, bir eğitim-öğretim döneminden sonra, öz yeterlikteki gelişimin sadece yüksek performans gösteren öğrenciler arasında gerçekleştiği ortaya konulmuştur. Yerli öğrencilerin performanslarını öngörmeye öz yeterlik anlamlı bulunmuşken, yabancı öğrenciler arasında olumlu bir ilişki belirlenmemiştir.

Kontrol Değer Teorisi (*Control-Value Theory*), başarı ile ilgili duyguları ve ilgili performansı öngördüğü varsayılan değişkenler dizisini belirtmektedir. Benzer şekilde, Schwarzer'in Öz-Düzenleme Teorisi (*Theory of Self-Regulation*) (1998, 2001), öz yeterliğin Kontrol Değer Teorisi'nde bahsedilen dizilimdeki bütün bağları etkilediğini göstermektedir. Bu nedenle, Roick ve Ringeisen (2017) tarafından yapılan çalışmada, kaygı belirleyicilerinin yapısını doğrulamak için uzunlamasına bir tasarım kullanılmış, böylece öz yeterliğin zincirin her bir bağı ile ilişkili olup olmadığı araştırılmıştır. Toplamda 92 öğrenciye anket uygulanarak yapılan çalışmada, Kontrol Değer Teorisi ve Öz-Düzenleme Teorisi varsayımlarını birleştiren modelin, sözlü sınav bağlamında, öz yeterlik, değerlendirme, test kaygısı ve performans arasındaki ilişkiyi en iyi şekilde ortaya koyduğu sonucuna varılmıştır.

Honicke ve Broadbent (2016) yapmış oldukları çalışmada, akademik öz yeterlik ile üniversite öğrencilerinin akademik performansı arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkiyi açıklayan bilişsel ve motivasyonel değişkenleri 12 yıllık bir araştırma ile ortaya koymaktadır. Üniversitelerdeki akademik öz yeterlik ve performansı inceleyen çalışmalar için Nisan 2015'te özellikle psikolojik, eğitsel ve ilgili çevrimiçi veriler kullanılarak sistematik bir araştırma yapılmıştır. Çalışmada, ilgili süreler içerisinde yayınlanan 59 makale ayrı ayrı incelenmiştir. İncelenen makaleler sonucunda, akademik öz yeterlik ile akademik performans arasında kısmen bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. İncelenen çalışmalarda; çaba sarf etme, derin işleme stratejileri (psikolojik temelli) ve hedef yönelimli stratejiler başta olmak üzere bazı aracı ve düzenleyici değişkenler de ortaya konulmuştur. İlgili süreler içerisinde yapılmış olan çalışmaların yetersiz kalışı göz önüne alındığında, akademik öz yeterlik-performans ve onu etkileyen motivasyonel ve bilişsel değişkenler arasındaki karmaşık etkiyi açıklamak ve nedensellik oluşturmak için yapılacak araştırmalara ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir (Honicke ve Broadbent, 2016).

Yeşilyurt, Ulaş ve Akan (2016) tarafından yapılan çalışmada ise, öğretmen öz yeterliği, akademik öz yeterlik, bilgisayar öz yeterliği, öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının bilgisayar destekli eğitime yönelik tutumları incelenmiştir. Bu çalışmada, öğretmen öz yeterliğinin gizli değişkenleri ve bu gizli değişkenlerin birbirleri ile oranları, akademik öz yeterlik, bilgisayar öz yeterliği ve bilgisayar destekli eğitim uygulamalarına yönelik tutumlar arasındaki etki düzeylerini test etmek amaçlanmıştır. Yapılan çalışmada, öğretmen öz yeterliği, akademik öz yeterlik ve bilgisayar öz yeterliğinin öğretmen adaylarının bilgisayar destekli eğitimi uygulama yönündeki tutumlarının önemli yordayıcıları olduğu sonucuna varılmıştır (Yeşilyurt vd., 2016).

Spor Bilimleri Fakültesi'ndeki lisans öğrencilerin akademik öz yeterlik düzeylerinin akademik başarıları üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla yapılan çalışmada, akademik öz yeterlik arttıkça akademik başarının da arttığı ortaya konulmuştur (Sevilmiş ve Şirin, 2016). Ayrıca; Lane vd. (2004) tarafından yapılan çalışmada da akademik başarı ile öz yeterlik değişkeni arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer taraftan; Choi (2005), üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada, öz yeterlik ve benlik kavramlarının

birbirine yakınlaştıkça kavramlar arasındaki ilişki gücünün de aynı oranda artış gösterdiğini ortaya koymaktadır.

El-Hmoudova (2015) tarafından, Hradec Kralove Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Bölümü'ndeki bir grup lisans öğrencisi üzerinde yapılan çalışmada ise, öğrencilerin öğrenme tercihleri ve öz yeterlik duyguları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışmada, profesyonel İngilizce dilindeki araştırmalarda yer alan üniversite öğrencilerinin belirli öğrenme stili tercihlerinin, öğrenmeye yönelik öz yeterlikleriyle ilişkili olup olmadığı değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, öğrencilerin akademik İngilizce dersi öz yeterlikleriyle tüm öğrenme tarzı tercihleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Akademik başarının sağlanmasında, motivasyonel yönelimlerin, bilişsel-üst bilişsel stratejilerin ve kaynak yönetiminin etkisinin incelendiği Komarraju ve Nadler (2013) tarafından yapılan çalışmada, 407 lisans öğrencisinden veri toplanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, düşük öz yeterliğe sahip öğrencilerin, zekânın doğuştan geldiğine ve değişmez olduğuna inandığı belirlenmiştir. Bunun yanında yüksek öz yeterliğe sahip öğrencilerin de, iyi notlar içeren ve diğerlerinden daha iyi performans gösteren hedefleri kovaladıkları ve yeni bilgi elde etme hedefinde oldukları ortaya konulmuştur. Genel olarak yüksek öz yeterliğe sahip öğrencilerin, düşünüp hareket ettikleri, öz düzenleme yaptıkları ve zorluklar karşısında ısrarcı oldukları için akademik başarı elde ettikleri belirlenmiştir (Komarraju ve Nadler, 2013).

Capri vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada ise, üniversite öğrencilerinin genel öz yeterlik inançları, yaşam doyumu ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. 354 üniversite öğrencisine yönelik yapılan çalışma sonucunda, genel öz yeterlik inançları ile yaşam doyumu arasındaki ilişkilerden elde edilen pozitif anlamlı bulgular, alanyazındaki diğer araştırma sonuçlarıyla (Dahlke, 1992; Coffman ve Gilligan, 2002; Tong ve Song, 2004; Charrow, 2006) tutarlı bulunmuştur (Capri vd., 2012).

Yılmaz vd. (2012) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise, ilköğretim öğrencilerinin öz yeterlik düzeylerinin akademik başarı, cinsiyet ve yaş gibi bir kısım değişkenler bakımından farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Toplamda 5062 öğrenciye ulaşılan çalışma sonucunda, kız öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla, büyükşehirde oturan öğrencilerin diğer tüm yerleşim birimlerinde oturan öğrencilere kıyasla daha yüksek öz yeterlik puanlarına sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin öz yeterlik düzeyleri ile akademik başarıları arasında da pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Öz yeterliğin, girişimci amaçlar ve eylemler üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek için Boyd ve Vozikis (1994) yapmış oldukları çalışmada, bireyin görevini yerine getirme kabiliyeti olarak tanımlanan bireysel öz yeterliğin, hem girişimci niyetlerin, hem de eylemlerin veya davranışların gelişimini etkilediğini ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte, bilişsel psikoloji teorisinde ele alınan *Bird's modeli* olarak bilinen girişimci niyet modeli ile öz yeterlik birlikte incelenmiştir.

Schunk (1989) ise araştırmasında; girişimci özellikleri, öğrenme için öz yeterlik, görev katılım değişkenleri ve yeterlik belirtilerinden oluşan bir model geliştirmiştir. Öğrencilerin öğrenme için öz yeterlik duygusu, ne kadar iyi öğrendiklerini gösteren işaretler ile görevleri üzerindeki çalışmalarından etkilenmektedir. Çalışmada, sosyal ve öğretici değişkenlerin öz yeterlik ve başarı davranışları üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışma sonuçları, öz yeterliğin öğrencilerin motivasyon ve öğrenmesine yönelik yordamda bulunduğu sonucunu desteklemektedir.

Gecas (1989) tarafından yapılan çalışmada, bireysel işlevsellik ve sosyal değişim için öz yeterlikle ilgili kavramlar incelenmiştir. Öz yeterliğin gelişimine ilişkin alanyazın taraması yapılarak, sosyal yapı ve grup süreçlerinin bu gelişmeyi nasıl etkilediği araştırılmıştır. Yaşam içerisindeki öz yeterlik değişimleri ele alınarak sonuçlar değerlendirilmiştir. Çalışmada, sosyal psikoloji alanyazını üzerinde durulurken, sosyoloji, psikoloji ve politik bilimlerden de faydalanılmıştır. Yüksek öz yeterliğe sahip olmanın önemine değinilen çalışmada, yüksek öz yeterliğin daha iyi fiziksel ve psikolojik sağlık, yaratıcılık, bilişsel esneklik, daha iyi problem çözme ve problemlerle baş edebilme becerileri, daha iyi benlik saygısı gibi toplum içinde bile bireylere olumlu ya da faydalı sonuçlar oluşturabileceği belirlenmiştir.

Farklı tedavi biçimleriyle elde edilen psikolojik değişimleri açıklamak ve tahmin etmek için bütünlendirici kuramsal bir çerçevenin sunulduğu çalışmada ise Bandura (1977), geliştirdiği teorinin, formları ne olursa olsun psikolojik prosedürlerin, öz yeterliğin gücünü ve düzeyini değiştirdiğini ifade etmektedir. Deneysel kaynakların gücü oranında ise, algılanan öz yeterlikte değişiklikler meydana gelmektedir. Çalışma bulguları, algılanan öz yeterlik ve davranışsal eğilimler arasındaki ilişkiyi desteklemektedir (Bandura, 1977).

Öz yeterlik ile akademik performans arasındaki ilişkiye yönelik yapılan ve yukarıda ifade edilen bazı çalışmalar (Schunk, 1989; Lane vd., 2004; Yılmaz vd., 2012; Komarraju ve Nadler, 2013; El-Hmoudova, 2015; Honicke ve Broadbent, 2016; Yeşilyurt vd., 2016; Sevilmiş ve Şirin, 2016; Bui vd., 2017; Roick ve Ringeisen, 2017; Jung vd., 2017; Tsai vd., 2017; Talsma vd., 2018) göz önüne alındığında, öz yeterliğin akademik performans üzerinde pozitif yönlü bir ilişkiye sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin öz yeterlik düzeylerinin yüksek olması onların akademik başarıları üzerinde olumlu, öz yeterlik düzeylerinin düşük olması ise akademik başarıları üzerinde olumsuz bir etki oluşturması beklenmektedir.

İlgili alanyazın incelendiğinde, farklı eğitim kademelerindeki öğrencilerin öz yeterlikleri ile akademik başarıları arasındaki ilişkiyi araştıran çok sayıda çalışmanın olduğu, turizm alanındaki öğrencilere yönelik ise sınırlı sayıda araştırmanın (Bui vd., 2017; El-Hmoudova, 2015) yapıldığı görülmektedir. Ayrıca, özellikle yerli alanyazında turizm eğitimi almakta olan lisans öğrencilerinin öz yeterlikleri ile bireysel özellikleri ve akademik başarıları arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir çalışmaya rastlanılmamış olması da, ilgili boşluğu doldurması ve alan yazına sağlayacağı katkı açısından bu araştırmanın önemi olarak ifade edilebilir.

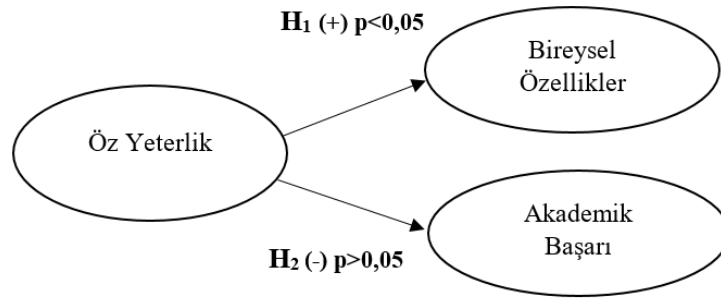
4. Yöntem

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, turizm eğitimi almakta olan lisans öğrencilerinin öz yeterlik algılarının bireysel özelliklerine ve akademik başarı düzeylerine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir. Bu amaçla oluşturulan araştırma modeli ve araştırma hipotezleri şu şekildedir:

Şekil 2. Araştırma Modeli

H₁: Turizm eğitimi almakta olan lisans öğrencilerinin öz yeterlikleri, bireysel özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterir.

H₂: Turizm eğitimi almakta olan lisans öğrencilerinin öz yeterlikleri, akademik başarı düzeylerine göre anlamlı bir farklılık gösterir.

4.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın ideal/hedef evrenini lisans düzeyinde turizm eğitimi almakta olan öğrenciler oluşturmaktadır. Uygulanabilir/gerçekçi evren ise, Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi'ndeki yaklaşık 1.900 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma evreninin geniş olması nedeniyle, lisans düzeyinde öğrenim gören tüm turizm öğrencilerine ulaşmak mümkün değildir. Bu yüzden, maliyet ve zaman gerekçelerine dayanılarak bir örneklem belirlenmesi gerekmektedir. Araştırma örnekleminin belirlenmesinde ise Yamane (2001) örneklem formülü kullanılmıştır (Yamane, 2001: 116). Bu formüle göre araştırma evreni 1.900 olarak kabul edildiğinde, araştırma örneklemini de % 95 güven seviyesinde en az 384 kişi olarak hesaplanmaktadır. Basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre seçilen örneklem grubundan araştırmaya katılmayı kabul eden öğrencilere soru formları dağıtılarak veriler yüz yüze toplanmıştır. Araştırma 2017-18 ve 2018-19 eğitim öğretim dönemlerinde yapılmıştır. Eksiksiz doldurulan 514 anket formu değerlendirmeye alınarak veri analizine tabi tutulmuştur.

4.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formunun birinci bölümü, katılımcıların bireysel ve akademik özelliklerini belirlemeye yönelik açık ve kapalı uçlu önergelerden oluşmaktadır. İkinci bölümü ise, öz yeterlik düzeylerini ölçmeye yönelik Sherer ve diğerleri (1982) tarafından geliştirilen ve Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Yıldırım ve İlhan (2010) tarafından yapılan Genel Öz Yeterlik Ölçeğinden oluşmaktadır. 17 maddeden oluşan Genel Öz Yeterlik Ölçeği, 5'li Likert olarak derecelendirilmiştir. Ölçekten alınan puanlar 17 ile 85 arasında değişmekte olup, puanın yükselmesi katılımcıların öz yeterlik inancının arttığını göstermektedir. Öz yeterlik ölçeği; başlama (9 madde), yılmama (5 madde) ve sürdürme çabası ve ısrar (3 madde) olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan genel öz yeterlik ölçeğinin güvenilirliğini belirlemek amacıyla Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı hesaplanmış ve yüksek güven aralığında çıkmıştır ($\alpha=0,86$). Elde edilen sonuçlar, ölçeğin güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

4.4. Verilerin Analizi

Anket formundan elde edilen verilerin analizi için SPSS istatistik veri programından yararlanılmıştır. Verilerin yüzde ve frekans dağılımı ile standart sapma ve aritmetik ortalama değerleri hesaplanarak elde edilen bulgular tablo haline getirilmiştir. Araştırmaya katılanların bireysel özellikleri ve akademik başarı düzeyleri ile genel öz yeterlik durumları arasında farklılık olup olmadığını belirleyebilmek için Bağımsız Örneklem için *t*-testi ve ANOVA testi yapılmıştır.

Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini test edebilmek amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmış ($p=0,182$; $p>0,05$) ve Q-Q grafiği incelenmiştir. Özellikle 100 ve daha geniş örneklerdeki büyük gruplarda, grafik yöntemi örneklerden görece bağımsız olduğu için daha sık kullanılmaktadır (Çokluk vd., 2010: 15). Bu grafikte gözlenen değerler köşegenler odağındaki doğrunun yakınında toplandıkları için normalden sapma olmamış ve değişkenler normal bir dağılım göstermiştir. Bu çalışmadaki verilerin ve değişkenlerin normal dağılıma sahip olması, verilerin nicel özellikte olması, örnekleme oluşturan deneklerin birbirinden bağımsız olması, örneklem büyüklüğünün 30'dan büyük ve varyansların homojen olmasından dolayı parametrik testler kullanılmıştır (Altunışık vd., 2010: 180; Ural ve Kılıç, 2013: 83).

5. Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılan öğrencilerin bireysel özellikleri, akademik başarı düzeyleri ve öz yeterlik ölçeğine ilişkin tanımlayıcı analiz bulguları ile araştırma hipotezlerini test etmeye yönelik analiz sonuçlarına yer verilmiştir:

Tablo 1'de araştırmaya katılan öğrencilerin bireysel özelliklerinin betimlenmesine ilişkin frekans ve yüzde analizi sonuçları yer almaktadır. Tablodaki verilere göre katılımcıların çoğunluğu; kadın (% 61,1), 21-23 yaş aralığındaki (% 63,6) ve Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Bölümü'nde okuyan öğrencilerden (% 39,9) oluşmaktadır. Öğrencilerin mezun oldukları liseye göre dağılımları incelendiğinde, Turizm Meslek Lisesi ve Anadolu Lisesi'nden mezun olanların oranlarının aynı olduğu (% 28,4) görülmektedir. Öğrencilerin çok büyük bir kısmı (% 71,2) üniversiteden önce uzun süreli yaşadıkları yerleşim yerini il olarak belirtmişlerdir. Konakladıkları yer açısından incelendiğinde ise, çoğunluğu (% 47,7) ailesi ile birlikte kalanların oluşturduğu görülmektedir. Öğrencilerin büyük bir kısmının (% 71) fakülte veya üniversite genelinde herhangi bir öğrenci topluluğuna üye olmadıkları, bununla birlikte çoğunluğun (% 73,7) okudukları bölüme isteyerek geldikleri görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların bireysel özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde analizi sonuçları

<i>Grup</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>Grup</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Cinsiyet			Bölüm		
Kadın	314	61,1	Sey. İşl. ve Tur. Reh.	205	39,9
Erkek	200	38,9	Turizm İşletmeciliği	168	32,7
Toplam	514	100	Gast. ve Mutfak San.	74	13,0
Yaş			Rekreasyon Yön.	67	14,4
18-20	138	26,8	Toplam	514	100
21-23	327	63,6	Üniversiteden önce uzun süreli yaşanılan yer		
24-26	38	7,4	İl	366	71,2
27 ve üzeri	11	2,1	İlçe	120	23,3
Toplam	514	100	Köy	14	2,7
Mezun Olunan Lise			Kasaba	8	1,6
Turizm Meslek Lisesi	146	28,4	Toplam	508	98,8
Anadolu Lisesi	146	28,4	Konaklama Yeri		
Genel Lise	108	21,0	Aile ile	245	47,7
Kız Meslek Lisesi	68	13,2	Devlet yurdu	124	24,1
Ticaret Meslek Lisesi	17	3,3	Öğrenci evi	96	18,7
Diğer	29	5,6	Özel yurt	29	5,6
Toplam	514	100	Akraba yanında	10	1,9
Üniversite veya fakültede herhangi bir öğrenci topluluğuna üye misiniz?			Diğer	9	1,8
Evet	143	27,8	Toplam	513	99,8
Hayır	365	71,0	Okuduğunuz bölüme isteyerek mi geldiniz?		
Toplam	508	98,8	Evet	379	73,7
			Hayır	128	24,9
			Toplam	507	98,6

Tablo 2’de ise katılımcıların akademik başarı düzeylerine ilişkin frekans ve yüzde analizi bulguları yer almaktadır. Öğrencilerin akademik başarı durumları, araştırma yapıldığı dönem itibarıyla aritmetik genel not ortalaması dikkate alınarak belirlenmiştir. Buna göre aritmetik genel not ortalaması (AGNO) 2,00’ın altında olanlar “çok düşük”; 2,00-2,49 arasında olanlar “düşük”; 2,50-2,99 arasında olanlar “orta”; 3,00-3,49 arasında olanlar “yüksek” ve 3,50-4,00 arasında olanlar ise “çok yüksek” olarak sınıflandırılmıştır.

Tablo 2. Katılımcıların akademik başarı düzeylerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımı

<i>Akademik Başarı Düzeyi</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Çok düşük	36	7,0
Düşük	152	29,6
Orta	200	38,9
Yüksek	97	18,9
Çok yüksek	24	4,7
Toplam	509	99,0

Öğrencilerin akademik başarı durumları dikkate alındığında çoğunluğu “orta başarı düzeyindeki” (% 38,9) öğrencilerin oluşturduğu görülmektedir. Tablo 3’te ise, öz yeterlik ölçeğindeki maddelere verilen cevaplara ilişkin frekans ve yüzde analizi sonuçları yer almaktadır:

Tablo 3. Araştırmaya katılanların genel öz yeterlik algılarına yönelik frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma değerleri (*ters kodlu önermelerdir)

İfade	f %	1 (Kesinlikle Hayır)	2	3	4	5 (Kesinlikle Evet)	$\bar{X}$	s.s.
1) Planlar yaparken, onları hayata geçirebileceğimden eminimdir.	f %	8 1,6	40 7,8	162 31,5	191 37,2	113 22	3,7 0	0,94
2) Sorunlarımdan birisi, bir işe zamanında başlayamamamdır.*	f %	113 22,0	149 29,0	103 20,0	105 20,4	44 8,6	2,6 5	1,26
3) Eğer bir işi ilk denemede yapamazsam başarıya kadar uğraşırım.	f %	14 2,7	36 7,0	131 25,5	172 33,5	161 31,3	3,8 4	1,03
4) Belirlediğim önemli hedeflere ulaşmada, pek başarılı olamam.*	f %	162 31,5	201 39,1	91 17,7	47 9,1	12 2,3	2,1 2	1,02
5) Her şeyi yarım bırakırım.*	f %	245 47,7	161 31,3	74 14,4	20 3,9	13 2,5	1,8 2	0,98
6) Zorluklarla yüz yüze gelmekten kaçınırım.*	f %	230 44,7	137 26,7	93 18,1	37 7,2	16 3,1	1,9 7	1,09
7) Eğer bir iş çok karmaşık görünüyorsa onu denemeye bile girişmem.*	f %	210 40,9	145 28,2	105 20,4	30 5,8	20 3,9	2,0 3	1,09
8) Hoşuma gitmeyen bir şey yapmak zorunda kaldığımda onu bitirinceye kadar kendimi zorlarım.	f %	48 9,3	84 16,3	138 26,8	136 26,5	108 21,0	3,3 3	1,23
9) Bir şey yapmaya karar verdiğimde hemen işe girişirim.	f %	12 2,3	55 10,7	157 30,5	149 29,0	139 27,0	3,6 8	1,05
10) Yeni bir şey denerken başlangıçta başarılı olamazsam çabucak vazgeçerim.*	f %	184 35,8	170 33,1	106 20,6	38 7,4	15 2,9	2,0 8	1,05
11) Beklenmedik sorunlarla karşılaştığımda kolayca onların üstesinden gelemem.*	f %	132 25,7	188 36,6	137 26,7	43 8,4	11 2,1	2,2 4	1,00
12) Bana zor görünen yeni şeyleri öğrenmeye çalışmaktan kaçınırım.*	f %	234 45,5	151 29,4	95 18,5	24 4,7	10 1,9	1,8 8	0,99
13) Başarısızlık benim azmimi arttırır.	f %	48 9,3	73 14,2	188 36,6	106 20,6	96 18,7	3,2 5	1,19
14) Yeteneklerime her zaman çok güvenmem.*	f %	143 27,8	143 27,8	153 29,8	57 11,1	18 3,5	2,3 5	1,10
15) Kendine güvenen biriyim.	f %	9 1,8	31 6,0	99 19,3	168 32,7	206 40,1	4,0 4	0,99
16) Kolayca pes ederim.*	f %	258 50,2	155 30,2	75 14,6	18 3,5	8 1,6	1,7 6	0,93
17) Hayatta karşıma çıkacak sorunların çoğuyla baş edebileceğimi sanmıyorum.*	f %	233 45,3	145 28,2	82 16,0	36 7,0	18 3,5	1,9 5	1,09

Tablo 3'te araştırmaya katılan öğrencilerin öz yeterlik ölçeğine verdikleri cevaplara ilişkin yüzde ve frekans ile aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır. En yüksek ortalama sahip önerme "kendine güvenen biriyim" ($\bar{X}=4,04$) olmakla birlikte, en düşük önerme ise "kolayca pes ederim" ($\bar{X}=1,76$) olmuştur. Tablo 4'te araştırmanın hipotezlerinden birincisinin (H_1) test edilmesine ilişkin bulgular yer almaktadır:

Tablo 4. Araştırmaya katılanların bireysel özellikleri ile genel öz yeterlik algıları arasındaki farklılığa ilişkin t testi ve anova testi sonuçları

Bireysel Özellikler		n	Σ	s.s.	F/t	p
Cinsiyet	<i>Kadın</i>	314	64,9	9,8	0,213	0,831
	<i>Erkek</i>	200	64,7	10,2		
Yaş	<i>18-20</i>	138	64,4	9,3	1,541	0,203
	<i>21-23</i>	327	65,1	10,1		
	<i>24-26</i>	38	62,8	10,5		
	<i>27 ve üzeri</i>	11	69,7	9,4		
Mezun olunan lise	<i>Turizm Meslek Lisesi^a</i>	146	65,5	10,1	2,847	0,015* (a,c-b)
	<i>Anadolu Lisesi</i>	146	65,0	9,8		
	<i>Genel Lise^b</i>	108	61,8	10,1		
	<i>Kız Meslek Lisesi^c</i>	68	66,3	8,9		
	<i>Ticaret Meslek Lisesi</i>	17	65,5	8,8		
	<i>Diğer</i>	29	67,3	9,7		
Üniversiteden önce uzun süreli yaşanılan yer	<i>İl</i>	366	64,9	10,3	1,173	0,319
	<i>İlçe</i>	120	65,1	9,1		
	<i>Köy</i>	14	60,7	8,4		
	<i>Kasaba</i>	8	68,3	6,0		
Konaklama yeri	<i>Aile ile</i>	245	65,4	10,0	1,804	0,110
	<i>Devlet yurdu</i>	124	64,0	9,4		
	<i>Öğrenci evi</i>	96	65,0	10,4		
	<i>Özel yurt</i>	29	64,2	8,1		
	<i>Akraba yanında</i>	10	57,8	11,4		
	<i>Diğer</i>	9	69,7	12,8		
Bölüm	<i>Seyahat İşl.ve Tur. Reh.</i>	205	64,3	10,0	1,360	0,254
	<i>Turizm İşl.</i>	168	66,0	10,0		
	<i>Gast. Mutf. San.</i>	67	63,6	10,1		
	<i>Rek. Yön.</i>	74	64,7	9,3		
Bölüm tercihi	<i>İsteyerek</i>	379	65,9	9,7	4,036	0,000*
	<i>İstemeyerek</i>	128	61,8	10,1		
Öğrenci topluluğuna üyelik	<i>Evet</i>	143	66,4	9,6	2,115	0,035*
	<i>Hayır</i>	365	64,4	9,9		

*p<0.05

Tablo 4'teki analiz bulguları değerlendirildiğinde, katılımcıların öz yeterlik düzeylerinin mezun olunan lise (p=0,015), bölüme yerleşme isteği (p=0,000) ve herhangi bir öğrenci topluluğuna üyelik durumuna göre (p=0,035) anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Farklılığın kaynağını belirlemeye yönelik yapılan Tukey testi sonuçlarına göre ise, aralarında farklılık tespit edilen Turizm Meslek Lisesi ve Kız Meslek Lisesi mezunlarının öz yeterlik toplam puanlarının Genel Liseden mezun olanlara kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Diğer taraftan okudukları bölüme isteyerek gelen öğrencilerin istemeden yerleşenlere ve herhangi bir öğrenci topluluğuna üye olanların, olmayanlara kıyasla öz yeterlik toplam puanlarının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda kısmen de olsa ilgili araştırma hipotezinin (**H₁**: Turizm eğitimi almakta olan lisans öğrencilerinin öz yeterlikleri, bireysel özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterir.) kabul edildiği söylenebilir.

Tablo 5'te ise araştırmanın ikinci hipotezinin (H₂) test edilmesine ilişkin bulgular yer almaktadır:

Tablo 5. Araştırmaya katılanların akademik başarı düzeyleri ile genel öz yeterlik algıları arasındaki farklılığa ilişkin anova testi sonuçları

Akademik Başarı Düzeyi	N	Σ	s.s.	F	p
Çok düşük	36	63,80	12,6		
Düşük	152	63,75	10,6		
Orta	200	64,93	9,0	1,441	0,219
Yüksek	97	65,91	9,0		
Çok yüksek	24	68,00	11,3		

Elde edilen bulgulara göre öğrencilerin genel öz yeterlik algıları ile akademik başarı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($p>0,05$). Bu nedenle H_2 'ye ilişkin *null* hipotez reddedilememiştir (H_0 : Turizm eğitimi almakta olan lisans öğrencilerinin öz yeterlikleri, akademik başarı düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermez). Diğer taraftan istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemekle birlikte, öğrencilerin öz yeterlik toplam puanları dikkate alındığında; öğrencilerin akademik başarı düzeyleri yükseldikçe, genel öz yeterlik puanlarının da arttığı görülmektedir.

Sonuç Ve Öneriler

Araştırmaya katılan öğrencilerin öz yeterlik düzeylerinin bireysel özellikler arasından mezun olunan lise türü, bölüme yerleşme tercihi ve öğrenci topluluğuna üye olma durumuna göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre turizm meslek lisesi ve kız meslek lisesi mezunu olan öğrencilerin genel liseden mezun olanlara kıyasla; herhangi bir öğrenci topluluğuna üye olanların ve okudukları bölüme isteyerek gelen öğrencilerin ise diğer öğrencilere kıyasla öz yeterlik düzeylerinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Elde edilen sonuçlar, alanyazındaki bireysel özellik ve öz yeterlik arasındaki ilişkiyi ölçen bazı çalışma bulgularıyla (Bala vd., 2017; Yılmaz vd., 2012) örtüşmektedir.

Diğer taraftan alanyazındaki benzer araştırmaların (Schunk, 1989; Carini vd., 2006; Komarraju ve Nadler, 2013; Jung vd., 2017; Bui vd., 2017) aksine bu çalışmada, öğrencilerin genel öz yeterlik durumlarının akademik başarı düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. İstatistiksel olarak anlamlı bir farklılık çıkmamakla birlikte, ölçekteki ifadeler verilen toplam değerler dikkate alındığında öğrencilerin akademik başarı düzeyleri yükseldikçe, genel öz yeterlik düzeylerinin de arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca, üniversitelerdeki akademik öz yeterlik ve performansı inceleyen çalışmalar için Nisan 2015'te özellikle psikolojik, eğitsel ve ilgili çevrimiçi veriler kullanılarak Honicke ve Broadbent (2016) tarafından sistematik bir araştırma yapılmıştır. Çalışmada, ilgili süreler içerisinde yayınlanan 59 makale ayrı ayrı incelenmiştir. İncelenen makaleler sonucunda, akademik öz yeterlik ile akademik performans arasında kısmen bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. İncelenen çalışmalarda; çaba sarf etme, derin işleme stratejileri (psikolojik temelli) ve hedef yönelimli stratejiler başta olmak üzere bazı aracı ve düzenleyici değişkenler de ortaya konulmuştur. İlgili süreler içerisinde yapılmış olan çalışmaların yetersiz kalışı göz önüne alındığında, akademik öz yeterlik-performans ve onu etkileyen motivasyonel ve bilişsel değişkenler arasındaki karmaşık etkiyi açıklamak ve nedensellik oluşturmak için yapılacak araştırmalara ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.

Bu araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, bundan sonra yapılacak araştırmalarda; turizm eğitimi alan lisans öğrencilerinin öz yeterlik düzeyleri ile akademik başarı durumları arasındaki ilişkinin farklı değişkenlerle birlikte araştırılması ve bu araştırmada ele alınmayan diğer bireysel özellikler ile farklı ölçeklerin bağımsız değişkenler olarak araştırma modeline dâhil edilmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Ajzen, I. (1987). *Attitudes, Traits and Actions; Dispositional Prediction of Behavior in Personality and Social Psychology. Advances in Experimental Social Psychology*, San Diego: Academic Press.
- Alivernini, F. and Lucidi, F. (2011). Relationship between social context, self-efficacy, motivation, academic achievement, and intention to drop out of high school: A longitudinal study. *The Journal of Educational Research*, 104, 241-252.
- Altunışık, R., Recai, C., Serkan, B. ve Engin, Y. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Arseven, A. (2016). Öz yeterlik: Bir kavram analizi. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11 (19), 63-80.
- Bala, I., Kaur, R. and Singh, S. (2017). Self-efficacy of senior secondary school students with respect to demographic variables. *International Journal of Advanced Research and Development*, 2 (4), 111-114.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84 (2), 191-215.
- Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 7 (2), 122-147.
- Bandura, A. (1991). Social cognitive theory of self-regulation. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 248-287.
- Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York, NY: W. H. Freeman and Company.
- Bandura, A. (2012). *Social Cognitive Theory*. Handbook of Theories of Social Psychology. Thousand Oaks, CA: Sage Publications Ltd.
- Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G. V. and Pastorelli, C. (1996). Multifaceted impact of self-efficacy beliefs on academic functioning. *Child Development*, 67, 1026-1222.
- Barone, D., Maddux, J. E. and Snyder, C. R. (1997). *Social Cognitive Psychology: History and Current Domains*. New York: Plenum.
- Boyd, N. G. and Vozikis, G. S. (1994). The influence of self-efficacy on the development of entrepreneurial intentions and actions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 18, 63-90.
- Brown, L. J., Malouff, J. M. and Schutte, N. S. (2013). Self-Efficacy Theory (Chapter 2).
- Bui, H. T., So, K. K. F., Kwek, A. and Rynne, J. (2017). The impacts of self-efficacy on academic performance: an investigation of domestic and international undergraduate students in hospitality and tourism. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 20, 47-54.
- Capri, B., Özkendir, O. M., Özkurt, B. and Karakuş, F. (2012). General self-efficacy beliefs, life satisfaction and burnout of university students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 47, 968-973.
- Carini, R. M., Kuh, G. D. and Klein, S. P. (2006). Student engagement and student learning: testing the linkages. *Research in Higher Education*, 47 (1), 1-32.

- Cassidy, S. and Eachus, P. (2002). The development of the general academic self efficacy scale (GASE). In Paper presented at the *British Psychological Society Annual Conference*, Blackpool, UK.
- Charrow, C. B. (2006). *Self-efficacy as a predictor of life satisfaction in older adults*. Unpublished doctoral dissertation, The Adelphi University, New York.
- Choi, N. (2005). Self-efficacy and self-concept as predictors of college students' academic performance. *Psychology in the Schools*, 42 (2), 197-205.
- Coffman, D. L., & Gilligan, T. D. (2002). Social support, stress, and self-efficacy: effects on students' satisfaction. *College Student Retention*, 4, 53-66.
- Çokluk, Ö., Güçlü Ş. ve Şener B. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve Lisrel Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dahlke, L. M. (1992). *Self-efficacy, career choice, and life satisfaction in college-educated women*. Unpublished doctoral dissertation, The Marquette University, Milwaukee.
- El-Hmoudova, D. (2015). Self-efficacy for learning vs ILS results in a group of english learning bachelor students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 199, 563-570.
- Elias, S. M. and MacDonald, S. (2007). Using past performance, proxy efficacy, and academic self-efficacy to predict college performance. *Journal of Applied Social Psychology*, 37, 2518-2531.
- Gecas, V. (1989). The social psychology of self-efficacy. *Annual Review of Sociology*, 15, 291-316.
- Gist, M. E. (1987). Self-efficacy: implications for organizational behavior and human resource management. *Academy of Management Review*, 12 (3), 472-485.
- Gist, M. E. and Mitchell, T. R. (1992). Self-efficacy: a theoretical analysis of its determinants and malleability. *Academy of Management Review*, 17 (2), 183-211.
- Honick, T. and Broadbent, J. (2016). The influence of academic self-efficacy on academic performance: a systematic review. *Educational Research Review*, 17, 63-84.
- Joet, G., Usher, E. L. and Bressoux, P. (2011). Sources of self-efficacy: an investigation of elementary school students in France. *Journal of Educational Psychology*, 103, 649-663.
- Jung, K. R., Zhou, A. Q. and Lee, R. M. (2017). Self-efficacy, self-discipline and academic performance: Testing a contextspecific mediation model. *Learning and Individual Differences*, 60, 33-39.
- Komarraju, M. and Nadler, D. (2013). Self-efficacy and academic achievement: why do implicit beliefs, goals, and effort regulation matter?. *Learning and Individual Differences*, 25, 67-72.
- Lane, A. M., Hall, R. and Lane, J. (2004). Self-efficacy and statistics performance among sport studies students. *Teaching in Higher Education*, 9 (4), 435-461.
- Lent, R. W. and Hackett, G. (1987). Career self-efficacy: empirical status and future directions. *Journal of Vocational Behavior*, 30, 347-382.
- Maddux, J. E. (2000). *Self-Efficacy: The Power of Believing You Can*. (Edt. Snyder, C. R. and Lopez, S. J.). Handbook of Positive Psychology. New York: Oxford University Press.
- Neuville, S., Frenay, M. and Bourgeois, E. (2007). Task value, self-efficacy and goal orientations: impact on self-regulated learning, choice and performance among university students. *Psychologica Belgica*, 47, 95-117.
- Pintrich, P. R. and De Groot, E. V. (1990). Motivational and self-regulated learning components of classroom academic performance. *Journal of Educational Psychology*, 82, 33-40.

- Robbins, S. B., Lauver, K., Le, H., Davis, D., Langley, R., and Carlstrom, A. (2004). Do psychosocial and study skill factors predict college out-comes? A metaanalysis. *Psychological Bulletin*, 130, 261-288.
- Roick, J. and Ringeisen, T. (2017). Self-efficacy, test anxiety, and academic success: a longitudinal validation. *International Journal of Educational Research*, 83, 84-93.
- Ryan, T. R. (1970). *Intentional Behavior: An Approach to Human Motivation*. New York: The Ronald Press Company.
- Schunk, D. H. (1989). Self-efficacy and cognitive achievement: implications for students with learning problems. *Journal of Learning Disabilities*, 22, 14-22.
- Schunk, D. H. and Pajares, F. (2002). *The Development of Academic Self-Efficacy. Development of Achievement Motivation*. San Diego, CA, US: Academic Press.
- Schwarzer, R. (1998). Optimism, goals, and threats: how to conceptualize self-regulatory processes in the adoption and maintenance of health behaviors. *Psychology & Health*, 13, 759-766.
- Schwarzer, R. (2001). Social-cognitive factors in changing health-related behavior. *Current Directions in Psychological Science*, 10, 47-51.
- Sevilmiş, A. ve Şirin, E. F. (2016). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinde akademik başarı: üniversite yaşam kalitesi, akademik güdülenme ve akademik öz yeterliğin rolü. *Ankara Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Spormetre Dergisi*, 14 (1), 31-44.
- Stumpf, S. A., Brief, A. P. and Hartman, K. (1987). Self-efficacy expectations and coping with career related events. *Journal of Vocational Behavior*, 31, 91-108.
- Talsma, K., Schüz, B., Schwarzer, R. and Norris, K. (2018). I believe, therefore i achieve (and vice versa): a meta-analytic cross-lagged panel analysis of self-efficacy and academic performance. *Learning and Individual Differences*, 61, 136-150.
- Tong, Y. and Song, S. (2004). A study on general self-efficacy and subjective well-being of low ses college students in a Chinese university. *College Student Journal*, 38 (4), 637-647.
- Tsai, C. T., Hsu, H. and Yang, C. C. (2017). Career decision self-efficacy plays a crucial role in hospitality undergraduates' internship efficacy and career preparation. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 21, 61-68.
- Wood, R. and Bandura, A. (1989). Social cognitive theory of organizational management. *Academy of Management Review*, 14 (3), 361-384.
- Ural, A. ve İbrahim, K. (2013). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi. (4. Baskı)*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yamane, T. (2001). *Temel Örnekleme Yöntemleri (1. Baskı)*. (Çev. A. Esin, M. A. Bakır, C. Aydın ve E. Gürbüzsel). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Yeşilyurt, E., Ulaş, A. H. ve Akan, D. (2016). Teacher self-efficacy, academic self-efficacy and computer self-efficacy as predictors of attitude toward applying computer-supported education. *Computers in Human Behavior*, 64, 591-601.
- Yılmaz, E., Yiğit, R. ve Kaşaracı, İ. (2012). İlköğretim öğrencilerinin öz yeterlik düzeylerinin akademik başarı ve bazı değişkinler açısından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 371-388.
- Zimmerman, B. J. and Martinez-Pons, M. (1990). Student differences in self-regulated learning: relating grade, sex and giftedness to self-efficacy strategy use. *Journal of Educational Psychology*, 82, 51-59.

Turizm İşletmeciliği Alanında Yapılan Yüksek Lisans Tezlerinin Değerlendirilmesi: Afyon Kocatepe Üniversitesi Örneği

Evaluation of Master's Thesis in the Field of Tourism Management: A Case of Afyon Kocatepe University

Doç. Dr. Ahmet BAYTOK¹, Arş. Gör. Mehmet BOYRAZ², Doç. Dr. Elbeyi PELİT³

Özet

Lisansüstü tezlerin bibliyometrik olarak çözümlenmesi, ilgili disiplin ve alanda iletişimin nasıl gerçekleştiğinin belirlenmesi, bilimsel eğilimin yönünün ortaya çıkartılması, teorik gelişim sürecinin takibi ile bilimin geleceğine yön verilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu noktadan hareketle, araştırma kapsamında turizm işletmeciliği alanında yazılmış yüksek lisans tezlerinin bibliyometrik olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini, Afyon Kocatepe Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı'nda kurulduğu (2007) yıldan 31 Aralık 2017 tarihine kadar tamamlanmış olan yüksek lisans tezleri oluşturmaktadır. Tezler istatistik paket programı aracılığıyla sıklık ve yüzde analizlerine tabi tutularak betimlenmiştir. Araştırma ile 8 yıllık periyotta 40 yüksek lisans tezinin tamamlandığı, yıl başına ortalama 5 tez düştüğü, bu tezlerin yönetilmesinde 10 farklı öğretim üyesinin danışmanlık yaptığı belirlenmiştir. Tezlerde ele alınan konuların temel alan bakımından yarısından fazlasının yönetim ve organizasyon anabilim dalında yazıldığı tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda, tezlerin evren olarak en fazla çalışanlar ve turistler üzerinde gerçekleştirildiği; veri toplama yöntemi açısından tezlerde nicel araştırma yönteminin ve anket tekniğinin ağırlıklı olarak kullanıldığı; alan araştırması olması yönünden ise tamamının uygulamalı olarak gerçekleştirildiği; en fazla %37,5'lik oranda olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinin tercih edildiği; veri analizinde %73,5 ilişkisel ve %26,5 betimsel istatistikler kullanıldığı belirlenmiştir. Son olarak ise tezlerde ortalama 167 kaynak kullanıldığı; %62,3'ünün Türkçe, %37,7'sinin yabancı, % 50,3'ünün makale türünde ve kaynaklarının ortalama referans yaşının ise 13,50 olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm eğitimi, turizm işletmeciliği, yüksek lisans, tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Makale Türü: Araştırma makalesi

Abstract

The bibliometric analysis of the thesis is important in terms of the determination of how the relevant discipline and the field communication is realized, discovery of the direction of scientific tendency, follow-up of the theoretical development process and the future direction of science. From this point of view, it was aimed to evaluate bibliometric of the master thesis written in the field of tourism management within the scope of the research. The research population constitutes the master thesis which was completed by the foundation (2007) of Afyon Kocatepe University Department of Tourism

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ahmetbaytok@aku.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5826-7694>

² Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi, mboyraz@aku.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6755-1999>

³ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi, elbeyipelit@aku.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-6418-801X>

Management until December 31, 2017. Theses are described by frequency and percentage analysis through statistical package program. It has been determined that 40 master's theses were completed in an 8-year period with an average of 5 dissertations per year, and advisor of 10 different academic members contributes to the management of theses by research. More than half of the subjects covered in the theses are written in the field of management and organization. As a result of the research, it is seen that theses are performed on employees and tourists as the population; in terms of the data collection method, the quantitative research method and the survey technique are used predominantly in theses; in the case of field research, all of the theses are implemented practically; sampling methods that are not based on probability are mostly preferred with a rate of 37.5%; in data analysis, 73,5% relational and 26,5% descriptive statistics were used. Finally, the average of 167 sources used in theses; 62.3% were in Turkish, 37.7% were foreign, 50.3% were in the article type and the average reference age of their resources was 13.50.

Keywords: Tourism Education, tourism management, master's, thesis, Afyon Kocatepe University

Paper Type: Research paper

Giriş

Üniversiteler toplumda önemli ve saygın bir yere sahip yükseköğretim kurumlarıdır. Toplumsal gelişimin merkezinde yer alan üniversiteler bilim ve bilgi üretimi ile değişmeyi ve gelişmeyi temsil etmekte ve yöresel, bölgesel ve küresel olarak toplumların sosyal ve ekonomik refahına katkıda bulunmaktadır. Ülkelerin toplumsal refah düzeyini koruyabilmeleri ve geleceklerine yön verebilmeleri için hem üniversiteleri hem bilim politikalarını sağlam bir temel üzerine inşa etmeleri gerekmektedir (Erdem, 2013:109). Bunun yapılabilmesi için de mevcut koşullar iyi analiz edilmeli ve üretilen yayınlar değerlendirilmelidir. Aksi takdirde ölçümü yapılamayan ve ne ölçüde bilgi ve teknoloji dönüşümüne katkı sağladığı bilinmeyen yayın potansiyelinin gerek bölge gerek Türkiye ekonomisine yön verme noktasında eksik kalacağı aşikârdır.

Belirli bir alanda veya bilim dalında gerçekleştirilen bilimsel araştırmaların incelenmesi ve bunun düzenli olarak tekrar edilmesi birçok açıdan önem teşkil etmektedir. Bunlardan ilki, ilgili bilim dalının anlık resminin çekilmesi, teorik, kuramsal ve kavramsal zenginliğinin tespit edilmesine ve durum değerlendirilmesinin yapılmasına imkân vermesidir. Bu kapsamda ilgili bilim dalına yönelik kuramsal altyapıda ne gibi değişikliklerin olduğu, ne tür gelişmelerin yaşandığı, nasıl ve ne yönde ilerlediği ortaya koyulabilir. İkinci olarak, ilgili alanda yeni eğilimlerin neler olduğu ve bunlara yönelik ne gibi politika/strateji uygulanmasına ilişkin strateji sunabilmesidir. Üçüncüsü, ortaya çıkan sorunlara yönelik oluşturulacak tartışma ortamı ile etkili ve rasyonel çözüm sunulmasıdır. Dördüncüsü ise, ilgili alandaki gelişim ve değişimlere paralel olarak araştırma yöntemleri açısından da yöntemlerin değerlendirilmesi ile gerek alana yönelik gerekse de tüm bilimler için yeni uygulama yöntemleri ile modern tekniklerin gelişmesine ve ortaya çıkmasına olanak sağlamasıdır. Son olarak mevcut durum tespiti ile dün ve bugün belli olan alanın yarını için yönelik gelecek projeksiyonuna ışık tutmasıdır. Bu noktada, bibliyometrik çalışmalar bir alana ait konunun profilini ortaya koymak için önemli olan araştırmalar olarak ön plana çıkmaktadır (Al, 2008; Al ve Soydal, 2012).

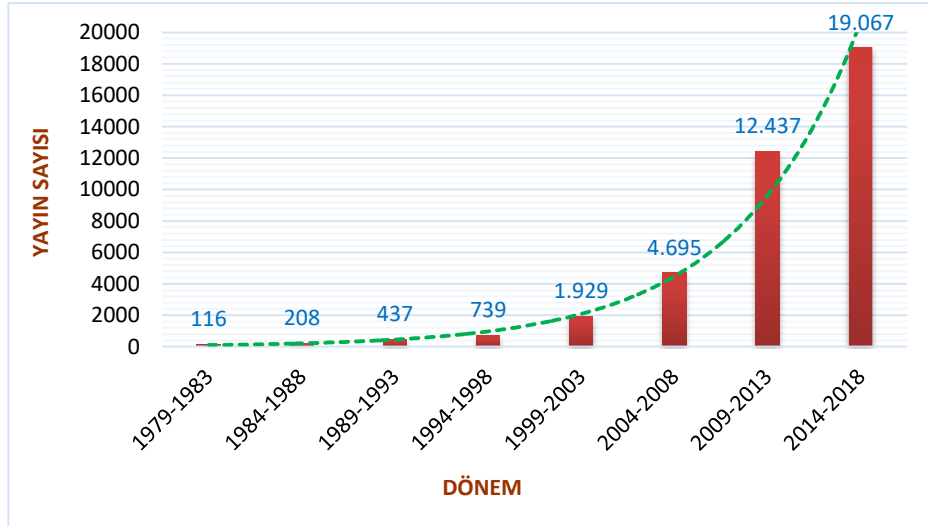
Bibliyometri kavramı matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kitaplar ve diğer iletişim ortamlarına uygulanması olarak ifade edilmektedir (Pritchard 1969:348). Bibliyometrik analiz ise, belirli bir alanda belirli bir dönemde ve belirli bir bölgede kişiler ya

da kurumlar tarafından üretilmiş yayınların ve bu yayınlar arasındaki ilişkilerin sayısal olarak analizidir (TÜBİTAK CABİM, 2018). Bibliyometrik araştırmalarda belgelerin ya da yayınların belirli özellikleri çözümlenerek bilimsel iletişime ilişkin çeşitli bulgular elde edilmektedir. Bu özellikler arasında; yayın türü (tez, makale, bildiri, kitap vb.), yayın yeri (üniversite, dergi, kongre, kurum vb.), yayın dili, yazar (unvan, kurum, bölüm vb.), araştırma alanı/konusu, atıf, atıf yapılan dergi/yazar, referans kaynak (türü, dili, yaşı vb.), yayın çeviri durumu, anahtar kelime ve sayfa sayısı gibi birçok gösterge bulunmaktadır.

Araştırmacıların bibliyometrik araştırmalara yönelmesinin farklı nedenleri olabilmektedir. Araştırma değerlendirme çalışmaları kişiler, kurumlar ya da ülkeler arasında karşılaştırmalar yapılmasına olanak sağlamakta, ortaya çıkan sonuçlar ile ülkelerin veya kurumların bilimsel gelişmişliğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda kurumların ve ülkelerin bilimsel yayın politikaları da şekillenmektedir (Al ve Soydal, 2012). Bibliyometrik araştırmalarla bir yandan herhangi bir konudaki en verimli araştırmacılar belirlenirken, diğer yandan da bunlar arasındaki etkileşimin boyutları gözler önüne serilebilmekte (Al, 2008:19), ülkelerde çalışma yapılan konu başlıklarının niceliği hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bu doğrultuda bibliyometrik çalışmalarının yoğunluğu zaman içerisinde artmış ve son yıllarda ilgi odağı haline gelmiştir.

Şekil 1’de Türkiye’deki akademik dergilerde yer alan bibliyometrik araştırmalarının 1979-2018 tarihleri arasında beşer yıllık periyotlarla nasıl bir gelişim gösterdiğine yönelik grafik bilgilerine yer verilmiştir. Bu kapsamda, 2000’li yıllardan başlayarak bibliyometrik araştırmalarının günümüzde önemli bir konuma yükseldiği görülmektedir. Türkiye’de turizm alanında yapılan bibliyometrik çalışmaların ise yaklaşık kırk yıllık geçmişe sahip olduğu, ilk araştırmanın Ağaoğlu (1981) tarafından yapıldığı bilinmektedir.

Şekil 1. Akademik dergilerde bibliyometrik makale çalışmalarının yıllara göre dağılımı

Kaynak: Afyon Kocatepe Üniversite Kütüphanesi (2018) veritabanı aracılığıyla yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Her bilim dalında olduğu gibi turizm alanında da bibliyometrik çalışmaların ayrı bir önemi bulunmaktadır. Akademik olarak incelenmesi henüz 19. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan turizm ile bu alanda ilk günden bugüne kadar üretilen yayınların incelenmesi önem arz etmektedir. Bu sayede geçmişte unutulmaya yüz tutmuş veya basımı yinelenmeyen yayınların kayıt altına alınması, günümüzde de erişilebilir hale getirilmesi, turizm alanındaki literatüre yönelik birikiminin derlenmesi ve alanın kendi kuramsal kimliğinin oluşturulması açısından fayda sağlanabilir. Bu noktada lisansüstü çalışmalar, turizm alanının teorik temellerinin oluşturulması sürecinde belirleyici unsurlardan biridir. Özellikle tezler, birçok yönüyle ilgili alandaki bilimsel araştırmaların yönü ve niteliği hakkında önemli ipuçları vermektedir (Dener, 1995). Lisansüstü tezleri; azami bir süre zarfında, üniversitelerin akademik kadrolarında bulunan öğretim üyesinin danışmanlığı ve yönetiminde, en az üç kişilik danışman öğretim üyesi ile bağımsız üyelerden oluşan bir tez jürisi karşısında tez sınavının başarılı bir şekilde tamamlanmaktadır (LEVÖY, 2016). Bu yönüyle, yazım ve yayım standartları resmi bir yönetmeliğe dayalı olan tezler, kitap, makale, bildiri ve rapor vb. araştırmalara göre daha nitelikli yayınlar olarak kabul edilmektedir. Bu noktadan hareketle gerek ulusal düzeyde Türkiye’de, gerek bölgesel düzeyde üniversitelerin ilgili bölümlerinde turizm alanında tamamlanmış tez yayınlarının belirli dönemler dâhilinde gelişiminin incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

1. Kuramsal Çerçeve

Turizm disiplininin gelişimine ve alan yazınının büyümesine paralel olarak bu alanda üretilen yayınlara yönelik bibliyometri verileri ihtiyaç haline gelmiştir. Araştırmacılar arasında bibliyometriye gösterilen ilgi zamanla yaygınlaşmış ve önemli bir hal almıştır. Bilim insanlarının ve yayın kuruluşlarının sayıların artması ile gerek uluslararası gerekse de ulusal düzeyde gerçekleştirilen bibliyometrik çalışmaların sayısı da artmaya başlamıştır. Uluslararası literatürde makaleler üzerine yapılan çalışmalar (Palmer ve Montano, 2005; Jogaratnam vd., 2005; Leung ve Law, 2007; Hu ve Racherla, 2008; Ma ve Law, 2009), bildiriler üzerine yapılan çalışmalar (Liu vd., 2011; Sümer, 2018) ve tezler üzerine yapılan çalışmalar (Jafari ve Aaser, 1988; Hall, 1991; Afifi, 2013; Carr ve Hayes, 2017; Weiler vd., 2018) bibliyometrik olarak turizm alanında yapılan araştırmaları konu almakta ve incelemektedir. Türk turizm literatüründe ise Yüncü ve Kozak (2012) ile Evren ve Kozak (2012) makaleler üzerine; Çakıcı, Yıldırım ve Karacaoğlu (2013), Türktarhan (2014), Şahin ve Acun (2015) ile Yılmaz (2017) bildiriler üzerinde ve Karagöz ve Yüncü (2013), Turan (2014), Nergiz (2014), Tekin (2016) ile Tayfun ve arkadaşları (2016) tezler üzerinde bibliyometrik araştırmalar gerçekleştirmişlerdir.

Türkiye’de turizm alanında yazılan tezlere yönelik araştırma konusu veya turizmin alt dalları açısından ele alındığı birtakım bibliyometrik değerlendirme çalışmaları yer almaktadır. Bu çalışmalardan; Arıca (2014) seyahat işletmeciliği, Demirbulat ve Dinç (2017) sürdürülebilir turizm, Cevizkaya, İlsay ve Avcıkurt (2014) engelli turizm, Şardağ (2016) coğrafya alanındaki, Bayın (2015) sağlık turizmi, Kozak (2001) ile İnce, Gül ve Bozyiğit (2017) turizm pazarlaması konu ve alanlarındaki turizm tezlerini incelemişlerdir.

Turizm alanında yapılan makale araştırmalarından; Kozak (2001) 1972-1998 yılları arasında turizm pazarlaması ile ilgili hazırlanan 112 yüksek lisans ve 19 doktora olmak üzere 131; Cevizkaya ve arkadaşları (2014) 2000-2013 yılları arasında turizm alan yazınında engelliler ile ilgili yayınlanan 515 yüksek lisans ve 88 doktora olmak üzere 603; Karagöz ve

Yüncü (2013) turizm alanında yazılmış 385 adet doktora; Tayfun ve arkadaşları (2016) turizm alanında yazılmış 296 yüksek lisans ve 69 doktora olmak üzere 365; Tekin (2016) 1984-2015 yılları arasında tamamlanmış turizm konulu 1103 yüksek lisans ve 267 doktora tezi olmak üzere 1370; İnce ve arkadaşları (2017) turizm pazarlaması konusunda 1990-2016 yılları arasında yazılmış 136 yüksek lisans ve 41 doktora olmak üzere 177; Bayın (2015) sağlık turizmi alanında yapılan 78 yüksek lisans ve 17 doktora olmak üzere 95; Demirbulat ve Dinç (2017) 1987-2015 yılları arasında sürdürülebilir turizm konulu 41 yüksek lisans ve 21 doktora olmak üzere 62; Ayaz ve Türkmen (2018) 1999-2017 yılları arasında yöresel yiyecekleri konu alan 35 yüksek lisans ve 10 doktora olmak üzere 45; Aydın (2017) 1988-2013 yılları arasında yiyecek-içecek işletmeciliği alanında kayıtlı bulunan 161 yüksek lisans, 16 doktora ve ikisi bilinmeyen olmak üzere 179 tezi çeşitli bibliyometrik parametreler doğrultusunda ele almıştır.

Turizm alanında yapılan bildiri türündeki çalışmalarda; Turan (2014) 1984-2003 yılları arasında tamamlanmış turizm konulu 1670 yüksek lisans; Nergiz (2014) 1990-2013 yılları arasında tamamlanmış turizm konulu 1565 yüksek lisans ve 783 doktora olmak üzere 2348; Arıca (2014) 1988-2013 yılları arasında yayımlanan seyahat işletmeciliği konulu 181 yüksek lisans ve 39 doktora olmak üzere 220 tezi bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemiştir. Ayrıca Şardağ (2016) ise kendi yüksek lisans tezinde, Türkiye’de coğrafya alanında turizm ile ilgili yapılan 83 yüksek lisans ve 20 doktora olmak üzere 103 tez çalışmasını konu edinmiş ve çeşitli bibliyometrik parametreler doğrultusunda değerlendirmiştir.

Literatürde yer alan turizm alanındaki bibliyometrik araştırmalara bakıldığında tezlerin ya belirli bir dönem itibarıyla ya da turizmin özellikli bir alt bilim alanına ya da konusuna yönelik olarak ele alındığı tespit edilmiştir. Buna karşın herhangi bir üniversite, enstitü veya anabilim dalı çerçevesinde turizm tezlerinin bir değerlendirilmesinin yapılmadığı, bu anlamda turizm literatüründe bir boşluk olduğu görülmektedir. Araştırma bu noktada, alan yazındaki eksikliği giderilmesi amacıyla Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği anabilim dalında yer alan lisansüstü tezlerin değerlendirilmesi üzerine tasarlanmıştır. Böylece mikro düzeye odaklanan araştırma ile elde edilen sonuçların daha hızlı ve etkin bir şekilde dikkate alınması hedeflenmiştir. Buna ilave olarak bu çalışmanın konuyla ilgili ileriki dönemlerde yapılacak çalışmalara da bir yol gösterici olması açısından da önem taşımaktadır.

2. Yöntem

Araştırmanın amacı, turizm alanında hazırlanmış lisansüstü tezlerin çeşitli bibliyometrik parametreler aracılığıyla değerlendirmek ve ortaya koymaktır. Bu noktadan hareketle araştırma ile Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı’nda üretilen bilimsel tezlerin turizm alanında yoğunlaştığı konulara, kullanılan metotlara dikkat çekilerek alanda yapılacak araştırmalara kaynak oluşturacak, yöntem ve konu seçimine yön verecek bir çalışmanın ortaya konması hedeflenmiştir. Araştırmanın, gerek ilgili bilim dalında gerekse diğer üniversitelerde ileride yapılacak olan turizm alanında tez çalışmalarında, konuların belirlenmesi ve uygun araştırma yöntemlerinin seçilmesi açısından hem lisansüstü öğrencilerine hem de akademisyenlere yol göstereceği düşünülmektedir.

Araştırmanın evrenini 2010-2017 yılları arasında Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı'nda tamamlanmış lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Bu tezlerin belirtilen yıllar itibariyle Türkiye geneli ile Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde tamamlanan tezler içerisindeki dağılımına Tablo 1'de yer verilmektedir. Buna göre belirtilen programda tamamlanan 40 tezin tamamının yüksek lisans tezi olduğu ve henüz doktora tezi bulunmadığı tespit edilmiştir. Araştırmanın evrenini oluşturan tezler, 2010-2017 yılları arasında Türkiye'de turizm alanında yazılan tezlerin %1,47'sini oluşturmaktadır. Araştırmada evrenin tümünün incelenmesi hedeflenmiş ve nedenle herhangi bir örneklem alınmayarak tam sayım yöntemi benimsenmiştir. Bu doğrultuda tespit edilen 40 tezin tamamına basılı kaynak olarak ulaşılmış veya elektronik ortamda erişilmiştir.

Tablo 1: Turizm işletmeciliği anabilim dalı'nda yazılan tezlerin türkiye ve Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde tamamlanan tezler içerisindeki dağılımı

Nicelik Türü	Yüksek Lisans	Doktora	Oran
Türüne Göre Türkiye Geneli Tezler	341.659	90.311	%0,01
Konusuna Göre Turizm Alanında Türkiye Geneli Tezler	2.721	715	%1,47
Yıllara Göre 2010-2017 Arasında Türkiye Geneli Tezler	152.304	42.219	%0,03
AKÜ'de Tamamlanan Türüne Göre Tüm Tezler	2.769	313	%1,44
AKÜ'de 2010-2017 Yılları Arasında Tamamlanan Tezler	1.318	211	%3,03
AKÜ Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalında Tamamlanan Tezler	40	0	%100,0

Kaynak: YÖK Ulusal Tez Merkezi İstatistikleri, 2018

Araştırmada veri toplama tekniği olarak nitel araştırma yöntemlerinde doküman-arşiv tarama, verilerin analiz edilmesi için ise yine nitel araştırma yöntemlerinden olan betimsel analiz ile içerik analizi birlikte kullanılmıştır. Tezler, istatistik paket programı aracılığıyla sıklık ve yüzde analizlerine tabi tutulmuş ve aşağıda belirtilen parametreler doğrultusunda ele alınmıştır.

- Tezlerin tamamlandığı yıllara göre gösterdiği dağılım,
- Tezlerin danışman öğretim üyelerine ve unvanlarına göre gösterdiği dağılım,
- Tezlerin turizm alanındaki çalışma konularına göre gösterdiği dağılım,
- Tezlerin evren/örneklem bakımından uygulama alanlarına göre gösterdiği dağılım,
- Tezlerin benimsenen araştırma metotlarına göre gösterdiği dağılım,
- Tezlerin kullanılan örneklem yöntemi ve türlerine göre gösterdiği dağılım,
- Tezlerin belirlenen örneklem büyüklüğüne (hacmine) göre gösterdiği dağılım,
- Tezlerin uygulanan istatistiksel veri analizi yöntemlerine göre gösterdiği dağılım,
- Tezlerin referans kaynaklarının dil ve türlerine göre gösterdiği dağılım,
- Tezlerin referans kaynaklarının ortalama yaşlarına göre gösterdiği dağılım,

3. Bulgular

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı'nda 2010-2017 yılları arasında yazılmış olan lisansüstü tezlerin yıllara ve bu tezlere danışmanlık yapan öğretim üyelerine göre çapraz dağılımlarına ilişkin bulgular Tablo 2'de detaylı olarak yer almaktadır. 8 yıllık bu dönemde toplam 40 tez tamamlanırken, yılbaşına ortalama 5 tez düşmektedir. Yıllar bazında karşılaştırma yapıldığında en çok tezin %32,5'lik oran ile 2013 yılında, en az tezin ise %2,5'lik oran ile 2014 yılında tamamlandığı görülmektedir. Danışmanlar açısından tezlerin 10 farklı öğretim üyesi tarafından yönetildiği, D1 ve D2 kodlu iki öğretim üyesinin ise %20'lik eşit oranlarda en çok tez yönetimine katkı sunan danışmanlar olduğu tespit edilmiştir. Bu süreçte tezlerin %87,5'i öğretim üyelerinin doktor öğretim üyesi (eski kullanımı ile yardımcı doçent doktor), %12,5'i ise doçent doktor unvanına sahip iken yönetilmiştir. Ayrıca öğretim üyelerinden D1'in 2012 ve D4'ün 2013 yılı içerisinde eş zamanlı üçer teze yaptığı danışmanlık ile ön plana çıkmaktadır.

Tablo 2. Tezlerin yıllara ve danışman öğretim üyelerine göre çapraz dağılımı

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	TOPLAM	Oran
D1	-	-	xxx	xx	-	x	xx	-	8	%20,0
D2	x	x	xx	xx	-	-	x	x	8	%20,0
D3	-	x	x	xx	x	-	-	-	5	%12,5
D4	x	-	-	xxx	-	-	x	-	5	%12,5
D5	-	x	x	xx	-	-	-	-	4	%10,0
D6	-	-	-	x	-	x	-	-	2	%5,0
D7	-	-	x	x	-	-	x	x	4	%10,0
D8	xx	-	-	-	-	-	-	-	2	%5,0
D9	-	-	-	-	-	-	-	x	1	%2,5
D10	-	-	-	-	-	-	-	x	1	%2,5
TOPLAM	4	3	8	13	1	2	5	4	40	-
ORAN	%10,0	%7,5	%20,0	%32,5	%2,5	%5,0	%12,5	%10,0	-	%100,0

Tablo 3'de tezlerin araştırma konularının hangi temel turizm alanları kapsamında yer aldığına ilişkin detaylara yer verilmiştir. Bu doğrultuda tezlerin yarısından fazlasının (%52,5'i) turizm işletmelerinde yönetim organizasyon, örgütsel davranış alanında yoğunlaştığı, onu takiben %17,5 ile ekonomi ve %12,5 ile pazarlama alanlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Geri kalan %17,5'lik oranda ise tezler, turizmin 4 ayrı alt alanlarında yazılmıştır. Bu durum, turizm bilgisinin farklı disiplinlerde dağılık yapılarında üretildiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Tablo 3. Tez çalışma konularının turizm alanlarına göre dağılımı

Sıra	Tez Konusu	Sayı	Oran	Danışman Doktora Alanı	
				Turizm	İşletme
1	Turizm İşletmeleri Yönetimi-Örgütsel Davranış	21	%52,5	11	10
2	Turizm Ekonomisi ve Politikası	7	%17,5	4	3
3	Turizm İşletmelerinde Pazarlama	5	%12,5	2	3
4	Turizm Çeşitleri	4	%10,0	-	4
5	Destinasyon Yönetimi ve Pazarlaması	1	%2,5	-	1
6	Turizm Rehberliği	1	%2,5	1	-
7	Rekreasyon Yönetimi	1	%2,5	-	1
TOPLAM		40	%100,0	18	22

Lisansüstü tez araştırmalarında kullanılan evren ve örneklem detayları Tablo 4'te yer almaktadır. Bu kapsamda incelenen 40 tezin en büyük oranda sırasıyla; %55'inin işgörenler/çalışanlar, %17,5'inin turistler ve %10'unun ise orta ve üst düzey yöneticiler üzerinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra tezlerin %10'unun eğitim camiasından öğrenci ve öğretim elemanları; %5'inin yerel ve ulusal turizm paydaşları ve %2,5'inin ise yerel halk üzerinde yapıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 4. Tezlerin evren/örneklem gruplarına göre dağılımı

Sıra	Evren/Örneklem Türü	Sayı	Oran
1	İşgören/Çalışan	22	%55,0
2	Yerli Turist	5	%12,5
3	Yönetici	4	%10,0
4	Öğrenci	3	%7,5
5	Yabancı Turist	2	%5,0
6	Turizm Paydaşları	2	%5,0
7	Öğretim Elemanı	1	%2,5
8	Yerel Halk	1	%2,5
TOPLAM		40	%100,0

Tablo 5’te tezlerde kullanılan araştırma metotlarının toplanan veri türü bakımından dağılımına yer verilmiştir. Bu doğrultuda, tezlerin veri toplama yöntemi açısından; %82,5’inin nicel, %12,5’inin nitel ve geri kalan %5’lik diliminin ise karma yöntem olarak hem nicel hem de nitel yöntemlerin birlikte kullanılarak tamamlandığı görülmektedir. Veri toplama tekniği açısından ise nicel araştırmalarda anket tekniğinin, nitel araştırmalarda ise görüşme (mülakat) ve gözlem teknikleri tezlerde ön plana çıkmıştır. Ayrıca alan araştırması olması yönünden ise tezlerin tamamının uygulamalı olarak gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Tablo 5. Tezlerde kullanılan araştırma metotlarının dağılımı

Sıra	Yöntem Türü	Sayı	Oran
1	Nicel Yöntem	33	%82,5
	a. Anket Tekniği	33	%82,5
2	Nitel Yöntem	5	%12,5
	a. Görüşme Tekniği	2	%5,0
	b. Görüşme + Gözlem Tekniği	2	%5,0
	c. Çeşitleme	1	%2,5
3	Nicel + Nitel Yöntem	2	%5,0
	TOPLAM	40	%100,0

Tezlerin, kullanılan örnekleme yöntemi ve türleri bakımından değerlendirilmesine yönelik bulgular Tablo 6’da yer almaktadır. Bu bağlamda, tezlerde en fazla %37,5’lik oranda olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinin tercih edildiği; bunu ise olasılığa dayalı örnekleme yöntemlerinin %35 ile takip ettiği görülmektedir. Tam sayım yönteminin kullanım oranının ise sadece %11 ile sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Örnekleme tekniği bakımından; kümelere göre örnekleme ile tabakalı örneklemenin tesadüfi örnekleme yönteminde, kolayda örneklemenin ise tesadüfi olmayan örnekleme yönteminde ön plana çıktığı belirlenmiştir. Veri toplama bakımından ise nicel araştırma yöntemi her üç örnekleme yönteminde de nitel ve karma yöntemlere göre daha çok tercih edilen yöntem olmuştur.

Tablo 6. Tezlerde kullanılan örnekleme türlerinin dağılımı

Sıra	Örnekleme Yöntemi	Sayı	Oran	Nicel	Nitel	Karma
1	Tam Sayım Yöntemi	11	%27,5	7	2	2
2	Tesadüfi Örnekleme Yöntemi	14	%35,0	14	-	-
	a. Basit Tesadüfi Örnekleme	2	%5,0	2	-	-
	b. Sistemik Örnekleme	-	-	-	-	-
	c. Kümelere Göre Örnekleme	5	%12,5	5	-	-
	d. Tabakalı Örnekleme	3	%7,5	3	-	-
	e. Kümelere Göre + Tabakalı Örnekleme	4	%10,0	4	-	-
3	Tesadüfi Olmayan Örnekleme Yöntemi	15	%37,5	12	3	-
	a. Kolayda Örnekleme	8	%20,0	8	-	-
	b. Kasıtlı (Amaçlı) Örnekleme	3	%7,5	1	2	-
	c. Kota Örnekleme	3	%7,5	3	-	-
	d. Kartopu Örnekleme	1	%2,5	-	1	-
	TOPLAM	40	%100,0	33	5	2

Tezlerde kullanılan örnekleme yöntemi ve türlerinin örneklem hacminin büyüklüğü açısından karşılaştırılmasına yönelik bulgular Tablo 7'de gösterilmektedir. Tam sayım yönteminin kullanıldığı araştırmaların; ağırlıklı olarak örneklem hacminin 100'den az, %72'den fazlasının ise 400 ve altındaki ana kütleler üzerinde uygulandığı belirlenmiştir. Tesadüfi örnekleme yönteminin kullanıldığı araştırmalarda örneklem büyüklüğünün belirli bir sayı grubunda yoğunlaşmadığı, ancak 301-500 arası örneklem hacmine sahip olan araştırmaların %50'lik bir orana sahip olduğu tespit edilmiştir. Olasılığa dayalı olmayan örnekleme yönteminin kullanıldığı araştırmaların ise %73'ünden fazlası 1-500 arasında bir örneklem büyüklüğü ile çalıştığı görülmektedir.

Tablo 7. Tezlerde kullanılan örneklem büyüklüğünün dağılımı

Örnekleme Yöntemi	Sayı	1-100	101-300	301-400	401-500	501-700	701-900	901+
1 Tam Sayım Yöntemi	11	5	2	1	1	1	-	1
2 Tesadüfi Örnekleme Yöntemi	14	-	1	3	4	2	2	2
a. Basit Tesadüfi Örnekleme	2	-	-	1	-	-	-	1
b. SistematiK Örnekleme	-	-	-	-	-	-	-	-
c. Kümelere Göre Örnekleme	5	-	-	1	2	1	1	-
d. Tabakalı Örnekleme	3	-	1	1	1	-	-	-
e. Kümelere Göre + Tabakalı Örnekleme	4	-	-	-	1	1	1	1
3 Tesadüfi Olmayan Örnekleme Yöntemi	15	3	2	3	3	2	2	-
a. Kolayda Örnekleme	8	-	-	3	3	1	1	-
b. Kasıtlı (Amaçlı) Örnekleme	3	2	-	-	-	1	-	-
c. Kota Örnekleme	3	-	2	-	-	-	1	-
d. Kartopu Örnekleme	1	1	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	40	8	5	7	8	5	4	3

Tezlerde veri analizinde kullanılan istatistiksel yöntemler ve türlerine yönelik bulgular Tablo 8’de yer almaktadır. Tezlerin tamamında birden çok teknik bir arada tercih edilmiş ve 40 tez için toplamda 162 istatistik veri analiz yönteminin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda tezlerde çoğunluk olarak %73,5 oranında ilişkisel istatistikler, %26,5 oranında ise betimsel analiz teknikleri kullanılmıştır. Tezlerde ilişkisel istatistik türlerinden en çok ANOVA ve t-test ile korelasyon ve regresyon analizleri, betimsel istatistiklerden ise tanımlayıcı analiz olarak frekans analizi uygulanmıştır. Veri toplama yöntemi bakımından kullanılan analiz türleri karşılaştırıldığında; nitel araştırmaların tamamında betimsel istatistikler, nicel araştırmaların %77,6’sında ve hem nitel hem nicel yöntemin bir arada kullanıldığı araştırmaların ise %80’inde ilişkisel istatistikler kullanılmıştır.

Tablo 8. Tezlerde kullanılan veri analiz türlerinin dağılımı

İstatistik Türü	Sayı	Oran	Tez içi Oran	Nicel		Nitel		Karma	
				f	%	f	%	f	%
1 Betimsel İstatistikler	43	%26,5	-	32	%19,8	9	%5,5	2	%1,2
<i>Betimsel Analiz</i>	3	%1,85	%7,5	-	-	3	%1,85	-	-
<i>İçerik Analizi</i>	1	%0,62	%2,5			1	%0,62		
<i>Frekans Analizi</i>	36	%22,22	%90,0	32		2	%1,23	2	%1,23
<i>İkincil Veri Analizi</i>	2	%1,23	%5,0	-	-	2	%1,23	-	-
<i>Swot Analizi</i>	1	%0,62	%2,5			1	%0,62		
2 İlişkisel İstatistikler	119	%73,5	-	111	%68,5	0	0	8	%4,9
<i>Güvenilirlik Testi</i>	9	%5,56	%22,5	8	%4,94	-	-	1	%0,62
<i>T-test</i>	25	%15,43	%62,5	25	%15,43			-	-
<i>ANOVA</i>	26	%16,05	%65,0	26	%16,05				
<i>Mann Whitney U</i>	5	%3,09	%12,5	3	%1,85			2	%1,23
<i>Kruskal Wallis H</i>									
<i>Korelasyon Analizi</i>	21	%12,96	%52,5	20	%12,35			1	%0,62
<i>Regresyon Analizi</i>									
<i>Faktör Analizi</i>	4	%2,47	%10,0	3	%1,85			1	%0,62
<i>Ki-Kare Analizi</i>	3	%1,85	%7,5	3	%1,85			-	-
TOPLAM	162	%100,0	-	143	%88,3	9	%5,5	10	%6,2

Tablo 9’da tezlerde kullanılan referans kaynaklarının yayımlandığı dil, tür ve ortalama yaşlarına göre dağılımlarına yer verilmiştir. Tezlerde ortalama yaklaşık 167 kaynak kullanıldığı; bunların ise %62,3’ünün Türkçe ve %37,7’sinin ise yabancı kaynaklardan oluştuğu görülmektedir. Kaynakların tür bakımından dağılımları incelendiğinde; % 50,3 ile en fazla oranda makale türünde kaynaklardan yararlandığı; onu takiben sırasıyla %27,2 ile kitaplardan, %14,8 ile lisansüstü tezlerden ve son olarak %7,8 ile web/çevrimiçi kaynaklardan faydalandığı tespit edilmiştir. Tüm bunların yanı sıra, tezlerde kullanılan referans kaynaklarının ortalama yaşı 13,50 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 9. Tezlerde kullanılan kaynakların dil ve türlerine göre dağılımları

Tez Sıra No	Toplam Referans Sayısı	Türkçe Referans		Yabancı Referans		Ortalama Referans Yaşı	Referans Makale		Referans Kitap		Referans Tez		Web Çevrimiçi Referans	
		f	%	f	%		f	%	f	%	f	%	f	%
1	150	115	%76,67	35	%23,33	9,19	54	%36,00	76	%50,67	19	%12,67	1	%0,67
2	195	146	%74,87	49	%25,13	11,20	70	%35,90	107	%54,87	11	%5,64	7	%3,59
3	158	73	%46,20	85	%53,80	9,31	70	%44,30	68	%43,04	9	%5,70	11	%6,96
4	154	141	%91,56	13	%8,44	8,92	39	%25,32	66	%42,86	28	%18,18	21	%13,64
5	119	72	%60,50	47	%39,50	8,98	58	%48,74	35	%29,41	15	%12,61	11	%9,24
6	121	87	%71,90	34	%28,10	6,00	24	%19,83	35	%28,93	20	%16,53	42	%34,71
7	289	176	%60,90	113	%39,10	16,38	172	%59,52	83	%28,72	33	%11,42	1	%0,35
8	161	117	%72,67	44	%27,33	10,84	58	%36,02	60	%37,27	33	%20,50	10	%6,21
9	121	82	%67,77	39	%32,23	12,47	52	%42,98	26	%21,49	33	%27,27	10	%8,26
10	269	119	%44,24	150	%55,76	11,47	200	%74,35	43	%15,99	24	%8,92	2	%0,74
11	280	148	%52,86	132	%47,14	15,14	170	%60,71	61	%21,79	44	%15,71	5	%1,79
12	131	67	%51,15	64	%48,85	13,47	64	%48,85	45	%34,35	22	%16,79	-	-
13	141	122	%86,52	19	%13,48	8,03	31	%21,99	56	%39,72	3	%2,13	51	%36,17
14	98	66	%67,35	32	%32,65	10,84	35	%35,71	34	%34,69	28	%28,57	1	%1,02
15	154	93	%60,39	61	%39,61	11,36	65	%42,21	55	%35,71	10	%6,49	24	%15,58
16	237	145	%61,18	92	%38,82	17,85	127	%53,59	61	%25,74	49	%20,68	-	-
17	87	75	%86,21	12	%13,79	11,60	33	%37,93	39	%44,83	2	%2,30	13	%14,94
18	99	92	%92,93	7	%7,07	10,12	30	%30,30	34	%34,34	23	%23,23	12	%12,12
19	144	119	%82,64	25	%17,36	9,86	80	%55,56	33	%22,92	29	%20,14	2	%1,39
20	104	80	%76,92	24	%23,08	11,07	46	%44,23	21	%20,19	26	%25,00	11	%10,58
21	75	50	%66,67	25	%33,33	11,09	18	%24,00	27	%36,00	9	%12,00	21	%28,00
22	187	130	%69,52	57	%30,48	10,59	101	%54,01	47	%25,13	33	%17,65	6	%3,21
23	151	51	%33,77	100	%66,23	11,00	101	%66,89	28	%18,54	21	%13,91	1	%0,66
24	101	63	%62,38	38	%37,62	9,75	41	%40,59	33	%32,67	25	%24,75	2	%1,98
25	145	73	%50,34	72	%49,66	12,53	68	%46,90	23	%15,86	23	%15,86	31	%21,38
26	76	41	%53,95	35	%46,05	11,17	51	%67,11	14	%18,42	8	%10,53	3	%3,95
27	132	12	%9,09	120	%90,91	10,62	96	%72,73	21	%15,91	13	%9,85	2	%1,52
28	154	132	%85,71	22	%14,29	6,63	130	%84,42	8	%5,19	16	%10,39	-	-
29	149	64	%42,95	85	%57,05	7,53	41	%27,52	67	%44,97	17	%11,41	24	%16,11
30	132	112	%84,85	20	%15,15	8,47	62	%46,97	30	%22,73	32	%24,24	8	%6,06
31	124	95	%76,61	29	%23,39	15,27	45	%36,29	60	%48,39	16	%12,90	3	%2,42
32	113	85	%75,22	28	%24,78	9,32	43	%38,05	35	%30,97	17	%15,04	18	%15,93
33	242	108	%44,63	134	%55,37	11,45	205	%84,71	26	%10,74	10	%4,13	1	%0,41
34	187	115	%61,50	72	%38,50	10,16	129	%68,98	30	%16,04	25	%13,37	3	%1,60
35	255	187	%73,33	68	%26,67	8,27	131	%51,37	38	%14,90	76	%29,80	10	%3,92
36	157	120	%76,43	37	%23,57	8,58	47	%29,94	37	%23,57	23	%14,65	50	%31,85
37	315	253	%80,32	62	%19,68	10,75	149	%47,30	75	%23,81	85	%26,98	6	%1,90
38	380	108	%28,42	272	%71,58	5,51	244	%64,21	78	%20,53	7	%1,84	51	%13,42
39	121	92	%76,03	29	%23,97	6,78	26	%21,49	43	%35,54	20	%16,53	32	%26,45
40	258	124	%48,06	134	%51,94	8,86	148	%57,36	53	%20,54	47	%18,22	10	%3,88
Top.	6666	4150	%62,26	2516	%37,74	13,50	3354	%50,32	1811	%27,17	984	%14,76	517	%7,76

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Lisansüstü tezler yazıldığı alan fark etmeksizin ilgili bilim dalına yönelik güncel durum analizinin yapılması, değişimler, gelişimler ve eğilimlerin ortaya konulması açısından önem taşımaktadır. Tezlerin bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi sonucunda ilgili alana yönelik elde edilen çeşitli bilgiler bilim insanlarının gelecekteki çalışmalarına ışık tutmakta, bilimin yayılmasına ve evrensel nitelik kazanmasına katkı sunmaktadır. Türkiye’de turizm alanında belirli bir anabilim dalına yönelik bibliyometrik değerlendirme şeklinde gerçekleştirilen bu araştırma, alan yazını bakımından daha önce benzeri bir çalışmaya erişilemediği için öncü bir nitelik taşımakta olup, araştırmada Afyon Kocatepe Üniversitesi Turizm İşletmeciliği anabilim dalındaki turizm konulu yüksek lisans tezleri içerik analizi yöntemiyle ele alınmıştır.

Araştırma ile ilgili anabilim dalındaki tezlerin yıllar itibariyle düzenli dağılım göstermediği, en çok tezin 2013 yılında, en az tezin ise hemen takip eden 2014 yılında tamamlandığı tespit edilmiştir. Bu dalgalanmanın temel nedeni, ilgili anabilim dalına her yıl kabul edilen öğrenci sayısının standart olmaması ve yıllara göre 5 ile 20 arasında farklılık göstermesidir. Bunun yanı sıra öğrencilerin tezlere gereken önemi vermemesi veya yeterli zaman ayırmaması, öğrenci ile tezlere danışmanlık yapan öğretim üyeleri arasındaki iletişim eksikliği veya uyumsuz hareket edilmesi tez yönetim ve araştırma sürecinin tam kontrol altına alınmasını güçleştirmesi diğer etken faktörler olarak sayılabilir. Lisansüstü tezlere akademik danışmanlık yapan 10 öğretim üyesinin büyük çoğunluğunun turizm fakültesinde, sadece birisinin meslek yüksekokulunda olmak üzere tamamının turizm alanında görev yaptığı tespit edilmiştir. Tezlerin yönetilmesi sürecinde danışman öğretim üyelerinin büyük çoğunluğunun doktor öğretim üyesi (eski kullanımı ile yardımcı doçent doktor) unvanına sahip olduğu, doçent doktor danışmanlığında gerçekleştirilen tezlerin ise ikinci sırayı aldığı belirlenmiştir. Bu bulgular, Tayfun ve arkadaşları (2016) ile Turan’ın (2014) turizm alanındaki lisansüstü tezlere yönelik yaptıkları çalışmaların sonuçları ile örtüşmekte olup, Turizm İşletmeciliği anabilim dalında görev yapan yardımcı doçent unvanına sahip öğretim üyelerinin sayıca daha fazla olması bu durumun ortaya çıkmasındaki temel sebep olarak gösterilebilir.

Tez çalışma konularının turizm alanlarına göre dağılımının incelenmesi sonucunda, turizm bilgisinin farklı disiplin veya bilim alanlarından yararlanılarak üretildiği tespit edilmiştir. Turizm tezlerinin işletme bilimi ile yoğun bir etkileşime girdiği, işletme yönetimi kapsamında yer alan disiplinlere yönelik araştırmaların kümelendiği görülmektedir. Elde edilen bu bulgular, Tayfun ve arkadaşları (2016), Evren ve Kozak (2014) ve Turan’ın (2014) sonuçlarıyla tam olarak, Tekin’in (2016) sonuçları ile ise kısmen paralellik göstermektedir. Bu durum, sektörel odaklı turizm işletmelerine yönelik araştırma yürütülmesi isteğinin baskın gelmesi ile açıklanabilir. Bununla birlikte araştırma kapsamında, tez araştırmalarında üzerinde çalışılan evren ve örneklem gruplarının çoğunluğunu işgörenlerin oluşturduğunu tespit edilmesi bu savı destekler niteliktedir. Diğer taraftan araştırma kapsamında tezleri yöneten danışmanlar incelendiğinde, danışmanların aynı disiplinlerde görev yapmalarına rağmen lisansüstü eğitimlerinde işletme anabilim dalında lisansüstü eğitim aldıkları ve tezlerin yarısından fazlasına danışmanlık yapan öğretim üyelerinin bu bilim dalında doktora tezlerini tamamladıkları görülmüştür. Bu sebeple, tez konusunun ve hangi disiplin ile etkileşim gösterileceğinin belirlenmesinde danışmanların önemli katkılarının olduğu sonucuna varılabilir. Turizm, kendi temellerini oluştururken işletme, iktisat gibi çeşitli bilim

dalı ve disiplinlerden faydalanması ve bu alanlara yönelik yetişmiş insan kaynağına ihtiyaç duyulması göz önünde bulundurulduğunda öğrencilerin tezlerinde farklı disiplinleri bir arada çalışması bilhassa teşvik edilmiş olabilir.

İncelenen tezlerde, beklenildiği üzere alan araştırması olması yönünden, tezlerin tamamının uygulamalı olarak gerçekleştirildiği ve araştırma metotları olarak veri toplama yöntemi açısından ise nicel araştırma yönteminin ağırlıklı olarak ön plana çıktığı belirlenmiştir. Bu yöntem kapsamında veri toplama aracı olarak anket tekniğinin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinin ikinci sırada kaldığı tez araştırmalarında nadir de olsa hem nicel hem de nitel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanıldığı tespit edilmiştir. Görüşme ve gözlem tekniklerinin ise bu yöntem kapsamında veri toplama aracı olarak kullanıldığı görülmüştür. Yüksek lisans programlarında veri toplama ve analizi için zaman kısıtlılığı veya ekonomik nedenlerden dolayı nitel araştırma yöntemine yeterince eğilim göstermedikleri, ulusal veya uluslararası alanda mevcut ölçeklerden yararlanıp nicel araştırma yöntemlerini sıklıkla tercih ettikleri saptanmıştır. Oysaki bir disiplinin/anabilim dalının kuramsal altyapısının oluşturulmasında alana yönelik daha derinlemesine bilgi toplanmasına olanak sunan nitel araştırma yöntemlerinin tez araştırmalarında kullanım oranının artırılması teşvik edilmelidir. Bu durum diğer alanlarda olduğu gibi turizm alanında da önemli bir husustur.

Örnekleme yöntemi ve türleri bakımından, tezlerde en fazla olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinin tercih edildiği ve bu yöntemde örnekleme tekniği olarak kolayda örnekleminin ağırlıklı olarak kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Olasılığa dayalı örnekleme yöntemlerinin ikinci sırada kaldığı ve kümelere göre örnekleme ile tabakalı örnekleme tekniklerinin bu yöntemde ön plana çıktığı belirlenmiştir. Tam sayım yönteminin tezlerde kullanım oranının ise çok sınırlı olduğu görülmüştür. Üç örnekleme yönteminde de veri toplama bakımından nicel araştırma yönteminin nitel ve karma yöntemlere göre açık ara en çok tercih edildiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan araştırmada tezlerde tercih edilen örneklem hacimlerine yönelik; tezlerin yarısında 400 ve altı, yarısında ise 401 ve üzeri, %20'sinin ise 100 ve altında bir örneklem grubu üzerinde çalışma yürütüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, tezlerin nitel araştırma yönteminin aracılığıyla incelenmiş olmasının yanı sıra bazı tezlerde nicel araştırma yöntemlerinin de 100'ün altındaki örneklem grubu üzerinde uygulandığını, dolayısıyla nitel araştırma yöntemlerinin çok rahat uygulanabileceği örneklem gruplarında araştırmacılar tarafından nicel yöntemlerin kullanıldığını göstermektedir. Çünkü nitel yöntemlerde örneklem grubu kullanılan tekniğe göre değişkenlik gösterebilse de nicel yöntemlere göre nispeten daha küçük örneklem hacminde uygulamalar yürütülebilmektedir. Bununla birlikte, özellikle bölgesel çalışmaların çok olması ve otel işletmelerinde anket yaptırmanın güçlüğü gibi nedenlerden ötürü veri toplamada yaşanan güçlükler de bu durumun ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir.

Tezlerde kullanılan veri analizinde kullanılan istatistiksel yöntemler ve türlerine yönelik değerlendirmeler sonucunda tezlerin tamamında birden çok teknik bir arada tercih edildiği ve tez başına ortalama dört farklı istatistiksel veri analiz yönteminin kullanıldığı belirlenmiştir. Tezlerde ilişkisel istatistiklerin kullanımının betimsel istatistiklere göre belirgin bir farkla öne çıktığı ve bu istatistik türünde en çok ANOVA ve t-test ile korelasyon ve regresyon analizlerinin uygulandığı sonucuna ulaşılmıştır. Betimsel istatistiklerden ise tanımlayıcı analiz olarak frekans analizi en yoğun olarak tercih edilmiştir. Bu durumun, veri

toplama yöntemi bakımından tezlerde kullanılan nicel araştırma yönteminin ağırlıklı etkisinden kaynaklandığı ifade edilebilir.

Araştırma sonucunda, tezlerde kullanılan ortalama referans kaynak sayısının yaklaşık 167 ile iyi bir düzeyde olduğu belirlenmiştir. Yayın dili türü açısından, Türkçe kaynakların %62 oranında ağırlıklı olarak kullanıldığı tez referanslarında büyük çoğunluğu İngilizce yayınlanmış yabancı nitelikli referansların ise yaklaşık %38 oranında tercih edildiği görülmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasında tezi tamamlayan öğrencilerin yabancı dil bilgi seviyelerinin düşük olması rol oynadığı varsayılabilir. Referans kaynaklar tür bakımından incelendiğinde; tezlerde en çok makale türünde kaynaklardan yararlanıldığı; onu takiben sırasıyla kitap, lisansüstü tez ve son olarak web/çevrimiçi kaynaklardan faydalandığı tespit edilmiştir. Bu durumun nedeni, erişim açısından makalelere üniversite kütüphanelerinin üyesi oldukları veri tabanları aracılığıyla daha kolay ve ekonomik olması gösterilebilir. Son olarak, araştırma kapsamında tezlerde kullanılan kaynaklarının ortalama referans yaşı 13,50 olarak hesaplanmıştır. Referans yaşının çok genç düzeyde olması, turizm alanında araştırmaların ve yayınların henüz son 15 yıllık süreçte üzerine yoğunlaşmaya başladığının bir göstergesi niteliğindedir.

Araştırma sonuçları açısından öğrenciler, danışman öğretim elemanları ve anabilim dalları için birtakım önerilerin dikkate alınmasının fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bu öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Öğrenciler, öncelikle tez araştırma sürecini iyi planlamalı ve zaman etüdünü iyi yapmalıdır. Araştırma yöntemleri konusunda, araştırmanın evren ve örneklemine sınırlarının iyi belirlenmesi, veri toplama aracı ve yöntemi ile veri analizi açısından bilgi eksikliklerini tamamlamalıdır. Yüksek lisans tezlerinde öne çıkan nicel araştırma yöntemlerine karşın alanın kuramsal gelişimine katkıda bulunması amacıyla nitel araştırma yöntemlerinin de ağırlıklı olarak öğrenciler tarafından tercih edilmeli ve en az bir yıl olan tez araştırması sürecinin nitel tez araştırmaları için kısa bir dönem olarak görülmemelidir. Bu sayede, turizm sektöründe yaşanan veri toplama zorluğunun üstesinden gelinebilir.
- Danışman öğretim elemanları; öğrencilerin tez çalışmalarını haftalık düzenli olarak takip etmeli ve her aşamada aktif olarak katkı ve geribildirimlerini sunmalıdır. Böylece araştırmaların yöntem ve uygulama aşamalarındaki muhtemel eksikliklerin önüne geçilerek çalışmaların amaç ve araçları arasında uyum düzeyi artırılabilir. Danışmanlar, kendi uzmanlık alanlarının yanı sıra disiplinler-arası nitelik taşıyan turizm için farklı disiplin ve alanlarda da öğrencileri çalışma yapmaya yönlendirmelidir. Bununla birlikte tez danışmanları, öğrencileri belirli bir oranda yabancı nitelikli kaynaklara teşvik etmeli, yerli referans kaynak kullanımını belirli bir sınırdan dengelemelidir.
- Anabilim dalı yöneticileri ise turizmin 10 yıllık aradan sonra 2011 itibariyle tekrar doçentlik alanı olmasına paralel olarak, turizmin ayrı bir disiplin dalı olması yolunda gelişimini sürdürebilmesi için turizm eğitiminin akademik yapılanmasına ve en yüksek bilim derecesi olan doktora derecesine yönelik gereken önemi vermeli ve lisansüstü tezlerde disiplinlerarası çalışmalara ağırlık vermeli, böylece son yıllarda oldukça gelişen turizm literatürüne katkı sunulmasını devam ettirilmelidir.

Araştırmanın önemli kazanımlarının yanı sıra birtakım sınırlılıkları da bulunmaktadır. Birincisi, araştırmanın sadece Afyon Kocatepe Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Anabilim dalında tamamlanan lisansüstü tezleri kapsamı nedeniyle sonuçların da yine bu birim itibarıyla geçerli olmasıdır. Diğeri ise araştırma kapsamında zaman kısıtlılığı nedeniyle tezlerin temel amaç, bulgu, sonuç ve katkılarının incelenememesi, sadece belirli bibliyometrik parametreler doğrultusunda tezlerin ele alınmasıdır. Araştırmanın belirli bir anabilim dalı programı dâhilinde gerçekleştirilmesi bir sınırlılık olmaktan öte tüm kaynaklara erişimi ve ulaşmayı mümkün kılmıştır. Bu noktadan hareketle, gelecek yıllarda belirtilen alanlarda yapılabilecek çalışmalara konuya ilişkin bütünlüğün sağlanmasında önem teşkil edecektir. Örneğin, Turizm İşletmeciliği anabilim dalında lisansüstü programı olan üniversiteler açısından da benzer çalışmalar gerçekleştirilmeli; bunun yanı sıra aynı alanda hem tezli yüksek lisans hem doktora programları olan ve en az 5 yıllık tamamlanmış tez birikimine sahip üniversitelerde benzer çalışma uygulanarak program türüne göre tezler karşılıklı olarak değerlendirilmeli; tezlerin bibliyometrik değişkenlerin yanı sıra içerik ve çıktılar açısından da ele alınacağı daha kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır.

Kaynakça

- Afifi, G.M.H. (2013) A Survey of Doctoral Theses Accepted by Universities in the United Kingdom and Ireland for Studies Related to Tourism, 2000–2009. *Journal of Hospitality & Tourism Education* 25(1), 29-39.
- Afyon Kocatepe Üniversitesi, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı (2018). <http://kutuphane.aku.edu.tr/>, [Erişim Tarihi:05.09.2018]
- Ağaoğlu, B. (1981). İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde Yapılan Turizm Tezleri, http://anatoliajournal.com/atad/depo/bilgibankasi/bulent_036.pdf, [Erişim Tarihi:05.09.2018]
- Al, U. (2008). Türkiye'nin Bilimsel Yayın Politikası: Atıf Dizinlerine Dayalı Bibliyometrik Bir Yaklaşım (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Al, U. ve Soydal, İ. (2012). Dergi Kendine Atfının Etkisi: Energy Education Science and Technology Örneği, *Türk Kütüphaneciliği*, 26(4), 699-714.
- Arıca, R. (2014). Seyahat İşletmeciliği Literatürünün Gelişim Süreci: Türkiye'de Hazırlanan Lisansüstü Tez Çalışmalarının Bibliyometrik Olarak İncelenmesi, *VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, 04-05 Nisan 2014, Kuşadası-Aydın, Dokuz Eylül Üniversitesi, 446-462.
- Ayaz, N. ve Türkmen, B.M. (2018). Yöresel Yiyecekleri Konu Alan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi, *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 2(1), 22-38.
- Aydın, B. (2017). Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezinde (Yöktez) Yiyecek İçecek İşletmeciliği Alanında Kayıtlı Bulunan Tezlerin Bibliyometrik Analizi, *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 2(1), 23-38.
- Bayın, G. (2015). Türkiye'de Sağlık Turizmi Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Değerlendirmesi, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(28), 49-55.
- Carr, N. ve Hayes, S. (2017) An Analysis of Trends in PhD. Research in Tourism. *Tourism Recreation Research*, 42(1), 32-44.
- Cevizkaya, G., İlsay, S. ve Avcıkurt, C. (2014). Turizm Alan Yazınında Engelliler ile İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Profili, *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 2, 101-108.

- Çakıcı, A.C., Yıldırım, O. ve Karacaoğlu, S. (2013). Ulusal Turizm Kongreleri Bildirilerinin Bibliyometrik Profili, *14.Ulusal Turizm Kongresi*, 05-08 Aralık 2013, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 1429-1447.
- Demirbulat, Ö.G. ve Dinç, N.T. (2017). Sürdürülebilir Turizm Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(2), 20-30.
- Dener, H.I. (1995). Turizm Talebi ile İlgili Bazı Ampirik Araştırmalar Hakkında, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 14-21.
- Erdem, A.R. (2013). Bilgi Toplumunda Üniversitenin Değişen Roller ve Görevleri, *Yükseköğretim Dergisi*, 3(2), 109-120.
- Evren, S. ve Kozak, N. (2012). Türkiye’de 2000-2010 Yılları Arasında Yayımlanan Turizm Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi, *VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, 12-15 Nisan 2012, Kemer-Antalya, Gazi Üniversitesi, 250-266.
- Hall, C.M. (1991). Tourism as the Subject of Post-Graduate Dissertations in Australia, *Annals of Tourism Research*, 18(3), 520-523.
- Hu, C. ve Racherla, P. (2008). Visual Representation of Knowledge Networks: A Social Network Analysis of Hospitality Research Domain. *International Journal of Hospitality Management*, 27(2), 302-312.
- İnce, M., Gül, H. ve Bozyiğit, S. (2017). Türkiye’de Turizm Pazarlaması Konusunda Yazılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi: 1990-2016, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(5), 113-130.
- Jafari, J. ve Aaser, D. (1988). Tourism as the Subject of Doctoral Dissertations, *Annals of Tourism Research*, 15(3), 407-429.
- Jogarathnam, G., Chon, K., McCleary, K., Mena, M. ve Yoo, J. (2005). An Analysis of Institutional Contributors to Three Major Academic Tourism Journals: 1992-2001, *Tourism Management*, 26(5), 641-648.
- Karagöz, D. ve Yüncü, H.R. (2013). Sosyal Ağ Analizi İle Turizm Alanında Yazılmış Doktora Tezlerinin Araştırma Konularının İncelenmesi, *Adıyaman Üniversitesi SBE Dergisi*, 6(15), 205-232.
- Kozak, N. (2001). Türkiye’de Turizm Pazarlaması Literatürünün Gelişim Süreci:1972-1999 Yılları Arasında Hazırlanmış Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Biyo-Bibliyografik Bir İnceleme, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 26-33.
- Leung, R. ve Law, R. (2007). Analyzing Research Collaborations of Information Technology Publications in Leading Hospitality and Tourism Journals: 1986-2005. *Information and Communication Technologies in Tourism*, 547-556.
- LEVÖY-Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği. (2016). Resmi Gazete Tarihi: 20.04.2016 *Resmi Gazete Sayısı: 29690*, Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Liu, W., Zhong, L., Ip, C. ve Leung, D. (2011) *An Analysis of Research on Tourism Information Technology: The Case of ENTER Proceedings*. In: Law, R., Fuchs, M. ve Ricci, F. (Eds) *Information and Communication Technologies in Tourism 2011*. Vienna: Springer.
- Ma, J. ve Law, R. (2009). Components of Tourism Research: Evidence from Annals of Tourism Research, *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 20(1), 62-74.
- Nergiz, H.G. (2014). Türkiye’de Lisansüstü Turizm Tezlerinin Bibliyometrik Profili (1990-2013). *VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*. Ankara: Detay Yayıncılık, 212-221.

- Palmer, A.L. ve Montano, J.J. (2005). Tourism and Statistic Bibliometric Study 1998-2002. *Annals of Tourism Research*, 32(1), 167-178.
- Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics? *Journal of Documentation*, 25(4), 348-349.
- Sümer, S.I. (2018). A Brief Assessment of Tourism Related Studies: An Example of ICSSR Conferences. *Journal of Tourism Theory and Research*, 4(1), 16-20.
- Şahin, S. ve Acun, A. (2015). Turist Rehberliği Alanının Bibliyometrik Profili (Ulusal Turizm Kongreleri Bildirileri), *Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi*, 18(34): 213-234.
- Şardağ, A. (2016). Türkiye’de Coğrafya Alanında Turizm İle İlgili Yapılan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İçerik Analizi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta.
- Tayfun, A., Küçükergin, F.G., Aysen, E., Eren, A. ve Özekici, Y.K. (2016). Turizm Alanında Yazılan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz, *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 1, 50-69.
- Tekin, Ö.A. (2016). Türkiye'deki Lisansüstü Turizm Tezlerinde Odaklanılan Konular: 1984-2015. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(2), 175-187.
- Turan, A. (2014). Turizm Konulu Yüksek Lisans Tezlerinin Bibliyometrik Özellikleri (1984-2003). *VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, 04-05 Nisan 2014, Kuşadası-Aydın, Dokuz Eylül Üniversitesi, 3-15.
- TÜBİTAK CABİM-Cahit Arf Bilgi Merkezi (2018). Bibliyometri Nedir? <http://cabim.ulakbim.gov.tr/bibliyometrik-analiz/bibliyometrik-analiz-sikca-sorulan-sorular/> [Erişim Tarihi:05.09.2018]
- Türktaş, G. (2014). Türkiye’de Turizm Alan Yazınının İncelenmesi “Sistemik Türkiye Turizm İşletmeciliği Bibliyografyası (1929-1984)” Üzerine Bir İnceleme. *VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, 04-05 Nisan 2014, Kuşadası-Aydın, Dokuz Eylül Üniversitesi, 182-199.
- Weiler, B., Torland, M., Moyle, B.D. ve Hadinejad, A. (2018) Psychology-Informed Doctoral Research in Tourism. *Tourism Recreation Research*, 43(3), 277-288.
- Yılmaz, G. (2017). Ulusal Turizm Kongrelerinde Gastronomi ve Mutfak Sanatları Alanı İle İlgili Yayımlanan Bildiriler Üzerine Bir Araştırma. *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 6(1), 24-39.
- YÖK-Yüksek Öğretim Kurumu (2018). Ulusal Tez Merkezi İstatistik Bilgileri. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/IstatistikBilgiler?islem=3> [Erişim Tarihi: 05.09.2018]
- Yüncü, D.K. ve Kozak, N. (2012). Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi: Araştırma Konuları ve Kurumlar Arası İşbirliğinin Sosyal Ağ Analizi ile İncelenmesi. *VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, 12-15 Nisan 2012, Kemer-Antalya, Gazi Üniversitesi, 642-660.

İşgörenlerin Örgütsel Güven Algılarının Belirlenmesi: Üniversite Çalışanları Üzerinde Bir İnceleme*

Organizational Trust Perceptions of Employees: A Study on University Employees

Bilm. Uzmanı Mehmet ÖNDER¹, Dr. Öğr. Üyesi Ercan YAVUZ²

Özet

Bu çalışmanın amacı devlet ve vakıf üniversitelerinde görev yapan idari işgörenlerin örgütsel güven düzeylerini belirlemek ve bu düzeylerin demografik değişkenlere göre farklılığını ortaya koymaktır. Araştırmanın örneklemini 772 idari hizmet veren işgören oluşturmaktadır. Araştırma bulguları; frekans, t testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Bulgulara göre, çalışılan üniversite türüne göre, örgütsel güveni oluşturan tüm alt boyutlarda vakıf üniversitelerinde çalışan idari işgörenlerin ortalama puanlarının daha yüksek olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yarattığı tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların medeni durum değişkeni işgörenlerin örgütsel güven algılarında farklılaşmaya sebep olmazken, gelir durumu değişkeninin farklılaşmaya sebep olduğu belirlenmiştir. Araştırmada kadın, ilköğretim mezunu ve göreve yeni başlayan işgörenlerin lehine, yöneticiye güven ile örgütün kendine güven boyutlarında farklılık olduğu belirlenmiştir. Öte yandan örgütün kendine güven boyutunda yaş, görev yapılan birim değişkenlerinde farklılık ortaya çıkmıştır. Statü değişkenine göre ise sadece yöneticiye güven boyutunda istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güven, örgütsel güven, işgören

Makale Türü: Araştırma makalesi

Abstract

The purpose of this study is to determine the level of organizational trust of the administrative employee at state and foundation universities and to show whether these levels differ according to demographic variables. The sample of the study is composed of 772 administrative staff. The research findings were evaluated using frequency, t test and one way ANOVA. As a result of the research, according to university type, it is found that the mean scores of administrative personnel working in foundation universities are higher at all sub dimensions forming the organizational trust and create statistically significant difference. Also, the fact that while the marital status variable of the participants does not cause differentiation in organizational trust perceptions of the personnel, income status causes differentiation is determined. Significant difference at director trust dimension and

* Bu çalışma, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde tamamlanan "Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde Çalışan Personelin Örgütsel Güven Algıları: Ankara İli Örneği" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

¹ Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, mehmet.onder@gazi.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-0620-7331>

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ercan.yavuz@hbv.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-3696-4832>

organization's self reliability dimension of the woman, primary school graduate and new personnel is determined. On the other side, a significant difference has arisen in age, work unit variables at organization's self reliability dimension. According to status variance, on the other hand, a statistically significant difference is found only at director trust aspect.

Keywords: Trust, organizational trust, employee

Paper Type: Research paper

Giriş

Tüm örgütleri etkileyen, teknolojik gelişmelerin ve küreselleşmenin belirginleşmesiyle hem ulusal hem de uluslararası boyutlarda hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Örgüt yapılarının artık daha esnek, yatay konumlanma önceliği olan, bireylerarası iletişimin arttığı, işgörenin kontrol mekanizmalarını kendileri koyduğu, örgüt içi ağ yapılarının önem kazandığı bir yapıya dönüşme eğilimi vardır. Her ne kadar örgütlerin dış çevreyle düzenli bir ilişki kurması gerekli olsa da, kendi içinde düzenli ve olumlu ilişkiler kuramayan bir örgütün dış çevreyle iyi ilişkiler içinde olması beklenemez (Topaloğlu, 2010). O halde örgütler öncelikle bu işe kendi iç çevresi yani insan kaynağı ile başlamalıdır. Nitekim güven olgusu, hem örgütün dış çevresi hem de örgütün iç çevresi açısından büyük önem taşımaktadır (Tüzün, 2007).

Örgütsel güven ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Örneğin, Matthai'ye göre örgütsel güven, işgörenlerin belirsiz veya riskli bir durumla karşılaştıklarında örgütün taahhütlerinin ve davranışlarının tutarlı olduğuna dair inançlarını ifade etmektedir. Diğer bir tanımda ise, risk taşıyan durumlarda bile bireyin örgütün kendisini etkileyecek uygulama ve politikalarından hem emin olması hem de bunları desteklemesidir (Demircan ve Ceylan, 2003). Ancak, örgütsel güveni sadece kurumsal bakış açısıyla ele almak doğru değildir. Öyle ki güven, hem birey hem de örgüt düzeyinde oluşur, dolayısıyla kişiye ve örgüte yönelik farklı güven düzeyleri olabilir. Bu çerçevede, örgütsel güvenin örgütün kimliğine veya kişiliğine olan güveni temsil ettiğini ve bunun küçük örgütler için örgüt sahibinin kişiliğinden, merkezileşmiş yapıdan veya örgüt kültüründen kaynaklanabileceği belirtilmektedir (Çıtır ve Kavi, 2010: 233).

Örgütsel açıdan güven, kurum içinde yapıcı insan ilişkileri ve kurum başarısını sağlamada belki de en önemli değerlerden birisidir. Güven, kurumsal başarı için önemli bir gereksinimdir. Kurumların yaşadıkları değişim sürecinde işgörenin ancak kurumlarına, çalışma arkadaşları ve yöneticilerine güvendikleri sürece bu değişimleri destekleyebileceklerini ve yaşadıkları onca stres ve pozisyon değişimlerini kabullenip yeni bir kurum yapısı için uğraşabileceklerini savunmuştur. Bazı araştırmalar, güvenin kurum içinde sürtüşmeleri azaltıp rahat ve uyumlu bir ortam yaratarak kurum başarısında önemli bir rol oynadığını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, güven kurumların rekabetçi gücünü arttırmaktadır. Bununla birlikte bazı araştırmacılar da iş (transaction) maliyetlerini azalttığını (Barney ve Hansen, 1994), örgütsel öğrenmeyi (Bouty, 2000) ve bilgi paylaşımını arttırıp, yenilikçiliği desteklediğini (Cooke ve Wills, 2000) ve kurumların mali gücünü (Waddock ve Graves, 1997) yükselttiğini açıklamışlardır (İslamoğlu, Birsal ve Börü, 2007: 22).

Örgütsel açıdan güvenilir bir ortam yaratmak için örgütün her kademesinde işgören çaba göstermelidir. Güven kavramının bir süreç ve ortak çalışmanın ürünü olduğu açıktır. Bu

durumu Brownell (2000), güven olgusunu örgüt içinde ancak bir sürece bağlı olarak geliştirebileceği ve yerleşebileceği şeklinde ifade etmiştir. Brownell, güveni muhafaza etme, sorumlulukları ve sözleri yerine getirmektir. Güven, açık olma, doğru söyleme, dürüstlüğü paylaşarak açık iletişim kurmaktır. Güven, dinleme, saygı gösterme, adil ve tutarlı olma, mazeretlerden ve suçlamalardan kaçınma, işbirliği ve yardım için hevesli olma, yaptığı işten sorumlu olma gibi öğelerin örgütsel güveni oluşturmada ve yerleştirmede kullanılabileceğinin üzerinde durmuştur (Tüzün, 2006: 32).

Diğer yandan güven duygusu üst seviyede olan örgütlerde özellikle alt seviyedeki işgörene daha fazla sorumluluk verildiği ve kararlara katılımların teşvik edildiği, ancak güven duygusu daha düşük olan örgütlerde ise işgörenin çerçevesi sınırlandırılmış rollerle kısıtlandığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle kendisine yönelik güveni düşük seviyede algılayan işgörenden yüksek bir iş performansı beklemek ne kadar yanlışsa, tersi durumdaki işgören için ise yüksek seviyede motivasyon ve verimlilik beklemek o kadar doğrudur (Akyel, 2014).

Çünkü güven düzeyi yüksek bireylerin iş doyumunu, örgütsel adalet algısı, örgütü ile özdeşleşmesi, örgüte bağlılığı, örgütsel vatandaşlık davranışlarını gösterme eğilimi, inisiyatif ele alma davranışı, morali, problem çözme becerisi, risk alma davranışı, sosyal sorumluluk alma davranışı ve yaratıcılığı, güven algısı ile doğru orantılı olarak artmaktadır. Buna karşılık örgütsel stres, çatışma yaşanma eğiliminde güven algısı düzeyi ile ters bir orantı olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir (Polat, 2007). Dolayısıyla güvenli bireyler, hem fiziksel sermaye, hem de beşeri sermaye birikiminin sağlanmasına ve yaratıcılığın gelişmesine yönelik daha güçlü bir eşgüdümüne sahiptirler. Bu noktadan hareketle işgörenlerin örgütlerine yönelik güven algılarının belirlenmesi, diğer (iş tatmini, bağlılık, adalet vs.) örgütsel davranışların açıklanmasında da bir etken olmaktadır. Çalışmada esas olarak, işgörenlerin örgütsel güven algıları ve örgütsel güvenin alt boyutları incelenmiştir. Ayrıca, örgütsel güven ve katılımcıların demografik özelliklerin ilişkisi analiz edilecek konular arasındadır.

Bu çalışmada, üniversitedeki işgörenlerin örgütsel güven algılarının ne düzeyde olduğu sorgulanmıştır. Bu problemten hareketle, çalışmada aşağıdaki alt problemlere de cevap aranmıştır.

- Cinsiyet değişkenine göre örgütsel güven algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- Yaş değişkenine göre örgütsel güven algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- Medeni durum değişkenine göre örgütsel güven algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- Öğrenim durumu değişkenine göre örgütsel güven algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- Hizmet yılı değişkenine göre örgütsel güven algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

- Görev yeri değişkenine göre örgütsel güven algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- Statü değişkenine göre örgütsel güven algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- Gelir durumu değişkenine göre örgütsel güven algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Yapılan alan yazın taraması ve incelemeler sonucunda, örgütsel güven ve performans değerlendirme ile ilgili çalışmaların son yıllarda yurtdışına benzer şekilde Türkiye’de de önem kazandığı ancak bu çalışmaların henüz yeterli sayı ve düzeye ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple, hem örgütsel güvenin ve insan kaynakları uygulamalarından performans değerlendirmenin birbiri ile olan ilişkisi, hem de bunların çeşitli demografik değişkenlerle olan ilişkilerinin sorgulanması alan yazına katkıda bulunacaktır (Altunkaya, 2011: 85).

Örgütsel güveni yüksek olan işgörenin performans değerlendirme algılamalarının da pozitif anlamda yüksek olması beklenmektedir. Ayrıca, örgütsel güvenin yüksek olduğu örgütlerde nitelikli işgücünü örgüte çekebilme ve elde tutabilme daha kolay olabilecektir. Örgüt içinde duyulan güven, işbirliğini artırarak işgörenin ve yöneticilerin motivasyonunu artırabilir ve böylece işgörenin işlerine daha çok yoğunlaşmaları sonucunda performansları artarken örgütsel başarı da sağlanabilir. Bu araştırmanın sonuçları, hem daha sonra bu konu ile ilgili çalışmalar yapacak araştırmacılara, hem de eğitim kurumlarının kalitesinin artırılmasına yönelik olarak çalışmalarda bulunan araştırmacılara ışık tutacaktır (Altunkaya, 2011: 86).

Bu çalışma örgütsel güven kavramına dikkat çekmiştir. Özellikle yerli alan yazında konuyla ilgili yapılan uygulamaya dönük araştırmaların yetersizliği, kavramsal açıdan teorik alt yapının tam olarak netleşmemesinden kaynaklı olabilir. Özellikle birlikte hareket etme ve gruba uyma davranışlarının yaygın olduğu toplumlarda bu tip çalışmaların farklılık yaratacağından, önemli olduğu düşünülmektedir. Bu farklılıkları daha iyi analiz edebilmek için ülkemizde bu tarz uygulamalı çalışmaların artması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, üniversite işgörenlerin örgütsel güven algılamaları ile demografik özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu çerçevede, örgütsel güven alt boyutları olan kuruma güven, yöneticiye güven ve bireylerarası güven ile işgörenlerin çeşitli demografik özellikleri (cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, hizmet yılı, görev yeri, statü, gelir durumu) arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir.

1. Kuramsal Çerçeve

Güven, bireylerarası ilişkilerde olduğu kadar örgütsel yaşam için de önemlidir. Çünkü insan vücudu için kan ne kadar işlevsel ise, ekonomik ve sosyal hayat, özellikle de çalışma hayatında güven o derece işlevseldir (Ören, 2007: 77). Güven olgusu, sağlıklı bir kişiliğin, bireyler arası ilişkilerin, işbirliğinin ve sosyal ilişkilerde istikrar sağlanmasındaki en önemli unsurdur. Son dönemlerde yönetim bilimciler örgütsel verimliliğin sağlanmasında örgütsel güvenin önemine dikkat çekmişlerdir (Toprak, 2006: 63).

Güven bireysel ve örgütsel düzeyde oluşur. Ancak kişiye güven ve örgüte güven kavramları birbirinden farklıdır (Doney ve Cannon, 1997: 39). Zaheer vd. 1998) kişiler arası ve örgüte güvenin birbirleriyle ilgili fakat birbirlerinden farklı kavramlar olduğunu ifade etmişlerdir (Nyhan ve Marlowe, 1997: 626). Günlük yaşamda iki kişi arasında oluşan samimi ilişkiler sonucunda ortaya çıkan güven “kişisel güven” olarak nitelendirilirken, özellikle örgütsel ilişkiler alanında ortaya çıkan güven türü ise, örgütsel güven olarak nitelendirilmektedir(Bachmann,2003: 63). Luman (1989)’ın kişisel güven ve örgütsel güven ayırımına göre kişiye güven, kişilerarası farklara dayalıdır ve kişiye özeldir. Örgütsel güven ise kişilerden çok örgütlere odaklıdır (Aktaran Büte,2011: 175).

Alan yazında örgütsel güven üç alt boyutta değerlendirilmektedir: yöneticiye güven, çalışma arkadaşlarına güven ve örgüte güven (Tokgöz ve Seymen, 2013: 62). Bu alt boyutlar aşağıda açıklanmıştır.

Yöneticiye Güven: Örgüt içerisinde yöneticiler, alt kademe işgören tarafından birer rol model olarak görülmektedir. Bir örgütte yöneticiler saygı duyulduğu kadar, güven duyulan kişiler olmak zorundadırlar. Güvenin örgüt geneline yayılmasında bu tür bir anlayışın model olarak görülen yöneticilerden gelmesi önem arz etmektedir. Yöneticilerin yaptıkları hatalar, alt kademedeki işgörenlerin kendilerine saygıları yanında güvenlerinin de kaybolmasına neden olmaktadır. Zira yöneticilerin tüm davranışları alt kademe ve örgütün diğer çevresi tarafından gözetim altındadır(Omarov, 2009: 14).

Örgütlerde güven ortamının yaratılabilmesi ve sürdürülmesi açısından yöneticilere büyük sorumluluklar düşmektedir. Örgütlerinde güven ortamı yaratabilmek için yöneticilere şu beş davranışta (Whitener, Brodt, Korsgaard ve Werner, 1998) bulunmaları önerilmektedir: (a) tutarlı olma, (b) doğru/dürüst olma, (c) ilgili olma, (d) iletişim becerilerine sahip olma ve (e) yetkiyi paylaşma (Özer vd., 2006: 108). İşgörenden bilgi saklanmaması ve iyi veya kötü konuların paylaşılması sonucunda yöneticinin tutarlılık ve dürüstlük sergilemesi ona güvenilmesini sağlar. İlgili olmak boyutu örgütsel güvenin diğer bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu boyut, örgüt üyelerinin liderlerinden ilgi gördüklerinde ve karşı tarafın kendilerinden avantaj sağlama eğilimi olmadığına inandıklarında ortaya çıkar. Bu kapsamda, işgörenine karşı arkadaşça davranan, sorunlarının çözümünde yardımcı olan, yol gösteren, koruyan, destekleyen, cesaretlendiren bir yönetici yardımsever olarak algılanır ve işgören bu tip yöneticilere daha kolay güven geliştirirler(Develioğlu ve Çimen, 2012: 143). Güvenin tutarlı olma boyutu kapsamında, kişilerin söyledikleri ve yaptıklarının, düşündükleri ve söylediklerinin birbiriyle tutarlı olması beklenmekte; zamana ve kişiden kişiye göre söz, tutum ve davranışlarını değiştiren kişilere güvenmenin zor olacağı bilinmektedir. Aksi takdirde, tutarlı olmayan kişilerin aldıkları kararları kendi bireysel çıkarları için saptırabilecekleri düşünülür(Günaydın, 2001). Tutarlılık yöneticinin gelecekteki davranışlarını kestirebilir kılarak, ilişkiler bakımından belirlilik yaratır ve güven algılamasını etkiler (Develioğlu ve Çimen, 2012: 143). Yöneticinin söyledikleri ve yaptıkları arasındaki uyum, dürüstlüğü, örgütün çıkarlarını kendi çıkarlarının önünde tutması, doğruları görmesi ve söylemesi, gerekli yerde gerekli açıklamaları yapması ve herkes tarafından anlaşılır kılması, yardımseverliği, empati kurabilmesi ve sorunlara serinkanlılıkla yaklaşabilmesi, kontrolü ve yetkiyi işgörenle paylaşmaya hevesli olması, çatışmaları diyalogla çözmeye çalışması ve bunda başarılı olması gibi etmenler yöneticiye olan güveni arttıracaktır (Kılınç, 2010: 45).

Çalışma Arkadaşlarına Güven: Çalışma arkadaşına güven “çalışma arkadaşının yetkinliğine itimat etme ve onun hakkaniyetli, ahlaklı ve güvenilir davranışlar sergileyeceğine inanma” olarak tanımlanabilir. Bu varsayımına dayanarak, çalışma arkadaşına güvenen kişi çalışma arkadaşının kendisine gerekli bilgileri saklamayacağı veya ona yanlış bilgi vermeyeceği veya hakkında dedikodu çıkarmayacağı yani onu suüstimal etmeyeceği konusunda emindir (İslamoğlu vd., 2007: 37).

Örgütlerde bireyler arasında kolay işbirliğine gidilmesi, yöneticiler ile eşgüdümün kolay sağlanması, değişime çabuk tepki verilebilmesi ve hatta performansın yüksek olmasının temel nedeni güvenin yüksek olmasıdır. Herhangi bir örgütte işgörenler arası güvenin yüksek olup olmadığını anlamak için işgörenlerin işyerlerinde nasıl davrandıkları ve işlerine devamsızlıkları gözlenmelidir (Altunkaya, 2011: 33). Çalışma arkadaşlarına güvenin yüksek olduğu örgütlerde işgörenler işlerine gelmekten hoşlanır, iş yerinde güler yüzlü, yaratıcı ve eğlencelidir. İşgörenler bunun yanı sıra örgütlerinin geleceği adına düşünürler ve gelecek örgütsel hedefler doğrultusunda çalışırlar (Semercioğlu, 2012: 49).

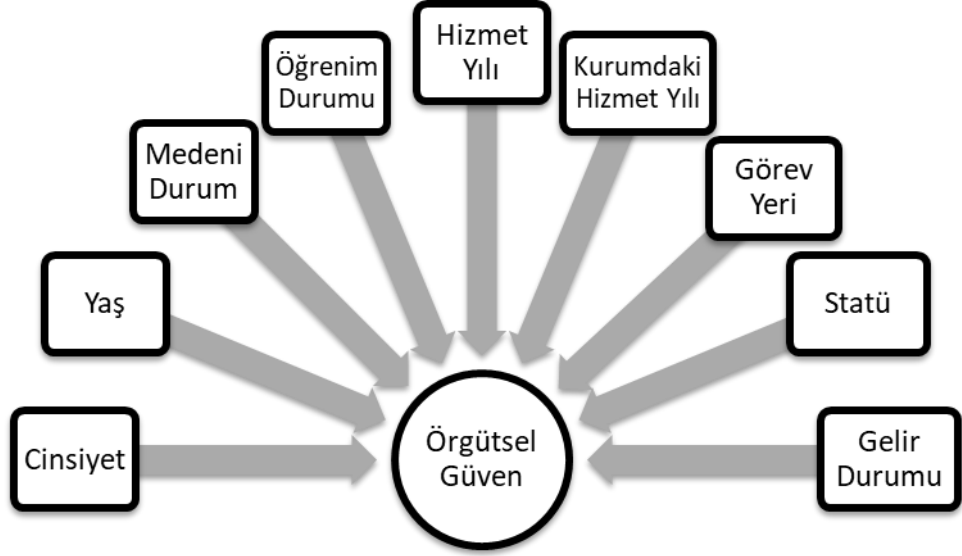
Örgütün Kendisine Güven: Örgüte güven kişilerden çok örgüte odaklı olup, bireylerin, örgütsel ilişkiler ve davranışlar açısından beklentilerini içerir. Bir başka ifade ile örgüte güven, bireyin örgütünün kendi yararına olan eylemlerde bulunacağı ya da en azından bu eylemlerin kendisine zarar vermeyeceği inancıdır. Örgüte güven, üyelerin, örgütün politika ve stratejilerine inancı ve ilişkilerini gelecekte de sürdürme kararlılığıdır (Polat, 2009: 14). Örgüte güven, işgörenlerin belirsiz veya riskli bir durumla karşılaştıklarında örgütün taahhütlerinin ve davranışlarının tutarlı olduğuna dair inançlarını ifade eder, işgörenlerin örgütün sağladığı desteğe ilişkin algısıdır (Tokgöz ve Seymen, 2013: 62).

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Ankara ilindeki araştırma izni alınan kamu ve vakıf üniversitelerinin bazılarında görev yapan idari işgörenin, örgütsel güven düzeylerini belirlemek amacıyla betimsel nitelik taşıyan tarama modelindedir. Tarama modeli, geçmişte olmuş ya da halen var olan durumu var olduğu şekilde betimlemeyi amaçlar (Karasar, 2005). Amaca uygun olarak mevcut bilgiler, ilgili alan yazının taranmasıyla sistematik bir şekilde hazırlanarak konu hakkında teorik bir çerçeve oluşturulmuştur. Bununla birlikte araştırma problemine yönelik olarak veri toplama aşamasında Likert ölçeği kullanılmıştır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Ankara'daki devlet ve vakıf üniversitelerinin tüm birimlerinde çalışan toplam 19200 idari işgören, örneklemini ise evren içinden rastgele örnekleme yöntemiyle seçilen 772 gönüllü katılımcı oluşturmuştur. Araştırmalarda örneklemin belirlenmesinde dikkat edilmesi gereken temel unsur, esas alınacak örneğin hedef kitle olarak alınacak yığının özelliklerini yansıtacak nitelikte olmasıdır (Erol ve Tarhan Öztoprak, 2015).

Ankara'daki devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan idari işgören sayısının, üniversitelerin 2013-2014 Eğitim-Öğretim Yılı Faaliyet Raporları ve Bilgi Edinme Kanunu kapsamında edinilen bilgiler doğrultusunda "19200" olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sayı örneklem formülünde kullanılmıştır (Yamane, 2001,s.116-117). Örneklem bulma işleminin sonucu aşağıda gösterilmiştir.

$Nz2 pq$

$n = \text{-----}$

$Nd2 + z2 pq$

Formulde yer alan sembollerin anlamları:

$n =$ Ornekleme büyüklüğü

$N =$ Araştırmaya konu evren/yığın

$p =$ Topluluk oranını veya tahminini

$q = 1 - P$ 'yi

$z =$ Güvenirlilik düzeyi

$d =$ Duyarlılık

Formulun Uygulanısı:

$n =$ Ornekleme büyüklüğü

$N = 19200$

$p = 0,5$

$q = 0,5$

$z = 1,96$

$d = 0.04$

$19200 \cdot (1,96)^2 \cdot (0,5) \cdot (0,5)$

$n =$ -----

$19200 \cdot (0,04)^2 + (1,96)^2 \cdot (0,5) \cdot (0,5)$

$n = 583$ Örneklem hesaplama formülü yardımıyla, örneklem olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre, 772 olan örneklem sayısının evreni temsil ettiği kabul edilebilir. Evreni oluşturan üniversitelerde toplam 900 adet anket formu dağıtılmış, 824 adet form geri alınabilmiştir. Geri alınan anketlerden 52 tanesi yanlış ya da eksik doldurma nedeni ile değerlendirmeye alınmamıştır. Geriye kalan 772 adet anket formu değerlendirmeye alınmıştır.

2.3. Ölçme Araçları

Araştırmada kullanılacak veri toplama aracı iki bölümden oluşmaktadır: birinci bölüm; işgörenlerin kişisel bilgilerini belirlemeye yönelik ifadelerden oluşturulmuştur. Demografik özellikler bölümü araştırmacı tarafından hazırlanmış olup, cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, hizmet yılı, çalışılan kurumdaki hizmet yılı, görev yeri, statü ve gelir durumu olmak üzere dokuz sorudan oluşmaktadır. Veri toplama aracının ikinci bölümünde; Nyhan ve Marlowe (1997) tarafından geliştirilen ve 12 ifadeden oluşan Örgütsel Güven Envanteri kullanılmıştır. Söz konusu 12 ifadeden ilk sekizi yöneticiye güveni, sonraki dört ifade ise örgüte güveni tespit etmeye yöneliktir. Ayrıca, işgörenler arası güven ölçümü için Cook ve Wall (1990) tarafından geliştirilen ve altı ifadeden oluşan Bireylerarası Güven Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada beşli Likert ölçeği kullanılmıştır. Katılımcılardan ölçekte yer alan ifadeleri 1: Hiç Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Fikrim Yok, 4: Katılıyorum, 5: Tamamen Katılıyorum şeklinde değerlendirmeleri talep edilmiştir.

Nyhan ve Marlowe (1997) ölçeğinin kullanıldığı, Köksal (2012)'in doktora tez çalışmasında, ölçeğin bileşenlerinden yöneticiye güven düzeyinin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı cinsinden 0,93 değeri, örgütün kendine güven düzeyinin ise 0,85 değeri aldığı tespit edilmiştir. Cook ve Wall (1980) tarafından geliştirilen ve altı ifadeden oluşan bireyler arası güven ölçeğinin güvenilirliği, Köksal (2012) tarafından 0,87 (Cronbach Alfa) olarak tespit etmiştir.

Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda Nyhan ve Marlowe (1997)'un ÖGE'nin yöneticiye güven düzeyinin güvenilirlik katsayısı (Cronbach Alfa) $\alpha=0,95$, örgütün kendine güven düzeyinin $\alpha=0,88$ ve Cook ve Wall (1990) tarafından geliştirilen BGÖ'nün ise $\alpha=0,93$ olarak hesaplanmıştır (Tablo 4).

Tablo1. Faktöre ait alfa güvenilirlik katsayıları

	Yöneticiye Güven	Örgütün Kendine Güven	Bireylerarası Güven
Madde Sayısı	8	4	6
Cronbach (α)	0,95	0,88	0,93

2.4. Verilerin Toplanması

Ankara'daki devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan idari işgören sayısı, üniversitelerin 2013-2014 Eğitim-Öğretim Yılı Faaliyet Raporları ve Bilgi Edinme Kanunu kapsamında edinilen bilgiler doğrultusunda belirlenmiştir.

Veri toplama aracının uygulanması aşamasında, çalışma yapılacak üniversitelerin rektörlüklerine ve etik kurullarına izin başvurusu yapılmıştır. Beş devlet (G.Ü., A.Ü., H.Ü., ODTÜ, Y.B.Ü.) ve üç vakıf (Başkent Ü., Ufuk Ü.,) üniversitesi uygulama için izin vermiştir. Bir vakıf (Çankaya Ü.) üniversitesi olumsuz cevap verirken iki vakıf (Bilkent Ü., Atılım Ü.) üniversitesinden ise olumlu ya da olumsuz bir cevap alınamamıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerden elde edilen veriler bilgisayar ortamına kodlanıp SPSS 21.0 paket programından yararlanılarak istatistiksel analizler yapılmıştır. Araştırma verilerinin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kolmogrov-Smirnov ve Shapiro-Wilk normallik testleri yapılmıştır. Normal dağılım göstermeyen veri setleri için Kurtosis-Skewness değerlerine bakıldı ve değerler $+2/-2$ arasında bulunduğu için verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Betimsel istatistikler için yüzde frekans, ortalama standart sapma puanları ile birlikte, ikili gruplar için t testi, çoklu gruplar için ANOVA analizleri yapılmıştır. Tüm istatistik işlemlerinde anlamlılık $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde, “KBF”, “ÖGE” ve “BGÖ”den oluşan anketlerden değerlendirmeye alınan 772 adet anket ile toplanan verilerin, SPSS 21,0 istatistik analiz programı aracılığıyla yapılan analizleri, elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 2. İşgörenlerin çalıştıkları üniversite türüne göre dağılımları

Üniversite	n	%
Devlet Üniversitesi	522	67,6
Vakıf Üniversitesi	250	32,4
Toplam	772	100,0

İşgörenlerin, çalıştıkları üniversiteye ilişkin bulgular Tablo 2’de verilmiştir. Tablo 2’de görüldüğü gibi % 67,6’sının devlet üniversitelerinde, %32,4’ünün ise vakıf üniversitelerinde görev yaptıkları tespit edilmiştir. Bu sonuca göre katılımcıların büyük bölümünün devlet üniversitesi işgörenlerinden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 3.Cinsiyet durumlarına göre dağılımları

Cinsiyet	n	%
Kadın	341	44,2
Erkek	431	55,8
Toplam	772	100,0

Yapılan araştırmaya katılanların cinsiyet durumlarına göre dağılımları Tablo 3’de verilmiştir. Tablo 3’de görüldüğü gibi ankete katılanların %44,2’lik kısmını bayanlar, %55,8’lik kısmını ise erkekler oluşturmaktadır. Buna göre işgörenlerin çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır.

Tablo 4. İşgörenlerin yaş gruplarına göre dağılımları

Yaş	n	%
18-25 yaş	62	8,0
26-32 yaş	167	21,6
33-39 yaş	201	26,0
40-48 yaş	263	34,1
49 ve üstü	79	10,2
Toplam	772	100,0

İşgörenlerin yaşlarının dağılımı Tablo 4’de gösterilmiştir. Buna göre katılımcıların en yüksek oran ile %34,1’inin 40-48 yaş aralığında ve en düşük oran ile %8’inin 18-25 yaş aralığında oldukları görülmektedir. İşgörenlerin 26-32 yaş aralığındaki işgörenin oranı % 21,6, 33-39 yaş aralığındaki işgörenin oranı %26,0 iken 49 ve üzeri yaş grubuna dâhil olan işgörenin oranı ise %10,2 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 5. İşgörenlerin medeni durumlarına göre dağılımları

Medeni Durum	n	%
Evli	560	72,5
Bekâr	212	27,5
Toplam	772	100,0

Tablo 5’de işgörenlerin medeni durumlarına göre dağılımı verilmiştir. Dağılım incelendiğinde, İşgörenlerin 560’ının (% 72,5) evli, 212’ sinin (%27,5) bekâr olduğu belirlenmiştir. Buna göre ankete katılanların çoğunluğunu evliler oluşturmaktadır.

Tablo 5. Eğitim Durumlarına Göre Dağılımları

Eğitim Durumu	n	%
İlköğretim	24	3,1
Lise	186	24,1
Ön lisans	168	21,8
Lisans	326	42,2
Lisansüstü	68	8,8
Toplam	772	100,0

İşgörenlerin öğrenim durumlarına göre dağılımları Tablo 5’de gösterilmiştir. Buna göre %42,2 ile en yüksek oranda katılım lisans mezunları, %3,1 ile en düşük ilköğretim mezunları. Lisansüstü öğrenime sahip işgörenin oranı %8,8, ön lisans düzeyinde öğrenime sahip işgörenin oranı %21,8 ve lise düzeyinde öğrenime sahip işgörenin oranı %24,1 dir.

Tablo 6. Hizmet yılına göre dağılımları

Hizmet Yılı (İş Hayatı)	n	%
0-4 Yıl	123	15,9
5-9 Yıl	152	19,7
10-14 Yıl	129	16,7
15-19 Yıl	176	22,8
20 Yıl ve üstü	192	24,9
Toplam	772	100,0

Araştırmaya katılanların hizmet yılı (iş hayatı) dağılımı Tablo 6’da gösterilmiştir. Buna göre araştırmaya katılanların 123 kişi ile %15,9’u (0-4 yıl), 152 kişi ile %19,7’si (5-9 yıl), 129 kişi ile %16,7’si (10-14 yıl), 176 kişi ile %22,8’i (15-19 yıl), 192 kişi ile %24,9’u (20+ yıl) görev yapmışlardır. Katılımcıların hizmet yılı dağılımı incelendiğinde işgörenin çoğunluğunun 15 yıldan uzun süredir iş hayatında oldukları görülmektedir.

Tablo 7. İşgörenlerin buldukları kurumdaki hizmet yılına göre dağılımları

Hizmet Yılı (Bulunduğu Kurum)	n	%
0-4 Yıl	200	25,9
5-9 Yıl	198	25,6
10-14 Yıl	109	14,1
15-19 Yıl	143	18,5
20 Yıl ve üstü	122	15,8
Toplam	772	100,0

Katılımcıların hizmet yılı (bulunduğu kurum) dağılımı Tablo 7’de gösterilmiştir. Buna göre araştırmaya katılanların 200 kişi ile %25,9’u (0-4), 198 kişi ile %25,6’sı (5-9), 109 kişi ile %14,1’i (10-14), 143 kişi ile %18,5’i (15-19), 122 kişi ile %15,8’i (20+) yıl görev yapmışlardır. Örgütteki hizmet yılı dağılımı incelendiğinde hizmet yılı 0-4 ile 5-9 arası olan işgörenlerin hemen hemen aynı oranla çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 8. İşgörenlerin görev yaptıkları birimlere göre dağılımları

Görev Yeri	n	%
Rektörlük Merkez Birimleri	278	36,0
Fakülteler	295	38,2
Yüksekokullar	62	8,0
Enstitüler	26	3,4
Meslek Yüksekokulları	21	2,7

Diğer	90	11,7
Toplam	772	100,0

Araştırmaya katılanların %36'lık kısmı rektörlük merkez birimlerinde, %38,2'lik kısmı fakültelerde, %8'lik kısmı yüksekokullarda, %3,4'lük kısmı enstitülerde, %2,7'lik kısmı meslek yüksekokullarında ve %11,7'lik kısmı diğer birimlerde görev yaptıkları görülmüştür. Tablo 8'de görüldüğü gibi araştırmaya katılanların %38,2'lik oranla çoğunluğu fakültelerde görev yapmaktadır.

Tablo 9. Statülerine göre dağılımları

Statü	n	%
Orta ve Üst Düzey Yönetici	36	4,7
Şef	60	7,8
Memur	586	75,9
Tekniker, Teknisyen	90	11,7
Toplam	772	100,0

İşgörenlerin örgütteki statüleri itibari ile dağılımı incelendiğinde; yaklaşık %4,7'sinin orta ve üst düzey yönetici olduğu görülürken, %7,8'inin şef, %75,9'unun memur ve %11,7'sinin tekniker, teknisyen olduğu tespit edilmiştir. Tablo 13'de da görüldüğü gibi araştırmaya katılanların çoğunluğunu %75,9'luk oranla memur statüsünde işgören oluşturmaktadır.

Tablo 10. Gelir durumlarına göre dağılımları

Gelir Durumu	n	%
850-1.350	102	13,2
1.351-1.850	114	14,8
1.851-2.350	377	48,8
2.351-2.850	147	19,0
2.851 ve üstü	32	4,1
Toplam	772	100,0

İşgörenlerin gelir durumlarına göre dağılımları Tablo 10'da gösterilmiştir. Buna göre 377 işgören 1.851-2.350 TL gelir düzeyi ile katılımcıların büyük çoğunluğunu (%48,8) oluşturmaktadır. Katılımcılar içerisinde 102 işgörenin 850-1.350 TL (%13,2), 114 işgörenin 1.351-1.850 TL (%14,8), 147 işgörenin 2.351-2.850 TL (%19,0) ve 32 işgöreninde 2.851 TL ve üzeri gelire sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 11. İşgörenin örgütsel güven ölçeği ve bireylerarası güven ölçeğine ait ortalama ve standart sapma sonuçları

	n	Minimum	Maximum	$\bar{x}$	s.s
Yöneticiye Güven	772	1,00	5,00	3,45	1,01
Örgütün Kendisine Güven	772	1,00	5,00	3,18	1,05
Bireylerarası Güven	772	1,00	5,00	3,74	0,92

Tablo11 incelendiğinde, üniversitelerde çalışan işgörenlerin "ÖGE" alt boyutlarına ilişkin algıları; "Yöneticiye Güven" alt boyutunda $\bar{x}$ =3,45, "Örgütün Kendisine Güven" alt boyutunda $\bar{x}$ =3,18, "Bireylerarası Güven" boyutunda ise $\bar{x}$ =3,74, olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre işgörenlerin mesai arkadaşlarına yönelik algı düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo12. İşgörenin üniversite türüne göre güven ölçeklerine ilişkin algıları arasındaki farklılığa yönelik t-testi sonuçları

	Üniversite	n	s.s	t	p	
Yöneticiye Güven	Devlet Üniversitesi	522	3,244	0,995	-8,729	0,000*
	Vakıf Üniversitesi	250	3,877	0,915		
Örgütün Kendine Güven	Devlet Üniversitesi	522	2,945	1,013	-9,611	0,000*
	Vakıf Üniversitesi	250	3,663	0,951		
Bireylerarası Güven	Devlet Üniversitesi	522	3,571	0,931	-8,036	0,000*
	Vakıf Üniversitesi	250	4,095	0,805		

*0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo- 12’de yapılan t-testi analizi sonuçlarına göre, katılımcıların; “Yöneticiye Güven” [t(= 8.729; p< .05], “Örgütün Kendine Güven” [t(= 9.611; p< .05] ve “Bireylerarası Güven” [t(= 8.036; p< .05] boyutlarına ilişkin puanları, çalışılan üniversite türüne göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu farklılığın vakıf üniversitelerinde çalışan işgörenin lehine olduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle tüm alt boyutlarda vakıf üniversiteleri ortalama puanları istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek çıkmıştır.

H1: Üniversitelerde idari işgörenlerin cinsiyet değişkenine göre örgütsel güven algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Tablo13. İşgörenin cinsiyet değişkenine göre güven ölçeklerine ilişkin algıları arasındaki farklılığa yönelik t-testi sonuçları

	Cinsiyet	n	s.s	t	p	
Yöneticiye Güven	Kadın	341	3,615	0,984	4,104	0,000*
	Erkek	431	3,317	1,019		
Örgütün Kendine Güven	Kadın	341	3,283	1,020	2,496	0,013*
	Erkek	431	3,094	1,064		
Bireylerarası Güven	Kadın	341	3,800	0,915	1,613	0,107
	Erkek	431	3,692	0,931		

*0,05 düzeyinde anlamlıdır

Tablo 13’de, üniversitelerdeki, işgörenin cinsiyet değişkenine göre “ÖGE’nin” bileşenlerine ilişkin algıları arasındaki farklılıklar incelendiğinde; kadın katılımcıların tüm alt boyutlarda daha yüksek ortalamaya sahip olduğu ve “Yöneticiye Güven” ile “Örgütün Kendine Güven” boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir.

H2: Üniversitelerde idari işgörenlerin yaş değişkenine göre örgütsel güven algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Tablo14. İdari İşgörenin yaş değişkenine göre güven ölçeklerine ilişkin algıları arasındaki farklılığa yönelik ANOVA testi sonuçları

	Yaş	N	$\bar{x}$	s.s	F	p
Yöneticiye Güven	18-25	62	3,730	1,037	1,709	0,146
	26-32	167	3,460	1,023		
	33-39	201	3,478	1,023		
	40-48	263	3,368	0,963		
	49 ve üstü	79	3,400	1,096		

	Toplam	772	3,449	1,014		
Örgütün Kendine Güven	18-25	62	3,500	1,020	3,442	0,008*
	26-32	167	3,280	1,048		
	33-39	201	3,203	1,034		
	40-48	263	3,019	1,032		
	49 ve üstü	79	3,171	1,096		
	Toplam	772	3,177	1,048		
Bireylerarası Güven	18-25	62	3,761	0,963	1,974	0,097
	26-32	167	3,755	0,886		
	33-39	201	3,804	0,937		
	40-48	263	3,758	0,897		
	49 ve üstü	79	3,470	1,012		
	Toplam	772	3,740	0,925		

* 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Araştırmaya katılan işgörenlerin yaş değişkeni açısından örgütsel güven algıları ortalamaları Tablo 14’de verilmiştir. Elde edilen verilere göre “Örgütün Kendine Güven” boyutunda 0,05 önem düzeyinde 18-25 yaş kategorisinde yer alanların lehine anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Ayrıca 18-25 yaş kategorisinde yer alan işgörenlerin tüm boyutlarda daha yüksek ortalamaya, 40-48 yaş ile 49 ve üstü yaş kategorisinde yer alan işgörenlerin ise daha düşük güven algısına sahip olduğu belirlenmiştir.

H3: Üniversitelerde idari işgörenin medeni durum değişkenine göre örgütsel güven algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Tablo15. Medeni durum değişkenine göre güven ölçeklerine ilişkin algıları arasındaki farklılığa yönelik t-testi sonuçları

	eni im	n	s.s	t	p	
Yöneticiye Güven	Evli	560	3,415	1,028	-1,500	0,134
	Bekâr	212	3,538	0,972		
Örgütün Kendine Güven	Evli	560	3,172	1,047	-0,241	0,810
	Bekâr	212	3,192	1,053		
Bireylerarası Güven	Evli	560	3,753	0,922	0,634	0,526
	Bekâr	212	3,706	0,934		

Tablo-15’de araştırma grubunun medeni durum değişkenine göre ölçeklerden elde ettikleri puanlar arasındaki farklılıkları belirlemek amacıyla yapılan t testi sonuçları verilmektedir. Buna göre, işgörenin “Örgütün Kendine Güven” ve “Bireylerarası Güven” algılarında, medeni durum değişkeni açısından herhangi bir farklılığa rastlanamamıştır ($p>0.05$). Elde edilen verilere göre Bekâr katılımcıların “Yöneticiye Güven” ($\bar{x}=3,53$) ve “Örgütün Kendine Güven” ($\bar{x}=3,19$) boyutlarında daha yüksek bir algıya sahip oldukları saptanmıştır.

H4: Üniversitelerde işgörenlerin eğitim durumu değişkenine göre örgütsel güven algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Tablo16. Eğitim durumu değişkenine göre güven ölçeklerine ilişkin algıları arasındaki farklılığa yönelik ANOVA testi sonuçları

Eğitim Durumu		n	s.s	F	p	
Yöneticiye Güven	İlköğretim	24	3,943	0,954	3,677	0,006*
	Lise	186	3,302	1,084		
	Ön lisans	168	3,380	0,973		
	Lisans	326	3,481	0,985		
	Lisansüstü	68	3,689	0,988		
	Toplam	772	3,449	1,014		
Örgütün Kendine Güven	İlköğretim	24	3,542	1,029	2,415	0,047*
	Lise	186	3,247	1,069		
	Ön lisans	168	3,001	1,036		
	Lisans	326	3,173	1,035		
	Lisansüstü	68	3,313	1,049		
	Toplam	772	3,177	1,048		
Bireylerarası Güven	İlköğretim	24	3,868	0,761	1,602	0,172
	Lise	186	3,778	0,963		
	Ön lisans	168	3,596	0,944		
	Lisans	326	3,797	0,867		
	Lisansüstü	68	3,676	1,067		
	Toplam	772	3,740	0,925		

* 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 16’da ÖGE’nin alt boyutları işgörenin eğitim durumu bakımından incelendiğinde; “Yöneticiye Güven” $F=3,67$, $p>0,05$ ve “Örgütün Kendine Güven” boyutlarında $F=2,41$, $p>0,05$ ’e göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamlı farklılık, ilköğretim mezunu olan işgörenin örgütsel güven algılarının daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte BGÖ’ye yönelik olarak, eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık yoktur.

H5: Üniversitelerdeki işgörenlerin hizmet yılı değişkenine göre örgütsel güven algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Tablo 17. Hizmet yılı değişkenine göre güven ölçeklerine ilişkin algıları arasındaki farklılığa yönelik anova testi sonuçları

Hizmet Yılı	n	s.s	F	p		
Yöneticiye Güven	0-4 Yıl	123	3,793	0,977	4,721	0,001*
	5-9 Yıl	152	3,437	1,033		
	10-14 Yıl	129	3,344	1,033		
	15-19 Yıl	176	3,319	1,030		
	20 Yıl ve üstü	192	3,428	0,952		
	Toplam	772	3,449	1,014		
Örgütün Kendine Güven	0-4 Yıl	123	3,547	0,988	6,671	0,000*
	5-9 Yıl	152	3,296	1,053		
	10-14 Yıl	129	3,068	1,005		
	15-19 Yıl	176	2,979	1,076		
	20 Yıl ve üstü	192	3,103	1,024		

	Toplam	772	3,177	1,048		
Bireylerarası Güven	0-4 Yıl	123	3,904	0,878	1,393	0,235
	5-9 Yıl	152	3,773	0,955		
	10-14 Yıl	129	3,695	0,884		
	15-19 Yıl	176	3,698	0,945		
	20 Yıl ve üstü	192	3,679	0,934		
	Toplam	772	3,740	0,925		

* 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo-17’de, araştırma kapsamına alınan işgörenin hizmet süreleri açısından “ÖGE” alt boyutları ve “BGÖ”ye ait algıları arasındaki anlamlı farklılık incelenmiştir. Buna göre; “Yöneticiye Güven” $F=4,72$, $p<,05$ ve “Örgütün Kendine Güven” alt boyutuna ait algıları arasında $F=6,67$, $p<,05$ ’e göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu anlamlı farklılık; “0-4 Yıl” hizmet süresine sahip olan işgörenin daha yüksek ortalamaya sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

H6: Üniversitelerdeki işgörenlerin görev yaptığı birim değişkenine göre örgütsel güven algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Tablo18. Görev yaptığı birim değişkenine göre güven ölçeklerine ilişkin algıları arasındaki farklılığa yönelik ANOVA testi sonuçları

	Görev Yaptığı Birim	n	s.s	F	p	
Yöneticiye Güven	Rektörlük Merkez Birimleri	278	3,415	1,013	0,851	0,514
	Fakülteler	295	3,413	0,984		
	Yüksekokullar	62	3,423	0,981		
	Enstitüler	26	3,697	1,382		
	Meslek Yüksekokulları	21	3,583	1,266		
	Diğer	90	3,585	0,949		
	Toplam	772	3,449	1,014		
Örgütün Kendine Güven	Rektörlük Merkez Birimleri	278	3,103	1,068	2,243	0,048*
	Fakülteler	295	3,141	0,999		
	Yüksekokullar	62	3,113	1,139		
	Enstitüler	26	3,356	1,261		
	Meslek Yüksekokulları	21	3,595	1,169		
	Diğer	90	3,425	0,944		
	Toplam	772	3,177	1,048		
Bireylerarası Güven	Rektörlük Merkez Birimleri	278	3,765	0,964	1,681	0,137
	Fakülteler	295	3,716	0,867		
	Yüksekokullar	62	3,487	1,098		
	Enstitüler	26	3,699	0,993		
	Meslek Yüksekokulları	21	3,825	1,014		
	Diğer	90	3,911	0,788		
	Toplam	772	3,740	0,925		

* 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo-18 incelendiğinde üniversitelerdeki işgörenlerin görev yaptığı birime göre “Örgütün Kendine Güven” alt boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

Katılımcıların görev yaptığı birime göre “BGÖ’ye” ait ortalamaları arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmazken, Meslek Yüksekokulları ($\bar{x}=3,82$) ve diğer (Spor Merkezi, Araştırma ve Uygulama Merkezleri, Kurullar, Komisyonlar gibi) birimlerde($\bar{x}=3,91$) işgörenin daha yüksek ortalamaya sahip olduğu belirlenmiştir.

H7: Üniversitelerde idari işgörenin statü değişkenine göre örgütsel güven algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Tablo 19. Statü değişkenine göre güven ölçeklerine ilişkin algıları arasındaki farklılığa yönelik ANOVA testi sonuçları

Statü		n	s.s	F	p
Yöneticiye Güven	Orta ve üst düzey yönetici	36	3,788	0,976	
	Şef	60	3,273	1,031	
	Memur	586	3,471	0,997	2,833 0,037*
	Tekniker, Teknisyen	90	3,286	1,092	
	Toplam	772	3,449	1,014	
Örgütün Kendine Güven	Orta ve üst düzey yönetici	36	3,542	1,001	
	Şef	60	3,113	0,974	
	Memur	586	3,174	1,043	1,708 0,164
	Tekniker, Teknisyen	90	3,097	1,133	
	Toplam	772	3,177	1,048	
Bireylerarası Güven	Orta ve üst düzey yönetici	36	4,051	0,947	
	Şef	60	3,711	0,866	
	Memur	586	3,734	0,922	1,531 0,205
	Tekniker, Teknisyen	90	3,676	0,964	
	Toplam	772	3,740	0,925	

* 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo-19’da Örgütsel Güveni oluşturan boyutların görev yapılan statü bakımından farklılık gösterip göstermediğini test eden bulgular incelendiğinde, “Yöneticiye Güven” boyutunda $F=2,83$, $p<,05$ ’e göre anlamlı fark olduğu ve sonuca, orta ve üst düzey yönetici (Daire Başkanı, Fakülte/Enstitü/Yüksekokul/Meslek Y.O. Sekreteri, Şube Müdürü gibi) olarak görev yapan işgörenin($\bar{x}=3,78$) algı düzeyinin diğer statüde çalışan işgörenden daha yüksek olmasının sebep olduğu tespit edilmiştir.

H8: Üniversitelerde idari işgörenin gelir durumu değişkenine göre örgütsel güven algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Tablo 20. Aylık gelir durumu değişkenine göre güven ölçeklerine ilişkin algıları arasındaki farklılığa yönelik ANOVA testi sonuçları

Gelir Durumu	n	s.s	F	p
850-1.350	102	3,707	1,069	
1.351-1.850	114	3,686	0,962	
1.851-2.350	377	3,375	1,003	
2.351-2.850	147	3,294	0,966	4,728 0,001*
2.851 ve üstü	32	3,355	1,114	
Toplam	772	3,449	1,014	

Örgütün Kendine Güven	850-1.350	102	3,434	1,075	5,609	0,000*
	1.351-1.850	114	3,436	0,983		
	1.851-2.350	377	3,135	1,045		
	2.351-2.850	147	2,939	1,013		
	2.851 ve üstü	32	3,031	1,094		
	Toplam	772	3,177	1,048		
Bireylerarası Güven	850-1.350	102	4,083	0,891	5,203	0,000*
	1.351-1.850	114	3,829	0,910		
	1.851-2.350	377	3,680	0,899		
	2.351-2.850	147	3,594	0,933		
	2.851 ve üstü	32	3,708	1,097		
	Toplam	772	3,740	0,925		

* 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 20’de “BGÖ’ye” ait işgörenlerin algıları ile aylık gelir durumu arasında $F=5,20$, $p>,05$ ’e göre anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında elde edilen gelir düştükçe yöneticiye olan güvenin arttığı gözlemlenmiştir. Araştırma kapsamına alınan işgörenlerin “ÖGE” alt boyutlarına ait algıları aylık gelir durumuna göre analiz edildiğinde, “Yöneticiye Güven” ve “Örgütün Kendine Güven” alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmıştır. Her iki alt boyutta da ($\bar{x}=3,70$ ve $\bar{x}=3,43$) ortalama ile “850-1.350” kategorisinde yer alan işgörenlerin daha yüksek güven düzeyinde olduğu belirlenmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Araştırma sonucunda elde edilen demografik bulgular incelendiğinde, işgörenlerin büyük çoğunluğunu Devlet Üniversitelerinde çalışanlar oluşturmaktadır. İdari işgörenlerin önemli bir kısmını cinsiyete göre erkekler oluşturmaktadır. Araştırmada devlet ve vakıf üniversite idari işgören sayıları eşitlenmeye çalışılsa da devlet üniversitelerinin daha fazla olması nedeni ile eşitlenememiştir. Araştırmada elde edilen verilerin ışığında üniversitelerdeki idari işgörenin örgütsel güven ölçeğine ait alt boyutlardan aldığı ortalama puanlar incelendiğinde, ($\bar{X}=3,74$) ortalama ile “Bireylerarası Güven” boyutu ilk sırayı alırken, sırasıyla “Yöneticiye Güven” ($\bar{X}=3,45$) ve “Örgütün Kendine Güven” boyutu ($\bar{X}=3,18$) ortalama değer aldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre idari işgörenlerin örgüte güven konusunda algılarının daha az ve mesai arkadaşlarına yönelik algı düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. İşgörenlerin kendilerine ve birbirlerine yönelik olarak yüksek derecede güven duymaları çalışma şartlarına olumlu etki eden bir örgütsel iklimin oluşumuna katkı sağlamaktadır. Örgüt yönetimi açısından oldukça olumlu değerlendirilebilecek olan bu ortam, karar almayı ve alınan bu kararların uygulamasını kolaylaştırdığı gibi işgörenin performansını da arttırmaktadır (Madison, 2002). Üniversitelerin idari birimlerinde işgörene yönelik örgütsel güvene ilişkin çalışmalar incelendiğinde, Ülker (2008) “Yöneticiye Güven” ($\bar{X}=3,61$) ve “Örgütün Kendine Güven” boyutunun ($\bar{X}=3,53$), Uslu ve Ardıç (2013) Bireylerarası Güven ($\bar{X}=3,86$), “Yöneticiye Güven” ($\bar{X}=3,43$) ve “Örgütün Kendine Güven” boyutunun ($\bar{X}=3,21$) ortalama değer aldığı tespit etmişlerdir. Bu sonuçlar çalışmamızla paralellik arz etmektedir. Kamu örgütlerinin evren olarak alındığı araştırmalarda da (Akyel, 2014; Baş ve Şentürk, 2011) sonuçlarda benzer şekilde örgütsel güven algısı düşük düzeyde kalmıştır.

İşgörenin üniversite türüne göre güven ölçeklerine ilişkin algıları arasındaki farklılığa yönelik puanları incelendiğinde; vakıf üniversitesinde işgören lehine “Yöneticiye Güven” [$t(0) = 8.729$; $p < .05$], Örgüte Güven” [$t(0) = 9.611$; $p < .05$] ve Bireylerarası Güven” [$t(0) = 8.036$; $p < .05$] boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu konuda alan yazında da bu araştırmayı destekleyici çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin; Aksoy (2009) yaptığı çalışmada özel sektördeki işgörenlerin çalıştıkları kuruma, kamu sektöründeki işgörelere göre daha fazla güvendiği ortaya çıkmıştır. Örgütsel davranışların incelendiği araştırmalara da bakıldığında, Ardiç ve Baş’ın (2001) üniversite işgörelere yönelik olarak yaptıkları çalışmada da vakıf üniversitelerinde akademik işgörenin iş doyumunu düzeyleri, kamu üniversiteleri işgörelere iş doyumunu düzeyinden daha yüksek çıkmıştır. Bu durumun oluşmasında kamu işgörelere güven konusunda özellikle örgütsel adalet ile ilgili olan ücret, ödül, atama vb. ile ilgili konularda yaşanan sıkıntılardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu konuda Ülker’in çalışmasında; insanın örgütsel amaçlara etkin bir biçimde yönlenebilmesi için örgütsel beklentilerinin karşılanması gerekliliğine vurgu yaparak özellikle işgörenin, örgütsel adalet algılamalarının onların örgüte, yöneticiye olan güvenin üzerinde etkili olduğu, örgüte ve yöneticiye güven düzeyinin artırılmasında başta ücret ve ödül sisteminin yeterli düzeyde olmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır.

Araştırma kapsamına alınan işgörelere cinsiyet değişkenine ilişkin olarak, güven ölçeklerinden elde ettikleri puanlar arasındaki farklılıklar incelendiğinde; kadın işgörelere tüm alt boyutlarda erkeklere göre örgütsel güven algılamalarının daha yüksek olduğu ve elde edilen oranların “Yöneticiye Güven” ile “Örgütün Kendine Güven” boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık meydana getirdiği görülmektedir. Bulgulardan hareketle araştırmada, cinsiyet değişkeninin örgütsel güven algılamasında önemli bir etken olduğu ortaya çıkmıştır. Örgütsel güven düzeyine yönelik algıların cinsiyete göre farklılaşması bireyin kaygı ve güven motivasyonu ile ilgili olabileceği gibi, cinsiyet rolleri ile de ilişkili olabileceği düşünülebilir (Vekli ve Paliç, 2012). İşcan ve Sayın (2010) ve Akyel (2014)’in yaptığı çalışmada da benzer sonuçlar bulunmuştur. Ancak alan yazında erkeklerin kadınlardan örgüte olan güvenlerinin yüksek olduğu ile ilgili çalışmalarda görülmektedir. Örneğin; Aksoy (2009), Ankara ilindeki işletmelerde yaptığı araştırmada erkek işgörelere kuruma güven algılarının kadın işgörelere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

İşgörelere yaş değişkenine göre güven ölçeklerine ilişkin algıları arasındaki farklılığa yönelik puanlar incelendiğinde ise; genç işgörelere örgütsel güven düzeylerinin yüksekliği dikkat çekmektedir. 18-25 yaş kategorisinde yer alan işgörelere, 40-48 yaş ile 49 ve üstü yaş kategorisinde yer alanlara göre örgütsel güven boyutlarının daha belirgin olmasından hareketle, yaş ve örgütsel güven boyutları arasında negatif bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. İlgili alan yazın incelendiğinde, Omarov’un (2009) çalışmasında 26-30 yaş grubunda yer alan işgörelere, örgütün kendisine güven düzeyleri diğer gruplara kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Yine Topaloğlu’nun (2010) çalışmasında da yaş ilerledikçe güven algılamalarının düştüğü görülmektedir. Yapılan bu çalışma ile Omarov ve Topaloğlu’nun çalışmaları da paralellik göstermektedir.

Araştırma kapsamına alınan idari işgörelere örgütsel güven boyutları medeni durum değişkeni açısından analiz edildiğinde, anlamlı bir farklılık bulunmamakla birlikte, tüm boyutlarda evli ve bekâr katılımcıların güven algı düzeylerinin eşit seviyede çıktığı saptanmıştır (Tablo 19). Bu sonuçlara göre araştırmada, medeni durum değişkeninin örgütsel güven algısı üzerinde bir etkisi olmadığı belirlenmiştir. Benzer çalışmalar incelendiğinde

(Joseph ve Winston, 2005; İşcan ve Sayın, 2010; Durukan vd., 2010 ve Akyel, 2013) araştırma sonuçlarının çalışmamızı destekler nitelikte olduğu görülmüştür.

İşgörenlerin öğrenim durumuna göre güven ölçeklerine ilişkin algıları arasındaki farklılığa yönelik puanları incelendiğinde; ilköğretim mezunu olan işgörenlerin “Yöneticiye Güven”, “Örgütün Kendine Güven” ve “Bireylerarası Güven”, boyutlarına yönelik algılarının diğer eğitim düzeylerinden mezun olan işgörelere göre, daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca bu oranlar “Yöneticiye Güven” $F=3,67$, $p>0,05$, ve “Örgütün Kendine Güven” boyutlarında $F=2,41$, $p>0,05$ 'e göre anlamlı farklılık yaratmaktadır. Tüzün, Aksoy ve Erden öğrenim düzeyi düşük olan bireylerin öğrenim düzeyi yüksek olan bireylere nazaran örgütsel güvenlerinin daha fazla olduğunu belirtirlerken, İşcan vd. ile Büte (2011) öğrenim seviyesi arttıkça örgütsel güvenin de arttığını tespit etmişlerdir.

Araştırma bulgularına göre üniversitelerde idari işgörenlerin hizmet süresi değişkenine ilişkin olarak, “Yöneticiye Güven” $F=4,71$, $p<,05$ ve “Örgütün Kendine Güven” alt boyutuna ait işgören algıları arasında $F=6,67$, $p<,05$ 'e göre anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Bu anlamlı farklılık; “0-4 Yıl” hizmet süresine sahip olan işgörenin daha yüksek ortalamaya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, anlamlı bir farklılık olmamasına rağmen Bireylerarası Güven boyutunda yine “0-4 Yıl” hizmet süresi kategorisinde yer alan katılımcıların daha yüksek güven algısına sahip olduğu saptanmıştır. Araştırmamızla benzer şekilde Aksoy (2009)'un yaptığı araştırmada hizmet süresi daha az olan personelin örgüte güven algılamalarının, daha yüksek hizmet süresi olanlara göre daha belirgin olduğu görülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre mesleki kıdem arttıkça örgütsel güven duygusunun azalması, üniversitelerin idari açıdan yönetimi için oldukça düşündürücüdür, bu durum idari işgörenlerin örgütsel performansını azaltıcı, işten bıkkınlık yaratacak bir durumun oluşmasına etki edebilir. İşgörenlerin ÖGE ve BGÖ'ye ait ortalamalarının görev yaptığı birime göre karşılaştırıldığında; Meslek Yüksekokulları ve diğer (spor merkezi, araştırma merkezi gibi) birimlerde görev yapan işgörenlerin daha yüksek ortalamaya sahip olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç birimlerin farklı iş tanımlarına göre çalışmasından ve birimlerdeki idarecilerin farklı yöneticilik stillerinden kaynaklanabilir. Çalışmada elde edilen verilere göre, görev yaptığı statü değişkenine ilişkin ÖGE'nin bileşenlerini oluşturan boyutlara yönelik aldıkları ortalama puanlar incelenmiştir. Yöneticiye Güven boyutunda $F=2,83$, $p<,05$ 'e göre anlamlı fark olduğu ve sonuca orta ve üst düzey yönetici olarak görev yapanların ($\bar{X}=3,73$) algı düzeyinin diğer statüdeki işgörenlerden daha yüksek olmasına sebep olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca anlamlı farklılık çıkmamakla birlikte Örgütün Kendine Güven ve Bireylerarası Güven boyutlarında orta ve üst düzey yönetici olarak görev yapanların algı düzeyinin diğer statüde görev yapanlardan daha yüksek bir algılamaya sahip olduğu görülmektedir. Bu konuda çalışmamızla benzer şekilde Omarov (2009) analizinde; daha alt kademedeki görev yapanların yöneticilerine en az düzeyde güvendiklerini tespit etmiştir.

Çalışma sonuçları, yöneticilerin astları ile güveni içeren bir ilişki içerisinde olmasının önemini ortaya koymaktadır. Bu açıdan kamu kurumlarında yöneticilerin işgörenlerle açık ve dürüst bir etkileşim içinde olmaları gerekmektedir. Etkin bir iletişim kurmaları gerekli görülmektedir (Ülker, 2008). Araştırmada işgörenlerin gelir durumu değişkenine göre, ÖGE'ye ilişkin algı düzeyleri arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Yöneticiye Güven boyutunda ($\bar{X}=3,77$), Örgütün Kendine Güven boyutunda ($\bar{X}=3,43$) ve BGÖ'de ($\bar{X}=4,08$), oranlarıyla, “850-1.350” gelir durumu kategorisinde yer alan

işgörenlerin daha yüksek güven algısına sahip olduğu ve bu sonucun tüm boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı farklılık yarattığı tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle elde edilen gelir düştükçe işgörenin yöneticiye, örgütün kendisine ve çalışma arkadaşlarına olan güvenin arttığı gözlemlenmiştir.

Örgüt sosyal bir sistemdir. İnsan örgütün vazgeçilmez temel unsurudur. İnsanın sadece bir üretim faktörü olarak ele alınıp değerlendirilmesinin yeterli olmadığı bilinen bir gerçektir. Örgütün sosyal ortamı içerisinde birey ve grupların tutum ve davranışları oldukça belirleyicidir. İnsanın sadece bir üretim faktörü olarak ele alınmasının yeterli olmadığı sosyo-psikolojik, kültürel yönleri ile bir bütün olarak ele alınması önem kazanmıştır. İnsanın örgütsel amaçlara etkin bir biçimde yöneltilmesi onların örgütsel beklentilerinin karşılanması ile sağlanacaktır (Ülker,2008).

Genel itibariyle örgütsel güven düzeyini yükseltmek için;

- Yönetim, personelin adalet algılarını pozitif yönde etkileyecek karar ve eylemler gerçekleştirmelidir. Eşit işe eşit ücret politikası gütmek, personelin tümüne birden eşit sosyal haklar sağlamak gibi onların eşitliğini öne çıkararak adalet algılamalarını pozitif yönde etkileyecek faaliyetlerde bulunulmalıdır.

- İyi bir iletişim sisteminin örgütte personel ile yönetici arasındaki etkileşim sıklığını artırarak, birbirlerine daha yakın hale gelmesine yardımcı olacağından, personelin örgütsel güven düzeyini yükseltici etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla örgüt yönetimi iyi bir iletişim ve güçlü bir geribildirim sistemini benimsemelidir

Yöneticiye ve örgüte güvenin örgütsel adalet algılaması dışında kalan bazı faktörler açısından da araştırılmasında yarar vardır. Güvenin yaş, cinsiyet, eğitim durumu, hizmet süresi, kişilik özellikleri ve güven doğal eğilimi açısından özellikleri üzerinde durulabileceği gibi güvenilenin liderlik tarzı ve örgüt içindeki pozisyonu üzerinde de çalışılabilir.

Kaynaklar

- Aksoy, M. (2009). “İşletmelerde örgütsel güven anlayışının algılanması ve demografik değişkenler açısından analizi”, Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Akyel, Y. (2014). “Örgütsel Adalet ve Örgütsel Güven İlişkisi”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Altunkaya, K. (2011). “Örgütsel Güven ile İnsan Kaynakları Fonksiyonlarından Performans Değerlendirme Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ardıç K ve Baş T. (2001). “Kamu ve Vakıf Üniversitelerindeki Akademik Personelin İş Tatmin Düzeyinin Karşılaştırılması”, 9. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi. İstanbul: 479-484.
- Bachmann, R. (2003). “Trust and Power as Means of Coordinating the Internal Relations of the Organization: A Conceptual Framework”, in B. Nooteboom and F. Six (eds.), The Trust Process in Organizations. Empirical Studies of the Determinants and the Process of Trust Development (Edward Elgar, Cheltenham): 58–74

- Baş, G. ve Şentürk, C. (2011). “İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet, Örgütsel Vatandaşlık ve Örgütsel Güven Algıları”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 17, (1): 29-62.
- Büte, M. (2011). “Etik İklim, Örgütsel Güven ve Bireysel Performans Arasındaki İlişki”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1): 171-192.
- Cook, J. and Wall, T. (1980). “New Work Attitude Measures of Trust, Organizational Commitment and Personal Need Non-Fulfillment”, *Journal of Occupational Psychology*, 53(1): 39-52.
- Çıtır, İ.Ö., Kavi, E. (2010) “Algılanan Örgütsel Güven İle İş Güvencesi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(2), 229-246.
- Demircan, N. ve Ceylan, A. (2003), “Örgütsel Güven Kavramı: Nedenleri ve Sonuçları”, *Celal Bayar Üniversitesi. İ.İ.B.F, Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 10(2), 139-150.
- Develioğlu, K. ve Çimen, M. (2012). “Örgütsel Güvenin Kaynağı Olarak İşletmelerin Çalışanlara Karşı Sosyal Sorumlulukları”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(2):141-149.
- Doney, Patricia M. and Joseph P. Cannon (1997). "An Examination of The Nature of Trust in Buyer-Seller Relationships", *The Journal of Marketing*: 35-51.
- Durukan S., Akyürek Ç. ve Coşkun E. (2010). “Hacettepe Üniversitesi Erişkin Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin Örgütsel Güven, Güçlendirme ve Bağlılık Düzeylerinin Belirlenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 15(3): 411-434.
- Erden, A. (2007). “Ankara ve Lefkoşa Okul Yöneticilerinin ve Öğretmenlerinin Örgütsel Güvене İlişkin Görüşleri” Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Erol, Y., Tarhan Öztoprak, M. (2015). “Psikolojik Şiddetin Tükenmişlik Üzerindeki Etkisinde İş Stresinin Aracılık Rolü: Ankara İlindeki Sosyal Güvenlik Kurumuna Bağlı Çalışanlar Üzerinde Bir Analiz”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(2): 96.
- Günaydın, S. C. (2001). ‘İşletmelerde Örgütsel Adalet ve Örgütsel Güven Değişkenlerinin Politik Davranış Algısı ve İşbirliği Yapma Eğilimine Etkisini İnceleyen Bir Çalışma’, *Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.*
- İslamoğlu, G., Birsal, M. ve Börü, D. (2007). “Kurum İçinde Güven: Yöneticiye, İş Arkadaşlarına ve Kuruma Yönelik Güven Ölçümü :(Alan araştırması ve sonuçları)”, *İstanbul: İnkılap Yayıncılık.*
- İşcan Ö. F ve Sayın U. (2010). “Örgütsel Adalet, İş Tatmini ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4): 195-216.
- Joseph, E. E. ve Winston, B. E. (2005). “A Correlation of Servant Leadership, Leader Trust and Organizational Trust”, *Leadership and Organization Development Journal*, 26(1/2): 6-22.
- Karasar, N. (2005). “Bilimsel Araştırma Yöntemi”, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kılınç, A.Ç. (2010). “Okul Yöneticilerinin Etik Liderlik Davranışları Gösterme Düzeyleri ile Öğretmenlerin Yaşadıkları Örgütsel Güven ve Yıldırma Arasındaki İlişki”, *Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.*
- Köksal O. (2012). “Sosyal Değişim Teorisi Çerçevesinde Güven ve Algılanan Aidiyet Durumunun Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Saldırgan Davranışlar Üzerine Etkisi”, *Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.*
- Madison, W. (2002). “Organizational Trust Administrator”, 21(3): 6.
- Nyhan, R. C. ve Marlowe, H. A. (1997). “Development and Psychometric Properties of The Organizational Trust Inventory”, *Evaluation Review*, 21(5): 614-635.
- Omarov, A. (2009). “Örgütsel Güven ve İş Doyumu: Özel Bir Sektörde Uygulama”, *Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.*

- Ören, K. (2007). “Sosyal Sermayede “Güven” Unsuru ve İşgücü Performansına Etkisi”, Erciyes Üniversitesi Kamu-İş Dergisi, 9(1): 71-90.
- Özer, N., Demirtaş, H., Üstüner, M. ve Cömert, M. (2006). “Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Güven Algıları”, Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Ege Eğitim Dergisi, 7(1): 103-124.
- Polat, S. (2007). “Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Algıları, Örgütsel Güven Düzeyleri İle Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki”, Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Polat, S. (2009). “Eğitim Örgütleri İçin Sosyal Sermaye Örgütsel Güven”, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Semercioğlu, M.S. (2012). “Özel ve Kamu Hastanelerinde Çalışan Tıbbi Sekreterlerin İş Doyumu ve Örgütsel Güven Düzeylerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Alan Çalışması”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Shaw, R.B.(1997). “Trust in balance: building successful organizations on results, Integrity and Concern”, San Francisco: Jossey-Boss.
- Tokgöz, E. ve Seymen, O.A. (2013). “Örgütsel Güven, Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki: Bir Devlet Hastanesinde Araştırma”, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi,10(39): 61-76. <http://e-dergi.marmara.edu.tr/maruoneri/article/view/1012000308>
- Topaloğlu, I., G.(2010). “İşgörenlerin Adalet ve Etik Algıları Açısından Örgütsel Güven İle Örgütsel Bağlılık İlişkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Toprak, O. (2006). “Örgütsel Güvenin Performans Üzerindeki Etkisi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gaziantep.
- Tüzün, İ., K. (2006). “Örgütsel Güven, Örgütsel Kimlik ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisi; Uygulamalı Bir Çalışma”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tüzün, İ.K. (2007). “Güven, Örgütsel Güven ve Örgütsel Güven Modelleri”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Aralık, 93-118.
- Uslu, O., Ardıç, K. (2013). “Güç Mesafesi Örgütsel Güveni Etkiler mi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2): 313.
- Ülker, G. (2008). “Çalışanların Örgütsel Adalet Algılamalarının Yönetici ve Örgüte Duyulan Güven Üzerindeki Etkisi”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(16): 188-208.
- Vekli G.S. ve Paliç V. (2012). “Lise Öğrencilerin Problem Çözme Becerisi Algılarının Belirlenmesi”, Journal of Educational and Instructional Studies in the World, 2(1): 89-95.
- Yamane, T. (2001). “Temel Örneklem Yöntemleri” (Birinci Baskı), Çeviren: Alptekin ESEN, M. Akif BAKIR, Celal AYDIN ve Esen GÜRBÜZSEL, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Whitener, E. M., Brodt, S. E., Korsgaard, M. A. and Werner, J. M. (1998). “Managers as Initiators of Trust: An Exchange Relationship Framework for Understanding Managerial Trustworthy Behavior”, Academy of Management Review, 23(3): 513-530.
- Zaheer, A., McEvily, B. and Perrone, V. (1998). “Does Trust Matter? Exploring The Effects of Interorganizational and Interpersonal Trust on Performance”. Organization Science, 9(2): 141-159.

Temsili Demokrasideki Siyasal Katılım Sorununun Çözümünde Türkiye ve AB'nin STK'lara Yaklaşımı*

Approaches of Turkey and the EU to NGOs in the Solution of the Issue of Political Participation in Representative Democracy

Dr. Ahmet Nafiz ÜNALMIŞ¹

Özet

Bu makalede, temsili demokrasinin en önemli özelliklerinden sayılan seçimlerin, siyasal katılımın sağlanması için yeterli olmadığı görüşünden hareketle temsili demokraside sivil toplumun siyasal alana katılım sorunu incelenmiştir. Bu bağlamda STK'ların temsili demokraside ortaya çıkan katılım sorununun çözümünde oynadığı rol değerlendirilerek, Türkiye'de siyasal ve bürokratik alanda STK'ların karar alma süreçlerine katılımda yaşadığı sorunlar tespit edilmiştir. AB'nin STK'ların karar alma süreçlerindeki rolüne ilişkin yaklaşımı ve bu alanda ortaya koyduğu normlar, Türkiye'nin AB üyeliğine adaylığından dolayı makalede ele alınarak, Türkiye ve AB'nin siyasal katılım konusyla ilgili STK'lara yönelik yaklaşımı ortaya konmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak Türkiye'nin siyasal katılım sorununu gidermesinin, uzun dönemde Türk demokrasisinin daha ileri seviyeye çıkması için kaçınılmaz olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar kavramlar: Siyasal katılım, STK, temsili demokrasi, çoğulculuk, radikal demokrasi

Makale Türü: Derleme

Abstract

In this article, the issue of participation of the civil society in the political sphere in the representative democracy is examined in view of the fact that the elections, which are considered to be the most important features of representative democracy, are not sufficient to ensure political participation. Within in this context, the role of NGOs in the solution of problems arising in representative democracy is evaluated and it is identified the difficulties in the participation of NGOs in the political and bureaucratic decision-making process in Turkey. The approaches of the EU to the role of the NGOs in the decision-making process and norms put forth in this field is handled because of Turkey's candidacy for EU membership, it is tried to reveal the approaches of Turkey and EU to NGOs related to the political participation. As a result, it is emphasized that overcoming the issue of political participation of Turkey is inevitable for further development of Turkish democracy in the long term.

Keywords: Political participation, NGOs, representative democracy, pluralism, radical democracy

Paper Type: Review

* Bu makale, Dr. Ahmet Nafiz Ünalmiş'in doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

¹ Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, nafizunalmis@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-5043-6396>

Giriş

Temsili demokraside alınan kararlar, bazen kamuoyu beklentileri ile örtüşmemekte; bu durum, zaman içerisinde toplumun siyasal alanda alınan kararlara verdiği tepkiyi yükselterek, ülkeler açısından büyük maliyetler yaratan krizlere yol açabilmektedir. İçinde yaşanan çağda toplumu meydana getiren bireylerin demokrasiden beklentileri geçmişe nazaran yükselmiştir. Bu beklentileri karşılamaya dönük, uzun dönemde bir ilerleme olmadığında mevcut yönetim sisteminin demokratik meşruiyeti, sorgulamaya açık hale gelebilmektedir. Bu bağlamda temsili demokraside siyasal katılım kanallarının yeterince açık olmadığı, demokrasi kuramcıları tarafından tespit edilmiş, ancak temsili demokrasi eleştirilse de her yönüyle temsili demokrasinin yerine ikame edecek bir model ortaya konamamıştır. Temsili demokrasi her türlü eleştiriye rağmen siyasal alana katılım konusunda ilerlemeye dönük müdahalelerle varlığını devam ettirmektedir. Temsili demokrasi ile yönetilen ülkeler, siyasi ve bürokratik düzeyde yönetimlerini katılımcı şekilde yürütmeye gayret göstererek, toplum beklentilerini karşılama ve olası krizleri engelleme hususunda başarı şansına sahip olmaktadır. Bunu sağlarken de STK'lardan çözüm ortakları olarak faydalanabilirler. Bu görüşten hareketle bu çalışmada temsili demokraside ortaya çıkan katılım sorununu gidermeye dönük STK'ların üstlenebilecekleri rollere değinilmiştir. AB üyelik sürecindeki Türkiye'nin bu alandaki eksikliklerinin neler olduğu ortaya konarak, AB'nin politik karar alma süreçlerinde sivil katılıma yönelik normları çerçevesinde Türk demokrasisinin ilerletilebilmesine dönük bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Makalenin ana görüşünü; temsili sistemlerin içine düştüğü siyasal alana katılım sorununun, geleneksel devlet yönetimi yerine toplumun çeşitli kesimlerini temsil eden STK'ların karar alma süreçlerine dâhil olduğu çok aktörlü bir yönetim süreciyle çözülebileceği düşüncesi meydana getirmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin de kuramsal açıdan temsili demokrasiye yöneltilen eleştirileri içselleştirerek, siyasal katılım konusunda AB normları çerçevesinde STK'lardan yararlanmasının, Türk demokrasisini geliştireceği iddia edilmektedir.

1. Temsili Demokraside Sivil Toplumun Siyasal Alana Katılım Sorunu

Temsili demokrasideki siyasal katılım, çeşitli şekillerde tanımlanabilen bir kavramdır. Dar anlamda örneğin sadece seçimlere katılma şeklinde tanımlanırken geniş anlamda bürokrasiye, siyasal alanda karar alma sürecinin her aşamasına katılım şeklinde tanımlanabilir (Çukurçayır, 2012: 39). Bu sisteme yöneltilen en yaygın eleştiriler arasında temsili demokrasinin siyasal katılım kanallarının yeterli düzeyde olmadığı görüşü yer almaktadır. Radikal demokrasi kuramları açısından da temsili demokrasideki siyasal katılım mekanizmaları düzgün çalışmamaktadır. Örneğin müzakereci demokrasi kuramcılarında Habermas'a göre temsili demokraside bireylerin siyasal alana katılımı önemsenmeyip, hak ve özgürlüklerinin teminat altında tutulması yeterli sayılmaktadır. Esasen temsili demokrasi ile yönetilen ülkelerde bireylerin siyasi partiler, STK'lar ve baskı grupları üzerinden siyasal alanda karar alma süreçlerine katılım imkânı teorik açıdan mümkün gözükmesine karşın, bu örgütlerin sahip olduğu oligarşik yapılar siyasal katılımın tam anlamıyla gerçekleşmesine engel olabilmektedir (Köker, 1996:114). Temsili demokrasinin krizleri, sadece siyasal katılımın yetersizliğinden kaynaklı değildir. Bu krizler, birbirinden farklı sebeplere dayanmaktadır. Örneğin bu yüzyılda yerel düzeyde hükümetlerin aldığı kararlar, uluslararası konjonktürdeki gelişmelerin etkisiyle etkinliğini kaybedebilmektedir (İlhan, 2005: 23-24). Bir diğer örnek de oy çokluğuna dayanarak alınan kararların çoğunluk sultasına dönüşme tehlikesidir (Tekeli, 2005: 23-24). Ancak krizlerin

büyük bir kısmı, siyasal katılım sorunuyla ilişkilendirilmeye müsaittir. Bu durum, eşitlik esası üzerine bina edilen temsili demokrasinin eşit olmayan sonuçlar ortaya çıkarabildiğinin somut bir örneğidir. Öte yandan temsili demokrasi; açık ve adilane işletilmeyip eşit tarzda yürütülmeden, dar anlamda hükümetleri belirleyen bir yöntem olarak yorumlandığında, demokratik meşruiyeti sağlamaktan son derece uzak hale gelebilmektedir (Ryan, 1998: 473). Bu açıdan siyasi ve bürokratik alanlarda devleti idare edenlerin spesifik alanlarda uzman hale gelmiş STK'lar ile temas halinde bulunması, temsili demokrasinin demokratik işleyişi açısından önem teşkil etmektedir (Ünalı, 2018: 1).

Temsili demokrasinin sorunlara sebep olmasının bir diğer önemli sebebi de günümüzde toplumlarının giderek daha fazla heterojen bir yapıya dönüşmeleri ve çoğulculuşmalarının yarattığı demokrasi sorunlarıdır. Bu durumdan kaynaklı son dönemde demokrasi teorisyenlerinde temsili demokrasiyi daha kapsayıcı ve halkın aktif katılımına daha açık hale getirme çabaları hâkim olmaktadır (Erdoğan, 2012: 26). Temsili demokrasilerde pek çok birey kendisini sürekli azınlık konumunda bulunduğu bir siyasal düzen içinde hissedebilmektedir. Bu durum, esasında toplum içerisinde azınlık olarak belirtilen grupların kısa sürede çoğunluğu teşkil edebilecek sayıya ulaşamamasından da kaynaklanmaktadır. Siyasal kararların oluşum arefesinde etnik azınlıklar, kadınlar gibi siyasi açıdan güçsüz veya marjinal kesime mensup grupların seslerinin zayıflığı nedeniyle, çıkarlarının ve görüşlerinin dışlanarak yeterince ifade edilmemesi sonucu ortaya çıkan katılım sorunu (Phillips, 1995: 13) toplum içindeki bazı bireyleri hayatları boyunca yönetimi devralma fırsatından ve iktidar nimetlerinden mahrum bırakabilmektedir (Mansbridge, 1990: 21). Benzer bir durum, siyasi partiler için de söz konusudur. İktidarın kazanımını alınacak oya bağlı hale getiren temsili demokrasi, partiler arasındaki ilişkiyi de biri kazanırken diğerinin kaybettiği sıfır toplamlı bir oyun haline dönüştürebilmektedir (Tekeli, 2012: 321).

Temsili demokrasideki kriz alanları, azınlığın siyasal katılımındaki sorunlarla da sınırlı değildir. Yönetimin uyguladığı politikalara yönelik olarak seçmenlerde meydana gelen hayal kırıklıkları, siyasal alanda yapılan demagogiler, siyasi fırsatçılık, her türlü yolsuzluk, temsili demokrasiyi temsil eden kurumlara yönelik güveni sarsabilmektedir. Öte yandan siyasilerin kendi seçmenlerine hesap vermemeleri ve devletin vergi gelirlerini kendi yakınlarına menfaat temin etmek için kullanmaları, bir ülkedeki mevcut temsili yönetim sisteminin meşruiyetini kaybetmesine yol açabilmektedir (Mansbridge, 1990: 20). Temsili demokrasilerde STK'ların aktif hale gelmesi, buraya kadar ifade edilen sorunların çözümüne katkı sağlayabilecek bir unsur olarak belirlemektedir. Ancak aşırı güçlenmesi de kendi içinde birtakım riskler meydana getirebilmektedir. Sheelagh Stewart'ın makalesinde belirttiği gibi, sivil toplumun ve örgütlerinin aşırı güçlenmesi devleti zayıflatabilir ya da devletin aşırı güçlenmesi sivil toplumu zayıflatabilir. Bu durum da devlet-sivil toplum dikatomisine yol açabilir. Bir diğer olumsuz durum da STK'ların kendi içinde yaşanabilir: Sivil toplum içindeki bir grup, devletle iyi ilişkiler yürütürken bir başka grup da mevcut iktidarla sürtüşme yaşayabilir. Örneğin toplum içerisinde belli bir kesimin menfaatleri adına lobi yürüten bir organizasyon, bir yasa hazırlığı sürecinde kendi menfaati yönünde faaliyet gösterirken bir başka grubun menfaatini negatif şekilde etki altına alabilir (Stewart, 1997: 17). Bu tehlikenin bertaraf edilmesi için de belirli konular üzerinde uzmanlaşmış STK'ların kendi içinde rekabet halinde olması ve faaliyetlerine özgür ve demokratik bir ortamda devam etmesi gerekmektedir.

Temsili demokrasilerde yaşanan meşruiyet sorununun büyük bir kısmı, toplumun farklı kesimlerini temsil eden STK'ların siyasal alanda alınan kararlara etkisinde ortaya çıkan eksiklik sonucu meydana gelmektedir. Bireylerin, seçilmiş yöneticilerin aldığı kararlara STK'lar vasıtasıyla değil de grev, sokak gösterisi vb. şiddet eylemlerine varabilecek türden gösterilerle etki etmeye çalışması, her zaman düşük maliyetle sonuçlanmamakta; ülkeler açısından sosyal ve ekonomik yönden olumsuz durumlar yaratabilmektedir.

STK'ların siyasal alana katılımıyla ilgili temsili demokrasiyi eleştiren diğer demokrasi türlerinin, temsili demokrasiye uygulanabilirlik açısından tam bir alternatif oluşturamaması, temsili demokrasinin katılımcı hale getirilerek devam ettirilmesi sonucunu beraberinde getirmektedir. İşte bu aşamada temsili demokraside siyasal katılım eksikliğinden kaynaklanan sorunların aşılmasında STK'ların önemi devreye girmektedir.

2. STK'ların Siyasal Katılıma Etkisi

Demokratik olarak yönetilen ülkelerde toplumun geniş kesimini ilgilendiren kararların nasıl verileceği, önceden birtakım standartlara bağlanmıştır. Demokratik sistemler içerisinde asgari koşul olarak belirlenen gizli bireysel oy ve açık tasnif biçimindeki düzenlemeler, demokrasiye yönelik aksiyomların uygulama şeklidir (Şaylan, 2008: 309-310). Demokratik işleyişin arka planında ise karar alma süreçlerinde yurttaş katılımı söz konusudur. Yurttaşın gerek bireysel düzeyde, gerekse örgütlü olarak karar alma süreçlerine katılımı, bir ülkedeki yönetim sisteminin demokratikleşmesiyle özdeşleştirilen anahtar bir kavram rolündedir. Günümüzde temsili demokrasi ile idare edilen toplumlarda her türden meslekte uzmanlaşmanın artış göstermesi, siyasal alanda her zaman karar vericiler arasında yer almayan bireyi özel alanın öznesi olmaya yönlendirmiştir. Gelişen toplumlarda nüfus artışı ve teknolojik gelişim ile beraber dönüşen toplumsal yapı, yükselen refahın da etkisiyle bireyi toplum içinde farklı arayışlara yöneltmiştir. Bu bağlamda birey, karşılaştığı sorunların üstesinden gelebilmek ve kendi menfaatlerini koruyabilmek adına benzer durumdaki bireylerle iş birliğine yönelmiş dernek, topluluk ve platform gibi sivil toplum ürünü olan örgütlü yapılar altında bir araya gelmiştir. Bireylerin siyasal alanda kendilerini ilgilendiren kararla ilgili karar vericiler üzerinde etki oluşturmak için meydana getirdikleri STK'lar zaman içerisinde demokratik rejimlerde siyasal katılımın vazgeçilmez unsurları haline gelmiştir (Ünalmiş, 2018: 1).

STK'ların siyasal alana katılımındaki etkileri aşağıdaki gibidir:

Siyasal alanda karar alma süreçlerine sivil katılımın STK'lar üzerinden gerçekleşmesi temsili demokrasideki aksaklıkları gidermenin yanı sıra çoğunluktan farklı düşünenlerin seslerini duyurmalarına imkân sağlayarak çoğulcu yapının oluşması için uygun ortamı hazırlamaktadır (Çukurçayır, 2012: 25).

Çoğulcu siyasi yapı içerisinde yönetilen demokratik sistemlerde birleştirici, aracılık yapıcı, özelliğe sahip STK'lar, toplum çıkarlarını temsil ederek dağınık ve belirsiz vaziyette olan talepleri belirgin hale getirip siyasal iktidara ulaştırılmasını sağlamaktadır. Böylece siyasal alanda karar alma merciindeki kişiler, yetkinliklerini arttırarak daha isabetli kararlar verebilmektedir.

Halkın taleplerini siyasal iktidara ileten STK'lar, zaman içerisinde karar alıcılar üzerinde bir baskı aracı haline gelerek demokratik denetim işlevini de yerine getirebilmektedir(Yıldırım, 2004:115).

STK'lar toplum içerisinde ulaşılması güç paydaşlara ulaşmada devlete yardımcı olup ağır şartlar altında yaşayan bireylerin çıkarabilecekleri gerginliklerin düşürülmesine yardımcı olarak, yönetim sürecinin politik niteliğini azaltabilmektedir (TACSO, t.y: 46).

Çoğulcu demokrasiyle yönetilen toplumlarda çeşitlilik gösteren STK'ların toplum tabanına yayılması neticesinde STK'lar arasında rekabet meydana çıkar. Bu rekabet sayesinde bir grubun diğeri üzerinde üstünlük kurması minimize edilir ve az sayıda STK'nın baskın hale gelmesi engellenmiş olur (Ünalmiş, 2018: 214-215).

3. Türkiye ve AB'de Seçimlere Katılım

Seçim mekanizması, temsili demokrasilerde bireylerin pek çok konuda tercihlerini doğru bir şekilde beyan etmelerini güvence altında tutan yegâne sistemdir. Fakat siyasal katılımın, uzun periyotlarla gerçekleştirilen seçimlerle sınırlandırılmasının doğru olmadığı son derece açıktır. Günümüzde refah düzeyi yükselmiş ülkelerde bireylerin siyasal alana katılım düzeyi, seçim dönemlerinde dahi giderek düşmektedir. Bunun en önemli sebebi, temel ihtiyaçlarını rahat bir şekilde karşılayan refah toplumu içerisindeki bireylerin rejimin niteliklerine yönelik bir uzlaşma sağlamış olması ve seçimden ortaya çıkacak sonucun kendi hayatları üzerinde çok etkili olmayacağını düşünmeleridir. Bundan dolayı refah düzeyi yüksek ülkelerde yaşayan bireyler, siyasal tartışmalara müdahil olmak yerine, apolitik bir yaklaşım sergileyerek seçimlere katılmamayı tercih edebilmektedir. Söz konusu bu konformist yaklaşıma siyasal alandaki konuların giderek daha karmaşık ve teknik bir görünüm kazanması da sebep olabilmektedir. Bu bağlamda temsili demokrasi ile yönetilen, refah düzeyi yüksek, ekonomik yapılanma tarafında kapitalizmin; demokratik yapılanma tarafında ise liberalizmin hâkim olduğu toplumlarda siyasal iktidarların ülke sınırları içerisinde yaşayan bireylerin hayatlarını radikal biçimde etkileyecek reformist değişiklikleri yapması, son derece güç gözükmektedir (Beriş, 2015: 141).

Temsili demokrasi ile yönetilen Türkiye'nin de 1908'den beri seçimleri belli aralıklarla yaptığı ve 1946'dan beri çok partili demokrasi deneyimini yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda seçim konusunda bir geçmişi olduğu iddia edilebilir. Zaman zaman seçime katılım oranı düşse de Türkiye'de 1950 ve 2015 yılları arası yapılan seçimlerde aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere katılım ortalaması %80'in üzerinde seyretmektedir. Bu oran aynı tarihler arasında İtalya'da %87.79, Almanya'da %84.25, Norveç'te %79.96, Yunanistan'da ise %78.82 civarındadır. Türkiye'de seçime katılım oranı, gelişmiş Avrupa ülkeleri ile benzer orandadır. Ancak buradaki temel sorun 1950'den bu tarafa birçok ülkenin seçime katılım ortalamasının tedrici olarak düşüş göstermesidir (Kiriş, 2015: 28-36).

Tablo 1. Türkiye'de 1950 - 2015 döneminde yapılan seçimlerde katılma ve temsil indeksleri seçim dönemi

Seçim Dönemi	Katılma	Toplamın Temsili	Katılanların Temsili
1950	0,89	0,89	-
1954	0,88	0,88	0,99
1957	0,76	0,76	0,99
1961	0,81	0,77	0,95
1965	0,71	0,68	0,95
1969	0,64	0,61	0,95
1973	0,66	0,63	0,94
1977	0,72	0,69	0,96
1983	0,92	0,86	0,94
1987	0,93	0,76	0,80
1991	0,83	0,80	0,96
1995	0,85	0,70	0,82
1999	0,87	0,67	0,77
2002	0,79	0,42	0,53
2007	0,84	0,71	0,84
2011	0,83	0,77	0,93
2015/7 HZR	0,83	0,77	0,92
2015/1 KSM	0,85	0,81	0,96

Kiriş, 2015: 40

Nitekim OECD verileri de bu tespiti doğrulamakta, 1980'den bugüne örgüte üye ülkeler arasında seçime katılım oranlarında ortalama bazda 11 puanlık bir düşüş yaşandığı görülmektedir (Ünalmiş, 2018: 54). Aren Lijphart'ın makalesinde belirttiğine göre Avrupa Parlamentosu seçimlerinde 12 ülkede yapılan araştırmaya göre eğitim düzeyi, gelir ve sosyal sınıflar ile seçmenlerin seçime katılması arasında negatif korelasyon tespit edilmiştir (Lijphart 1997: 3). Seçimlere katılım oranının giderek azalması, temsili demokrasi ile yönetilen ülkelerde iktidarın meşruiyetini sorgulanır hale getirmektedir. Bu durum, özellikle radikal demokrasi kuramları ve diğer sol demokrasi teorisyenlerinin eleştirilerine hedef olmaktadır. Nitekim Habermas; liberal temsili demokrasilerde, siyasal katılım kanallarının açık olduğuna yönelik tüm iddialara rağmen bu durumun tam tersinin geçerli olduğunu ve bir meşruiyet krizi yarattığını iddia etmiştir (Beriş, 2015: 142). Temsili demokrasideki bu krizin çözülmesine yönelik en önemli katılım kanalını da STK'lar meydana getirmektedir.

4. Türkiye ve AB'nin, STK'ların Siyasal Alana Katılımına Yaklaşımı

1980'den sonra sivil topluma yönelik tartışmalar sivil toplumun alanı ve kapsamı ile ilgili olmaktan ziyade, bu kavramın demokrasilerde dinamizm sağlanmasına yönelik taşıdığı rol üzerine odaklanmıştır. Bu kapsamda Larry Diamond, demokrasinin halk tabanından yukarıya doğru yaygınlaşması, siyasi partilere taban oluşturması ve devlet yönetenler üzerinde sınırlayıcı bir mekanizma rolünü oynaması gibi sivil toplumun birbirinden farklı fonksiyonlar yerine getirdiğini iddia etmiştir.

Paul First ise başta STK'lar olmak üzere sivil toplum unsurlarının demokrasilerde çoğunluk diktatöryasının önünde vazgeçilmez engeller olduğunu ileri sürmektedir (Çaha, 2012: 67). Bu görüşlerden hareketle STK'ların siyasal süreçlere katılımının AB açısından da

önem arz ettiği iddia edilebilir. Siyasal katılım alanında yaşanan sorunlar, AB üyesi ve üyeliğe aday devletler açısından sorun teşkil edebilmektedir. Bu bağlamda AB, 27 Eylül 2017 tarihinde Avrupa Bakanlar Komitesi toplantısında karar alma süreçlerinde sivil katılım artırılmasına yönelik olarak yol haritasını oluşturan “politik karar alma süreçlerinde sivil katılım” başlıklı belgeyi kabul etmiştir. Belgeye göre Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi açısından vatandaşın karar alma süreçlerine katılmasının demokrasinin esası olduğu, siyasi karar alma süreçlerinde sivil katılımın bireyler, STK’lar ve genel olarak sivil toplum için garanti altına alınması gerektiği vurgulanmıştır. Kabul edilen bu belge ile sivil katılımı mümkün kılan gerekli koşullar tespit edilmiş ve bu koşulların sağlanmasına yönelik AB üyesi ve üyeliğe aday ülkelerin benimsemesi gereken ilkeler belirlenmiştir. Belgeye göre sivil katılımın demokratik ölçüler içerisinde sağlanabilmesi için politik karar alma süreçlerine dâhil olan tüm aktörler aşağıda yer alan ilkeler doğrultusunda teşvik edilmeli ve etkin hale getirilmelidir (Council of Europe, 2017).

a) Güven ve dürüst iletişime dayalı olacak şekilde, tüm paydaşlar arasında karşılıklı saygı gösterilmesi;

b) Sivil toplum kuruluşlarının görüşlerinin kamu otoriteleri ile tutarlı olup olmamasına bakılmaksızın bağımsızlıklarına saygı gösterilmesi;

c) Karar alma ve hesap verme sorumluluğu olan kamu kurumlarının makamlarına saygı gösterilmesi;

d) Açıklık, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin sağlanması;

e) Tüm paydaşlara uygun geri bildirim sağlanması;

f) Eşitlik ve kapsayıcılığı temin etmek için önlemler alarak daha az ayrıcalıklı ve en kırılgan gruplar da dâhil olmak üzere tüm görüşlerin duyulması ve dikkate alınması;

g) Gençler, yaşlılar, engelliler veya azınlıklar gibi belirli öncelik ve ihtiyaçları olan kişiler de dâhil olmak üzere tüm grupların cinsiyet eşitliği ve eşit katılımının sağlanması;

h) Açık bir dil kullanımı ve uygun katılım araçlarının kullanılması ile erişilebilirliğin sağlanması (TÜSEV, 2018: 3-5).

Politik karar alma süreçlerinde sivil katılımın esaslarının da belirlendiği bu belgede sivil katılımın doğrudan STK’lar veya sivil toplum temsilcilerinin görüşleri alınarak, insan hakları ve temel özgürlüklerin korunmasına ilişkin sözleşme ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihatlarına uygun şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Diğer taraftan kamu kurumlarının sivil katılımı planlaması ve yönetmesi gerektiği belgede vurgulanmıştır. STK’ların karar alma süreçlerine katılımına ilişkin kullanılan yöntemlerin açıkça tanımlanması, katılımı kolaylaştıracak ve özendirerek yöntemlerin uygulanması gerektiği, belgede belirlenen esaslar arasında yer almaktadır(Council of Europe, 2017). Rehber niteliğindeki belgede, STK’ları doğrudan ilgilendiren maddeler şu şekildedir:

- Kamu otoriteleri, sivil katılım sürecinde STK’lar ve genel olarak sivil toplum için aşırı yük getirecek uygulamalardan kaçınılmalı ve katılımı kolaylaştırmak için gerekli önlemleri almalıdır.

- *Kamu otoriteleri; bireylere, STK'lara veya sivil topluma katılım sürecinde destek sağladığı durumlarda, katılım sürecinin sonuçlarını herhangi bir şekilde etkilemesini önleyecek şekilde hareket etmelidir.*

- *Kamu otoriteleri ve STK'lar, sivil katılımı desteklemek yönünde iş birlikleri için çerçeve anlaşmalar yapabilirler.*

- *Sivil katılımın kapsamı ve yöntemi gündemde olan mesele ile uyumlu olmalıdır. Kamu otoriteleri; marjinalize edilmiş, dezavantajlı ve kırılğan gruplar da dâhil olmak üzere, mümkün olan en geniş şekilde katılımı teşvik etmelidir.*

- *Kamu otoriteleri, istisnai koşullar gerektirmediği sürece ve açık bir gerekçelendirme olmaksızın, başlatılan sivil katılım süreci tamamlanmadan kesin bir karar vermemelidir (TÜSEV, 2018: 4-5).*

Üye devletlerin mevcut yasa ve kurallarını, bu belgede belirlenen esaslarla uyumlu hale getirmesi gerektiği de belge içerisinde ayrıca vurgulanmıştır(Council of Europe, 2017). Sivil katılım olmaksızın temsili demokrasinin gerçek demokrasiye dönüşmeyeceğinin farkında olan AB, seçimle iş başına gelmiş iktidarların aldığı kararların demokratik meşruiyetinin sağlanması ve aksi bir durumun söz konusu olmaması için sivil katılımı önemsemektedir. AB, demokratik ve şeffaf biçimde yapılan seçimlerin yanı sıra, sivil katılımı da temsili demokrasinin aksiyonları arasında gördüğünü bu belgeyle beyan etmiştir.

AB üyelik sürecinin etkisiyle Türkiye'de de sivil toplum ve kamu iş birliğinin daha yoğun biçimde tartışıldığı ve bu alana yönelik düzenlemelerin arttığı gözlemlenmektedir. Türkiye'de ulusal düzeyde STK'ların yasa yapım süreçlerine katılımı, 2006 yılında yürürlüğe giren "Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik" ile düzenlenmiştir. Bu Yönetmelik, mahalli idarelerden STK'lara kadar son derece geniş bir sivil toplum tanımı yaparak yasa yapım süreçlerine katılım sağlayacak örgütleri sınırlandırmamıştır. Yasama sürecinin TBMM'deki aşamasında da sivil toplum katılımı ihtisas komisyonlarının çalışmalarına katılımı sınırlandırılmış ve uygulama, komisyon başkanlarının inisiyatifine bırakılmıştır. Bu durum STK'ların yasa yapım süreçlerine katılımını, bireylerin keyfiyetine tabii hale getirmektedir. Diğer taraftan "Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu" da kamu kurumlarının stratejik düzeydeki planlarını katılımcı olarak hazırlamalarına ilişkin bir düzenleme getirmekte, "Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" de bu süreçte STK'ların katılımını sağlamayı ve katkılarını almayı gerekli kılmaktadır. Fakat STK'ların sürece nasıl katılacağı ve bu katılımın ilkeleri, yöntemi ve araçları gibi unsurlar belirtilmediği için, katılım süreci pratikte son derece sınırlı düzeyde kalmaktadır (Altıntaş, 2015: 9).

Türkiye'de STK'ların siyasal karar alma süreçlerinde doğal ve eşit ortaklar olarak sayılmadığı ve katılımının genellikle kamu kurumlarının davetiyle tek yönlü olarak gerçekleştiği görülmektedir (TÜSEV, 2015: 49). Avrupa Komisyonu tarafından Türkiye'ye yönelik yayınlanan ilerleme raporlarında da kamu politikalarının belirlenmesi ve yasa yapım süreçlerinde STK'ların aktif katılımına imkân sağlayacak yapısal mekanizmaların bulunmadığı sıklıkla vurgulanmaktadır.

Türkiye'de STK'lara ilişkin mali altyapıda da birtakım eksiklikler bulunmaktadır. STK'lar için çeşitli vergi istisnaları mevcut olmakla birlikte, bu konuya dair bütünsel bir

yaklaşım söz konusu değildir. Mevcut uygulamalar kâr amacı taşımayan ve kamu yararına çalışan STK'lara mali yükler getirmeyi sürdürmektedir. Türkiye, STK'lar açısından vergi teşvikleri gibi destekler sağlamak yerine çoğunlukla orantısız muhasebe uygulamalarıyla STK'ların mali yönetimini zorlaştırmaya devam etmektedir. Türkiye'de tüzel kişilerin vergi muafiyeti taşıyan vakıflara ve kamu yararı statüsü bulunan derneklere yaptığı bağışlarda uygulanan vergi indirimi %5'tir. Bu oranın AB ülkelerindeki ortalaması %10'dur. Vergiden muaf vakıf ve kamu yararına çalışan dernek statüsü, çeşitli kanunlarla belirlenmiş olmasına rağmen bu statü, çok az sayıda STK'ya net olmayan kriterler ölçüsünde Bakanlar Kurulu tarafından verilmektedir. Kamuya yararlı olduğu halde bu statüyü alamadığı için birçok dernek, mali zorlukla karşı karşıya kalabilmektedir. Derneklerle ilgili yasal çerçevenin halen birtakım eksikleri olması, gönüllülük esasının ve kamuya yararlı dernek statüsünün belirlenmesinin netlik kazanmaması ve derneklere yapılan maddi yardımlara yönelik vergi indiriminin AB ülkelerine göre düşük tutulması, STK'ların büyük bir çoğunluğunu meydana getiren derneklere dair sorun alanları olarak belirlemektedir. Bu durum Avrupa Komisyonu tarafından da eleştirilmiştir (TÜSEV, 2015: 66-67).

STK'ların özel bağışlar ve sponsorlara yönelik özel düzenlemelere sahip olmaması, STK'ların çoğunu genellikle uluslararası nitelikli kamu projelerindeki hibelere bağımlı yapmaktadır. STK'ların Türk toplumunun dikkatini çekmesi ve lobicilik gücünü artırabilmeleri için mali desteğe ihtiyaçları söz konusu olabilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2013: 11-12).

Türkiye'de STK'ların siyasal alana katılımına dair sorunlar, sadece hukuki düzenlemeler ile ilgili değildir. STK'ların kendi iç yapılanmalarındaki bozukluklar da katılım sorununun oluşmasında etkilidir. STK'ların bir kısmı çok sayıda mensubu olmasına rağmen karar alma süreçlerinde tek kişilik bir örgüt gibi çalışabilmektedir. Bir başka şekilde ifade edilecek olursa her türlü liderlik ve idari işlemlerin, tek kişinin inisiyatifi altına girmesi söz konusu olabilmektedir. STK'ların siyasal alanda karar alma süreçlerinde kurduğu etki, her zaman STK üyelerinin çoğunluğunun mutabakata vardığı yönde oluşmamaktadır. Kimi STK'lar mensuplarının çoğunun isteğinden ziyade yönetici çekirdek kadronun menfaatleri doğrultusunda pozisyon alabilmektedir. Bu durum STK'ları meydana getiren üyelerin ve taraftar kitlelerin istekleriyle siyasal alanda alınan kararların arasındaki farkın artmasına yol açmaktadır. Temsili demokrasilerde alınan kararların meşruiyetini sağlayan ve çoğulcu yapıyı ayakta tutmaya yönelik aracı rolü üstlenen STK'ların kendi içlerinde katılımcı olmaması bu kuruluşların asli özelliklerini kaybetmelerine yol açmaktadır (Ünalı, 2018: 76).

Türkiye'de STK'lara yönelik olumsuz durumların yanı sıra birtakım olumlu gelişmeler de yaşanmaktadır. Türkiye'de kamu ve STK arasındaki ilişkileri geliştirmek ve denetlemekten sorumlu bir kamu kuruluşu bulunmamaktadır. Ancak kamu kurumları çatısı altında sivil toplum ve STK'larla ilişkileri geliştirmeyi kendisine misyon edinmiş birimler yer almaktadır. Örneğin, AB Bakanlığı bünyesinde kurulan Sivil Toplum İletişim ve Kültürel İşler Başkanlığı, AB üyelik sürecinde STK'lar ile birlikte özel sektörün, yerel yönetimlerin ve üniversitelerin AB sürecine ilişkin öneri ve görüşlerini toplamak ve sürece sivil toplum katılımı sağlamaktan sorumludur. Bir diğer olumlu örnek de 2013 yılında hayata geçirilen Gençlik ve Spor Bakanlığı bünyesinde kurulan Gençlik Hizmetleri Müdürlüğüne bağlı STK'lar ile İlişkiler Dairesi Başkanlığıdır. 2012 yılında hayata geçirilen Kamu Denetçiliği

Kurumu da STK'lardan gelen her türlü başvuruyu bireysel başvurular gibi kabul etmektedir (TÜSEV, 2015: 47- 49).

Stratejik planların geliştirilmesi ve çeşitli bakanlıkların STK'larla fikir teatisinde bulunmaları, yasama süreçlerinin meşruiyeti açısından önem arz etmektedir. Son dönemde Türkiye'de de bazı bakanlıklar ve kamu kurumlarının STK'larla istişare yöntemine başvurma girişimlerinde hızlı bir artış gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Dernekler Dairesi Başkanlığının, Yardım Toplama Kanunu'na yönelik tasarısına ilişkin STK'larla yapmış olduğu iş birliği yakın dönemde STK'ların siyasal alana katılımında gerçekleşen önemli bir örnektir. Dernekler Dairesi Başkanlığı, Yardım Toplama Kanunu taslağını yayınladıktan sonra STK'lardan taslağa ilişkin bir ay içerisinde görüş belirtmelerini talep etmiştir. Daha sonra Nisan 2013'te revize edilmiş kanun taslağını web sitesinden duyurarak bir ay süren iki danışma sürecini başlatmıştır. Bu süreçte STK'lar tarafından ileri sürülen fikirler ve şikâyetler değerlendirilerek konuyla ilgili STK'ların davet edildiği bir tanışma toplantısı düzenlenmiş ve bu toplantıdan sonra Temmuz 2013'te revize edilmiş Yardım Toplama Kanunu taslağı, Dernekler Dairesi Başkanlığının web sitesinde yayınlanmıştır. STK'larla ilgili benzer bir süreç Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan Onuncu Kalkınma Planında yürütülmüştür. 5 Haziran 2012 tarihinde Başbakanlık tarafından yayınlanan genelgede, katılımcı demokrasinin bir gereği olarak Kalkınma Bakanlığı önderliğinde sivil toplumun, özel sektörün, akademinin ve kamunun temsil imkânı bulduğu ihtisas çalışma komisyonlarının kurulması hedeflenmiştir. Daha sonra bu genelgeye uygun biçimde bölgesel ve sektörel konulara yönelik çalışmalar üzere 66 uzmandan oluşan bir komisyon meydana getirilmiştir. Onuncu Kalkınma Planında sivil toplum ve özel sektör temsilcisi kuruluşlarının yanı sıra üç binden fazla akademisyen ve kamu çalışanı komisyonlara katkı sağlamıştır. Planın oluşturulma aşamasında yedi binden fazla kişinin görüşü alınmıştır (TÜSEV, 2015: 59-62).

5. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Temsili demokrasilerde bireylerin seçim dönemleri haricinde siyasal alanda karar alma süreçlerine yeterli düzeyde katılım sağlayamaması, alınan kararların meşruiyetini sorgulanır hale getirmekte ve demokratik işleyişi tehlikeye sokmaktadır. Bu çalışmada temsili demokrasinin siyasal katılımı aksayan yönlerinin ortaya çıkarılması ve bu sorunun Türkiye'deki STK'ların siyasal alana katılımı üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de ve AB'de bu sorunun giderilmesine yönelik STK'ların karar alma süreçlerindeki etkinliğini ortaya çıkarmak, makalenin amacını meydana getirmektedir. Bu makale, Türkiye'nin siyasal katılım alanında STK'lara yönelik yapması gerekenleri belirginleştirdiğinden bu alandaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlamaktadır.

6. Araştırmanın Yöntemi

Temsili demokraside siyasal katılım alanında yaşanan sıkıntılar ve bunu gidermeye dönük STK'ların üstlendiği roller, araştırma evrenini meydana getirmektedir. Bu sebeple çalışma niteliksel özellik taşıyan bir araştırmadır. Bu çalışmada, temsili sistemde ortaya çıkan sorunlar; uygulamada ve kuramsal düzeyde tespit edilmiştir. Bu sorunun çözümüne yönelik STK'ların üstlendiği roller ve Türkiye'de STK'ların siyasal alana katılımına ilişkin yapılan birçok çalışma analiz edilmiştir. Diğer taraftan Avrupa Birliği'nin STK'ların siyasal

alana katılımına nasıl yaklaştığı ele alınarak, Türkiye ve AB'nin bu konuya bakış açısındaki fark ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmanın anlaşılabilir kılınması ve sınırlandırılması için STK'ların sadece siyasal alana katılımında yaşadığı sorunlara değinilmiş, diğer alanlara girilmemiştir.

7. Bulgular ve Tartışma

Bu çalışmada temsili demokraside siyasal katılım sorununa yönelik birçok bulgu tespit edilmiştir. Temsili demokrasiyi siyasal katılım açısından ele alan çalışmalar mevcuttur ancak siyasal katılım sorununun çözümünde STK'ların üstlenebilecekleri rollere vurgu yapılması ve bu alana yönelik AB'nin ve Türkiye'nin yaklaşımının incelenmesi, bu çalışmayı diğerlerinden ayıran temel farkı meydana getirmektedir. Türkiye'de STK'ların yaşadığı sıkıntıları TÜSEV, TACSO gibi çeşitli STK'lar raporlar hazırlayarak incelemiş ancak bu sorun, temsili demokrasinin açıklarıyla ilişkilendirilmemiştir. Benzer bir durum, AB'nin Türkiye'ye yönelik hazırladığı ilerleme raporlarında da söz konusudur. Bu çalışmada siyasal katılım sorununu doğru tespit edebilmek adına Türkiye ve AB içerisinde yer alan ülkelerin geçtiğimiz yıllarda seçimlere katılım oranları incelenmiş ve bu oranların ortalamasının düştüğü tespit edilmiştir. Belirli zaman aralıklarıyla yapılan seçimlere katılım dahi demokratik işleyiş için yeterli görülmezken bu oranın düşüş göstermesi siyasal katılım sorununun AB üyesi ülkeler ve Türk demokrasisi açısından bir tehlike olarak belirlediğine işaret edilmiştir. Bu sorunun giderilmesine yönelik Türkiye'nin ve AB'nin STK'lara yaklaşımı makalenin cevabını aradığı problem cümlesini meydana getirmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de STK'ların siyasal alana katılımında henüz başlangıç aşamasında olduğu tespit edilmiş ve bu alanda Türkiye'nin ilerleme kaydetmesinin Türk demokrasisine sağlayacağı katkıya vurgu yapılmıştır.

Sonuç

Günümüzde birçok eleştirinin odağında olmasına rağmen temsili demokrasinin halen en yaygın şekilde kullanılan demokrasi modeli olması, onu siyasal katılımı ön plana çıkaran diğer demokrasi modelleri ile etkileşim halinde olmaya zorlamaktadır. Bu etkileşim; müzakereci veya örgütsel demokrasinin, temsili demokrasi yerine ikame edilebileceği anlamı taşımamaktadır. Çünkü radikal demokrasi modelleri olarak da adlandırılan bu modellerin, siyasal katılımı genişletmenin yanı sıra uzlaşması mümkün olmayan gruplar karşı karşıya geldiğinde nasıl müdahale edeceği, belirsizliğini korumaktadır.

Temsili demokrasi ile idare olunan ülkelerde, halkın sadece seçim dönemlerinde siyasal alana katılımı, oy çokluğuna dayalı olarak kararların belirlendiği çoğunluk diktası riskini ortaya çıkarabilmektedir (Tekeli, 2012: 43). Halkın tamamının bireyler düzeyinde karar alma süreçlerine katılımı pratikte mümkün olmadığından, bu aşamada toplumun belirli kesimlerini temsil eden STK'lar, siyasal katılım sorununun çözümüne katkı sağlayacak aktörler olarak belirmektedir.

Temsili sistemin siyasal katılım hususunda açıklarının farkına varan ve modern çağın ruhuna uygun şekilde demokratik ve meşru bir yönetimin sürdürülmesini önceliklendiren birçok devlet, STK'ların siyasal alanda karar alma süreçlerine katılımını kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda son dönemde AB de üye ve aday ülkeleri bağlayıcı nitelikte yasal çerçeveler oluşturma gayreti içerisinde girmiştir. Temsili demokrasinin siyasal

katılım alanındaki açıkları, temsili demokrasi ile yönetilen Türkiye için de geçerlidir. Türkiye ise STK'ların karar alma süreçlerine katılımını sağlamaya yönelik yasal alandaki eksikliklerini tam olarak giderememiş, kamu kurumlarıyla STK'ların senkronize biçimde çalışmasını sağlayan bir kuruluşu halen hayata geçirememiştir.

Türkiye'de STK'ların siyasal alanda karar alma mekanizmalarına katılımı hâlâ birçok kurumun kendi inisiyatifi çerçevesinde gerçekleştirilmekte, yasaların uygulanması noktasında bir zafiyet gözlemlenmektedir. Türkiye'deki uygulamaların bütünü değerlendirildiğinde STK'ların kamu politikalarının belirlenmesi ve her türlü siyasa yapım sürecinde katılım basamaklarından istişare aşamasında bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Bulut, Akın ve Kahraman, 2017: 23-38). Bu sorun AB ilerleme raporlarında da Türkiye'ye yönelik eleştirilerin odağında yer almaktadır. Türkiye'nin belirli konular üzerinde uzmanlaşmış STK'ların sayısını arttırmaya ve bu kuruluşların uzun süre ayakta kalmalarını sağlayacak yasal altyapıyı hayata geçirmeye ihtiyacı vardır. Öte yandan STK'ların kendi içerisindeki demokratik işleyişinin denetimi, tam olarak sağlanmalıdır. AB üyeliği gerçekleşirse bile Türkiye'nin birliğin STK'lara yönelik belirlediği kriterlere uyum sağlaması, Türk demokrasisinin gelişim seyrini etkileyecek ve seçilmiş yönetimlerin demokratik meşruiyetini tesis edecek en önemli unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Altıntaş, M. (2015). Türkiye'de Sivil Toplum-Kamu İşbirliklerine Yönelik Uygulamalar: Vaka Analizlerine Dayalı Bir Çalışma, TÜSEV, <https://siviltoplum-kamu.org/tr/wp-content/uploads/2018/08/vaka-analizlerine-dair-bir-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fma.pdf>, Erişim Tarihi 16.12.2018.
- Avrupa Komisyonu. (2013). 2013 Yılı İlerleme Raporu. https://www.ab.gov.tr/files/2013%20ilerleme%20raporu/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf, Erişim Tarihi: 25.12.2018.
- Beriş, H. E. (2015). *Siyasal Düzenin Sınırları Demokrasi Demokratikleşme ve Katılımcı Siyaset*, İstanbul: Tezkire Yayınları.
- Bulut, Y., Akın, S. ve Kahraman, Ö.F. (2017). "Kamu Politikalarının Oluşturulmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Etkisi", *Strategic Public Management Journal*, Volume 3, Issue 6, pp.23-38.
- Council of Europe. (2017). Guidelines for Civil Participation in Political Decision Making, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016807509dd, Erişim Tarihi: 15.11.2018.
- Çaha, Ö. (2012). *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, Ankara: Orion Yayınları.
- Çukurçayır, M. A. (2012). *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2012). "Müzakereci Demokrasi ve Sınırları", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(11):26.
- Kiriş, H. M. (Ocak-Aralık 2015). "Türkiye'de 'Seçim Sandığı' Tartışmaları: Seçime Katılma Oranlarının Anlamı ve Önemi", *Toplum ve Demokrasi*, 9(19-20): 25-49.
- Köker, L. (1996). "Radikal Demokrasi", *Diyalog*, 1: 114.
- Lijphart, A. (1997). "Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma", *The American Political Science Review*, Vol. 91, No. 1, pp. 1-14.
- Mansbridge, J. (1990). "Democracy and Common Interests", *Social Alternatives*, 4(8): 20.
- Phillips, A. (1995). *The Politics of Presence*, Oxford University Press.
- Ryan, A. (1998). "In a Conversational İdiom. Social Research", *The New School*, 473-489.

- Stewart, S. (1997). “Happy Ever After in the Marketplace: Nongovernment Organisations and Uncivil Society”, *Review of African Political Economy*, 24(71):17.
- Şaylan, G.(2008). *Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- TACSO STK’lar ve Sivil Katılım, http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/d/o/doc_manual_4tr.pdf. Erişim Tarihi: 11.10.2018.
- Tekeli, İ. (2005). *Katılımcı Demokrasi Sivil Ağlar ve Sivil Toplum Kuruluşları, İki Sempozyum Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Tekeli, İ. (Kasım 2002). *Sivil Toplum Kuruluşları, Yerelleşme ve Yerel Yönetimler*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Tekeli, İ. (2012). *Türkiye İçin STK’lar ve Katılımcı Demokrasi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TÜSEV. (2018). Avrupa Konseyi Politik Karar Alma Süreçlerine Sivil Katılım Rehberi Çevirisi, <https://www.tusev.org.tr/tr/haberler/avrupa-konseyi-politik-karar-alma-sureclerine-sivil-katilim-rehberi-cevirisi-yayimlandi#.XC5MVIUzbDc>, Erişim Tarihi: 22.11.2018.
- TÜSEV. (2015). Sivil Toplum İzleme Raporu. 2013-2014. https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Izleme_Raporu_2013_2014.pdf, Erişim Tarihi: 22.12.2018.
- Ünalımsı, N., (2018). *Bir Baskı Grubu Olarak TÜSİAD’ın İç ve Dış Politikada Etkisi*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Yıldırım, İ. (2004). *Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*, Ankara: Seçkin Yayınları

Pozitif Bir Bilim Olarak Psikoloji

Psychology As A Positive Science

Dr. Öğr. Üyesi Hamdi KORKMAN¹

Özet

Psikoloji tarihine bakıldığında psikolojinin bilim olma kimliğine, fizik ile kurduğu bağ sayesinde ulaştığı görülür. Müller'den başlayarak, Helmholtz, Weber, Fechner ve en nihayet Wundt'a kadar uzanan yolda temel düşünce, bilincin fizik kanunlarını tespit etmek idi. Bu düşüncenin altında yatan ise, Newton'un kanunlarının felsefede ele alınan temel konulara da uygulanabileceği düşüncesi idi. Soyut bir mekanizma olan zihin ile somut bir mekanizma olan bedenin etkileşip etkileşmediklerini, etkileşiyorlarsa bunun nasıl gerçekleştiğini çözmeye yönelik olarak yürütülen zihin-beden sorunu tartışması, felsefede uzun zamandır sürmekteydi. Descartes'in ele aldığı ruh (zihin)-beden sorununu fiziğin ilkelerini kullanarak açıklama düşüncesi, psikolojinin bilim olmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu düşünce ile yola çıkan psikolojinin, sosyal bilim safına kayması fazla uzun sürmemiştir. Duyum, algı, bellek, öğrenme vb. gibi bilincin öğelerini teşkil eden konuların pozitif bilimlerin yöntemleriyle çalışılmasındaki zorluk, bu durumun başlıca nedeni olmuştur. Bugün psikoloji artık bir yol ayrımındadır ve tercihini sosyal bilimden yana mı, yoksa pozitif bilimden yana mı kullanacağına karar vermelidir. Bu karar, psikolojinin bugününü ve yarınını şekillendirmede çok önemli bir yere sahip olacaktır. Bu düşüncelerden hareketle mevcut çalışmada, psikolojinin kısa bir tarihsel arka planı verilerek, psikolojinin günümüzde ve gelecekteki durumunun sosyal bilim olarak mı yoksa pozitif bilim olarak mı şekillenmesi gerektiği tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Zihin-beden sorunu, duyum, algı, biliş, sosyal bilim, psikoloji, pozitif bilim

Makale Türü: Derleme

Abstract

When the history of psychology is observed, it appears that psychology's identity of being a science has been achieved through its connection with physics. Starting from Müller, Helmholtz, Weber, Fechner, and finally, until Wundt, the basic idea was to determine the physical laws of conscience. Underlying this thought was the belief that Newton's laws could be applied to the fundamental issues dealt with in philosophy. The discussion of the mind-body problem, which was intended to solve whether the mind, a non-physical mechanism, interacts with the body as a concrete mechanism, and how this interaction occurs, has long been on the agenda in philosophy. The idea of explaining the spirit (mind)-body problem of Descartes using the principles of physics has played an important role in psychology's becoming a science. The shift of the psychology that came out with this thought to the side of social science did not last long. The difficulty in working with the methods of positive sciences, which constitute conscience items such as sensation, perception, memory, learning, etc. has been the main cause of this situation. Today, psychology is now at a crossroad and should decide whether to favour social science or positive science. This decision will have a very important place in

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sandıklı Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, hkorkman@aku.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6025-9696>

shaping the present and future situation of psychology. Moving on from these thoughts, this study will be presenting a brief historical background of psychology and whether the present and the future situation should be shaped as social science or as positive science will be argued.

Keywords: Mind-body problem, sensation, perception, consciousness, social science, positive science

Paper Type: Review

Giriş

Johannes Müller, Helmholtz, Weber ve Fechner gibi bilim insanlarının çalışmalarının psikolojinin bilim olmasında çok önemli bir katkısı ve etkisi vardır. Bu bilim insanlarının amacı, Newton fiziğini fizyolojiye uygulamaktı ve temel soru: “Eğer evren fizik ilkelere dayanarak açıklanabiliyorsa, insan bedeni ve zihni de bu şekilde açıklanamaz mı?” sorusuydu. Bu bağlamda sinir sistemi ve beyin üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar, kısa bir süre sonra psikolojinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Nitekim, Wundt’un çalışmasında “psikolojinin fiziği” kavramını kullanması, fiziğin psikoloji üzerindeki etkisini net bir şekilde göstermektedir. Yani aslında psikoloji, pozitif bilim olma amacıyla yola çıkmıştır. Fakat bellek, öğrenme, dil, duyum, algı vb. gibi üst düzey bilişsel fonksiyonları pozitif bilimlerin yöntemleri ile araştırma konusundaki zorluklar psikolojiyi sosyal bilim safına doğru kaydırmıştır. Bu çalışma, psikolojinin doğası gereği sosyal bilim olamayacağını, yazgısının pozitif bilim safına kaymak olduğunu gösterebilmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda öncelikle psikoloji tarihine bir göz atmak faydalı olacaktır.

Psikoloji tarihi konusundaki alanyazın incelendiğinde, psikolojinin başlangıcının Descartes’in ruh-beden ikilemi üzerine geliştirdiği düşüncelere dayandırıldığı görülmektedir (Boring, 1950; Karakaş, 2003; Karakaş ve Bekçi, 2003; Karakaş, Bekçi ve Irak, 2003; Karakaş, Kafadar ve Bekçi, 2001; Özakpınar, 2013; Schultz ve Schultz, 2007). Descartes, insanın ruh ve beden olmak üzere iki farklı yapıdan oluştuğunu ileri sürmüştü ve bedeni bir “*otomata*” (makine) olarak, ruhu ise düşünme, algılama ve isteme gibi bir takım yollarla bedeni etkileyerek hidrolik sistemi harekete geçiren bir yapı olarak düşünmüştür. Buna göre, beden tıpkı bir makine gibi çalışmaktadır. Dolayısıyla ruh bedeni beden de ruhu etkilemektedir (Descartes, 2014). Descartes, ruh ve beden etkileşiminin beyindeki ‘*corpus pinealis*’te (beyin epifizi) gerçekleştiğini ileri sürmüştür. Descartes’in bu savının temelinde, ‘*corpus pinealis*’in çift taraflı olmaması yatmaktadır. Ruh-beden etkileşimini mekanik yoldan açıklamaya çalışan Descartes, sinir tüplerindeki hayvansal ruhların (*animal spirits*) hareketlerinin ‘*corpus pinealis*’te bir baskı oluşturmasıyla birlikte ruhun duyumları ürettiğini düşünmüştür (Boring, 1950; Karakaş ve Bekçi, 2003; Karakaş, Kafadar ve Bekçi, 2001; Schultz ve Schultz, 2007).

Churchland (2012) Descartes’in, bedeni mekanikçi felsefe ile açıklayabiliyorken zihni bu felsefe ile açıklayamamasının onu ruh-beden sorununa düalist yaklaşıma mecbur bıraktığını belirtir. Churchland’a göre Descartes, bu nedenden ötürü zihni açıklayabilmenin yolunun *iç gözleme* yönelmek olduğunu ve insanın özünde, düşünen bir tözden başka bir şey olmadığını saptayabileceğini düşünmüştür.

Descartes’in otomata düşüncesinin temelinde, Avrupa’da on altıncı ve on yedinci yüzyılda fizik biliminde yaşanan gelişmeler yer almaktadır. Galileo’nun düşünceleri ile başlayıp Copernicus, Tycho Brahe ve Kepler ile devam eden ve en nihayetinde Newton ile

önemli bir noktaya ulaşan fizik bilimi, evrenin mekanik ilkelere göre çalıştığını ortaya koymaya başlamıştı. Evrenin mekanik ilkelere göre işleyen bir yapı olduğu fikri, felsefe ve bilim dünyasında önemli bir dönüm noktası oldu. Descartes'in otomata fikrinin altyapısında da bu yaklaşım vardı. On yedinci yüzyılda evrenin büyük bir makine olarak tasavvur edilmesi "*mekanik ruh*" (*the spirit of mechanism*) kavramını doğurdu. Saatin icadı, bu düşünceyi destekleyen gelişmelerden en önemlisi oldu. Boyle, Kepler ve Descartes gibi önemli düşün ve bilim insanları, "*evrenin büyük bir saat düzeneği*" gibi çalıştığı fikrini şiar edinmişlerdi. Evrenin saate benzetilmesi, *indirgemecilik* (*reductionizm*) düşüncesinin bir ürünüydü. Karmaşık, dolayısıyla açıklanması zor, bir yapıyı basit ve anlaşılabilir bir yapıya benzeterek açıklama düşüncesine dayanan *indirgemecilik*, düşünce ve bilim dünyasında önemli bir yere oturdu (nitekim günümüzde bile psikoloji biliminde bilişsel sistemin anlaşılabilmesi için beyin, bir bilgisayara benzetilmektedir). On yedinci yüzyılda bilimde meydana gelen gelişmeler sayesinde ortaya çıkan mekanik ruh ve indirgemecilik düşüncesinin yanı sıra *belirlenimcilik* (*determinizm*) de önemli bir düşünce haline geldi. Evren bir saat gibi mekanik ilkelere göre çalışıyorsa, o zaman bu saatin çalışma ilkeleri anlaşıldığında evrenin de nasıl çalıştığı anlaşılabilirdi. Nasıl ki bir saatin parçaları arasındaki ilişkiler anlaşıldığında saatin çalışma ilkesi anlaşılıyorsa, doğanın ve evrenin parçalara ayrılması ve bu parçalar arasındaki neden sonuç ilişkilerinin çözümlenmesi de doğanın ve evrenin çalışma ilkelerinin anlaşılmasına yol açabilirdi. Bu düşüncenin oluşumunda en başat rol, Newton'un çalışmalarına ait idi. Newton'un kütle çekim kanunları, hareket üzerine binlerce yıldır devam eden tartışmaları sonlandırmıştı. Bu durum, felsefede binlerce yıldır devam eden tartışmaların da fizik bilimi ile sonlandırılabilceği düşüncesini doğurdu. Evren mekanik ilkelere göre işliyorsa, pekâlâ insan bedeni de mekanik ilkelere göre işliyor olabilirdi. Evren düzenli, tahmin edilebilir nitelikte, gözlenebilir ve ölçülebilir bir makineye benziyorsa, insan bedeni de aynı şekilde olamaz mıydı? Descartes'in ve La Mettrie'nin insan bedenini bir otomata olarak düşünmelerinin nedeni işte bu ön kabuldü. Bu mekanistik, indirgemeci ve deterministik anlayış, fizyolojinin ve tabii ki dolayısıyla psikolojinin ortaya çıkmasındaki temel belirleyici anlayış olmuştur. Daha önceleri ruha atfedilen duyum ve algı gibi kavramların beden işleyiş tarzıyla ilişkili olabileceği düşüncesi, psikolojinin bir bilim olma yoluna girmesinde temel bir rol oynamıştır. Burada ilk ve en temel rol Descartes'e aittir. Descartes, ruh-beden sorununa fizyolojik-psikolojik düalizm çerçevesinde yaklaşan ilk filozof olduğundan soyut bir kavram olarak ele alınan ruh kavramını, aklın ve zihinsel işlevlerin araştırılmasına doğru yönlendirmiştir. Descartes'in bu açılımı, ruha atfedilen kavramların metafizik analizlerden sıyrılıp nesnel gözlemlere doğru yönlendirmesinin önünü açmıştır (Boring, 1950; Can, 2009; Karakaş, 2003; Karakaş ve Bekçi, 2003; Karakaş, Bekçi ve Irak, 2003; Karakaş, Kafadar ve Bekçi, 2001; Schultz ve Schultz, 2007). Ayrıca on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda anatomistler, beyinde farklı işlevleri yerine getiren bölümler olduğunu gözlemlemişler ve anatomi alanyazınına serebrum, serebellum ve medulla oblongata kavramlarını kazandırmışlardır (Tarlacı, 2009a).

Descartes'in ruh-beden sorununa mekanistik, indirgemeci ve deterministik yaklaşımının yanı sıra Darwin'in evrim kuramının da psikolojinin bilim olmasında önemli bir payı olmuştur. İnsan davranışlarının anlaşılmasında hayvan davranışları üzerine yapılan gözlemlerin kullanılması fikrinin temelinde evrim kuramı yer almaktadır (Özakpınar, 2013; Schultz ve Schultz, 2007).

Fizik bilimindeki büyük atılımın matematik sayesinde gerçekleşmesinin biyoloji ve fizyoloji gibi diğer alanlara da önemli yansımaları olmuştur. Nitekim psikolojinin bir bilim

olma yolunda ilerlemesinde çok önemli katkıları olan *Müller, Helmholtz, Weber* ve *Fechner* gibi bilim insanları duyum ve algı gibi konuları, fizyoloji, fizik ve matematiği kullanarak ölçmeye çalışmışlardır (Karakaş ve Bekçi, 2003; Karakaş, Kafadar ve Bekçi, 2001; Schultz ve Schultz, 2007).

Newton'un bilim dünyasına yaptığı diğer önemli bir etki ise Galvani üzerinde olmuştur. Galvani'nin sinir iletimini elektriksel ve kimyasal mekanizmalarla açıkladığı kuramının temelinde Newton'un etkisi vardır. Bu kuram, hareket ve duysal işlevlerin aynı sinir lifleri üzerinden taşındığı üzerinde durmaktadır (Tarlacı, 2009a). Galvani, 1791'de kurbağa sıyatik sinirine elektriksel uyarım vererek yaptığı deney ile kurbağa bacaklarının içsel elektrik sayesinde hareket ettiği sonucuna varmıştır. Bu deney, Galvani'nin biyoloji, elektrik ve hareket etme (canlılık) arasındaki bağlantıyı gösteren ilk kişi olmasını sağlamıştır (Bresadola, 1998; Kipnis, 1987; Koob, 2011; Piccolino, 1997; Tarlacı, 2009a). Galvani'nin bu deneyi, ilerleyen yıllarda nöronal iletimin elektriksel bir faaliyet olup olmadığı konusunda yapılan araştırmalara öncülük etmiştir (Koob, 2011; Piccolino, 1997).

Galvani'nin kurbağalar üzerinde yaptığı çalışmalarda elektriğin fiziksel harekete yol açtığını gözlemlemesi, fiziğin fizyoloji ile bağını kurma yolunda önemli bir gelişme olmuştur. Du Bois-Reymond'un sinirlerin elektrik ilettiği fikrini savunması ona "*aksiyon potansiyeli*" kavramının babası olma ünvanını kazandırmıştır. Zaten daha önceleri Remak'ın çalışmaları sayesinde, aksonların başlangıç yerlerinin nöronlar olduğu kanıtlanmıştı. Edgar Douglas Adrian (Lord Adrian), 1912'de bütün nöronların aksiyon potansiyeli denilen elektrik enerjisini aynı şekilde ilettiğini göstermiş bunun yanı sıra sinirsel uyarım şiddeti bir süre aynı şekilde devam ettiğinde sinirsel deşarj frekansının azalması sonucunda duyumun zayıfladığını bulgulamıştır. Bu bulgu sayesinde, *duysal adaptasyon* denilen psikolojik olgunun nörofizyolojik temeli olduğu görülmüştür. Diğer yandan G. Fritsch ve E. Hitzig, düşüncenin üretilmesinin nöronlar sayesinde oluştuğunun ve düşüncelerin serebral korteksten çıkış aldığına inanılmasını sağlamıştır. Onların köpekler üzerindeki çalışmaları, korteksin elektrikle uyarılması sonucunda motor kontrolün gri maddeden kaynaklandığını, korteksin uyarıldığı tarafın ters yönündeki vücut bölgelerinde hareket meydana geldiğini ve korteksin değişik bölümlerinin vücudun farklı eylemlerinden sorumlu olduğunu göstermiştir. Bu bulgular, maymunlar üzerinde yapılan deneylerle de doğrulanmıştır. Fizyoloji alanında ortaya çıkan tüm bu gelişmeler, zihinsel süreçlerin anlaşılmasına doğru giden yola ışık tutmuştur (Andreassi, 1995; Brazier, 1988; Koob, 2011; Ochs, 2004; Özakpınar, 2013). Ayrıca G. Fritsch ve E. Hitzig, yaptıkları deneylerle beyinde belirli kortikal alanların elektriksel olarak uyarılmasının kas hareketlerine neden olduğunu bulgulamışlardır (Schultz ve Schultz, 2007). G. Fritsch ve E. Hitzig, bu deneylerle Rolando yarığının ön tarafının korteksin bedenin hareketlerini yöneten bölgesi olduğunu göstermişlerdir (Taylor, 1967 ve Young 1970'den akt. Özakpınar, 2013).

Rudolf Virchow ile onun öğrencileri olan Otto Ditters ve Albreicht von Kolliker ilk kez nöronların eksiksiz çizimlerini yaptıktan sonra Robert Remak, öküzün sinir sistemini inceleyerek omurilikteki hücre yapısının liflere bağlı olduğunu göstermiştir. Bu keşif, beyin hücrelerinin lif şeklinde yayılan kuyruklarının bulunduğunu ortaya koyuyordu. Wilhelm Gottfried von Waldeyer, uzun çıkıntıları bulunan bu özel hücreleri tanımlamak için "*nöron*" terimini ortaya atmış ve bu terim kabul görmüştür. Camilio Golgi ve Santiago Ramòn y Cajal nöron üzerine yaptıkları araştırmalar ile öne çıkmış; Golgi, gümüş nitrat kullanarak nöronları ve nöronlardan uzanan kuyruksu uzantıları görüntülemeyi başardıktan sonra beyin

hücrelerinin birlikte ve geçişli bir ağ gibi çalıştığını düşünmüştür. Cajal, Sigmund Exner'in beyindeki hücre iletiminin sadece nöron merkezli olduğu yolundaki çalışmasını temel alarak Exner'in kuramını geliştirmiştir. Cajal, bu sayede bir nöron doktrini geliştirmiştir ama sinir bilime katkıları bununla kısıtlı kalmamış nöronal morfoloji, haberleşme ve gelişim ile ilgili de önemli katkıları olmuştur. Bilginin depolanması ve işlenmesinde aktif olan tek yapının nöronlar olduğu konusundaki genel kabulün oluşmasında en önemli rol Cajal'a aittir (Azmitia ve ark. 2002; Clarke ve Jacyna, 1987; Finger, 1994; Koob, 2011; Shepherd, 1991; Zengeroglu ve Nalçacı, 2015).

On yedinci yüzyılda mikroskobun keşfi sayesinde sinir sistemi üzerinde gözlem yapabilme imkânının ortaya çıkması bir dönüm noktası olmuş ve uzunca zamandır hüküm süren sinirlerde "ruh"ların dolaştığı fikrinin mikroskop sayesinde nihayet test edilebilmesi mümkün olmuştur. Nitekim, on yedinci yüzyılın sonu on sekizinci yüzyılın başında Hollandalı bilim insanı Anton von Leeuwenhoek, sinir sistemini ilk kez mikroskop ile analiz etmiştir. On dokuzuncu yüzyılda mikroskopların gelişmesiyle birlikte, beynin hücrelerden oluştuğu anlaşılmıştır (Koob, 2011).

1. Fizyoloji Alanında Yapılan Çalışmalar

17.yy.'da Thomas Willis, beyindeki sinir ağlarının ve kan damarlarının yapısını incelemiş ve beynin işlevlerinin beyin ve beyincığın görevi olduğunu ortaya koymuştur. Uyku ve uyanıklıktaki bilinç değişikliklerini fark ederek bu değişikliğin nedeninin beyin kabuğu ve hemen altındaki ak madde olduğunu ileri sürmüştür (Tarlacı, 2009a). Bu çalışma, bilincin beyin ile ilişkisini anlama yolunda ilk adımı teşkil etmesi önemlidir.

Willis'in çalışmasının ardından Jan Swemmerdan'ın Galenos'dan beri kabul gören hareketi düzenleyen merkezi organın kalp değil, beyin olduğunu yaptığı deneyle ortaya koyması beynin davranışlar ile ilişkisini gösterme yolunda önemli bir adım olmuştur. Diğer yandan bu deney, kas ile beyin arasında herhangi bir bağlantı olmadan kasa uyarı yapıldığında hareketin ortaya çıkabileceğini ve kas kasıldığında hacminde bir artış olmadığını göstermiştir (Tarlacı, 2009a).

Willis ve Swemmerdan'ın çalışmalarını Joseph Gall daha da ileriye taşıyarak, beyindeki birçok yapının yanı sıra sinir yollarını ve görme ile oksipital lob arasındaki bağlantıyı saptayarak, beyindeki gri madde ve beyaz madde arasında bir ayırım yapmış ve gri maddenin bir sinir ağı olduğunu göstermiş, beynin ön bölümlerinin dille ilgili olabileceğini ileri sürmüştür. Afazi ile ilgili ilk çalışmaları da Gall yapmıştır (Greenfield, 2000; Özakpınar, 2013; Sabbatini, 1997; Tanrıdağ, 1993). Günümüzde nöropsikolojinin temel konusu olan biliş-beyin ilişkisini anlama yolunda yapılan çalışmaların ilk öncüsü Gall'ın çalışmaları olmuştur.

Diğer yandan Gall ve onun öğrencisi olan Johann Spurzheim'in başını çektiği frenoloji akımı, beyni haritalandırmayı ve kişinin kafatasına bakarak zihinsel ve duygusal özelliklerini göstermeyi hedeflemiş ve *lokalizasyoncu* anlayışın temellerini atmışlardır (Boring, 1950; Karakaş, 2003; Karakaş ve Bekçi, 2003; Karakaş, Kafadar ve Bekçi, 2001; Özakpınar, 2013; Schultz ve Schultz, 2007). Psikoloji tarihinde önemli bir yer tutan lokalizasyon - antilokalizasyon tartışmasının fitilini ilk ateşleyen Gall ve Spurzheim'in çalışmalarıdır.

Marc Dax'ın bellek ile beyin sol yarıküresi arasında bir ilişki olduğunu, aynı zamanda beyin sol yarıküresinin dil ile de ilgili olduğunu ileri sürmesi, bellek ve dilin beyin hangi bölgesi ile ilişkili olduğu konusundaki araştırmalara ön ayak olmuştur (Ergenç, 2003). Dil ve bellek, günümüzde psikolojinin en önemli çalışma konularındandır. Bu bağlamda Marc Dax'ın görüşleri, psikoloji bilimi açısından önemlidir.

Francois Magendie ve Charles Bell'in duyu ve hareket sinirleri arasındaki ayrımı keşfetmeleri, nöropsikolojinin gelişimi açısından önemli bir katkı yapmıştır. Onların bulgularına *Bell- Magendie yasası* ismi verilmiş ve daha sonra bu keşfi, sinirlerde sadece bir yönde iletim olduğu yönündeki bulgu tamamlamıştır (Özakpınar, 2013).

Marshall Hall, bedenin istemli-istemli hareketlerinin yanı sıra bilinçli ve bilinçdışı hareketleri arasında bir ayrım yaparak, istemli davranışların serebruma, refleks davranışların omuriliğe, istemli davranışların kas sisteminin doğrudan uyarımına ve solunumun da medullaya bağlı olduğunu düşünmüştür (Schultz ve Schultz, 2007; Taylor, 1967'de aktaran, Özakpınar, 2013). Hall'ın çalışmaları beyin- davranış ilişkisi yönünde önemli bulgular sunmuştur.

Sinir sistemi üzerine yapılan çalışmalardan en önemlileri Johannes Müller ve Hermann von Helmholtz'un çalışmalarıdır. Müller, farklı sinirleri etkileyen tek bir uyarının, bu sinirlere has olan duyumları, aynı siniri etkileyen değişik uyarıların ise ilgili sinire has duyumları ortaya çıkardığını; bir duyu sinirinin uyarılması neticesinde ortaya çıkan sonucun uyarının biçiminden ziyade duyu organının doğasına bağlı olduğunu bulgulamıştır. Buna, *sinirlerin özel enerji yasası* adı verilmektedir (Berrios, 2005; Özakpınar, 2013). Helmholtz ise sinir akımının hızı, görme ve işitme algısı ile ilgili çalışmalarıyla psikolojinin bilim olmasına önemli katkılar sunmuştur. Sinir akım hızının çok hızlı olmasından dolayı ölçülemeyeceğine dair inancı kurbağa bacağına yaptığı deneyle yıkılmış ve iletinin hızının saniyede seksen üç metre kadar olduğunu ölçmüştür. Bu bulgu, daha önce sanılanın aksine düşünce ve hareketin eş zamanlı olarak ortaya çıkmadığını, ölçülebilir aralıklarla birbirini izlediğini göstermiştir. Bu gözlem, psikolojik süreçlerin ölçülebilir ve üzerinde deney yapılabilir olduğunu gösteren ilk işaretlerden biri olmuştur (Cahan, 1993; Darrigol, 1998; Schultz ve Schultz, 2007).

Bir yanda sinir sistemi üzerinde çalışmalar sürerken diğer yandan beyin-davranış ve beyin bilişsel işlevler (dil, bellek vb. gibi) konusunda çalışmalar yapılmaktaydı. Dil üzerine en önemli çalışmaların başında Paul Broca'nın çalışmaları geliyordu. Broca, bedenlerinin sağ tarafına felç inmiş ve konuşulanları anladıkları halde, konuşamayan hastaların otopsilerinde beyin sol yarıküresinin frontal üçüncü kıvrımında lezyonlar tespit etmiş ve hastalardaki konuşma kaybının bu lezyonlardan kaynaklandığını ileri sürmüştür. Broca'nın konuşmanın merkezi olarak nitelendirildiği bu bölüme onun adı verilerek bu alan *Broca alanı* olarak adlandırılmıştır. Broca, bu bölgedeki lezyonlar sonucu oluşan konuşma kaybını "*afemi*" olarak adlandırmıştır (Özakpınar, 2013; Tanrıdağ, 1993).

Tıpkı Broca gibi Carl Wernicke de 1874'de farklı dil problemleri olan hastalar üzerinde araştırmalar yapmıştır. Broca'nın hastalarından farklı özelliklere sahip vakaları tanımlamış ve nörolojide '*sensoriyel afazi*' kavramının doğmasına vesile olmuştur. Wernicke'nin araştırma yürüttüğü hastalar, aşırı derecede akıcı konuşmalar da anlamsız sözcükler kullanıyorlar ve işitmelerinde herhangi bir problem olmamasına rağmen

duydıkları sözcük dizimlerini anlayamıyorlardı. Bu rahatsızlığa önceleri ‘*Wernicke afazisi*’ denilirken, sonraları ‘*receptive afazi*’ ismi verilmiştir. Wernicke, konuşma sorunu yaşayan hastaların otopsislerinde, lezyonların sol yarıkürenin temporal lobunun üst ve arka kısmında konumlandığını gözlemlemiştir. Bu bölge, önceden Brodmann'ın 22. kortikal alanı olarak adlandırılırken, artık *Wernicke alanı* olarak adlandırılmaktadır. Broca ve Wernicke alanları arasında yer alan ve yineleme işlevinden sorumlu kabul edilen ‘*arkuat fasikülüs*’ liflerini ilk olarak tanımlayan yine Wernicke olmuştur. O'nun çalışmaları sonucunda Wernicke alanının şifreyi çözdüğü, Broca alanının ise konuşmanın çıktısını sağladığı anlaşılmıştır (Ergenç, 2000; Tanrıdağ, 1993).

Broca ve Wernicke'den sonra John Huglings Jackson da *afezi* (söz yitimi) üzerine araştırmalar yapmış ve bu rahatsızlığın sadece bir konuşma bozukluğu olmadığını genel bir zihinsel bozulma sonucu dilin de bozulması olduğunu ileri sürmüştür (Taylor, 1958'den akt. Özakpınar, 2013). Jackson yaptığı çalışmalarla sağ elini kullanan insanlarda afazinin sol beyin yarıküresindeki bir hasarla ilişkili olduğunu göstererek Broca'nın konuşma merkezinin beyin sol yarıküresinde olduğu yönündeki bulgusunu desteklemiştir. Ayrıca, görsel uzamsal yeteneklerin bozulmasının sağ beyin yarıküresindeki hasardan kaynaklandığını ileri sürmüştür (Özakpınar, 2013).

Jackson'un ileri sürdüğü görüşler sonradan yapılan çalışmalarla da doğrulanmıştır. Yapılan deneylerde, hayvanların kortekslerinin belirli noktalarına elektrik uyarısı verilince uyarılan bölgelerin sırasına göre birbirinden farklı hareketlerin ortaya çıktığı gözlenmiştir (Young, 1950'den akt. Özakpınar, 2013). Diğer yandan Jackson, beyin patolojik durumlarda kendi uyarısını oluşturarak istem dışı tepkiler doğurabildiğini gözlemlemiştir. Onun bu gözlemi, davranışçılıkta iddia edildiği gibi bütün tepkilere gözlenebilir dış uyarıların neden olduğu düşüncesinin yanlışlığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Diğer bir ifadeyle bu gözlem bize, davranışçılığın iddia ettiğinin tersine, içerde işleyen bir sistemin varlığını göstermektedir (Özakpınar, 2013).

Psikolojinin gelişiminde son derece önemli rolü olan bir diğer bilim insanı Pierre Flourens'tir. Flourens, güvercinler ve kurbağalar üzerinde *ablasyon* (beynin bir parçasının çıkartılması) ve *lezyon* (beyinde hasar oluşturma/hasarlama) yöntemlerini kullanarak yaptığı araştırmalarda, beyin büyük bir kısmı çıkarılsa bile, geriye kalan parçanın bütün organsal ve ruhsal fonksiyonları üzerine almaya yeterli olabileceğini ve beyin fonksiyonlarının beyine eşit olarak bölündüğünü göstermiştir. Ayrıca beyin motor ve algısal fonksiyonlarının farklı bölümlerde konumlandığını da bulgulamıştır (Solso, 2001; Thorwald ve Ergin, 1996). Diğer yandan Flourens, beyin çeşitli kısımlarını ve omuriliği sistematik olarak tahrip ederek serebrumun yüksek düzey zihinsel süreçleri, orta beyin bölümlerinin görsel, işitsel refleksleri ve beyinciğin koordinasyonunu ve medullanın da kalp atışı, solunum ve diğer yaşamsal işlevleri kontrol ettiğini fark etmiştir (Schultz ve Schultz, 2007). Özetle Flourens, serebral hemisferlerin algılama; medullanın yaşamsal işlevler; beyinciğin (serebellum) denge ve hareketle yani motor aktiviteyi düzenlemekle ilgili olduğu sonucuna varmış fakat belleğin beyin hangi bölümü ile ilişkili olabileceği konusunda bir sonuca varamamıştır. Beyin işlevleri konusunda *holistik* (bütüncül) yaklaşım sergilemiştir (Pearce, 2009; Yildirim ve Sarikcioglu, 2007).

Schultz ve Schultz (2007), Hall ve Foureus'in bulgularının günümüzde de geçerliliğini koruduğunu ve bu iki bilim insanının beyini incelemede kullandıkları *lezyon*

(hasarlama) yöntemi ile de fizyoloji ve psikolojiye büyük katkılar sunduklarını belirtmektedir. Schultz ve Schultz, beynin bir bölümüne zarar verme veya yerinden çıkarma üzerine kurulu olan lezyon yönteminin dışında Broca'nın 1861 yılında kullandığı *linik yöntem* ve G. Fritsch ve E. Hitzig'in 1870'da kullandığı *elektriksel uyarım* (electrical stimulation) yönteminin de diğer önemli deneysel yöntemler olarak fizyoloji ve psikoloji açısından önem teşkil ettiğini ama bu üç yöntem içerisinde en verimli olanının, elektriksel uyarım yöntemi olduğunu belirtir.

Psikoloji tarihinden önemli bir yeri olan bir diğer bilim insanı da Karl S. Lashley'dir. Lashley, beynin kütesel etkinlikte bulunduğu ve beyin bölgelerinin eşit potansiyelli olduğu ilkelerini ortaya koymuştur. Buna *mass action yasası* (kütle etkisi) ve *eşpotansiyellilik* (equipotentiality) yasası denilmektedir. *Eşpotansiyellilik yasası*, beyin kabuğunun tamamının öğrenme ve bellekten sorumlu olduğunu ve bu sorumluluğun beyinde eşit olarak paylaşıldığını söylemektedir. Lashley, kesip çıkarma yöntemini kullanarak öğrenme, bellek ve zekâ ile beyin bölgeleri arasındaki ilişkiyi göstermeyi başarmıştır (Beach, 1961; Haggbloom ve ark., 2002; Özakpınar, 2013).

Beyin konusunda yapılan araştırmalar, *lokalizasyon-antilokalizasyon* tartışmasının doğmasına yol açmıştır. *Lokalizasyon* fikri, beynin belli bölgelerinin belli işlevlerden sorumlu olduğunu savunurken; *antilokalizasyon* fikri, beynin kütle halinde yani bir bütün olarak çalıştığını savunuyordu. Gall, Spurzheim, Broca ve Wernicke gibi bilim insanlarının bulguları *lokalizasyon* fikrini; Flourens ve Lashley'in bulgularıysa *antilokalizasyon* fikrini güçlendirmiştir (Boring, 1950; Karakaş, 2003). Bugün, her iki görüşün de haklılık payının olduğu kabul edilmektedir. Farklı bilişsel kusurları olan insanlarla yapılan araştırmalar, görme ve konuşma gibi bazı bilişsel işlevlerin beynin spesifik bölgelerinde lokalize olduğunu gösterirken; düşünme, bellek gibi üst boyuttaki bilişsel işlevlerin ise beynin geneline yayıldığını göstermiştir. Günümüzde, beyinde yalnızca belirli bir işleve adanmış bölgelerin olduğu fakat özellikle üst düzey bilişsel işlevlerde ise beynin bir bütün halinde ve organize bir şekilde çalıştığı bilinmektedir (Parkin, 2000; Solso, 2001; Zangwill, 2009).

2. Fizyolojik Çalışmaların Psikolojinin Doğuşuna Etkisi

Fiziğin, fizyoloji alanına uygulanması neticesinde ortaya çıkan yukarıda belirtilen bulgular, psikolojinin bir bilim olmasına giden yolu açmıştır. Fizyolojinin deneysel metotlarını, psikolojinin problemlerine uygulama anlayışını benimseyen Weber, psikolojinin doğa bilimlerine yakın olduğunu düşünmüş ve zihnin deneysel olarak incelenmesi üzerine yapılan çalışmaları desteklemiştir. Weber'in dokunma duyumu üzerinde yaptığı deneylerde ortaya koyduğu "*iki nokta eşiği*" bulgusu, yeni psikolojinin en önemli kavramlarından biri olan "*eşik*" kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Weber, ağırlıklar arasındaki ayırt edilebilir en küçük farkları, yani ancak fark edilebilir farkları, belirleme üzerine çalışmalar yapmıştır. Gustav Theodor Fechner de Weber'le aynı paralelde bir çalışma yürütmüş ve bu iki bilim insanının bulgularının uyuşması nedeniyle *Weber-Fechner yasası* ortaya çıkmıştır. $S=K \cdot \log R$ formülü ile ifade edilen bu yasa da "S" duyumun büyüklüğünü, "R" uyarıcının büyüklüğünü gösterirken "K" ise sabit değeri ifade etmektedir. Bu yasa, duyuların şiddetinin uyarın şiddetinin logaritması ile orantılı olduğunu göstermektedir. Fechner, "*psikofizik*" terimini kullandığı bu çalışmasıyla ruh (zihin)-beden etkileşimini deneysel olarak göstermeyi başarmıştır. Böylelikle psikofizik, psikoloji açısından temel belirleyici bir kavram haline gelmiştir (Fancher, 1997; Schultz ve Schultz, 2007).

Yukarda belirtilen çalışmasıyla Fechner, deneysel psikolojinin ve psikofiziğin kurucularından biri olma ünvanını elde etmiştir. Fechner'in duyum konusuna olan ilgisinin temelinde, ruh (zihin)-beden etkileşimini niceliksel yönden ispat etme isteği yatmaktaydı. Fechner, felsefecileri bir hayli zamandır meşgul eden ruh (zihin)-beden sorununun çözümünün deneysel ispattan geçtiğini savunmuştur. Bu doğrultuda ruh (zihin) ile bedenin etkileşiminin nasıl ölçülebileceğini düşünürken, ruhsal duyumla maddi uyarıcı arasında niceliksel bir ilişki bulunabileceğini fark etmiştir. Fechner, duyum miktarının (ruhsal nitelik), uyarıcı miktarına (fiziksel veya maddi nitelik) bağlı olacağını öngörmüş ve duyumdaki değişikliği ölçmek için fiziksel uyarıcıdaki değişikliğin ölçülmesinin zorunlu olacağını düşünmüştür. Bu düşünce ışığında yaptığı deneyler, uyarıcı yoğunluğunun etkilerinin mutlak olmadığını ve var olan duyumla ilişkili olduğunu, geometrik seri uyarıcıyı nitelendirirken, aritmetik serinin duyumu nitelendirdiğini ortaya koymuştur. Weber-Fechner yasasının özü budur (Schultz ve Schultz, 2007).

Ruh (zihin)-beden sorunu sadece Fechner'in çalışmaları üzerinde değil, duyum üzerine yapılan diğer fizyoloji araştırmalarında da etkili olmuştur (Schultz ve Schultz, 2007). Felsefe tarihine bakıldığında, ruh (zihin)-beden sorununun bilginin kaynağının ne olduğu sorunuyla da doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Çünkü ontolojik bir sorun olarak ortaya çıkan ruh-beden sorunu, zamanla epistemolojik bir boyut da kazanmıştır (Cevizci, 2010; 2012; Korkman, 2015; 2016; 2017; Tuğcu, 2003; Ural, 2011). "Bilginin kaynağı nedir?" sorusu, Antik Çağ'dan beri filozofların zihnini meşgul etmekteydi (Bayar Bravo, 2007; Cevizci, 2010). Bilginin kaynağının duyumlar vasıtasıyla edinilen deneyimler olduğunu savunan ampirist (görgülcü) filozofların karşısında, duyumların yanıltıcı olduğunu, doğru ve güvenilir bilgiyi vermediğini savunan rasyonalist filozoflar ise bilginin kaynağının akıl olduğunu düşünüyorlardı. Rasyonalistler, "a priori" (deneyimden önce-önsel) bilgi kavramını ileri sürerken onların karşısında yer alan ampirist (görgülcü) filozoflar ise doğuştan bilgi diye bir şeyin olamayacağını, insan doğduğunda zihnin "boş bir levha (tabula rasa)" olduğunu savunuyorlardı. Bu iki yaklaşımdan deneysel olarak test edilebilir, ölçülebilir fikir, ampiristlerin fikriydi. Çünkü duyum, ölçülebilir bir kavramdı. A priori kavramını deneysel olarak ölçmek olası görünmüyordu. Bu nedenle Müller'den, Helmholtz'a, Weber'e, Fechner'e ve Wundt'a kadar uzanan zincirde incelenen konu duyum olmuştur. Nitekim Fechner, ruh ile bedenin etkileşimini deneysel yolla gösterebilmenin yolunun duyumu incelemekten geçtiğini fark etmişti. Çünkü duyum, hem ruh (zihin) ile hem de beden (duyu organları) ile ilişkiliydi. Zihnin deneysel olarak ölçülemeyeceği yönündeki hakîm fikrin aksine Weber-Fechner yasası, Müller'in *sinirlerin özel enerji yasası* ve Helmholtz'un sinir iletim hızı ve duyu organlarının uyarılması sonucu oluşan motor tepki süresini ölçmesi, duyumların deneysel olarak çalışılabileceğini göstermiştir. Sinir sistemi ve duyumlar üzerine yapılan deneyler, insan zihninin deneysel olarak araştırılabileceğini göstermesi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Bu deneyler, Wundt'un 1879'da duyumlar üzerine yaptığı deneye ilham olmuş ve psikolojinin bilim olma kimliğine kavuşmasına önemli bir katkı sunmuştur (Boring, 1950; Karakaş, 2003; Karakaş ve Bekçi, 2003; Karakaş, Kafadar ve Bekçi, 2001; Korkman, 2015; 2016; 2017; Özakpınar, 2013; Schultz ve Schultz, 2007).

Wundt, yaptığı çalışmayla psikolojiyi bir bilim olma kimliğine kavuşturursa da onun yapısalcı ekolünü ve bu ekolün kullandığı içe bakış yöntemini bilimsel olmadığı gerekçesi ile John B. Watson ciddi bir şekilde eleştirmiştir. Watson, psikolojinin gözlenebilir ve test edilebilir veriler üzerine çalışması gerektiğini savunuyordu. Watson'a göre Wundt'un

yöntemi deneysel değildi, dolayısıyla nesnel değil öznel. Çünkü Wundt, gözlenebilir bir olgu olmayan zihni inceliyordu. Oysa psikolojinin konusu gözlenemeyen bir şey olan zihin değil, gözlenebilir olan davranış olmalıydı. Watson'un bu düşüncesinin en büyük nedenlerinden biri, Pavlov'un klasik koşullanma konusundaki deneysel bulgularıydı. Rus bilim insanı İvan Petroviç Pavlov'un öğrenmenin koşullanmışlık ile bağımlı göstermesi, davranışçılık ekolünün doğuşuna zemin hazırlamış ve psikolojinin ilgisinin öğrenme üzerine kaymasına neden olmuştur (Boring, 1950; Özakpınar, 2013; 2014; Schultz ve Schultz, 2007; Zangwill, 2009).

Diğer yandan giriş bölümünde anlatılan Descartes ve La Mettrie'nin ileri sürdükleri beden bir makine gibi çalıştığı fikrinin deneysel olarak test edilmesine en çok emeği geçen bilim insanının Pavlov olduğu söylenebilir. Bedenin bir makine gibi çalışmasına yönelik ileri sürülen temel kavram olan "refleks arkı", duyu uyarcıların beyne taşındığı ve buradan uygun nöral talimatlar sayesinde ise kaslara ve diğer organlara gönderildiğini ileri sürüyordu. Refleks arkının insan düşünce, duyu ve davranışlarının karmaşık kalıplarının temeli olabileceğini göstermeye çalışan ilk kişi Pavlov olmuştur (Harré, 2015).

Pavlov'un çalışmaları, psikofizyoloji ve deneysel psikoloji alanları üzerindeki önemli bir etki yarattığından Pavlov, her iki bilim dalının da kurucuları arasında gösterilmektedir (Akpur, 2011; Alıcı, 2010; Schultz ve Schultz, 2007). Pavlov, öğrenmenin nörobiyolojik temelleri üzerine yapılan çalışmaların da yolunu açmıştır. Günümüzde yapılan çalışmalarda, öğrenme esnasında nöronlarda yeni aksonların yani yeni sinaptik bağların oluştuğu gözlenmekte ve öğrenme, biyokimyasal bir değişim olarak açıklanmaktadır. Bu bağlamda öğrenmenin nörokimyasal yapısı konusunda araştırmalar yapılmış ve nörobiyolojik mekanizması konusunda önemli bulgulara ulaşılmıştır (Alıcı, 2010; Barnes, 2014). Nitekim günümüzde öğrenme, bellek, davranış, duyu ve algı gibi bilişsel sistemin öğelerini teşkil eden olguları anlamak için beyinle ilgili çalışmalar yoğunlaşmıştır. Ruh-beden sorunu olarak başlayıp zamanla zihin-beden, bilinç-beden ve en son günümüzde biliş-beyin sorununa evrilen arayış, psikolojinin temel konusudur (Boring, 1950; Karakaş, 2003; Karakaş ve Bekçi, 2003; Karakaş, Bekçi ve Irak, 2003; Karakaş, Kafadar ve Bekçi, 2001). Artık günümüzde beynin bilişi nasıl ortaya çıkarttığını anlamanın yolunun nöronlar ve gliaların nasıl çalıştığını anlamaktan geçtiği genel kabul gören bir yaklaşımdır (Barnes, 2014; Koob, 2011). Eskiden ruh (zihin)-beden sorunu ele alınırken monistik ve düalistik olmak üzere iki temel yaklaşım belirmişti. Monistik yaklaşım, kendi içinde 'panpsişizm' ve 'materyalizm' olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Panpsişizm, ruhu (zihni) kabul edip beden varlığını kabul etmemektedir. Materyalizm, bedeni kabul edip ruhu kabul etmemektedir. Düalist yaklaşım ise 'psikofizik paralelcilik' ve 'psikofizik etkileşimcilik' olmak üzere ikiye ayrılır. Psikofizik paralelcilik, ruhun da beden de varlığını kabul eder ama ruh ile beden iki ayrı, farklı yapı olduğunu ve bu ikisi arasında bir etkileşim olmadığını savunurken, psikofizik etkileşimcilik ise, ruh ile beden birbirlerini etkilediklerini savunmuştur (Boring, 1950; Karakaş, 2003; Karakaş ve Bekçi, 2003; Karakaş, Bekçi ve Irak, 2003; Karakaş, Kafadar ve Bekçi, 2001). Karakaş, Bekçi ve Irak (2003) ve Churchland (2012), günümüzdeki bilimsel verilerin her ne kadar psikofizik etkileşimcilik görüşünü desteklese de beyin üzerine yapılan çalışmalar ilerledikçe ve biliş-beyin ilişkisi net bir şekilde anlaşıldıkça, materyalizm görüşünün ağırlık kazanmasının kuvvetle muhtemel olduğunu ileri sürmektedirler. Nitekim Hameroff (1998), Hameroff ve Penrose (1996), Hameroff ve ark. (2002), Penrose (2004a, b, c) ve Tarlacı (2009a ve 2009b), biliş-beyin ilişkisinin sadece fizyoloji ile değil aynı zamanda fizik ve matematikle çözülebileceğini, özellikle kuantum

fiziğinin bilişsel sistemi anlamada önemli bir rol üstelenebileceği görüşünü ileri sürmektedirler. Bu çerçevede Hameroff ve Penrose'un bilincin oluşumunda mikrotübüllerin önemli bir rolü olduğunu kuantum fiziğine dayanarak ispatlama girişimleri bilim dünyası tarafından dikkatle izlenmektedir. Belki de ileride Karakaş, Bekçi ve Irak (2003)'ın söylediği gibi şizofreni, depresyon vb. gibi psikiyatrik rahatsızlıklar bir formülle açıklanabilecek düzeye gelecektir.

Sonuç

Psikoloji, bir yanıyla felsefe ile diğer yanı ile de pozitif bilimlerle sürekli bağı olan bir alandır. Kökenini ruh (zihin)-beden sorunundan alması nedeniyle felsefe ile bağı varken, bilişsel işlevlerin beyin ile ilişkili olmasının deneysel olarak gösterilmesiyle de pozitif bilimlerle bağı vardır. Antik Yunan'da arkhe problemi ile başlayan ontolojik arayışın zamanla bilginin kaynağı konusundaki arayışla ilişkilmesi, ilk meyvesini Descartes'in ruh (zihin)-beden sorunu konusunda geliştirdiği düşüncelerde vermiş ve ruh (zihin)-beden sorununun çözümlenmesi psikolojinin felsefik altyapısını oluşturmuştur. Diğer yandan fizyolojik çalışmaların zihnin soyut bir mekanizma değil, sinir sistemi ve beyin ile doğrudan ilişkili somut bir mekanizmanın, yani organizmanın, bir ürünü olduğunu göstermesi psikolojinin pozitif bilim kanadında yer alması gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Nitekim yukarıda belirtilen tüm fizyolojik çalışmalar, psikolojinin sosyal bilim olma yolunda ilerleyerek bilim kimliğine kavuştuğunu değil, tam tersine pozitif bilim olarak tasavvur edilmesi ile bilim kimliğine kavuştuğunu açıkça göstermektedir. Psikolojinin duyum, algı, bellek, öğrenme, zekâ gibi bilişsel işlevleri incelemesi nedeniyle zor bir işe soyunduğu giriş bölümünde belirtilmişti. Psikolojinin ele aldığı konular, beynin en üst ürünü olan bilincin öğeleridir. Beyin anlaşılmadan bilincin (bilinç) anlaşılması olası görünmemektedir. Yukarıda anlatılanlarda da görüldüğü üzere psikolojiyi fizik, kimya ve biyolojiden ayrı düşünmek olanaksızdır. Bilinç (bilinç), somut bir mekanizma olan bedenin bir parçası olan beynin bir ürünüdür. Bu bağlamda çalıştığı konuların biyolojik, fiziksel ve kimyasal ilkelerinin matematiksel olarak ortaya konulmasından ayrı düşünülmesinin imkânsız olması nedeniyle psikolojinin sosyal bir bilim değil, pozitif bir bilim olması doğası gereği bir ihtiyaç değil, zorunluluktur.

Kaynaklar

- Akpur, U. (2011). "İvan Pavlov", İstanbul: Say Yayınları.
- Alıcı, T. (2010). "Öğrenmenin Bilimsel Temelleri", Ankara: Palme Yayıncılık.
- Andreassi, J. (1995). "Psychophysiology: Human Behavior and Physiological Response", Third Edition. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Azmitia, E.C., Defelipe, J., Jones, E.G., Rakic, P. And Ribak, C.E. (2002). "Progress in Brain Research: Changing Views of Cajal's Neuron", Elsevier, New York: Elsevier Science.
- Barnes, J. (2014). "Temel Biyolojik Psikoloji" (Çev. Editörü A. Altındağ), Ankara: Nobel Akademik Yay.
- Bayar Bravo, I. (2007). "Antikçağda Varlık ve Bilgi Problemleri Üstüne", *FLSF (Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi)*, 4: 43-58.
- Beach, F.A. (1961). "Karl Spencer Lashley 1890-1958", Washington, D.C: National Academy of Sciences: 9.
- Berrios, G. E. (2005). "On the fantastic apparitions of vision by Johannes Müller", *History of Psychiatry*, 16: 229-246

- Boring, E.G. (1950). "A History Of Experimental Psychology (Second Edition)", New York: Century.
- Bresadola, M. (1998). "Medicine and science in the life of Luigi Galvani (1737–1798)", *Brain Research Bulletin*, 46(5): 367–380.
- Cahan, D. (1993). "Hermann von Helmholtz and the foundations of nineteenth-century science", Berkeley.
- Can, N. (2009). "Mekanistik Evren Anlayışı ya da Hakikatin Bilgisinden Fenomenler Bilimine", *Kaygı*, 13: 101-112.
- Cevizci, A. (2012). "Bilgi Felsefesi", 2. Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2010). "Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a", 2. Basım, İstanbul: Say Yayınları.
- Churchland, P.M. (2012). "Madde ve Bilinç: Zihin Felsefesine Güncel Bir Bakış", (Çev. B.Ersöz), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Clarke, E. and Jacyna, L.S. (1987). "Nineteenth-Century Origins of Neuroscientific Concepts", Los Angeles, CA: University of California Press.
- Darrigol, O. (1998). "From organ pipes to atmospheric motion: Helmholtz on fluid mechanics", *HSPS*, 29: 1.
- Descartes, R. (2014). "Ruhun Tutkuları", (Çev. M. Erşen), İstanbul: Say Yayınları.
- Ergenç, İ. (2000). "Dilin Beyindeki Organizasyonu ve Konuşmanın Gerçekleşmesi: Multidisipliner Yaklaşımla Beyin ve Kognisyon", Ankara: Çizgi Tıp Yayınevi.
- Fancher, R.E. (1997). "Ruhbilimin Öncüleri", (Çev. A. Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınevi.
- Finger, S. (1994). "Origins of Neuroscience: A History of Explorations into Brain Function", New York: Oxford University Press.
- Greenfield, S. (2000). "İnsan Beyni", (Çev. B. Çekmece), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Haggbloom, S.J.; Warnick, J.E., Jones, V. K., Yarbrough, G.L., Russell, T.M., Borecky, C.M., McGahhey, R. (2002). "The 100 most eminent psychologists of the 20th century", *Review of General Psychology*, 6 (2): 139–152. doi:10.1037/1089-2680.6.2.139.
- Hameroff, S (1998). "Quantum computation in brain microtubules? The Penrose–Hameroff 'Orch OR' model of consciousness", *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, 356: 1869–1896.
- Hameroff, S., Penrose, R. (1996). "Orchestrated reduction of quantum coherence in brain microtubules: A model for consciousness", *Mathematics and Computers in Simulation*, 40: 453-480.
- Hameroff, S., Nip, A., Porter, M., Tuszyński, J. (2002). "Conduction pathways in microtubules, biological quantum computation, and consciousness", *BioSystems*, 64: 149–168.
- Harré, R. (2015). "Psikolojide Temel Düşünürler (Çev. Ed. H. Harlak)", İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Karakaş, S (2003). "Beden-Zihin Sorunundan Beyin-Biliş İlişkisine: Felsefeden Pozitif Bilimlere", (Karakaş, S., İrkeç, C., Yüksel, N. (Ed.) (2003). Beyin ve Nöropsikoloji (1.Bölüm)). Ankara: Çizgi Tıp Kitabevi: 3-29.
- Karakaş S. ve Bekçi B. (2003). "Zihin/Davranış İle Beden/Organizma İlişkilerini Ele Alan Bilim Dallarının Doğuşu ve Gelişimi", *NeuroQuantology*, 2: 35-55.
- Karakaş, S., Bekçi, B. Ve Irak, M. (2003). "Nöropsikoloji, Nöropsikolojik Testler, Ülkemizdeki Durum" (Karakaş, S., İrkeç, C., Yüksel, N. (Ed.) (2003), Beyin ve Nöropsikoloji-Bölüm 17). Ankara: Çizgi Tıp Kitabevi: 214-232.
- Karakaş, S., Kafadar, H., Bekçi, B. (2001). "Beyin Zihin İlişkisinde Büyük Düşünürler ve Kuramlar: Pozitif Bilim Dalları İçin Doğurgular", *Nöropsikiyatri Arşivi*, 38 (1):15-23.

- Kipnis, N. (1987). “Luigi Galvani and the debate on animal electricity, 1791– 1800”, *Annals of Science*, 44: 107–142.
- Koob, A. (2011). “Düşüncenin Kökeni: Beynimiz Nasıl Çalışır?”, (Çev. N. Güngör), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Korkman, H. (2015). “İlkçağ’dan Başlayarak Bilimsel Düşüncenin Gelişim Seyri İçerisinde Psikolojinin Yeri”, *Asian Journal Of Instruction - Asya Öğretim Dergisi*, 3(1): 1-20.
- Korkman, H. (2016). “Antik Felsefede Psikolojinin Artalanı”, *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Dergisi*, 5(15): 363-382.
- Korkman, H. (2017). “Psikolojinin Tarihsel Artalanı”, Ankara: Akademisyen Yayınları.
- Ochs, S.A. (2004). “History of Nerve Functions: From Animal Spirits to Molecular Mechanisms”, New Yor: Cambridge University Press.
- Özakpınar, Y. (2014). “Psikolojinin Kavramsal Yapısı”, 2. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özakpınar, Y. (2013). “Psikoloji Tarihi”, 2.Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Parkin, J. A. (2000). “Essential Cognitive Psychology”, USA: Psychology Press.
- Pearce, J. M. S. (2009). “Marie-Jean-Pierre Flourens (1794-1867) and cortical localization”, *European Neurology (Switzerland)*, 61(5): 311-314. doi:10.1159/000206858. PMID 19295220.
- Penrose, R. (2004a). *Kralın Yeni Usu I: Bilgisayar ve Zekâ* (çev. T. Dereli). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Penrose, R. (2004b). *Kralın Yeni Usu II: Fiziğin Gizemi* (Çev. T. Dereli). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Penrose, R. (2004c). *Kralın Yeni Usu III: Us Nerede* (Çev. T. Dereli). Ankara: TUBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Piccolino, M. (1997). “Luigi Galvani and animal electricity: Two centuries after the foundation of electro-physiology”, *Trends Neurosci.*, 20: 443-448.
- Sabbatini, R. M.E (1997). “Phrenology: the History of Brain Localization”, *Brain and mind*.
- Schultz, D.P. & Schultz, S.E. (2007). “Modern Psikoloji Tarihi”, 2. Baskı, (Çev. Y. Aslay), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Shepherd, G.M. (1991). “Function of the Neuron Doctrine”, New York: Oxford University Press.
- Solso, R. R. (2001). “Cognitive Psychology”, USA: Allyn and Bacon.
- Tanrıdağ, O.(1993). “Afazi”, 2.Baskı, Ankara: GATA Basımevi.
- Tarlacı, S. (2009a). “Bilinç, Antik Çağdan Bilincin Yeniden Keşfine”, İzmir.
- Tarlacı, S. (2009b). “Kuantum Beyin: Bilinç-Beyin Sorununa Yeni Bilimsel Yaklaşım”, İzmir
- Tuğcu T. (2003). “Batı Felsefesi Tarihi”, 4. Basım, Ankara: Alesta Yayınları.
- Ural, Ş. (2011). “Bilim Tarihi”, 8. Baskı, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Yıldırım, F. B. and Sarikcioglu L. (2007). “Marie Jean Pierre Flourens (1794-1867): An extraordinary scientist of his time”. *J. Neurol. Neurosurg. Psychiatr. (England)*, 78(8): 852. doi:10.1136/jnnp.2007.118380. PMC 2117745. PMID 17635978.
- Zangwill, O.L. (2009). “Modern Psikolojinin Gelişimi”, (Çev. Y.Özakpınar), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Zengeroğlu, S.A ve Nalçacı, E. (2015). “Santiago Ramòn y Cajal ve Nöron Doktrini”, *Turk J. Neurol.*, 21: 81-84.

16-18. Yüzyılda Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Safevi/Acem Hacılarıyla İlgili Değerlendirmeler

Assessments on Safavid/Persian Pilgrims in Ottoman Eastern Provinces in 16-18th Centuries

Dr. Öğr. Üyesi Esra DOĞAN TURAY¹

Özet

Safevî hacıları Osmanlı Devleti'nin kendilerine belirlediği Şam-Mekke güzergâhına ulaşmak için Erzurum-Urfa-Halep ya da Van-Urfa-Halep bağlantı yollarını kullanmışlardır. İki ülkenin rekabet alanından geçen bu yollar Safevî hacılarını bazen zor durumda bırakmış, tüm İslam coğrafyalarında dokunulmazlığı olan hacı olma durumu Acem hacılarını saldırılardan koruyamamıştır. Hacıları korumak için Osmanlı devleti tarafından tayin edilen Acem Ağası çözümün bir parçası olmak yerine Kürdistan hâkimleri ve yerel halkla işbirliği yaparak sorunun bir parçası haline gelmiş, bu durum çoğu kez Osmanlı sultanları ile Safevî şahları arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Buna rağmen Şii hacıların yolculukları hiçbir dönem kesintiye uğramamıştır. Acem hacılarının iki ülke siyasetinden kaynaklanan bu sıkıntıları Osmanlı resmi belgeleri, Safevî vakayinameleri ve döneme ait seyahatnamelerde açıkça görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Safevî tarihi, hac tarihi, Acem hacıları, Anadolu hac güzergâhları, seyahatname

Makale Türü: Derleme

Abstract

Safavid pilgrims in order to reach Damascus-Mecca used Erzurum-Urfa-Aleppo or Van-Urfa-Aleppo route as connection paths which was determined by Ottoman Empire for them. Those roads sometimes made Safavid pilgrims left in a difficult situation because of a competitive field for two countries. The impunity of being a pilgrim in all Islamic territories could not protect them from attacks. Persian Landlords was appointed by Ottoman Empire, in cooperation with Kurdistan Rulers and local community, became part of the problem instead of protecting pilgrims; this situation often caused discontents between Ottoman Sultans and Safavid Shahs. In spite of this, Shiite pilgrims never interrupted. The hardships that Persian pilgrims lived, on the grounds of the politics of the two countries, are clearly visible in Ottoman archives, chronicles and travelbooks of the Safavid.

Key Words: The history of Safavid, the history of the Pilgrimage, Anatolian Pilgrimage roads, travelbooks

Paper Type: Review

¹ Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, esra_dogan@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-7728-0037>

Giriş

Ortak sınırlara sahip Safevî (1501-1736) ve Osmanlı (1299-1922) müşterek tarih, ırk ve dinî değerleri olan komşu devletlerdir. Bu iki Müslüman devlet siyasî, ticarî ve sosyo-kültürel açıdan sıkı ilişkilerde bulunmuş, Safevî ülkesinden Osmanlı coğrafyasına çeşitli sebeplerle yolculuklar yapılmıştır. Bunlar arasında Hicaz'a ve Irak'a *İmamlar Ziyareti* olarak bilinen *Atabât-ı Aliyat'a* yapılan seyahatler oldukça fazladır. Bu yoğun seyahatler Safevî - Osmanlı siyasî ilişkilerinde Acem hacılar meselesini önemli kılmıştır. Devlet, Anadolu güzergâhından geçen Acem hacılara resmî güzergâhlar belirlemek ve bölge hâkimlerini hac mevsimi öncesinde uyarmak gibi birçok önlemlerle aşiretlerin ve halkın saldırılarından korumaya çalışmıştır. Yine de, Safevî döneminde Anadolu güzergâhından hacca giden Acem kervanları taciz edilip saldırıya uğramış, bu durum, Safevî Devleti'nin sonuna kadar önü alınamaz bir meseleye dönüşmüştür. Buna misilleme olarak Orta Asya, Kafkasya ve Hindistan'dan gelen Sünnî hacılara geçit verilmemiş, bu hacılar Portekiz korsanlarına rağmen Hint Denizi'nden Kızıldeniz'e yolculuk yaparak Cidde'ye ulaşmaya çalışmıştır. Bu hacıların büyük bir kısmı da İstanbul'da halifeyi görmek ve Osmanlı resmi hac kervanına katılmak için Hazar-Karadeniz güzergâhını kullanarak Astrahan, Kazan ve Kırım üzerinden uzun ve tehlikeli yolculuklara girişmiş, Anadolu'dan geçen Acem hacıların yaşadığı benzer sıkıntılarla hacca gidip gelmişlerdir. Her iki coğrafyada yaşanan saldırı sebeplerini yalnızca mezhep çatışmalarında aramak bu hacıların aslında Anadolu, Kafkasya ve Irak'ta müşterek değerlere sahip İran ve Osmanlı devletleri arasındaki ekonomik ve bölgesel rekabete konu olduklarını görmemek anlamına gelecektir. Öte yandan hacıların yaşadığı sorunların temelinde siyasî faktörlerden ziyade geçtikleri güzergâhlardaki otorite boşluğu ve iktisadi etkenlerin sorgulanması gerekmektedir. (Küpelî, 2014. 49) Bu makale Safevî-Osmanlı siyasetinde kendileri için belirlenen resmi güzergâhlara ulaşacak Acem hacıların Doğu vilayetlerinden geçerken yaşadıkları olumsuz etken ve sonuçlara rağmen Osmanlı devletinin gösterdiği iyi niyete dikkat çeken bir çalışmadır.

1. Safevîlerde Hac Olgusu ve Haccın Yasaklanması

İranlıların Hicaz'la ilişkilerinin oldukça eski ve güçlü olduğu bilinen bir gerçektir. Hacı bir kenara bırakırsak Emevîler döneminden itibaren İranlıların Hicaz'la derin bağlar kurduğu, Horasan coğrafyasındaki Alevî halkın Emevî devletine vergi vermeyerek topladıkları vergi ve zekâtları her sene Medine'deki İmamlara ulaştırdıkları, Peygamber evlatlarıyla yakın temasta buldukları bilinmektedir. Bu durum Emevîler dönemi dışında Abbasîler ve Selçuklular döneminde de devam etmiş, İranlılar Mekke ve Medine'de yaşayan Şürefa ve Sâdât'a humus ve zekâtlarını taşımış, mevcut hükümetleri görünürde kabul ederek tüm hukukî meselelerini bu zevatlara intikal ettirerek sorunlarına çare aramışlardır. Bu durum İranlıların öteden beri hac dışında da Haremeyn coğrafyasıyla sıkı bağlar kurduğunu göstermektedir. (İrfanmeneş,1374:109; Amulî,1368: 162).

Şii Müslümanların Sünnî dünyanın kalbine yapacağı hac yolculuklarıysa beklenilenin aksine tarihin hiçbir döneminde kesintiye uğramamıştır. Sünnî-Şii çatışmalarının arttığı Safevî döneminde bile bu ibadetin kesintisiz olarak yerine getirildiği görülmüştür. Mesafenin uzaklığı, güzergâhların Sünnî topraklardan geçmesi gibi zorlukların İranlıların hac kararını etkilemediği bilinmektedir. Safevîlerin bu ibadetle bağlantılı olan en önemli özelliği; gidişte, özellikle de dönüşte Muharrem etkinliklerine katılmak üzere hacca Atabât ziyaretini birleştirme arzudur. Bu arzu, kişinin tek seferde hem hacı hem de

Kerbelaî olma isteği ile alakalıdır. Atabât'a daha önceden giden Acem hacılar bile bu şerefe tekrar nail olmak isterken ömründe bir kere hac yolculuğuna çıkacak olanların güzergâhlarını Atabât'a göre ayarlaması Şii rivayetlerde yer alan “*Atabât ziyaretiyle hacın kemale ereceğine*” dair bir kabulden ileri gelir (Vahidi, 1386:423). Bu kabul Irak'a oldukça sapa ve uzak olan kuzey ve batı eyalet hacılarının bile çoğu zaman güzergâhlarını Atabât'tan geçecek şekilde belirlemesine yol açmıştır. Bu anlayış Osmanlı hacılarının Kudüs ziyaretini hacın tamamlayıcı bir unsuru olarak görmesiyle mukayese edilebilecek bir olgudur (D.Turay, 2018: 126).

Burada belirtilmesi gereken en önemli husus bazı tarihçilerin Atabât ziyaretçilerini de hacı olarak görme, Atabât ziyaretleri için de hac terimini kullanılma ısrarlarıdır. Osmanlı resmi belgelerine bakıldığında bu yolcular için hacı ve zâir (ziyaretçi) terimlerinin ayrı ayrı kullanılmış olduğu, ziyaret mahalli zikredilerek kişinin nerenin zâiri olduğunun belirtildiği halde bazı tarihçilerin ziyaretçiler için hacı tabirinin kullanılmaya devam etmesi talihsizliktir².

Safevîlerin Şii olmasından ötürü mantıksal bir çıkarım yaparak kendilerine karşı derin önyargıların yer aldığı tehlikeli Hicaz seferleri yerine Atabât ziyaretlerine önem vererek bu ziyareti hac gibi gördüklerine dair görüşler³ şüphesiz tekrar gözden geçirilmeye muhtaçtır. Atabât ziyaretlerine ilginin yoğunluğu, buranın coğrafi olarak kendilerine çok daha yakın olması, seyahat masrafları açısından daha ucuz oluşu, dönemin şartları ve hacca gidişin oldukça masraflı ve tehlikeli oluşu gibi tabii etkenlerle alakalı olup, Mekke ve Medine'ye gidemeyen çoğunluğun hiç değilse Peygamber evlatlarını ziyarete gitme istekleriyle açıklanabilir. Acemlerin eğitim ve öğretim gördükleri, akrabaların birbirleriyle gidip geldiği, etle tırnak mesabesinde olan, aynı zamanda geniş sınırlara sahip Irak topraklarına yapılan ziyaretlerle hac ziyaretlerinin kıyaslanması bu manada mantık dışıdır. Atabât ziyaretlerinin itikadi anlamda hac ziyaretlerinin yerini almadığı, günümüze kadar yazılan tüm Şii fıkıh kitaplarındaki müstakil hac bölümlerinden de anlaşılmaktadır. (Hilli, 1353, C1/290: Amuli, 1380: C.1/7; İlm'ul Huda, 1379; 208). Safevî dönemi gibi Şiiiliğin mezhepleştiği bir dönemde bile İranlı hacılardan *yol bulanın hacca gitmesi* (Ali İmran/97) çağrısına uydukları, farz/vacip⁴ olarak gördükleri bu ibadeti yerine getirmek için canlarını tehlikeye atan yolculuklara çıktıkları bilinmektedir.

Safevî döneminde İranlıların Hicaz'la ilişkilerinin devam ettiği görülür. Bu dönemde Acemlerin hac ibadetine verdiği değeri, Osmanlı'nın Bağdat'ın 914/1508 yılında Şâh İsmail

---

²Süreyya Faroqhi'nin eserinde “ İki hacı birleştirmek” olarak alt başlıkla yorumlanan algı bu sebeple oldukça sathi ve derinliksizdir. (Faroqhi,1995: s. 152) Bu yanlış algı “İngiliz Kayıtlarında Aleviler Ve Bektaşiler” adlı makale de görülmekte “ *Kerbela'ya hacı olmaya gider ve Kerbelâ'da hac ibadetini yaparlar*” şeklinde ifade edilmektedir (Beşe ve Tozlu.2011:215).

³“Şiiler için Kerbelâ'da Meşhed Hüseyin'in ziyaretinden önce Ka'be'ye hac ziyaretleri mümkün değildir; bir defa hacca gitmiş olanlar dahi iki senede bir Kerbelâ'yı ziyaret ederek en mukaddes dinî vazifeyi yerine getirmiş olmaktadır” diyen Jülide A.Orat coğrafi önceliğe sahip Atabât ziyaretini hac ziyaretinin önüne geçirerek bu anlayışın dini bir kaygıdan ileri geldiğine işaret etmesi düşündürücüdür (Orat, 2014: 62-73).

⁴Bu konuda yanılırlara yol açacağı düşünülen bir nokta da hacın Şiilerde “*Vacip*” olmasıdır. Vacip terimi Şii terminolojide “*Farz*” anlamına gelir. (Beygleri, 1340: 118) .

tarafından kuşatılması ardından haccı İrânlılara yasaklaması hadisesinde bariz olarak görebiliriz. Buna göre yasağa misilleme yapan Safevî Devleti'nin gösterdiği tepkiye halk aldırış etmemiş, Atabât ve hac ziyaretlerini yasaklayan ve bunun yerine Meşhet'teki İmam Rıza'nın (ö.819/1416) makamını ziyarete davet eden Şâh'ı dinlememişlerdir. Neticede her iki taraftan yani hem Osmanlı devletinin yasaklaması ve hem de buna tepki olarak Safevî Devleti'nin hacıların gidişlerine mani olması ardından korumasız kalan, can güvenliği olmayan hacılar bu karara karşı koyarak Hicaz'a gitmeye devam etmişlerdir. Burada Şâh Abbas'ın (ö.1039/1629) hacıları düşündüğü için değil de ülkede azaldığı bilinen altın ve gümüşün Osmanlıların cebine gitmemesi için aldığı yasak kararının bir bahane olduğu bilinen bir gerçektir. Öte yandan kararın halkın Şâh'a olan itimadını zedelediği, nefreti arttırdığı bilinmektedir. (Felsefi, 1347:201) Nitekim bu dönemde birçok âlim ve devlet adamının yasağa ve güvenlik anlamında önlerini görememelerine rağmen Şâh'a *Pişkeş* diye tabir edilen rüşvet vermek suretiyle *yol emri/izni* satın alarak hacca gittiği kaydedilmiştir. (Doğan, 2012:118). Yasağın sert bir şekilde eleştirildiği görülmüş, Safevî müverrihlerinden Natanzi'nin eserinde Kayıtbay'la (ö.902/1496) Uzun Hasan'ın (ö.883/1478) şiddetli mücadeleleri zamanında bile haccın kesintisiz olarak devam ettiği zikredilerek yaşanan Bağdat kuşatmasının bundan daha geçici ve hafif olduğu dile getirilmiş, karar anlamsız bulunmuştur (Natanzi, 1373:416).

Şâh Abbas'ın böyle bir teklifi dile getirmesi, içinde bulunduğu gelenekten çok da uzak olmayan bir kabul alakalı olduğu düşünülebilir. Nitekim bu emir daha önce Şâh İsmail tarafından da gündeme getirilmiş, halkın hacdansa Irak'taki Şîî imamların türbelerine gitmeleri istenmiştir (Lapidus, 2002:408). Bu kararı yakın zamanda değişen Alevi inancının bir kalıntısı olarak görme başka bir araştırmanın konusudur. Fakat Alevi inancında yer eden ve günümüzde devam eden düşüncede *ömürde bir sefer Meşhed'i ziyaretin* Mekke ve Medine'den *daha makbul olduğu, Horasan hacısının asıl hacı olarak kabul edildiği bu noktada düşündürücüdür.* (Beşe ve Tozlu, 2011:217). *Bu kabulün* İrân kültüründeki *"Fakirlerin haccı Meşhet"* tir şeklindeki kültürel ve mecâzi kabulden ileri geldiği düşünülmektedir. *Öte yandan bu düşüncenin* Safevî Devleti'nin manevi kurucuları arasında uygulanmadığı, Safiuddin Erdebili'nin (ö.735/1334) 85 yaşında hacca gittiği, oğlu Şeyh Sadreddin'in 87 yaşında babası gibi hac dönüşünden hemen sonra 1392 yılında vefat ettiği bilinmektedir. (Ekinci, 2010:144-147), Şeyh Sadreddin'in halifesi Hacı Ali Siyahpuş'un ömrünün sonlarına doğru hacca giderek 1427 yılında büyük bir mürit topluluğu ve oğlu İbrahim'le beraber Mekke'de bir süre ikamet ettiği, İrân tarihçisi Handmir'e göre burada öldüğü bilinmektedir (Handmir, 1380:C III.3,423). Buradan Hac ve Atabât'ın yasaklanarak Meşhed'in halka tavsiye edilmesinin asıl sebebinin siyasi olduğu, kararın gelenekten gelen zayıf bir rivayete dayandırıldığı sonucu çıkarılabilir.

Bu yasak ve engellemelerin tersine bir siyaset geliştiren II. Şâh Abbas'ın (ö. 1077/1667) böylesine tehlikeli bir kararı telafi etmeye çalıştığı, hacca ve bilhassa hacıların korunmasına önem verdiği, bu sebeple Mekke Şerifi'yle temaslarda bulunduğu görülmektedir. Buna göre II.Şâh Abbas'ın Mekke Şerifi'ne haber yollayarak geçen sene hacılara yönelik yollarda yaşanan saldırılar nedeniyle bu sene onları göndermeyeceği tehdidinde bulunduğu, ancak emniyetin sağlanması durumunda hacıların yola çıkmalarına izin vereceği duyurulmuştur. Bunun üzerine Basra hâkiminin karardan endişe duyarak hac mevsimi öncesinde Acem kervanlarına hareket izni verilmesi isteği ile Şâh'a adam gönderdiği, Basra hâkimine güvenmeyen Şâh'ın, Mekke Şerifi'nden kendi hacıların can ve mallarını koruması için yardım istediği bilinmektedir., Şerif'e her hacıdan 5 sikke alınarak

kendisine göndereceğine dair söz veren Şah, hacıları korumakla tarafeyn arasındaki muhabbetin kök salmasını arzuladığını ifade etmiştir. (Caferiyan,1383: s 279). Hicaz'da Osmanlı halifesini görmezden gelen ve Mekke Şerifi'ni muhatap alan bu tür davranışların Safevî hâkimlerince sıklıkla tekrar edildiği bilinmekte, Şah'ın Mekke ve Medine'deki Sâdât ve Şürefa ile hem siyasî hem dinî yönden ilişkiler kurduğu görülmektedir. Öte yandan bu ilişkilerde Hüseyinlik ve Ehlibeyt muhibliği gibi müşterek esasların ön plana çıkarıldığı, mezkûr olaydaki gibi Safevî Şâhı'nın mevcut dostluğu kullanarak Basra yoluyla gelen hacıların korunmasında önlem aldığı anlaşılmaktadır.

2. Safevî-Osmanlı Siyasetinde Acem Hacıları Sorunu

Günümüz Irak, Bahreyn, Arabistan, Yemen, Hicaz, Lübnan ve Suriye gibi ülkelerde bulunan ve Şiiler için önemli olan birçok ziyaret mahalli ve bu mahallere giden tüm kara güzergâhlarının Safevîler döneminde Osmanlı eyaletlerinde olduğu düşünüldüğünde Acem hacı ve ziyaretçilerin iki ülke siyasetini belirleyen faktörlerden biri olduğu anlaşılır. İranlılar için Osmanlı topraklarına seyahati zorunlu hale getiren bu durum, Safevî veziri Mustovfi el-Memalik'le (ö.1299/1882) dönemin siyasî simalarından Gulam Rıza Han Şihabü'l-Mülk (ö.1294/1878) arasında geçen diyalogda mizaha dönüşür. Buna göre Vezir, Şihabü'l-Mülk'e sürgün yeri olarak Atabât, Horasan ve Mekke olmak üzere üç yeri önermiş, o da kararını bildirerek birçok kişinin sürgün yeri olarak Mekke'yi seçtiği, kendisinin de zaten hacca niyetli olduğu, ömrünün geri kalan kısmını geçirmek üzere buraya gideceğini söylemiştir. Mustovfi el-Memalik, İstanbul ve Bağdat yolundan gitmesinin tehlikeli olacağını bildirerek, kendisine başka bir güzergâh seçmesini önermiştir. Şihabü'l-Mülk bu sözüne gülmüş, Mekke'ye giden tüm yolların Osmanlı topraklarından geçtiğini hatırlatarak "*En iyisi siz benim için izin sadır buyurun da havadan Mekke'ye gidip geleyim!*" şeklinde latifede bulunmuştur (Senendeci,1375: 348, Doğan, 2009:167).

Acem hacıların Kanuni Sultan Süleyman döneminde bu mecburi istikametlerinde genel olarak rahat yolculuklar yaptığı, bu dönemde güzergâh üzerindeki hâkimlere verilen kesin emirler sayesinde tüm Müslümanlar gibi hacca rahatça gidip geldikleri görülür. (Felsefi, 1347: 242). Daha sonraki dönemlerde ise bu durum değişmiş, iki ülke arasında yaşanan siyasi ve iktisadi sorunlar yüzünden Bağdat yolu kendileri için güvensiz hale gelmiştir. Şam güzergâhından hacca gitmeleri istenmiş, bu yönlendirilmeler zamanla istek ve tavsiyeden çıkarak 1021/1612 Nasuh Paşa Antlaşması'yla yaptırımı dönüşmüş, kati suretle Bağdat ve Basra yolu bu hacılara kapatılmıştır (Sibai,1999:C II/ 436). Bu durum Mağripli Ebu Müslim Muhammed Ayyaşi'nin 1072/1662 yılı haccından bahsettiği eserinde şöyle dile getirilir: "*İranlı hacıların Sultanına İran Şâhı denilir ki İsfahan, Irak-ı Acem ve Mâverâünnehir'de hâkimdir. Şâh'ın muhafızları Osmanlı'nın hâkim olduğu Irak bölgesine giremediği için Bağdat-Küfe-Basra'dan, Irak kafilesi ile gelenler Şam'da Osmanlı denetiminde girerler ve korunaklı bir şekilde Mekke'ye ulaşırlar*".(Emhazun, 1985:188).

Safevî tarihi boyunca Bağdat'ın kaybedilmesiyle on beş yıl süren olay ve dönemler dışında, Acemlerin kesintisiz olarak hacca gittiği görülür. Nitekim Safevî hacıları, 1047/1637 Bağdat kuşatması sonrası IV. Murat'ın Basra'dan Mekke'ye giden yolu yasaklamasıyla başka güzergâhlara yönlendirilmiş, 1638'de Mekke'den çıkarılmalarıyla uç noktalara ulaşan olaylarla bu hacıların zor günler yaşamışlardır. (Cutillas, 2016,38). Kendileri için Şam güzergâhının tayin edilmesi batıda fetihlerle meşgul olan Osmanlı devletinin doğusunda emniyeti sağlama çabasıyla alakalıdır. Osmanlı devletinin hacıların maslahatı için aldığı bu

önlem, karar ve kısıtlamaların işe yaradığı, diğer gayrı resmi güzergahlara nazaran bu yolda hacıların can ve mallarının güvenceye alındığı zamanla ortaya çıkmıştır. (Caferiyan, 1371: C 14/38).

Öte yandan Osmanlı padişahının kara ve deniz yoluyla Mekke'ye giden tüm hacıların hamisi, harisi ve hadimi olduğu gibi Acem hacıların da koruyucusu olduğu, Arap ve Acem meliklerinin efendisi olarak kabul edildiği görülmektedir. (Osmanlı Belgelerinde Surre Alayları, 2010:389). Bu kabulün Osmanlı Sultaları için meseleyi daha da hassas hale getirdiği, bu sebeple devlet yetkililerini hem hacıların ve hem de kendi halkını korumak adına Anadolu ve Irak'ta taraftar toplamak için gezen Erdebil Tekkesi ve Şâh'ın dâîlerinin hacıların arasına karışmasını önlemek için azami çaba sarf ettiği bilinmektedir. (Dalkesen,2005, 1-1/42, 15). Nitekim 27 Cemaziyelahir 976 tarihli bir resmi belge bize Şam ve Halep'e gelen Safevî tüccarlarının Rafizî olduklarını, takip edildiklerini, bunların hacıların arasına karışarak rahat hareket edebilecekleri endişesiyle hacı kafilisine alınmadıklarını gösterir. (BOA, MD 7/I, s.319) Bir başka belgedeysen Acem hacıların mezkur sebeple halkın evlerinde değil de şehir dışında su kaynakları yakınında konaklamaları ya da yol üzerindeki kervansaraylarda kalmaları emredilmiş, ayrıca Safevî tebaasındaki bazı şahısların hacı sıfatıyla ticarî faaliyette buldukları fark edilip bunların önü alınmıştır. (BOA,23 MD7/III, s.203). Fakat sızmalara karşı alınan bu sıkı tedbirler salt dinî hislerle seyahat eden çoğu Acem hacısının ıssız yollara yönlendirilmelerine, dinlenme ve erzak gibi hayati ihtiyaçlarını karşılayamamalarına sebep olmuş ve onları zor durumda bırakmıştır (Sefernâme-yi Manzum-i Hac, 1374: 86).

Acem hacıların Anadolu güzergâhlarındaki sorunlarına dikkatle bakıldığında asıl sorunun yerli halkın tutum ve davranışıyla ilgili olduğu görülür. Zira bu dönemde yazılan seyahat notlarında yaşandığı kaydedilen kervan baskınları, bu baskınlardaki can ve mal kaybının güzergâhtaki hâkimlerin başına buyruk hareketleri ve cahil halkın Şii hacılara fütursuz davranışlarından kaynaklandığı anlaşılır. Bu olayların özellikle Erzurum-Urfa güzergâhında itaatsiz aşiretlerin daimi tacizleri neticesinde meydana geldiği, suçların sadece Anadolu'daki aşiretler tarafından değil de bazı dönemlerde Safevî hacıların can ve mallarını ganimet olarak gören İranlı Kızılbaşlar tarafından da işlendiği, eşkıyalık yapan bu şahısların kendi devlet hacılarına dahi kastlarının olduğu görülür. (Caferiyan, 1373:392). Nitekim Kızılbaşların 1510 yılında Anadolu'da Şâh Kulu (ö. 1511) - Hadım Ali Paşa (ö. 1511) mücadeleleri zamanında Sivas-Erzincan yolundan İran'a kaçtıkları sırada Acem kervanını soyarak hacıların mallarını yağmaladıkları, birçok insanı öldürdükleri bilinmektedir. (Nişancızâde, 1841:C/ 94).

Öte yandan Acem hacılara karşı Osmanlı tebaası ve hâkimlerinin hoşgörüsüzlüğünün dozunun iki ülke arasındaki siyasî ve dinî hareketlere bağlı olarak arttığı müşahede edilmektedir. Bu durum şüphesiz Bağdat'ın kuşatılması, Azerbaycan bölgesinde yaşanan toprak kayıpları ve sınır ihlalleri, Şâh İsmail taraftarı Muhammed Han İstaclu'nun Diyarbakır ve Irak-ı Arap bölgesini işgali, Özbek Han'ı Şeybek Han'ın Safevilerce katli, Şâh İsmail'in dinî esaslara aykırı bazı fikirler yayması gibi kini arttıran siyasî gelişmelerin yaşandığı dönemlerde daha belirgin hale gelmiştir. Bu hoşnutsuzluk sadece Anadolu'da Kızılbaşların takibi, mallarının tevkifi ve katliyle sonuçlanmamış, Acem hacıların sıkıntılı yolculuklar yapmasına da sebep olmuştur. Safevî zulmünden kaçan Sünni tebaanın özellikle ulemanın beyanları halkı bu hacılara karşı tavır almaya itmiş, 1514 Çaldıran savaşı ardından başlayan, İran, Herat ve Mâverâünnehir'de katledilen Sünni halk ve ulema için Rafizîlerin

katlinin vacip olduğuna dair Şeyhülislam İbni Kemal ve benzeri ulemanın verdiği fetvalar durumu daha da ağırlaştırmış, sadece Anadolu'da değil Haremeyn'de de Osmanlı halkının Acem hacılara karşı öfke duymasını sağlamıştır. (Tekindağ, 1967: C.XVII, 2-53).

Anadolu dışında Haremeyn'de Acem hacılarına karşı yaşanan öfke, hacıların daha çok Sünnilere ait birtakım uygulamaları kabul etmemeleri sebebiyledir. Arife gününün tahakkuku hakkında diğer hacılarla ihtilaf yaşayan İranlılar, devletin Hacc-ı Ekber ilanını çoğu kere yerinde bir karar olarak görmemiş, bu da Mekke'de kargaşa doğmasına, kin ve nefretin vücuda gelmesine sebep olmuştur. Bu davranışlarına ek olarak cemaat namazlarına iştirak etmemeleri, farklı bir tarzda ihram bağlamaları da hoş karşılanmamış, haccın asıl hedefi olan dirliği ve birliği bozan hareketler olarak görülmüş, hacıların doğal olarak ötekileştirilmelerine sebebi olmuştur. (Doğan,1389:231-246). Buna ek olarak Safevîlerin sonunu getiren olay diye tabir edilen 1124/1712 Kandahar Muhasarası ve Afganlı Mir Üveys'in (ö.1132/1719) Mekke'ye giderek İranlıların Rafizî ve kâfir olduğu, kendileriyle savaşın farz olduğuna dair aldığı fetvalar Acem hacıların Haremeyn'deki durumunu daha da ağırlaştırmıştır (İ'tizadüssaltana, 1365:102). Neticede Mekke ve Medine'de Acem hacılara yapılan uygulamalara şahit olan Anadolu insanı kendi topraklarından geçen hacılara karşı duyarsız kalmış, bu ve benzeri birçok siyasî ve dinî sebep Osmanlı halkıyla Acem hacıları arasında derin bir düşmanlığa yol açmıştır. Bu yanlış algı Acemlerin para ve mallarına yeltenenler için birer bahaneye dönüşmüş, özellikle devletle bölge aşiretlerinin çıkarlarının ters düştüğü zamanlarda vahim sonuçlar doğurmuş, barış zamanında önü alınamaz olaylara sebebiyet vermiştir.

Osmanlı coğrafyasında Acem hacıların yaşadığı saldırı ve kötü muameleye misilleme yapılmış, Safevî coğrafyasından geçerek hacca gitmek zorunda olan Mâverâünnehir, Türkistan ve Hint hacıların yolları kapatılmış, önceleri kara yolunu kullanarak Atabât ziyareti ardından Mekke'ye giden birçok Hint hacısı bundan böyle deniz yolundan gitmek durumunda kalmıştır. (Güler, 2016:C.18,1/ 3) Bu mağduriyet vakayinamelere ve Osmanlı resmi belgelerine yansımış, 976/1569 da Harezmi Özbek hac kafillesi Safevî topraklarında alikonulmuş, Özbek ve Safevî mücadelelerinin ivme kazandığı dönemlerde yollarını uzatarak Kuzey güzergâhlara yönelen bölge hacıları bu konuda Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdir (K.Çınar, 2015: 75; Vambery,1380: 312).Bu tehlikeli hac yolculuklarından biri *Cadde-i Aşikin* adıyla yakın dönemlerde yayımlanmıştır. Ülkemizde henüz tanınmayan bu eserin sahibi Semerkant Hüseyiniye Dergâhı şeyhi Hüseyin Harezmi' (ö.1539)dir. O, 945/1538 yılında Kanuni Sultan Süleyman döneminde hacca gitmiştir. Şeyh Hüseyin Harezmi'nin menakıp, makalât ve hac hatıralarına yer veren ve on beş bölümden oluşan eserinde kendisinin Harezmi'den yola çıkarak uzun ve tehlikelerle dolu bir yolculuktan sonra İstanbul'a ve buradan da Mekke'ye gidişi anlatılır. Oğlu Kemaleddin Harezmi tarafından kaleme alınan bu hatıratta Şeyh ve müritlerinin Sebz, Karşı, Karagöl, Harezmi, Semerkant, Buhara, Fethabad, Belde, Saracuk, Hacı Tarhan, Azak, şehirlerinden geçen güzergâhı takip ederek Kırım'a ulaştığı, burada Giray Han(ö.1577) tarafından sarayda ağırlandıkları görülür. Akkirman limanından gemilerle yola çıkan hacılar İstanbul'a gelerek Kanuni Sultan Süleyman'ın ilgisine mazhar olmuştur. İstanbul'dan Surre-i Hümayun eşliğinde kara yoluyla Şam'a giderek hac vazifesini yerine getiren Şeyh ve müritleri daha sonra Halep'e dönmüş; Şeyh, Halep'te vefat etmiştir. Bu örnek yolculuk ve seyahatname Safevîlerin Osmanlı'ya karşı misilleme siyaseti sonrası yollarını uzatan Mâverâünnehir hacıların o günkü zorlu ve maceralı yolculuğuna şahitlik etmesinden ötürü oldukça önemlidir (Harezmi, 1390: 23).

3. Safevî Hacıların Resmî ve Gayrı Resmî Güzergâhları

Safevî hacıları Osmanlı hacıları gibi her yıl ordu düzeninde giden kervanlarla yolculuğa çıkmayıp sabit güzergâhlarda yeniçeri korumasında yol almazlardı. Bu hacılar hayal edilemeyecek kadar zorlu ve sıkıntılı yolculuklar yapar, her an can korkusu ve soygun tehlikesiyle karşı karşıya kalırlardı. Bu husus Mağripli Ebu Müslim Muhammed Ayyaşı'nın 1073/1662 yılı haccından bahsettiği eserinde görülmekte, Acem hacıların bu zorlu yolculuklarına değinilmektedir. Ayyaşı eserinde o yıl Acem hacıların yollarda uzun süre kaldıklarını, kervanlarının ancak Sefer ayının ortasında Medine'ye ulaşabildiğini, bu hacıların İsfahan'dan Medine'ye gelirken Basra Hâkimi'ne haraç ödediklerini, bedevi baskınlarından korunmak için kişi başına elli dinardan fazla altın verdiklerini zikreder (Emhazun, 1985: 188).

Safeviler döneminde Acem ülkesinden gelen hacıların genel olarak üç kara güzergâhı kullandığı bilinmektedir. Bunların tamamı Osmanlı devleti tarafından gayrı resmi güzergâh olarak kabul edilmiştir. Bu güzergâhlardan ilki ve en çok kullanılanı Acem hacıların asıl ve tabii yolu olarak bilinen Irak güzergâhıdır. Birinci bölümde belirttiğimiz Atabât ziyareti sonrası gidilen ve Derb-i Zübeyde yahut Cebel⁵ yolu denilen bu güzergâh, Bağdat'tan geçmektedir. Bağdat'ı ziyaret eden hacılar, Necd yarımadası içlerinden devam eden bu yolla Mekke'ye varmaktadırlar. Bu güzergâh Acem hacılar için hem en yakın ve eski hem de can ve mal kaybı ihtimalinin en çok yaşandığı yoldur. Bu sebeple resmi belgelerde güzergâh için "Kadîmden ilâ-yevminâ hâzâ olageldüğü üzre mesdûd" ibaresi kullanılmış ve yolun tehlikelerden ötürü çoğu zaman kapalı olduğunun altı çizilmiştir (BOA, MD 6, s.44). Fakat birçok siyasî nedenle, en önemlisi de güvenli olmadığı gerekçesiyle yasaklanıp kapatılan bu yolun, tarihin her döneminde kesintisiz bir şekilde kullanılmaya devam edilmesi oldukça ilginç ve düşündürücüdür.

Acem hacıların ikinci yolu Basra güzergâhıdır. Bu yol daha çok kıyı şeridinde yaşayan Güneyli Arapların seçtiği yoldur. Ayrıca bu güzergâh o dönemde İran coğrafyasından ayırt edilemeyen Katif, Ahsa ve Bahreyn gibi Haliç bölgesi hacı adayları tarafından da kullanılmıştır. Buna göre Bender Kong, Bender Buşehr ya da Bender Abbas limanlarından yola çıkan hacılar, Basra'ya gelir, kara ya da nehir yoluyla Atabât ziyareti yapar, ardından Cebel yoluyla Mekke'ye giderlerdi. Bu yolu kullanarak Basra'dan Necd'i ikiye bölen Beride-Nogre güzergâhıyla Medine'ye ulaşanlar da olurdu. Üçüncü gayrı resmi güzergâhsa Lahsa-Mekke yolu olup Basra körfezi limanlarından gemilerle Lahsa(Ahsa)'ya gelen hacıların bu yoldan Mekke'ye 20 gün gibi kısa bir sürede gittiği bilinmektedir. Nitekim Safevî âlimi Muhammed Taki Meclisi (ö.1071/1660) 1042/1632 yılında yapmış olduğu üçüncü haccında Lahsa güzergâhını kullanmıştır (Meclisi,1379: C.III/ 105).

Safevî hacıların kara güzergâhlarına nazaran deniz güzergâhlarını daha az kullandıkları bilinmektedir. Hacılar bu dönemde İstanbul duraklı Karadeniz güzergâhı, Hindistan Surt Limanı çıkışlı Hint denizi güzergâhı gibi birkaç istisnai yol dışında Basra Körfezi'nden yola çıkan gemilerle Kızıldeniz'e ulaşmışlardır. Bu dönem her ne kadar hacılar için gemi yolculuklarında başlangıç sayılabilecek bir dönem olsa da her daim kullanılmış,

---

⁵ Cebel kasabasından adını alan bu yoldan resmi ve gayrı resmi surette hacca gidişin tarihin her döneminde gidildiği görülür (Hatunabadi, 1369.:553).

Venedik ve Portekiz korsanlarının Basra körfezindeki geçişleri kontrol altına aldığı korkulu dönemlerde bile gemiyle hacca gidilmiştir. Bu yolculuklardan birini Kirmanlı Muhammed Said Meşizi yapmıştır. Meşizi 1679 yılında dönemin en işlek limanı olan Bender Kong'dan yola çıkmış, Arap yarımadasını dolaşarak Maskat limanına gelmiş, Aden ve Moha limanlarını geride bıraktığı yolculuğunun ardından Gunfuza limanına gelerek Yulemlem'deki ihram noktasında ihrama girmiş, bu yolculuğunu *Tezkire-i Safevîyye-i Kirman* adlı eserinde anlatmıştır (Tezkire-i Safevî yye, 1369: 468).

Osmanlı devleti buraya kadar saydığımız üç kara güzergâhını yaşanacak muhtemel kayıplar sebebiyle yasaklamış, daha önce de belirttiğimiz gibi Safevî hacılarına resmi güzergâh olarak Şam-Mekke yolunu tayin etmiş, bu konuda kararlı olduğunu göstermek adına ahitnamede belirlenmiş olan hususu her fırsatta yazışmalarda dile getirmiştir. Bunlardan sadece biri 972/1565 yılında Acem hacılardan sorumlu hâkimlere hacıların resmi usullerin dışına çıkmamaları için yapılan kati uyarıdır. (BOA, MD 6, s.44) Diğer taraftan bu güzergâhın İranlı hacıların Cebel yoluna göre daha rahat gidip gelebilecekleri, hiç değilse maddi kayıplarının ardına düşebilecekleri, bu konuda şikâyetlerini bildirebilecekleri bir yol olduğu açıktır.

Acemlerin bu üç güzergâhı kullanmayarak Şam yoluyla hacca gidebilmeleri için öncelikle Şam'a gelmeleri gerekmektedir. Oysa kendileri için Şam'a ulaşacak sınırlı sayıda yol mevcuttur. Bunlar arasında Atabât ziyareti ardından Musul ve Halep'ten geçen ve üst yol olarak tabir edilen Güneydoğu Anadolu güzergâhı sıklıkla kullanılmıştır. Bunun dışında Acem hacıların Şam'a ulaşmak için daha az kullandığı ve alt yol olarak tabir edilen, Tedmür'den geçen ikinci bir yol dahî bulunur. (Cantay, 2000:C 1/415). Bu iki güzergâh dışında bizim asıl konumuz olan ve İranlıların Anadolu-Şam yolu dedikleri Osmanlı'nın doğu vilayetlerinden geçen güzergâhsa saydıklarımız arasında en çok istifade edilendir. Bu yolu kullanacak Acem hacıların Tebriz'de toplandıkları, Erzurum-Malatya-Urfa üzerinden Tedmür yoluyla Şam'a gittiği, bazı kervanlarınsa Hoy şehrinde toplanarak Van-Birecik-Urfa yoluyla Musul-Halep güzergâhına bağlanarak Şam'a vardıkları bilinmektedir. (Doğan, 1375:57/42). Buna göre 1514-1867 yılları arasında kullanıldığı düşünülen bu yol, Osmanlı'nın Van, Çıldır, Kars, Erzurum, Diyarbakır ve Musul eyaletlerinden geçmektedir. Bu vilayetleri ardında bırakarak Halep'e ulaşan İranlıların Surre'nin denizden gönderilmeye başlandığı 1281/1863 senesine kadar Şam'a gelerek Osmanlı resmî hac kervanıyla Mekke'ye yol aldıkları var sayılır. (Atalar, 1991:123).

4. Doğu Vilayetleri ve Safevî Hacıları

Osmanlı'nın doğu vilayetlerinden geçiş Acem hacı için payitahttan uzakta, kontrolü güç, dağlık ve güvensiz bölgelerden yapılacak korkulu bir yolculuk demektir. Bu coğrafyada Acem hacıların Safevî Devleti ile Osmanlı arasında sağlam bir duvar oluşturan aşiretlerin devletle ters düştükleri zamanlarda saldırıya uğramaları işten bile değildi. Nitekim bu vilayetlerde birçok defa Acem hacıların huzurunu bozan saldırılar gerçekleşmiş, saldırılar iki ülke arasında skandallara yol açmıştır.

Devlet resmi belgelerinde Acem hacı ve ziyaretçilerin doğu vilayetlerine girişlerinden itibaren gördükleri "*Muamele-i Seyyie*" diye tabir edilen kötü muamelenin sebebini anlamak için öncelikle bölgenin siyasî durumunun iyi anlaşılması gerekmektedir. Bölgenin 16.yy başlarından itibaren otonom yönetildiği, dört yüze yakın miri aşiretin eyalet

sancak ve hükümet beyleriyle karmaşık bir yapıyla idare edildiği düşünüldüğünde devletin yaşanan bu gibi olaylarda fevri müdahalede zorlanacağı açıktır (Burkay, 1992:173). Öte yandan bu güzergâhlar 1049/1639 yılında yapılan Kasr-i Şirin antlaşmasına kadar Safevî-Osmanlı hudut ihlallerinin sıkça görüldüğü geçişken bir yapıda olup saldırıların önlenmesi oldukça güçlü.

Bu bölgede yaşanan sıkıntıların aslında uzun süren Osmanlı-Safevî çekişmesinden kaynaklandığı, ayakta kalmaya çalışan aşiretlerin kendilerine has bir yapı oluşturarak devlet hâkimiyetini ortadan kaldırdıkları düşünülmektedir. Osmanlı doğu vilayetlerindeki aşiretlerin değil devleti, bir diğerinin otoritesini dahi kabul etmemesinin bu karışıklığı doğurduğu açıktır. (Xemgin, 1997:281). Yine Çaldıran Savaşı'ndan sonra Safevî-Dulkadiroğulları hâkimiyetinin sona ermesinin ardından devletin bu coğrafyada belli bir dönem halka itimat etmediği, dolayısıyla da Sünni Kürt aşiretlerini tam olarak yanına çekemediği göz önünde bulundurulduğunda buradan geçen Acem hacıların güvensiz yolculuklar yapacağı aşikardır. (İşıksel, 2012: 33/40; Kılıç, 1999: 127). Bu olumsuz şartlara rağmen devletle iyi ilişkiler kuran bazı Kürt aşiretlerin Acem hacıların korumak ve diğer vilayete geçirmekle vazifelendirildikleri takdirde onları canları pahasına koruyarak sağ salim Halep'e ulaştırdıkları görülmektedir (BOA, MD7/I, s.39). Nitekim 1106/1694 yılında Acem hacılardan alınan haksız paralar yüzünden Emir-i Hac'ın yerine bir Kürt beyi tayin edilmiş, bu yeni Emir-i Hac Acemlerin mal ve paralarını iade ederek onları Halep'e ulaştırmıştır (Mehmet Paşa, 1977: C III/478). Fakat karışıklığın peyderpey devam ettiği, 'Urban taifesi' denilen Kürt sancak beylerine muhalif olan eşkıyaların, hac kervanı baskınlarını yaşam şekli haline getirdiği birçok resmi belgede geçmektedir.

Safeviler döneminde Anadolu'daki bu baskınların varlığını destekleyen manzum bir hac seyahatnamesi mevcuttur. *Sefernâme-i Hac* adlı bu eser Erzurum-Erzincan yolundaki eşkıyaların hacıların korkulu rüyası haline geldiğine işaret eden bir kaynaktır. (Sefernâme-i Manzum-i Hac, 1374: 57). Mezkûr seyahatname Safevî hanedan üyesi Ordubad'lı Türk bir kadın tarafından yazıldığı için hac edebiyatı içinde müstesna bir yere sahiptir. Her ne kadar kendinden önce Şehzade İsmail Mirza'nın (ö.1577) annesinin hacca gittiği bilirse de bu şahsın eserinin bulunmamasından ötürü seyahatname alanında önem arz eder⁶. Anadolu yolunun tehlikeleri hakkında önceden uyarıldığını zikreden müellif, buna aldırış etmeden yola çıktığını, sağ salim Şam menziline ulaştığında ise Osmanlı resmi kervanında korunaklı ve mahsus bir konumda seyahatine devam ettiğini bildirir. 1110-1130/1699-1718 yılları arasında yaptığı bu yolculukta Erzurum-Urfa-Halep güzergâhını kullanan yazar, güzergâhla ilgili kendinden sonra hacca gidecekler için sıkça uyarılarda bulunur. Eserde verilen bu bilgilerin resmi belgelerde bahsedilen sıkıntılarla birebir olduğu görülür (Doğan, 2012: 35).

Şâire'nin İsfahan'dan başladığı yol İran güzergâhında Kaşan, Kum, Save, Kazvin, Sultaniye, Zencan, Miyane, Tebriz, Ordubad, Nahçıvan, Erivan gibi şehirlerden geçer. Osmanlı topraklarına Kars'tan giriş yapan kabile daha sınırdan girer girmez Karaçay nahiyesinde Rumilerin saldırısına uğrar. Bu saldırıları olağan karşılayan hacıların burada dört gün alıkonulduğu görülür. Erzurum'da oturak eylemesi gereken kabile şairin diliyle "*intikam*

---

⁶ Şehzade İsmail Mirza'nın annesinin hacca gittiği Osmanlı resmi belgelerinde yer alırken onun dönüşte Kerbelâ'da rahatsızlandığı, burada bir müddet kaldığı görülür. 3 Recep 972 tarihli Bağdat Beylerbeyi'ne gönderilen belgede tedbir amaçlı olarak Şâh'ın eşinin maiyetindekilerin bir kısmının İran'a gönderildiği, kalanların ise takip edildiği bildirilmektedir (BOA, MD 6, s.313)

peşindeki Rumilerin” korkusu sebebiyle yoluna durmadan devam ederek, nihayet Erzurum ve Erzincan mevkiine varır. Bu bölge Karakoyunlu ve Akkoyunlu çatışmalarında viraneyeye dönen yerlerden biri olarak Safevîlere dolayısıyla bu hacılara karşı düşmanlığın zihinlerde henüz diri olduğu bir bölgedir. Aynı zamanda bu bölge 16. yüzyılın başlarındaki baskın ve istilalar sebebiyle garba doğru kaçarak gelen Sünnî Safevî vatandaşların yerleşim bölgeleri olması sebebiyle muhtemel intikam mahalleridir (Köse, 2009,76). Erzurum ve Erzincan da özellikle de Mama Hatun gibi hacıların mutlaka durması gereken, erzak ve yol ihtiyaçlarını karşılayarak yola devam etmeleri adet olan yerlerde kervanın baskın korkusuyla durmadan yoluna devam ettiği anlaşılır. Eserin devamında hacıların Mama Hatun’a iki fersah ötede büyük bir yıkıma uğradığı, her birinden doksan tümen istendiği, vermedikleri takdirde gitmelerine izin verilmeyeceği söylenince hacıların buna karşı koyduğu anlaşılmıştır. (Sefernâme-i Manzum-i Hac, 1374: 43). Çıkan çatışmada hacılardan bazıları öldürülmüş, Acılar Gölü adlı menzilde şâirenin değimi ile “*Acılarını yıkayan*” hacılar buradan Erzincan’a ulaşmıştır.

Eserde Acem hacıların *Eğîn* adlı menzilde sabahladıklarında geceleyin mahir hırsızlar tarafından ceplerinde dönecek paraları kalmayacak biçimde soyuldukları zikredilmiş, (Sefernâme-i Manzum-i Hac,1374,54) Malatya’ya gelen hacıların uyarıldığı, buranın güzergâhın en tehlikeli geçidi olduğu söylenmiş, bu menzilde tedbire ve çarpışmaya davet edilmişlerdir. Zira burası Osmanlı resmi belgelerinde de değinilen hacı ve ticari kervanların onlarca kez soyulduğu Akçadağ mıntıkasıdır. Nitekim şâirenin seyahatine yakın tarihli bir başka resmi belgede 1277/1861 yılında Acem hacıların taşıyan kervanın Akçadağ eşkıyası tarafından tam da bu mahalde soyulduğu görülür (BOA, A{MKT. MHM. 192/2) Eserde Antep’te iki gün konakladıktan sonra Halep’e ulaşan Acem kervanının güvenli bir şekilde Şam’a kadar götürüldüğü ve buradan Mekke’ye ulaştığı zikredilir. Bu kaynak Osmanlı resmi belgelerde de görüldüğü üzere doğu vilayetlerinin Acem hacıların için bu dönemde ne kadar tehlikeli olduğuna dair bir delildir.

5. Osmanlı ve Safevîler arasında Acem Hacıları Krizi ve 1123/1712 Olayları

Safevî Sultanlarının Acem hacıların can ve mal güvenliğini korumak için Osmanlı sultanlarına birçok kere mektuplar gönderdiği bilinmektedir. Buna göre Şâh Tahmasb (ö.1576) Kanuni Sultan Süleyman’a yazdığı mektupta hacıların emniyet ve huzur içerisinde gidip gelmelerinin temin edilmesini istemiştir. Yine Şâh Tahmasb’ın oğlu, Şam’a ulaşan Acem hacılara kolaylık gösterilmesi talebiyle Rüstem Paşa’ya mektup yazmış, bu mektupta konukseverliğin gösterilmesi halinde Acem hacıların Osmanlı padişahının sağlığına duacı olacağını belirtilmiştir (Nevai, 1368:264, 283). Bu istek yalnızca mektuplarla iletilen bir temenni olarak kalmamış, iki ülke arasında imzalanan 1590 Ferhat Paşa, 1612 Nasuh Paşa ve 1618 Serav antlaşmalarıyla gündeme gelmiş, Acem hacıların korunmaları için adım atılmış, Osmanlı doğu sınırına yeniden gelen barışın göstergesi olarak hacılar hakkında caydırıcı kararlar almıştır. (Küpeli,2014:126) Bu kararlarla devlet hac mevsimi öncesi Şirvan, Gence, Tiflis, Tebriz, Kars, Van, Çıldır ve Erivan, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Şam, Şehr Zor, Humus Beylerbeyi, Sancak Beyleri ve hâkimlerine fermanlar göndererek Acem hacıların vilayetlerden sağ salim geçirilmelerini istemiş, özellikle de Van ve Şehr Zor gibi eşkıyalığa açık stratejik geçiş mekânlarındaki beylerbeylerine, bu hacıların muhafazaları konusunda kesin uyarılar gönderilmiştir.

Safeviler zamanında Şâh Hüseyin dönemine gelindiğinde (1694-1722) Acem hacıları için oldukça zorlu günler başlamış, hac mevsiminde Anadolu'daki güvenlik ihlalleriyle alakalı şikâyetler sıkça devlete bildirilmiştir. Bunun sebebi İran'da 1650-1770 tarihleri arasında yaşanan mali krizde devletin hacılarıyla yeteri kadar ilgilenememesidir. Zira bu dönemde var olan bu krize Afganlı Mir Üveys'in 1708 yılında İran'da bağımsız bir devlet kurması, 1720 yılında Osmanlı yönetimindeki kuzeybatı Kürdistan emirliklerinin Hemedan'a ilerlemesi gibi daha birçok olumsuzluk eklenince Acem hacıların Anadolu'daki yolculukları daha da zorlaşmıştır. Devlet ülkesi dışında hakları yenen tebaasını koruyamaz hale gelmiş, Acem hacılarıyla kendi çabalarıyla şikâyetlerini Babîâli'ye bildirerek Osmanlı Devleti'nden medet ummuşlardır.

Aşiretlerin kanlarını helal gördükleri bu hacılara saldırıları, her ne kadar devlete mal edilemezse de Safevî Devleti'ne karşı cevap merciinin hükümet olduğu açıktır. Bu durum en iyi Safevî Devleti Divan Emiri Masum Bey'in 976/1569 Anadolu üzerinden hacca giderken katledilmesi skandalında görülür. Masum Bey'in barış zamanında, elinde hac ruhsatı/izni olduğu halde katledilmesi kısa zamanda siyasi bir krize dönüşmüştür⁷. Kazvin'den yola çıkan Masum Bey, Van'dan Anadolu'ya girerken Van Beylerbeyi'ne emanet edilmiş, iyi bir şekilde karşılanması sağlanmıştır (BOA, MD 7/III, s.410) Anadolu'dan geçişi esnasında ise İran yanlılarıyla işbirliği yapma ihtimali üzerinde durularak güzergâhtaki hâkimlerden kendisine devletin behemehâl savaşa hazır olduğu intibası vermeleri istenmiştir. (BOA, MD 7/III, s.264; BOA, MD 7/II s.259) Diyarbakır'dan Halep'e buradan da Şam'a gidecek olan küçük kafilesinin seferi için yerel hâkimler teyakkuza geçirilmiş, sonunda kafele sağ salım Şam'a ulaştırılmıştır. Fakat Masum Bey ve beraberindeki 48 kişi Mekke yakınlarına geldiğinde bedevilerce katledilmiştir. Bu karmaşık ve siyasi olay o dönem Şam Valisi'ne mal edilerek iki ülke arasında çıkacak daha büyük bir krizin önü alınmıştır. (Munşi,1350:C. 1/190). Devletin Şam Vali'sini görevden aldığı bu olayda hacıların muhatapları olan hâkim ve aşiret emirlerinin vazifelerinin oldukça kritik olduğu görülmektedir (Senendeci, 1375:347). Yöneticiler arasında bu tip saldırılara göz yuman, ortak olan, hatta el altından destek vererek görevini kötüye kullananların olduğu resmi belgelerde açıkça görülmektedir. Masum Bey olayının arka planında da böyle karmaşık ve özel durumun olup olmadığı farklı bir araştırma konusu olsa da acı sonla biten bu tür hadiseleri yalnızca güzergâhtaki Arap, Kürt ve Türk aşiretlere mal etmek; asıl sorunu görmezden gelmeyle eşdeğerdir. Acem hacılara karşı barış zamanında yapılan bu tür haksız saldırılar kınansa da devletin, sorunlara daha kesin bir çözüm getirmesi beklenmiş, fakat bu devletin içinde bulunduğu sıkıntılar ve Anadolu'da uzun süren Celali isyanları sebebiyle bir türlü mümkün olmamıştır (Melikoff, 1998: 226).

Safevî hacıların sorunları ve şikâyetlerinin ne ölçüde ve ne sıklıkta Osmanlı sarayına yansıdığı, ne keyfiyetle çözüme kavuşturulduğu resmi belgelerde etraflıca yapılacak bir araştırma sonrasında ortaya çıkacak başka bir çalışmanın konusudur. Fakat biz burada

---

⁷ Masum Bey'in elinde olan *Emr-i Rah, İcazetname-i Rah* denilen bu belge o gün Safevî hacıların ülgede seyahatleri boyunca yanlarında bulundurdukları bir çeşit izin belgesi/pasaporttur. Hacıların bu belgeyle muhafaza, iaşe, ibate ve binek gibi ihtiyaçları meşru yollardan karşılanmakta, özellikle hacı adayları arasındaki devlet adamlarına bu belge ile karşılama ve uğurlama merasimleri uygulanmaktaydı (Doğan, 1397,49).

derinleşen olaylardan yalnızca birine, 1123/1712 yılında Acem hacılara emir tayin edilen Acem Ağa'sının bölgedeki hâkim ve eşkiyayla işbirliği yaparak hacıları zor durumda bıraktığına dair bir belgeye değineceğiz.

1123/1712 yılına ait bu belge aslında Erzurum-Urfa-Halep güzergâhını kullanan "*Huccac-ı Acem*"in dilinden yazılan bir arzuhaldir (B.O.A, C.HR. 1128). Belgede *Beytullah'il Haram*'ı tavaf için vatanlarından çıkan ve Acem vilayeti sınırında Erivan'a gelen hacıların Beyazıt toprağına ulaştıkları sırada Erzurumlu Ahmet denilen şahsın Erzurum ahalisinden bir kısmını yanına alıp sabah vaktinde hacıların üzerine hücum ederek para ve mallarını gasp ettiği, "*Ben Acem Ağası Mahmut Ağa'nın naibiyim*" diyerek kervandakileri büyük zarara uğrattığı zikredilir. Mahmut Ağa denilen bu şahsın Divan Çavuşuyla birlikte Bitlis kasabasına gelen hacıların peşine Erzurum ahalisinden bir kısmını yollayarak, Bitlis hâkimi Adil Han'la işbirliği yaparak yedi gün boyunca kervanı alıkoyduğu, Acem Ağası'nın adını kullanarak hacıları soyduğu anlatılır.

Belgenin devamında Adil Han ve adamlarının *selametiyye ve pişkeş* namıyla hacıların yüklü miktarda para ve mallarını aldıktan sonra gitmelerine izin verdiği, bu şahsın emini Kürt Kasım Ağa ve adamlarını onların üzerine yolladığı ifade edilir. Hacıların Deliktaş adlı yerden geçişleri esnasında Kasım Ağa'nın kervanı durdurarak zengin fakir demeden değnek zoru ile her bir nefer başına üçer altın aldıktan sonra kervana yol verdiği, bununla da kalmayarak tüm mallarını hatta bir köşede sakladıkları ilaç paralarını dahi yağmaladığı, ardından kendilerini yine Adil Han'ın kardeşi olan İshak adlı şahsa teslim ettiği bildirilir. İshak'ın kendilerini dört gün alıkoyarak soyup soğana çevirdiği, daha sonra kişi başına ikişer altın alarak hacıları ters istikamete gitmeğe mecbur ettiği, ardından da Şirvan Bey'ine gönderdiği, onun da kendilerine zulüm ederek altı gün boyunca alıkoyduğu, selametiye vergisi diyerek yığınla akçelerini aldığı, burada kişi başına elliser altın ödedikleri, hac kafilesinde at, katır, eşya her ne gördüyse gasp ettikten sonra Acem ağası Mahmut Ağa'nın talimatıyla kafileyi kendi adamlarına teslim ettiği, bu adamların da kendilerini dört gün alıkoyduktan sonra Hazro adlı yere gönderdiği bildirilir.

Burada Arafat gününde Mekke'ye yetişmek mecburiyetinde olan hacılar için para kadar değerli olan zaman mefhumunun koz olarak kullanıldığı, yavaşlatma eylemiyle hacılara baskı uygulandığı, hâkimlerin bu kazançlı işte ihaleyi yakınlarına devrettiği, aşıkâre ve küstahça yapılan bu soygunların oldukça mahirane icra edildiği görülür.

Belgede daha sonra hacıların Hazro kalesine yakın Kelhut adlı kaleye ulaştığı, yerli halkın kaleden yola inerek önlerini kestiği, iki gün boyunca hacıların gitmesine izin verilmeyerek kendilerinden *bâc* adıyla bir miktar akçe aldıkları, daha sonra gitmelerine izin verdikleri anlatılır. Kervanın Hazro kalesinde yedi gün alıkonulduğu, hacılardan çok miktarda akçe toplandığı, nefer başına altışar altın ödendiği, ellerinde ne var ne yoksa gasp edildiği yazılır. Hazro hâkiminin kendilerini kethüdası Kürt Muhammed Ağa'ya teslim ettiği, bu şahsın da bir miktar akçelerini gasp ettikten sonra kervana yol vererek Diyarbakır'a yönlendirdiği belirtilir.

Burada Diyarbakır'ın Acem hacıların sürekli vergi ödeme yeri olmasına rağmen daha önce kendilerinden alınanları göz önünde bulundurarak vergi vermekten ısrarla kaçındıkları görülmektedir. Nitekim bu çekincelerinde haklı oldukları çok geçmeden anlaşılmıştır. Hasankeyf bâcdârı olan Yezidi Kürtlerinin önlerini keserek kendilerini iki gün

muhasara ettiği, içlerinden bir kaç neferi darp ederek yaraladığı, tüm mallarını yağmalayarak bundan sonra gitmelerine izin verdiği bildirilmiştir. Burada güzergâhtaki hâkimlerin devletlerarası bir krize mahal vermemek için hacıları bilinçli ve nitelikli bir şekilde maddi hasara uğrattığı, devlet karşıtı olan eşkıya ve bazı guruplarınsa fırsatını bulduklarında hacıların canlarına kastettiği sonucu çıkmaktadır.

Belgenin devamında hacıların Batman suyu kenarına geldiklerinde Salman Bey denilen şahsın oğluyla beraber üç yüz nefer piyadeyle yollarına inerek kendilerinden zorla para aldığı anlatılır. Batman menziline kadar yaşanan tüm zulümlerin hacıları korumayla görevli Acem Ağası Mahmut'un vekili Ahmet tarafından yapıldığı vurgulanır. Diyarbakır'a girişlerinde Eyyub Ağa adlı kişinin ortaya çıkıp "*Ben Acem Ağasıyım, Diyarbakır gaxisinden alınmış iznim var, hacılar için tayin edildim*" diyerek değnek zoruyla her neferden on kuruş aldığı, hacıların "*Bu kadar yoldan geldik, bir senede iki Acem Ağası olmaz, iki avarız alınmaz, şu an ikiniz de aynı görev için burada nasıl hazır bulunuyorsunuz?*" şeklindeki itirazlarına rağmen Eyüp Ağa'nın buna kulak asmayarak zorla haraç aldığı zikredilir.

Diyarbakır'a ulaşabilen hacılardan bazısının vatanlarına döndüğü, bir miktarınınsa burada kalarak yola devam ettiği, Acem Ağası Eyüp'ün talimatına göre hareket edecek olan Acem kervanının beş gün daha bu şehirde tutulduğu, her birinden haraç alınarak salındığı kaydedilmiştir. Belgeye göre hacıların Siverek'e vardığında buranın zabiti Eyüp denilen şahsın bilgisi dâhilinde 3 gün alıkonulduğu, akçeleri ellerinden alınmadan gitmelerine izin verilmediği anlatılır. Devamında *Milel-i Seray* adlı mahalde, *Ruha* vergi memurunun iki yüz nefer adamıyla beraber hacıları muhasara edip bir miktar akçelerini aldığı, onları hapsedip gümrük adı altında para almadan gitmelerine izin vermediği, *Birecik* menziline geldiklerinde beş gün bekletildikleri, *Murat* suyundan geçerken bazılarında ikişer, bazılarında da sekizer altın gibi fahiş bir geçiş ücreti alındığı zikredilir.

Belgenin devamında hacıların "*Allah Teâlâ'nın izzeti hakkı için; Kürdistan hâkimleri ve Acem Ağaları anlaşmalı olarak bu fakirleri her bir menzilde Freng esirleri gibi esir edip başka başka zulüm ve sitem etmiş, Ermeni ve Yahudi misli başımızı sayarak cebren vafır akelerimizi ahz etmişler*" sözleriyle yapılan bu haksızlıklara isyan ettiği, iki ülke arasındaki antlaşmalarda, "*Bundan önce ihsan olunan emr-i âli de denilmişti ki; Acem Ağalarının avâriz namı ile ve hükkam ve ummal haracı ve mal-i Miri ve Matracı Akçesi ve daha başka şaltak namı ile bir habbe almamalarına*" dair hükmün yer aldığını hatırlattıkları görölür. Hacılar arasında ölenlerin mallarına göz dikilmemesi, malların varislerine teslim edilmesi gerektiği, fakat bunun mümkün olmadığı zira bu görevin sadece Acem Ağası'nın uhdesine bırakıldığı, onunda buna riayet etmediği ifade edilir. Hacılar Kürdistan hâkimleri ve Acem Ağa'sının kendilerini ortada bıraktığı, bu kısacık menzil yolunu ileyle dört ayda kat etmelerine sebep olduğu, Halep gümrüğü mesullerinin başlarından geçen olayları bildiği halde kendilerinden vergi istediğini, Halep menzilinden sonra Maarra ve Humus hâkimlerinin de aynı şekilde davrandığını zikreder.

Nihayet Halep'e ulaşan hacıların Arafat'a zamanında yetişmek için süratle acele ettikleri, şam-ı şerif'e ancak şevval'in 25. günü vardıkları, fakat burada şam kervanı Emir-i Hac Paşa Hazretlerinin şevvalin 22. günü şam'dan hareket ettiğini üzülererek öğrendikleri görölür. Hacılar bu hayati gecikmenin bölge hâkimleri, eşkıyalar ve Acem Ağası yüzünden

olduğunu, bunların kendilerini bilerek yavaşlattıklarını, üçer beşer gün aralıkla en olmayacak yerlerde kendilerini durdurduklarını ifade ederler⁸. Acem hacıların geliş haberinin Şam Emir-i Haccı'na ulaştığı, Emir'in bir adamını göndererek onları kervana yetiştireceğine dair söz verdiği, kendilerine lütuf ve merhamet gösterdiği zikredilir. Fakat artık hacıların devam etmeye mecalleri olmadığı, Şam-ı Şerif'te kalmaktan başka çarelerinin bulunmadığını dile getirdikleri, kendileri için bir hal çaresi bulunmasını istedikleri görülür. Dertlerine derman arayan Acem hacıların memleketlerine dönmek istedikleri, buna maddi güçlerinin olmadığı, masraflarının karşılanmadığı takdirde Şam'da ikamete mecbur kalacakları ifade edilir.

Burada değil hac kervanına ulaşmak, vatanlarına bile dönmeye takatleri olmayan hacıların çaresizliği açıkça görülmektedir. Şam'da kalmak istemeyen hacılar kayıpları karşılanarak ülkelerine dönme umudundadırlar. Öte yandan devletin bu hacıları Şam'da misafir ederek ertesi sene haccına kadar burada ikamet etmelerine izin vermesi gibi bir çareye yönelmesi şüphesiz farklı sorunlara yol açacaktır. Zira bunun örnekleri görülmüş, Şam, Halep, Diyarbakır gibi Osmanlı şehirlerinde kalan ve vatanlarına dönmeyen bir kısım Acem hacı ve tacirlerin Osmanlı tebaası kadınlarla evlenerek yeni bir soruna yol açtıkları tecrübe edilmiştir. (Serbestoğlu, 2012:214). Yapılacak tek şeyse hacıların kayıplarını karşılayarak ülkelerine ulaşmalarını sağlamak olarak gözükmektedir.

Belgenin sonunda Acem hacılarına ait çok sayıda mührün bulunduğu, mühür sahiplerinin tamamının haklarını yalnızca Kürdistan Acem Ağalarından talep ettikleri, yağmalanan malların tamamının her şahsa ayrı olmak üzere listelendiği görülmektedir. Bunca zulüm ve sitemin tarihin hiçbir döneminde meydana gelmediği, hacıların bu biçare hallerini hadlerini aşarak arz ve i'lam etmekten başka çarelerinin olmadığı bildirilir. Devletin bu şahıslar hakkında alacağı kararı bir an önce uygulamasını rica ettikleri, zulüm ve zor kullanan bu güçlülerin ancak bu yolla tenbih ve te'dip edileceğine inandıkları, bunun yapılması halinde devletin adaleti yerine getirerek zayıf ve miskinlerin hayır duasını alacağı ifade edilir. Bitlis'ten Diyarbakır'a Acem Ağası Mahmut Ağa'nın, Diyarbakır'dan Halep'e Eyüp Ağa'nın devlete hesap vermesi, görevden el çektirilmesi, bir daha asla Acem Ağası olarak tayin edilmemesi istenir. Kürdistan hâkimlerinden Erzurumlu Ahmet ve Ömer Ağa gibi şahısların eşkıyalarla birlikte haksız yere aldıkları tüm malları geri vermeleri, bu zulme sebep olanların ibreti âlem için yakalanıp cezalandırılmaları rica edilir.

Bu olayda görüldüğü üzere asıl suçlanan şahıs Osmanlı tebaasından seçilen Acem Ağa⁹ ve naipleridir. Fakat ne yazık ki gerek resmi belgelerde ve gerekse seyahatnamelerde Safevî hacıların zulüm ve haksızlıklarına sebep olan Acem Ağalarının Safevî döneminin

---

⁸ Hadisenin yaşandığı h.1123 tarihinden yirmi yıl sonraki başka bir olayda Mekke'ye geç ulaşan Acem hacıların ibadetleri batıl olduğu için Mekke'de eylem yapmış, kusurun kendilerine ait olmadığını beyan ederek şikâyetle bulunmuşlardır. Bu olay benzer hadiselerin devam ettiğine dair bir delildir. (Caferiyan, 1371: C 14/39)

⁹ Abbasiler döneminden itibaren Alevi nakipleri ya da İran hâkimlerinin Acem ağası görevini icra ederek hacıların Bağdat'tan Mekke'ye götürüp getirdiği, Selçuklular zamanında can ve mal güvenliğinin tehlikeye girdiği dönemlerde ise asker ve mevali komutanların hacılara emir olarak tayin edildiği bilinmektedir. Safevîler dönemine gelindiğinde ise Anadolu'dan geçenler için Acem Ağası tayin edildiği, Şam'a ulaşan bu hacıların emirinin ise Osmanlı devletinin tüm Müslüman hacılara tayin ettiği Emir-i Hacc olduğu görülmektedir. (Doğan, 2009:C.2/456).

sonuna kadar aynı minval üzere tayin edildiği bilinmektedir. Şikâyetlerin Nadir Şâh döneminde ciddi boyutlara ulaştığı, sorunun Genç Ali Paşa ve Abdülbaki Han arasında 1736'daki görüşmelerde de dile getirildiği, çözüm için hacılara İranlı bir şahsın emir tayin edilmesinde ısrar edildiği bilinmektedir. Bu ısrarın sonunda ise talep Osmanlı devleti tarafından nihayet kabul edilmiş, ve bundan böyle Acem Ağası İranlılardan seçilmiştir. (Koca Ragıp Paşa, 2003: 91).

1711 tarihinde yaşanan bu elim hadisenin ayrıntıları Safevi mümessilleri tarafından yapılan şikâyeti anlatan bir Hattı Hümayun belgesinde verilmiş, kervanın Beyzade, ulema ve birçok önemli şahsiyetlerin aralarında bulunduğu yüz kişiden müteşekkil olduğu, dolayısıyla verilen bilgilerin dikkatle bildirildiği vurgulanmıştır. Özellikle Kemah Mütesellimi Burhan Hüseyin adlı şahsın bilgisi ve yardımı dâhilinde elli altmış kadar atlı eşkiyanın hücumuna uğrama olayı vurgulanmış, bu olayda yaşanan bir saatlik arbede sonunda üç kişinin öldürüldüğü, altı kişinin yaralandığı, iki yüz bin kuruştan fazla nakit paranın çalındığı, hacıların hayvan ve eşyalarının gasp edildiği zikredilmiş, buna göre de Kemah hâkiminin hesap vermesi gerektiği belirtilerek alınan tüm mal ve paranın iade edilmesine dair istidada bulunulmuştur. (BOA, HAT, Dosya no: 814, Gömlek no: 37270)

Elim hadisenin hemen akabindeyse Osmanlı Devleti'nin vakit kaybetmeden meseleye müdahale ettiği, hadiseyle ilgili gerekli yerlere hüküm sadır ettiği, hacılardan çeşitli adlarla alınan haraçların hiçbirinin asıl ve esasının olmadığı vurgulanmıştır (BOA, C.{ADL.626/1-1}).Öncelikle menfur olayda taksiratı görülen Kemah Mütesellimi *Dersâadet*'e çağırılmış, ardından Malatya ve Halep hâkimlerinin gözü önünde yapılan bu yağmalamaların, iki devlet arasındaki anlaşmalara aykırı hareketler olduğu bildirilmiştir. Hacılardan alınan vergilerin eskiden beri süregelen olağan vergiler olduğu yolunda savunma yapan ve böylece sorumluluktan kaçmak isteyen görevlilerin savunması devlet tarafından göz ardı edilerek bunların hapis ve tevkifleri istenmiş, aldıkları tüm eşya ve paranın tahsil edilmesiyle ilgili mazbatalar taraflara aceleyle gönderilmiştir. Öte taraftan kaybolan malların tahsili ve kusursuzca mahalline teslimi için ilk önce emval tespit çalışması başlatılmış, kervan soymayı ve fenalığı alışkanlık haline getiren Kürt aşiretlerinden bazı şahıslar için Anadolu Ordu-yi Hümayun tarafından gerekli tedbir alınması istenmiş, eşkiyaların takibi başlatılmıştır.(BOA, A.{MKT. HM 2/526) Benzer hadiselerin yaşanmaması için itina ve dikkat gösterilmesiyle ilgili olaya adı karışan tüm hâkim ve emirlere ihzar gönderilmiş, bu konuda başı çeken Harput Mutasarrıflığı'na gerekli önlemin alınması hakkında emirname yazılmış, kendisinden şüphe edilen mahalli memurların tamamının sorgulanması, çalınan malların geri alınması istenmiştir (BOA, A.{MKT. UM 407/33)

Burada Acem hacıların kayıplarıyla ilgili bu olayda devletin iyi niyeti ve hadiselere ivedilikle müdahale ettiği görülmekte, şikâyetleri göz önüne alarak olay hakkında süratli bir şekilde tahkikat başlattığı anlaşılmaktadır. Fakat bazı soruşturmaların bölge hâkimleri eliyle işlenmiş olmasından ötürü sonlandırılmadığı, çoğu zaman beyan edilenle çalınan mal arasında mantıki gerçekliğin olmadığı, hak sahiplerinin yolcu olmasından ötürü istenilen sürede taleplere cevap verilemediği, buna bağlı olarak suçluların derdest edilemeyerek hadisenin zaman aşımına uğradığı görülmektedir. Buradaki en önemli nokta şüphesiz Anadolu Ordu-yi Hümayun Müşir Hazretleri'ne yazılan son belgede devletin içinde bulunduğu sıkıntılar sebebiyle "*bölgeye asker izaminin mümkün olamamasından ötürü meseleyi askere muhtaç olmayacak bir şekilde çözüm getirilmesi*" şeklinde bir tedbiri uygun görmesi, tabii olarak bu tedbirin çözümde yetersiz kalmasıdır. (BOA, A.{MKT. NZD,

121/87.) Neticede tüm bu kararlılığa, alınmak istenen önlem ve ciddiyete rağmen ortaya çıkarılan malların ne yazık ki çalınanların sadece bir kısmı olduğu, sorumluların az bir kısmının cezalandırıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Özü itibarıyla bir vahdet eylemi olan hac, savaş dönemlerinde bile edası aksatılmayacak bir ibadettir. Hac tarihine bakıldığında bu durumun defalarca göz ardı edildiği görülür. Hicaz'ı elinde bulunduran Osmanlı devleti dünya Müslümanları arasında Safevî hacılarına da ev sahipliği yapmış, Acem hacıların tamamı Osmanlı toprağından geçen resmî ve gayr-ı resmî güzergâhlardan hacca gidip gelmişlerdir. Devlet tarafından bu hacılardan kendi huzurları için Şam'a ulaşarak buradan Mekke'ye gidecek resmî kervanlarla yolculuk yapmaları istenmiştir. Safevî hacıların Şam'a ulaştırılacak güzergâhlardan ikisi Anadolu'nun doğu vilayetlerinden geçmektedir. Erzurum-Urfa-Halep ya da Van-Urfa-Halep bağlantı yollarıyla Şam'a ulaşan bu güzergâhların oldukça sıkıntılı olduğu, Acem hacıların bu yollarda sık sık saldırıya uğradığı görülmüştür. Bu saldırıların en büyük etkeni hiç şüphesiz hacıların Şii ve düşman olarak görülmesi ve mallarının helal olarak algılanmasıdır. Bu düşmanlık Acemlerin Şii olsa da hacı olmaları gibi dinî ve insanî yönünü unutturmuş, aksine karşılıklı tanınan, kesinlikle silahlı olan bu hac yolcularını dinî-siyasî rakip olarak algılamaya, halkın ve hâkimlerin hedefi haline getirmeye, iki ülke kararlarını çiğneyerek görmezden gelmeye itmiştir. Acem hacıların Anadolu'da Sünnî, Alevî, Yezidî gibi dinî; Türk, Kürt, Arap gibi farklı etnik yapıya sahip bölgelerden geçmek zorunda olmuşlardır. Merkezden uzak, tam bir hâkimiyetin söz konusu olmadığı bu yerlerden geçerken korunacaklarına dair güvence verilmelerine rağmen saldırılarda can ve mallarından olmuş, buna rağmen Acemlerin hac ve Atabât ziyaretleri hiçbir zaman son bulmamıştır.

Meseleye Osmanlı devleti nazarından bakıldığında önceleri haklı olarak şüpheyle bakılan Acem hacılarına ilerleyen dönemlerde diğer Müslüman tebaa hacıların gibi davranıldığı görülmektedir. Canları ve mallarının korunmaya çalışıldığı, Haremeyn ve Haremeyn'e giden yolların hâkimi/hadimi olan Sultan'ın sıfatına gölge düşürücü olaylara derhal müdahale edildiği, savaş dönemlerinde yolculuklarının kati surette engellenmeye çalışıldığı, bu tedbirlere rağmen sorunun bitmediği, yaşanan bazı olaylardaki soruşturmalarınsa zaaf ve ihmalle sonlandırılmadığı görülmektedir. Taksiri doğrudan devlete mal edilemeyecek bu tür saldırıların aslında Malatya-Akçadağ, Harput-Karadağ, Hasankeyf-Yezidî Kürt aşiretleri gibi hacıların amansız düşmanı olan eşkıya taifesinin eseri olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber hacıların can ve mallarından asıl sorumlu olan tarafın Hadim'ul Haremeyn olduğu, uluslararası meydana cevap merciinin devlet olduğu görülmektedir.

Safevî Devleti nazarından olaya bakıldığında ise devletin dinî ve siyasî rakibi olarak gördüğü komşu ülke topraklarından geçerek hacca gidecek tebaasını önceleri engellemeye çalıştığı, bu hacılara yol emri yani pasaport vermediği, fakat zamanla bu kabul edilmeyen siyaseti bir kenara bıraktığı anlaşılır. Devletin başlarda tebaası olan hacıların hakkını savunmada hâkimiyetini sarsan ve kendini küçük düşüren pasif siyaseti aşamalı bir şekilde bıraktığı, Safevî hacıların da diğer yabancı memleket Müslümanları gibi dinen ve örfen hacca gitmeye hakları olduğunu vurgulayan bir siyaset izlediği, barış dönemlerinde ibadetlerini eda etmek üzere güvenli yolculuklar için imkân tanınması yolunda harekete geçtiği, şikâyetleri maslahatgüzarları aracılığı ile hükümete iletildiği görülür. Safevî

Devleti'nin resmi belgelerinde geçtiği üzere davaları takip ettirerek sonuca ulaştırmak için mükerrer hatırlatmalarla çaba gösterdiği, imzalanan antlaşmalarda hacılar meselesini her daim gündeme getirerek caydırıcı kararlar aldırılmaya çalıştığı, bu yolla hacıların haklarını korumaya önem verdiği görülür. Fakat devletin başlarda sorunu görmezden geldiği, genel anlamda ise içinde bulunduğu siyasî zaaf ve iktisadî buhran sebebi ile özellikle yıkılış döneminde tebaasını Osmanlı topraklarında gereği gibi koruyamadığı anlaşılır.

Konu Acem hacıları açısından değerlendirildiğinde ise Anadolu'daki bu saldırıların tarih boyunca yaşadıkları sıkıntılarının bir benzeri ve sadece biri olduğu, bu saldırıların şam ve Irak bölgesindeki Anize; Necd ve Ahsa bölgesindeki Haface kabile saldırıları kadar caydırıcı olsa da farz bir emri edadan geri durmadıkları, can ve mal güvenliklerini hiçe sayarak hacca gittikleri görülür. Yollarda kendilerini yalnız hisseden Acem hacılarının, sıkıntılarında son vermekten aciz olan devletlerinden yardım istemek yerine, şikâyetlerini çoğu kez Osmanlı devletine bildirerek çözüm aradıkları anlaşılır. Dinen bir mezheben farklı iki İslam ülkesi arasında kalan Acem hacıların bu sorunlarını sadece dini bakış açısıyla değerlendirmek elbette doğru olmayacaktır. Meselenin salt Osmanlı-Safevi kaynaklarıyla anlaşılamayacağı da açıktır. Bu çalışmada yapılan değerlendirmelere yeni ve farklı yorum ve kaynakların boyut kazandıracağı ise kesindir.

Kaynakça

- Amuli, C.M. (1368). *Zendegan-i Siyay-i İmam Rıza*, Tehran: Be Münasebet-i Kongrey-i Cihan-i Hazreti İmam Rıza Aleyhisselam.
- Amuli, M.(1380). *Vesail-i şie ila Tahsil-i Mesail-i şie*, Kum, Mektebetül İslamiyye.
- Atalar, M. (1992). *Surre-yi Humayun*, Ankara: Diyanet yayınları.
- Beşe, A. ve Tozlu, S. (2011). "İngiliz Kayıtlarında Aleviler Ve Bektaşiler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşi Veli Araştırma Dergisi*, 59: 195-220
- Beygleri, S. H. H. (1340). *Ahkâm-i Hac ve Esrar-i An*, Tahran
- Burkay, K. (1992). *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan Coğrafya-Tarih Edebiyat*, İstanbul: Deng Yayınları.
- Caferiyan, R. (1371). "Huccac-i İraniyan der Dovrey-i Safevî", *Mecelle-i Mikat*, 14: 87-109
- Caferiyan, R. (1373). "Dastan-i Koşte şodeni şehid Sani der Sal-i 965 hicri der Mekke". *Miras-i İslam-i İran*, Defter-i Evvel: 392
- Caferiyan, R. (1383). *Munasbat-i İşfahan ve Hicaz Der Ruzigar-i Safevî, Kaveşhay-i Taze der Bab-ı Ruzigar-i Safevî*, Kum: Merkez-i Mutalaat ve Tahkikat-i Edyan ve Mezahip
- Cantay, G, (2001). "Güney-Doğu Anadolu Ticaret Yolları ve Menzil Kuruluşları", *Ortadoğu'da Osmanlı dönemi kültür izleri uluslararası bilgi şoleni bildirileri*.1(7):415-430
- Cutillas, J. (2016). "şâh I. Abbas'ın Bir Akdeniz Politikası Var Mıydı?" (Çev. Külbilge, İ) *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*. 2(2): 189-210.
- D.Turay, E. (2018). "İranlıların Kudüs-i şerif Ziyaretleri", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 5(12):125-145.
- Dalkesen, N. (2005). "15 ve 16. Yüzyıllarda Safevî Propagandalarının Anadolunun dini ve kültürel hayatındaki etkileri, Alevi Kızılbaş Kimliğinin Oluşumu", *Kırkbudak*, 1 (1): 20-49.
- Doğan, E. (1387). "Huccac-ı Türkistan I-II", *Mecelle-i Mikat*, 54.123-152: 55: 146-189
- Doğan, E. (1389). *Tarih-i Hac Gozariy-i İraniyan*, Tahran: Neşr-i Meşar.
- Doğan, E. (1397). *Huccac-i İrani der Dovleti Osmanî (Garn-i 13 ve 14 Gameri)*.Tahran: Pejuheşgah-i Tarih-i İslam. 46-78.

- Doğan, E. (2008). ‘‘Dersaadet’ten Harameyn’e Surre-i Hümayun’’, İçinde: *Kacar Dönemi Sefernâmelerinde Osmanlı Hac Kervanları*, (Ed. Çağlar, Y), İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Doğan, E. (2009). ‘‘Safevîler ve Şâh İsmail’’. *Safevîler Döneminde Osmanlı Ülkesine Seyahat*, (Ed. Taşkın, A), İstanbul: Önsöz Yayınları.
- Doğan, E. (2010). ‘‘Menazilnameha Der Edebiyatı Hacc-i Osmanî’’, *Cong, Fehrestnegaran-i Nushay-i Hatti*, 1.332-356.
- Doğan, E. (2011). ‘‘Büyük Selçuklu Devleti ve Horasan Hac Kervanları’’, *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyum Bildirileri*, 2: 456-489
- Doğan, E. (2012). ‘‘Ordubadlı Safevî Şâiresi ve Hac Seyahatnamesi’’. *Müslman Şarqında İlk Dünyevi Qız Mektebinin Yaradılmasının 110 İlliyine Hasr Olunmuş Beynelxalq Elmi Simpozium Maruzeleri*, Bakü, 33-43
- Doğan, E.(1375). ‘‘Rahhay-ı Hac der Dovre-i Safevî yye’’, *Mecelle-i Mikat*, 57: 34-65
- Ekinci, M.(2010). ‘‘Safevîyye Tarikatı ve Türkmenler Üzerindeki Rolü’’. *Anadolu’da Alevilerin Dünü ve Bugünü*. (Ed. Bulun, H.İ), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Emhezun, M. (1985). *el-Medinetü’l-Münevvere fi rihle el Ayyaşi*, Kuveyt: Daru’l-Erkam.
- Faroqhi, S. (1995). *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, (Çev. Güven, G.Ç) İstanbul: TTVY
- Felsefi, N.(1347). *Zendeganiy-i Şâh Abbas Evvel, Cild-i Evvel, Mugaddemat-i Saltanat-i ez Vilayet ta Padişâhi*, Tahran: İntişarat-i Danişgah-i Tehran.
- Güler, M. (2016). ‘‘XIX. Asırdan Günümüze Kırgızistan’da Hac Olgusu ve Osmanlı Devleti’nin Bölge Hacılarına Yaklaşımı’’, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1): 1-16
- Handmîr, C.Ş. (1380). *Habibussiyer fi Ahbari Efradil Beşer*, (Ed. Keyani, C), Tahran.
- Harezmi, Ş.H. (1390). ‘‘Cadde-i Aşikin’’, (Ed. Caferiyan.R), *Mecelle-i Baharistan*.1: 11-77
- Hatunabadi, (1369). *Vekay-i Senin*. Tahran.
- Hilli, M. (1353). *Şerayi’ul İslam*, (Çev. Yazdi, A), c.1, Tahran: İntişarat-i Danişgah-i Tehran
- Işıksele, G. (2012). ‘‘16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Safevî Sınırında Eşkiyalar, Bir Çözümleme Denemesi’’, *Kebikeç*. 33: 37-48
- İ’tizadusslatane, A.G.M. (1365). *Tarih-i Vegayı’ ve Sevanih-i Afganistan*. (Ed. Muhaddis, M.H) Tahran: Emir Kebir.
- İlm’ul Huda, S.M. (1379). *Cevamiul Fıkhiyye. Kitab’ul Hac*, Tahran: İntişarat-ı Cihan.
- İrfanmeneş, C. (1374). *Coğrafyay-i Tarih-i Hicret-i İmam Rıza ez Medine ta Merv*. Meşhet: Astan-i Guds-i Rezevi.
- K.Çınar, G. (2015). ‘‘Özbek Hanlıkları Bağlamında Astrahan Seferi ve Kuzey Hac Güzergâhı’’, *Yeni Türkiye*. 73: 71-85.
- Kaşani, M.F. (1388). *Cong-i Molla Sadra*, Tahran: İntişarat-i İttılaat.
- Kılıç, O. (1999). ‘‘Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler’’, *OTAM*, 10: 119-137.
- Koca Ragıp Paşa, (2003). *Tahkik ve Tevfik*, İstanbul: Kitabevi Yayınları
- Köse, B.A. (2009). *Ortaçağ Seyahatnamelerinde Trabzon-Erzurum Güzergâhı, Erzincan Ve Kars (Coğrafi, Siyasi, Ekonomik Ve Kültürel Açından İncelenmesi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Küpeli, Ö.(2014). *Osmanlı-Safevi Münasebetleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Lapidus, I.M. (2002). *İslam Toplumlari Tarihi I*, (Çev. Aktay,Y), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meclisi, M.T. (1379). *Hatırat-ı Sefer-i Safeviyye der arse-i din ve Ferheng ve Siyaset*. (Ed. Caferiyan, R) c.2, Kum: İntişarat Delil Ma

- Mehmed Paşa, B.D. (1977). *Zübde-i Vekaiyat: 1656-1689 c. (2)* (Ed: Özcan, A), İstanbul: Tercüman Gazetesi
- Melikoff, İ. (1998). *Hacı Bektaş, Efsaneden Gerçeğe*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları
- Munşi, İ.B. (1350). *Álem Aray-i Abbasi*, Tahran: c.1 Emir-i Kebir
- Natanzi, M. H. (1373). *Negavet'ul Asar fi Zikr-i Akhyar der Tarih-i Safevî yye*, (Ed: İşragi, İ) Çap-i Dovvom, Tahran: İntişarat-i İlmi ve Ferhengi,
- Nişancızade, M. (1841). *Mirat-ı Kâinat*, c.1, Kahire: Bulak Matbaası.
- Orat, A.J. (2014). "Yabancı Güçler Gölgesinde Osmanlı Devleti'ne Yönelik Şia Hareketleri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3 (5): 62-73.
- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Osmanlı Belgelerinde Surre Alayları, (2010). Ankara: BOA, Genel Müdürlüğü. Yayın No: 116
- Sefernâme-yi Manzum-i Hac*. (1374). (Ed. Caferiyan, R), Tahran: Meşar.
- Senendeci, Mirza Ş. (1375). *Tuhfe-i Nasiri*, Tahran: Emir Kebir.
- Serheng, H.H.B.(1340). *Ahkâm-i Hac ve Esrar-i An*, Tahran.
- Sertoğlu, İ. (2012). "Öteki Perspektifyle Osmanlı Kadınının İranlılarla Evlenme Yasağı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, 5(20): 213-220
- Sibai, A. (1999). *Tarih-i Mekke, c.1*. Mekke: Mektebe'tul Arabiyyet es Suudiyye
- Tekindağ, Ş. (1967). "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 17(22): 49-78
- Tezkire-i Safevîyye*, (1369). (Ed.Parisi, İ.B), Tahran: Neşri İlmi
- Vahidi, M. (1386). *Sefer, Ahkâm ve Adab*, Kum: Merkez-i Naşir-i Senabi.
- Vambery, A, (1380). *Tarih-i Buhara*, Tahran: Suruş.
- Xemgin, E. (1997). *Kürdistan Tarihi*, İstanbul: Doz Basım Yayınları.

Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), 6 Numaralı Mühimme Defteri(MD), Ankara, 1995
- BOA, 7 Numaralı Mühimme Defteri, Ankara 1997.
- BOA, 7 Numaralı Mühimme Defteri, Ankara, 1999
- BOA, Hat. Hüm., 814, 37270
- BOA, Cev.Har., 1128
- BOA, Cev.Adı., 626/1-1
- BOA, Sad.Mek. Kal. Bel. Har., 2/526
- BOA, Sad. Def. Um.,407/33
- BOA, Sad. Def. Nez. Dev.,121/87